

Іноземна філологія. Український науковий збірник. – 2004. – Вип.113. – 400 с.

Висвітлено питання історії мови, корпусної лінгвістики, лексикології, стилістики, перекладознавства та контрастивної лінгвістики. Публікуються статті з класичної філології, літературознавства, методики викладання іноземних мов.

This volume comprises papers on the issues of historical and corpus linguistics, lexicology, stylistics, translation studies and contrastive linguistics as well as classical philology, literature studies and language teaching methodology.

Редакційна колегія: доц., канд. філол. наук *М.Е.Білинський* (відп. ред.), член-кор. АН України, проф., д-р філол. наук *В.В.Акуленко*, доц., канд. філол. наук *І.І.Бабінчук*, доц., канд. філол. наук *Т.О.Буйницька*, проф., д-р філол. наук *С.Н.Денисенко*, доц., канд. філол. наук *О.Р.Домбровський*, проф., канд. філол. наук *Н.Ю.Жлуктенко*, доц., канд. філол. наук *Ю.А.Завгороднев*, проф., д-р філол. наук *Б.М.Задорожний*, академік АН ВШ, проф., д-р філол. наук *Р.П.Зорівчак*, проф., д-р філол. наук *В.І.Карабан*, проф., д-р філол. наук *Н.Х.Копистянська*, доц., канд. філол. наук *Я.І.Кравець*, академік АН ВШ, проф., д-р філол. наук *К.Я.Кусько*, доц., канд. філол. наук *Б.В.Максимчук* (заст. відп. ред.), проф., д-р філол. наук *В.П.Маслюк*, проф., д-р філол. наук *Р.С.Помірко*, проф., д-р філол. наук *О.Ф.Рінецька*, доц., канд. філол. наук *В.Т.Сулим*, доц., канд. філол. наук *І.М.Теплий* (відп. секр.), академік АН ВШ, проф., д-р філол. наук *О.І.Чередниченко*, доц., канд. пед. наук *Е.А.Шабайкович*.

Друкується за ухвалою Вченої Ради Львівського національного університету імені Івана Франка.

Адреса редакційної колегії:

вул. Університетська, 1
Університет, факультет іноземних мов
79602 Львів.
Тел. (0322) 296-41-25, 72-79-76

Редактор *М.Прихода*

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004

ІНОЗЕМНА ФІЛОЛОГІЯ

Український науковий збірник

ВИПУСК 113

Видається з 1964 р.

**Львівський національний університет імені Івана Франка
Львів 2004**

ЖИТТЯ, ВІДДАНЕ СЛОВЕСНОСТІ

У скорботний вінок шани професору
Йосипові Устимовичу Кобіву
(10.01.1910-22.11.2001)

Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

Іван Франко

22 листопада 2001 року ми втратили Йосипа Устимовича Кобіва – професора Львівського національного університету імені Івана Франка, дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка, члена Національної спілки письменників України, лауреата Літературної премії імені Максима Рильського НСП України. Подвижник Франківського взірця, всеосяжний гуманітарій, науковець, перекладач, критик та історик українського художнього перекладу, глибинний знавець античності, Педагог з великої літери – ось хто, завжди надзвичайно скромний, був поруч з нами.

Усе життя Йосипа Устимовича щільно пов'язане зі Львовом та Львівщиною. Тут він народився 1910 року, тут у 1929-1934 рр. був студентом університету. Згодом працював гімназійним професором (за тодішньою терміносистемою) у Перемишлянах. Із 1945 року Йосип Устимович – знову в університеті, аж до так званої “ідеологічної чистки” 1973 року. 1991 року повернувся до університету. 1996 р. вийшов на пенсію, але зв'язків з університетом не припиняв.

1933 роком датується перша наукова спроба Йосипа Устимовича – тоді ще студента: про образ германців у римській літературі. Свою останню працю – переклад твору ранньосередньовічного історика Айнгардта “Vita Caroli Magni” Й.У.Кобів закінчив незадовго до смерті. І це був справжній подвиг, бо перекладач був уже майже позбавлений зору.

Багато років Йосип Устимович Кобів досліджував – глибоко й ґрунтовно – вчення давньогрецьких філософів про мову, формування давньогрецької граматичної системи, граматичні погляди софістів, Демокріта, Платона, Арістотеля, олександрійських граматиків. Учений залишив також численні літературознавчі розвідки про Арістотеля, Вергілія, Горація, Плутарха, Томаса Мора, Еразма Роттердамського. Був Філологом у найглибшому, найблагороднішому класичному значенні цього терміна.

Професор Кобів був висококваліфікованим перекладачем. Щоб осмислити, наскільки вагома його перекладацька діяльність, слід звернутися до історії нашого художнього Слова, зокрема перекладного.

Волею жорстокої історії українська мова і література – головні чинники формування нації в умовах бездержавності – майже ніколи не мали належних

умов для розвитку. Саме тому перекладна література у нашому культурному житті від княжої доби відіграє надзвичайно важливу роль і як виховний засіб, і як засіб самовираження нації, розвитку української мови, збагачення її поетичного вислову на різних рівнях.

“...Передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння та спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями”, – стверджував І.Франко понад сто років тому в передмові до збірки “Поєми“ А в перших рядках його перекладознавчої студії про польський переклад “Каменярів” читаємо: “Добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства”.

По-подвижницькому ставилася до перекладництва переважна більшість українських письменників минулого. Вони були просвітниками народу, борцями за його кращу долю, і своїм зняряддям, поряд з оригінальною творчістю, часто обирали переклад.

Після Другої світової війни, завдяки повноцінній школі українського художнього перекладу, що її очолив спершу Максим Рильський, а після його передчасної смерті у 1964 році Григорій Кочур, який, до речі, дав Йосипові Устимовичу рекомендацію для вступу до Спілки письменників, перекладна література повносило й систематично входить до національної культури. І було це в час, коли, за офіційною ідеологією тоталітаризму, українську мову та літературу обмежували “домашнім ужитком”, а масовий читач, схильний до фантазмагорій, підсвідомо зараховував світову класику до російськомовної літератури. Нашим же перекладачам йшлося не тільки про те, щоб перекладений твір увійшов до читацької свідомості як факт рідної літератури, а й про те, щоб ствердити повноцінність рідної мови. І ось у таких умовах, коли в Україні до політичних цькувань долучалася майже повна відсутність літератури, зокрема лексикографічних та довідкових джерел, а перекладачі діаспори були позбавлені стихії рідної мови, мовотворчого доквілля, українські перекладачі вивели рідну мову на незорі простори світового письменства, стверджуючи її авторитет.

Серед цих подвижників почесне місце належить Йосипу Кобіву. Своїми блискучими перекладами – промов Демосфена і Цицерона, “Діалогів” Платона, “Порівняльних життєписів” Плутарха, “Поетики” Арістотеля, “Повісті про Херея і Каллірою” Харітона, “Сатирикону” Петронія, “Метаморфоз, або Золотого осла” Апулея, “Утопії” Т. Мора та “Міста Сонця” Т.Кампанелли, середньовічної німецької сатири “*Epistulae obscurorum*” (деякі з них – у співпраці з Ю.Цимбалюком або ж – у випадку Арістотеля – з Ю.Мушаком) – Й. Кобів гідно збагатив нашу перекладну літературу вершинними надбаннями світової культури. А своїми перекладознавчими працями з ґрунтовними, виваженими оцінками Він вніс свою частку в дослідження української літератури у світовому контексті, у написання історії українського художнього

перекладу. 1993 року вийшов друком “Кодекс канонів Східних церков, проголошений Іваном Павлом II” – визначна богословська праця (845 с.) у перекладі Йосипа Устимовича.

Професор Й.У.Кобів був Учителем у найглибшому, найсвятішому розумінні цього слова, Учителем, що постійно прагнув поділитися знаннями зі студентською молоддю. Він навчав усіх, хто прагнув знань, навчав і тоді, коли режим позбавив його права викладати, зuboживши тим самим передусім Львівський університет. Як учитель Він увійшов у життя багатьох, щоб залишитися там назавжди. Вражаюча ерудиція Професора в галузі класичної філології, його захоплюючі розповіді про світанок людської цивілізації не можуть забути.

Від перших днів поновлення Наукового товариства імені Шевченка (листопад 1989 р.) Й.Кобів – активний член Комісії всесвітньої літератури імені Миколи Лукаша, а з 1993 року – дійсний член НТШ. Не було жодного заходу, в якому Він не брав би участі: багато працював над бібліографічним покажчиком “Чужоземне письменство на сторінках західноукраїнської преси 1914 – 1939”, брав активну участь в обговоренні проектів нового українського правопису, виступав з доповідями на численних наукових конференціях, вишколював молоді перекладацькі та перекладознавчі кадри на заняттях молодіжної секції Комісії всесвітньої літератури імені Миколи Лукаша НТШ та Методологічного семінару з проблем перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені професора Ю.О.Жлуктенка при Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Йосип Устимович навічно залишиться взірцем Громадянина, який жив за кодексом честі, Людини величезної сили духу. Він завжди був найвідданішим сином нашої стражденної землі. Його твердості позаздрили б і скелі. Лише той, хто захистив докторську дисертацію, зокрема в умовах радянської дійсності, де вимоги до наукового рівня дисертацій були високі, а умов для праці – майже жодних, знає, яка це важка праця. 1973 року ми, постійні читачі наукового залу Фундаментальної бібліотеки Львівського державного (з 1999 р. – національного) університету імені Івана Франка (сказати б словами М.Зерова, “тугі бібліофаги”), які щодня там зустрічалися з Йосипом Устимовичем і з нетерпінням чекали захисту Його докторської дисертації, присвяченої граматичним поняттям і термінам давньогрецьких мовознавців (бо вже з авторефератом дисертації ознайомилися), були зранені в самісіньку душу, коли довідалися, що ученого змушують покинути університет і, отже, захист докторської дисертації відкладається у безконечність. Які ж ми були захоплені Йосипом Устимовичем, коли за декілька днів Він увійшов у читальний зал і, з усмішкою привітавшись з нами, збентеженими, спокійнісінько, здавалось, узявся до звичної, щоденної праці... Лише зморшок більше стало на обличчі. Очевидно, нелегко було поводитися так мужньо...

Відтоді ми всі, що також мали свої дрібні клопоти, зокрема “ідеологічні” (хто із дослідників не мав їх у ті задушливі сімдесяті роки, що без

перебільшення були чорними для нашої культури!), від Йосипа Устимовича училися витримки. Ніяких нарікань, ремствувань, ніяких протестів з Його уст ми не чули: протестом проти терору була Його праця дослідника і перекладача. Але саме такого протесту найбільше боявся ворог, відчуваючи в ньому постійну небезпеку для свого нищого існування.

І ще поталанило мені бути свідком іншої важливої події в житті Йосипа Устимовича. У лютому 1993 року на засіданні Вченої Ради Університету в найурочистішому із залів університету – Дзеркальному – ректор професор Іван Вакарчук вручав Йосипові Устимовичу атестат Професора. Офіційне визнання аж на вісімдесят четвертому році життя... Йосип Устимович був спокійний, як завжди. А присутні хвилювалися. Схвильований був і Ректор – людина чуйної душі. Йосип Устимович був для всіх присутніх зразком мужності й стійкості і, водночас, втіленням важкої долі українського вченого-гуманітарія.

Пам'ять про професора Йосипа Кобіва, який служив рідній науці правдиво, послідовно і несхитно, надихатиме не одне покоління на наполегливу, сумлінну, незрадливу та благородну Працю. А творчість Професора навіки увійде в золоту скарбівню світової науки та культури.

...Незатишно стало на світі без Йосипа Устимовича, львівського характерника, всеукраїнського характерника.

Р.Зорівчак

МОВОЗНАВСТВО

Л.М.Ягупова, доц.,
Донецький національний
університет

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМЕННИКІВ ІЗ ПРЕФІКСОМ *UR-* У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКИХ РУКОПИСАХ

Стаття продовжує цикл публікацій автора з іменникового словотвору середньовіснхонімецької мови. У ній зроблено графемний, морфологічний, функціональний та лексичний аналіз деяких похідних з *ur-* у середньовіснхонімецьких рукописах. Велика кількість ілюстративного матеріалу підтверджує теоретичні положення дослідження.

Ключові слова: історичне словотворення, корпусна лінгвістика, префіксація.

1. Вступні зауваги

Середні віки є історичним періодом, що подарував людству літературні шедеври “Kaiserchronik”, “Physiologus”, “Nibelungenlied”, авторство яких не встановлено, а також “Parzifal” Вольфрама фон Ешенбах, “Iwein” та інші твори Гартманна фон Ауе, “Tristan” Готфріда фон Страсбург. Наприкінці XIII ст. усе більше з’являється історичних грамот, написаних німецькою мовою (до цього часу їхні укладачі під час написання користувалися латиною або перекладали відповідні тексти з латини на німецьку мову). Проте середньовіснхонімецька (далі – свн.) мова все ще залишається найменш дослідженою у порівнянні з іншими мовноісторичними періодами [9, с.1304]. При цьому у центрі уваги поодиноких українських лінгвістів знаходиться, насамперед, діахронічне дослідження німецької мови, що базується, в основному, на вивченні лексикографічних джерел [1]. Натомість німецькі мовознавці [8] вже більш ніж 10 років тому визначили свн. період пріоритетним історичним відрізком часу, який необхідно ретельно вивчати. Уже вийшла друком перша монографія [5], присвячена словотвору свн. мови, що аналізується через призму корпусної лінгвістики.

Цю статтю написано також у руслі праць, що ґрунтуються на корпусі оригінальних рукописів. Найактивнішими у свн. мові виявляються іменники, що містять у своєму складі префікси *ge-* та *in-*. Ці утворення частково розглядаються у попередніх статтях [пор. 2; 3]. Іменникові ж лексеми з *ur-* ще не були предметом ретельного вивчення лінгвістів, хоча вони утворюють третю за чисельністю групу іменників, що містять у своєму складі префікс. Межі статті не дають змоги розглянути усі вилучені з рукописів лексеми з *ur-*, тому зупинімося на одній групі похідних та проаналізуємо ті з них, що зафіксовані у дослідницькому корпусі лише у поодиноких випадках. Кількісний чинник слугує індикатором того, що певні похідні вже у свн. період перебувають на межі зникнення з письмового обігу. Це підтверджує відсутність досліджуваних одиниць у лексикографічних джерелах сучасної німецької мови, наприклад, у

DUW¹. Отже, метою цієї статті є аналіз утворень, які, разом з іншими чинниками, ототожнюють дух середньовічної культури, виразом якої є, звичайно, і мова. З дослідницького корпусу вилучено 11 іменників, до складу яких входить префікс *ur-*, і які уживаються тільки в поодиноких випадках, а саме: *urbærecheit*, *urbot*, *urbunst*, *urdanc*, *urganc*, *urval*, *ursuoch*, *ursuochenære*, *urdriez*, *urdruz* та *urteil(e)dære*. У подальшому не розглядатиметься іменник *urbærecheit stf.* ‘велич, шляхетність’, зафіксований у рукописі “Leben der heiligen Elisabeth” (Elis-V-4b-v), оскільки наявний корпус не дає підстав до висновків про словотвірну базу утворення. На перший погляд, твірним у цьому випадку міг би бути прикметник *urbære*, однак, наприклад, М.Лексер [MHW II, с.2000] виводить, навпаки, *urbære* з *urbærecheit*. До того ж, цей прикметник не експліковано у корпусі. Неможливість визначення бази має наслідком неможливість участі іменника у статистичних підрахунках, коли йдеться про часову та географічну близькість бази до похідного та функціональне використання цього утворення. До дослідницьких завдань у статті належить графемний, морфологічний, функціональний та лексичний аналіз вищезгаданих лексем у свн. рукописах.

2. Загальна характеристика корпусу

Дослідницький корпус охоплює 79 оригінальних рукописів*, що виникли у період із кінця XI до середини XIV ст. у 9 мовних просторах, які позначаються у корпусі арабськими цифрами, а саме: верхньонімецькому (0), баварському (1), баварсько-алеманському перехідному (швабському) (2), алеманському (3), західносередньонімецькому (4), середньофранкському (4 а), рейнсько-франксько-гессенському (4 б), гессенсько-тюрингському (східносередньонімецькому) (5), східнофранкському (6).

Дослідницький корпус містить релігійні, правові тексти та історичні грамоти. У цій праці використано умовні скорочення назв рукописів, що наводяться наприкінці статті. Поряд із кожним скороченням зазначена римська цифра, яка відповідає певному часовому просторові: I – періоду з 1050 р. до 1150 р., II – з 1150 р. до 1200 р., III – з 1200 р. до 1250 р., IV – з 1250 р. до 1300 р., V – з 1300 р. до 1350 р. Після позначення часового простору через дефіс зафіксований мовний простір (арабська цифра) (див. вище) і далі через дефіс – форма тексту: п – проза, в – віршований текст, г – історична грамота. Інформація щодо структури корпусу є важливою складовою частиною дослідження, оскільки визначення словотвірних баз та ступеня умотивованості кожного похідного відбувається через наявність відповідної бази, по-перше, у тому ж рукописі, в якому зафіксоване похідне (найвищий ступінь мотивації – ранг бази 1), по-друге, у тексті, що є близьким у часі та за місцем появи (ранг бази 2), по-третє, у рукописі, що належить до того самого часового простору, що й похідне, але до іншого мовного простору (ранг бази 3), по-четверте, в історичній пам’ятці, що з’явилася у тому ж мовному просторі, що і текст, який містить

¹ Список умовних скорочень див. наприкінці статті.

похідне, проте в іншому часовому просторі (ранг бази 4), по-п'яте, базу вилучено з рукопису, що є віддаленим у часі та за місцем появи (найнижчий рівень мотивації – ранг бази 5).

3. Словниковий склад

Іменники з префіксом *ur*- загалом виявляються у 70 із 79 досліджених рукописів. При цьому 10 аналізованих у цій статті лексем наведено у 6 написаних прозою текстах (див. табл. 1):

Таблиця 1

Розподіл іменників за рукописами

Лексеми	Рукописи					
	BaGB-I-0-п	Will-I-0-п	WNot-I-0-п	TrHl-III-3-п	Rupr-V-1-п	Baum-V-2-п
<i>urbot</i>	+					
<i>urbunst</i>	+					
<i>urdanc</i>	+					
<i>urdriez</i>		+				
<i>urdruz</i>						+
<i>urganc</i>					+	
<i>ursuoch</i>	+					
<i>ursuochenære</i>				+		
<i>urteil(edære)</i>	+					
<i>urval</i>			+			

Як видно з таблиці, рівно половина усіх утворень (5) зафіксована в одному рукописі – BaGB-I-0-п (“Bamberger Glaube und Beichte, Himmel und Hölle“). Інші тексти містять по одному похідному. При цьому BaGB-I-0-п, Will-I-0-п (Williram, “Hohe-Lied-Kommentar”) та WNot-I-0-п (“Wiener Notker”) відносяться до одного часового та мовного простору (виникли наприкінці IX – першій половині XII ст. у верхньонімецькому мовному просторі). До останнього часового відрізка свн. мови (перша половина XIV ст.) належать ще 2 рукописи – “Rechtsbuch” Рупрехта фон Фрайзинг (Rupr-V-1-п) та Baumgarten geistlicher Herzen (Baum-V-2-п), причому Rupr-V-1-п написаний на середньобаварському, а Baum-V-2-п – на східношвабському діалекті. “Trudperter Hohelied” (TrHl-III-3-п), що також містить один іменник із *ur*-, датований другою чвертю XIII ст. і належить до алеманського мовного простору.

Оскільки предметом дослідження є тільки лексеми, що зустрічаються в дослідженому корпусі лише у поодиноких випадках, кількість утворень дорівнює кількості вилучених прикладів.

4. Графічні варіанти

Під час дослідження історичних, тобто зафіксованих виключно письмово, мов та мовних періодів виникає, насамперед, необхідність досконалого вивчення писемних пам'яток, у яких зафіксовані ті чи інші мовні явища [4, с.50]. Для свн. мови це – рукописи. З огляду на це важливим виявляється аналіз графічних варіантів, які експлікуються у текстах, хоча було б несправедливим

заперечувати також необхідність встановлення реляцій між графічними варіантами та їхніми відповідниками на фонологічному рівні.

Оскільки у свн. мові ще відсутня мовна норма, а отже, і стабільність у написанні слів та їхніх складових частин, префікс *ur-*, як і більшість інших аналогічних морфем, виявляється у корпусі рукописів у різних варіантах, які стосуються, насамперед, голосного. Основними графічними варіантами в усьому корпусі є *vr-* та *ur-*. Однак аналіз 10 лексем виявляє іншу картину: у ВаGB-I-0-п та Will-I-0-п префікс має графічну форму *úr-*, яка за межами цих двох рукописів не експлікується. Оскільки ж перший рукопис містить найбільшу кількість утворень, зрозуміло, що графічний варіант *úr-* превалує в цьому дослідженні. У складі утворень *ursuochenære* та *urval* актуалізується варіант *ur-*, у складі *urdruz*, *urganc* – варіант *vr-*.

5. Морфологія

Усі досліджувані лексеми поділяються на дві рівні групи: одну утворюють іменники без чергування голосного, іншу – з аблаутом у корені. Із 5 лексем з аблаутом 2 виявляють також чергування приголосних, зумовлене кінцем слова. Так *c* уживається замість *k* (*urdanc* < *erdenken*), що відбивається тільки на написанні й не стосується вимови; велярний [ŋ] у складі *nc* уживається замість дентального [n] (*urganc* < *ergân*). Спрощення гемінації відбувається наприкінці слова в єдиному утворенні без альтернативи голосного (*urval* < *ervallen*).

Більшість досліджуваних лексем (7) виявляє чоловічий рід. Як іменник жіночого роду у корпусі зафіксовано іменник *urbunst*. Лексема *urbot* належить до іменників середнього роду. Неможливо встановити однозначно на підставі контексту приналежність *urval* до чоловічого чи до середнього роду.

6. Мотивація. Функціональні класи. Словотвірні типи

6.1. Бази трьох аналізованих у статті утворень (*urval*, *urdriez*, *urteil(e)daere*) зафіксовані у тих самих рукописах, що і похідні. Така ж кількість баз виявляється у текстах, що є близькими за мовним простором. Бази ще двох іменників (*ursuch*, *ursuchenære*) знаходимо у текстах, що є близькими у часі та за місцем появи до рукописів, у яких з'являються деривати. База *urganc* актуалізується у творі, близькому у часі, *urdruz* – у тексті, що є віддаленим у часі та за мовним простором від рукопису, в якому зустрічається похідне.

Аналізовані іменники належать виключно до функціонального типу “транспозиція”, за умови якої відбувається перехід до іншої частини мови і/або до іншого поняттєвого класу [6, с.59].

6.2. Утворення *urbot stn.* “поведінка”, *urbunst stf.* “недоброзичливість”, *urdanc stm.* “вігадка, брехня” зустрічаються виключно в рукописі ВаGB-I-0-п, натомість їхні словотвірні бази виявляються тільки за межами тексту. Так, найближчою до похідного *urbot* у корпусі є база *erbieten stv.* ‘виявляти(-ся)’, до *urbunst* – *erbunnen an. v.* ‘недоброзичливо ставитися’, які зафіксовані в Іw-III-0-в, до *urdanc* – *erdenken swv. an.* ‘вігадувати, видумувати’ (Parz-III-0-в) – рукописах, що належать до того ж мовного простору, що і твори, які містять відповідні іменники:

<...> *Ich ni habo bihálten* <...> <...> *rehte*¹ *úrbot*. <...> [BaGB-I-0-п, 147,19; 147,33] (“Я не зберіг <...> праведної поведінки”).

*vn erbvoten im alle die êre.*² [Iw-III-0-в, 5442] (“й усі віддавали йому шану”).

<...> *Ich hábe gi\$ún(=)³dôt in nide. in úrbûnSte*. <...>/ [BaGB-I-0-п, 144,07-08] (“Я грішний у заздрості, у недобррозичливості”).

ich erban iv de\$ vil \$êre. [Iw-III-0-в, 5255] (“через те я дуже недобррозичливо ставився до вас”).

<...> *Ich bin \$cúldig/* <...> *an úr(=)/ danchin*. <...>/ [BaGB-I-0-п, 145,29; 146,09-10] (“Я грішний <...> у вигадках”).

mit grozem li\$te erdaht <...>/ [Parz-III-0-в, 282 b, 19] (“вигаданий із великою хитрістю”).

Аналіз корпусу уможливорює висновок про те, що дієслова *erbieten*, *erbunnen*, *erdenken* є морфологічними та семантичними базами відповідних іменникових похідних, хоча, наприклад, В.Вільманнс [10, с.566] пише, що *ur-* в *urbunst* має негативне значення, конкурує у цьому значенні з *â-*, *un-*, із чого виходить, що *urbunst* є відіменниковим похідним. Проте аналіз корпусу не дає підстав для такого висновку.

Функціональний аналіз рукописів уможливорює тлумачення *urbot*, *urbunst* та *urdanc* як “факт, що...”. Так, наприклад, *urdanc* перифразується як ‘die Tatsache, dass jemand etwas *erdenkt*’ (“факт, що хтось щось вигадує”) і належить разом з двома іншими лексемами до функціонального класу іменників із граматичним абстрактним значенням. При цьому *urbot*, *urdanc* структуруються за словотвірним типом *-Ø(e)*, а *urbunst* – як тип на *-st*. Цілком очевидним є те, що базою тут виступає префіксальне дієслово.

Спільнокореневими лексемами є іменникові утворення *urdriez stm.* та *urdruz stm.*, що мають значення “огида, нехить”. Проте словотвірні бази цих похідних не є однозначними. По-перше, етимологічної бази *erdriezen stv.* “набридати”, що згадується у словнику М.Лексера [MHW I, с.623], немає у дослідницькому корпусі, однак словник фіксує це дієслово у творі автора рукопису Iw-III-0-в Гартманна фон Ауе “Ерек”. А отже, *erdriezen* може вважатися морфологічною базою усіх трьох іменників. Інша справа – семантична база похідних. Альтернативою *erdriezen* виступають у корпусі його спільнокореневі синоніми *bedriezen* та *verdriezen*. Першу з лексем зафіксовано тричі і тільки в рукописі Will-I-0-п, що містить також єдиний приклад іменника *urdriez:daz ir mîneto \$pon\$o kûndet/ mînen \$iechetágon. der mîr/ âne liget uóne \$îner mînno./ unte uon úrdríeze dírru uuérlte./* [Will, 30r, 25-28] (“що ви пророкуєте моєму нареченому мою майбутню хворобу через його кохання та нехить світу”).

¹ Знак \$ показує у корпусі подовжене s.

² Скінні риси тут і далі сигналізують кінець рядків.

³ Знак ‘=’ позначає перенесення слова.

<...> *daz mih der vuérlte/ bedrúzet*. <...>/ [Will, 09r,06-07] (“що мені світ набрид”).

Репрезентативною одиницею у корпусі є дієслівне утворення *verdriezen*, що зустрічається у 7 текстах, починаючи з XII ст. (Iw-III-0-в, RhMI-III-4-в, GRud-III-5-в, Pass-IV-5-в, Taul-V-4a-п, Hleb-V-4b-п, MBeh-V-5-п). Його можна вважати семантичною базою *urdruz* (єдиний приклад у рукописі Baum-V-2-п), пор.:

<...> *daz Selbe lieht der/ werlt So ir ein vrdruz*. <...>/ [Baum-V-2-п, 179v,09-10] (“Те ж саме світло світу для неї – огида”).

<...> *So/ vrdruoySt z dich Scheire* <...>/ [Taul-V-4a-п, 025v,16-17] (“І це набридне тобі скоро...”).

Конкуренція у корпусі між *erdriezen*, *bedriezen* та *verdriezen* полягає, скоріш за все, не в ідіоматизації певних іменників, а в географічній “перевазі” того чи іншого дієслова. Так, у ході аналізу досліджуваного корпусу встановлено, що корелят із *ver-* зустрічається майже виключно у середньонімецьких діалектах (і лише один приклад вилучено з рукопису, локалізованого у верхньонімецькому мовному просторі). Незначна кількість відповідних прикладів із *er-* та *be-* унеможлиблює аналогічні припущення щодо цих дієслів.

Похідні *urdriez* та *urdruz* можна тлумачити як “факт, що хтось набрид” і, таким чином, віднести до віддієслівних іменників із граматичним абстрактним значенням за зразок *-Ø(e)*.

Словотвірною базою *urganc stm.* “хід, вихід” (Rupr-V-1-п) є також префіксальне дієслово (*ergân an. v.* “починати ходу, закінчуватися, потрапляти”). Найближчий у часі текст, що містить це дієслово, є Taul-V-4a-п, тобто похідне і база відносяться до одного часового простору:

<...> *er/ Sei Seines lehen hrren vrgaen. warden*. <...>/ [Rupr-V-1-п, 068,42-069,01] (“Це повинен бути вхід мого сеньора”).

in groi\$me tzwiwoele we id deme/ Man \$yme ende ergain \$oile <...>/ [Taul-V-4a-п, 094v,15-16] (“у великому відчаї, який повинен проникнути у людину перед смертю”).

Значення, яке актуалізує *ergân* в останньому прикладі, дає підстави вважати його як семантичною, так і морфологічною базою *urganc*. Дієслово *ergân* зустрічається неодноразово також в інших рукописах, наприклад, в Iw-III-0-в та Parz-III-0-в. Тобто досліджувана мовна одиниця є цілком умотивованою у свн. період.

Значення *urganc* відповідає словотвірній парафрази “Stelle, wo man ein- bzw. ausgeht” (“місце, де входять або виходять”), а отже, похідне залучається до віддієслівних іменників із локальним значенням словотвірного типу *-Ø(e)*.

Спільнокореневими іменниками є *ursuoch stm.* та *ursuochenære stm.* Перша лексема використовується у ВаGB-I-0-п у значенні ‘випробовування’:

In dero hêllo da i\$T <...>/ <...> *der hande(=)/ gÿ\$te úr\$uoch*. <...>/ [ВаGB-I-0-п, 154,39; 154, 45-46] (“У печлі, там <...> найгірше випробовування”).

Інший іменник – *ursuochenære* – відсутній у словнику середньовіснійнімецької мови М.Лексера, однак семантичний аналіз контексту, в якому зустрічається це слово, та бази уможливило тлумачення утворення як “суддя”, пор.:

<...> *So dc zit chumet./ So ku(=)/ met der ur\$uochenare./ mit uil manegeneme no(=)/ tigare.* <...>/ [TrHL-III-3-п, 101v, 13-15] (“Приходить час. І ось приходить суддя з багатьма різними злидарями”).

Семантичною та морфологічною базою *ursuoch* виступає у корпусі *ersuochen swv.* “розслідувати, вивчати, досліджувати”. Дієслово тричі експліковано у рукописі WNot-I-0-п, пор.: <...> *in demo eite./ ir\$uochest du mih.* <...>/ [WNot-I-0-п, 022va,24-022vb,01] (“Через присягання ти мене випробовуєш”).

На відміну від *ursuoch*, база *ursuochenære* не є однозначною. З одного боку, похідне можна тлумачити через дієслово як “той, хто щось розслідує”, з іншого боку, – через іменник як “той, хто веде розслідування”. У першому випадку *ursuochenære* можна вважати віддієслівним утворенням, в останньому – відіменниковим. Припущення подвійної мотивації в цьому випадку має усі підстави бути реальним, оскільки можлива база *ursuoch* зафіксована у корпусі, як ми вже зазначали, лише один раз. Але тільки 2 рази трапляється також і дієслівна база, причому у тексті, що є віддаленим від рукопису, в якому наявна лексема *ursuochenære*, не тільки у часі, але й за місцем появи. Зазначимо, що М.Лексер [MHW I, с.679] посилається на текст Iw-III-0-в, який також входить до корпусу, але не повністю, а в уривках, і наводить дієслово *ersuochen* у значенні “досліджувати”. Iw-III-0-в є текстом віддаленим у часі, але близьким за місцем створення. Однак, зрозуміло, що один приклад не має вирішальної сили для визначення мотиваційної бази. У всякому випадку, *ursuochenære* можна вважатися суфіксальним утворенням на позначення агенса словотвірного типу - (en)ære.

Утворення ж *ursuoch* перифразується як “щось, що когось випробовує” і належить також до похідних із значенням агенса, але до словотвірного типу - Ø(e).

Іменник *urteil(e)dære* “суддя”, як і *ursuochenære*, має у своєму складі не тільки префікс *ur-*, але й суфікс *-ære*. До речі обидва утворення, завдяки спільному значенню, виступають у корпусі як синоніми.

Оскільки у корпусі присутній іменник *urteilde stnf.*, логічно вважати його словотвірною базою *urteil(e)dære*. Це підтверджує той факт, що обидві іменникові лексеми виявляються в одному рукописі – ВаGB-I-0-п:

<...> *Ich glovbo daz er nÿh dannan/ chumftig i\$t in demo iungi\$ten tge/ c irtêilenne lebente unde tôta. úbe(=)/ la unde govta. réht úrteildære nah/ iro giwrh'tan.* <...>./ [ВаGB-I-0-п, 139,03-08] (“Я вірю, що він ще тому прийде у Судний День, щоб судити живих та мертвих, злих та незлих, праведних **суддів** за справами їхніми”).

<...> *Ich ni habo bihålten nÿh <...>/ <...>/ <...> reht **úrteilide**. <...>./ [BaGB-I-0-п, 147,19; 147,33] (“Я не визнав <...> праведного суду”).*

Значення *urteilide* та *urteil(e)dære* підтверджує у досліджуваному корпусі ціла низка спільнокореневих іменників, що є синонімами – або *urteil(e)dære* (*urteilære*), або *urteilde* (*urteil stn. stf. stfn., urteil(e) stfn., urteile stf.*). У наступному прикладі виявляється також дієслово *erteilen swv.* “присуджувати”, яке, у свою чергу, є морфологічною та семантичною базою іменників *urteil, urteil(e), urteile*:

<...> *Daz wart 'im erteilt m'it/ gešament' vrteil. <...>/ [Augsb-IV-2-г, 08,10-08,11] (“Це було йому присуджено загальним судом”).*

Лексема *urteil* актуалізує також у корпусі значення ‘вирок’:

<...> *Uone dinemo/ antluzze chome min ur(=)/ teili. <...>/ [WNot-I-0-п, 022va,10-12] (“Від Твого лику виходить мій вирок”).*

Поряд із дієсловом *erteilen* у корпусі виявляється спільнокореневе синонімічне слово *urteilen swv.*, яке зустрічається у деяких рукописах і, очевидно, утворене від іменника *urteil(e)*. У всякому випадку, *urteilen* семантично підтримує *urteil(e)dære* та всі інші згадані вище спільнокореневі похідні:

<...> *Ir Sult nicht vrteilen. Vnn So w'det ir/ nicht geurteilt. Wan in welchen vrteile ir vr(=)/ teilet. in dem w'det ir geurteilt. vnn in welchir/ maze ir w'det mezzin. in d' wirt uch wider ge(=)/ mezzin. <...>/ [MBeh-V-5-п, 062г,22-26] (“Не судить, і вас не судитимуть. Оскільки яким судом ви судите, таким і вас судитимуть, і якою мірою ви міряєте, такою і вас мірятимуть”).*

Іменники з основою *urteil* семантично посилює у досліджуваному корпусі також прикметник *urteillich* “судний”, що у поєднанні з іменником *tac* має значення “Судний День”:

da was ein vrteillich' tach/ [Diet-IV-1-в, 09728] (“Це був Судний День”).

Таким чином, функціональний аналіз уможливує використання щодо *urteil(e)dære* словотвірної парафрази “jemand, der ein Urteil abstattet” (“той, хто судить”). Перехід функціонального класу іменників із значенням агенса відбувається тут завдяки семантичній транспозиції і не має своїм результатом зміну частиномовної приналежності бази [пор.: 6, с.59; 7, с.7]. Таким чином, похідне залучається до словотвірного типу *-ære*.

Дієслівну базу *urval stmn.* ‘смерть, загибель’ (*ervallen stv.* “(за)гинути”) знаходимо у тому самому рукописі, що й іменникове похідне:

<...> *Sie uerdent/ mit in gedunſen ze demo ur(=)/ falli. <...>/ [WNot-I-0-п, 014vb,04-06] (“Їх розірвуть разом із ним насмерть”).*

Mine fianda die mir not tuo(=)/ ent. die Sint Sieh unde irual(=)/ len. <...>/ [WNot-I-0-п, 043va,18-20] (“Мої вороги, що роблять мені зло, хворіють і гинуть”).

Префіксальне утворення *ervallen* експлікується у WNot-I-0-п лише один раз, проте 6 разів з'являється просте дієслово *vallen* “падати”, що у ряді випадків можна тлумачити як “гинути”, пор.:

<...> *Si uallent un(=)/ der mine fuoze.* <...>./ [WNot-I-0-п, 028va,05-06] (“Вони гинуть під моїми ногами”).

Віддієслівна іменникова лексема *urval* парафразується як “die Tatsache, dass jemand gefallen ist” (“факт, що хтось загинув”) та структурується за словотвірним типом *-Ø(e)*.

7. Висновки та перспективи дослідження

Отже, усі розглянуті у статті іменники умотивовані базами, що експлікуються у межах дослідницького корпусу. Похідні з *ur-* розподіляються за транспозиційними функціональними класами (табл.2).

Таблиця2.

Функціональне використання похідних із *ur-*.

Функціональний клас	Словниковий склад	Частиномовна приналежність бази
Іменники з граматичним абстрактним значенням [- <i>e</i>]	<i>urbot, urdanc, urdriez, urdruz, urval</i>	дієслово
Іменники з граматичним абстрактним значенням [- <i>st</i>]	<i>urbunst</i>	дієслово
Агенс [- <i>ære</i>]	<i>urteil(e)dære</i>	іменник
Агенс [-(<i>en</i>) <i>ære</i>]	<i>ursuochenære</i>	подвійна мотивація: дієслово, іменник
Агенс [- <i>Ø(e)</i>]	<i>ursuoch</i>	дієслово
Іменники з локальним значенням [- <i>Ø(e)</i>]	<i>urganc</i>	дієслово

Таблиця свідчить про очевидну перевагу похідних із граматичним абстрактним значенням, на які припадає половина усіх транспозиційних утворень. Іменники на позначення агенса складають другий за чисельністю (30 %) функціональний клас. При цьому ані перша, ані друга групи не є однорідними за структурою: до їхнього складу входять лексеми, що належать до різних словотвірних типів. Однак досліджені іменники з граматичним абстрактним значенням є однорідними за своєю морфологічною базою: усі вони є віддієслівними утвореннями. Лише в одному випадку йдеться про іменник із локальним значенням.

Розглянуті у статті похідні утворюють майже третину від усіх засвідчених у корпусі іменників із префіксом *ur-*. Серед них найчастотніші лексеми *urkunde* (201 приклад), *urteil* (156 уживань), *urloup* (95 прикладів) тощо. Попереду опис за пропонуваною схемою цих та інших іменників, до складу яких входить префікс *ur-*. Важливим аспектом вивчення свн. похідних є також їхнє співставлення з латинськими відповідниками, тому що, особливо на ранньому етапі розвитку, свн. рукописи були найчастіше підрядковими перекладами з латини. Важливим здається також вивчення синонімії, зокрема, спільнокореневої, яка має місце у корпусі. Незважаючи на те, що дослідження загалом спирається на синхронний зріз, порівняння з іншими мовноісторичними періодами уможливить припущення щодо тенденцій у розвитку іменників, до складу яких входить префікс *ur-*.

1. *Гутникова А.В.* Отглагольные имена существительные без словообразовательных аффиксов в средневерхненемецком и современном немецком языке: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. Одесса. 2002. 2. *Ягупова Л.М.* Substantivableitung mit *ge-* in den bairischen Handschriften (2. Hälfte des 12. Jahrhunderts)//Восточноукраинский лингвистический сборник: Вып. 8: Сб. науч. тр. Донецк. Донеччина, 2002. 3. *Ягупова Л.М.* Порівняльний аналіз іменникових утворень із *in-* у середньовісньонімецьких пам'ятках "Івен", "Трістан" та "Пісня про Нібелунгів"// Мовознавство. 2003. № 6. 4. *Doerfert R.* Die Substantivableitung mit *-heit, -keit, -ida, -î* im Frühneuhochdeutschen. Berlin; New York: de Gruyter. 1994. (Studia linguistica Germanica; 34). 5. *Herbers B.* Verbale Präfigierung im Mittelhochdeutschen. Eine semantisch-funktionale Korpusanalyse. Tübingen. 2001. X. (Studien zur mittelhochdeutschen Grammatik. Bd. 1). 6. *Müller P.O.* Substantiv-Derivation in den Schriften Albrecht Dürers: ein Beitrag zur Methodik historisch-synchroner Wortbildungsanalysen. Berlin; New York. 1993. (Wortbildung des Nürnberger Frühneuhochdeutsch; Bd. 1). 7. *Nagurko A.* Ujęcie funkcji słowotworstwa w pracach językoznawczych XX wieku//Тезиси докл. Шестой Междунар. конф. Комиссии по славянскому словообразованию при Междунар. комитете славистов "Проблемы теории и истории славянского словообразования". Минск. 2003. *Wegera K.-P.* Vorwort//Mittelhochdeutsche Grammatik als Aufgabe /Besorgt von K.-P.Wegera. Berlin. 1991. (Zeitschrift für deutsche Philologie; 110, Sonderheft). 9. *Wegera K.-P.* Grundlagenprobleme einer mittelhochdeutschen Grammatik//Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung. 2., vollständig neu bearb. und erw. Aufl./Hrsg. von W. Besch u.a. Tbd. 2. Berlin; New York. 2000. 10. *Wilmanns W.* Deutsche Grammatik. Gotisch, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutsch. Zweite Abteilung: Wortbildung. 2. Aufl., unveränd. Neudruck. Berlin u. Leipzig. 1930.

Умовні скорочення (джерела ілюстративного матеріалу)

Augsb-IV-2-г: Urkundenstrecke Augsburg. – Рукописи 9 історичних грамот міста Аугсбург 1279-1285 рр. BaGB-I-0-п: Bamberger Glaube und Beichte, Himmel und Hölle. – Рукопис першої половини XII ст. Baum-V-2-п: Baumgarten geistlicher Herzen. – Рукопис початку XIV ст. Diet-IV-1-в: Dietrichs Flucht. – Рукопис кінця XIII ст. Elis-V-4b-в: Leben der heiligen Elisabeth. – Рукопис першої половини XIV ст. GRud-III-5-в: Graf Rudolf. – Рукопис першої чверті XIII ст. Hleb-V-4b-п: Hermann von Fritzlär. Heiligenleben. – Рукопис 1343-1349 рр. Iw-III-0-в: Hartmann von Aue. Iwein. – Рукопис першої чверті XIII ст. MBeh-V-5-п: Evangelienbuch des Matthias von Beheim. – Рукопис 1343 р. Parz-III-0-в: Wolfram von Eschenbach. Parzival. – Рукопис першої половини XIII ст. Pass-IV-5-в: Passional. – Рукопис приблизно 1300 р. RhMI-III-4-в: Rheinisches Marienlob. – Рукопис другої чверті XIII ст. Rupr-V-1-п: Ruprecht von Freising. Rechtsbuch. – Рукопис 1328 р. Taul-V-4a-п: Tauler. Predigten. – Рукопис 1346 р. TrHl-III-3-п: Trudperter Hohelied. – Рукопис першої чверті XIII ст. Will-I-0-п: Williram. Hohe-Lied-Kommentar. – Рукопис кінця XI ст. WNot-I-0-п: Wiener Notker. – Рукопис приблизно 1100 р.

Умовні скорочення (лексикографічні джерела)

DUW: Duden Deutsches Universalwörterbuch /Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter der Leitung von G.Drosdowski. - 3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. - Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1996. - 1816 S. MHW I: Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch: In 3 Bd-n. - Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872-1878. - Stuttgart: S.Hierzel, 1992. - Bd. 1. - 2262

S. MHW II: Lexer M. *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*: In 3 Bd-n. - Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872-1878. - Stuttgart: S.Hierzel, 1992. - Bd. 2. - 2050 S.

Умовні скорочення (терміни)

свн. – середньовісньонімецький, an. v. – неправильне дієслово, stf. – іменник жіночого роду сильної відміни, stfn. – іменник жіночого або середнього роду сильної відміни, stm. – іменник чоловічого роду сильної відміни, stn. – іменник середнього роду сильної відміни, stnf. – іменник середнього або жіночого роду сильної відміни, stv. – сильне дієслово, swv. – слаке дієслово.

THE FUNCTIONING OF NOUNS WITH THE PREFIX UR- IN MIDDLE HIGH GERMAN MANUSCRIPTS

L.M.Yahupova

The National University in Donetsk

24 Universytetska-Str.

83055 Donetsk, Ukraine

This article continues the author's publications on the noun derivation in Middle High German. It deals with the graphemic, morphological, functional and lexical analysis of some derivatives with the prefix ur- in Middle High German manuscripts. The author classifies them into such functional classes as abstracts, agents and locatives. The article provides a great amount of illustrative material which confirms the theoretical points of the investigation.

Key words: historical word-formation, corpus linguistics, prefixation.

Стаття надійшла до редколегії
11 січня 2003 р.

Статтю прийнято до друку
22 березня 2003р.

**М.Е.Білинський, доц.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка**

СИНОНІМІЧНІ РЯДИ ДІЄСЛІВ ТА ДЕВЕРБАТИВІВ В ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Порівняння рядів дієслівних та віддієслівних синонімів щодо слідування конститuentів за датуванням їх перших вживань у Великому Оксфордському Словнику англійської мови (OED) виявляє особливості розширення виразових засобів під час словотвірної перекатегоризації. Оцінка подібності формування віддієслівних синонімічних рядів та рядів дієслів здійснюється матрицями хронотропності, які відображають повторення порядку членів дієслівного ряду у конститuentах віддієслівних синонімів. Міра хронотропності залежить від категоріального статусу девербативів та діапазону довжин рядів.

Ключові слова: синонімічні ряди, перекатегоризація, матриці хронотропності

Проблема реконструкції синонімічних списків слів, які були у розпорядженні попередніх поколінь мовців, дозволяє “заглянути” до змінного ментального лексикону у процесі еволюції виразової системи мови. Інвентар лексичних засобів у певні періоди історії словника поєднаний з їхньою ономасіологічною доповнюваністю у діахронії.

Шлях до реконструкції синонімічних відношень у процесі еволюції лексикону може полягати через поєднання текстових прототипів (перших цитувань) лексем, наприклад за OED [5], та інвентарного складу семантичних полів. Так, в історичному тезаурусі англійської мови семантичні поля з тезауруса Роже отримують діахронічну реструктуризацію зважаючи на наявні у різні моменти еволюції лексикону засоби вираження смислів [3;4].

Новизна запропонованого тут підходу полягає у показі епістемологічних перспектив твердження, що мінімалістський формат семантичного простору у формі синонімічних рядів є об'єктом історичної лексикології. Предметом дослідження у цій статті є часова наступність однокореневих конститuentів у дієслівній та відображених [порівн. 2] віддієслівних синоніміках, а також оцінка подібності діахронічного формування порівнюваних синонімічних рядів. Сучасні можливості електронної лексикології дозволяють перевірити на повному обсязі словника нашу попередню гіпотезу [див. 1] про незбіги щодо порядковості конститuentів у дієслівних та різнокатегоріальних віддієслівних синонімічних рядах.

Вихідною базою даних є суцільна вибірка синонімічних дієслівних рядів обсягом 6329 одиниць [6]. Синонімічний ряд – це впорядкований список лексем, який започатковує домінанта ряду за принципом зростання семантичної відстані між нею та кожним наступним членом ряду. В основу порядкового структурування синонімічного ряду можна покласти вік його конститuentів. Тоді ми отримаємо історичний тезаурус синонімічних рядів дієслова. У їх подачі синоні-

використаємо два символи: $\subset$ для розмежування домінанти ряду, яку записуватимемо ліворуч від цього символу, та членів ряду, записаних праворуч від нього, та $\rightarrow$ для перетворення одного синонімічного ряду в інший ряд. Якщо домінанта ряду відзначається полісемічністю, відповідне значення подано у квадратних дужках після неї.

Наступність членів у сучасному синонімічному ряді дієслова та їх історична послідовність збігаються нечасто: **gape** $\subset$ goggle, gaze, peer $\rightarrow$ **gape** 1220 $\subset$ goggle 1380, gaze 1386, peer 1591. Уведення хронологічного критерію головно змінює конституентну послідовність ряду.

В історичному тезаурусі дієслів існують два типи синонімічних рядів. У першому з них найстаріший член ряду, який називатимемо історичною домінантою або його проточленом, збігається з домінантою сучасної послідовності синонімів: **abate** [to grow less] $\subset$ lessen, decline, diminish $\rightarrow$ **abate** 1270 $\subset$ decline 1325, lessen 1399, diminish 1417. У другому, сучасна домінанта ряду не є його проточленом. Це дієслово опиняється у довільній порядковій позиції історичного ряду, включаючи й останню позицію, коли усі члени ряду виявляються старішими від його сучасної домінанти.

Незбіг сучасної домінанти ряду із його проточленом позначимо відповідними примітками біля історичної домінанти та дієслова, яке є сучасною домінантою: **commend** $\subset$ laud, support, acclaim $\rightarrow$ **acclaim** (commend) $\subset$ commend 1325 (contemporary dominant), laud 1377, support 1382; **exterminate** $\subset$ eradicate, annihilate, abolish $\rightarrow$ **abolish** 1490 (exterminate) $\subset$ annihilate 1525, exterminate 1541 (contemporary dominant), eradicate 1564; **coincide** [to correspond] $\subset$ accord, harmonize, match $\rightarrow$ **accord** 1123 (coincide) $\subset$ match 1362, harmonize 1483, coincide 1673 (contemporary dominant).

Якщо текстовий прототип декількох членів ряду датується одним роком, вони подані в алфавітному порядку: **jump** [To pass over] $\subset$ cover, take, skip, traverse, remove, nullify $\rightarrow$ **take** 1100 (jump) $\subset$ cover 1275, remove 1300, skip 1300, traverse 1325, jump 1511 (contemporary dominant), nullify 1595; **digest** [to summarize] $\subset$ survey, abstract, abbreviate $\rightarrow$ abbreviate 1450 (digest) $\subset$ digest 1450 (contemporary dominant), survey 1467, abstract 1542.

Історичні послідовності, які започатковує найстаріший конституент, що є домінантою одного чи більше (зважаючи на полісемічність) сучасних рядів та порядковим членом одного чи більшої кількості інших сучасних рядів, утворюють пучок рядів в історичному тезаурусі: **acclaim** 1320 $\subset$ commend 1325, laud 1377, celebrate 1534; **acclaim** 1320 (applaud) $\subset$ commend 1325, applaud 1536 (contemporary dominant), aggrandize 1634; **acclaim** 1320 (approve) $\subset$ approve 1340 (contemporary dominant), recommend 1377; **wink** [To twinkle] 897 $\subset$ sparkle 1200, gleam 1225, blink 1300; **wink** [To close one's eye] 897 $\subset$ blink 1300, flirt 1553, squint 1599, nictate 1691, nictitate 1822; **wink** 897 (hint) $\subset$ whisper 950, signify 1250, acquaint 1297, advise 1297, inform 1320, broach 1330, prompt 1340, imply 1374, impart 1471, infer 1526, suggest 1526, insinuate 1529, intimate 1538, recall 1575, foreshadow 1577, adumbrate 1581, remind 1645, hint 1648 (contemporary dominant), indicate 1651, cue

1928. У 1568 синонімічних рядах сучасна домінанта виявляється найстарішим конституентом. Тому тут хронологічна перебудова всередині ряду не торкається домінанти, яка у сучасному та історичному синонімічних рядах збігається. У решті 4751 синонімічному ряді найстаріший конституент та сучасна домінанта не збігаються. У цьому випадку хронологічна реструктуризація сучасних рядів скорочує список ономасіологічних ніш в історичному тезаурусі та збільшує обсяг пучків синонімічних рядів у ньому.

Частиномовна співвіднесеність – невід’ємна характеристика членів словотвірної пари. При девербалізації дієслово набуває ролі ономасіологічної ознаки у відповідних похідних лексемах із субстантивною або ад’єктивною ономасіологічною базою.

Похідне вважатимемо актуалізованим, коли воно засвідчене у Великому Оксфордському Словнику англійської мови (OED) [5]. Ми користувалися третьою версією другого електронного видання цього словника. До уваги взято лише ті похідні та відповідні датування, які співвідносні з однокореневим дієсловом.

Уведемо прийняту класифікацію девербативів разом із відповідними позначеннями. В іменниковому кроці віддієслівного словотворення розмежовано назви дії (N_{action} / D_1), назви дії, що допускають лексикалізацію у фактивні (на позначення стану і/або результату дії) іменники ($N_{\text{action}/\dots} / D_2$), фактивні (здебільшого епідигматичні похідні від назв дії) іменники ($N_{\dots/\text{factive}} / D_{17}$), а також агентивні (N_{agent} / D_3) та пацієнтивні (N_{patient} / D_4) іменники. В ад’єктивному кроці девербалізації виділено прикметники (A_{active} / D_5), лексикалізовані дієприкметники теперішнього часу (P_{active} / D_6), пасивні модальні прикметники (A_{passive} / D_7) та лексикалізовані прикметники минулого часу (P_{passive} / D_8). Синонімічність суфіксів у межах виділеного типу приймається за позицію, яка заповнена старішим (у випадку двох дериватів) та найстарішим (у випадку більше, ніж двох дериватів) утворенням.

Існуючі словники синонімів не відображають синонімічних відношень між похідними словами. Однак дериват, подібно до мотивуючого його дієслова, співвідносний з синонімічними похідними лексемами, якщо їх мотивуючі дієслова не зазнавали дії словотвірних обмежень. Звівши разом історичний синонімічний ряд дієслова із лексемами, що заповнюють категоріальні позиції словотвірного гнізда кожного з його конституентів, отримуємо історичні синонімічні ряди девербативів.

Мінімальна умова історичного слідування синонімічних девербативів та співвіднесеності цього слідування із хронологічною послідовністю дієслів виникає тоді, коли щонайменше два дієслова беруть участь у відповідному типі творення. Серед останніх не завжди знаходимо історичну домінанту синонімічного ряду дієслів. Максимальна реалізація синонімічного потенціалу у дериватарії відбувається за участі всіх конституентів дієслівного ряду у заданому типі девербалізації.

Зміни у порядкувому розташуванні конститuentів, зокрема й проточлена ряду, під час діахронічного розширення відображеної синоніміки стосовно позицій мотивуючих основ у вихідному ряді свідчать про нерівномірність формування ономасіологічних ресурсів у процесах віддієслівної перекатегоризації. Для оцінки згаданої нерівномірності доцільно прийняти критерії подібності формування різнокатегоріальних рядів. З метою економнішого опису цього завдання уведемо ознаку хронотропності порівнюваних рядів. Цю ознаку розумітимемо, подібно до інших термінів з компонентом “-тропність”, як повернення структури у певному напрямі під дією зовнішніх чинників, у нашому випадку під дією хронології конститuentів дієслівного ряду.

Схожість/несхожість хронології конститuentів у двох історичних синонімічних рядах залежить від їхнього взаємного розташування. Слова, розміщені у рядкових позиціях дієслівного та віддієслівного рядів, позначені, відповідно, як v_n та d_n , утворюють матрицю. Подібність розгортання рядів позначена знаком “плюс” у відповідних клітинках матриці. Вона має місце коли рядкова позиція n -го деривата дальша, ніж позиції дериватів, відповідні мотивуючі дієслова яких у ряді основ розташовані лівіше від власного мотивуючого дієслова, а також у протилежних випадках, коли ця позиція ближча від рядкових позицій дериватів, чиї мотивуючі основи у ряді дієслів розташовані правіше від власного мотивуючого дієслова. Коли ці умови порушені, хронологічне розгортання двох синонімічних рядів є несхожим і можна вести мову про певний ступінь хронологічної дефектності похідного ряду або ж порушення його хронотропності стосовно ряду основ.

Для прикладу, оцінимо за описаною методикою схожість розгортання синонімів у дієслівному ряді **acclaim** 1320 (extol) $\subset$ laud 1377, exalt 1400, extol 1494 (contemporary dominant), eulogize 1810 та у ряді відповідних до цих дієслів однокореневих агентивних іменників. Історичний ряд дієслів та порівнюваний з ним ряд агентивних іменників запишемо як лінійку (лівий список слів) та колонку (правий список слів) у матриці (рис. 1), причому конститuentи колонки запишемо у послідовності рядкових позицій однокореневих їм конститuentів з лінійки матриці, тобто без врахування хронологічного чинника: acclaimer 1869, lauder 1611, exalter 1471, extoller 1626, eulogizer 1837. Запис порівнюваного ряду похідних слів у послідовності членів ряду мотивуючих основ дозволяє усвідомити, що у спільному семантичному просторі синонімічних словотвірних гнізд місце проточлена при синонімізації різнокатегоріальних девербативів можуть займати похідні від різних конститuentів дієслівного ряду. У цьому випадку точка відліку (перший член) діахронних ономасіологічних послідовностей у словотвірній перекатегоризації зазнає коливання. Найстарішими у порівнюваних рядах є дієслово **acclaim** 1320 та іншкореневий агентив **exalter** 1471. Навпаки, члени однокореневих словотвірних пар можуть займати різні рядкові позиції у власних синонімічних рядах. Максимальна зміна їхньої рядковості відбувається тоді, коли найстаріший член дієслівного

ряду мотивує наймолодший член ряду у відображеній синоніміці або найстаріший член ряду похідних мотивований однокореневим дієсловом, яке наймолодше у синонімічному ряді дієслівних вершин.

Example EXTOL

ACCLAIM	1320	ACCLAIMER	X----	1869
LAUD	1377	LAUDER	-X-++	1611
EXALT	1400	EXALTER	--X++	1471
EXTOL	1494	EXTOLLER	---X+	1626
EULOGIZE	1810	EULOGIZER	+++X	1837

Рис.1. Порядкова подібність розгортання синонімічних рядів у діахронії: лінійка матриці – дієслова; колонка матриці – агентивні іменники

Проілюструємо логіку заповнення клітинок матриці порівнюваних синонімічних рядів. Наймолодший у своєму синонімічному ряді агентив acclaimer 1869 мотивований найстарішим конституентом дієслівного ряду Це означає, що його порядкова віднесеність до позицій дієслівного ряду є негативною (мінуси у першій лінійці матриці). Так само дієслово acclaim 1320 з погляду порядкової логіки синонімічного ряду агентивів розташоване “у неправильному місці” і його віднесеність до порядкових позицій іменникового ряду (перша колонка у матриці) від’ємна. Таким чином, конструйована матриця хронотропності симетрична. Лінійка та колонка, що сходяться на діагоналі, виявляють однаковий розподіл оцінок хронотропності. Після заповнення всіх позицій верхній та нижній трикутники матриці збігатимуться.

За порядковою логікою дієслівного ряду іменник lauder 1611 повинен би бути молодшим від іменника acclaimer 1869 та старшим від трьох інших іменників. Однак насправді він старший від іменника acclaimer 1869 та молодший від іменника exalter 1471. Тому запишемо знак “мінус” у клітинці d_{2v_1} , яка зіставляє порядкові місця іменника lauder 1611 та дієслова acclaim 1320 та у клітинці d_{2v_3} , де зіставлені рядні позиції іменника lauder 1611 та дієслова exalt 1400. Водночас іменник lauder 1611 молодший від двох інших агентивів extoller 1471 та eulogizer 1837 так само як дієслово laud 1377 молодше від дієслів extol 1494 та eulogize 1810 (плюси у клітинках d_{2v_4} та d_{2v_5}). Іменник exalter 1471 наймолодший з-поміж членів аналізованого ряду агентивів. Однак дієслово exalt старіше від дієслів acclaim 1320 та laud 1377 (мінуси у клітинках d_{3v_1} , d_{3v_2}). У клітинках d_{3v_4} and d_{3v_5} поставимо плюси, оскільки дієслова extol 1494 та eulogize 1810 молодші від дієслова exalt 1400, так само як іменники extoller 1626 та eulogizer 1837 молодші від іменника exalter 1471. Якби синоніміка агентивів “скористалася” із порядкової логіки вихідного дієслівного ряду, іменник extoller 1626 мав би бути молодшим від попередніх трьох агентивів та старшим від п’ятого іменника. Це саме так, окрім відношення даного іменника до його синонімічного корелята acclaimer 1869. Тому клітинкам d_{4v_2} , d_{4v_3} , d_{4v_5} припишемо плюси, а клітинці d_{4v_1} – мінус. Зрештою, входження іменника eulogizer 1837 до однокореневого синонімічного ряду все ж отримує один знак

мінус у клітинці d_{5v_1} , оскільки цей іменник старіший від іменника *acclaimer* 1869 всупереч послідовності лексем до перекатегоризації, де дієслово *acclaim* 1320 старіше від свого синоніма *eulogize* 1810. Решта співвідношень іменника *eulogizer* 1837 з синонімічними йому агентами щодо відносної хронології їх з'яви у ряді такі самі як співвідношення між дієсловом *eulogize* 1810 та його відповідними синонімами (плюси у клітинках d_{5v_2} , d_{5v_3} та d_{5v_4}).

Описана процедура побудови матриці подібності розгортання синонімічних рядів базується на порівнянні порядкових позицій членів ряду, записаного у лінійці матриці, із порядковими позиціями конститuentів ряду, записаного у її колонці. Лінійка належала девербативам, а колонка – мотивуючим їх дієсловам. Ми можемо змінити розташування рядів у матриці. Тоді девербативи запишемо у хронологічному порядку (*exalter* 1471, *lauder* 1611, *extoller* 1626, *eulogizer* 1837, *acclaimer* 1869), а мотивуючі їх дієслова у порядку основ ряду девербативів (*exalt* 1400, *laud* 1377, *extol* 1497, *eulogize* 1810, *acclaim* 1320). Нова матриця, так само як і попередня, базуватиметься на методиці порівняння порядкових позицій членів синонімічних рядів. Однак послідовність класів у порівняннях зміниться, а у клітинках замість $d_n v_n$ матимемо $v_n d_n$. Матриця залишиться симетричною з незмінним співвідношенням плюсів та мінусів, однак з їх відмінним розташуванням (порівн. матриці на рис. 1 та 2).

Example EXTOL

EXALTER	1471	EXALT	X-+-	1400
LAUDER	1611	LAUD	-X+-	1377
EXTOLLER	1626	EXTOL	++X-	1494
EULOGIZER	1837	EULOGIZE	---X	1810
ACCLAIMER	1869	ACCLAIM		1320

Рис.2. Порядкова подібність розгортання синонімічних рядів у діахронії: лінійка матриці – агентивні іменники; колонка матриці – дієслова.

Якщо лінійкою матриці є дієслівний ряд, випадки словотвірної дефектності його конститuenta займають місця у матриці. Коли лінійку матриці відведено синонімічному рядові девербативів, то в її колонці залишаються лише ті дієслова, які мотивують однокореневі деривати. Така зміна спрощує пошук фактичного матеріалу при обмеженні довжини порівнюваних рядів в еволюції лексику загальною, оскільки синонімічний ряд похідних у лінійці матриці (за умови нехтування проміжних станів внаслідок зворотної деривації від деяких дієслів) не буває довшим від синонімічного ряду дієслів.

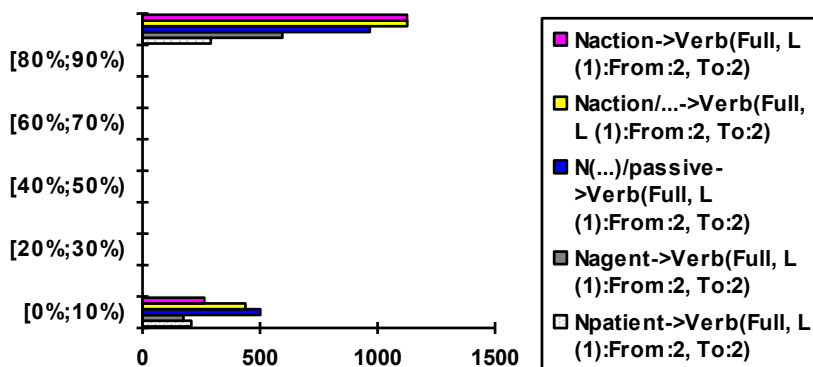
Коли у дієслова є єдиний однолексемний синонім (аналізований тезаурус нараховує приблизно 400 таких пар) питання про подібність розгортання девербативів має сенс за умови, що обидва дієслова беруть участь у процесі однокатегоріальної девербалізації: (D_0) **search 1330** (*rummage*) $\subset$ *rummage* 1544 (*contemporary dominant*) $\rightarrow$ (D_3) **searcher 1382** $\subset$ *rummager* 1544; **wade 993** $\subset$ *paddle* 1530 $\rightarrow$ **wader 1673** $\subset$ *paddler* 1611; (D_0) **behave 890** $\subset$ *suit* 1450 $\rightarrow$ (D_7) **behaveable*** (^{now}

arch.) **1460** $\subset$ suitable 1555; **claim 1300** $\subset$ demand 1382 $\rightarrow$ (D₇) **claimable 1611** $\subset$ demandable 1576. Пари синонімічних девербативів також співвідносні з дієслівними рядами довільної довжини з огляду на дію словотвірних фільтрів стосовно усіх основ за винятком двох конститuentів ряду: (D₀) **abound 1374** (bristle) $\subset$ swarm 1386, exuberate 1471, bristle 1480 (contemporary dominant) $\rightarrow$ (D₃) **abounder 1755** $\subset$ swarmer 1844, <exuberate 1471>, <bristle 1480>; (D₀) gather 725 $\subset$ reap 825, garner 1375 $\rightarrow$ (D₃) **gatherer 1200** $\subset$ reaper 1000, <garner 1375>.

У випадку двох дериватів сформована матриця подібності має дві клітинки з однаковими знаками хронотропності. Прикметникам дещо властивіше (41%) порушення порядковості дієслівних основ порівняно з дієприкметниками (37%). В іменникових парах порушення послідовності дієслівних основ зустрічається рідше (28%), ніж у парах ад'єктивного кроку девербалізації (порівн. рис. 3 а та 3 б).

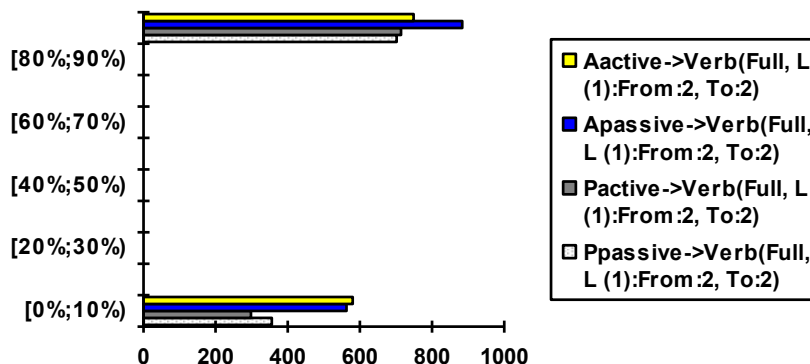
Починаючи з тричленних синонімічних рядів матриці подібності формування первинної та відображеної синонімік виявляють не лише повний чи відсутній, але й частковий збіг порядкових позицій однокорених конститuentів.

Оцінка часового розгортання у тричленних синонімічних рядах допускає чотири ступені подібності. Матриця може виявляти повний збіг чи незбіг порядкових позицій членів синонімічних рядів: порівн. (D₀) **chide 1000** $\subset$ rebuke 1325 reprimand 1681 $\rightarrow$ (D₃) **chider 1377** $\subset$ rebuker 1420, reprimander 1867 та (D₀) **shun 950** (eschew) $\subset$ eschew 1340 (contemporary dominant), abstain 1380 $\rightarrow$ (D₃) **shunner 1806** $\subset$ eschewer 1578, abstainer 1535. Можливі також два або чотири (парні числа з огляду на симетричність матриці) випадки незбігу порядкових позицій однокорених конститuentів у первинному та відображеному рядах: порівн. (D₀) **abide 1000** $\subset$ anticipate 1532, expect 1560 $\rightarrow$ (D₃) **abider 1543** $\subset$ anticipator 1598, expecter 1584 та (D₀) **conclude 1300** $\subset$ complete 1530, terminate 1589 $\rightarrow$ (D₃) **concluder 1601** $\subset$ completer 1701, terminant 1589.

а) субстантивна віддієслівна деривація

б) ад'єктивна віддієслівна деривація

Рис.3. Збереження порядковості основ у парах синонімічних девербативів (на горизонтальній осі – кількість матриць, на вертикальній осі – ступінь порядкової подібності дериватів до діахронної синоніміки однокорених їм дієслів).

Порушення порядковості є сильною позицією, яка підпадає під дистрибуцію маркованого протичлена. У тричленних рядах синонімів матриць з двома порушеннями порядковості майже вдвічі більше, ніж матриць з чотирма порушеннями. На цій підставі можна висунути апроксимативну кількісну гіпотезу щодо формування ономазіологічних ресурсів в еволюції лексику. Чим більша кількість порушень порядковості конститuentів (мінусів у клітинках матриці), тим загалом менша кількість синонімічних рядів, порівняння хронологічних послідовностей у яких дає такі матриці.

Становлення чотиричленних рядів дієслівної та віддієслівної синоніміки, окрім повного збігу та незбігу порядковості конститuentів (порівн. (D₀) **misconstrue 1374** ⊂ *pervert 1374, exaggerate 1533, distort 1586* → (D₅) **misconstruous 1632** ⊂ *perversive 1693, exaggeratory 1759, distortive 1823*) та **worry 725** (*perturb*) ⊂ *perturb 1374*(contemporary dominant), *irritate 1531, pester 1536* → (D₇) **worriable 1882** ⊂ *perturbable 1800, irritable 1662, pesterable**(now arch) 1540) виявляє п'ять градацій подібності за питомою вагою незбігів порядкових позицій однокорених синонімів у порівнюваних рядах (рис.3).

При п'яти конститuentах крок коливання у часовій подібності матірнього та відображеного рядів сягає однієї десятої площі матриці. Так, у рядах (D₀) **shun 950** ⊂ *evade 1513, neglect 1529, dodge 1568, ignore 1611* → (D₁) **shunning 1546** ⊂ *evading 1669, neglecting 1552, dodging 1593, ignoring 1615* шість з двадцяти клітинок матриці подібності отримують знак “мінус”. У матриці для рядів (D₀) **weigh 897** (*gauge*) ⊂ *gauge 1420* (contemporary dominant), *check 1393, calculate 1570, calibrate 1864* → (D₁) **weight 1878** ⊂ *checking 1535, gaugery**(now arch) 1608, *calculating 1710, calibrating 1870* таких клітинок вже вісім. Питома вага збереження порядковості конститuentів становить, відповідно, 70 та 60 відсотків.

Синоніміка деяких класів девербативів залишає незасвідченими певні ступені подібності часового розгортання рядів. Приміром, чотиричленні синонімічні ряди пацієнтвних іменників виявляють лише чотири ступені подібності порядкового розгортання конститuentів до розгортання синонімічного ряду однокорневих дієслів: 1. (D₀) **retain 1386** engage [hire] ⊂ employ 1460, engage 1525 (contemporary dominant), contract 1530 → (D₄) **retainer 1540** ⊂ employee 1850, engagee^{*(now arch.)} 1808, contractee 1875 ([80%;90%) хронотропності до дієслів); 2. (D₀) **appoint 1374** ⊂ elect 494, select 1567, designate 1791 → (D₄) **appointee 1768** ⊂ electee 1593, selectee 1940, designatee 1900 ([60%;70%) хронотропності до дієслів); 3. (D₀) **destine 1300** ⊂ reserve 1340, dedicate 1530, design 1548 → (D₄) **destinee 1881** ⊂ reservee 1860, dedicatee 1760, designee 1900 ([50%;60%) хронотропності до дієслів); 4. (D₀) **offer 825** ⊂ grant 1225, tender 1542, donate 1845 → (D₄) **offeree 1952** ⊂ grantee 1491, tenderee 1883, donatee 1716 ([30%;40%) хронотропності до дієслів). Агентивні іменники таких обмежень не знають. У п'ятичленних рядах лексикалізованих дієприкметників минулого часу нижня межа хронотропності сягає чотирьох із двадцяти порівнянь порядковості (наприклад, D₀ **crave 1000** (envy) ⊂ covet 1225, begrudge 1362, envy 1382 (contemporary dominant), grudge 1440 → D₈ **craved 1614** ⊂ coveted 1875, begrudged 1840, envied 1592, grudged 1549), а для дієприкметників теперішнього часу – шести порівнянь (приміром, D₀ **thaw 1000** ⊂ loosen 1382, relent [soften; relinquish] 1386, mollify 1412, relax 1420 → D₆ **thawing 1652** ⊂ loosening 1665, relenting (soften; relinquish) 1593, mollifying 1590, relaxing 1611).

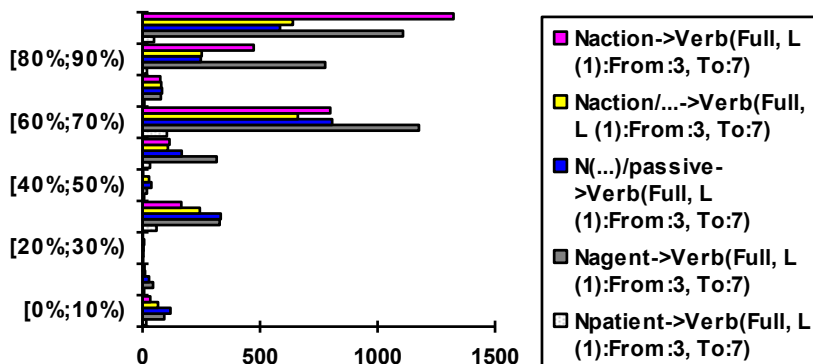
Для довгих синонімічних рядів ступінь порядкової подібності апроксимований за питомою вагою незбігів у матриці. Наприклад у матриці для десятичленного ряду, де є двадцять чотири випадки несхожості у порядкових позиціях конститuentів рядів, міра хронотропності девербативів стосовно основ потрапляє у діапазон [70%;80%).

Поведінка частиномовних кроків девербативів у копіювання порядковості членів синонімічних рядів дієслова виявляє незбіг між частиномовними тактами девербалізації. В ад'єктивних класах похідності дієслівна хронотропність слабкіша порівняно із субстантивними класами. Водночас ріст довжини ряду девербативів спричиняє послаблення подібності його розгортання до ряду основ.

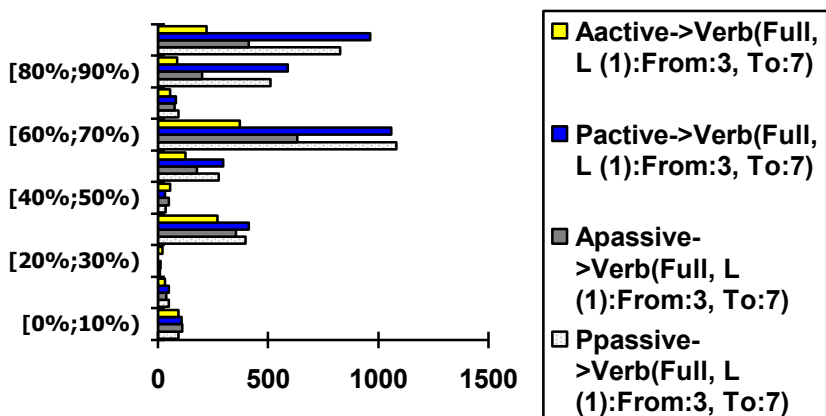
У довгих рядах ймовірність фактологічних лакун зростає, а кількісна оцінка хронотропності є діапазонною. Наприклад, у матриці із ста порівнянь, (рис. 5-6). Помітні також дистрибутивні незбіги порядковості щодо класів віддієслівної субстантивної та ад'єктивної похідності. Ряди агентивних іменників виявляють слабкішу хронотропність до розгортання рядів дієслів порівняно із рядами назв дії. Синоніміка дієприкметників, навпаки, подібніша до розгортання дієслівних рядів порівняно із синонімікою прикметників.

Example BEWITCH				
				X+++
BEWITCH	1205	BEWITCHING		+X++
BEGUILE	1225	BEGUILING		++X-
ENTHRALL	1576	ENTHRALLING		+++X
CAPTURE	1795	CAPTURING		
Example CLAP				
				X-++
CLAP	1300	CLAPPING		-X++
BANG	1550	BANGING		++X-
SLAP(smack;hit)	1632	SLAPPING(smack;hit)		++X
SLAM	1691	SLAMMING		
Example RULE				
				X--+
RULE	1225	RULING		-X-+
CONDUCT	1400	CONDUCTING		--X+
CONTROL	1475	CONTROLLING		+++X
DICTATE	1592	DICTATING		
Example SUNDER				
				X---
SUNDER	950	SUNDERING		-X++
PART	1225	PARTING		-+X-
SEPARATE	1432	SEPARATING		--+X
SPLIT	1576	SPLITTING		
Example REVERSE				
				X---
REVERSE	1315	REVERSING		-X--
REPEAL	1325	REPEALING		--X+
NULLIFY	1595	NULLIFYING		--+X
INVALIDATE	1649	INVALIDATING		

Рис.4. Ступені подібності розгортання чотиричлених синонімічних рядів дієслів та дієприкметників теперішнього часу.

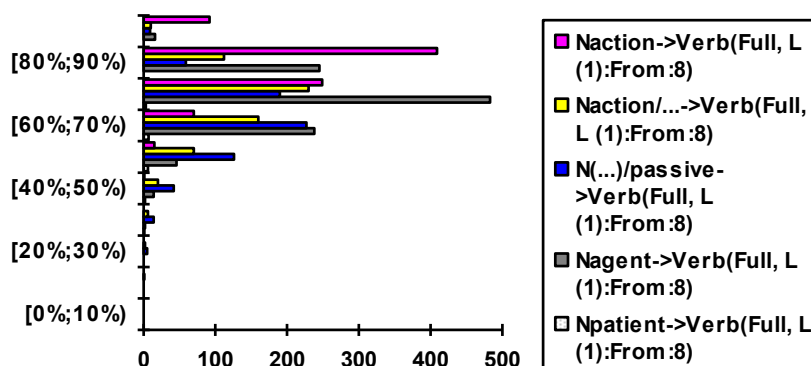

а) субстантивна віддієслівна деривація

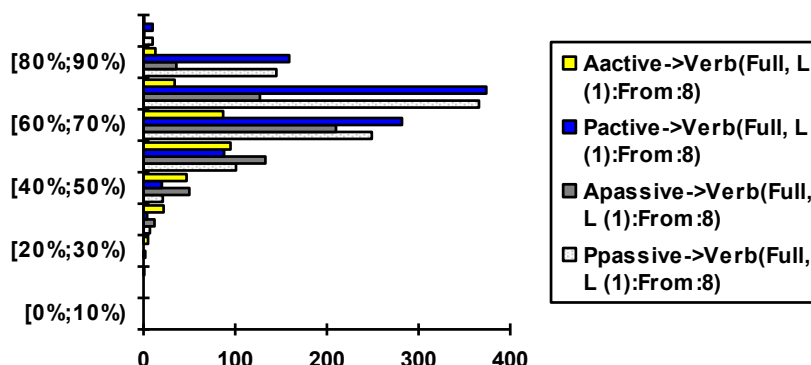

б) ад'єктивна віддієслівна деривація

Рис. 5. Збереження порядковості основ у коротких та середніх синонімічних рядах девербативів.

а) субстантивна віддієслівна деривація

б) ад'єктивна віддієслівна деривація

Рис. 6. Збереження порядковості основ у довгих синонімічних рядах девербативів.

Вивчення питань історичної пам'яті перекатегоризаційних процесів в еволюції лексичної системи стало здійснимим з утвердженням евристичних можливостей корпусної лексикології. Запропонована процедура придатна для вивчення

хронотропності синонімічних рядів, між якими існують немотиваційні, зокрема й горизонтальні щодо позицій у віддієслівному гнізді, словотвірні зв'язки. Подібні методики перспективні для опрацювання питань квантитативної діахронічної ономасіології.

1. Білинський М.Е., Максимчук І.Б. Хронотропність віддієслівної синоніміки в текстах історичного конкорданса англійської мови// Іноземна філологія. 1991. Вип. 102.
2. Тихонов А.Н., Пардаев А.С. Роль гнезд однокорневых слов в системной организации

лексики. Отраженная синонимия. Отраженная омонимия. Отраженная антонимия. Ташкент: ФАН, 1989. 3. *Kay Ch. J.* Word lists for the changing world// *The World in a List of Words* ed. by Werner Hüllen, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1994. 4. *Kay Ch. J., Wotherspoon I.A.W.* Turning the dictionary inside out: Some issues in the compilation of a historical thesaurus// *A Changing World of Words. Studies in English Historical Lexicography, Lexicology and Semantics* ed. by C.C. Barfoot, Theo D'haen & Erik Kooper. Costerus New Series 141, 109-135 Amsterdam: Rodopi, 2002. 5. Oxford English Dictionary on CD-ROM. Second Edition. Version 3.0. Oxford: Oxford University Press, 2002. 6. Webster's New World Thesaurus. Edited by Ch. Laird. Updated by W. D. Lutz. New York: Prentice Hall Press, 1985.

**SYNONYMIC SERIES OF VERBS AND DEVERBATIVES
IN THE HISTORY OF ENGLISH**

M.E.Bilynskyi

*Dpt. of English Philology
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

A successive coincidence of the string constituents in parent and derivationally reflected synonymies proves to be a natural pattern of the diachronic onomasiology of word-forming families. Breach of chronotropism as a strong counterpart of the opposition with the inherent distributional deficiency increases with the growth of the series length. Adjectival strings are found to have been less imitative of the ordinal succession of one-root verbal counterparts than strings of nouns. The formed body of matrices revealing the peculiarities of temporal similarity of the compared strings in various processes of deverbal re-categorization is demonstrative of the heuristic potential of corpus diachronic lexicology.

Key words: synonymic strings, re-categorization, matrices of chronotropism.

Стаття надійшла до редколегії
21 вересня 2003 р.

Статтю прийнято до друку
17 лютого 2004 р.

Tibor Órsi,
Eszterházy Károly College,
Eger, Hungary

THE USE OF THE WORD *ISLE* IN “MANDEVILLE’S TRAVELS”

In Mandeville’s *Travels*, a travel account written in French around 1356 and translated into English in the early 15th century, we encounter an intriguing word: *isle*. Besides its general meaning ‘island’, it is often used in the sense of ‘land, province, region’. The article examines this use and establishes its connection with the name of the French historical province Île-de-France. An alternative approach traces a possible link between the use of *isle* in the *Travels* and a similar use of *insula* in the Vulgate Bible.

Key words: *isle*, *île*, *insula*, Île-de-France, Mandeville.

Mandeville’s Travels is a travel account written in French around 1357. It was translated into English in the late 14th or early 15th century. The *Travels* immediately soared to lasting popularity. The author’s identity has not been established. He was thought to have visited all the places he described. They esteemed him both as a traveller and, to use Dr. Johnson’s [5] words, – as “the father of English prose”. Later he was disgraced and referred to as the greatest liar. In recent years we can discern a trend towards his partial rehabilitation. The book still fascinates readers and scholars alike. A fresh summary of fact and fiction is available in [11]. In 1997 alone, two full-length studies were published on the *Travels*: [3] and [7]. The present paper only aims at examining one single word used extensively in ‘Mandeville’.

The English text of *Mandeville’s Travels* has been preserved in four versions. Two of them, the Cotton and the Egerton texts, are complete. The present paper is based on of the Cotton Version (British Museum MS. Cotton Titus C.xvi.) printed in [11] and the French Insular Version printed in [14]. The Egerton Version (Egerton MS. 1982) published in [14] has also been consulted. The author of the Cotton Version used a Southeast Midlands dialect, the Egerton Version was written in a more Northern dialect. Both main English versions date from the same period: the late 14th or the early 15th century.

The Cotton Version adheres very closely to the French original. There are lists of what was left untranslated throughout the *Travels*. This word of French origin has given rise to mistranslations demonstrating the translator’s limited command of French. Of all the keywords the most challenging is undoubtedly the word *isle*. A number of words were simply taken over from the original. These are exotic words which had no English equivalents. A travel book necessarily contains a variety of geographical vocabulary of the English language at that time. The native English synonym *island* never appears in the extant versions.

The *Oxford English Dictionary* [9] and *Webster’s Word Histories* [15, p.244] supply the etymologies of *island* and *isle* presenting them as etymologically distinct. *Island* can be traced back to the Old English *igland*, composed of the elements *ig* and *land*. *Land*, as we might expect, means ‘land’. Interestingly, *ig* in Old English is a distinct word meaning ‘island’. It corresponds, *inter alia*, to the Modern Norwegian *øy* ‘island’. In a sense then, we can interpret *igland* as ‘island-land’. *Igland* is a prehistor-

ic North Germanic–West Germanic compound whose constituents and the compound form itself are well–represented by the corresponding forms in the then Germanic languages.

The modern English *isle* is of French origin. In early Old French the form was *isle*, but when the <s> was no longer pronounced, it was eventually deleted from spelling. At this stage it was borrowed by Middle English as *ile*. In the 15th century the French again restored an <s> to the orthography in order to represent the Latin *insula*, from which it springs. In the 15th century the <s> was also included occasionally in English for the same reason. From the time of Spenser *isle* began to appear with increasing regularity, completely displacing *ile* around 1700. Also in the 15th century forms like *ile-land* appeared showing that the word was thought to be a derivative of the Old French word *ile*. In the 16th century we find the first appearance of such forms as *isle-land*, *ysle-land* and *island*. We have seen that the <s> of the modern spelling of *island* is due to its assimilation to *isle*. Today *island* is the usual word except in established appellations.

It must be stressed again that nowhere in the available printed versions of the *Travels* do we find *island*. Even the Egerton Version consequently uses *ile* or *yle*. In the case of a similar pair of geographic concepts the Egerton manuscript translates French *contree* as *land*, but often retains *cuntree*. In the Cotton Version *contree* prevails against *lond*. In fact, *contree* is the most common loan word of French origin (314 instances). In expressions like *the Holy Lond*, however, only *lond* is used. In all versions *isle* is used exclusively spelt as *ile* or *yle*. In the Cotton Version the spelling *yle* is of greater frequency. Seventy-five per cent of all the occurrences are spelt in this way. In proper names it is always prefixed. Below follow some examples illustrating this. Throughout the present paper the page numbers following the quotations refer to [11].

(1) *from this ile of Rodes* (p.19)

(2) *the ile of Crete* (p.22)

(3) *in that ile of Cycile* [Sicily] (p.40)

This prefixed usage parallels precisely that of other geographical names:

(4) *thorgh the kyngdom of Hungarye* (p.5)

(5) *of the contree of Egipt* (p.32)

(6) *the ryuere of Danubee* (p.5)

(7) *I Iohn Maundevylle knyght [...] hiderto haue ben longe tyme ouer the see and haue seyn and gon thorgh manye dyuerse londes and many prouynces and kyngdomes and iles; and haue passed thorghout Turkye, [...] thorgh Inde the Lasse and the More a great partie, and thorghout many othere iles that ben abouten Inde, [...] of whiche londes and iles I schalle speke more pleynty hereafter.* (p.3)

The quotation from the prologue (7) immediately perplexes us. *Londes*, *prouynces*, *kyngdomes* and *iles* appear to be synonyms. Here [12, p.231] makes the following comment: “Medieval geographers thought that the continents of Europe, Asia, and Africa were surrounded by the Great Ocean Sea, in which were thousands of isles.

Though ‘Mandeville’ makes almost every land an isle, the idea when applied to the Indian and Pacific oceans was by no means absurd.”

A great number of easily identifiable geographical names can be found in the first half of the *Travels* which purports to be a guide-book to the Holy Land and Egypt. The second half describes the distant *yles* between the Holy Land and Cathay. The farther we proceed eastwards the more difficult it becomes to locate the scenes of the marvels of the Orient. Besides its general sense ‘island’ *yle* is also frequently used in the sense ‘land, province, region’.

(8) *And beyonde the lond and the yles and the desertes of Prestre Iohnes lordshipe in goyngre streight towardes the est men fynde nothing but montaynes and roches fulle grete.* (p.219)

(9) *From that kyngdom men comen in returnynge to another yle that is clept Ryboth [Tibet], and it is also under the Grete Chane. That is a fulle gode contree and fulle plentefous of alle godes and of wynes and frut and alle other ricchess.* (p.224)

(10) *After this beyonde that vale is a gret yle where the folk ben grete geauntes of xxviii. fote longe or of xxx. fote long. And thei han no clothinge but of skynnes of bestes that they hangen upon hem.* (p.205)

(11) *Into that yle dar no man gladly entren. And yif thei seen a schipp and men thereinne, anon thei entren into the see for to take hem.* (p.205)

Example (11) gives an instance of *yle* in the sense ‘island’. It immediately follows (10), which unmistakably refers to a continental *yle*, while (11) contains a direct reference to the sea and seafaring. Cases where the two meanings occur side by side are common. Cathay itself is referred to as an “isle” or a “province”. *Yle* is not associated exclusively with *sea*, it is the idea of isolation and remoteness that seems to prevail.

In the Cotton Version of the *Travels*, *yle* appears 203 times. In the French version printed by Warner there are 196 occurrences of the French word *isle*. The statistics that follow below refer to the French text. It seemed preferable to study the French original for this purpose. To find out the meaning of French *isle* with a fair degree of accuracy necessitated the study of several editions with their critical apparatus. In the French text 118 instances (60,2%) seem to denote ‘island, peninsula, area near water’ i.e. an extended meaning compared to modern ‘island’. Three of these instances, which are given from the Cotton Version, seem to emphasize, by the addition of a prepositional phrase, the distinct nature of *yles* in the sea as opposed to inland ones.

(12) *And from Ephesim [Ephesus] men gon thorgh many iles in the see vnto the cytee of Paterane [Patera, in Asia Minor] where Seynt Nicholas was born.* (p.16)

(13) *Afterward men gon be many yles be see vnto an yle that men clepen Milke [the Malaccas?].* (p.143)

(14) *And of that generacoun of Cham [Ham, son of Noah] ben comen the paynemes and dyuerse folk that ben in yles of the see be alle Ynde.* (p.161)

(13) and (14) closely follow the original version in Middle French. All these three examples as well as their Middle French models may reflect biblical usage. This is not surprising as Mandeville was according to [12, p.23] “an ecclesiastic, with a cleric’s knowledge of the Bible, and most likely a member of a regular order” and a “fluent

reader of Latin”. The phrase *insulae maris* ‘islands of the sea’ occurs five times in the *Vulgate*.

26 further instances of *yle* in *Mandeville’s Travels* (13,3%) seem to refer to ‘land, region, province’. In the case of 52 occurrences (26,5%) it was impossible to find out the exact meaning. Very strict criteria were applied. An *yle* was considered a ‘land, region or province’ only if there was no surface of water around far and wide. Thus the ancient kingdom of *Mancy* in present-day Southern China would not be an inland *yle* in our statistics as it is relatively close to a sea. If we eliminate the latter category and only use a twofold division, we will find that roughly 80% of the occurrences represent ‘island’ as opposed to 20% denoting ‘country’.

The “converted” results correspond to those of [1, p.384]. Ms Deluz studied an unprinted French version where Middle French *isle* occurs 185 times. She thinks that 79,5% of the occurrences mean ‘island’ and the rest (20,5%) mean ‘distant land’.

The first example of *isle* in the *Oxford English Dictionary* [9] in the general sense dates from 1297. This dictionary does not mention the special use in the *Travels*. The editors of the English versions do draw the attention to the special use of *isle* in *Mandeville’s Travels*. In an appendix to the Penguin edition of the Egerton Version, Moseley [8, p.193] made a comment on the use of *yle* in *Mandeville’s Travels*: “The world *isle* can certainly mean ‘island’, but often it suggests no more than a group of people living as a recognizable entity somewhere in the uncharted wastes whose borders and juxtapositions to other groups are ill defined.”

The first occurrence of *isle* in the *Middle English Dictionary* [6] in the general sense is dated c1300(?c1225). The special use is cited from the entry ILE [paragraph 2a. (a)]. The meaning given is ‘a domain, realm, province; also fig.’. Eight examples are cited from seven sources:

(15) 1. c1400(a1376) PPL.A(1) (Trin-C) 2.63: *Wip þe kingdom of coueitise I croune hem togidere; And al þe Ile of vsurie, & auarice þe faste, Glotonye & grete oþes, I gyue hem togidere.*

(16) 2. c1400 (?c1380) Pearl 693: *Lo, 3on louely yle! Pou may hit wynne if þou be wy3te.*

(17) 3.(a1420) Lydg. TB 1.7: *In þe regne & lond of Thesalye.. Pelleus.. Helde the lordschipe and the regallye Of this Yle.*

(18) 4. ?a1425(c1400) Mandev.(1) 179/15: *From þens gon men.. þorgh þe lond of Prestre John, The grete Emperour of Ynde, And men clepen his roialme the yle of Pentexoire.*

(19) 5. (?a1439) Lydg. FP 5.1367: *Aftir translatid was the regeoun, With al ther iles, vnto thobeissaunce Of them of Rome.*

(20) 6. c1450(?a1400) Destr.Troy 101: *In Tessaile.. A prouynce appropret aperte to Rome, An yle enabit nobli and wele.*

(21) 7.c1450(?a1400) Wars Alex. 1039: *He.. caires.. Ouer þe ythes in-to Italee, & þat Ile [vr. þa yle]z] entirs.*

(22) 8. Ibid.2116: *So fares he furth to Frigie, a-nopire faire Ile.*

(15), (16) and (17) slightly antedate *Mandeville’s Travels*. In (17) the priority in time is not significant. In the earliest example (15) the word in question is used figuratively.

Piers Plowman and *Pearl* do not translate French models but they are original English creations in the alliterative tradition. The main source of *The Troy Book* by John Lydgate is Guido delle Colonne’s Latin prose translation of the *Historia Destructionis Troiae*, itself a translation of the *Roman de Troie* of Benoît de Saint Maure. *Mandeville’s Travels* is, as we know, a close translation. The example in (19) is again from Lydgate. His poem *The Fall of Princes* relies on a French translation of Boccaccio’s *De Casibus Virorum Illustrium*. The Alliterative Revival produced *The Destruction of Troy* (20) and *The Wars of Alexander* (21) and (22), which again, are of native inspiration. The original English creations outnumber the works inspired by or simply translated from foreign models.

In the quotation from *Mandeville’s Travels* in (18) the author typically uses *lond*, *roialme* and *yle* almost interchangeably. *Ynde* is an embarrassingly vague entity compared to present-day India. Of *the yle of Pentexoire* we only know what is said in the example: Prester John’s kingdom is called ‘*the yle of Pentexoire*’. Warner’s notes to the Egerton Version [14, p.215] illustrate the scholar’s puzzlement: “The history of Prester John is that of a phantom, taking many forms; and there is scarcely a part of Asia, from Georgia to the extreme east, which has not been claimed as the seat of his sovereignty, until popular imagination, aided no doubt by the widely extended mediæval application of the term India, finally transferred it to Ethiopia or Abyssinia.”

The study of the examples in [6] reveals that the word *isle* had been used in its extended sense for some time before the translation into English was made. In the earliest example (15) the word in question is used figuratively. The rest of the examples prove that in the late 14th and 15th centuries Middle English *ile* was relatively widely used in the sense ‘domain, realm, province’. The question arises whether the semantic extension took place in Middle English or already in late Old French?

French etymological and historical dictionaries do not establish any possible semantic connection between *isle* and *country*. In fact, the original version of *Mandeville’s Travels* is the only text in French where *île* can be found in the sense ‘land, country’. It must be mentioned, however, that the Mandeville manuscripts in French are not included in the corpus examined by the compilers of the important French historical dictionaries. This lack of interest is quite surprising if we consider the fact that over 250 Mandeville manuscripts survived in ten different languages. In French alone 61 manuscripts belonging to three main groups prove the tremendous popularity of the *Travels*. Nevertheless, interest in Mandeville in French soon ebbed away. The last two editions in French were printed in the Netherlands in 1729 and 1735, the last editions in France had appeared between 1550 and 1560. Interestingly, the two available Middle French editions appeared in England. French philology has deplorably neglected *Mandeville’s Travels* down to the present day.

Apart from the *Travels*, the special use of the French word *île* seems to be restricted to only one isolated but all the more intriguing example: *Île-de-France*. It was first recorded in 1429 according to some sources or in 1434 according to others. All

the dictionaries and encyclopaedias automatically say that this historical province is named so as it is surrounded by rivers. The rivers are the Seine, the Oise, the Thève, the Beuvron and the Marne. Having studied the *Travels* both in Middle French and Middle English as well as the works of reference which might represent indirect evidence, I would venture to interpret *Île-de-France* as ‘Land of France’. This matter is fully developed in [10].

In the 14th and 15th centuries both the French word and its English equivalent seem to have undergone a temporary semantic extension in their respective languages. It is impossible to prove whether they represent individual developments or influenced each other. If so, to what extent? It cannot be denied that *Mandeville's Travels* constitutes a link. The French data are restricted to the French versions of the *Travels* in Early Middle French. The oldest one was copied in 1371. By interpreting the first element in the expression *Île-de-France* as ‘Land of France’ we may have a new recorded evidence. This suggestion, however, defies the generally accepted explanation. On the other hand, the semantic extension in Middle English is adequately illustrated by examples in [6].

A completely different approach to the present issue might contribute to explain the origin of the special use of the word we are examining. In biblical usage *isle* seems to be extremely vague. The comments in annotated editions say that in the Old Testament the corresponding Hebrew and Greek words *hiyyim* and *nesoi* may represent any coastal areas other than those of Palestine including the coasts of Egypt. They may have reference not only to *islands* strictly speaking as the word is used today by geographers but they may denote the coasts of continents as well. Elsewhere, when biblical authors refer to the “isles afar off”, they seem to understand unknown and inaccessible regions beyond the sea. Most frequently they seem to refer to the familiar coasts of the Eastern Mediterranean. Sometimes even apparently precise locations turn out to apply to rather vague entities. Below follow occurrences in the *Bible*. The abbreviations referring to the *Books of the Bible* in the respective editions have been retained. The Modern English translations are all from the *Oxford Study Bible* [13] unless indicated otherwise.

In Jeremiah we read in the *Vulgate*:

(23) [...] *depopulatus est enim Dominus Palestinos reliquias insulae Cappadociae* (Jer 47,4)

(24) [...] ‘for the LORD is despoiling the Philistines, that remnant of the isle of Caphtor.’ (Jer 47:4)

Can Cappadocia be considered an *insula*? The name was applied at different times to territories of varying size. The example in (24) is cited among others in [6] under ILE 2b.:

(25) (a1382) WBible(1) Jer.47.4: *The Lord forsothe destro₃ede Palestynes, the remnauns of the yle* [L *insulæ*] *of Capadoche*.

The same passage in the *King James Version* [4] calls the Philistines

(26) [...] *the remnant of the country of Caphtor*.

The note given in [13, p. 835] to (24) identifies the isle of Caphtor as Crete, or possibly Asia Minor. The suggested alternatives contradict each other: Crete is an island while Cappadocia is evidently not. The *Vulgate* uses Cappadocia for Caphtor in Am 9,7 as well.

In the *New Testament*, on the other hand, more particularly in the Acts of the Apostles, the islands in the Mediterranean are mostly referred to solely by their proper names e.g.: Samos, Crete, Rhodes. In the *Revelation of John* we also find

(27) [...] *in insula quae appellatur Patmos* (Apc 1,9)

[...] ‘on the island called Patmos’ (Rev 1:9)

Insula is used in its usual sense. But later on in the final book of the *New Testament* we have two examples where probably more is implied than ‘island’ in the narrowest sense.

(28) *et caelum recessit sicut liber involutus et omnis mons et insulae de locis suis motae sunt* (Apc 6,14)

‘The sky vanished like a scroll being rolled up, and every mountain and island was dislodged from its place.’ (Rev 6:14)

(29) *et omnis insula fugit et montes non sunt inventi* (Apc 16,20)

‘Every island vanished, and not a mountain was to be seen.’ (Rev 16:20)

In (28) and (29) *insula* seems to refer vaguely to ‘firm land as opposed to abyss’. Or are these two instances simply doublets echoing *montes*?

Even a rough-and-ready inventory of the possible English interpretations *insula* in the English translations must include at least the items:

1. island (in the geographical sense)
2. coastland of the Mediterranean
3. distant, unknown region
4. the inhabitants of these islands, coastlands and distant regions
5. other specialized meanings such as ‘firm land as opposed to abyss’.

The *Old Testament* usage figures in [6]:

(30) ILE 2b.?In O.T. usage: a land on the seacoast, a coastland; also the people of such lands.

Six examples are given to illustrate (30) including the one cited in (25). Modern translations simply use *isle* or *island*. The *King James Version* [4] usually gives *isle* in the *Old Testament* and *island* in the *New Testament*. Annotated editions provide notes to highlight the polysemy of the word. As many as twenty times does the *Oxford Study Bible* evade the trap of superficial translation by using two words instead of one to render *insula* as in the example taken from Ezekiel.

(31) *universi habitatores insularum obstipuerunt super te* [...] (Ez. 27,35)

‘All who dwell on the coasts and islands are aghast at your fate. [...] (Ezek 27:35)

Here the *King James Version* [4] only says:

(32) *All the inhabitants of the isles shall be astonished at thee.* [...]

In the *Vulgate Bible* [2] the word *insula* occurs 51 times. If we insist obstinately on fitting them into the above categories, we encounter the same difficulty as in the case of identifying the elusive meaning of the word *isle* in *Mandeville’s Travels*.

As mentioned earlier, the polysemy of *insula* closely follows that of the Hebrew original. Before the Reformation the *Bible* existed primarily in Latin, in Jerome's 4th century translation known as the *Vulgate*. The early translations into native languages were also from the *Vulgate* as in (25). Although *insula* was not the ultimate but only the immediate source, its automatic rendering transferred its polysemy to English.

Did the biblical use of the word *isle* exert any influence on the extension of the use of *ile* in Middle English or in Middle French? The present contribution merely aimed at drawing attention to the occasional parallels in using the word *isle* in the Middle French original of *Mandeville's Travels*, its translation into Middle English and the occurrences of the same word in biblical, especially *Old Testament* texts.

1. Deluz, Christiane. 1988. *Le Livre de Jehan de Mandeville, une "géographie" au XIVe siècle*. Textes, Études, Congrès, No 8, Louvain-la-Neuve: Publications de l'Institut d'Études Médiévales. 2. Gryson, Roger (ed.). 1994. *Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem*. 4th ed. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. 3. Higgins, Iain Macloed. 1997. *Writing East. The "Travels" of Sir John Mandeville*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 4. The Holy Bible, n.d. Oxford: Oxford University Press. 5. Johnson, Samuel. 1755. "History of the Language" prefixed to the *Dictionary*. London: Longman. 6. Kurath, Hans-Sherman M. Kuhn-R.E. Lewis (eds.). 1952ff. *Middle English Dictionary*. Ann Arbor/Michigan: Michigan University Press. 7. Milton, Giles. 1997. *The Riddle and The Knight. In Search of Sir John Mandeville*. London: Allison and Busby Ltd. 8. Moseley, C.W.R.D. 1983. *The Travels of Sir John Mandeville*. London: Penguin Books. 9. Murray, J.A et al. 1933. *The Oxford English Dictionary*. 13 vols. Oxford: Oxford University Press. 10. Őrsi, Tibor. 1997. *L'Île-de-France est-elle un île? Contribution à l'évolution du sens du mot "île"*. Proceedings of the 16th International Congress of Linguists. Paper No. 0412. Oxford: Pergamon. 11. Seymour, M.C. (ed.). 1967. *Mandeville's Travels*. Oxford: Clarendon Press. 12. Seymour, M.C.. 1993. *Sir John Mandeville*. Authors of the Middle Ages 1. English Writers of the Late Middle Ages: General Editor M.C. Seymour. Aldershot: Variorum. 13. Suggs, M. Jack-Sakenfeld, Katharine Doob-Mueller, James R. (eds.). 1992. *The Oxford Study Bible. Revised English Bible with the Apocrypha*. New York: Oxford University Press. 14. Warner, G.F. (ed.). 1889. *The Buke of Sir John Maundeuill*. Westminster: The Roxburghe Club. 15. Webster's Word Histories. 1989. Springfield: Merriam-Webster Inc., Publishers.

ВЖИВАННЯ ЛЕКСЕМИ "ISLE" В ОПОВІДІ "МАНДРИ МАНДЕВІЛЯ"

Тібор Өрші

Коледж Карой-Естергазі

Егер, Угорщина

У подорожній оповіді "Мандри Мандевіля", написаній французькою мовою близько 1356 р. і перекладеній англійською на початку XV ст., натрапляємо на іменник *isle*, який захоплює увагу читача. Поряд із загальним значенням *острів* він часто вживається у значенні *земля, провінція, область*. Автор розглядає можливі випадки такого вживання. Зокрема, встановлено зв'язок між цим терміном та назвою історичної області Іль-де-Франс (Франція). Альтернативний підхід дає змогу провести паралель між вживанням *isle* у "Мандрах..." та аналогічним функціонуванням іменника *insula* у "Вульгаті" (Біблії).

Ключові слова: острів (англ.), острів (фр.), острів (лат.), Іль-де-Франс, Мандевіль.

Стаття надійшла до редколегії
7 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
16 січня 2003 р.

**О.Д.Огуй, проф.,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

РОЗГОРТАННЯ ПОЛІСЕМІЇ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ: ПОСТНЕКЛАСИЧНИЙ ПІДХІД

Статтю присвячено перспективам вивчення полісемії у рамках синергетичної теорії лексики. Запропонований підхід апробовано у діахронному дослідженні семантичних полів прикметникових полісемантів німецької мови.

Ключові слова: квантитативна семасіологія, системна множинність.

Як засвідчують епістемологічні пошуки, присвячені теорії наукових досліджень, наукове пізнання, як і вся культура загалом, проходить у своєму розвитку три основні етапи з дещо відмінними підходами до досліджуваного об'єкта, які позначають термінами: класичний, некласичний та неокласичний чи постнекласичний [6, с.35-38] або традиційний, модерністський та постмодерністський [5, с.20-24]. Ці підходи збігаються за головною метою наукового пошуку (здобування знань для встановлення істини), а відрізняються за методологіями, методиками та принципами, що є основою пошуків.

На першому етапі увага дослідника зосереджується на простих конкретних об'єктах [6, с.35], а саме на пошуках окремих даних, класифікації, встановленні релевантних змінних та ізольованих гіпотез, у виявленні відношень між цими змінними і розрахунку даних для цього [10, с.380]. Спроби класифікувати мовні явища, за образним порівнянням Р.Кьолера [12, с.155], досить відносні – їх можна порівняти із спробами виділити у неозорому Атлантичному океані якусь окрему хвилю та наклеїти на неї відповідну етикетку. Традиційними для цього, дещо атомарного, підходу є логічні методи абстракції, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії та спостереження, вимірювання тощо. У результаті подібних спроб виникають окремі емпіричні узагальнення, що ведуть до акумуляції наших знань у формі різних змінних. З епістемологічного погляду, досягнутий результат залишається недостатнім через неузгодженість його елементів. Сукупність таких узагальнень, за М.Бунге [10, с.382], подібна на протоплазму без нервової системи. Більшість лінгвістичних пошуків ХІХ ст.–50-х рр. ХХ ст. практично зупинилася на класичному продукуванні гіпотез.

Другий етап, характерний для науки ХХ ст. – некласичний чи модерністський – ґрунтується на комплексному дослідженні системи об'єктів як складного утворення за допомогою рефлексії. Основні питання пошуків: “Що з чим пов'язане? За яким принципом?” Традиційними методами є систематизація, абстрагування, гіпотетико-дедуктивний аналіз та деякі інші. Більшість новітніх лінгвістичних досліджень, не претендуючи (після Ф. де Соссюра) на створення цілісної теорії, проводяться у цьому напрямі.

Наприкінці 80-х – початку 90-х рр. у лінгвістиці виникли паростки постнекласичного підходу, які перебувають у руслі культурологічного постмодернізму. Як відомо, у культурі та культурології кінця ХХ ст. постмодернізм (лат. “після-сучасний”) за взірцем античного еллінізму, маньєризму ХVІ та еkleктизму ХІХ ст. підсумовує попередні досягнення яскравої культури бурхливої епохи. Його суть для культурології, як сформулювали класики постмодернізму архітектор Р.Вентурі (1967) та теоретик Ч. Дженкс (1980), становить вільне поєднання всіх можливих форм. За принципом “мало – це нудно” постмодерністи намагаються здійснити “інтеграцію різних мов”, тобто “всеядно” поєднати різнорідні напрями для відродження життєвої сили та цільності світобачення класичної культури [8, с.582-583]. Принцип поєднання для цілісності властивий і для постнекласичних методик епістемології.

В епістемології постмодерністські чи постнекласичні концепції, до яких належить пропоноване дослідження, синтезують традиційний та некласичний підходи на трьох рівнях пізнання: філософсько-методологічному, загальнонауковому та конкретному науковому у всій цілісності. Саме вони висувають найперспективніші сьогодні наукові голістичні (цілісні) парадигми [6, с.36], які допомагають досліджувати складні системи у їх саморозвитку. Основна проблема цього напрямку – “Як розвивається система? У якому напрямі? Які перспективи цього розвитку?”. Для подібного дослідження використовуються принципи, пов’язані з просторово-часовою організацією явищ: самоорганізація, саморозвиток, ергономічність (економність мовної діяльності), синергетичність, симетричність, ергодичність, емерджентність мовних явищ, які є властивостями не окремого об’єкта, а його сукупностей [6, с.37]. Ці властивості виникають та посилюються переважно завдяки ефекту цілісної організації. Чи не єдиною цілісною постнекласичною теорією у лінгвістиці є синергетична теорія Р.Кьолера [12; 13; 14].

Подальші перспективи для появи нових постнекласичних теорій явно обмежуються відсутністю узагальнюючих систематизацій, тобто незавершеністю досліджень другого етапу. Звідси напрашується висновок про доцільність акумулювати індуктивні знання на підставі емпірично зібраних даних, що створює ґрунт для опрацювання наступних лінгвістичних теорій. Іншими словами, настає час для завершення класичної епохи, з характерними для неї нагромадженням та первинним опрацюванням фактів (the data-gathering-and-packaging view of science [10, с.383]). У семасіології це насамперед стосується полісемії. Для цього потрібно систематизувати набуті знання про об’єкти дослідження для того, щоб знайти логічні зв’язки між їх одиницями і на цій основі пояснити емпіричні факти. Саме етап некласичної систематизації створює можливість формулювати нові пропозиції у вигляді гіпотез, підвищує можливість їх верифікованості (testability) та сприяє побудові єдиної постнекласичної дедуктивної теорії лексику.

Зазначмо, що теорію становить набір наукових гіпотез стосовно певного явища, кожна з яких містить логічну послідовність вихідних припущень [10, с.381]. Саме тому теорію можна розглядати як сукупність пропозицій [11, с.145]. Щоб бути науковою теорією, ця сукупність пропозицій щодо мови повинна, по-перше, емпірично перевірятися, по-друге, як дедуктивно-гіпотетична система вона має бути логічно організованою, щоб досягти передбачуваності (чи реконструкції) подій. Теорія (як продукт емпіричної діяльності [10, с.380]), повинна бути експліцитною, систематичною, об'єктивною, завершеною, несуперечливою, відносно простою, прогностичною [17, с.228-233]. Як видно, така система концепцій, що стосується мовних категорій, має витримати для визначення законів своєрідний подвійний – емпіричний та понятійний – іспит і лише тоді її можна вважати справжньою науковою теорією [11, с.145].

Лінгвістика ж, незважаючи на деякі систематичні, але розрізнені теорії (пор. когнітивна, компонентна, трансформаційна, психолінгвістична семасіологія) ще не в змозі пояснити значення слова та його полісемію як системний феномен, оскільки досі відсутня повна систематизація емпіричних результатів та їх відповідне пояснення. Семасіологи також не завжди і не повністю зважають на неокласичний принцип саморозвитку. Якщо врахувати дедуктивний принцип структурного підпорядкування наших знань, то систематизація має відбуватися на трьох рівнях: мегарівні мови, макрорівні семантики та мікрорівні семи.

У нашому випадку мова є мегарівнем для полісемії, яка виявляється як частина мовної багатозначності; саме значення є для полісемії макрорівнем, а його характеристики – мікрорівнем. Щоб зрозуміти механізм полісемії, потрібно звернутися до мікрорівня значення, де приховуються нейрофізіологічні та психологічні основи онтології значення, які виявляються у різних семантичних відношеннях. Щоб побачити принципи функціонування та становлення полісемії, слід розглянути її динамічні кількісні та якісні характеристики у синхронії та діахронії. Ці часові аспекти взаємопов'язані – діахронні зміни значення ґрунтуються на синхронному варіюванні, а ступінь їх регулярності оптимально простежуватиметься у панхронії.

Незважаючи на два десятки виявлених загальноновизнаних законів мови і тексту, завданням лінгвістичного сьогодення залишається, на думку Р.Кьолера, намагання встановити крайні умови вживання явища (Randbedingungen) та чинники, визначальні для їх параметрів (Ordnungsparameter) [13, с.15]. Однак досі не встановлено кінцевого зв'язку між різними гіпотезами та теоріями, тобто досі немає теоретичного підґрунтя для подібного дослідження.

Враховуючи, що полісемія, має у кожному із часових аспектів як якісне, так і кількісне вираження, її кількісні параметри, які виражають якісні характеристики, можуть стати предметом окремих досліджень. Шляхом інтеграції кількісних та якісних даних, отриманих на макрорівні (з урахуванням мега- та мікрорівнів), можна підготувати голістичний (цілісний) аналіз полісемії у межах нової, постнекласичної системи знань. Лише так ми, можливо,

досягнемо кінцевої мети наукового пошуку – реконструкції довілля, зокрема мовного, побудови теорії, яку можна було б ефективно використовувати у мовній діяльності [10, с. 29].

Щоб забезпечити всебічність аналізу **матеріалом** дослідження послужили як лексикографічні, так і художні джерела для різних періодів переважно історії німецької мови. Корпус аналізованих одиниць, виділених методом суцільної вибірки, містить 9132 слововживань 250 слів у 2933 різномовних пам'ятках ХІУ-ХІХст., загальним обсягом вибірки понад 9 мільйонів слововживань. Величини похибки становлять відповідно статистично релевантну величину 0,2, що дає підстави твердити про статистичну достовірність аналізу. Для дослідження використовувалися як статистичні (Г.Альтманн, Р.Кьолер, С.Шіргольц, Ю.Крилов, А.Полікарпов та Ю.Тулдава), так і спрощені апроксимативні методики. До таких методик відноситься і апроксимативна формула-індекс коефіцієнта полісемічності (K_p). Цю формулу традиційно застосовують для характеристики семантичної системи слова у синхронії:

$$K_p = Q/S,$$

де Q є кількістю полісемантів, а S – кількістю їхніх семем, можна використати для дослідження частиномовної семантики чи її певних класів у діяхронії.

Кількісно-формальні змінні, отримані у результаті застосування цієї формули Чернівецькою школою квантитативної лінгвістики професора В.В.Левицького, засвідчують певну ієрархію коефіцієнта для різних частин мови, різних семантичних класів тощо). За частковою 100-сторінковою вибіркою із словника DUDEN для сучасної німецької мови спостерігається певна ієрархія частин мови щодо полісемічності: дієслово – прикметник – іменник – прислівник (2,37:1,25:1,24:1,13), що підтверджується аналогічною вибіркою із словника ВАРІГа (2,34:2,05:1,54:1,43). Дані часткових вибірок автора та встановлена середня ієрархія полісемічності частин мови відносно узгоджуються із повними вибірками за цими словниками, які виконали для німецького дієслова С.Кійко та німецького прикметника В.Дребет [1; 2]. Це дає змогу підтвердити синергетичну взаємопов'язаність системних властивостей різних частин мови у номінативній діяльності. Зіставлення даних сучасної німецької мови із даними для низки інших індоєвропейських (українська, російська) та угро-фінських (угорська, естонська) мов [7, с.134] демонструє універсальність цього явища.

Застосування наведеної формули до матеріалу 12 лексико-семантичних прикметникових груп, отриманих суцільною вибіркою із історичного словника М.Лексера [16, див. 3, с.128-132], показує, що коефіцієнт полісемічності середньовісньонімецького прикметника становить 2,19, що майже в 1,32 рази перевищує цей показник для сучасної німецької мови (1,25). Високі порогові величини K_p прикметників ймовірно провіщають їх деполісемізацію. У майбутньому доцільно визначити ці величини й для решти історичних періодів німецької та, можливо, низки інших мов.

Не менші перспективи має звернення до частотних характеристик тексту, тобто мовленнєвої діяльності, де й виражається полісемія. За даними А.Полікарпова, 15% слів, що є багатозначними, завдяки своїй частотності покривають 85% тексту. Спостерігаються певні особливості розподілу частот, які у перспективі доцільно простежити для різних типів тексту (художнього, публіцистичного, науково-технічного тощо). За повною вибіркою із частотного словника Д.Ортманна, кількість високочастотних полісемічних німецьких прикметників (364) майже в півтора рази перевищує кількість найчастотніших однозначних слів. Полісемантичні та однозначні прикметники, до яких також належать “мультисемні” прикметники, чиї значення подаються у межах спільної рубрики через крапку з комою, виявляють майже чотирикратний незбіг абсолютних частот вживання (541049 та 141164 слововживань, відповідно). Середня абсолютна частота полісемантів (1623 слововживання) у 2,5 рази вища від частоти моносемантів (658,9 слововживань).

Детальніше опрацювання матеріалу засвідчило, що середня частота однієї семемі полісемантичного слова (571 слововживання) близька до середньої частоти однозначного прикметника (532 слововживання), тобто значення полісемантів відповідають за вживаністю значенням однозначних слів. Саме ці показники є середніми для сучасного вживаного німецького прикметника. Однак частоти полісемантичного прикметника відчутно поступаються частотам “мультисемного” (псевдосемантичного) прикметника (785 слововживань), який завдяки наростанню частот має перспективу стати полісемантичною лексемою [3, с.128-132]. Це важливий параметр, який може допомогти спрогнозувати розгортання семантичних процесів, синергетичну динаміку формування полісемії на рівні мовленнєвої діяльності.

Використання коефіцієнта полісемічності та врахування текстових частот словозначень полісемантів демонструє дію закону “спадаючої полісемії”, за яким швидкий розвиток полісемії змінюється сповільненим приростом семем, де пороговою величиною, з одного боку, виступає половина максимальної кількості семем для даної частини мови [1, с.15], а, з іншого, обсяг оперативної людської пам’яті 5 ± 2 , який, ймовірно, зумовлено дією системно-кількісного принципу концентрування та розсіювання мовних одиниць. Психологічні закони збереження інформації (О.Огуй) підтверджують і пікові зростання частотності полісемантів на 5-ій, 10-ій та 16-ій семемах (В.Дребет). Ці дані частково узгоджуються з припущенням Ю.Тулдави, за яким ймовірність реалізації мовного феномена є прямо пропорційною експоненті його складності (аналогічно до енергії у термодинаміці) [7, с.135]. Полісемія стає гіпотетично явищем загальних інформаційних систем, наближаючись цим до природних явищ. Повний розрахунок цієї залежності виходить за межі лінгвістичного дослідження, проте може стати об’єктом епістемологічних напрацювань.

Враховуючи як сучасні синергетичні концепції, так і результати проведеного дослідження, можна окреслити характеристики мови та полісемії

слова, важливі для формування нової дедуктивної теорії мови та здійснення подальшої характеристики мовних явищ:

Мова – відносно відкрита система, що виражає змінні комунікативні суспільні потреби в їх постійному розвитку та становленні. Цей розвиток її підсистем та окремих феноменів опосередковано ґрунтується на дії Другого закону термодинаміки, за яким система із повною рівновагою приречена на ентропію та розвал, якщо вона зупиниться у своєму розвитку. Нові структури з'являються лише тоді, коли система шукає стабільної рівноваги, а не перебуває у ній.

Мовний феномен, що є складно організованим та по-різному структурованим елементом системи, має певне системне оточення (сукупність елементів та різнорівневих відношень, що зберігають чи змінюють феномен у межах його власної парадигми). У принципі подібні феномени становлять собою мовні змінні, що динамічно існують протягом певного часу. Вони виявляються не ізольовано, а пов'язано між собою. До того ж, що складніший за своєю структурою є цей феномен, то більше він пов'язаний із своїми підсистемами та з іншими феноменами. Невелика зміна підсистеми найнижчого рівня, зумовлена як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, може спричинитися до серії значних змін вищих підрівнів (пор. поява та зникнення шва-прімум в індоєвропейських мовах).

Формально цей процес, враховуючи наш аналіз груп у діахронії, можна показати так: у результаті дії різнорівневих відношень системне оточення на час t має стан t , який може змінитися на x у час x . Зміна стану визначається не тільки системним оточенням та потребами, а й відповідними параметрами мовних феноменів. Системне оточення зумовлює сам феномен, що завдяки своїм функціональним завданням зберігає певну автономію у межах власної парадигми, а також його якісно-кількісні характеристики (параметри). Ці параметри, узгоджуючись за структурним підпорядковуючим принципом (Versklarungsprinzip; the slaving principle) із параметрами інших феноменів, коливаються у певних межах (умовно від +1 до -1), забезпечуючи цим як функціонування, так і певну тимчасову рівновагу парадигми [12, с.35].

При зміні системної потреби, зумовленої переважно зміною відношень поза межами нижче підпорядкованої системи, ці параметри можуть вийти за граничні кількісні межі, що вказує на якісну зміну самого феномена. Це означає, що змінився один із параметрів порядку, тобто макроскопічна величина, яка визначає поведінку мікроскопічних механізмів, властивих певній підсистемі [12, с.35; 13, с.155; 14, с.101], наприклад, значенню слова. Із відношень між конкуруючими та узгодженими процесами і їх структурними складовими впливає поведінка системи, яка прагне до функціонування та саморегуляції через підтримування певної рівноваги.

Це й видно із функціонування мови у діахронії. Мова є обмежена часом самостійно організована макроструктура, яка виникає та функціонує завдяки взаємно узгодженим процесам всередині власної системи та зовнішнім

імпульсам (тобто потребам, що зумовлені культурою, суспільством та історично). На противагу до каузальної причиново-наслідкової фізики, лінгвістика не має очевидних каузальних законів, які можуть пов'язати, наприклад, людські потреби в комунікації та часткові властивості мовних підсистем. Однак твердження про оптимальне пристосування до оточення та збереження оптимального стану частково пояснюють принцип функціонування лексичних систем.

Із синергетичних та міждисциплінарних позицій словниковий склад мови зокрема та мовну систему загалом можна оцінити в їх інтегральній сукупності як складну динамічну, взаємодіючу та саморегулюючу (частково й ахронну) систему. Зі зміною одного із своїх параметрів остання прагне до стабільної рівноваги. Це приводить у дію відповідні механізми, які можна порівняти з аналогічними біологічними механізмами мутації та селекції [пор. 13, с.248]. Вони виявляються в діахронних девіаціях, які ми простежили на прикладі давньо-, середньо- та ранньонововісньонімецьких прикметникових позначень “швидкий”, “сильний” та “звитяжний” (обсяг вибірки становив 5,5 млн. слів).

Мовні варіанти, як мутанти, зберігаються, якщо вони найкраще відповідають, з одного боку, позамовним потребам, а з іншого – системним вимогам (чи параметрам). Зміна суспільних умов – перехід від феодалізму до капіталізму – призвів, наприклад до значного (на 70%) скорочення групи німецьких прикметників зі значенням “звитяжний” [4, с.35]. Випадкові чи стохастичні за своїм виникненням відхилення (девіації та варіації) семантичних варіантів мають “шанс вижити”, який, проте, залежить від того, наскільки їхні властивості (експресивність; етимологічна неізолюваність; чіткість сприйняття) відповідають системним вимогам (мінімізація зусиль з декодування тощо), параметри порядку яких доцільно кількісно визначати. Найоптимальніші “мутації” мають змогу зберегтися. З часом вони, однак, відтісняються внаслідок зміни релевантних чинників, що призводить до моносемізації полісемічного слова чи його зникнення.

Отже, функціонування мови як саморегулюючої системи здійснюється у синхронії, а її зміни виявляються в діахронії. Для побудови постнеокласичної концепції мови повний перелік параметрів цих процесів ще потрібно визначати.

1. *Дребет В.* Полісемія іменників і прикметників у сучасній німецькій мові (на матеріалі тлумачного словника німецької мови). Автореф.дис... канд. філол.наук. Одеса, 1998. 2. *Кійко С.В.* Полісемія дієслів у сучасній німецькій мові. Автореф. дис... канд. філол.наук. Одеса, 1998. 3. *Огуй О.Д.* Використання кількісних критеріїв у синхронних та діахронних дослідженнях німецької та інших мов Європи: Коефіцієнт полісемічності// Наукові записки Тернопільського пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство. Тернопіль, 2000. Вип.1. 4. *Огуй О.Д.* Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії. Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи. Чернівці, 1998. 5. *Паршин П.Б.* Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX в.//Вопросы языкознания. №2. 1996. 6. *Пащенко В.М.* Методологія постнеокласичного ландшафтознавства. К., 1999. 7. *Тулдава Ю.А.* Проблемы и методы

системно-квантитативных исследований лексики. Таллинн, 1987. 8. *Энциклопедия*. Т.7: Искусство, ч.2: Архитектура, изобразительное и декоративно-прикладное искусство XV11-XX веков/ М.Д.Аксенова (ред.). М., 1999. 9. *Altmann G.* The Art of Quantitative Linguistics//Journal of Quantitative Linguistics. 1997. No.1-3. 10. *Bunge M.* Scientific Research I: The Search for System. Berlin; Heidelberg; New York, 1967. 11. *Bunge M.* Kausalität, Geschichte und Probleme. Tübingen, 1987. 12. *Köhler R.* Zur linguistischen Synergetik, Struktur und Dynamik der Lexik. Bochum, 1986. 13. *Köhler R.* System theoretical linguistics//Theoretical linguistics 14 (203). 1987. 14. *Köhler R.* Synergetik und sprachliche Dynamik//Naturlichkeit der Sprache und der Kultur: Acta Colloquii edited by Walter A. Kodi. Bochum, 1990. 15. *Lexer M.* Mittelhochdeutsches Handwörterbuch: Zugleich als Supplement und alphabetischer Index zum mittelhochdeutschen Wörterbuch von G.W. Benecke und W. Müller: In 3.Bd. Leipzig, 1876-1878. Bd.1-3; Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. – 19.übergearb. Aufl. Leipzig, 1930. 16. *Ortmann W.D.* Hochfrequente Wortformen I. 7995 Wortformen der KAEDING-Zöhlung, rechnerorientiert in alphabetischer und rückfolgender Folge, nach Häufigkeit und nach Hauptwortarten. München, 1975. A68 S.; B68 S.; C68 S.; D84 S. 17. *Welte W.* Englische Semantik: Ein Lehr- und Arbeitsbuch mit umfassender Bibliographie. Frankfurt a.M./ Berlin/ New York, 1993.

THE RISE OF POLYSEMY IN GERMAN IN THE LIGHT OF THE POSTNONCLASSICAL APPROACH

O.D.Ohuy

*Dpt. of Foreign Languages
The Yuriy Fedkovych National University in Chernivtsi
2 Kotsiubynskyi Str.
58012 Chernivtsi, Ukraine*

The paper highlights new prospects in the study of polysemy within the framework of the synergetic theory of lexicon. The developed approach is substantiated by observing the functioning of German adjectives in diachrony.

Key words: quantitative semasiology, systemic multiplicity.

Стаття надійшла до редколегії
28 листопада 2002 р.

Статтю прийнято до друку
28 січня 2003 р.

**О.О.Білинська, асист.,
Львівський національний
університет імені Івана Франка**

**ЕТИМОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ У СУФІКСАЦІЇ ВІД
СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОГО ДІЄСЛОВА
(НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКИХ ДІЄСЛІВНИХ ЕТИМОНІВ)**

За діахронними текстовими прототипами реконструйовано процес виникнення корелятивного зв'язку у парах неоднорідних етимологічних формантів різних категоріальних словотвірних типів від французьких дієслівних етимонів. Змішування елементів дериватарію в однокореневому творенні виявляє дві суперечливі проте водночас комплементарні тенденції – словотвірну асиміляцію дієслівних етимонів та збереження їх етимологічної тотожності.

Ключові слова: девербалізація, французький вплив, запозичені суфікси, асиміляція

При становленні системи девербалізації в історії англійської мови відбувалося змішування двох наборів словотвірних типів. До першого з них належать споконвічні форманти творення назв дії чи фактивних іменників (суфікс -ing) та агентивних іменників (суфікс -er). Прикметникове творення представлено суфіксом -ful, а також лексикалізованими формами дієприкметників теперішнього та минулого часу на -ing та -ed. Набір словотвірних формантів романської етимології чисельніший від групи споконвічних суфіксів. Назви дії отримують варіантне вираження в утворах із суфіксами -ment, -tion/sion, -ance/-ence, -ture, -age, агентивні іменники – через форманти -or, -ive, -ant, а віддієслівні прикметники – завдяки суфіксам -ive, -ant/-ent, -ous та -ory. Окрім цього, французькі форманти збагачують категоріальний набір девербалізації двома новими словотвірними типами – пацієнтивними іменниками на -ee та модальними, головно пасивними, прикметниками на -able/-ible.

Існуючі дослідження етимологічного складу віддієслівних словотвірних гнізд не мали предметом свого розгляду стратегій наступності їх формування у діахронії та темпів поповнення парадигматичних співвідношень похідних слів [порівн. 1-4]. Можливість реконструювати ці процеси з'явилась порівняно недавно із виникненням в історичній лексикології гносеологічного потенціалу корпусної лінгвістики. Варіантні суфікси спільної категоріальності можемо враховувати як взаємозамінні актуалізації або ж незалежно, коли кожен з варіантів створює свою кореляцію зі співвідною парадигматичною позицією.

Споконвічний та романський етимологічні пласти при творенні похідних лексем від французьких дієслівних етимонів – два джерела парадигматизації однокореневих похідних. Послідовність участі цих пластів у реалізації словотвірної валентності основи становить інтерес для когнітивної лексикології англійської мови. Варіантність суфікса створює можливість повтору сигніфікативної перекатегоризації, своєрідне урізноманітнення одного і того самого словотвірного акту, вона підсилює неповторність лексемної наповненості вузлів у словотвірному гнізді.

У цій статті предметом розгляду є діахронна первинність/вторинність похідного в однокореневій корелятивній парі. Корпус дієслівних основ обмежено етимологічним параметром за Великим Оксфордським Словником [7] та спеціальними етимологічними лексикографічними джерелами [5; 6; 8]. Це – дієслова французького походження, зафіксовані у писемних пам'ятках перед раннім новоанглійським періодом (умовно до 1500 року), обсягом понад 2200 лексем. Вік їх однокореневих дериватів довільний. До корпусу увійшли лише ті словотвірні моделі та їх реалізації, які мають функціональні чи архаїчні, далі позначені зірочкою (*), рефлексії у сучасному лексиконі.

Умовою діахронної пріоритетності вважатимемо різницю у часі писемного засвідчення словотвірних корелятивів, що перевищує 30 років. Хронологічно однорідні пари девербативів, у яких текстові прототипи засвідчені у вузких часових рамках, враховано в оцінці абсолютних значень вікової різниці.

Розпочнемо аналіз із корелятивних пар ад'єктивного такту девербалізації, адже в останньому суфіксальна варіантність торкається лише віддієслівних прикметників. Кожен з дієприкметників утворений єдиною суфіксальною моделлю, варіантність пасивних модальних прикметників на *-able/-ible* аломорфна.

Етимологічна неоднорідність пар віддієслівних ад'єктивів базується на поєднанні споконвічних дієприкметникових формантів із запозиченими прикметниковими суфіксами. Дієприкметник минулого часу частіше у порівнянні з дієприкметником теперішнього часу випереджував обидва категоріальні типи прикметників.

На 346 випадків, коли дієприкметник старіший від пасивного модального прикметника, наприклад *cited* 1552 → *citable* 1712, виявлено лише 153 випадки зворотної послідовності (*determinable* 1325 → *determined* 1500). Розподіл дієприкметника теперішнього часу у хронологічно первинній та вторинній позиціях стосовно однокореневих пасивних модальних прикметників майже однаковий: 1) *mocking* 1530 → *mockable* 1600 (222 випадки); 2) *poisonable* 1470 → *poisoning* 1604 (230 випадків).

Сильна історична позиція дієприкметника минулого часу помітна також у комбінаториці з прикметником. Тут і далі при варіативності прикметникових однокореневих суфіксальних утворів ми зважаємо на старіший дериват.

На 168 випадків первинності дієприкметника минулого часу (*pierced* 1400 → *piercive** 1567) припадає 113 випадків його молодшого віку в однокореневій парі з прикметником (*expressive* 1400 → *expressed* 1534). У складових суфіксальних прикметникових моделях на *-оgу, -оus* історично первинним теж частіше виявляється однокореневий дієприкметник минулого часу. Проте у варіанті цих словотвірних моделей з аломорфами *-ant/-ent* 63 пари відзначаються первинністю дієприкметника (*nourished* 1330 → *nourishant** 1400), а в 62-ох парах первинним є власне прикметник (*regardant* 1443 → *regarded* 1586).

Парам прикметника та дієприкметника теперішнього часу властиві протилежні кількісні співвідношення. Тут первинність прикметника (*conversant* 1340 → *conversing* 1643) помітно (160 проти 117 випадків) перевищує первинність дієприкметника (*exceeding* 1494 → *excedent** 1655). У суфіксальному типі *-ant/-ent* ця диспропорція дещо вирівнюється (72 випадки із старішим прикметником, як от *repentant* 1290 → *repenting* 1533, та 63 випадки, де старішим є дієприкметник, наприклад *depressing* 1789 → *depressant* 1887). У парах з прикметником на *-ory* знаходимо 13 випадків випередження дієприкметника (*provoking* 1530 → *provocatory* 1630) та лише шість – прикметника (*possessory* 1425 → *possessing* 1838).

Споконвічний прикметниковий формант *-ful* приєднується до французьких дієслівних етимонів для утворення рідкісних варіантних форм (*beguulous** 1483, *beguileful** 1530), хоча утвір з *-ful* може бути єдиним віддієслівним прикметником (*bashful* 1548). У поєднанні з пасивними модальними прикметниками, для яких властива романська етимологія суфікса, прикметники на *-ful* лише у трьох з 18-ти випадків виявляються історично первинними: *enticeful** 1556 → *enticeable** 1607, *menaceful* 1746 → *menaceable* 1864, *stainful* 1765 → *stainable* 1884.

Реалізація валентності французького дієслівного етимона споконвічним словотвірним типом – дистрактор природних (етимологічно однорідних) дериваційних потенцій основи. В ад’єктивному такті девербалізації такими дистракторами є дієприкметники. Етимологічні дистрактори у реалізації дериваційної валентності дієслівних запозичень свідчать про асиміляцію словотвірних основ. Зрозуміло, що асиміляція французьких дієслівних етимонів споконвічним дериватарієм в ад’єктивному кроці словотвірного гнізда сильніша, ніж реалізація етимологічно однорідних дериваційних потенцій з огляду на незбіги у продуктивності словотвірних типів. Проте розподіл часток діахронної первинності у різнокатегоріальних парах дериватів, де один суфіксальний тип виявляє етимологічну однорідність із французьким дієслівним етимоном, а інший належить до споконвічного дериватарію, може різнитися щодо темпів доповнення.

Швидкість виникнення однокореневого корелята видно з розподілу значень вікової різниці текстових прототипів (вісь *x* на рис. 1) співвідносних однокоренових похідних. Прикметники “реагують” на свої етимологічно протилежні кореляти повільніше, ніж дієприкметники, а дієприкметники теперішнього часу – повільніше, ніж дієприкметники минулого часу. У відповідних кривих підставою для висновку про сповільнене реагування є висхідні та горизонтальні відрізки порівняно з низхідними, а також їх правіше розташування порівняно з лівішим (рис.1). В обох випадках йдеться про зростання питомої ваги пар (значення на осі *y*) з більшою віковою різницею текстових прототипів.

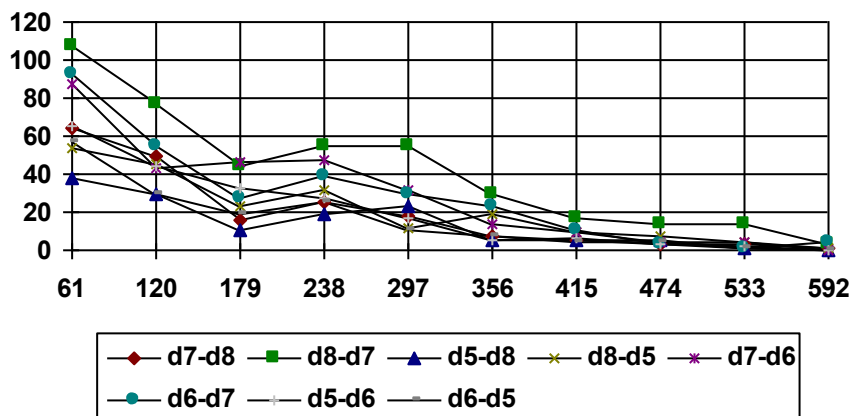

Рис.1. Розподіл вікової різниці між парами суфіксальних моделей ад'єктивів: d_5 – віддієслівні прикметники; d_6 – дієприкметники теперішнього часу; d_7 – віддієслівні пасивні модальні прикметники; d_8 – дієприкметники минулого часу

У порівняннях однорідних щодо французьких дієслівних етимонів прикметникових суфіксальних типів та споконвічних для англійського дериватарію моделей на позначення назв дії (-ing) та агентивних іменників (-er) історично сильну позицію відведено споконвічному словотвірному типові. На 247 пар дериватів, де назва дії випереджує однокореневий прикметник (confirming 1297 → confirmative 1635), припадає лише 60 випадків протилежної хронології (resemblant 1390 → resembling* 1480). В однокореневих назві дії на -ing та пасивному модальному прикметникові ця різниця ще більша – порівн. boiling 1380 → boilable 1882 (503 пари) та notable 1340 → noting 1440 (68 пар). В однокореневих прикметниках та агентивних іменниках на -er історична пріоритетність належить іменникові – порівн. conqueror 1300 → conquerous* 1571(192 пари), certifier 1598 → certifiable 1846 (399 пар) та succumbent* 1645 → succumber 1844 (107 пар), specifiable 1661 → specifier 1758 (151 пара).

Вікова різниця текстових прототипів у різноетимологічних різночастиномовних парах дериватів загалом вища порівняно із парами в ад'єктивному кроці девербалізації (порівн. рис. 1 та рис. 2-3). Водночас власне у міжчастиномовних співвідношеннях спостерігаємо відмінну динаміку етимологічних пластів у реалізації словотвірних потенцій основ. Пасивні модальні прикметники після назв дії виникають повільніше, ніж після агентивних іменників. Віддієслівні прикметники виявляють протилежну тенденцію (порівн. криві $d_1 - d_7$ та $d_1 - d_5$ на рис. 2 та рис. 3). Питома вага кожної наступної зони вікового диференціала між молодшими іменами дії та старішими пасивними модальними прикметниками (крива $d_7 - d_1$ рис. 2) менша, ніж попередньої. У співвідношенні старіших пасивних модальних прикметників з молодшими агентивними іменниками розподіл значень вікового диференціала є лише частково спадним (порівн. криву $d_7 - d_3$ рис.3).

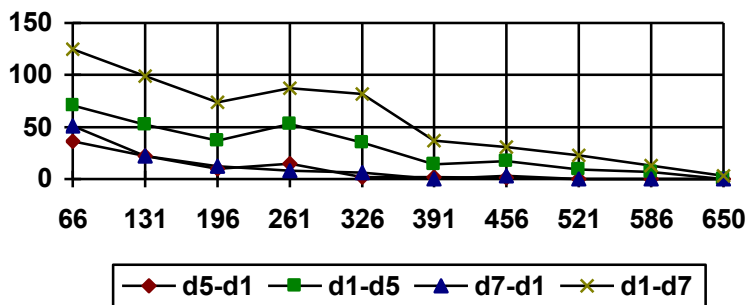

Рис. 2. Розподіл вікової різниці між віддієслівними прикметниками та назвами дії на -ing (d_1)

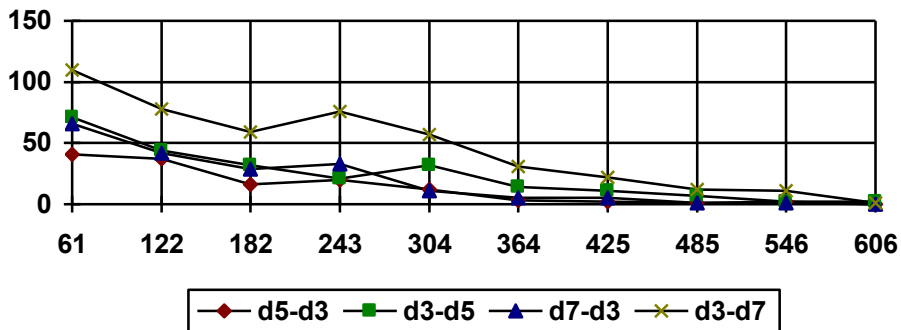

Рис.3. Розподіл вікової різниці між віддієслівними прикметниками та агентивними іменниками на -er (d_3)

Історична комбінаторика однорідних із французькими дієслівними етимонами суфіксів творення назв дії на -age, -ment, -tion, -ance неоднакова.

Пар однокореневих девербативів, у яких назви дії на -age виникали після однокореневих дериватів із споконвічними суфіксами понад удвічі більше ніж пар, у яких назви дії на -age займають історично первинну позицію: 1) endower 1624 → endowage* 1530 (41 пара), spoiled 1440 → spoilage 1597 (32 пари); 2) passage 1290 → passer 1382 (12 пар), guidage 1440 → guided 1857 (17пар) (див. рис. 4). Щоправда, історична продуктивність обох типів послідовностей цих назв дії та дієприкметників теперішнього часу майже однакова: 1) suffering 1340 → sufferage* 1622 (18 випадків); 2) agistage* 1691 → agisting 1768 (17 випадків).

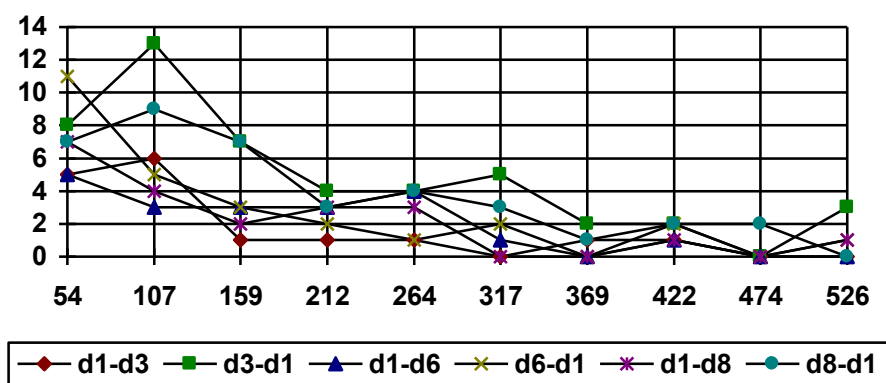

Рис.4. Розподіл вікової різниці між назвами дії на -age (d1) та споконвічними моделями девербалізації (тут і далі інші позначення з рис. 1 та 3)

Подібний розподіл спостерігаємо і в назвах дії на -ment. Однокореневі до них хронологічно глибші агентиви споконвічного творення та дієприкметники минулого часу у разі чисельніші від дериватів, які відзначаються меншою хронологічною глибиною, ніж назви дії на -ment (рис. 5): 1) crownment* 1297 → crowner 1440 (149 пар), embezzlement 1548 → embezzled 1603 (130 пар); 2) denouncer 1490 → denouncement 1544 (173 пари), deprived 1552 → deprivation* 1630 (411 пар). Проте поєднання цих назв дії та дієприкметників теперішнього часу виявляє протилежну тенденцію. Хронологічно первинні назви дії у два рази продуктивніші від назв дії, що виникли після однокореневих до них дієприкметників теперішнього часу: 1) concealment 1330 → concealing 1590 (168 пар); 2) jostling 1562 → jostlement 1859 (лише 82 пари).

Назвам дії на -age і -ment протистоять похідні із суфіксами -ance та -tion. У них історично первинна позиція в однокореневих парах із дериватами споконвічного творення суттєво (до декількох разів) перевищує випадки, коли назва дії виникає після однокореневого суфіксального корелята відмінної етимології (рис. 6-7). Наприклад, на 158 пар з передуючою назвою дії на -tion (deploration* 1490 → deploring 1591) припадає лише 19 пар з передуючим

дієприкметником теперішнього часу (debarring 1656 → debarration 1882). Майже п'ятикратну перевагу спостерігаємо й у випадку з історично первинними назвами дії на -ance: 1) disturbance 1297 → disturbing 1592 (103 пари); 2) maligning 1425 → malignance 1641 (24 пари).

Криві вікової різниці в однокорених парах девербативів з суфіксом -ment нагадують криві, що відображають віковий розподіл у парах з іменником на -ance. Проте для пар з назвами дії на -ance властива більша хронологічна неоднорідність та слабша рефлексивність у розподілі вікової різниці між різнопорядковими послідовностями спільного складу (порівн. пари кривих з рис. 5 та 6). Розподіл вікової різниці між суфіксальними моделями творення назв дії на -tion та -age відрізняється від розподілу у парах з назвами дії на -ment та -ance (порівн. рис 4, 7 та рис. 5 - 6).

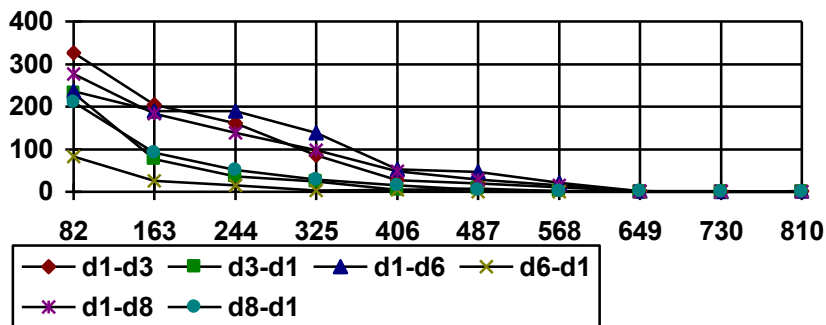

Рис.5. Розподіл вікової різниці між назвами дії на -ment (d_1) та споконвічними моделями девербалізації

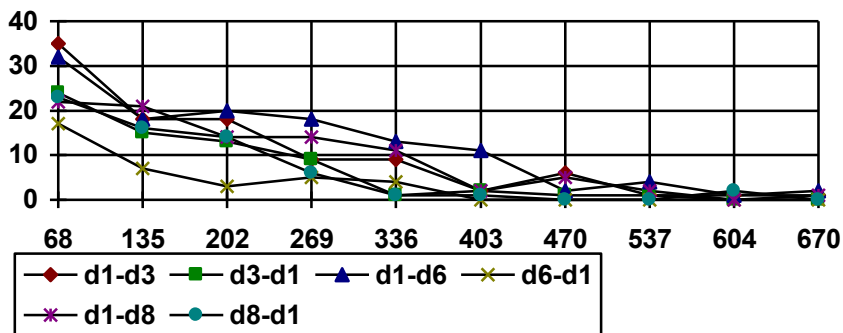

Рис.6. Розподіл вікової різниці між назвами дії на -ance (d_1) та споконвічними моделями девербалізації

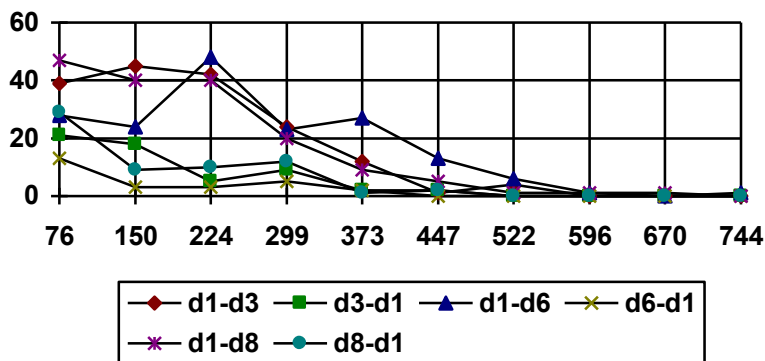

Рис.7. Розподіл вікової різниці між назвами дії на $-tion$ (d_1) та споконвічними моделями девербалізації

Різноетимологічні пари девербативів з пацієнтивними іменниками виявляють перевагу історичної первинності споконвічного корелята. Наприклад, на 96 пар з первинним агенсом (*deliverer* 1340 → *deliveree* 1887) припадає лише вісім пар з первинним пацієнсом (*assignee* 1419 → *assigner* 1667). У парах з романськими агентивним суфіксом $-or$ переважає історична первинність похідного однорідної етимології (*purveyor* 1300 → *purveying* 1789), у парах з суфіксом $-ant$, навпаки – споконвічного асимілятора (*occupied* 1483 → *occupant* 1596).

Динаміка ономазіологічних процесів у девербалізації належить до проблем історичної квантитативної лексикології, сучасна евристична цінність якої базується на процедурах корпусної лінгвістики.

1. *Беляева Т.М.* Словообразовательная валентность глагольных основ в английском языке. М., 1979. 2. *Dalton-Puffer Ch.* Productive or not productive? The Romance element in Middle English derivation// *English Historical Linguistics*. 1994. 3. *Dalton-Puffer Ch.* On the histories of deverbal adjectives in Middle English// *Studia Anglica Posnaniensia*. XXXI. 1997. 4. *Miller D. G.* The morphological legacy of French: borrowed suffixes on native bases in Middle English// *Diachronica*. XIV. 1997. 5. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language* by E. Klein. Unabridged One-Volume Edition Amsterdam, Oxford, New York: Elsevier Scientific Publishing Company, 1971. 6. *An Etymological Dictionary of the English Language* by Rev. W.W. Skeat. New Edition revised and enlarged. Oxford: Clarendon Press, 1909. 7. *Oxford English Dictionary on CD-ROM*. Second Edition, Version 3.0. Oxford: Oxford University Press, 2002. 8. *The Oxford Dictionary of English Etymology* ed. by C.T. Onions. Oxford: Clarendon Press 1966.

**THE ETYMOLOGICAL VARIANCE OF SUFFIXED COINAGES FROM
ME VERBS (ON THE MATERIAL OF FRENCH VERBAL COGNATES)**

O.O.Bilynska

*Dpt. of Foreign Languages
Faculty of International Relations
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

On the basis of the prototype textual evidence from the entire OED the paper expounds precedence strategies in pairs of deverbial coinages with etymologically mixed suffixation and offers a computerized framework for assessing their age differential.

Key words: deverbalization, French lineage in English, borrowed suffixes, assimilation

Стаття надійшла до редколегії
14 березня 2003 р.

Статтю прийнято до друку
10 листопада 2004 р.

І.М.Теплий, доц.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ДІЄСЛІВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В АНГЛІСТИЦІ

У статті досліджується еволюція поглядів на природу такого синтаксичного явища/процесу, як дієслівна репрезентація. Наголошується, що цей синтаксичний процес виокремився внаслідок подальших досліджень мірою того, як нагромаджувався фактологічний і теоретичний матеріал. Репрезентація з достатньою чіткістю відмежовується від еліпсиса та власне заміни. Автор розглядає головні концепції щодо природи цього явища. Простежується розвиток теоретичної думки від початкового етапу дотепер. Дослідник поділяє концепцію Л.Вороніної, О.Огоновської, В.Малишева та ін. У зв'язку з цим належно обґрунтовується внесок українських англістів та мовознавців.

Ключові слова: синтаксичний процес, дієслівна репрезентація, дієслівне заміщення, дієслівна заміна, часткове випущення, частковий еліпсис.

Однією з характерних ознак граматичної будови сучасної англійської мови є явище дієслівної репрезентації. Цей синтаксичний процес був властивий ще мові давньоанглійського періоду [2, с.138; 50, с.88], однак його наукове осмислення починається лише у ХХ сторіччі, коли предметом вивчення стала розмовна мова.

На матеріалі англійської мови науковий аналіз репрезентації (з погляду “заміщення”) започаткував О.Єсперсен. Відзначмо, учений спирався на досвід співвітчизників, насамперед відомого дослідника проблем заміщення (на матеріалі данської мови) К.Міккельсена. У зв'язку з цим маємо підставу стверджувати, що саме данське дієслівне заміщення стало поштовхом для дослідження цього явища у світовому мовознавстві [19, с.6-7; 18, с.3]. Широко вживане нині поняття “слово-замінник” запровадив до наукового обігу О.Єсперсен 1924 р. [47, с.82-83]. До того ж, дослідник виділив клас слів, яким властива низка спільних ознак і назвав їх *substitute words* за аналогією з відповідним терміном К.Міккельсона данською мовою *erstatningsord* [46, с.457-458]. Найважливішою спільною ознакою вказаного класу слів є їхня здатність вживатися замість інших, граматично споріднених з ними.

Дещо згодом, 1933 р., згадана проблема набуває ґрунтовнішого викладу в книзі Л.Блумфілда “Language” [42]. Автор називає субститутами слова, які виконують функцію “заміщення”, а відповідний процес – субституцією. Субститут визначається як мовна форма або граматичне явище, яке за певних повторюваних обставин заміняє будь-яку з мовних форм, що належать до цього класу [4, с.269]. На відміну від О.Єсперсена, американський учений не вважає групу субститутів однорідною, а розмежовує в ній підгрупи простої та нульової анафоричної субституції.

Члени першої підгрупи, поряд зі спільним значенням класу, яке розрізняється залежно від граматичних формальних класів певної мови, вказують лише на те, що конкретна замінювана форма (іншими словами,

антецедент), щойно згадувалася. Такими заміниками особових дієслівних висловів в англійській мові є форми *do, does, did*, напр.: They had to study our Civil War much more than people did on the Continent [Hemingway 1981:368].

Водночас автор звертає увагу на те, що декілька дієслівних парадигм в англійській мові перебувають поза сферою дії цієї субституції і виокремлює підгрупу т.зв. анафоричної нульової субституції, до якої зараховує допоміжні та модальні дієслова *to be, to have, will, shall, can, may, must*, а також приінфінітивний елемент *to* [4, с.274]. Для цієї підгрупи характерна нульова анафора, тобто перелічені вище слова можуть вживатися самостійно, без супроводу повнозначних дієслів, їхніх неозначених форм, чи інших самостійних частин мови, з якими щойно сполучалися. У разі такої ж повторної сполучуваності ці “субститути” здатні реалізувати “нульову анафору” або повторення нулем, тобто користуючись сучасною термінологією, вони представляють (репрезентують) складну дієслівну форму, пор.: а) Priscilla praised his latest book. ‘Splendid, I thought it was’, she said in her large, jolly way [Huxley 1976:64]. “She wasn’t there I tell you! Perhaps she’s gone to bed”. My mother looked up at me over her spectacles and smiled slightly. “Perhaps she has” [Golding 1982:354].

На подальші дослідження вирішальний вплив мало, по-перше, те, що Л.Блумфільд увів у практику мовознавчих досліджень термін “анафора” (або анафоричний зв’язок), тобто зв’язок між мовними висловами, коли смисл одного з них містить відсилання до іншого [24, с.32], а по-друге, (що вкрай важливо), вперше вказав на неоднорідність групи субститутів і виокремив т.зв. “нульову анафору”. Однак, на наш погляд, запропонована концепція хибувала на те, що підгрупа “нульової анафори” все ж таки вважали виявом субституції (тобто “заміщення”), хоч і з позначкою “нульової”. Згодом це спричинилося до суперечливості та різноплановості поглядів на співвідношення та природу “простої” і “нульової” субституції [44; 40; 45; 20; 21; 15; 16].

У радянському мовознавстві (в англістиці також) термін “слово-заместитель” вперше запровадив до наукового вжитку Б.Льїш [22], вказавши на “заместительную функцию” особових займенників та дієслова *to do*, яке в реченні *he works more than I do* заміняє *work*. У зв’язку з цим автор окреслює *do* як “глагол-заместитель” (*verbum vicarium*). Сюди ж належить і приінфінітивний елемент *to*. Щоправда, автор зазначає, що *to* “близький до цієї функції” (тобто функції “заміщення”) і неначе заміняє інфінітив *to stay* у зворотах на зразок *He cannot stay at home though he would like to* [22, с.71]. Терміном “субституція” у радянській англістиці почали послуговуватися щойно з 1968 року, від часу появи російського перекладу згаданої вище праці Л.Блумфільда [4]. Як слушно зазначає Б.Жаров, російські еквіваленти термінів “substitute word”, “substitution” були не вельми вдалимими через те, що були двозначними. Термін “замещение” вживається на позначення одного слова, яке вживається замість іншого, та місця, яке це слово посідає в реченні. Натомість доцільніше користуватися термінами “замена”, та “заменитель”, позбавленими такої двозначності [19].

За свідченням дослідника, термін “слова-заменители” з’явився 1958 р. у російському перекладі праці О.Єсперсена “The Philosophy of Grammar” [19, с.8] у реченні “Таким образом, получился бы разряд слов-заменителей” [17, с.91]. В україномовних публікаціях з цього питання [5; 6; 29; 30; 31; 32; 33; 34] вживають термін “заміщення”, мабуть, за аналогією з російським “замещение”. З огляду на це, вважаємо за доцільне послуговуватися термінами “замінник”, “заміна” [27]. Цікаво відзначити вживання ще одного терміна, - відповідника англійському “substitute-word”. Це термін “слова-замісники”, ужитий Л.Вороніною [10, с.27] стосовно слів *to de* і *one*. Однак цей термін не набув поширення, мабуть, через відсутність дієслівного корелята, відмінного від дієслова “заміщувати”, та іменного корелята на позначення процесу загалом (пор.: “заміщувач” – “заміщувати” – “заміщення”::”замісник” - ? - ?). З цього погляду, термін “замінник” має потрібну кореляційну повноту (пор.: “замінник” – “замінити”/”замінювати” – “заміна”) і дає змогу термінологічно чіткіше відокремити власне заміну від репрезентації (див. нижче).

У подальших дослідженнях радянських англістів [41; 2], на відміну від попередніх, обстоюється думка, що коли розглядають граматичні конструкції, то за одиницю аналізу слід брати не окреме слово, а ціле словосполучення [41]. Проте якщо у працях О.Єсперсена, Л.Блумфілда, Б.Льїша група “слів-заміщувачів” недиференційовано виділяється на підставі спільної “заміщувальної функції” [47; 22] або “анафоричності” [42], то В.Ярцева робить це на підставі того, що в сучасній англійській мові як аналітичній речення (словосполучення) має бути структурно закінченим. Річ у тім, що в аналітичних мовах сполучування слів має щільніші зв’язки, ніж у мовах флективних, оскільки тут кожне слово немовби “спирається” на своїх сусідів. Тому граматичне та лексичне значення слова виявляється головно не морфологічними, а синтаксичними засобами, і словосполучення (речення) має бути закінченим зі структурного погляду через те, що його окремі члени пояснюють, доповнюють один одного. Обов’язкова структурна закінченість словосполучень вимагає, щоби в разі вилучення певних слів ставити натомість “слова-замінники”. З іншого боку, спаяність словосполучення в умовах аналітичної будови цілком уможливило таке вилучення повнозначного слова (за умови заміни його службовим), тому що із загального контексту стають зрозумілими і значення, і синтаксичні зв’язки “слов-заместителей”. З погляду В.Ярцевої, ці слова мають суто структурне значення, і саме їхня семантична спустошеність дає змогу замінювати одне дієслово іншим [41, с.190]. Однак, на нашу гадку, таке твердження спростовується мовними фактами, пор.:

a) Matt. ...I was a three-mile runner, too.

Parson. Were you/Galsworthy 1930:263/.

b) Bryn. ...I could when I was your age/Galsworthy.

Очевидно, репрезентанти *were* та *could* таки зберігають свої лексичні значення (відповідно “бути” та “могти”). Тут, мабуть, йдеться про широту семантики [2; с.28] розглядуваних дієслів *to do, to be, to have, can, may, must, will,*

shall, would, should. До речі, у списку “нульових анафоричних субститутивів” Л.Блумфілда дієслова *to do* немає. В.Ярцева наводить його, однак не додає до складу “заместителей” дієслів *dare, need* та *ought* на тій підставі, що вони не можуть замінювати всього присудка, а лише уможливають заміну предикативного інфінітива на *to*.

Навряд чи доцільно було виводити названі дієслова поза межі аналізу. Перші два мають подвійний морфологічний статус: можуть вживатися як смислові та модальні дієслова, і саме в другій функції вони здатні до абсолютного вживання, тобто репрезентації, пор.: a) *She wanted to push him away from her, to try what anger and coldness would do and again she dared not / Galsworthy 1975 b;151/. b) *And he returned to his own room a curious sense of peace. If one didn't choose to see, one needn't / Galsworthy 1975 b;142/. c) *The accounts were already prepared on a folding table, and with a nod Soames sat down to study them... "I can't make them out", he said at last, "they come to nearly seven hundred more than they ought!" / Galsworthy 1979:123/.***

Young Man...I'll speak to you in any kind of language I please.

Young Woman (Acidly). How dare you/Saroyan 1983:125/.

Що ж до дієслова *ought*, то це єдине модальне дієслово, яке вживається з часткою *to* і нерідко так подається (*ought to*) у підручниках з граматики. Загалом частотність вживання поданих вище дієслів у функції репрезентантів невисока, але сам факт такого вживання не підлягає сумніву.

Аналогічного погляду дотримується й Є.Антипова [2], однак на відміну від В.Ярцевої, вона дещо по-іншому розв'язує питання про склад “дієслів-заміщувачів”. Список, запропонований Є.Антиповою, охоплює 12 дієслів, здатних виконувати функцію “замещення”: *be, do, have, shall, will, can, may, must, ought, need, dare, used*. Як видно, дієслова *ought, dare* та *need* таки здобувають “право громадянства” в системі “слов-заместителей”.

Прикметно, що автор, хоча й опосередковано, але визнає немонолітність цієї системи, стверджуючи, що всі дієслова-заміщувачі, крім *do* в стверджувальній формі, можуть вживатися замість присудка та його групи простим замовчуванням щодо своїх повнозначних елементів, які вже згадувалися в попередньому висловлюванні. Іншими словами, всі ці слова виступають як частина замість цілого (*pars pro toto*) [2, с.140].

Отже, проблема лише в термінах, адекватному найменуванні цього явища відповідно до його граматичної природи та способу синтаксичного функціонування. Частина такої аналітичної конструкції не “заміщує” її, тобто не вживається замість неї, і не займає її місця, а представляє, репрезентує її з огляду на обов'язкову сполучуваність між допоміжним (модальним) дієсловом та неозначеною формою повнозначного дієслова (прикметником, іменником). За таких умов граматична частина присудка (тобто дієслово-репрезентант) є носієм граматичного (частково й лексичного) значення усєї конструкції, представляє (репрезентує) її і в такий спосіб забезпечує динамічність мовного спілкування.

Важливо, що В.Ярцева та Є.Антипова вперше висловили погляд на “замещение” як синтаксичний процес, тобто засіб досягнення структурної закінченості речення. Актуальність такого підходу важко переоцінити. Однак, з іншого боку, він також не дає змоги належно розмежувати власне заміну одного дієслова (простої дієслівної форми) іншою, а репрезентацію аналітичної форми одним з її компонентів. До того ж, ця концепція лише частково сприяє з’ясуванню та поясненню механізму репрезентації та заміни за допомогою “принципу замовчування” [2] чи еліптичності [39].

Отже, на початковому етапі дослідження (20-ті і перша половина 50-х рр. ХХ ст.) було закладено основи категорії дієслівної репрезентації, виділено клас репрезентантів, але все це було здійснено в термінах концепції “заміщення”. Важливими віхами на шляху дослідження природи дієслівного “заміщення” та репрезентації стали положення про анафоричну природу дієслів-“заміщувачів”, їхню спорідненість із граматичним класом “заміщуваних” (репрезентованих) дієслів та роль, яку виконують заміщувачі (і репрезентанти) як засоби забезпечення структурної закінченості речення. Із нагромадженням мовного матеріалу поступово визрівала потреба розмежування процесів, об’єднаних назвою “заміщення”.

Другий етап дослідження проблем дієслівного заміщення (субституції) розпочався в середині 50-х рр. і триває дотепер. Дослідники проблеми доходять висновку про потребу розмежовувати власне заміну функцію дієслова та функцію, заміна природа якої будить серйозні сумніви. Природу останньої функції слід визначити як репрезентативну. Ця функція властива передусім модальним та допоміжним дієсловам *can, may, to be* і под. Внаслідок багаторічних досліджень, нагромадження нових фактів та розвитку теоретичних пошуків більшість дослідників визнають доцільність виділення дієслів-репрезентантів як окремого класу та виокремлення репрезентації як відмінного від заміщення (за принципом дії) синтаксичного процесу. Водночас наголошено, що обидва процеси близькі, але не тотожні (граматично неоднорідні).

Вперше репрезентанти було відокремлено від “заміщувачів” у кандидатській дисертації Л.Вороніної [9]. Відтоді проблема репрезентації, досліджень, пов’язаних з нею, поступово набуває незалежного характеру, тобто не обов’язково розглядається в контексті дієслівного “заміщення” (як його підвид), а як окремий, самостійний синтаксичний процес. Спершу він відомий як “представительство”. Цей термін запровадила до наукового вжитку Г.Воронцова, зазначаючи, що нерідко один з елементів складної форми може виступати в реченні як “представник” усієї форми загалом, включаючи й лексичне значення, яке вона оформлює [13, с.95]. Однак згодом цей термін витіснив інший – “репрезентація”. Термін “репрезентант”, запозичений у Ф.Брюно [43, с.171], вперше стосовно цих дієслів ужив Ф.Буссел [7; 8].

Отже, приблизно з другої половини 50-х років ХХ ст., на відміну від перших дослідників (О.Єсперсен, Л.Блумфілд, Б.Ільш, В.Ярцева) учені головно

доходять висновку про доцільність розмежувати власне заміну та репрезентацію, випрацьовують відповідний поняттєво-термінологічний апарат.

Принагідно зауважимо, що помітний внесок у вивчення названих вище проблем зробили й представники української мовознавчої науки, головно англістики: Л.Вороніна, Ф.Буссел, Г.Почепцов, Н.Раєвська, О.Огоновська, О.Бреславська, В.Малишев [10; 11; 12; 7; 8; 36; 49; 28-35; 5; 6; 25-27].

Аналіз лінгвістичної літератури, присвяченої репрезентації, дає змогу констатувати, що сам цей термін у сучасному мовознавстві, зокрема в англістиці, не має однозначного трактування. На підставі аналізу можна говорити про репрезентацію в широкому та вузькому розумінні.

Широке тлумачення терміна дає підстави вважати його засобом семантичного зв'язку, “узагальненим представленням імен, дій, ознак” [23, с.1]. В такому разі репрезентація постає головно як семантичне явище, оскільки воно змінює смислове представлення контексту або ситуації та реалізується на рівні синтаксичного цілого. За словами автора, репрезентація допомагає варіювати номінацію цього об'єкта реальної дійсності. У цьому її подібність з явищем синонімії, однак, на відміну від нього, репрезентація вносить елементи семантичного або граничного узагальнення. Засадою репрезентації є відношення між двома елементами – репрезентованим та репрезентантом, який має анафоричний характер, оскільки здебільшого спирається на контекст. Ю.Головенко розглядає термін “репрезентація” як смислове повторення певного елементу контексту або ситуації, тобто його смислове представлення, а репрезентативний або парасинтаксичний зв'язок визначається як граматико-смислова співвіднесеність займенників та слів займенникового характеру, з елементами контексту (або ситуацією).

У такому разі репрезентанти є засобами граматичного або контекстуального зв'язку, тобто втратили своє конкретне лексичне значення або набули дуже високого ступеня абстракції, мають граматичне значення співвіднесеності, здатні без опори на контекст чи ситуацію вживатися в мові на позначення предметів, явищ, дій або станів, не називаючи їх, а також набувають конкретно-контекстуального значення при побудові висловлювання під впливом певних компонентів контексту чи ситуації у розгорнутому мовленні [14, с.6-9].

Ми вживаємо термін “репрезентація” у тому смислі, в якому його запропонували Л.Вороніна та Ф.Буссел [9; 7; 8]. Таке розуміння репрезентації доцільно назвати вузьким, за аналогією з трактуванням терміна “заміщення” [37, с.6].

Під репрезентацією у вузькому розумінні¹ ми розглядаємо синтаксичний процес переведення в імплікацію одного з експліцитно виражених компонентів аналітичної дієслівної форми, щоб скоротити обсяг висловлювання та зберегти його структурну завершеність.

---

¹ Надалі йменуватимемо цей процес “репрезентацією”.

Зважаючи на те, що кожна система (підсистема) граматики – це набір елементів зі спільною функцією, дієслівну репрезентацію належить зарахувати до граматичних категорій. Оскільки найнижчим порогом діапазону дії репрезентації є словосполучення (речення), а не окреме слово, то дієслівна репрезентація визначається як категорія синтаксична.

Огляд літератури дає підстави виділити два етапи її становлення: початковий (період зародження) та вищий (період виокремлення репрезентації як самостійного синтаксичного процесу).

Фактичний матеріал дає змогу визначити чотири напрями досліджень, пов'язаних зі становленням категорії дієслівної репрезентації (два провідних і два похідних, які відбрунькувалися від провідних). Засновниками головних “ліній” є О.Єсперсен та Л.Блумфілд, представники структуралізму. Отже, перша “лінія”: О.Єсперсен (1924) – Б.Льїш – В.Ярцева – Є.Антипова – І.Іванова – Б.Жаров – Н.Варгіна – Є.Плеухіна. Відгалуженням від цієї “лінії” є концепція: Л.Вороніної – Ф.Буссела, яку далі розвивали Г.Почепцов, Н.Раєвська, О.Огоновська, В.Малишев. друга “лінія”: Л.Блумфілд (1933) – Ф.Краймз – Т.Зайцева – Ф.Гришкун (від неї походить концепція Ч.Гоккета, представниками якої є З.Герріс – М.Геллідей, Р.Гасан – Ю.Едельштейн).

Еволюція “лінії” О.Єсперсена відбувалася в такий спосіб: виділення недиференційованої групи “substitute words” (“слів-замінників”: у першому варіанті перекладу – “слов-заместителей”). Згодом цю групу визнали неоднорідною, а в подальших працях виділено окремі синтаксичні явища – субституції та репрезентації в межах системи дієслівного “заміщення”.

“Лінія” Л.Блумфілда еволюціонувала так, що вже на початковому етапі за точку відліку було взято визнання неоднорідного характеру виділеної американським дослідником групи “слів-субститутів” (“нульових” та “ненульових”). Відтак послідовники Л.Блумфілда визнають існування репрезентації та заміни як елементів системи субституції.

Концепція Г.Почепцова, Н.Раєвської, О.Огоновської, В.Малишева, яку ми беремо за основу, інтегрує конструктивні риси названих вище “ліній” (концепцію В.Ярцевої про структурну закінченість речення і критерії розмежування репрезентації та заміни, запропоновані Т.Зайцевою). Водночас її автори з достатньою чіткістю відмежують репрезентацію від еліпсиса і виділяють еліпсис, репрезентацію та заміну як окремі синтаксичні процеси, що мають певні спільні риси. Унаочнення результатів цього дослідження подано як в авторефераті, так і в самому тексті дисертації [38; 39].

Отже, становлення дієслівної репрезентації як окремого синтаксичного явища охоплює понад столітній період (1894р. – дотепер): від накреслення проблеми як такої у найзагальніших рисах дослідження прямувало до поглибленого виокремлення істотних, незалежних аспектів колись загальної проблеми.

На наш погляд, не всі аспекти зазначеної проблеми висвітлені рівномірно. Так, додаткового дослідження потребує питання про склад репрезентантів, зокрема розмежування випадків функціонування дієслова *to do* у

стверджувальній формі як замітника і як репрезентанта (з огляду на його двоїсту морфологічну природу). У зв'язку з цим доцільно випрацювати критерій розмежування *do*-замінника і *do*-репрезентанта (у стверджувальній формі).

1. *Анастасьєва В.Х.* Некоторые синтаксические конструкции со служебными и вспомогательными глаголами в современном английском языке/Частичная инверсия сказуемого, частичный эллипс сказуемого, общеотрицательная конструкция и конструкция с эмфазой сказуемого: Авторефер.: дис. ...канд. филол. наук. Одесса, 1956.
2. *Антипова Е.Я.* Глагольное замещение в современном английском языке//Вестник Ленингр. ун-та. 1963. №2. Вып.1.
3. *Антипова Е.Я.* Глагольное замещение в древнеанглийском языке//Вестник Ленингр. ун-та. 1963. №8. Вып.2.
4. *Блумфилд Л.* Язык/Пер. с англ. Е.Кубряковой и В.Мурат. Комментарий Е.Кубряковой. Под ред. и с предисл. М.Гухман. М., 1968.
5. *Бреславська О.С.* Дистрибуція дієслова-заміщувача *do* в сучасній англійській мові//Іноземна філологія. 1977. Вип.47.
6. *Бреславська О.С.* Про види словозаміщення в сучасній англійській мові та фактори, що зумовлюють їх//Іноземна філологія. 1982. Вип.68.
7. *Буссел Ф.Ф.* Слова-заместители в современном английском языке//Іноземна філологія. 1965. Вип.3.
8. *Буссел Ф.Ф.* О предпосылках и причинах широкого использования репрезентации в современном английском языке//Вопросы теории и методики преподавания германских языков. Харьков, 1965.
9. *Воронина Л.А.* Глагол-заместитель *to do* в современном английском языке: Дис....канд. филол. наук. М., 1955.
10. *Воронина Л.О.* Слова-замінники *to do* і *one* в сучасній англійській мові//Праці Одеського держуніверситету. Одеса. 1961.
11. *Воронина Л.А.* Особенности использования глагольного заместителя *to do*//Вопросы теории и методики преподавания германских языков. Харьков, 1965.
12. *Воронина Л.А.* К характеристике глагола-заместителя “*to do*” в современном английском языке//Вопросы теории и методики преподавания германских языков. Харьков, 1965.
13. *Воронцова Г.Н.* Очерки по грамматике английского языка. М., 1960.
14. *Головенко Ю.А.* Местоименно-репрезентативная связь и структура высказывания в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Л., 1970.
15. *Гришкун Ф.С.* Глагол *do* и проблема разграничения замещения и репрезентации//Теоретические вопросы английской филологии. Горький, 1974.
16. *Гришкун Ф.С.* Репрезентация глагола в современном английском языке: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. Л., 1966.
17. *Есперсен О.* Философия грамматики/Пер. с англ. В.Пассека и С.Сафроновой/Под ред. и с предисл. проф. Б.Ильиша. М., 1958.
18. *Жаров Б.С.* Глагольное замещение в современном датском языке: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. Л., 1971.
19. *Жаров Б.С.* Замещение как языковое явление. Л., 1984.
20. *Зайцева Т.В.* Субституция, репрезентация, замещение//Система взаимосвязи компонентов предложения: Сб. науч. тр. Ярославского гос. пед. ин-та. Ярославль. 1976. Вып. 146.
21. *Зайцева Т.В.* Группы глагольных субститутов в современном английском языке// Система взаимосвязи компонентов предложения: Сб. науч. тр. Ярославского гос. пед. ин-та. 1976. Вып. 147.
22. *Ильиш Б.А.* Современный английский язык. Теоретический курс. Л., 1940.
23. *Куприна Т.В.* Способы репрезентации глагола и глагольного компонента во французском языке: автореф. дис. ...канд. филол. наук. М., 1978.
24. *ЛЭС 1990: Лингвистический энциклопедический словарь*/Гл. ред. В.Ярцева. М., 1990.
25. *Мальшев В.Н.* Природа и структура антецедента, репрезентируемого приинфинитивным элементом “*TO*”//Уч. зап. Рязанск. гос. пед. ин-та. Вопросы романо-германского языкознания. Рязань, 1970. Т.48.
26. *Мальшев В.Н.* Синтаксический процесс репрезентации и репрезентант “*TO*” в

современном английском языке: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. К., 1972. 27. *Малишев В.М.* Слово-замінник so в сучасній англійській мові//Мовознавство: наук.-теор. ж-л відділення літ-ри, мови і мистецтвознавства. 1985. №6. 28. *Огоновська О.В.* Функціональність англійських дієслів широкої семантики//Іноземна філологія. Львів, 1974. Вип. 35. 29. *Огоновська О.В.* Деякі особливості семантики, комбінаторики і парадигми дієслів-заміщувачів//Іноземна філологія. Львів, 1981. Вип. 64. 30. *Огоновська О.В.* Співвідношення між синтаксичними процесами: пропущенням, заміщенням і суміщенням/на матеріалі англійського дієслова//Іноземна філологія. Львів, 1982. Вип.68. 31. *Огоновська О.В.* Синтаксичні процеси та економія мовлення//Іноземна філологія. Львів, 1983. Вип. 71. 32. *Огоновська О.В.* Повтор як засіб зв'язку в тексті//Іноземна філологія. Львів, 1985. Вип. 78. 33. *Огоновська О.В.* Деякі спірні питання дієслівного заміщення//Іноземна філологія. Львів, 1985. Вип. 79. 34. *Огоновська О.В.* Концепція структурного заміщення у радянській та зарубіжній англістиці//Іноземна філологія. Львів, 1987. Вип. 88. 35. *Пак П.В.* Структурно-семантические признаки репрезентанта would в современном английском языке//Лексико-грамматические исследования (романо-германские языки). Сборник/Отв.ред. В.Куприянова. Новосибирск, 1981. 36. *Почепцов Г.Г.* Конструктивный анализ структуры предложения. К., 1971. 37. *Рево Г.Т.* История становления заместителей зависимой предикативной единицы в английском языке: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. Л., 1980. 38. *Теплий І.М.* Дієслівна репрезентація в англійській мові (діахронічний та прагматичний аспекти). Дисертація на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук. К., КДУ ім. Т.Шевченка. 1992. 39. *Теплий І.М.* Дієслівна репрезентація в англійській мові (діахронічний та прагматичний аспекти). Автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., КДУ ім. Т.Шевченка. 1992. 40. *Херрис З.С.* Совместная встречаемость и трансформация в языковой структуре//Новое в лингвистике: Сб. статей/Пер с англ. М., 1962. Вып. 2. 41. *Ярцева В.Н.* Слова-заместители в современном английском языке//Уч. зап. Ленингр. Ун-та. 1949. №97. Вып. 14. 42. *Bloomfield L.* Language. New York, 1933. 43. *Brunot F.* La pensée et la langue. Méthode, principes et plan d'une théorie nouvelle du langage appliquée au français, 3-ième ed. Paris, 1953. 44. *Crymes R.* Some systems of Substitution Correlations in Modern American English. The Hague; Paris, 1968. 45. *Hockett Ch.* A Course in Modern Linguistics. London, 1958. 46. *Ilyish B.A.* The Structure of Modern English. Moskva-Leningrad, 1965. 47. *Jespersen O.* The Philosophy of Grammar. London; New York, 1924. 48. *Mikkelsen K.* Dansk Sproglære med sproghistoriske Tillæg: Håndsbog for Lærere og viderecomne. København, 1894. 49. *Rayevska N.M.* Modern English Grammar. Kiev, 1967. 50. *Sweet H.* Modern English Grammar, Logical and Historical, Pt.2, Syntax. Oxford, 1955.

**THE CONCEPTUALIZATION OF VERBAL REPRESENTATION
IN ENGLISH STUDIES**

I.M.Teplyy

*Dpt. of Translation Studies and Contrastive Linguistics
named after Hryhoriy Kochur
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The article focuses on the conceptualisation of the Verbal Representation as a syntactic process/phenomenon in English. It is stressed that the verbal representation was delineated as a separate issue in the process of further research. Due line of demarcation is drawn between Representation proper and Substitution as well as Ellipsis. A number of conceptualisation lines are proposed as based on the variety of the approaches taken. The development of the theoretical thought is traced over the whole period of inception continuing up to the present. The author follows the conceptions of I.Voronina, O.Ohonovska, V.Malyshev a.o. In this connection the contribution of Ukrainian linguists is duly substantiated.

Key words: syntactic process, verbal representation, verbal substitution, replacement, partial omission/ellipsis.

Стаття надійшла до редколегії
19 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
10 січня 2003 р.

А.М.Приходько, проф.,
Запорізький державний університет

РЕФЕРЕНЦІЙНО-КОГНІТИВНІ ЗАСАДИ ПАРАТАКСИСУ

Семантико-синтаксична структура паратаксісу спирається на опозиції зумовленість / незумовленість, відповідність/невідповідність, оператором комбінування яких є пропозиційний предикат, що призводить до утворення тернарно організованих фреймів.

Ключові слова: семантичний синтаксис, комбінаторні стратегії.

Дослідження феномена “складносурядне речення” (ССР, паратаксіс) під кутом зору когнітивної семантики стимулювалося передусім завдяки усвідомленню того, що чинні концепції ще перебувають у полоні логіко-семантичних теорій синтаксису. Ці теорії, безперечно, відіграли свою позитивну роль в інтерпретації ССР як поліпредикативного утворення з координативним зв’язком між його елементами (кон’юнктами). Проте сьогодні вони видаються недостатніми.

Орієнтація сучасного мовознавства на функціональний аспект мовних одиниць у контексті когнітивної парадигми лінгвістики уможливило погляд на ССР як на холістичну одиницю в єдності її конструктивних, семантичних та комунікативних параметрів, зокрема крізь призму теорії фреймів.

Зазвичай поняття фрейму поширюється на мовні утворення більші, ніж речення, де його розуміють як “важливий мовний компонент когнітивного поля текстових структур” [6, с.212]. Однак не меншою пояснювальною силою володітиме і його застосування до складних реченневих конструктів, які формуються для відображення референтних (мікро)ситуацій у предметно-пізнавальній діяльності людини.

Формулюючись у термінах дескрипцій, фрейм містить кванти інформації про певну галузь людської діяльності, онтологію або гіпотетику навколишнього світу, систему уявлень людини – про все, що тематично пов’язане в одну картину, сценарій, кадр. Це дає підставу говорити про фрейм як про відповідним чином організовану систему (набір, сітку) пропозицій [8, с.39], яка схематизує відповідні референтні ситуації.

Корелятивні відношення між фреймом та пропозицією дають змогу говорити про універсальність пропозиційної структури як базового елемента ментальних процесів [3, с.15] і розглядати її як особливу форму репрезентації знання. Тлумачення фрейма як ланцюга пропозицій має певний сенс, якщо не проводити строгого розмежування понять “пропозиція” і “ситуація”. Оскільки в нашому розумінні пропозиція є лише символічним записом ситуації, ми дозволимо собі погляд на фрейм як на рамку, у якій поєднуються референтні (денотативні) ситуації. Це дає змогу подати його у вигляді формули **ФРЕЙМ = СИТ₁ + СИТ_n** (де $n \geq 2$).

Фрейм є своєрідним інформаційним блоком і як такий він може співвідноситися і з текстом, і з абзацом, і зі складним реченням, і з паратаксісом також. Зокрема концепт *die Sonne* може інкорпоруватись у ситуацію *Die Sonne* –

scheinen (СИТ₁), а *der Regen* – у ситуацію *Es – regnen* (СИТ₂). Обидві ситуації є включеними у фрейм “стан погоди” (напр., *Die Sonne scheint, und es regnet; Die Sonne scheint, oder es regnet; Die Sonne scheint, aber es regnet; Die Sonne scheint nicht, sondern es regnet* [13, с.185]). Конститууючи одне синтаксичне ціле, СИТ₁ і СИТ₂ відтворюють певну тематичну єдність, але виявляють різні типи концептуальних відношень. Традиційний синтаксис кваліфікує ці відношення відповідно як копулятивність, розділовість, протиставність та градаційність. Цього, однак, недостатньо з погляду когнітивної граматики.

Зважаючи на те, що синтаксис є “конвенційним відображенням у символічній формі певних семантичних структур” [5, с.50], логічно припустити, що концептуалізація відношень між референтними ситуаціями, які описуються паратаксистом, здійснюється за допомогою двох когнітивно-семантичних опозицій – “зумовленість” vs. “незумовленість” та “відповідність” vs. “невідповідність” (див. табл.1).

Таблиця 1

	Зумовленість (+cond)	Незумовленість (-cond)
Відповідність (+cor)	A <i>Der Urlaub war schön, <u>denn</u> das er war gut.</i> <i>Ich halte es nicht mehr aus <u>und</u> fort.</i> <i>Er ist schwer krank, <u>oder</u> er liert meisterhaft.</i> <i>Er ist sehr tüchtig, <u>aber</u> ihm fehlt Erfahrung.</i>	B <i>Die Sonne scheint, <u>und</u> es regnet.</i> <i>Die Frau nickte <u>und</u> zuckte die Achseln.</i> <i>Du kannst ihm schreiben, <u>oder</u> du kannst ihn anrufen.</i> <i>Die Sonne scheint nicht, <u>sondern</u> es regnet.</i>
Невідповідність (-cor)	Б <i>Es regnete oft, <u>aber</u> der Urlaub war schön.</i> <i>Er trinkt zwar nicht, <u>dafür</u> raucht er sich um so mehr.</i> <i><u>Entweder</u> zahlen Sie, <u>oder</u> ich rufe die Polizei.</i>	Г <i>Ich schälte Kartoffeln, <u>und</u> sie blätterte in einem Magazin.</i> <i>Hans lebt in Berlin, <u>aber</u> Peter in München.</i>

Когнітивно-семантична опозиція зумовленість vs. незумовленість передбачає залежність або незалежність предметної інформації в одному елементарному реченні від інформації в іншому реченні (напр., у (A/1) вдала відпустка залежить від гарної погоди). У цьому випадку комплекс відношень передбачає такий зв'язок між референтними ситуаціями, за якого одна є достатньою підставою для реалізації іншої. Проте така підстава не завжди очевидна. Вона може виходити за межі фонду знань мовця (Б/5), перебувати поза межами розуміння (Б/6) або свідчити про тривіальне небажання мовця розкривати мотиви своїх вчинків (Б/7). Тоді йтиме мова про латентну зумовленість.

Семантика зумовленості/незумовленості виникає на підставі співвіднесеності інформативного змісту кон'юнктивів ССР. Цю семантику складає сполучуваність відповідних пропозиційних смислів (що, чим і як мотивується/не

мотивується). Внаслідок цього виникає інтегративне значення, яке має ознаки єдиного цілого і не виводиться із простої суми двох частин однієї макроситуації. Визначальним є сенс першого кон'юнкта. Саме він створює підстави для зумовленості або незумовленості.

Ознакою смислу ССР “зумовленість” є інформаційна недостатність позиційно першого кон'юнкта, його смислова незавершеність, а за незумовленості, навпаки, – смислова завершеність. При відокремленні кон'юнктив, яке дає, відповідно, по два простих речення, вимальовується досить чітка картина. Зокрема речення (В/8а - Г/13а) є не тільки граматично, а й змістовно і комунікативно завершеними. Вони здатні виступати в мовленні як автономні, повноцінні повідомлення.

(А/1а)	<i>Der Urlaub war schön.</i>	(В/8а)	<i>Die Sonne scheint.</i>
(А/2а)	<i>Ich halte es nicht mehr aus.</i>	(В/9а)	<i>Die Frau nickte.</i>
(А/3а)	<i>Er ist schwer krank.</i>	(В/10а)	<i>Du kannst ihm schreiben.</i>
(А/4а)	<i>Er ist sehr tüchtig.</i>	(В/11а)	<i>Die Sonne scheint nicht.</i>
(Б/5а)	<i>Es regnete oft.</i>	(Г/12а)	<i>Ich hörte Musik.</i>
(Б/6а)	<i>Er trinkt nicht.</i>	(Г/13а)	<i>Hans lebt in Berlin.</i>
(Б/7а)	<i>Sie zahlen.</i>		

Навпаки, речення-кон'юнкти (А/1а – Б/7а), незважаючи на прозорість змісту та здатність до самостійного вживання, дещо незавершені, оскільки імплікують певний невідомий слухачеві елемент смислу, що спонукає його до запитання *Чому?* або *Ну й що?*. Смысл таких речень потребує обґрунтування, тобто розширення референційної співвіднесеності, адже, як зазначається у словнику когнітивних термінів [5, с.160], успіх спілкування залежить від того, чи володіють люди спільними референтами. У цих номінаціях зміст загалом зрозумілий, але антецедент залишається невідомим адресатові, комунікативна ситуація не є повноцінною і тому вимагає інтерактивної взаємодії, щоби з'ясувати поки що невідомий адресатові пресупозитивний компонент повідомлення (пор.: *Der Urlaub war schön.* – *Warum?* – *Weil das Wetter gut war* або *Es regnete oft.* – *Na und?* – *Aber der Urlaub war schön.*)

Питання *Чому?* та відповідь на нього впливають зі змісту першого речення. Вони поєднані внутрішнім зв'язком, тоді як питання *Коли?*, *Де?*, *Як?* тощо, які теж можливі у подібних інтеракціях, детермінуються “допитливістю” співрозмовника. Виникнення питального імпульсу пов'язане з інформативною неповнотою змісту (для адресата) першої частини сурядної пропозиції. З іншого боку, зміст висловлювань групи (А) і (Б) (табл. 1) може асоціюватися з незвичністю, індивідуальністю, суб'єктивністю, а отже, й сигналізувати відхилення від норми, незбіг із звичним, очікуваним. Аналогічне можна стверджувати й стосовно (Г): якою б не була за своїм змістом інформація в обох частинах ССР, вона супроводжується ознаками невідповідності. Речення на зразок (В/8а – Г/13а) не мають тяги до питання *Чому?*. Вони, навпаки, фіксують звичність, очікуваність, відповідність певній нормі.

Когнітивна опозиція відповідність vs. невідповідність має безпосередній стосунок до ідеї “знання”. Застосовуючи сурядну конструкцію, мовець автоматично сигналізує свій когнітивний стан, який може бути двояким – а) “знаю (і можу пояснити, чому)”, б) “не знаю (і не можу пояснити, чому)”. Суб’єктивний епістемічний стан – це наявність або відсутність знань у ментальному світі мовця стосовно певного факту, події, явища, які потрапляють у поле його зору в момент мовлення, зокрема і його спроможність/неспроможність раціоналізувати тип відношень між ними.

Епістемічний стан тісно пов’язаний із поняттям стереотип, яке в широкому сенсі означає *традиційний, звичний канон думки, сприйняття та поведінки* [4]. У своїй буденній діяльності людина не завжди має змогу критично осмислити традиції, норми, цінності та соціальні конвенції. Хоч людина є істотою інформаційною, вона ніколи не володіє повною інформацією. Епістемічний талант *homo loquens* – це постійне наближення до істини. Для спрощення своїх дій та полегшення процесу прийняття рішень людина нерідко поводить себе стереотипно, відповідно до тих шаблонів, що вже існують у її ментальному архіві, бо саме вони сприяють кращому орієнтуванню в обставинах, які не потребують ні поглибленого аналізу, ні додаткових зусиль. Мовна особистість, згідно з [1], – це ще й ергономічно чинна особистість.

Стереотип визначає специфіку мислення людини, впливає на характер її поведінки, переконання, світогляд, набір уявлень, спонукає її до тих чи інших вчинків. Як вважають психологи, ми часто бачимо дещо саме таким не тому, що воно таке, а тому, що звикли уявляти собі, яким воно має бути. Із маси інформації людина відбирає саме такі факти, які підтверджують її попередні уявлення, і не звертає уваги на ті з них, які ці уявлення проблематизують, адже “досвід минулого безапеляційно диктує свою волю” [14, с.21]. Будучи набором уявлень та оцінок і маючи стосунок до системи опрацювання інформації [2, с.84], стереотипні знання є не чим іншим, як відносно стійкими когнітивними структурами індивіда.

Ці думки визначають дві суттєві особливості стереотипного знання – сприйняття та категоризацію довкілля відповідно до: а) колективного (етнокультурного) досвіду, б) так званої буденної свідомості. Така стереотипізація життєвого світу втілюється й у мовленні, де вона постає як засіб фіксації стандартних уявлень про а) устрій довкілля, б) певні шаблони комунікативного співробітництва. Отже, стереотипізація поширюється на весь універсум мовленнєво-мисленнєвої (когнітивної) діяльності людини. Зрозуміло, що вона не може не втягувати у свою орбіту й таку мовну одиницю, як речення.

Екстраполяція стереотипних уявлень мовця на номінативний рівень ССР здійснюється саме з погляду взаємної відповідності або взаємної невідповідності референтних ситуацій. У першому випадку макроситуація, яка описується сурядним цілим, не суперечить когнітивним стереотипам комунікантів про устрій життєвого світу (А, В), а в другому, навпаки, суперечить (Б, Г). У реченнях групи (А) і (В) існування однієї ситуації асоціюється у стандартних

уявленнях мовця з іншою: одна ситуація логічно мотивує іншу (А/1, А/2), одна ситуація нормативно супроводжує іншу (В/8, В/9), мовець має зробити вибір між двома ситуаціями – істинною та хибною (А/3, В/10). Співіснування таких ситуацій відповідає когнітивним стереотипам мовця, бо залишається в межах норми – того стандарту, який склався або в мовному медіумі, або у свідомості як наслідок буденного досвіду індивіда. У будь-якому разі тут діє закон несуперечності [10, с.442].

Відхилення від цього закону буде вже відображенням невідповідності між стереотипними уявленнями мовця про лад життєвого світу та реальним станом речей. Зокрема, вдала відпустка та дощова погода (В/5), здоровий спосіб життя та куріння (В/6), відмова від сплати послуг (В/7) – це якось не дуже узгоджується з нашим відчуттям норми. В іншому випадку невідповідність між ситуаціями, не досягаючи статусу суперечності, переходить у питання вибору між нормою та не-нормою.

Концепти “відповідність” і “невідповідність” корелюють з чинником знання, яке може належати або до інтелектуального фонду лише окремих його представників (*Я знаю, що...*), або до спільного фонду мовного колективу (*Всі знають, що...*). Звичайно, в останньому випадку цей концепт буде результатом процесів конвенціоналізації. Цю думку поділяв Дж.Остін, вважаючи відповідність між реченнями і типом ситуації суто конвенційним феноменом [7, с.298]. Проте в обох випадках мовець підводить референтні ситуації під деякі нормативно зумовлені еталони, залишаючись у полоні стереотипізації як стосовно устрою об’єктивного світу, так і стосовно своєї або чужої соціальної поведінки. Не випадково соціальна психологія вважає, що поведінка людини визначається її знаннями.

Висловлювання, які відповідають когнітивним стереотипам комунікантів, не створюють ефекту очікування, не потребують подальших пояснень і виявляються комунікативно достатніми (А, В). Висловлювання ж, які таким стереотипам не відповідають (Б, Г), концептуалізуються як невиправдане очікування. Вони вимагають пояснити наявний стан речей через подальше розгортання взаємодії.

Виправдане очікування ставить дві позамовні ситуації у тематичну належність до одної картини, описує події, явища, факти “односценарно”. Невиправдане очікування, наслідком якого є не-норма, ніби розводить мікроситуації за різними сценаріями, фіксує порушення алгоритму їх взаємовідповідності, “збій” когнітивної програми. У цьому разі мовець сигналізує порушення своїх узуальних стереотипів – він або не знає і тому не може пояснити, чому щось відбувається саме так, а не інакше (Б/5-Б/7), або не докладає зусиль для пояснення того, що відбувається (Г/12, Г/13). У таких висловлюваннях спостерігається тенденція до сигналізування певної аномалії у співіснуванні двох ситуацій і водночас до активної демонстрації мовцем власного розуміння норми.

Виділені чотири види відношень між денотативними ситуаціями (табл. 1), які можуть концептуалізуватися суб'єктом, корелюють на когнітивно-семантичному рівні паратаксису із пропозиційними предикатами-конекторами (ПК) – операторами генерування складного висловлювання. З урахуванням двох зазначених когнітивно-семантичних опозицій, доцільно розрізняти чотири види таких предикатів (табл. 2). З ними співвіднесені сурядні сполучники-релятиви, однак ця кореляція буде неповною, бо безсполучниковий зв'язок теж входить до сфери дії ПК. Звичайно, ні сполучник, ні ПК як когнітивний шаблон не мають референції, але призначення останніх у мовленні особливо вагоме, оскільки вони фіксують відношення між тими явищами (ситуаціями), які такою референцією володіють.

Таблиця 2

	Когнітивно-семантичні типи складних предикатів			
	ПК _{+cond/+cor}	ПК _{+cond/-cor}	ПК _{-cond/+cor}	ПК ₋
Встановлення раціональної взаємозумовленості ситуацій	+	+	-	-
Фіксація відповідності ситуацій епістемічним уявленням мовця	+	-	+	-

Предикати-конектори утворюють вузли “когнітивної матриці”, у якій можна розмістити в узагальненій формі основні семантико-синтаксичні типи ССР, наприклад, предикат-конектор ПК_{|+cond/+cor|} концептуалізує лімітативно-протиставні (А/4), селективно-розділові (А/3) та каузальні (А/1, А/2) відношення, ПК_{|+cond/-cor|} – власне протиставні (Б/5), компенсаційно-протиставні (Б/6) та опозитивно-розділові (Б/7) відношення, ПК_{|-cond/+cor|} – відношення копулятивності (В/8, В/9), власне розділовості (В/10) і градаційності (В/11), а предикат-конектор ПК_{|-cond/-cor|} – відношення зіставності (Г/12, Г/13).

Зазначені типи складних предикатів можна розглядати і як аналогове подання інформації в мові, вузли семантичних сіток, що відбивають, структурують, класифікують палітру відношень, у які суб'єкт мовлення розміщує своє бачення взаємозв'язку між референтними ситуаціями. У нашій системі ПК розуміють як узагальнені засоби репрезентації тих відношень, які мовець вибирає з позамовної дійсності, і які він може “спакувати” у форму ССР. ПК, не маючи референційної співвіднесеності з об'єктами позамовного світу, здійснюють проекцію думки на ці об'єкти. Вони входять до концептуального репертуару людської свідомості, як і феномени “фізичний об'єкт”, “намір”, “бажання”, “причина”, “мета” тощо. Останні вважають універсальними засобами структурування думки [11, с.154]. Предикати-конектори несуть інформацію досимволічного порядку.

Очевидно, субсимволічна інформація зберігається у свідомості індивіда у вигляді готових зразків для кодування характеру відношень між референтними ситуаціями. Це означає, що ПК є облігаторним елементом семантичної структури ССР, а отже й важливою складовою тернарно організованих фреймів:

- СИТ₁ — ПК_{|+cond/+cor|} — СИТ₂ (А/1, А/2, А/3, А/4)
- СИТ₁ — ПК_{|+cond/-cor|} — СИТ₂ (Б/5, Б/6, Б/7)
- СИТ₁ — ПК_{|-cond/+cor|} — СИТ₂ (В/8, В/9, В/10, В/11)
- СИТ₁ — ПК_{|-cond/-cor|} — СИТ₂ (Г/12, Г/13)

Ці фреймові структури будуть базовими для когнітивно-семантичного подання ССР, оскільки вони сприяють виходові канонічної моделі паратаксисту із площини конструктивної бінарності у площину когнітивної тернарності, уточнюючи її згідно з концептами *відповідність/невідповідність*, *зумовленість/незумовленість*. Наведені структури дійсні для усіх різновидів ССР – синдетичних, асиндетичних та полісиндетичних.

В останньому випадку ПК можуть конституювати ССР у різних констеляціях. Продемонструймо це на прикладі поліному *Friedemanns besuchten auch Gesellschaften, denn sie gehörten zu den ersten Kreisen der Stadt, aber geheiratet hatten sie beide noch nicht, denn ihr Vermögen war eben nicht groß, und sie waren ziemlich häßlich* /Th. Mann/, де видно, що тернарна когнітивно-семантична структура паратаксисту влаштована так, що кожна попередня ситуація виступає позиційно першою до наступної, а кількість триномів у одному ССР визначається формулою $n - 1$ (де n = кількість ситуацій).

Поєднання триномів у сурядний фрейм не є кількісно довільним. Обмеження n тут підпорядковується такому правилу: в одному фреймі може бути не більше чотирьох триномів. Пор.: Трином-1: *Friedemanns besuchten Gesellschaften* (СИТ₁), *denn* (ПК_{|+cond/+cor|}) *sie gehörten zu den ersten Kreisen der Stadt* (СИТ₂); Трином-2: *Sie gehörten zu den ersten Kreisen der Stadt* (СИТ₂), *aber* (ПК_{|+cond/-cor|}) *geheiratet hatten sie beide noch nicht* (СИТ₃); Трином-3: *Geheiratet hatten sie beide noch nicht* (СИТ₃), *denn* (ПК_{|+cond/+cor|}) *ihr Vermögen war eben nicht groß* (СИТ₄); Трином-4: *Ihr Vermögen war eben nicht groß* (СИТ₄) *und* (ПК_{|-cond/+cor|}) *sie waren ziemlich häßlich* (СИТ₅).

Таким чином фреймовий ланцюг паратаксисту виступає як послідовне поєднання ситуацій, в основі якого лежить тернарна когнітивно-семантична модель думки. П.Флоренський писав, що “число три виявляється усюди як якась основна категорія життя і мислення. Життя розуму пульсує у своєму діалектичному русі ритмом тези, антитези і синтезу” [цит.: 12, с.20]. Наголосимо ще раз: у нашому розумінні паратактичне тріо конституюється як дві референтні ситуації плюс пропозиційний предикат.

З цього погляду, традиційні логіко-семантичні типи ССР певним чином співвіднесеними з диз'юнкцією (розділові ССР) та імплікацією (каузальні ССР). Водночас ці ССР розчинені в них. Копулятивність, протиставність, зіставність та градаційність корелюють з логікою кон'юнкції. До того ж чимало ССР, які, згідно з постулатами формальної логіки, слід трактувати як кон'юнктиви (А/2, А/4, Б/5) або диз'юнктиви (А/3, Б/7), виявляються обтяженими відношеннями імплікації ($\approx$ зумовленості). Цей факт спростовує думку про рівноправність, самостійність, неієрархічність координативного зв'язку. Субординативному зв'язку ці властивості не притаманні. Цілком очевидно, що фіксація рівно-

правності референтних ситуацій засобами паратаксису здійснюється лише за їх взаємної необумовленості (копулятивні, зіставні, власне-розділові ССР). Навпаки, протиставні, каузальні, селективно- і опозитивно-розділові ССР, у яких відношення між (мікро)ситуаціями концептуалізуються через феномен обумовленості, мають ознаки ієрархічно організованої єдності. У цьому випадку сурядний зв'язок виступає лише прихованим способом фіксації субординативних відношень.

Отже, з погляду одноранговості поєднаних одиниць складносурядне речення відзначається неоднорідністю. Воно є ергономічним способом висвітлення у мові каузально зумовлених і каузально незумовлених, епістемічно відповідних і епістемічно невідповідних відношень між ситуаціями позамовного світу, які сприймає, усвідомлює та “омовлює” людина у ході своєї безперервної діяльності.

1. *Гетьман З.А., Архипович Т.П.* Лингвистическая интерпретация понятия эргономики//Вестн. МГУ. Сер. 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 1999. №4. 2. *Гнатенко П.И., Павленко В.Н.* Этнические установки и этнические стереотипы. Днепропетровск, 1995. 3. *Жаботинская С.А.* Концептуальный анализ: типы фреймов//Вісник Черкаського ун-ту. Філологічні науки. 1999. Вип. 11. 4. *Каныгин Ю.М.* Основы когнитивного обществознания (Информационная теория социальных систем). К., 1993. 5. *КСКТ: Краткий словарь когнитивных терминов/Кубрякова Е.С., В.З.Демьянков, Ю.Г.Панкрац, Л.Г.Лузина. М., 1996.* 6. *Кусько К.Я.* Фреймові стратегії у різножанровому іноземномовному дискурсі//Мовні і концептуальні картини світу. К., 2001. 7. *Остин Дж.* Избранное/Пер. с англ. М., 1999. 8. *Панкрац Ю.Г.* Пропозиционные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней: Дис. ... д-ра филол. наук. М., 1992. 9. *Троцкий Е.Ф.* Компонеты сочинительной конструкции и их отношения. Смоленск, 1987. 10. *ФЭС: Философский энциклопедический словарь. М., 1997.* 11. *Хомский Н.* Язык и проблема знания//Вестник Моск. университета. Серия 9: Филология. 1995. №4. 12. *Юрченко В.С.* Космический синтаксис: Бог, человек, слово. Саратов, 1992. 13. *Eichler W., Bünting K.-D.* Deutsche Grammatik: Form, Leistung und Gebrauch der Gegenwartssprache. – Weinheim, 1994. 14. *Schwarz M.* Einführung in die kognitive Linguistik. Tübingen/Basel: Francke, 1996.

THE REFERENTIAL-COGNITIVE FOUNDATIONS OF PARATAXIS

A.M.Prykhodko

*Dpt. of German Philology
The State University in Zaporizhzhia*

The semantic and syntactic structure of parataxis proves to be based on two cognitive oppositions: *conditioning* vs. *non-conditioning* and *corresponding* vs. *non-corresponding*. There are also propositional predicates which serve the purpose of combining these concepts in a sentence. The said combining leads to the moulding of threepartite frames.

Key words: semantic syntax, combinatory strategies.

Стаття надійшла до редколегії
11 грудня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
22 січня 2003 р.

**В.І.Кушнерик, доц.,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

СЕМАНТИКА ФОНЕСТЕМ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено функціонування фонестем у сучасній німецькій мові. Сучасна лінгвістика приділяє велику увагу ідеї фонетичного значення, бо фонестема уособлює елемент загальних акустичних уявлень і дає змогу асоціювати її у мові з певним смислом. На підставі проведеного експерименту можна стверджувати, що фонетичному символізму притаманні властивості фреквентатції.

Ключові слова: звуконаслідування, звукосимволізм, значення.

Дослідники фоносемантики одноставно стверджують, що існує три типи фонетичних одиниць – фонема (звукотип), фонетична ознака і сполучення фонем (звукосполучення, фонемне сполучення, звукокомплекс, звукосимволічний комплекс, фонестема). Чільне місце у сучасних дослідженнях посідають початкові сполучення фонем безпрефіксальних слів, тобто початкові фонестеми.

Перше визначення цього поняття дає англійський дослідник Дж.Р.Ферт. Розглядаючи питання про словотвірний статус сполучень фонем та окремих фонем у складі ониматопу, а також про поняття моделі у сполученні ониматопів, Дж.Ферт запроваджує до наукового вжитку термін “phonestheme” – “фонестема”. Під фонестемою розуміють повторюване сполучення фонем, подібно до морфеми у тому розумінні, що з ним асоціюється певний зміст або значення, яке відмінне від морфеми з огляду на повну відсутність морфологізації іншої частини словоформи [14, с.15]. Це визначення вважають класичним. О.С. Ахманова в лінгвістичному термінологічному словнику, додає до нього наступне пояснення: в англійських словах splash, spray, spout, sputter, splutter початкове фонемне сполучення sp- є змістовою фонестемою “за повної беззмістовності -ash, -ay тощо” [1, с.496].

Майже одночасно з англійцем Дж.Фертом ідею фонестеми опрацював американський структураліст та біхевіорист Л.Блумфілд, називаючи фонестему “коренетвірною морфемою” (root-forming morpheme) [2, с.245].

Розглядаючи складну морфологічну структуру кореня в англійських “зображувальних словах” зі звуковим і незвуковим наслідуванням, Л.Блумфілд звертає увагу на “систему початкових і кінцевих коренетвірних морфем [2, с.266]. Він наводить такі приклади початкових і кінцевих кореневих звукосполучень, пов'язуючи лексеми, у які вони входять, з певними поняттями: fl- “рухоме світло” (flash, flame) і “пух у повітрі” (fly, flap, flit); gl- “нерухоме світло” (glow, glare, gloat, gleam); sl- “гладкий і мокрий” (slush, slip, slide); kr- “гучний удар, зіткнення” (crash, crack, crunch); sn- “звук дихання” (sniff, snore) і “швидке роз'єднання, рух” (snap, snatch); -mp “дещо незграбне, безформне” (bump, hump). Л.Блумфілд вважав аналіз коренетвірних фонестем неточним і неповним з огляду на змішування наслідувань звукових та незвукових явищ [2, с.13].

Вивчаючи проблему звука і значення, аналізуючи фоносемантичні явища в англійській мові, Ф.Гаусгольдер характеризує “словотвірний статус фонестем” [15, с.83-84]. Поняття фонестеми розглядають як “фонему або сполучення фонем, що утворюють слово, і є носіями загального елемента значення чи функції, хоча ці слова можуть бути етимологічно досить різнорідними” [15, с.83].

Психолінгвістичний експеримент з носіями німецької мови дав змогу дослідити символічні значення початкових кореневих приголосних фонестем. Метою експерименту є розв’язання таких питань:

- чи є початкові кореневі приголосні звукосполучення сучасної німецької мови носіями символічного (фонетичного) значення і якщо так, то якого;
- яка квантитативна значущість символічного потенціалу фонестем;
- визначити “експресивні” розпізнавальні (диференційні) ознаки фонестем;
- дослідити символічну значущість фонестем за шкалами “сили”, “активності” та “оцінки”.

Стимул. Інформантам пропонували як стимул:

буквосполучення, звукосполучення і фонестеми. Однак досвід попередніх досліджень [10, с.36-40; 4, с.9] засвідчив, що у визначенні звукосимволічної значущості оптимальним і найефективнішим є аудіо-візуальне подання з допомогою звуків та букв психічного образу, який формується під впливом звуків мови, але усвідомлюється і чітко фіксується інформантом під дією букви.

Слід зауважити, що необхідність комплексного подання інформантам звука і відповідного йому графічного знака експериментально довів А.Сайгель [18, с.85-96]. У нашому дослідженні стимулом було обрано й звукографічний психічний образ лише у вигляді транскрипційних знаків. Перевага такого стимулу очевидна: графічне подання транскрипційного знака дає змогу інформантові з мінімальною похибкою відтворити звук (звукосполучення) і з максимальною об’єктивністю провести оцінювання звукографічної одиниці за заданою шкалою.

Шкала. Оскільки значення звукографічного стимулу не можна визначити прямою вказівкою референта, то вимір символічної значущості проводився шляхом побудови “ознакового простору” [12; с.177-208; 17; с.76-121], який складається з таких вимірів “семантичного диференціала” як “сила”-шкала: “слабкий-сильний”, “активність”-шкала: “повільний-швидкий”, “оцінка”-шкала: “неприємний-приємний”.

Методика і матеріал. В експерименті застосовано методику подання одного звучання і декількох змістів [4; 19, с.200-209; 18, с.117-124], які є п’ятиранговою градацією полярних понять кожної шкали (табл.1).

Таблиця 1

Структура шкали сприйняття фонестем

Шкала сили	Оцінка	Шкала активності	Оцінка	Шкала оцінки	Оцінка
Дуже слабкий	1	Дуже повільний	1	Дуже неприємний	1
Слабкий	2	Повільний	2	Неприємний	2
Нейтральний	3	Нейтральний	3	Нейтральний	3
Сильний	4	Швидкий	4	Приємний	4
Дуже сильний	5	Дуже швидкий	5	Дуже приємний	5

Матеріалом експериментального дослідження була 21 фонестема початкових кореневих приголосних німецької мови: bl, br-, dr-, fl-, fr-, gl-, dr-, kl-, kn-, kr-, pl-, pr-, schm-, sehr-, schw-, st-, sk-, sp-, fr-, zw-.

Багаторічний досвід вивчення звукового символізму в Чернівецькому університеті показує, що пред'явлення звуків у складі опозиції, тобто створення умов для контрастного зіставлення, сприяє чіткішому визначенню символічних (асоціативних) властивостей звуків (звукосполучень) та уникненню середніх (нейтральних) оцінок [8; 9; 5-8, 15].

Інформанти.

Експеримент було проведено в Австрії. Двадцять п'ять інформантів, для яких німецька мова є рідною, оцінювали одну анкету впродовж академічної години за трьома шкалами. Вони також оцінювали запропонований список стимулів.

Анкета. Усі фонестеми були записані за допомогою транскрипційних знаків з надрукованою інструкцією за прикладами, що пояснювали кожний знак транскрипції.

Інструкція. Для уникнення взаємовпливу та інтерференції відповідей кожному учасникові експерименту було запропоновано індивідуальну анкету з інструкцією працювати швидко і записувати першу реакцію, яка спаде на думку.

Отримані оцінки подано через обчислення середньоарифметичних оцінок (табл.2).

Припущення стосовно символічної значущості початкових кореневих приголосних фонестем німецької мови підтверджено експериментально.

За шкалою “сили” з'ясовано, що з усіх запропонованих фонестем символічна значущість “слабкого” притаманна фонестемам “bl, pl-, schw-, br-, fl-, gl-”, а найвищий ступінь “слабкості” асоціюється зі звукосполученням “gl-”. Для цього ряду фонестем характерне часте повторення фонем [l]. Фонему [r], учасники експерименту співвідносять з поняттям “чогось сильного”, а фонестеми sch-, fr- означають найвищий ступінь семантичного компонента “сильний”. У “нейтральну зону” потрапили звукосполучення dr-, sp-, оскільки їх оцінку (3,29 та 3,48) розміщено між оцінюванням в умовно нейтральній зоні шкали від 2,50 до 3,50 (табл. 3).

Таблиця 2

Фонестеми та їх символічні значення

Шкала/фонестема	Сила	Активність	Оцінка
	Слабкий/сильний	Повільний/швидкий	Неприємний/приємний
Bl-	2,43	3,57	3,67
Bг-	2,33	2,38	2,33
Gl-	2,19	3,52	3,57
Gr-	3,62	3,95	1,81
Dг-	3,29	3,67	2,43
Fl-	2,33	2,52	3,63
Fr-	4,14	3,95	2,43
Kn-	4,04	4,10	2,33
Kг-	3,62	2,90	1,90
Pl-	2,38	2,24	3,62
Pr-	3,76	3,61	2,43
Schn-	2,48	2,71	2,62
Schm-	3,76	2,52	4,05
Schr-	4,10	3,86	2,47
Schw-	2,38	2,43	3,90
Sk-	3,73	3,52	2,67
St-	3,81	3,76	2,43
Sp-	3,48	3,62	2,43
Kl-	3,76	3,52	2,52
Tr-	3,67	2,81	3,81
Zw-	3,67	2,90	2,19

Таблиця 3

Асоціації, викликані фонестемами (фонестеми розміщені у порядку зростання якості)

Шкали	Набір фонестем
Сили	“слабкого”: schn-, bl-, pl-, schw-, br-, fl-, gl-, “сильного”: gr-, kr-, tr-, zw-, pr-, sk-, kl-, st-, schm-, kn-, schr-, fr-, “нейтральна зона”: dr-, sp-
Активності	“повільного”: schm-, fl-, schw-, br-, pl-, “швидкого”: gl-, sk-, kl-, bl-, pr-, sp-, dr-, st-, schr-, gr-, fr-, kn-, “нейтральна зона”: schn-, tr-, zw-, kr-
Оцінки	“неприємного”: schr-, pr-, sp-, st-, fr-, dr-, kn-, br-, kr-, gr- zw-, “приємного”: gl-, pl-, fl-, bl-, tr-, schw-, schm-, “нейтральна зона”: kl-, schn-, sk-

Значення “повільний-швидкий” за шкалою “активності” та значення “неприємний-приємний” за шкалою “оцінки” отримують аналогічні тлумачення. Зокрема, асоціативне значення “чогось повільного” мають фонестеми schm-, fl-, schw-, br-, pl-, “чогось швидкого” – gl-, sk-, kl-, bl-, pr-, sp-, dr-, st-, schr-, gr-, fr-, kn-; “нейтральне” значення за шкалою “активності” припадає на schn-, tr-, zw-, kr-.

Що стосується визначення поняття “неприємний-приємний”, воно має також відповідну фонестемну символічну значущість. Семантичний компонент “приємний” закладено до фонетичних комплексів “gl-, fl-, bl-, tr-, schw-, schm-”; “неприємне” асоціюється з фонестемами “pr-, st-, sp-, fr-, dr-, kn-, br-, kr-, gr-, zw-”.

Цікаво, що, наприклад, фонестема “schw-” має декілька яскраво виражених асоціацій “чогось слабкого, повільного, приємного”. Асоціативні значення “чогось слабкого, повільного, приємного” притаманні фонестемам “fl-, pl-, schw-, br”, а “чогось сильного, швидкого, неприємного” – “gr-, fr-, kn-, st-, pr-, schr-”.

Фонестему можна також “розписати” за заданими шкалами. Тоді вона отримає набір двох-трьох символічних (асоціативних) значень. Тоді логічно зіставити їх із лексичними значеннями слів, що містять у собі ці фонестеми. Для прикладу, фонестема “gl-” підтверджує своє асоціативне значення “чогось слабкого, швидкого, приємного” у словах “gleiten, glanz, Glocke, glatt, Glück”. “Щось сильне, неприємне” асоціюється з фонестемою “kr”. Це спостереження підтверджує лексичне значення слів ряду krank, krieg, Krankheit, Krieg, kratzen, krachen, Kraft, kränken. Однак фонестема “br-” з символічним значенням “чогось приємного, слабкого, повільного” не збігається зі значенням лексем brennen, brechen, brausen, Brigan, brodeln, brullen. Експериментально встановлені асоціації фонестеми “fr-”, як “щось сильне, швидке, неприємне” мають протилежні значення у словах Freude, frohlich, freuen, froh, Freund, fromm.

Явища фонетичного символізму відзначаються неоднозначністю співвідношень та складністю асоціативних зв'язків. Нагромадження експериментальних даних дозволить скинути завісу латентності з цієї проблеми.

1. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов. М., 1966. 2. *Блумфилд Л.* Язык. М., 1968. 3. *Журавлев А.П.* Фонетическое значение. Л., 1974. 4. *Кушнерик В.И.* Звуковой символизм в современном немецком языке. Черновцы, 1982. 5. *Кушнерик В.И.* О взаимосвязи фонетического и лексического значений (на материале современного немецкого языка). Черновцы, 1982. 6. *Кушнерик В.И.* Три исследования фонетического значения в современном немецком языке. Черновцы, 1982. 7. *Кушнерик В.И.* До проблеми взаємозв'язку фонетичного значення з лексичним значенням слова//Науковий вісник Чернівецького університету. Чернівці; 1996. Вип.2. 8. *Левицкий В.В.* Семантика и фонетика. Черновцы, 1973. 9. *Левицкий В.В.* Звуковой символизм. Основные итоги. Черновцы, 1998. 10. *Петрухин А.Ф.* Содержательность звуковой формы поэтического произведения/на материале немецкой поэзии/: Дис. ...канд. филол. наук. М., 1978. 11. *Ertel S.* Weitere Untersuchungen zur Standardisierung eines Eindrucksdifferentials//Z. Exp. Ang. Psychol. 1965. Vol.12. 12. *Ertel S.* Psychophonetik. Untersuchungen über Lautsymbolik und Motivation. Göttingen, 1969. 13. *Fenz E.* Laut. Wort. Sprache und ihre Deutung. Wien, 1940. 14. *Firth J.R.* Speech. London, 1930. 15. *Householder F.* On the Problem of Meaning. An English Phonestheme//Word. 1946. Vol.2. 16. *Kuschneryk W.I.* Phonetischer Symbolismus: Realität oder Mythe?//Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.1. Чернівці, 1996. 17. *Mues Werner.* Vom Laut zum Satz. Heidelberg, 1964. 18. *Osgood S.P., Sud G.J., Tannenbaum P.H.* The measurement of meaning. Urbana, 1957. 19. *Siagle U.V.* On the possibility of correlating the structure of thought and meaning//Linguistics. The Hague; Paris, 1973. Vol.117. 20. *Taylor I.K.* Phonetic symbolism re-examined//Psychol. Bull. 1963. Vol.60.

PHONESTHEMIC SEMANTICS IN PRESENT-DAY GERMAN**V.I.Kushneryk**

*Dpt. of Foreign Languages
The Yuriy Fedkovych National University in Chernivtsi
2 Kotsiubynskyi Str.
58012 Chernivtsi, Ukraine*

The article deals with the functioning of some phonesthemes in German. The idea of a meaningful interaction between the phoneme and meaning is supported by well-known scholars of various times and lands. Though phonesthemic rules prove to be language bound they still reveal the nature of a partial universal performing subsidiary sense-differentiating function in speech.

Key words: sound simulation, sound symbolism, meaning.

Стаття надійшла до редколегії
12 грудня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
26 січня 2003 р.

**О.Л.Гасько, асист.,
Національний університет
“Львівська політехніка”**

ЛАКУНАРНІСТЬ ТА ПЕРВИННА ЩІЛЬНІСТЬ СИНОНІМІЧНИХ РЯДІВ ДЕРИВАТАРІЮ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ‘STRONG-WEAK’.

Тезаурус деад’єктивів лексико-семантичного поля “strong-weak”, представлений у вигляді синонімічних рядів, було досліджено, беручи до уваги лакунарність, транспозиційний час, первинну щільність, гіпонімо-гіперонімічну еволюцію. Застосування методу лінгвістичного моделювання, а також різних типів аналізу (кількісного, семантичного, словотвірного, хронологічного, комп’ютерного) дало можливість представити отримані результати табличним та матричним способами.

Ключові слова: тезаурус деад’єктивів, дериваційна лакуна, синонімічний ряд.

Потенційні можливості творення нового слова не завжди знаходять своє реальне втілення у лексиконі, спричиняючи дефектність (лакунарність) дериватарію. Про обмеження і заборони на певних ділянках лексичного простору пише М.М.Маковський [3]. Природу дериваційних лакун слід шукати у єдиній ономасіологічній сутності простих слів та дериватів, що полягає у принципі взаємодоповнюваності простої та похідної лексики. [7, с.40]. Наприклад, відсутність прикметника *unstrong зумовлена наявністю антонімічного простого слова weak.

Словотвірне та лексичне значення відрізняються одне від одного за ступенем узагальнення, а також семантичним та узуальним обсягами [5, с.100]. Оскільки дериват має не лише лексичне, а й словотвірне значення, наявність лакун у дериватарії можна пояснити також формальною чи семантичною несумісністю словотвірної основи та форманта [6, с.95]. Блокування деривації від домінанти ряду скорочує ономасіологічний простір тезауруса [1, с.52]. Локалізація першої дериваційної лакуни служить засобом виявлення первинної щільності синонімічного ряду.

Дериваційні потенції прикметників актуалізуються у чотирьох лексико-граматичних класах похідності – іменниках, дієсловах, прислівниках та прикметниках. Відприкметниковий тезаурус дослідженого поля, змодельований на основі словників [10; 11] складається з чотирьох частин: (1) синонімічних рядів похідних, започаткованих дериватами від домінанти 'strong'; (2) синонімічних рядів похідних, започаткованих дериватами від членів синонімічного ряду домінанти 'strong'; (3) синонімічних рядів похідних, започаткованих дериватами від домінанти 'weak'; (4) синонімічних рядів похідних, започаткованих дериватами від членів синонімічного ряду домінанти 'weak' (табл.1). Оскільки мотивуючі словотвірні відношення прикметника відзначаються сигніфікативною асиметрією, видається слушним припущення, що подібна асиметрія може існувати також у їхньому дериватарії. Разом кількість дериватів у семантичному полі прикметника 'strong' (355 слів) майже на третину перевищує кількість похідних від домінанти 'weak'. У другій і

четвертій частинах дериватарію відмінність зберігає таку саму тенденцію і становить близько 900 слів.

Дериваційна дефектність виявляється у частині незаповнених словотвірних позицій відприкметникового творення. Відприкметниковий дериват може не виявляти співвіднесеності з іншими похідними. Наприклад, прикметники *brawny*, *sinewy*, *sleazy* є базами творення єдиного похідного іменника, відповідно, *brawniness*, *sinewiness*, *sleaziness*. Зменшення кількості лакун супроводжується багатшою комбінаторикою класів. Наприклад прикметник може мотивувати однокореневі іменник та прислівник (*wiry* - *wirily*, *wiriness*, *resistant* - *resistantly*, *resistance*; *vigorous* - *vigorously*, *vigorousness*).

Частка прикметників, які дають похідні у чотирьох лексико-граматичних класах порівняно незначна (разом 26 лексем): 'bold', 'firm', 'hard', 'intense', 'keen', 'muscular', 'potent', 'secure', 'solid', 'stable', 'strong', 'tough' ; 'caitiff', 'delicate', 'dull', 'feeble', 'gentle', 'pale', 'poor', 'puny', 'scarce', 'senile', 'sick', 'slender', 'slim', 'weak'. Ще меншою є частка прикметників, яким властива дублетність в однокореневій реалізації кожної з категорій похідності. Наприклад, від прикметника 'smart' утворились похідні прикметники - *smartish* / *smartened*, похідні прислівники - *smart* / *smartly*, похідні іменники - *smart* / *smartism* і похідні дієслова - *smarten* / *smartle* (arch.); від прикметника 'stiff' маємо похідні прикметники - *stiffish* / *stiffed* (arch.), похідні прислівники - *stiff* / *stiffly*, похідні іменники - *stiff* / *stiffener* та похідні дієслова - *stiff* (arch.) / *stiffen*; прикметник 'stout' дав такі деривати: прикметники - *stoutish* / *stoutly* (arch.), прислівники - *stout* / *stoutly*, іменники - *stout* / *stoutness* та дієслова - *stout* (arch.) / *stouten*. Але і тут зустрічаються лакуни щодо конкретних афіксів у відображеній дериватарієм синонімії/антонімії. Очевидно, однією з причин цього явища є дія мовної норми, яка блокує з допомогою законів сполучуваності появу дублетів: *strongish* (*strongious), але *robustious* (*robustish); *weaken* (*weakenize), але *senilize* (*senilen). Цей процес виявляється дуже диференційованим. Наприклад, в ході історичного розвитку мови іменник *strongness* (arch.) вийшов із вжитку і був замінений сучасним словом *strength*. Проте досі паралельно існують іменникові дублети *activity* (1549) та *activeness* (1601).

Дериваційні фільтри у словотвірних гніздах виступають лакунами синонімічних рядів похідних спільної категоріальності. Лакуна у синонімічному ряді дериватів – показник зміни його первинної щільності у ряді основ. Певний інтерес становить розміщення лакун у порядкових позиціях членів мотивуючого ряду. Адже фрагмент ряду зліва від першої лакуни зберігає первинну співвіднесеність між словотвірними основами домінанти та тих синонімів, що не зазнали дії словотвірних фільтрів. За нашими підрахунками, у 37% синонімічних рядів досліджуваних деад'єктивів словотвірна лакуна припадає на перший синонім після домінанти, не залишаючи у ряді жодного фрагмента первинної щільності.

Часовий діапазон формування словотвірного тезауруса від прикметника strong та його синонімів перевищує цей показник для прикметника weak (табл.1).

Таблиця 1

Розподіл транспозиційного часу у лексико-семантичному полі 'strong-weak'

Частина тезауруса	Обсяг тезауруса (у лексемах)	Мінімальна вікова різниця (у роках)	Максимальна вікова різниця (у роках)
	2	3	4
1.			
Разом слів	355		
Слів з датуванням	303		
Прикметник	42	25	1076
Прислівник	71	0	700
Іменник	129	0	1176
Дієслово	40	0	882
Дієприкметник	14	72	704
Віддієслівний іменник	7	105	614
2.			
Разом слів	2342		
Слів з датуванням	1954		
Прикметник	293	25	1076
Прислівник	489	0	700
Іменник	805	0	1176
Дієслово	241	0	882
Дієприкметник	91	72	704
Віддієслівний іменник	35	105	841
3.			
Разом слів	233		
Слів з датуванням	203		
Прикметник	42	50	739
Прислівник	27	0	561
Іменник	77	0	865
Дієслово	33	0	857
Дієприкметник	12	162	617
Віддієслівний іменник	12	100	606
4.			
Разом слів	1450		
Слів з датуванням	1323		
Прикметник	305	50	875
Прислівник	190	0	767
Іменник	455	0	874
Дієслово	193	0	857
Дієприкметник	98	162	854
Віддієслівний іменник	82	100	857

При моделюванні синонімічних рядів за хронологічним чинником стає зрозумілим, що місце сучасного гіпероніма ряду (його домінанти) часто займає гіпонім, при цьому такі гіпоніми можуть відрізнятися в актах перекатегоризації. Трапляється, що історичний проточлен ряду збігається з його сучасним гіперонімом, проте зазнає зміни своєї позиції у категоріальних рядах похідних слів. Проілюструємо помічену динаміку на прикладі прикметникового ряду *tough, solid, firm, sturdy, hard* з сучасного тезауруса та його повністю чи частково (з огляду на дериваційні лакуни) транспонованих рядів: *tough* (700), *hard* (971), *sturdy* (1297), *firm* (1374), *solid* (1391) → похідні прикметники – *hardish* (1580), *toughish* (1776), *solidish* (1852); похідні прислівники – *hardly* (1205), *firmly* (1374), *sturdily* (1374), *toughly* (1400), *solidly* (1611); конверсивні іменники – *hard* (1250), *solid* (1495), *sturdy* (1570), *firm* (1574), *tough* (1866); похідні іменники – *hardness* (1700), *toughness* (1440), *sturdiness* (1552), *firmness* (1561), *solidness* (1600); похідні дієслова – *harden* (1200), *toughen* (1582).

Поширеним є зміщення контурів центру і периферії синонімічних рядів, викликане дериваційними лакунами. Модифікований алгоритм укладання матриці хронотропності першим кроком передбачає хронологічне впорядкування вихідного прикметникового ряду та зіставлення його з реальною хронологією конститuentів у ряді похідних. Похідні, для яких діахронні текстові прототипи невідомі, позначимо нулем (0). Дериват, що не змінює своєї порядкової позиції щодо вихідного ряду позначимо (*), якщо він зміщується ліворуч, зменшуючи тим самим свою часову віддаленість від домінанти, відповідна позиція у похідному ряді отримує знак (+). Знак (-) позначає випадок, коли похідне слово переміщується у напрямі кінця ряду, збільшуючи часову віддаленість від домінанти. Наприклад, стосовно впорядкованого базового ряду прикметників *weak* (1300), *frail* (1340), *delicate* (1374), *puny* (1577), *flacid* (1620), *senile* (1661) похідні від цих прикметників прислівники *frailly* (1300), *delicately* (1377), *weakly* (1398), *punily* (1775), *flaccidly*, *senilely* (1898) у матриці хронотропності оцінюватимуться як (+), (+), (-), (8), (0), (*).

Значна частина похідних зберігає свою порядкову позицію відносно синонімічного ряду словотвірних вершин. Кількість похідних, які виявляють тенденцію до скорочення часової відстані щодо однокоренових вихідних одиниць майже вдвічі перевищує число дериватів, поява яких характеризується хронологічним відставанням, що свідчить про конструктивну роль транспозиційного часу словотвірних актів в історичному розгортанні різнокатегоріальної синоніміки.

Семантичний розподіл синонімів на пари, ряди, гнізда та групи є одним із прийомів класифікації лексики [4, с.90, 10]. Явище гіпонімії, давно визнане важливим принципом організації словника, визначається як відношення включення [8, с.453]. Результатом мовної еволюції є перекатегоризація одиниць лексики, що спричиняє певну відмінність в організації синонімічних рядів з точки зору синхронії та діахронії, “причому не лише місця гіпонімів, а й

гіпероніма не співпадають з сучасним порядком слідування членів ряду” [2, с.135-136].

Дослідження словотвору та об’єктивація семантичної організації членів синонімічних рядів похідних у межах лексико-семантичного поля відповідає системному підходу до вивчення лексики, сприяючи виявленню прихованих закономірностей і глибинних парадигматичних зв’язків між одиницями мови.

1. *Білинський М.Е.* Словотвірні правила та словотвірні фільтри у тезаурусах віддієслівних похідних англійської мови//Комп’ютерна лінгвістика та викладання чужоземних мов у вищих навчальних закладах. 3-я Міжнародна наукова конференція. Тези. Міністерство освіти України. Львів, 1998. 2. *Білинський М.Е., Максимчук І.Б.* Хронотропність віддієслівної синоніміки в текстах історичного конкорданса англійської мови//Іноземна філологія. Вип. 102. 1991. Львів. 3. *Маковский М.М.* Удивительный мир слов и значений. Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике. М., 1989. 4. *Плотников Б.А., Трайковская В.Ф.* Дихотомическая лексикология. Минск, 1989. 5. *Салахов Р.А.* О степени абстрактности словообразовательных суффиксов и семантической структуре производных слов//Словообразование и его место в курсе обучения иностранному языку. Владивосток, 1983. 6. *Федосеенко Н.И.* Некоторые особенности суффиксального образования существительных в современном французском языке//Словообразование и его место в курсе обучения иностранному языку. Владивосток, 1983. 7. *Харитончик З.А.* Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка. Минск, 1986. 8. *John Lyons.* Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge University Press. 1977. 9. *A New English Dictionary on Historical Principles*//Ed. by J.A.H. Murray. Oxford, 1888-1933 (Vol. I – XII). 10. *Charlton Laird.* Webster’s New World Thesaurus. Prentice Hall Press, 1985. 11. *Random House Roget’s Thesaurus.* Ballantine Books. New York, 1995.

DERIVATIONAL GAPS AND PRIMARY COMPACTNESS IN THE SYNONYMIC STRINGS OF DEADJECTIVAL DERIVATIVES WITHIN THE SEMANTIC FIELD OF THE ADJECTIVES “STRONG vs. WEAK”

O.L.Hasko

*Dpt. of Foreign Language
The “Lvivska Polytekhnika” National University
12 Stepan Bandera Str.
79046 Lviv, Ukraine*

The compiled deadjectival thesaurus of the lexical-semantic field ‘strong-weak’ has been characterized taking into account derivational gaps, transpositional time, synonymic series primary density and their hyponymic-hyperonymical evolution. The use of linguistic modeling method as well as different types of analysis (quantitative, semantic, word-forming, chronological, computerized) made it possible to present the obtained results in the form of tables and matrices.

Key words: deadjectival thesaurus, derivational gaps, synonymic series.

Стаття надійшла до редколегії
18 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
11 березня 2003 р.

**Т.В.Петрик, доц.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка**

ДІЄСЛОВА ІЗ СУФІКСОМ “-EN” ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЕРГАТИВНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Категорія ергативності – характерна риса сучасної англійської мови. Дієслова із давньогерманським суфіксом -en, що є одним із засобів вираження ергативності в англійській мові, за часом утворення належать як до найдавнішого пласта лексики, так і до середньоанглійського періоду. Дериваційною основою виступають прикметники та іменники. Ергативи вживаються у перехідному (зі значенням “спонукати до набуття якості”) та неперехідному (“набуття якості”) значенні. Перехідне значення ергативних дієслів є первинним. Воно також є частотнішим за появою у художніх текстах. Окремі дієслова втратили перехідне, а отже, й ергативне значення. У ергативних дієслів цієї групи є корелюючі пари дієслів без зазначеного суфікса, але для них характерна незначна частотність вживання. Оскільки суфікс -en не є продуктивним, кількість дієслів, утворених за цією дериваційною схемою, не зросла у порівнянні з ХІХ сторіччям.

Ключові слова: перехідність, неперехідність, ергатив, семантична структура, агенс, номінативна типологія.

Категорія ергативності (від грецьк. ergates – діюча особа [5, с.593]) та її різноманітні вияви у мовах різної типології вже давно привертають увагу лінгвістів. Однак, незважаючи на понад столітню історію свого вивчення, багато аспектів цього явища ще не з’ясовано. Метою статті є висвітлення однієї із особливостей явища ергативності – засобів вираження зазначеної категорії у мовах номінативного типу, зокрема в англійській. Завдання передбачає детальний опис групи дієслів, які належать до найдавнішого пласта англійської лексики і раніше не досліджувались у цьому руслі. Опису потребують також синонімічні зв’язки у межах категорії.

Важливим підсумком вивчення мов ергативної структури є виокремлення та опис ергативної конструкції речення, а також розуміння ергативності як комплексу системно співвіднесених явищ мовної структури, що виходить за межі власне ергативної конструкції речення.

Ергативна типологія мови виявляється у протиставленні “агентива” (виконавця) та “фактитива” (носія дії), а не суб’єкта і об’єкта, як у мовах номінативного типу [5, с.593].

У мовах ергативної типології ергативна конструкція речення реалізується у морфологічно різних конструкціях, які можна звести до трьох типів: “дієслівний” (відношення ергативності передаються словоформою дієслова-присудка), “змішаний” (відношення ергативності виступають як у структурі дієслівного присудка, так і обидвох, пов’язаних з ним іменних членах), “іменний” (відношення ергативності відображаються тільки у складі підмета в ергативному відмінку та прямого додатка в абсолютному відмінку) [3, с.42].

Лексично ергативна структура виявляється у поділі дієслів на агенсні (“перехідні”) та фактивні (“неперехідні”). У синтаксисі ергативну структуру відображає кореляція ергативної та абсолютної конструкцій речення [5, с. 593].

Ергативна або ергативоподібна конструкція речення трапляється у мовах, які загалом характеризуються як мови номінативної структури та номінативної типології речення [3, с. 63].

Сучасній англійській мові, мові номінативного типу, також притаманні певні риси ергативності, які, однак, не отримують експліцитного морфологічного вираження. Максимально редукована система відмінків англійської мови є однією з причин цієї морфологічної неформленості. Специфіка вияву ергативності у сучасній англійській мові полягає у функціонуванні класу ергативних дієслів (які належать до периферійних засобів вираження цієї категорії). Їх визначення вперше було дано у “Граматичі англійської мови” за редакцією Дж.Сінклера [10]. Ці дієслова розглядаються як такі, що дають змогу описати дію з точки зору об’єкта, що зазнає впливу дії, чи з точки зору її виконавця. Це означає, що одне й те ж дієслово може бути перехідним (з додатком) чи неперехідним (без зазначення виконавця). Отже, “дієслова, які можуть мати один і той же предмет чи явище як додаток при перехідному вживанні та як підмет, коли вжиті неперехідно, називаються ергативними”. Напр.: *An explosion shook the rooms. The whole room shook* [11, с.156].

У словнику за редакцією Дж.Сінклера [12] 430 словникових одиниць виділені як ергативні дієслова. Деякі дієслова цієї групи виступають як ергативні в одному із значень (*to dampen, to shorten, to soften, to sweeten, to thicken, to waken*) або у двох (*to awaken, to fasten*). Решта дієслів має лише одне значення, яке і є ергативним (*to blacken, to whiten* тощо). Дж.Сінклер та Дж.Франсіс спробували узагальнити морфологічні ознаки ергативних дієслів і виділили кілька словотвірних суфіксів, характерних для цих дієслів; до них належить і суфікс *-en*. Щодо кількості ергативних дієслів із суфіксом *-en*, автори, посилаючись на Т.Фонтанелле та Дж.Ванандрой, у своїй праці стверджують, що є 46 дієслів цього типу [12, с.190]. Ф.Ліфрінк вказує на функціонування 47 лексем із зазначеними властивостями [7, с.15-18].

Більшість ергативних дієслів із суфіксом *-en* (42 із 47) утворена від прикметників, які передають такі значення: 1. Фізичний чи моральний стан людини: *to awaken, to fatten, to sadden, to sicken, to slacken, to smarten, to waken, to weaken*. 2. Якісні ознаки чи властивості предмета: *to broaden, to cheapen, to coarsen, to deepen, to dampen, to fasten, to flatten, to harden, to lessen, to loosen, to louden, to quicken, to quieten, to ripen, to roughen, to sharpen, to shorten, to smoothen, to soften, to steepen, to stiffen, to straighten, to sweeten, to tauten, to thicken, to tighten, to toughen, to widen, to worsen*. 3. Колір: *to blacken, to brighten, to darken, to redden, to whiten*. Дієслово *to lighten* можна віднести як до другої, так і до третьої: у першому випадку як похідне від *light, adj*, що означає *not heavy*, у другому – як похідне від *light, adj – not dark*. Іменники як словотвірна основа ергативних дієслів дали незначну кількість утворень: *to lengthen, to liven, to*

strengthen, to heighten. Ці дієслова виникли у новоанглійському періоді за аналогією до дієслів, утворених від прикметників [8, Vol. IX, p.1107].

Аналіз цієї групи дієслів за словником *New English Dictionary on Historical Principles* [8] (далі NED) дає змогу побачити, що вони були утворені у різні періоди розвитку мови: від давньоанглійського до новоанглійського. За основу словотвору слугує прикметник (інколи – іменник), який приймає давньогерманський суфікс *-en*. Цей суфікс сполучається лише з односкладовими прикметниками, які майже в усіх випадках закінчуються на глухий приголосний звук, найчастіше *t* або *k*, і не може приєднуватися до прикметників, що закінчуються на голосний звук чи сонорні *m, n, g, r* [2, с.159]. Утворене дієслово означає “набувати даної якості” чи “спонукати об’єкт набувати даної якості”. У першому випадку воно виступає як неперехідне, у другому – як перехідне.

Майже усі дієслова утворені від давньоанглійських коренів (словотвірні основи у 29 випадках належать до давньоанглійської лексики, однак похідні від них дієслова різняться за часом появи у словниковому складі мови), за винятком *to tighten, to harden*, які мають скандинавське походження, та *to quieten*, яке вважається похідним від прикметника *quiet*, який походить від середньовічного латинського *quietare*; *to dampen* співвідноситься з голландським та данським *damp*. Твірні основи решти дієслів належать до лексики середньо- та новоанглійського періоду [8]. Особливими у групі ергативних дієслів на *-en* є *to waken* та *to awaken*. *To waken* є похідним від кореня *wak-* та суфікса інхотативних дієслів стану *-n*, тобто суфікс *-en* в цьому дієслові репрезентує давньогерманський *-na-*, який був формотвірним для певних сильних дієслів. Дієслово *to awaken* утворилось за допомогою префікса *-a* та дієслова *wæcnan*, у значенні “*to waken*” [8].

Окрім дієслів, які класифікуються як ергативні, за допомогою суфікса *-en* від прикметника були утворені дієслова, які мають лише перехідне вживання: *to gladden – v.t. to make glad, to deaden – v.t. to deprive of feeling (force)* [11]. Особливим є дієслово *to deafen*, яке може виступати як в перехідному, так і в неперехідному значенні, але неперехідне вживання даного дієслова не має семи “ставати глухим чи звуконепроникним”, в той час як перехідне значення має сему “робити глухими чи звуконепроникними”: *to deafen – v.t. to deprive of the sense of hearing; to make soundproof/v.i. to be overwhelmingly noisy* [9]. Отже, це дієслово не можна кваліфікувати як ергативне. Дієслова відіменникового походження також можуть бути лише перехідними (*to frighten – v.t. to cause to feel fear, to threaten – v.t. to indicate a threat to smb., to hearten – v.t. to inspire with fresh determination*) або лише неперехідними (*to glisten – v.i. to sparkle, glitter*).

Основна кількість ергативних відад’єктивних дієслів із суфіксом *-en* утворилася у пізньому середньоанглійському періоді чи на початку новоанглійського періоду за аналогією до небагатьох дієслів (*to awaken, to brighten, to fasten, to harden*), які виникли в давньоанглійський період або були запозичені з давньоскандинавської лексики [8, Vol. III, p.139]. Здебільшого новоутворення цього типу виникали спочатку як перехідні дієслова, а їхнє

неперехідне значення сформувалося на базі перехідного: *to brighten* – v.t. 950 / v.i. 1300; *to cheapen* – v.t. 1654 / v.i. 1805; *to lengthen* – v.t. 1500/v.i. 1695 [8]. До цієї групи входить 28 дієслів. Проте є й зворотні випадки. Наприклад, давньоскандинавське *hardna* першопочатково було лише неперехідним дієсловом. У давньоанглійській мові існував відповідник *hardnian* як дериват від прикм. *hard*, який початково також був неперехідним, але вже у пізньому давньоанглійському періоді вживався замість давньоскандинавського перехідного дієслова *herda* – *to make hard* [8]. Група дієслів такого типу не є численною: *to awaken*, *to blacken*, *to darken*, *to fasten*, *to lessen*, *to sicken*, *to steepen*. Існує і ряд дієслів, перехідне та неперехідне значення яких виникло майже одночасно: *to heighten* – v.t. 1530/v.i.1567; *to tauten* – v.t. 1814 / v.i. 1849; *to weaken* – v.t. 1530/v.i. 1541 [8]. Дієслова *to broaden*, *to dampen*, *to heighten*, *to liven*, *to louden*, *to ripen*, *to shorten*, *to smarten*, *to strengthen*, *to tauten*, *to weaken*, *to widen* також належать до цієї групи.

Відомі випадки втрати дієсловами неперехідного значення. Дієслово *to madden* у NED подається як перехідно-неперехідне, причому перехідне значення з'являється майже на століття пізніше і дає підстави припустити, що розвиток цього дієслова також йшов у зворотньому до загального напрямку: від неперехідного до перехідно-неперехідного: *to madden* – v.i. *to become mad* (1735) / v.t. *to make mad* (1822) [8]. Однак саме неперехідне вживання вийшло з ужитку, словники сучасної англійської мови не фіксують його і не відносять до класу ергативних: *to madden* – v.t. *to make mad* [9; 11].

Деякі ергативних дієслів вийшло з ужитку взагалі, напр., *to fruiten*, *to olden*, *to starcken*, *to stounten*, *to straiten*, *to scarcen*, *to sodden* [8] і залишились лише їхні однокореневі прикметники [9; 11], які можуть бути частиною аналітичного присудка: *When you get old, you shrink* [14, с.35. У нечисленних випадках збереглись похідні слова, як наприклад, у складі ідіоми *strained circumstances* [9; 11].

Привертає увагу той факт, що у ергативних дієслів з суфіксом *-en* є дієслова-кореляти. За формою корелюючі лексеми збігаються з прикметниками та іменниками, від яких походять вони самі і дієслова на *-en*. Наприклад: *fat*, v [OE *fǣttian*, f. *fǣtt*, FAT, a.]. 1. trans. *to make fat, fatten*. 2. intr. *to grow or become fat* [11, vol. V.]. Ці відповідники (за винятком *to wide*, *to sweet*) також функціонували як ергативні дієслова, напр.: *Now sone... salle we see Whose browes schalle blakke!* (1400)

Thare he and the sowdane salle mete, His browes to blake.(1400) [8, Vol.I, p.891]. *Ye have lyghtyd myne hert therin by a pound.*(1473) *Me thynk my hart lyghtys.*(1460) [8, Vol. VI, p.274]. Упродовж деякого періоду дві синонімічні форми співіснували у мові: *to worsen* – v.t. *to make worse* (1225-1906) / v.i. *to become worse* (1795-1882); *to worse* – v.i. *to become worse* (825-1854) / v.t. *to make worse* (1200-1886). Однак значна кількість (26 із 38) безсуфіксальних корелятив була витіснена з ужитку пізнішими утвореннями з *-en*.

Поодинокі випадки безсуфіксального вживання дієслів трапляються і у сучасній англійській та американській літературі. Дані нашої вибірки підтверджують вживання у текстах художньої літератури ХХ ст. таких корелятивних дієслів: *to light, to soothe, to wake, to awake, to quiet*, а також дієслівних сполучень *to wake up ma to light up: Those fireworks would explode and light up the whole sky* [14, p.34]. “Your face *lights up*... so I understand what you feel” [17; p.121]. Загалом їхня кількість становить 12% від загального вживання, як суфіксальних, так і безсуфіксальних дієслів (загальна кількість становить 234 слововживання на 4000 с. художньої прози різних періодів ХХ ст.).

Найчастотнішим є дієслово *to quiet*: 12 із 28 зафіксованих випадків корелятивних слововживань. Воно реалізує як перехідне, так і неперехідне значення, напр., *The thought of the others itself helped to quiet his fear* [15, p.343]. *Then, seeing the girls collapsed, the men made strenuous effort to quiet them* [16, p.35]. *Things quieted down* [16, p.495]. Кожен елемент в таких парах має семантичні чи стилістичні особливості. Дієслово *to quiet*, наприклад, характерне для американського варіанту англійської мови, а *to quieten* – для британського, що і виправдовує існування у мові таких пар [1, с.103].

Не всі дієслова, однак, мали корелятивну пару: *to louden, to coarsen, to liven, to sodden, to toughen* не мали відповідника взагалі, значення дієслів *to steepen, to tauten, to smarten, to stouten* не збігалися зі значеннями корелятивів, а отже, їх можна кваліфікувати, як дієслівні пари з омонімічним коренем: *to tauten* – v.t. *to make taut or cause to become taut* /v.i. *to become taut*; *to taut* – v.t. *to tangle or mat together (hair or wool)*/v.i. *to become tangled or matted as hair or wool* [8]. Наявність корелятивних форм спонукала авторів словника NED висловити припущення, що деякі дієслова (*to cheapen, to dampen, to heighten*) виникли як розширена форма відповідних безсуфіксальних дієслів, або як їх модифікація за допомогою суфікса *-en* [8].

У сучасній англійській мові модель *Adj* → *V* не вирізняється продуктивністю чи активністю. Словники неологізмів останніх десятиріч не реєструють нових лексичних одиниць з суфіксом *-en*. Найпізніші утворення цього типу датуються кінцем ХІХ ст. (*to steepen* – v.i. 1847/v.t. 1909; *to tauten* – v.t. 1814/v.i. 1849) [8].

Ергативні дієслова з суфіксом *-en* виражають не лише категорію дії, властиву всім дієсловам, а й категорію якості, властиву прикметникам, від котрих їх утворено. Отже, вжиті у перехідному значенні, ці лексичні одиниці мають дві обов'язкові семи – сему каузативності та сему якості, а в неперехідному вживанні – сему становлення ознаки та сему якості.

У визначенні типу перехідності ергативних дієслів використовувалася класифікація Ю.Степанова, який поділяє перехідність за ознакою аналітичності /синтетичності та ефективності/неефективності. Ознака аналітичної перехідності властива діям, у самих поняттях про які міститься поняття об'єкта, тобто діям, об'єкт яких або ототожнюється з самою дією, або виникає у результаті дії і не існує до неї [6]. Приклади такого типу перехідності спостерігаємо у дієсловах *to*

sing (a song), to bury (a dead body) тощо. Ознака синтетичної перехідності властива діям, які передбачають наявність об'єкта, що існує "сам по собі", не залежить від дії і приєднується до неї, напр., *to kill an animal, to move a chair* тощо. "У першому випадку поняття об'єкта можна виділити з поняття дії, у другому – лише приєднати до нього" [6, с. 304], отже, на поверхневому рівні об'єкти синтетичної перехідності (на відміну від об'єктів аналітичної перехідності) повинні мати обов'язкове вираження. Перехідність ергативних дієслів можна визначити як синтетичну ефективну перехідність: "дія виходить за межі суб'єкта на об'єкт зовнішній щодо дії та суб'єкта; об'єкт зазнає реальних змін" [6, с.306]. *The cold wind made her white skin rough and hardened the nipples of her breasts* [13, p.150]. *He had, above all, widened the ring...* [16, p.442].

При перефразуванні ці дієслова можна зобразити як дії, результатом яких є стан об'єкта: *the nipples are hardened, the ring is widened*. У подальшій редукції опис стану може бути згорнутий до іменних груп: *hardened nipples, widened ring*. І, нарешті, ці іменні групи можуть семантично розкладатись на загальне позначення дії і якості [6, с.306]. Найчастіше у такій аналітичній конструкції виступає функціональне дієслово *make*: *hardened = made + hard, widened = made + wide*.

Семантична структура ергативних дієслів у неперехідному вживанні відмінна від структури їх перехідної реалізації 1. *The sky brightens. The first ray of sun.* [18, p.42]. 2. *Instantly the room darkened.* [16, p.328]. При перефразуванні ці дієслова можна зобразити як дії, результатом яких є зміна стану суб'єкта (що є логічним об'єктом): *the sky was dark but now it becomes bright because of some influence, the room was light but then it became dark*. Можна зауважити, що імпліцитна номінація деталізує денотативне значення дієслова, підкреслюючи безагентність дії: *brightens = becomes + bright, darkened = became + dark*.

Дієслова на *-en*, як зауважує Ф.Ліфрінк, співвідносяться з прикметниками і мають значення *make/become + adjective*. Функціональне дієслово він характеризує як просте дієслово (*prime verb*), яке далі не розкладається. Корелятивний прикметник виступає як повнозначний конститuent (*sentence constituent*) [7, p.15-18]. Ф.Ліфрінк також зазначає, що у словнику Фаулера [Fowler, 1930] список налічує 47 дієслів на *-en*; усі з них класифікуються як семантичні еквіваленти до *make+adj* або *become+adj*.

Аналіз ергативних дієслів з суфіксом *-en* свідчить про те, що ця група має широкий часовий діапазон утворення, але непродуктивність дериваційної моделі на сучасному етапі розвитку мови спричинила функціонування цього класу дієслів як закритої системи. Протягом ХХ ст. елементи аналізованої групи зазнали кількісної редукції двома шляхами: 1) кілька дієслів вийшло з ужитку взагалі; 2) кілька дієслів втратило одне із корелюючих значень (перехідне або неперехідне), тобто ці лексеми перестали бути ергативними. Частотність появи ергативних дієслів з суфіксом *-en* у художніх текстах хоча і не є високою, свідчить, однак, про те, що вияви ергативності притаманні англійській мові, а реалізація цієї категорії здійснюється периферійними засобами. Результати

дослідження дозволяють також дійти висновку, що вивчення явища ергативності не слід обмежувати мовами ергативної типології; перспективним видається порівняльний аналіз виявів категорії ергативності у мовах номінативної типології, які належать до різних груп: романо-германської та слов'янської.

1. Бортничук Е.Н., Василенко І.В., Пастушенко Л.П. Словообразование в современном английском языке. К., 1988. 2. Карацук П.М. Словообразование английского языка. М., 1977. 3. Климов Г.А. Очерк общей теории эргативности. М., 1973. 4. Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику. Пер.с.англ. М., 1968. 5. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Под ред. Ярцевой В.Н. М., 1990. 6. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения: Семантическая грамматика. М., 1981. 7. Liefrink F. *Semantico-Syntax*. London, 1973. 8. *New English Dictionary on Historical Principles*/Ed. by J.A.H.Murray: Vol. I-XII. Oxford, 1888-1933. 9. *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English language*. Danbury, 1993. 10. *Sinclair J.M. Collins Cobuild English Grammar*. London, 1992. 11. *Sinclair J.M. Collins Cobuild English Language Dictionary*. London, 1992. 12. *Sinclair J. and G.Francis*. "I Bet He Drinks Carling Black Label": A Riposte to Owen on Corppus Grammar.//*Applied Linguistic*, 1994. Vol. 15. № 2. 13. *Cheever J. Selected short Stories*. Moscow, 1980. 14. *Flagg F. Fried Green Tomatoes at the Whistle Stop Cafe*. New York, 1987. 15. *Folsom A. The day after tomorrow*. London, 1997. 16. *Hersey J. The Wall*. London, 1950. 17. Stone I. *Depth of glory*. New York, 1985.

THE VERBS IN *-EN* AS A MEANS OF EXPRESSING ERGATIVITY IN ENGLISH

T.V.Petryk

*Dpt. of English Philology
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

Ergativity is a distinctive feature of the English language. Verbs with the Old Germanic suffix “*-en*” are one of the means of expressing ergativity. Some of them belong to the earliest layer of the lexicon but the majority were formed in Late Middle English. Adjectives and nouns constitute the microfield of their derivational basis. Ergatives function both as transitive and intransitive. When used transitively, the verbs acquire the meaning *to make + adj*. In the case of an intransitive use, they denote the acquisition of the adjectival feature (*to become + adj*). Transitive meanings of the ergative verbs are of earlier formation. They also outnumber the intransitive ones in literary artistic texts. Some verbs have lost their transitive meanings and are not ergative any more. A certain number of lexemes have become obsolete. The ergatives had correlative verbs without the suffix *-en* which were also ergative but now their occurrence is limited. As the derivational scheme of the verbs with the suffix *-en* is non-productive in Modern English, this class has not increased in number since the end of the 19th century.

Key words: transitivity, intransitivity, ergative, semantic structure, agent, nominative typology.

Стаття надійшла до редколегії
11 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
16 січня 2003 р.

О.С. Чапля, аспір.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

РЕФЕРЕНЦІЙНА КАРТИНА ІМЕННИКОВИХ КВАНТИФІКАТОРНИХ ГРУП У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено вивченню семантичних особливостей кількісної лексики на синтагматичному й парадигматичному рівнях малої/великої кількості, частини цілого, угруповання, скупчення, окресленості об'ємів, межі охоплюючих предметів тощо. Показано процеси зміни семантики кількісних слів залежно від ступеня абстрагування і метафоризації компонентів групи $N_1 + de + N_2$.

Ключові слова: категорія кількості, квантифікація, семантичні процеси.

Аналіз лексико-граматичного складу слів уможливорює структурування лексики на основі визначених критеріїв. Як відомо, розкриття смислової сторони лексики здійснюється двома способами. Перший базується на номінативному, віртуальному значенні лексем, другий бере до уваги контекст. Ці два підходи доповнюють один одного, але вони не конгруентні і часто суперечать один одному, бо семантична структура слова, взятого зі словника, підлягає на прагматико-функціональному рівні кількісним і якісним модифікаціям. Цей факт має важливе значення, коли йдеться про складання парадигматичних списків слів, відібраних на основі обраного критерію.

Метою дослідження є визначення і обґрунтування лексико-семантичного поля кількості на основі ономазіологічного принципу упорядкування лексики. Внутрішня форма слова виводиться з його ономазіологічної структури. Іншими словами, аналіз семного складу віртуального мовного знака передбачає визначення його ономазіологічного статусу (парадигматики) [8, с.129]. Внутрішня форма слова – це зафіксоване у мовній пам'яті цілого мовного колективу поняття, (в нашому випадку поняття кількості), яке потенційно відтворюється тією, чи іншою ознакою денотата. Серед мовознавців поширена думка, що вивчення номінативної діяльності на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки вимагає гнучкішої моделі лексичного значення. Значення лексеми самодостатнє, воно лише увиразнюється у системі загальномовних відношень, оскільки становить сукупність смислових ознак референта, між якими існує тісний зв'язок [6, с.37]. У зв'язку з цим значення слова (сигніфікат) трактується як сукупність об'єктивно властивих денотату відмінних ознак [8, с.132; 1, с.67]. Спорідненість форми і змісту можлива за наявності спільного референта. Вивчення типів іменних синтагм із квантифікаторними компонентами, з'ясування особливостей їх комбінаторики, гніздування та метафоричної семантизації зроблено вперше.

Для всіх типів кількісної синтагматичної групи діє формула:

$$N_1 + \text{préposition} + N_2$$

Неоднорідність семантики структури $N_1 + \text{préposition} + N_2$ її властивості передавати різноманітні види відношень свідчать про доцільність її вивчення.

Одним із таких шляхів є аналіз іменникових компонентів моделі (N – конкретне чи абстрактне) залежно від зв'язку їх семантики з категорією кількості.

У мовленні ця формула реалізується таким чином:

'une cinquantaine de pages'

'un amas de paperasses' (*'des paperasses en amas'*)

'une ruée d'invités' (*'des invités en ruée'*)

'des roses en folie'

При складанні парадигматичних рядів квантифікаторів враховується семантика обох компонентів, тобто доміанти-квантифікатора та іменникового додатку. Кількісні словосполучення N₁ + **préposition** + N₂ — це відмінні за ступенем спаяності структури з різним кількісним значенням, об'єднані в єдине ціле з метою передачі кількісних характеристик референта. Механізм формування семантики кількісного словосполучення моделі N₁ + **de** + N₂ полягає в передачі різних аспектів кількості.

Між структурою значення слова і його сполучуваністю існує тісний зв'язок. Залежно від цього розрізняють синтаксичну, лексичну та семантичну сполучуваність [1, с.233]. Значення тієї чи іншої лексеми увиразнюється системою семантичних відношень між мовними одиницями, тобто воно з одного боку є об'єктивною властивістю самої лексичної “матерії”, а з іншого, — продуктом системи словесних відношень (лексичної сполучуваності) [4, с.104]. Лексико-семантична сполучуваність характеризується поєднанням окремої лексеми з іншими лексемами для виявлення на тлі контексту тих чи інших лексико-семантичних відношень, виражених у певному значенні цієї лексеми або сталого словосполучення [6, с.44]. На лексико-семантичному рівні валентність, тобто сполучуваність досліджуваної синтагми регулюється за принципом **конкретності/абстрактності** значення її компонентів. Неможливо провести чітку межу між конкретною лексикою (денотативною) та абстрактною з сигніфікативним типом її знакового значення, оскільки семантика імен з предметним і непередметним значенням містить в різній “мірі” і денотативні, і сигніфікативні компоненти, що дає змогу словесним знакам вільно функціонувати, пристосовуючись до комунікативних завдань [7, с.130]. Розрізнення квантифікаційної лексики здійснюється на основі прагматико-комунікативної спрямованості. Це може бути усталений вислів або вільне словосполучення, до складу яких входить кількісна доміанта разом з її лексичним розширенням:

'une gousse d'ail'

'un banc de poissons'

'une meute de chiens'

'un bouquet de fleurs'

Усі вище наведені приклади є усталеними виразами, їх кількісна семантика має конкретне значення, на відміну від словосполучень з непередметною(абстрактною) кількісною семантикою:

'une étincelle de courage'

'une goutte d'eau'

'un nuage de lait'

'une pluie de balles'

'un torrent de larmes'

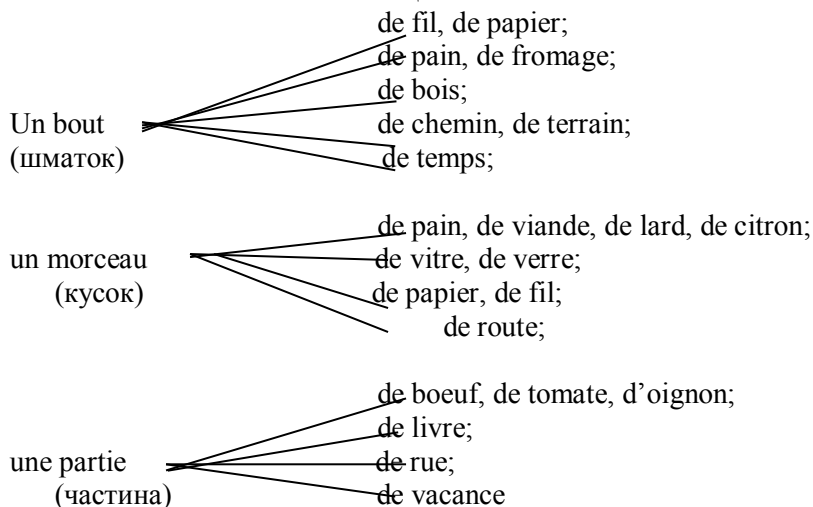
'une tempête d'applaudissements'

Отже, семантична валентність охоплює різноманітні види синтагматичних зв'язків між лексичними одиницями. Ми намагатимемось диференціювати кількісну лексику (на синтагматичному і парадигматичному рівнях), показати процеси зміни семантики кількісних слів, в залежності від способу абстрагування, що застосовується суб'єктом для номінації множини осіб, предметів, явищ.

Диференціація СК за їх семантичною ознакою позначати малу/велику кількість, частину цілого, групування, скупчення чого-небудь, окружність, об'ємність, межу охоплюючих предметів тощо, визначає спектр кількісних значень слова.

Перша група – це проміжні квантифікатори, які позначають **величину, частину цілого**. Це кількісні номінальні вирази, значення яких асоціюється з відповідними розмірами, величинами. Кількісна характеристика таких слів чітко пов'язана із валентністю окремо взятого слова та його субститутив.

Проміжні квантифікатори – *un bout, un fragment, un morceau, une partie, un quartier, une pièce, un tronçon* – приблизно позначають частину цілого. Вони є синонімами стосовно один одного і можуть інколи виступати заміниками цілого словосполучення. Пропонуємо приклади парадигматичних рядів проміжних слів-квантифікаторів (далі СК). Вибір їх іменникових додатків дібраний за частотністю вживання мовцями:

У цій групі СК ми виділили слова ‘*un bout*’ (шматок), ‘*un morceau*’ (кусок) і ‘*une partie*’ (частина), валентність яких стосовно інших вокабул є найбільшою. Це, насамперед, пов’язано із конкретною семантикою квантифікаторів, а також із семантичною співвідповідністю іменникового додатка з кількісними номіналіями. Взаємосполучуваність інших квантифікаторів, семантика яких вказує на величину, частину цілого, менш продуктивна, вона має менший спектр вживання, або можлива тільки з конкретним словом в іменниковій синтагмі.

Список найвживаніших усталених квантифікативних іменникових виразів подано в алфавітному порядку: *une bribe de tabac*; *une brique de savon*; *une boule de pain*; *un brin de bois*; *une brisure de riz*; *un débris de verre*; *une dose de médicament*; *une fraction de seconde*; *un fragment de roche*; *une languette de pain*; *un lambeau d'étoffe, de peau*; *un laps de temps*; *une lchette de fromage*; *un lopin de terre*; *un lot de terre*; *une miette de pain*; *un quart de beurre, de râpé*; *un quignon de pain*; *un pan d'étoffe*; *une paillette d'or*; *une parcelle d'or*; *une part de gâteau*; *une pépite d'or*; *une plaque de chocolat*; *un quarteron de pomme*; *un rond de saucisson, de citron*; *une rondelle de saucisson*; *une rouelle de veau*; *une section de livre*; *un segment de cercle*; *une tranche de route, de gâteau, de tartine*; *un tronçon de lard, de pain, de poisson, de chaussée, de colonne*; *un zeste de citron*.

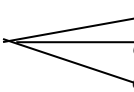
“*Je suçais des morceaux de bois que j'arrachais de la planche de mon lit*” [11, с.122].

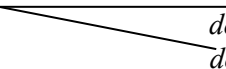
“*Versez dans une terrine 6 décilitres de lait, une cuillerée à café de sucre vanillé ou quelques zestes de citron*” [19, с.54].

До другої групи належать квантифікатори, семантика яких вказує на ‘малу’ кількість. Найбільше таких слів зустрічається у побуті, кухонних книжках, оскільки це повсякденна лексика. До них відносяться слова, які служили вихідними еталонами лічби: *un grain de sel* (крупинка солі); також лексика, яка відноситься до частин тіла: *une poignée de riz* (жменя рису); *une pincée de riz* (щіпка рису), *une main de sel* (пригоршня солі). Це лексеми на позначення мірної кількості: *une branche de basilic* (гілочка базилика), *un brin de cerfeuil* (дрібка кервеля), *une goussse d'ail* (зубок часнику), *une gorgée d'eau* (ковток води), *une grappe de raisin* (гроно винограду), *une lame de truffe* (пласт трюфелів), *une noisette de beurre* (з ‘лісовий горіх’ масла), *une noix de beurre* (з ‘горіх’ масла), *un œuf de pâte* (з ‘яйце’ тіста), *une pointe de cayenne* (кінчик каєни).

Наведемо приклади кількісних словосполучень найпоширеніших у побуті, з варіативною дистрибуцією додатків.

une poignée (пригоршня) *de sel, de sucre, de semoule;*
de cendre, de grains;
d'asperges;

une pincée (щіпка) *de riz, poivre, de sel, de potasse;*
de feuilles, de safran;

“Ajoutez un oignon, une carotte émincée, un brin de thym, une feuille de laurier, une branche de persil, un filet de vinaigre et le sel nécessaire” [19, с.98].

“Mélangez dans une casserole une bonne cuillerée de farine avec gros comme un œuf de beurre” [19, с.327].

Якщо ‘*un brin de thym*’ перекладається ‘дрібка чебрецю’, а ‘*une branche de persil*’ можна перекласти у буквальному значенні ‘жмутик петрушки’, то ‘*gros comme un œuf de beurre*’ (досл.: ‘велике як яйце масла’) вимагає понятійної транспозиції для семантизації словосполучення.

Третя група – квантифікатори, семантика яких вказує на **нагромадження, скупчення** предметів. Проміжний квантифікатор ‘*un amas*’ (купа) – у французькій мові позначає велику кількість чого–небудь нагромадженого, зваленого в купу; ‘*une accumulation*’ (нагромадження) – вказує на невизначену кількість чогось зібраного разом; ‘*un entassement*’ (скупчення) – також позначає велику кількість чого–небудь нагромадженого; ‘*un monceau*’ (купа) – велика кількість чогось наваленого, скинутого разом; ‘*une pile*’ (стопа) – велика кількість предметів, речей, складених разом; ‘*un rassemblement*’ (збір, зібрання) – невизначена велика кількість зібраних в одному місці людей, предметів; ‘*un tas*’ (груда, купа) – позначає велику кількість чого–небудь зазвичай наваленого, насипаного в одному місці. Інші квантифікатори цієї групи характеризуються нижчою поєднаністю у лексико-семантичних парах.

Такий підхід до опису семантики слів цієї групи базується на визначеннях поданих у словнику Petit Robert, а також дослідженнях відомих російських учених, зокрема Г.Берестенева, які дали їм назву ‘невпорядковані масиви’ [3, с.95-98].

‘Невпорядковані масиви’, – це множина, більш або менш значна за своїми розмірами, яка в свою чергу є незалежним чинником, безпосередньо пов’язаним з утворенням великої множини [3, с.94]. Слова цієї групи виступають і як синоніми, і як субститути, оскільки вони можуть співвідноситись з будь-яким квантифікатором у іменникових групах. Порівняймо:

Un entassement (un amas, une accumulation, une amoncellement, un atroupement, un encombrement, un enchevêtrement, un fatras, un fouillis, un monceau, un ossuaire, une pile, une pyramide, un ramas, un ramassis, un rassemblement, un stock, un tas) – de bagages, de papiers, de billets, de maisons, de soldats, de véhicules, та ін.

“Bientôt, j’aperçois une porte condamnée, à demi masquée par un amas de détritus” [18, с.485].

“*Il se tourna et montra un amoncellement de chemises et de pantalons*” [20, с.41].

“*Je me suis assise devant le clavier d’ une machine à écrire et j’ ai pris une pile de papier blanc*” [18, с.541].

Четверта група – слова, семантика яких вказує на **групування**. Як в українській, так і у французькій мовах, квантифікаційні компоненти цієї групи позначають мотивовані зібрання великої невизначеної кількості: людей, звірів, птахів, худоби, риби. А.Уфимцева називає слова цієї групи ‘своєрідними квантифікаторами’, що позначають неозначену множину людей і представників тваринного світу [8, с.126].

un banc de poissons (косяк риб);

une colonne de soldats (колона солдатів);

un essaim d’abeilles (рій бджіл);

une meute de chiens (згряя собак);

une troupe d’ animaux (стадо тварин);

un troupeau de bétail (стадо худоби);

une tablee de personnes (особи, що сидять за столом);

une volée d’oiseaux (переліт птахів).

Для прикладу словосполучення ‘*une volée de chiens*’ (згряя собак), чи ‘*une meute d’oiseaux*’ (‘згряя птахів’), як в українській так і у французькій мові — немислимі, бо це диспаратні зіставлення понять. До четвертої групи належать іменникові фрази, які вказують на невизначено велику кількість істот, предметів, явищ, об’єднаних разом. Пропонуємо перелік вибраних СК цієї групи:

une colonie d’abeilles (колонія бджіл);

une compagnie d’ amis (компанія друзів);

une enfilade de colonnes (ряд колон);

une file d’ acheteurs (низка покупців);

une foule de clients, de monde (юрба, натовп клієнтів);

un jeu de cravates, d’ aiguilles (колекція краваток, голок);

un nombre de personnes (група осіб);

une réunion de documents (збір документів);

une série d’ exactions (ряд незаконних дій);

une suite de plats (змiна страв);

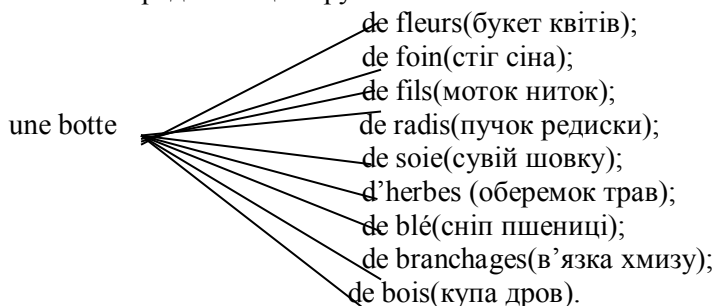
une troupe de soldats (загін солдатів).

“*Arrivaient enfin, six brigades de cuisiniers et de boulangers surveillant leurs cantines*” [20, с.68].

“*Nous avons marché entre des files de petites villas à barrières vertes ou blanches*” [11, с.80].

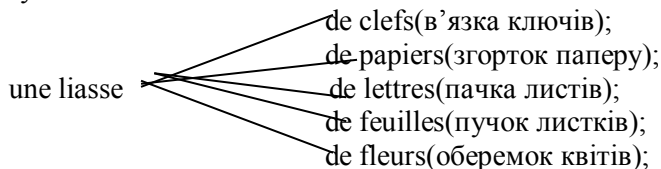
П’ята група – квантифікатори, які вказують на **аккумуляцію, окружність, об’ємність, межу охоплюючих** предметів. Такий підхід до опису семантики слів цієї групи також базується на дослідженнях відомих російських учених В.Даля та Г.Берестенева, які характеризують їх під загальною назвою ‘образи

множинності' [3, с.88]. З поняттєвого погляду словосполучення п'ятої групи можна було б віднести до проміжних квантифікаторів. Ключовими словами цієї групи є: 'une botte'(оберемок), 'une liasse'(в'язка), 'un fagot'(в'язанка), 'une bobine'(котушка), які характеризуються багатоступеневою взаємосполучуваністю в іменних синтагмах. Пропонуємо приклади парадигматичних рядів СК цієї групи.

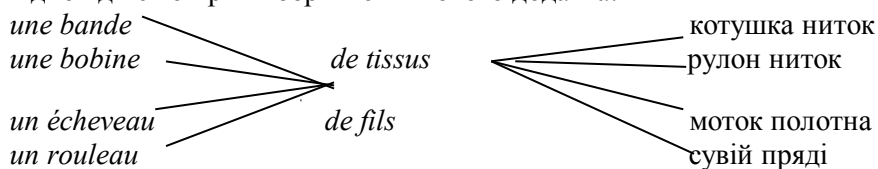
"En passant devant une fleuriste, il eut une idée d'acheter un bouquet pour Madeleine et il prit une grosse botte de roses à peine ouvertes, un paquet de boutons parfumés" [17, с.153].

Парадигматика слова-квантифікатора 'une liasse'(в'язка) є також багатоступеневою.

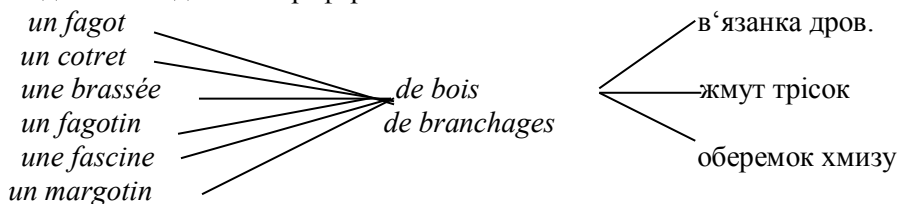

"Nelligan remit à Pierre Sérilhac une liasse de papiers abandonnés par Arnaud en fuyant l'hôpital" [20, с.85].

Парадигматика інших СК цієї групи характеризується семантичною відповідністю при виборі іменникового додатка:

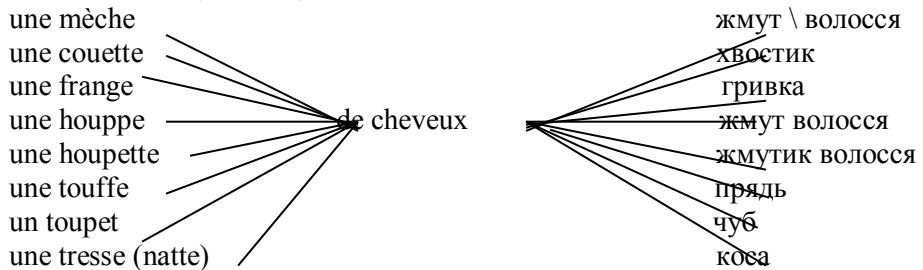

Кожна з кількісних лексем наступного синонімічного ряду теж відносяться до багатореферентних.

"Partout, j'ai vu des fagots d'épines" [15, с.303].

Цікавою є парадигма, лексеми якої “прив’язані” до одного іменникового компонента ‘cheveux’ (волосся).

“[...] il emporterait une petite mèche de sa chevelure, dont il n’avait jamais demandé” [17, с.199].

Ця парадигма є відмінною уже тим, що вживання мовцем будь-якого СК парадигми з іменниковим додатком чи без нього, відповідає означуваному референту. Така відповідність виявляється у трьох вище наведених прикладах: ‘une mèche de chevelure’ (жмут шевелюри), ‘des touffes de boucle châtain’ (пасмо шатенових локонів), ‘ses cheveux s’échappaient en grosse touffes’ (її волосся падало великими пасмами), ‘ces mèches de cheveux’ (його пасма волосся).

Отже, ми розглянули п’ять диференційних груп проміжних квантифікаторів, які розрізняються між собою за семантичною ознакою позначати малу/велику кількість, частину цілого, групування, скупчення чого-небудь, акумуляцію, окружність, об’ємність, межу охоплюючих предметів.

Проміжну ланку між квантифікаторами з проміжною і максимальною апроксимацією складають лексеми, які позначають *велику кількість, велику чисельність, безліч, надмірну кількість, більшість, масу*, а також – *малу кількість*. Французька мова має багату гаму неозначених, семантично схожих номінативних одиниць, які є мовними засобами позначення невизначеної кількості: *une abondance de textes*(велика кількість текстів); *un abus d’alcool*(надмірна кількість алкоголю); *une affluence de clients*(наплив клієнтів); *une débauche de couleurs*(розмаїття кольорів); *un étalage de luxe*(надмір розкоші); *un excès de lumière*(надмір світла); *un excédent de plantes*(безліч рослин); *un exubérance de paroles*(надмірна кількість слів); *une foison de religions*(велика чисельність релігій); *un luxe de détails, de visions*(велика кількість слів, бачень); *une luxuriance d’images*(надмірна кількість, розмаїття малюнків); *une masse d’écoliers, de souvenirs*(маса школярів, спогадів); *un nombre(grand, petit) de candidats* ((велика, мала) кількість кандидатів); *une orgie de lumière*(надмір світла); *une pléthore de candidats*(велика кількість кандидатів); *une profusion de cadeaux*(безліч подарунків); *une (grande, petite) quantité de fleurs* ((велика, мала) кількість квітів); *une surabondance de voitures*(безліч машин).

“*A ces mots, ils se serrèrent fortement la main, se regardèrent en silence, et l’excès de leurs sensations leur hōta la force et le pouvoir de les exprimer*” [10, с.143].

“*Il parla de tout le monde et du journal avec une profusion de détails surprenants*” [17, с.50].

Шоста група – це іменникові словосполучення, які вказують на метафоризацію значення. У метафорі співвідносяться два референти, або дві думки про два різні об’єкти, бо метафори виступають як єдність форми та змісту, вони є узуальними, оскільки регулярно відтворюються в мовленні, наближаючись до оформленої єдності вираження змісту [5, с.120]. Метафори індивідуального утворення, у яких сема множинності виводиться шляхом переносу значення, “характеризуються референтною багатозначністю” [1, с.330]. Метафора розглядається на парадигматичному і синтагматичному рівнях, а метафорична валентність, – як вид семантичної валентності, яка ґрунтується на семному узгодженні метафоричних сполучень слів [7, с.3]. Це валентність окремих елементів семантичної структури сполучуваних слів. Семантичною ознакою їх лексичного значення є неозначена множинність, яка, власне виявляється в самій синтагмі N + de + N.

‘une bouffée de fumée’ (клуби диму);

‘des colliers de larmes’ (намистини сліз);

‘des flots de vin’ (море вина);

‘un grain de folie’ (зернина божевілля);

‘une inondation de lumière’ (наплив світла);

‘des vagues de poussière’ (хвилі пороху).

Слід зазначити, що значна частина французьких метафоричних виразів утворена на базі проміжних квантифікаторів. Таке функціонування СК можливе завдяки їх широкій дистрибуції. Найактивнішими є слова, які виступають домінантами у своїх групах:

un brin de gaieté – дрібка радості;

un essaim d’écoliers – рій школярів;

une foule de raisons – шалена кількість тверджень;

un morceau de souvenirs – частина спогадів;

une poignée d’hommes – жменька людей;

un zeste de fantasia – долька фантазії.

У більшості випадків СК поєднуються зі словами, які є носіями абстрактних понять. Кількість таких метафор постійно зростає, це пов’язано безумовно з широким використанням специфічної лексики у рекламних роликах, публікаціях, листівках тощо:

Recette pour un joyeux anniversaire!

Versez dans un chaudron une louche de gaieté, faites revenir avec quelques bons amis, laissez mijoter dans la bonne humeur, ajouter un zeste de fantasia, arroser le tout mais raisonnablement.

Невичерпним джерелом метафоричних утворень є насамперед художня література, преса.

В усіх цих прикладах метафор спостерігається загальна тенденція до узагальнення, що особливо увиразнюється на рівні мовленнєвої референції. При

аналізі метафоричності звертає на себе увагу той факт, що квантитативна лексема характеризує кількість, як правило, на засаді протиставлення **мала/велика** кількість.

Так, у перших двох прикладах ‘*ce flot d’hommes*’, ‘*la masse de corps*’ за допомогою метафори семантизуються велика кількість, а у наступних трьох ‘*poignée d’indios*’, ‘*un soupçon d’amertume*’, ‘*un doigt d’eau*’ — мала.

“*Et derrière ce flot d’hommes [...], venaient les artificiers qui escortaient leurs chargements de dynamite dans des voitures tirées par des mules*” (І позаду цього поток людей [...], йшли піротехніки, які супроводжували спорядження з динамітом у возах, які тягнули мули) [20, с.68].

“*Bien qu’il ne vît plus que la masse de corps, Katov sentit que chaque homme se raidissait*”(Хоча він бачив тільки купу тіл, Катов відчував, що кожна людина напружувалася)[16, с.299].

“*Cette poignée d’indios oppose ses valeurs, éprouvées au cours de plusieurs siècles de vie communautaire et de solidarité face au chômage*”(Ця жменька індіанців протиставляє свою гідність, яка пройшла іспит на протязі багатьох століть спільного життя і солідарності обличчям до безробіття) [22, с.2].

“*Elle me l’apporta sur un petit plateau, jeta le glaçon dans le verre, versa le whisky, ajouta un doigt d’eau et resta debout devant moi*”(Вона мені його принесла на маленькому підносі, кинула льоду у склянку, долила віскі, добавила на палець води і завмерла стоячи переді мною) [13, с.44].

Семантика квантифікаційних виразів: ‘*la masse de corps*’, ‘*ce flot d’hommes*’, ‘*une poignée d’indios*’, ‘*un doigt d’eau*’, є неозначеною, кількісно невизначеною. Однією з функцій вживання метафор є те, що вони слугують підсилюючим експресивним чинником при передачі, в одних випадках, масштабних, в інших, незначних кількісних характеристик осіб, предметів, явищ мовцем.

Образність метафор індивідуального утворення (de création individuelle) є настільки несподіваною, настільки експресивно забарвленою, що їх можливо виділити і осягнути, як кількісні лексичні словосполучення, тільки за допомогою прийменника **-de-**.

“*Le marquis sentit s’élever dans son cœur un tourbillon d’amour, de rage et de folie, il serra violemment la main du comte et s’éloigna*” (Маркіз відчув, що в його серці піднімається вихор кохання, люті і безумства, він несамовито потиснув руку графа і відійшов) [10, с.284].

“*Avec cette rage d’aventures, cette folie de voyages*” (З такою пристрастю пригод, і таким безумством подорожей) [14, с.178].

Аналіз квантифікаторів останньої групи розкриває широкі можливості збагачення кількісної лексики за рахунок переносу значення слів з “конкретною” семантикою.

Розглянувши, референційну сторону іменникових квантифікаторних груп та проаналізувавши закономірності сполучуваності їх іменникових компонентів, ми встановили взаємозалежність між домінантою квантифікатором та

іменниковим додатком на прикладі складених парадигм. Вагомими чинниками можливості розширення списку СК є “міра” абстрагування та метафоризації першого компонента досліджуваної моделі.

1. *Апресян Ю. Д.* Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М., 1974. 2. *Арутюнова Н.Д.* Лингвистические проблемы референции//Новое в зарубежной лингвистике. М., 1982. Вып.13. 3. *Берестенев Г.И.* Образы множественности и образ множественности в русском языковом сознании//Вопросы языкознания. М., 1999. № 6. 4. *Будагов Р.А.* Человек и его язык. М., 1974. 5. *Водяницька Ю.П.* Комунікативно-семіотичний аспект функціонування метафори в художньому тексті//Вісник КЛДУ. 1998. №6. 6. *Космеда Т.А. Гажева І.Д.* Аспекти і методика вивчення слова у контексті зміни лінгвістичної парадигми//Мовознавство. 1999. № 6. 7. *Мандзак І.А.* Метафорические словосочетания N_1+de+N_2 с выражением количества и/или интенсивности признака в современном французском языке: Автореф.дис... канд. філол.наук: 10.02.05/Моск. Гос. ун-т им. М.Ломоносова.-М., 1983. 8. *Уфимцева А.А.* Лексическое значение (Принцип семиологического описания лексики). М., 1986. 9. *Le Petit Robert. P.*, 1999. 10. *Balzac H.* Les Chouans. P., 1973. 11. *Camus A. L'étranger.* P., 1942. 12. *Camus A. La peste.* P., 1947. 13. *Chessex J. Jonas. P.*, 1987. 14. *Daudet A. Lettres de mon moulin.* P., 1970. 15. *Lawrence D.N.* Amants et fils. P., 1932. 16. *Malraux A. La Condition Humaine.* P., 1943. 17. *Maupassant G.* Bel ami. M., 1981. 18. *Provis M.* Les Chemins de pierre. P., 1995. P.451-541. 19. *Reboul J. B.* La Cuisinière Provençale. Marseille:Tacussel, 1991. 20. *Saumy J-Guy.* Les Affluents du ciel. P., 1999. 21. *Zola E.* Germinal. P., 1972. 22. *Le Monde Diplomatique.* 24.05.1998; 20.08.1998.

THE REFERENTIAL PICTURE OF THE QUANTIFYING GROUPS OF NOUNS

O.S.Chaplya

*Dpt. of French Philology
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The article deals with the differentiation of quantitative vocabulary on syntagmatic and paradigmatic levels into small or large quantity, separating parts from the whole, making groupings, defining volumes, etc. The limits of semantic changes of quantitative words depends on the degree of abstracting and metaphoric changes within the $N_1 + de + N_2$ group.

Key words: quantitative words, syntagmatic and paradigmatic semantics.

Стаття надійшла до редколегії
3 березня 2003 р.

Статтю прийнято до друку
29 листопада 2003 р.

О.Д.Солошенко, доц.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

АНТОНОМАЗІЯ БІБЛІЙНИХ ВЛАСНИХ ІМЕН З ТОЧКИ ЗОРУ ЗМІНИ ЇХ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ

Метою даної статті є дослідження антономазії біблійних власних імен з точки зору метафоричного та метонімічного перенесення, в результаті якого виникають зміни в денотативному компоненті (звуження, розширення) або в конотативному компоненті (погіршення, покращення) семантичної структури слова.

Ключові слова: антономазія, біблійні власні імена, метафора, метонімія.

У даній статті розглядається особливий вид зміни значення, який пов'язаний з переходом біблійних власних імен у розряд загальних імен. Згідно з І.Гальперіним, взаємодія між предметно-логічним та номінативним значенням певного слова називається антономазією. Як і в інших стилістичних засобах, що базуються на взаємодії лексичних значень, ці два значення повинні реалізуватись у даному слові одночасно. Якщо в контексті актуалізується лише одне значення, то ми маємо справу не зі стилістичним засобом [13, с.164]. Цей вид антономазії В.Кухаренко кваліфікує як стерту, тому що в цьому випадку контекстуальне значення збігається з предметно-логічним [15, с.24]. Наведемо приклад справжньої антономазії: “Among the herd of journals which are published in the States, there are some, the reader scarcely need be told, of character and credit. From personal intercourse with accomplished gentlemen connected with publications of this class, I have derived both pleasure and profit. But *the name of these is Few, and of the other Legion*, and the influence of the good is powerless to counteract the mortal poison of the bad” (Dickens) (виділення моє – О.С.).

Стосовно цього прикладу, наведеного І.Гальперіним [13, с.164], він стверджує, що використання слова *name* примусило Ч.Діккенса написати слова *Few* та *Legion* з великої букви, при цьому він не згадує, що, окрім антономазії, тут має місце деформація біблійного виразу *Their name is legion* (Luke, 8:30), який став крилатим у значенні “величезної кількості, безлічі” [4, с.117].

У багатьох джерелах можна побачити різні визначення антономазії та різні підходи до неї [Див.: 1, с.50; 3, с.18; 5, с.25-27; 6, с.19-20; 7, с.11 та ін.]. У вищеподаному прикладі ми стикнулися з таким різновидом антономазії, в якому загальна назва вживається замість власної, але частіше трапляється навпаки: власна назва, широко відома з літератури, історії, а в нашому випадку з Біблії, вживається як загальна назва особи або об'єкта з певними властивостями носіїв цих власних назв. Так, наприклад, назва старовинного міста *Bethel* (Бет-Ел – дім Божий; I М, 28:19), розташованого в Палестині поблизу Єрусалима, використовується тепер у значенні “церква, храм”: 1) сектантська церква в Англії; 2) церква для моряків. Назва священного місця (на думку інших, маслинового саду) *Gethsemane* (Гефсиманія; Matt.,26:36), яке розташоване на горі Оливній поблизу Єрусалима і де був схоплений Ісус Христос, використо-

ується для позначення місця або випадку сильних душевних страждань. Ім'я старозавітного пророка *Jonah* (Іона; Jon., 1:4 ff), що, спротивившись волі божій, викликав бурю на морі і наразив на небезпеку корабель, на якому він подорожував, вживається тепер також образно в значенні “людина, яка приносить нещастя” (а в граматичному значенні дієслова: “приносити кому-небудь нещастя”).

На думку Уїлларда Р.Еспі, власна назва стає загальною, якщо в словниках вона подається з малої букви. Проте цей критерій досить ненадійний, оскільки одна і та ж назва в різних словниках може бути подана по-різному. Буває і так, що слово пишеться з великої букви навіть тоді, коли воно безсумнівно набуло ознак загальної назви [12, с.6].

Тепер розглянемо антономазію з точки зору зміни значення. Розвиток та зміна семантичної структури слова є джерелом кількісного та якісного розвитку словникового складу мови. Це стає зрозумілим, якщо порівняти більш старе значення (що вийшло з ужитку або все ще вживається) з новим значенням даного слова. Це порівняння може базуватись на відмінності у виражених поняттях чи референтах реальної дійсності, на типі діючої психологічної асоціації, на оцінці останньої мовцем або, можливо, на якійсь іншій ознаці (факторі).

Добірку власних імен, зібраних У.Еспі [там само, с.63-93] як таких, що асоціюються з Біблією та набули ознак загальних імен, можна розподілити на три групи: **1/ антропоніми** (*Adam* (Gen., 2; 3); *David* (1 Sam., 16:23); *Goliath* (1 Sam., 17)); **2/ топоніми** (*Armageddon* (Rev., 16:16); *Gehenna* (Jer., 7:31); *Land of Nod* (Gen., 4:16)); **3/ змішана група** (*Apocalypse*; *potter's field* (Matt., 27:7); *Epiphany*).

Увесь матеріал вищезгаданої добірки укладений у три таблиці, у яких використана інформація з джерел [2; 9; 11; 12; 16; 17]. Наведемо фрагменти цих таблиць:

Таблиця 1

Антономазія біблійних антропонімів

№	In the Bible	New Meaning(s) and Derivative(s)
33.	<i>Solomon</i> : King Solomon + ab 933 B.C. ruler of Israel who was famed for his wisdom as a judge (2 Sam., 12:24)	<i>solomon</i> : a very wise man; <i>solomonian</i> : solomonic; <i>solomonic</i> : 1: of, relating to, produced by, or characteristic of the Hebrew ruler Solomon; 2: marked by notable wisdom, reasonableness, or discretion esp. under trying circumstances; see also: <i>solomon seal</i> or <i>solomon's seal</i> ; <i>solomon's lily</i> ; <i>solomon's plume</i> .

Таблиця 2

Антономазія біблійних топонімів

№	In the Bible	New Meaning(s) and Derivative(s)
10.	<i>Gadara</i> : ancient town near the Sea of Galilee in northern Palestine (Mark, 5:1)	<i>gadarene</i> 1: usu cap: of or relating to Gadara or its inhabitants; 2: often cap /fr. the Gadarene swine (Matt., 8:28-32) that rushed into the sea and drowned when Jesus sent into them demons exorcised from a demoniac person/: rushing precipitously forward; engaged in headlong flight.

Таблиця 3

Інші випадки антономазії

№	In the Bible	New Meaning(s) and Derivative(s)
12.	<i>Samaritan</i> : so called fr. The parable of the good Samaritan (Luke, 10:30-37)	<i>Samaritan 1</i> : a : a native or inhabitant of Samaria in ancient Palestine; b : the dialect of Hebrew used by the Samaritans; 2 : a member of a dwindling sect in Nablus similar in doctrine to the Jews except for their centralization of worship at Mount Gerizim and the limitation of their Scriptures to the Pentateuch; see also: <i>samaritanism</i> .

Очевидно, що в процесі історичного розвитку мови значення слова підлягає певним змінам / детальніший розгляд цього питання див.: 10, с.127-139; 14, с.28-33/. Причини, якими пояснюються семантичні зміни, можна грубо поділити на дві групи: **а) екстралінгвістичні** та **б) лінгвістичні**.

Під екстралінгвістичними причинами маємо на увазі різноманітні зміни в житті мовної спільноти: зміни соціоекономічного, філософського, науково-технічного, світоглядного плану, що знаходять своє відображення у значеннях слова. Наприклад, слово *Bible* можна вивести з назви міста **Byblos**, яке було розташоване на узбережжі Середземного моря, північніше міста Тір (Сур), і в якому вироблявся папірус. Саме на ньому були написані перші примірники Біблії. Слово *bible*, написане з малої букви, означає “настільна книга, посібник”, а слово *biblical* – “авторитетний”.

Ще один приклад такого роду можна навести у зв'язку з евфемістичними замінами (перифразами), які сягають тих часів, коли назви ритуальних предметів або звірів вважалися табу, тому що ці назви ототожнювалися з тим, що вони означали. Це правило знайшло своє відображення у приказці *Talk of the devil and he will appear* (≅ про вовка промовка, а вовк і тут). Тому замість слова *devil* почали використовувати: *the deuce, old Harry, old Nick, the old 'un*; замість *hell* – *the other place, a very uncomfortable place, etc.* [5, с.30].

Деякі зміни значення слів відбуваються виключно завдяки лінгвістичним причинам, тобто факторам, які діють у самій системі мови. Найпоширенішим видом таких змін є так званий еліпсис. У фразі, що складається з двох слів, одне з яких може випускатися, а його значення – передаватися його “партнеру”. Наприклад, словосполучення *the Prodigal Son* (Luke, 15:11-32) може скорочуватися до *the Prodigal*. Коли воно пишеться з малої букви, то означає “марнотрат; гульвіса”.

Ще одна лінгвістична причина полягає у необхідності диференційованого підходу до синонімів, що можна проілюструвати розвитком семантичної структури цілого ряду слів. Наприклад, слово *jeroboam* /походить від імені Єровоама (**Jeroboam 1** – помер біля 912 р. до н.е.) – царя північного царства Ізраїлю, про якого в Біблії говориться: “А той муж Єровоам був відважний” (I Цар.,11:28)/ означає “розм. велика чаша для вина, великий бокал; дуже великий винний бутель (= 8-12 пляшок)”. Слово *rehoboam* / походить від імені Рехав'яма (**Rehoboam** – зацарював біля 925 р. до н.е.) – сина царя Соломона і першого царя південного Іудейського царства (2 Хр.,9:31) / означає “дуже великий винний бутель приблизно на п'ять кварт (5, 7 л)”.

Деякі семантичні зміни можуть пояснюватися дією такого специфічного фактора, як народна етимологія. Наприклад, ще в 1402 р. ім'я Діви Марії використовувалося у назві однієї з лондонських психіатричних лікарень в районі Ламбета: **St. Mary of Bethlehem**. Кокні перекрутили назву *Bethlehem* (Matt.,2:1) та змінили її на *Bedlam*, яка стала писатися з малої букви і використовуватися у значенні “лікарня (дім) для божевільних; бедлам (хаос, плутанина)”. *A tom o' bedlam i bess o' bedlam* – “блукаючі божевільні” [12, с.91].

Взагалі кажучи, необхідною умовою будь-якої семантичної зміни, незалежно від її причини, є певний зв'язок, певна асоціація, що викликається, як правило, перенесенням значення на базі: а) подібності, аналогії значень і б) суміжності значень.

Подібність значень, або метафору можна охарактеризувати як семантичний процес асоціювання двох референтів, один з яких певним чином нагадує другий. Тобто метафори є перенесенням імені на базі асоціації подібності, тому вони, фактично, становлять приховане порівняння. Оскільки антропоморфні метафори відносяться до найбільш вживаних, то не дивно, що більшість власних назв у вибірці У.Еспі, які завдяки метафоричній зміні значення стали загальними, становлять антропоніми.

Як вказують деякі зарубіжні лінгвісти [див.: 10, с.131], метафори можуть базуватись на вельми різних типах аналогій, пов'язаних з: **а) поведінкою, манерами:** *jehu* /походить від імені Єгу (**Jehu** – помер біля 816 р. до н. е.) – царя Ізраїлю, відомого несамовитими нападами, здійснюваними на колісниці (2 Цар.,9:20)/ > *жарт.* візник; любитель швидкої їзди; **б) функцією:** *nimrod* /походить від імені Німрода – сина Куша, якого характеризували як “дужого мисливця перед Господнім лицем” (1 М.,10:8-9)/ > *образн.* великий мисливець; **в) емоціями:** *job's comforter* (Job, 2:12) /походить від імені Іова (**Job**) – патріарха Старого Заповіту; від лайливого тону промов його друзів/ > утішитель, який лише збільшує чие-небудь горе (безтактовними або злісними зауваженнями); лицемірний утішитель, горе-утішитель; **г) положенням чи становищем:** *lazar* /походить від імені Лазаря (**Lazarus**) – вбогого чоловіка, вкритого струпами (Лк.,16:20)/ > *заст.* хворий жебрак, особл. прокажений; **г) якістю:** *samson* /походить від імені Самсона (**Samson**) – судді Ізраїлю, який славився своєю силою (Суд.,13:24-16:31)/ > *образн.* силач; **д) аналогією** (явною): *exodus* /походить від назви книги Старого Заповіту “Вихід” (**Exodus**), в якій розповідається про відхід євреїв з Єгипту/ > масовий від'їзд (особл. про емігрантів); утеча (часто *ірон.*); **е) формою, обрисом:** *adam's apple* (Gen.,3:6)/ перекл. з NL **pomum Adami**/ > *анат.* адамове яблуко, кадик; **є) кольором:** *cain-coloured* /пов'язане з Каїном (1 М.,4) – сином Адама; вважалося, що у Каїна було руде волосся/ > *заст.* рудий.

Суміжність значень, або метонімію можна охарактеризувати як семантичний процес асоціювання двох референтів, один з котрих складає частину другого або тісно пов'язаний з ним. Це є, фактично, перенесенням назви одного предмета на інший на основі внутрішніх чи зовнішніх зв'язків між цими

предметами, які, як відомо, в реальній дійсності тим чи іншим чином зв'язані між собою. Наприклад, від імені Діви Марії (**the Virgin Mary**; Luke, 1:26-56) походять назви таких квітів, як *marigold* (бот. 1) нагідки; 2) чорнобривці), *Mary lily* or *madonna lily* (бот. біла лілія) та *rosemary* (бот. розмарин).

Слово *marionette* (маріонетка) також походить від імені Діви Марії. З ним пов'язаний і вигук “*marry!*” (заст. /виражає подив, обурення/: скажіть, будь ласка!, подумати тільки!, от так, так!). У вигляді його варіанта **Our Lady** це ім'я знаходимо в назвах таких рослин, як *lady's bedstraw* (бот. підмаренник), *lady's slipper* (бот. венерин черевичок) та ін. Це також поширюється і на такі синонімічні терміни, як *lady-bug*, *lady-cow*, *ladybird* (ент. сонечко) [12, с.77].

Ім'я святого Петра (**Saint Peter**; Matt., 4:18) дало назву *petrel* (буревісник), яка раніше виглядала *peterel*: зменшувальне від **Peter**, тому що ці птахи, як видається, подібно до святого Петра, ходять по морській поверхні (Мт., 14:29-31). Це явище також спостерігається і в таких словах: *pedro* (картлярська гра) і, що більш спірно, *parrot* (папуга), *parakeet* (орн. довгохвостий папуга), *perruque* (французьке слово *perruque* знало три трансформації: *peruke* – *periwig* – *wig* – парик, перука) [там само, с.91].

Перенесення значення на основі суміжності може обумовлюватися різними асоціаціями: **а) просторовими**: *aceldama* /походить від Акелдама (**Aceldama**) – назви поля, купленого Юдою за гроші, які він одержав за зраду Ісуса Христа (Дії, 1:18-19)/ > земля крові; *перен.* страшне, прокляте місце; **б) часовими**: *sabbat* = *sabbath* (Deut., 5:14) (час відпочинку; субота /у євреїв/; неділя /у протестантів/) > шабаш відьом; збір відьом і чаклунів, який у середньовіччі та в епоху Відродження проводився час від часу (у Вальпургієву ніч або напередодні Дня Всіх Святих) опівночі, щоби знову засвідчити свою вірність сатані, присутньому іноді у вигляді козла, а також щоб виконати ритуали (обряди) (такі, як, наприклад, чорна меса, яку правлять в честь сатани) та влаштувати оргії, які також називаються *sabbath*, *witches' sabbath*; **в) причинними**: *macabre* /французький вираз *danse macabre* (танець смерті) походить від назви мучеників Маккавеїв (**Macchabees**, **Maccabees** – єврейських патріотів 11-1 ст. до н. е.; можливо, тому, що вони асоціюються з уривком з Біблії (2 Мак., 12:43-46), який пов'язаний з темою смерті та дуже важливий для розвитку концепцій чистилища та моління за мертвих/ > пов'язаний зі смертю або на тему смерті; що містить або включає уособлене зображення смерті; моторошний, жакхливий; **г) символічними**: *baal* (Jer., 9:14) /від староевр. **ba'al** (володар, повелитель; ім'я божества)/ > *перен.* фальшивий бог; ідол; **г) інструментальними**: *lazar house* = *lazaretto* = *lazaret* (Cf.: **Lazarus**; Luke, 16:19-25) / It. *lazareto* = *lazzaro* (прокажений) + *nazareto*, походить від назви церкви у Венеції **Santa Maria di Nazaret**, яка утримувала добре відому лікарню/ > лепрозорій; карантин, карантинне судно; **д) функціональними**: *simony* /походить від імені міфічного волхва Симона (**Simon Magus**) – самарійського ворожбита 1 ст. н. е., якому апостол Петро докоряв за те, що він запропонував останньому гроші з метою отримання дару творити чудеса (здатність передавати

Святого духа іншим) (Дії, 8:9-24)/ > *іст.* симонія; купівля-продаж церковних посад або духовного сану в католицькій та інших церквах, поширена за доби феодалізму в Західній Європі; **е) назва місцевості – назва продукту:** *bible* /від назви фінікійського міста **Byblos** (тепер Джубейль), з якого експортувався папірус/ > публікація, яку за авторитетністю та частотністю використання можна порівняти з Біблією.

Здебільшого вважають, що метафора відіграє важливішу роль з точки зору зміни значення, ніж метонімія. Можна також додати, що окремі загальні назви можуть походити від однієї і тієї ж власної назви як шляхом метафоричного, так і метонімічного перенесення. Наприклад, *Judas* (Matt.,26:14-50): а) звичайно з великої букви – *перен.* зрадник, особливо такий, що зраджує під виглядом дружби (**метафора**); б) з малої букви – вічко у дверях (для підглядання) (**метонімія**).

У результаті розвитку семантичної структури виникають, як правило, зміни або денотативного компонента (**звуження і розширення**), або конотативного компонента (**покращення і погіршення**) значення слова [10, с.128-130; 134-136; 14, с.31].

У результаті змін денотативного компонента значення слова може відбуватися звуження типів або обсягу референтів, позначених даним словом. Звуження значення проявляється у двох різновидах – застарінні слова та спеціалізації значення. Останній стосується вживання значення у одній із підмов (переважно технічній) або в окремій суспільній групі населення [8, с.94].

У добірці У.Еспі нам не вдалося, на жаль, виявити приклади звуження значення першого різновиду. Проте ми зауважили, що після трансформації певних власних назв у загальні, вони поводять себе як терміни. Тобто, має місце другий різновид звуження значення: спеціалізація. Ось як У.Еспі пояснює походження терміна *bain-marie*: “Moses’ legendary sister Miriam (Marie) (Ex.,15:20-21) was an alchemist. She is said to be responsible for the bain-marie, a device consisting of a large pan containing hot water in which smaller pans may be set to cook food slowly or keep it warm. Bainmarie in French means “bath (or furnace) of Mary”. Some prefer the Virgin Mary as a source of the words” [12, с.68].

Протилежний до звуження – це процес розширення значення, який відбиває зростання логіко-семантичного змісту слова і поширення його на більший обсяг речей [8, с.93]. Для прикладу можна взяти власну назву **Philistines** (Gen.,10:14). Це загальновідомі вороги древніх євреїв, войовничий народ, який в XII ст. до н. е. з острова Крит, Мала Азія, здійснив нашествя на південне узбережжя Палестини. Слово *philistine* почало означати “зайда, чужинець, якого можна охарактеризувати як зухвалу, брутальну, невиховану людину”. Врешті вони асимілювалися з місцевими семітами. Як тільки чужак стає своїм, він перестає бути філістером [12, с.72].

Якщо слово з розширеним значенням переходить із спеціалізованої лексики у загальноживану, то наслідок такої семантичної зміни ми кваліфікуємо як узагальнення значення. Наприклад, Біблія Єроніма Блаженного,

так звана Вульгата, базувалася на “перекладі сімдесятох” (Септуагінті – **the Septuagint**). Згідно з переказом в 278-270 рр. до н. е. на прохання Єгипетського царя Птолемея II Філадельфа 72 старійшини (єврейські вчені) з Єрусалима почали перекладати перші п’ять книг Старого Заповіту (П’ятикнижжя Мойсея) на грецьку мову. Пізніше батьки християнської церкви довели кількість перекладачів до круглого числа: сімдесяти, що в перекрученому перекладі з латинської мови звучить “септуагінт”. 14 з цих книг протестанти визнали апокрифами (**the Apocrypha**), що по-грецьки означає “заховані” або “таємничі”, та й усунули ці 14 книг з Біблії на тій підставі, що вони прийняті в римсько-католицькому каноні. Тепер термін “апокрифічний” використовується для позначення творів сумнівної історичної вірогідності, часом писаних як свідомі містифікація, або творів невідомого походження, безпідставно приписуваних якомусь авторові. Отже, слово *apocrypha* є ще одним загальним іменем, яке було врятоване від повного знищення завдяки тому, що воно стало спочатку власною, а потім знову загальною назвою [там само, с.81-82].

Як показують приклади, розглянуті вище, переважно впливу зазнає саме денотативний компонент лексичного значення слова, а конотативний компонент здебільшого залишається незмінним. Проте є інші випадки, коли на перший план виходять зміни в конотативному компоненті значення. Ці зміни, що, як правило, супроводжуються зміною і в денотативному компоненті, можна поділити на дві головні групи: **а) пейоративні зміни**, або набуття словом певного негативного емоційного забарвлення і **б) меліоративні зміни**, або покращення конотативного компонента значення.

Першу групу змін можна проілюструвати назвою **Molech** (Lev.,18:21), яка є підтвердженням того, що зміною приголосних та голосних євреї добивалися зміни значення слова. З такою зміною пов’язане слово *Melekh*, яке у мові фінікійців означало “цар, володар”, але, коли воно використовувалось стосовно бога амонітів та персів, то воно ставало *Moloch*, тобто завдяки зміні голосних слово поваги змінювало своє значення і перетворювалось в слово образи. Причиною цього була та обставина, що в жертву фінікійському богу природи і сонця спалювали живцем малолітніх дітей. Саме тому його трансформоване ім’я Молох стало символом ненажерливої сили. Цим же іменем називається вид ящірок родини агамових, що поширений лише в Австралії. Ця ящірка зовсім не шкідлива, але колюча та гидка з вигляду [там само, с.64].

Декому ця ілюстрація може видатися сумнівною, тому що тут семантична зміна пояснюється певними морфемними змінами. Тоді давайте розглянемо назву *Babel*, яка дуже легко асоціюється з біблійним епізодом (1 М.,9:6) про те, як в процесі її будівництва була знищена вавилонська вежа, а люди, які її будували, з того часу почали розмовляти різними мовами і перестали розуміти

один одного. Слово *babel* означає “величезна будова; галас, гамір; *перен.* розгардіяш, гармидер; змішання мов, вавилонське стовпотворіння”.

Меліоративні зміни конотативного компонента (покращення значення) можна спостерігати при зміні семантичної структури топонімів *the land of Goshen* і *Canaan*. Патріарх Яків та його нащадки проживали щасливо в гошенському краї (Єг., 10:41; 11:16; **the land of Goshen**). Вираз *the land of goshen* став означати “добра земля; країна миру і достатку”. Ханаан (**Canaan**; Gen., 9:25) – назва краю, який Бог обіцяв віддати патріарху Авраамові за його покірність. Ця назва містить у собі навіть сильнішу конотацію “спокою і достатку”, оскільки в Біблії про цей край говориться таке: “І Я зійшов, щоб визволити його з єгипетської руки, та щоб вивести його з цього краю до Краю доброго й широкого, до Краю, що тече молоком та медом...” (2 М., 3:8). У переносному значенні *Canaan* означає “обітована земля, або царство небесне, рай”.

Отже, особливість розглянутої нами антономазії полягає в тому, що власне біблійне ім'я вживається з метафоричним або метонімічним перенесенням як загальна назва особи чи предмета, наділеного властивостями носія цього імені чи зв'язаного з ним певними асоціаціями, в результаті чого змінюється або денотативний (звуження, розширення), або конотативний (погіршення, покращення) компонент значення слова.

Список скорочень книг Старого та Нового Заповітів

Дії	–	Дії святих апостолів
Єг.	–	Книга Ісуса Навина (Книга Єгошуї)
Лк.	–	Євангеліє від св. Луки
І М.	–	Перша книга Мойсеєва: Буття
2 М.	–	Друга книга Мойсеєва: Вихід
2 Мак.	–	II книга Макавеїв
Мт.	–	Євангеліє від св. Матвія
Суд.	–	Книга Суддів
2 Хр.	–	Друга книга хроніки
1 Цар.	–	Перша книга царів
2 Цар.	–	Друга книга царів
Acts	–	The Acts of the Apostles
Deut.	–	The Fifth Book of Moses, Called Deuteronomy
Ex.	–	The Second Book of Moses, Called Exodus
Gen.	–	The First Book of Moses, Called Genesis
Isa.	–	The Book of the Prophet Isaiah
Jer.	–	The Book of the Prophet Jeremiah
Job	–	The Book of Job
John	–	The Gospel According to St. John
Jonah	–	Jonah
Lev.	–	The Third Book of Moses, Called Leviticus
Luke	–	The Gospel According to St. Luke
Mark	–	The Gospel According to St. Mark
Matt.	–	The Gospel According to St. Matthew

Rev.	–	The Revelation of St. John The Divine
1 Sam.	–	The First Book of Samuel
2 Sam.	–	The Second Book of Samuel

1. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов. М., 1966. 2. *Біблія*, або Книги Святого письма Старого й Нового Заповіту., 1980. 3. *Ганич Д.І., Олійник І.С.* Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 4. *Коваль А.П., Коптілов В.В.* Крилаті вислови в українській літературній мові. К., 1975. 5. *Кузнец М.Д., Скребнев Ю.М.* Стилистика английского языка. Л., 1960. 6. *Лесин В.М.* Літературознавчі терміни. К., 1985. 7. *Мосткова С.Я., Смыкалова Л.А., Чернявская С.П.* Английская литературоведческая терминология. Л., 1967. 8. *Мостовий М.І.* Лексикологія англійської мови. Харків, 1993. 9. *Подвезько М.Л., Балла М.І.* Англо-український словник. К., 1974. 10. *Arnold I.V.* The English Word. Moscow, 1977. 11. *Daigle R.J., Lapidus F.R.* The Mentor Dictionary of Mythology and the Bible. New York and Scarborough, Ontario, 1973. 12. *Espy W.R.* O Thou Improper, Thou Uncommon Noun. New York, 1978. 13. *Galperin I.R.* Stylistics. Moscow, 1981. 14. *Ginsburg R.S., Khidekel S.S., Knyazeva G.Y., Sankin A.A.* A Course in Modern English Lexicology. Moscow, 1979. 15. *Kukharenska V.A.* Seminars in Style. Moscow, 1971. 16. *The Holy Bible Containing The Old and New Testaments.* London; New York, 1956. 17. *Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged with Seven Language Dictionary.* Chicago, Illinois, 1971.

ANTONOMASIA OF BIBLICAL PROPER NAMES: A CHANGE IN THE SEMANTIC STRUCTURE

O.D.Soloshenko

*Dpt. of English Philology
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The purpose of this article is to investigate antonomasia of biblical proper names in terms of metaphorical and metonymical transference resulting in changing either the denotative component (narrowing, broadening) or/and the connotative component (degradation, amelioration) of the semantic structure of the word.

Key words: antonomasia, biblical proper names, metaphor, metonymy.

Стаття надійшла до редколегії
17 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
21 січня 2003 р.

О.Р.Курилас, асист.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

СТАТУСНА АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВ ІЗ ТРАНСЛОКАЛЬНИМ ПРЕВЕРБОМ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню семантичних та синтаксичних особливостей прислівникових превербів на зразок *herab* у складеному дієслові. Основну увагу зосереджено на двоякому статусі преверба, який полягає у тому, що поряд із ідіоматичними прислівниково-дієслівними одиницями наявні також неідіоматичні прислівниково-дієслівні одиниці, транслокальні преверби яких словотвірно модифікують позначений дієсловом процес, проте функціонально тяжіють до синтаксичних конструкцій.

Ключові слова: транслокальні прислівники, прислівникові преверби, словотвір, семантика, синтаксичні функції.

Прислівниково-дієслівні одиниці із превербами на зразок *herab* залишаються одним із найменш досліджених розрядів лексики у словниковому складі сучасної німецької мови. Неоднотайність у визначенні природи транслокальних прислівниково-дієслівних утворень викликає потребу в їх всесторонньому дослідженні, оскільки існують значні розбіжності поглядів стосовно структурно-семантичної характеристики та функціональних особливостей цих конструкцій.

Прислівниково-дієслівні одиниці на зразок “транслокальний прислівник + дієслово” розглядають як складені слова [5, с.531; 8, с.310; 9, с.107; 10, с.89-90; 11, с.81; 12, с.438; 13; 15, с.437-438], або словосполучення [1; 2, с.153-155; 6, с.385-387; 7, с.442]. У першому випадку ці одиниці відносять до словотворення, у другому – до малого синтаксису. Різна семантична структура цих дієслівних одиниць зумовлює їх неоднозначне трактування. Метою статті є дослідження семантичних та функціональних особливостей транслокального преверба у складеному дієслові та визначення мовного статусу прислівниково-дієслівних одиниць на зразок “транслокальний прислівник + дієслово”.

Статус преверба визначається його властивістю відокремлюваної частини складеного дієслова, яка окрім відокремлюваності відрізняється від власне префікса тим, що у синтаксичному плані займає проміжне місце між частиною слова і окремим словом [14, с.26]. Орфографічна непослідовність, що виявляється у написанні прислівниково-дієслівних конструкцій то разом, то окремо, підсилює синтаксичний статус цих утворень [16; 9]. Натомість встановити словотвірний характер прислівниково-дієслівних одиниць, тобто виявити критерії, які дозволили б говорити про ці утворення як про предмет дериватології, видається значно складнішим. Орфографічний критерій написання прислівниково-дієслівних одиниць разом не вважають переконливим для визнання слівного характеру цих утворень [11, с.82]. Додатковим аспектом вивчення даного питання може виявитися семантичний аналіз.

Контраргументом ідентифікації прислівниково-дієслівних одиниць як слів, є неідиоматичні конструкції, прислівникові компоненти яких можуть виявляти певний ступінь словотвірної та синтаксичної самостійності. Значення прислівниково-дієслівного утворення є сумою значень прислівникового компонента і дієслова, тобто значення дієслова доповнюється компонентом напряму, а прислівник реалізує своє пряме просторове значення: *hereintreten* 'зайти всередину', *herausnehmen* 'вийняти', *herunterkommen* 'зійти вниз'. Але водночас помітні продуктивні моделі "транслокальний прислівник + дієслово", у яких транслокальний прислівник разом із дієсловом утворюють одне семантичне ціле. Тут сумування значень кожного із компонентів неможливе і прислівниково-дієслівні конструкції є лексикалізованими одиницями: *hereinfallen* 'осоромитись', *herausfinden* 'розуміти, здогадуватись', *herunterbringen* 'виснажувати, руйнувати, розорити'.

У той час, як ідиоматичні випадки не викликають жодного сумніву щодо свого словотвірного характеру, неідиоматичні конструкції є яскравим прикладом синтаксичності словотвору, загальноновизнаної лінійної синтагматики складених слів. Такі одиниці легко розкладаються на компоненти, кожен з яких відповідає окремій лексемі [4, с.6]. Перші прислівникові компоненти примикають до дієслова подібно до членів словосполучення [4, с.24]. Структурно-семантична подільність складеної лексеми визначає її синтаксичну природу [4, с.7]:

- (1) *In den ersten vierzehn Tagen konnten es die Eltern nicht über sich bringen, zu ihm hereinzukommen.. (Kafka, Die Verwandlung, c.78).*
- (2) *Ihr Mann kommt herein und beide verfolgen gefesselt die Vorgänge in der Flimmerkiste... (Mannheimer Morgen, 30.10.1989, Lokales; Gute Mimik, aber schlechte Story).*

Речення (1) і (2) ілюструють той самий процес, який виражений дієсловом. У першому реченні модифікуючий елемент *herein*, що стоїть перед модифікованим дієсловом, виступає у ролі преверба, виконуючи функцію словотвірної морфеми. У другому ж прикладі при відмінюванні дієслівній формі модифікуючий елемент, просторове уточнення, розташований після базового дієслова, що виражає дію. Тому видається важко відрізнити цей модифікуючий елемент від вільного модифікуючого елемента (прислівника), оскільки словотвірна модифікація тут стає синтаксичною [14, с.13]. Отже, суперечливим є питання чи *herein* у реченні (2) є превербом, чи прислівником, який заповнює місце доповнення напряму на вимогу дієслова і тим самим виступає самостійним членом речення. Подібну аргументацію можна віднести і до речення (3):

- (3) *...ab einem gewissen Zeitpunkt kommt ein Strom und Licht herein, (Mannheimer Morgen, 12.01.1996, Feuilleton; Walzer unterm roten Stern).*

Проте тут спостерігається інший тип семантичного зв'язку між компонентом *herein* і дієсловом. Базове дієслово *kommen* вжите у переносному значенні, метафорично. Прислівниковий компонент *herein* зберігає своє конкретне просторове значення, але складене дієслово не виражає процес, який

маємо у прикладах (1) і (2). *Hereinkommen* у реченні (3) має значення *hereinscheinen*. Водночас можливі ще й інші випадки:

- (4) *Vögel begannen zu zwitschern, und der Frühling schien direkt in den Saal **herein*** (St. Galler Tagblatt, 28.03.1998, Dornröschen bereitete Freude).
- (5) *...nachdem ich vorher das Licht ausgelöscht und die Vorhänge der Fenster absichtlich nicht zugezogen hatte, damit ich die Sterne **hereinscheinen** sähe* (Stifter, Der Nachsommer, gutenberg.spiegel.de/stifter/nachsomm).

Hereinscheinen у прикладі (4), на відміну від *hereinkommen* у реченні (3), виявляє пряме значення. Модифікація дієслова *scheinen* у реченні (5) прислівником *herein* ідентична до модифікації дієслова *kommen* прислівником *herein* у прикладі (2). Різниця між *hereinscheinen* і *hereinkommen* полягає у характеристиці базових дієслів: *kommen* – дієслово руху, *scheinen* – дієслово дії. Просте дієслово *scheinen* не вимагає на протигагу від *kommen* доповнення напряму. Компонент напряму додається прислівником.

Отже, у прикладі (3) *hereinkommen* вжите у переносному значенні, оскільки базове дієслово *kommen* позбавлене свого конкретного значення. Причиною цього є контекст, який надає базовому, а тому і складеному дієслову переносного значення. Вплив контексту на розвиток переносного значення прислівниково-дієслівного утворення спостерігається і у реченні (6), де *hereinkommen* означає напрям дії всередину. Тут просторове значення прислівника *herein* можна вивести із контексту.

- (6) *...kein Strahl kam **herein**,...* (St. Galler Tagblatt, 04.09.1997, Gestörte Geheimsitzung in der Drachenburg).

Лексикалізовані прислівниково-дієслівні одиниці тієї ж моделі *herein + kommen* є утвореннями, у яких не виявляється жодного семантичного зв'язку між значенням цілого і значенням його складових:

- (7) *Aufträge kamen **herein*** (Grass, Katz und Maus. Hundejahre, с.343).
- (8) *Die Aktien waren gefragt, die Analysten überzeugt, das Geld für die Produktion kam **herein*** (Mannheimer Morgen, 01.04.2000, Fernsehen und Hörfunk; Wenig spannend).
- (9) *Dann käme der Schmerz nicht **herein*** (Wolf, Nachdenken über Christa T., с.75).

У прикладах (7), (8) і (9) важко встановити конкретне значення *herein*. У реченні (7) пряме значення дієслова *kommen* нівелювалось, а прислівниково-дієслівна одиниця має значення 'надходити', причому це значення виводиться лише із контексту, так само як і контекст у реченні (8) є визначальним для встановлення значення 'прибувати, надходити (про гроші)'. Також і в останньому реченні (9) маємо ідіоматичний випадок вживання *hereinkommen* у значенні 'оплачуватися, виправдовувати витрати, зусилля, старання', де *hereinkommen* є демотивованим утворенням. Як бачимо, схильність складених дієслів до однозначності та переосмислення свого значення [4, с.18] властива зокрема і прислівниковим превербам.

Крім багатозначних прислівниково-дієслівних конструкцій (*hereinkommen*) у мові наявні й однозначні конструкції, у яких значення базового дієслова лише

доповнюється компонентом напряду: *hereindrängen, hereinfluten, hereinhageln, hereinnicken, hereinschleichen, hereinströmen, hereinstürmen*. До речі базове дієслово не обов'язково є дієсловом руху чи дії, воно може бути і дієсловом стану:

(10) *Die Sonne strahlte am Morgen früh zum Fenster herein, ...* (St. Galler Tagblatt, 29.10.1997, Pfadi Rorschach).

Словотвірна модель “транслокальний прислівник + дієслово”, у даному випадку приєднаний до дієслова преверб *herein*, породжує прислівниково-дієслівні конструкції із одним непросторовим значенням, які є повністю демотивованими, тобто ідіоматичними одиницями: *hereinlegen* ‘ошукати’, *hereinplatzen* ‘несподівано з'явитися’, *sich hereinreiten* ‘опинятись у несприятливих обставинах’:

(11) *Mit einem alten Trick haben zwei Frauen eine Rentnerin im Wohlgelegen **hereingelegt*** (Mannheimer Morgen, 22.12.2000, Lokales; Diebinnen legen Rentnerin herein).

(12) *Dafür sollte ein Raum zur Verfügung stehen, in dem man sich ungestört unterhalten kann und weder die Kollegen noch die Kinder zwischendurch **hereinplatzen*** (www.image-coaching.de).

(13) *Wir haben uns in einen üblen politischen Konflikt **hereingeritten*** (www.x-zine.de).

(14) *Lassen Sie die Arbeit sein und schauen Sie bei uns **herein*** (St. Galler Tagblatt, 30.12.1998, Rinderwahnsinn im OP).

Для прислівниково-дієслівних утворень “транслокальний прислівник + дієслово” характерні не лише просторові значення, але й інші значення, які далекі від просторової семантики.

Шляхи розвитку значень окремих прислівниково-дієслівних утворень різні, проте, виникнення непросторового значення, як правило, пов'язане із просторовим значенням прислівникового компонента. Сполучаючись із різними за значенням дієсловами, прислівник поступово розвинув у складі прислівниково-дієслівної конструкції значення, яке на початку лише слабо виділялось крізь просторову семантику [3, с.16]. Наприклад, прислівник *herab* виявляв своє основне просторове значення напряду вниз перш за все у сполученні із дієсловами руху та дії: *herabdrücken, herabfallen, herabfließen, herabgleiten, herabkommen, herabsteigen*. В низці прислівниково-дієслівних утворень прислівник *herab* має значення ‘зниження, зменшення; приниження’: *herabmindern* ‘знижувати, зменшувати; принижувати’, *herabsetzen* ‘знижувати, скорочувати; принижувати, применшувати’, *herabwürdigen* ‘принижувати, применшувати’, *herabziehen* ‘принижувати, висміювати’.

Серед наведених вище складених дієслів лише у дієслова *herabmindern* можна спостерігати вплив семантики базового дієслова на розвиток у прислівника *herab* іншого, непросторового значення. У решті дієслів прислівник *herab* вже сам надає складеному дієслову значення ‘зниження, зменшення; приниження’, тобто актуалізує це словотвірне значення у

сполученні із базовими дієсловами, що мають свою семантику, відмінну від *mindern* 'зменшувати, скорочувати'. Дієслова із превербом *herab* у значенні 'зниження, зменшення; приниження' виникли, очевидно, за аналогією до дієслова *herabmindern*, яке слугувало зразком для їх утворення.

В іншому випадку низка дієслів із близькою семантикою, сполучаючись із прислівником *heran* спричинилася до того, що *heran* розвинуло значення 'дії до певної межі чи з певною метою': *heranbilden* 'навчати, готувати, виховувати (кадри)', *heranreifen* 'дозрівати, назрівати', *heranwachsen* 'підростати, дозрівати', *heranziehen* 'вирощувати, виховувати (кадри)'. У поданих дієсловах прислівник *heran* не реалізує просторового значення напряму руху до якоїсь цілі та наближення до центру.

Необхідною умовою реалізації прислівником свого основного значення є наявність конкретного тривимірного простору [16, с.167], оскільки щодо своєї семантики транслокальні прислівники вказують напрям руху і різноманітні переміщення у просторі (значення прислівників подаються за словником DUDEN Deutsches Universalwörterbuch):

- herab*- звідти вгорі сюди вниз, (*herunter*)
- heran*- звідти сюди, в напрямку до мовця чи якоїсь речі
- herauf*- звідти внизу сюди вгору
- heraus*- звідти всередині сюди назовні
- herbei*- звідти сюди, із віддаленого місця до місця мовця
- herein*- звідти назовні сюди всередину
- hernieder*- звідти вгорі сюди вниз, (*herab*, *herunter*)
- herüber*- звідти (по той бік) сюди
- herunter*- звідти вгорі сюди вниз
- hervor*- звідти позаду сюди наперед
- herzu*- звідти сюди, в напрямку до мовця (*herbei*)

Смисловим елементом аналізованих одиниць нерідко зустрічаються дієслова руху, які вимагають доповнення напряму. Крім транслокального преверба, сигналізаторами простору може виступати базове дієслово руху, додаток в акузативі або прийменниково-іменникова група:

- (15) *Während sich dies abspielte, waren endlich auch die Kutschen **herangekommen*** (ftp.scu.edu.tw/EText/Gutenberg-DE/ gutenb/fontane).
- (16) "*Der Heilige Geist komme **hernieder** und erneuere das Antlitz der Erde, dieser Erde*"... (Frankfurter Rundschau, 31.05.1997, S. 2, Neue Papst-Visite in Polen).
- (17) *Da er **herzugekommen** war, sagte er: "Ich sehe, daß du mit einem fremden Manne beschäftigt bist,..."* ([Stifter, Der Nachsommer](http://Stifter_Der_Nachsommer.gutenberg.spiegel.de/stifter/nachsomm), gutenberg.spiegel.de/stifter/nachsomm).
- (18) *...als die beiden Männer in plötzlichem Entschluß den Weg **herabkamen*** (Lenz, Heimatmuseum, с.398).
- (19) *Als man von Tisch aufgestanden war, kam der Spätnachmittagsdampfer die Kessine **herunter** und legte an der Landungsbrücke ... an* (Fontane, Effi Briest, с.347).

- (20) *Ein mit Personen besetzter Dampfer kam in diesem Augenblick den Fluß **herauf*** (Fontane, Jenny Treibel, c.106).
- (21) *“Wir sind seit Wochen und Monaten nicht aus unserem Studio **heraus**gekommen”, stöhnen Dave Roth (31) und David Jost (29)* (www.abendblatt.de/daten/2002).
- (22) *Plötzlich kommen von allen Seiten Streifenwagen **herbei**, Beamte springen **heraus** und stürmen auf einen scheinbar harmlosen Passanten zu* (Mannheimer Morgen, 04.01.1999, Lokales; Einsatz am Markt erregt Aufsehen).
- (23) *Kommen Sie zu uns ins Zimmer **herein*** (Kafka, Das Schloß, www.kafka.org/projekt/schloss/dasah).
- (24) *Sie sei von ihrem Jahrmarkt-Stand, wo sie Wintersachen verkauft, häufig **herüber** gekommen* (St. Galler Tagblatt, 18.10.1999, Hat St. Gallen gut geblufft?).
- (25) *Da sei der Ehemann der Angeklagten mit einer Schreckschusspistole hinter einem Vorhang **hervor** gekommen...* (Mannheimer Morgen, 25.10.2000, Lokales; Freispruch nach zehn Minuten).

У конструкціях, де базове дієслово руху і транслокальний прислівник реалізують свої конкретні просторові значення, спостерігається слабкий семантичний зв'язок між двома компонентами конструкції. Відношення між ними базуються на модифікації дієслівного процесу доповненням напрямку дії. Семантична самостійність прислівників впливає на їх відносну синтаксичну самостійність. Слабша внутрішня єдність неідіоматичних конструкцій є причиною коливань у їхньому написанні. Нерідко транслокальний прислівник при відмінюваній і невідмінюваній дієслівній формах розташований перед дієсловом, але написаний окремо від нього:

- (26) *Ich bin sogar selbst einmal **herunter** gefallen. Zum Glück lagen unten Blätter, sonst hätte ich mich böse verletzt* (Frankfurter Rundschau, 30.09.1999, S.10, Praktische Fortbildung: Merianschule baut Hof um).
- (27) *Weil sich gestern gegen 11.45 Uhr nach einem Sturm mehrere schwere Dachplatten auf dem Besucherzentrum Opel Live verschoben hatten und **herunter** zu fallen drohten,...* (Frankfurter Rundschau, 13.12.1999, S.5, Dachplatten bei Opel Live verrutscht).
- (28) *Ebenfalls in der Nacht zum Donnerstag wurde der Athlet von einer Glasscheibe verletzt, die aus dem sechsten Stock seines Apartments **herunter** fiel und ihn am Kopf traf* (Frankfurter Rundschau, 21.02.1998, S.19, Empörte NHL sucht nach Schuldigen).

Синтаксичні можливості транслокальних прислівників у межах речення дуже різноманітні:

- (29) *Eine bronzene Schwingtür öffnet sich und **herein** tritt eine ungewöhnliche schöne Frau* (Frankfurter Rundschau, 15.02.1997, S.8, Nachweis von Bilharziose an Mumien zeigt, daß auch die ägyptischen Herrscher an der Volksseuche litten).

(30) *Von hoher Schloßzinne schaute sie **herab** auf die Altstadt.* (Mannheimer Morgen, 23.01.1989, Regionales; Königin Silvia kam bei Kaiserwetter).

У наведених вище прикладах превербальне вживання транслокальних прислівників і тим самим прив'язаність їх до дієслова порушуються незвичною для преверба позицією. Транслокальний прислівник не замикає речення як це властиво превербу. Самостійне вживання прислівника поруч із дієсловом відносне, оскільки в усіх реченнях транслокальний прислівник у синтаксичній функції адвербіального уточнення може виконувати словотвірну функцію преверба:

(29 a) *Eine bronzene Schwingtür öffnet sich und eine ungewöhnliche schöne Frau tritt **herein**.*

(30 a) *Von hoher Schloßzinne schaute sie auf die Altstadt **herab**.*

Можливість трансформації адвербіальної функції у превербальну лише підтверджує залежність прислівника від дієслова. Синтаксична залежність преверба зумовлена його семантичною залежністю від базового дієслова. Міра семантичного зв'язку між транслокальним прислівником і дієсловом визначає синтаксичний статус транслокального прислівника як самостійного члена речення чи форманта, який подібно до префікса замикає речення. Вираження єдиного нероздільного щодо семантики процесу - семантичний критерій, на основі якого у транслокального прислівника виникає превербальне вживання. Чим тіснішим є семантичне злиття преверба і дієслова, тим менша модифікуюча роль преверба. У випадку із прислівниково-дієслівними конструкціями із конкретним просторовим значенням саме навпаки – модифікуюча функція транслокального преверба виражена сильно.

Прислівниково-дієслівні конструкції із конкретним просторовим значенням, маркованим компонентом напряду, який доповнює дієслово, перебувають на межі синтаксису і словотвору. Превербальне вживання транслокального прислівника ще не утвердилося остаточно. Водночас спостерігається тенденція до утворення все більшої кількості прислівниково-дієслівних конструкцій за моделлю “транслокальний прислівник + дієслово”. Наявність у превербів непросторових значень залежить від семантики базових дієслів, що у свою чергу призводить до тіснішого семантичного зв'язку між компонентами аж до повної лексикалізації прислівниково-дієслівних утворень, або й до ідіоматичності певних наповнень моделі. Продуктивність моделі свідчить про словотвірний характер прислівниково-дієслівних одиниць

1. *Брыковский К.С.* Глагольные единицы типа *aufgehen* и типа *hinaufgehen* в современном немецком языке. Автореф. канд. дис., М., 1955. 2. *Левковская К.А.* Лексикология современного немецкого языка. М., 1968. 3. *Недялков Р.П.* Смысловые ряды глаголов с компонентом *aus-*, *heraus-*, *hinaus-*. Автореф. канд. дис., Л., 1961. 4. *Степанова М.Д.* Словосложение в современном немецком языке. Автореф. докт. дис., Ленинград, 1959. 5. *Степанова М.Д.* Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. Москва, 1979. 6. *Brinkmann H.* Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung. Düsseldorf, 1971. 7. *Engel U.* Deutsche Grammatik. Heidelberg, 1996. 8. *Fleischer W.* Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, 1982. 9. *Harnisch K.-R.* “Doppel-

partikelverben” als Gegenstand der Wortbildungslehre und Richtungsadverbien als Präpositionen. Ein syntaktischer Versuch//Tendenzen verbaler Wortbildung in der deutschen Gegenwartssprache. Hamburg, 1982. 10. *Henzen W.* Deutsche Wortbildung. Tübingen, 1965. 11. *Hinderling R.* Konkurrenz und Opposition in der verbalen Wortbildung//Tendenzen verbaler Wortbildung in der deutschen Gegenwartssprache. Hamburg, 1982. 12. *Jung W.* Grammatik der deutschen Sprache. Leipzig, 1973. 13. *Paul H.* Deutsche Grammatik. Bd.V., Teil 4: Wlehre. Tübingen, 1968. 14. *Šimečková A.* Untersuchungen zum ’trennbaren’ Verb im Deutschen I. Prag, 1994. 15. *Wellmann H.* Die Wortbildung//DUDEN. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Mannheim, 1995. 16. *Zintl J.* Zur Syntax von hinaus/hinein, heraus/herein//Tendenzen verbaler Wortbildung in der deutschen Gegenwartssprache. Hamburg, 1982. 17. *DUDEN. Deutsches Universalwörterbuch.* Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion. 3., völlig neu bearb. u. erw. Aufl. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 1996. Auf der Grundlage der neuen amtlichen Rechtschreibregeln.

STATUS AMBIVALENCE AND SEMANTIC PECULIARITIES OF VERBS WITH THE TRANSLOCATIVE PREVERB IN PRESENT-DAY GERMAN

O.R.Kurylas

*Dpt. of German Philology
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The present article is concerned with adverbial preverbs of the type of *herab* and adverbial-verbal units built by the model “translocative adverb + verb”. A high productivity of this word-forming model in present-day German makes the verbs with translocative adverbs in the preverbal function the subject of derivational analysis. However, the existence of a considerable number of non-idiomatic forms of this model, the adverbial components of which may reveal a fairly high degree of semantic and syntactic independence, gives grounds to consider adverbial and verbal units to be the forms at the crossroads of derivatology and syntax, with the translocative preverbs as the first components of compound verbs intermediate between a part of the word and the word proper taken for a translocative adverb.

Key words: translocative adverbs, adverbial preverbs, word-formation, semantics, syntactic functions.

Стаття надійшла до редколегії
21 листопада 2002 р.

Статтю прийнято до друку
14 березня 2003 р.

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

Е.Ф.Скороходько, проф.,
Український інститут лінгвістики
та менеджменту

НЕОНІМИ В АНГЛОМОВНОМУ НАУКОВОМУ ТЕКСТІ

Розглядаються неоніми в аспекті їхнього походження, структури, вживання та розподілу в науковому тексті.

Ключові слова: прецедентна ономазіологія, стратегії номінації.

Лексичний компонент наукового тексту справедливо асоціюється передусім з фаховим терміном. Термін є головним структуротвірним чинником наукового тексту. Саме термін несе інформацію, заради якої створено статтю чи монографію. Звідси випливають і кількісні показники: на 100 слів тексту часто припадає до 30-35 термінів.

Проте існують мовні одиниці, які попри свою нечисленність, відіграють у науковому тексті неабияку роль. Йдеться про **неоніми** – слова чи словосполучки, які сконструював автор тексту, щоб дати назву щойно запропонованому поняттю [3].

Поняття, що зустрічаються в науковому тексті, можна класифікувати за двома ознаками: усталеністю та наявністю імені. Це дає три категорії понять (табл.1).

Таблиця 1

Типи понять у науковому тексті

Категорія	Усталеність	Ім'я
Загальноживане поняття	+	+
Іменоване нове поняття	–	+
Неіменоване нове поняття	–	–

Нове тут назване поняття, вперше використане у досліджуваному тексті. Його необхідними формальними ознаками є наявність дефініції у тексті та відсутність такої у фахових словниках. Проте ці ознаки не є достатніми. З одного боку, авторам наукових текстів часто доводиться уточнювати, в якому саме значенні вони використовують той чи інший багатозначний термін, з другого – лексикографічні джерела, як правило, взагалі не фіксують вузькоспеціальних та рідко вживаних понять. Іменем загальноживаного поняття є термін, іменованого нового – неонім. Мовним вираженням неіменованого нового поняття є опис. На відміну від терміна (і термінологічного неологізму, зокрема) неонім, як ім'я щойно введеного поняття, не є усталеною мовною одиницею. Він вживається лише автором.

За формою неоніми найчастіше є складними словами або словосполучками. Мовні одиниці, утворені ланцюжком іменникових основ ($N+N$, $N+N+N$ тощо), тут зараховано до складних слів, незалежно від їхнього оформлення [7]. Структурну чи семантичну різницю між термінами на зразок

database та *knowledge base* не можна вважати релевантною. Тому такі терміни як *decision trellis*, *event association*, *chain density vector*, *knowledge discovery tool*, *version-space split-merge algorithm* кваліфікуємо як складні слова. Серед словосполук трапляються прикметникові та прийменникові форми: *extensional database*, *lexical chainer*, *set of concept hierarchies*, *color variance of adjacent pixels*.

Одиницю, в якій іменникову основу заступає словосполука, умовно назвімо синтаксичним складним словом. Наприклад, базою неоніма *elastic graph dynamic link model* є складне слово *graph link model*. Кожний з двох перших його компонентів розгорнуто у словосполуку за рахунок прикметникових означень *elastic* та *dynamic*. Утворені словосполуки зайняли місця іменникових основ. Структуру цього неоніма можна зобразити так: *elastic graph dynamic link model*

Подібно утворено неоніми *high level personal concept* < (*high level*) + (*personal concept*), *stroke spatial character recognition* < *stroke* + ((*spatial character*) + *recognition*), *divide and conquer optimization* < (*divide and conquer*) + *optimization*. Такі одиниці поширені також у термінології.

Ще один тип багатокомпонентних одиниць, типових як для наукової термінології, так і, особливо, для неонімів, можна умовно назвати комплексною словосполукою. Це – словосполука, один із компонентів якої є синтаксичним складним словом. Наприклад, словосполука *intelligent environment* перетворюється на комплексну внаслідок розгортання іменника *environment* у синтаксичне складне слово (*environment* → *development environment* → *agent-based development environment*): *intelligent agent-based development environment*.

Зрідка зустрічаються також однослівні неоніми. Найчастіше вони є результатом семантичного термінотворення: прототипом неоніма *correlation* “рівняння, що моделює теплопередавання на стику метал/ливарна форма (ливарне виробництво)” слугував статистичний термін *correlation* “міра зв'язку між змінними”: *skeleton* “середня вісь (в аналізі зображень)” є трансформом слова *skeleton* “кістяк”.

Переосмислення зазнають і компоненти неонімів. *Template* у неонімі *translation template* означає не так шаблон, як узагальнену схему відповідності між одиницями двох мов, в якій конкретні компоненти цих одиниць (наприклад, афікси) замінено певними змінними величинами.

В поодиноких випадках неоніми виникли завдяки нестандартним штучним операціям. Наприклад, С.Фрадкін створив модель пошуку інформації, в якій використано деревовидну структуру (*tree*). Цій моделі він дав назву *trie*. Нове слово є фрагментом кореневої морфемі іменника *retrieval* (< *retrieve* < ME *retreven* < MF *retrouver*). Для відрізнення в усному спілкуванні від терміна теорії графів *tree* [tri:] автор неоніма запропонував вимовляти його як *try* [6].

Неоніми структурно складніші за нотоніми (імена відомих понять). Найпростіший показник структурної складності мовної одиниці її лексична довжина *S* (див. рис. 1), тобто кількість компонентів (основ повнозначних частин мови, що входять до її складу). Якщо серед нотонімів кількісно

переважають двокомпонентні терміни на зразок *database*, *canonical representation*, *data structure*, *domain knowledge*, то серед неонімів – трикомпонентні (*member-linked similarity*, *negatively significant event*, *set of concept hierarchies* тощо). На друге місце серед нотонімів виходять однокомпонентні терміни, серед неонімів – чотирикомпонентні (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл нотонімів та неонімів за лексичною довжиною

Кількість компонентів	Кількість нотонімів, %	Накопичена кількість нотонімів, %	Кількість неонімів, %	Накопичена кількість неонімів, %
1	36,6	36,6	1,6	1,7
2	44,5	81,1	25,0	26,6
3	14,3	95,4	31,7	58,3
4	3,1	98,5	28,3	86,7
5	1,5	100,0	6,7	93,3
6	0,0	100,0	6,7	100,0

Різниця між лексичною довжиною нотонімів та неонімів в усіх випадках є статистично значущою. Ймовірність помилки не перевищує 1-2%, а для трикомпонентних одиниць – 0,02%.

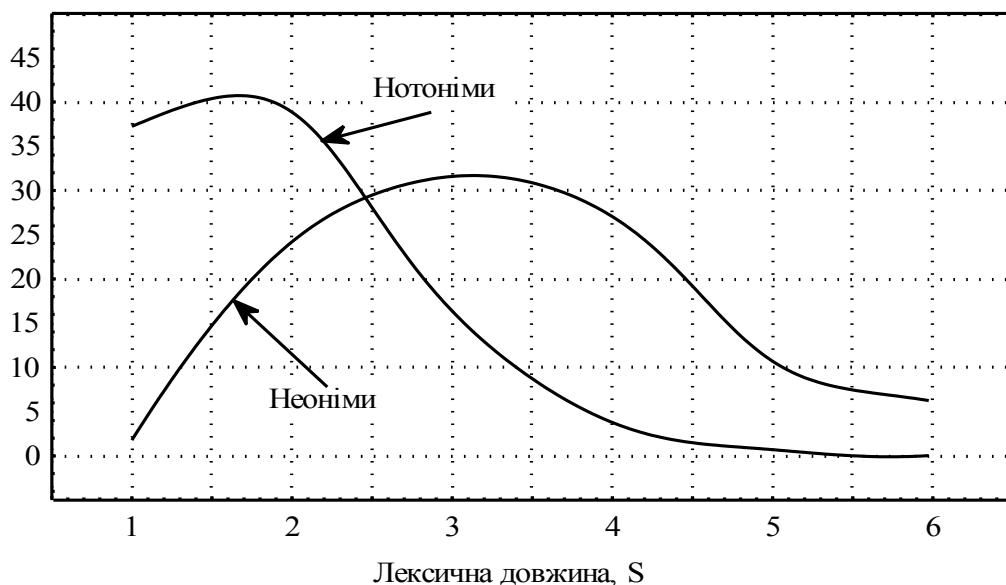

Рис.1. Лексична довжина нотонімів та неонімів

Ці дані цілком узгоджуються із виявленою раніше закономірністю – позитивною кореляцією між структурною та семантичною складністю мовної одиниці [4]. Неонім є іменем нового поняття, вперше використаного у тексті. Таке поняття є похідним від деяких інших. Наприклад, автор пропонує новий

метод автоматичного реферування та пошуку текстів, якому він дав назву *unified mental annotation and retrieval tool*. Відповідне поняття визначається через відомі поняття “hybrid information retrieval system”, “semantic category scheme”, “clustering information”, “semantic relation” тощо, тобто є похідним від цих останніх. Оскільки перелічені поняття входять до складу поняття “unified mental annotation and retrieval tool”, вони простіші від нього. Відтак значення неоніма *unified mental annotation and retrieval tool* містить значення термінів-нотонімів *hybrid information retrieval system, semantic category scheme* тощо як семантичні складники. Тому неонім семантично складніший за нотоніми.

Структурна складність переважної більшості неонімів призводить до того, що вони часто мають паралельні абrevіатурні (ініціального чи складноскороченого типу) або абrevіатурно-символьні форми: *adaptive edge enhancement > AEE, color variance of adjacent pixels > CVAP, high level personal concept > HLPC, knowledge-rich database > KRDB, residual analysis and recursive partitioning > RAP* (звідки – *RAP pattern discovery*), *rule induction two in one > RITIO*), *median order statistic filter > MedOSF, report generation tool > REGENT, mining strong multiple-level association rules > Ml_*.

Найчастіше неоніми зустрічаються у теоретичних статтях в царині сучасних напрямів, яким притаманний інтенсивний розвиток (новітні інформаційні технології, штучний інтелект, аерокосмічні дослідження тощо). Було обстежено 56 наукових статей, присвячених штучному інтелекту (інформаційному пошуку; видобуванню знань із бази даних; комп'ютерному аналізу, розпізнаванню та опрацюванню зображень; проектуванню мультимедійних систем) в журналах *Information Systems, IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering, IEEE Transactions on Pattern Analysis and Machine Intelligence, International Journal of Pattern Recognition and Artificial Intelligence*) і 10 статей з матеріалознавства та обробки металу в журналах *Transactions of the ASME, Journal of Engineering Materials and Technology* та *Metallurgical and Materials Transactions* за 1994-2003 роки.

У першій групі 23 статті (41%) містять неоніми. Серед них на статтю припадає в середньому 2,8 неоніма (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл неонімів за статтями

Кількість неонімів	1	2	3	4	5	6	7	8
Кількість статей	11	4	2	1	0	2	1	2

У другій групі тільки одна стаття містить неонім. Ймовірність того, що спостережена різниця є випадковою, складає 0,86%. Це підтверджує тезу про активніше створення неонімів саме в новітніх галузях знання.

Неонім позначає поняття, що є результатом певного розумового процесу. Останній полягає у формуванні нового знання – нової теорії, концепції, нового методу, класу приладів тощо. Найчастіше саме ознайомлення читача з цим новим знанням, мовним втіленням якого є неонім, становить глобальну мету автора тексту. Такі неоніми назвемо **цільовими**. В окремих випадках автор

вводить ще й похідні від цього поняття. Наприклад, розв'язуючи проблему адекватного формулювання запитів до бази даних, автор пропонує спеціальну формальну систему, названу ним *conceptual query language (CQL)*. Опис цієї системи – головне комунікативне завдання автора тексту. Отже, *conceptual query language* – це цільовий неонім. Крім нього, автор вводить **похідні** неоніми, які позначають компоненти запропонованої системи: *CQL input form*, *CQL query*, *CQL query processing architecture*, *CQL syntax*. Нарешті, третю групу неонімів складають назви понять, які відіграють допоміжну роль у розв'язанні центральної проблеми, що стоїть перед автором. Як правило, це нові прийоми, інструмент дослідження тощо. Відповідні неоніми назвемо **підпорядкованими**. Кількісне співвідношення одиниць цих трьох груп таке: цільові неоніми – 48,4%, похідні – 17,2%, підпорядковані – 34,4%.

Частина неонімів так і залишається оказіональними авторськими утвореннями, але деякі набувають більшого **поширення** і отримують статус термінологічних неологізмів, згодом загальноприйнятих стандартних термінів.

Наприклад, у 1964 році Х.Блум запропонував новий метод автоматичного аналізу зображень (виявлення “скелету” зображення) [8]. Він назвав його *medial axis transformation (MAT)*. Цей метод було схвально прийнято, за минулі роки з'явилася низка послідовників Блума. Завдяки цьому назва методу успішно пододала шлях від неоніма до широковживаного терміна.

У 1958 році Дж.МакКарті вперше вводить поняття автоматичного керування комп'ютерною пам'яттю і пропонує відповідний неонім: *garbage collection* [14]. Згодом (близько 1976 року) завдяки І.У.Дікстрі та іншим з'явилися похідні неоніми на позначення компонентів системи автоматичне керування пам'яттю – *mutator* та *collector* [10]. Зараз всі ці неоніми перетворилися на широковживані терміни, зафіксовані у словниках. Це стосується також колишнього неоніма *trie*.

До неонімів, які згодом отримали статус термінів, належать також *buildup area building extraction* – модель виявлення контурів будинків в автоматичному аналізі зображень [15]; *embedded zerotree wavelet image compression algorithm* – алгоритм компресії зображень [17]; *localized radial basis function* – метод непараметричного описування організації даних [16]; *negation as failure* – принцип, згідно з яким неможливість логічного виведення певних фактів вважається їхнім запереченням [9]; *self-organizing map* – спеціальний тип алгоритма кластеризації [11]; *snake* – модель виявлення контурів обличчя в автоматичному аналізі зображень [13] тощо. Серед колишніх неонімів є широковживані терміни: *neural network* “нейронна сітка”, *data mining* “видобування знань із бази даних”, *decision tree* “модель прийняття рішень, яка використовує деревовидну структуру”, *classification tree* “метод класифікації об'єктів, у якому приналежність об'єкта до певного класу визначається вимірюванням значень незалежної змінної” тощо.

Якщо базова термінологія галузей, пов'язаних із повсякденним життям людини (будівництвом, тваринництвом, частково ливарництвом, металургією,

гідромеліорацією тощо), має корені у ремісничій лексиці [1; 2], то у новітніх галузях знання, в яких переважає інтелектуальний складник, шлях утворення термінів починається здебільшого від неонімів: неонім → неологізм → “стихийний” термін → загальноприйнятий (стандартизований) термін.

Неоніми займають помітне місце у структурі наукового тексту. На рис.2 зображено типовий розподіл термінологічного складу наукової статті. Спеціальні терміни розбито на чотири групи: *D* – індикативні маркери (терміни з широким значенням, що виражають базові поняття відповідної галузі знання: *data mining*, *machine learning* тощо), *U* – немаркерні терміни (*decision tree*, *directed acyclic graph* тощо), *F* – інформативні маркери (терміни, що виражають складні вузькоспеціальні поняття: *conditional independence statement*, *context specific independence* тощо) та *N* – неоніми [5]. Середня семантична складність термінів цих груп збільшується в переліченому порядку.

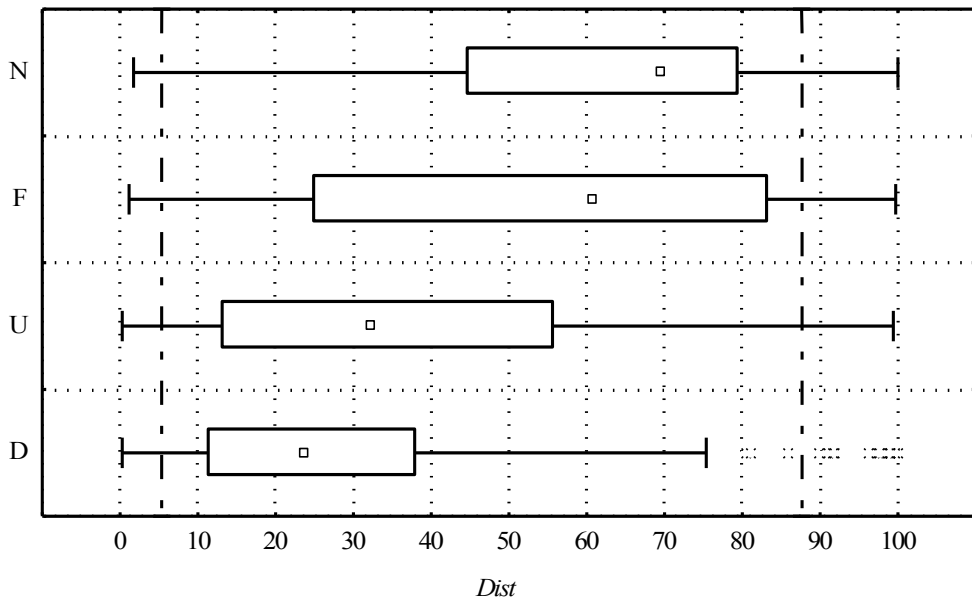

Рис.2. Розподіл термінологічного складу наукової статті

На осі X показана відстань речення від початку тексту у відсотках до загальної кількості речень у тексті (*Dist*), на осі Y – місце першого, останнього та центрального входження (вживання) термінів відповідної групи (перша та друга вертикальні риски, маленький прямокутничок). Більший прямокутник позначає фрагмент тексту, який охоплює 50% входжень цих термінів, що прилягають до центрального входження. Зірочки позначають входження, відірвані від головного масиву відповідних термінів. Вертикальні пунктирні лінії відокремлюють центральні розділи тексту від вступу та підсумків.

Різниця в локалізації перших та останніх входжень термінів всіх чотирьох груп практично відсутня, проте 50-відсоткові відрізки та особливо центральні

входження виявляють чітку тенденцію до збільшення відстані від початку тексту із збільшенням семантичної складності мовної одиниці. Ймовірність похибки не перевищує 3,62%. Це свідчить, по-перше, що у тексті реалізовано комунікативну стратегію поступового ускладнення [5], по-друге, що неоніми, як мовні одиниці з великим інформативним потенціалом, тяжіють до прикінцевих фрагментів центральних розділів тексту.

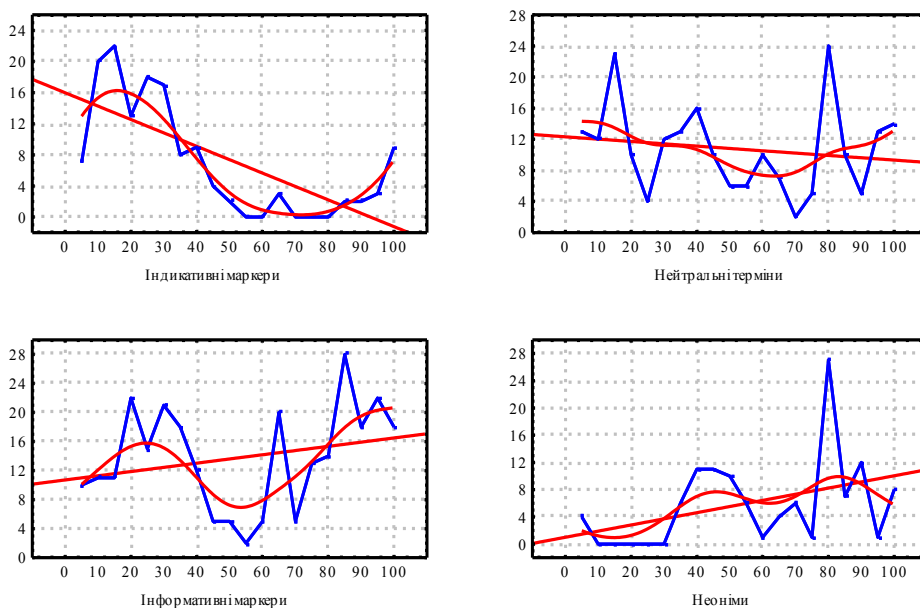

Рис.3. Термінологічна щільність тексту.

Аналіз термінологічної щільності також переконує у цьому: з віддаленням від початку тексту зменшується частота семантично простих термінів і збільшується частота складніших термінів (мал.3). Ламана лінія відбиває фактичні дані (кількість термінів відповідної групи на відрізок тексту, який охоплює 5% речень), крива – апроксимацію за методом найменших квадратів, пряма – лінійну апроксимацію, яка ілюструє загальну тенденцію зміни частоти. Найстрімкішим є зростання частоти цільових та похідних неонімів.

Таким чином, можна констатувати, що неоніми (передусім цільові та похідні) займають чільні місця як у когнітивній, так і в комунікативній структурах тексту. Решта термінів підпорядковані неонімам, допомагаючи їм передати ту інформацію, заради якої створено текст.

1. *Гринеv С.В.* Введение в терминоведение. М., 1993. 2. *Малеvич Л.Д.* Особливості української термінології донаукового періоду//Мовознавство. 1999. № 4-5.

3. *Скороходько Е.Ф.* Терміни, що виражають нові знання, у структурі англомовних наукових текстів//Вісник Харківського національного університету. № 471. Іноземна філологія на межі тисячоліть. X., 2000. 4. *Скороходько Е.Ф.* Сіткове моделювання лексики: лінгвістична інтерпретація параметрів семантичної складності//Мовознавство. 1995. № 6. 5. *Скороходько Е.Ф.* Термін як репрезентант комунікативної стратегії побудови наукового тексту//Мовні і концептуальні картини світу. № 6. Книга 2. К., 2002. 6. *Allerton P.* A Trie Compaction Algorithm for a Large Set of Keys//IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering. Vol.8. Number 3. June 1996. 7. *Bauer L.* English word formation. Cambridge University Press, 1983/1996. 8. *Blum H.* A transformation for extracting new descriptors of shape//Symp. on models for perceptron of speech and visual form. Cambridge: MIT Press, 1964. 9. *Clark K.L.* Negation as Failure. Logic and Databases. H.Gaillare and J.Minaker, eds. New York: Plenum Press, 1978. 10. *Dijkstra E.W. et al.* On-the-fly Garbage Collection: An Exercise in Cooperation. 1976. 11. *Kohonen T.* Self-Organizing Map. Berlin, Springer: 1995. 12. *Lee R.S.T.* An Intelligent Multiagent Based Facial Authentication System. International Journal of Pattern Recognition and Artificial Intelligence. Vol.16. No.4. 2002. 13. *McCarthy J.* Recursive functions of symbolic expressions and their computation by machine. 1960. 14. *McKeon D.M.* Toward automatic cartographic feature extraction//*Mapping and Spatial modelling for Navigation*. Ed. L.F.Pau. NATO ASI Series. Vol. F65: Springer Verlag. 1990. 15. *Moody J. and Darken C.J.* Fast Learning in Networks of Locally-Tuned Processing Units. *Neural Computation*. Vol.1. No.2. 1989. 16. *Shapiro J.M.* Embedded image coding using zerotrees of wavelet coefficients. *IEEE Trans. Sygn. Process.* No.12. 1993.

NEONYMS IN THE ENGLISH SCI-TECH TEXT

E.F.Skorokhodko

*The Ukrainian Institute
of Linguistics and Management*

Neonyms, i.e. names of newly-coined concepts are discussed along the following lines: their origin, structure, circulation and distribution in the text.

Key words: precedent onomasiology, naming strategies.

Стаття надійшла до редколегії
15 грудня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
11 лютого 2003 р.

Ю.А.Завгороднєв, доц.,
О.І.Дуда, асп.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА АНГЛІЙСЬКИХ АТРИБУТИВНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У ПІДМОВІ КРЕДИТНО- БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

У статті зроблено спробу дослідити структурно-семантичну організацію англійських термінологічних словосполук атрибутивного типу у терміносистемі кредитно-банківської справи. Поряд із спільними та відмінними рисами продуктивних моделей атрибутивного типу досліджується й їхня семантична структура. Семантичні відношення між складовими словосполук можна виявити завдяки трансформаційному аналізу їхньої структури. Такі відношення поділяються на чотири групи, представлені на синтаксичному рівні. Виконаний аналіз дає змогу зробити висновок про те, що атрибутивні словосполуки беруть участь у реалізації головних стилістичних ознак тексту з галузі фінансів: компресії, номінативності і стандартності.

Ключові слова: термінологія, синтагматика.

Основою спеціальних текстів різних підмов виступають терміни і термінологічні словосполучення (ТСС), котрі утворюються трьома способами: морфологічним (афіксна і безафіксна деривація, словоскладання, абревіація); синтаксичним (процес лексикалізації словосполучень); семантичним (процес переосмислення загальноживаної лексики на основі метафоричного і метонімічного перенесень). Оскільки морфологічний спосіб номінації не може повністю задовільнити потребу у мовних знаках для виразу нових понять і їх диференціації, велику роль тут відіграє процес ускладнення вже існуючих мовних комплексів, тобто синтаксичний і семантичний способи термінотворення. Два останні лінгвісти відносять до активно чинних мовних тенденцій.

На сучасному етапі розвитку галузевих термінологій поряд із термінами-словами дедалі частіше з'являються терміни-словосполучення різних структурних типів, котрі утворюються у процесі синтаксичного способу термінотворення.

У термінознавстві існує багато суперечливих думок щодо місця терміна у системі мови, його специфіки, функції і щодо визначення терміна взагалі. У зв'язку з цим вихідним положенням цієї статті є таке: "Під терміном ми розуміємо слово (чи словосполучення) спеціальної сфери вживання, котре є найменуванням наукового чи виробничо-технічного поняття і потребує дефініції" [6, с.15].

Загальну класифікацію термінів здійснюють з огляду на їхню морфолого-синтаксичну структуру. Як правило, виділяють два основні типи термінів: 1) терміни-слова і 2) терміни-словосполучення.

У лінгвістичній літературі, окрім назви-словосполучення, існують інші: термінологічні словосполучення, складені терміни, термінологічні конструкції,

термінологічні комплекси. Ми користуємось поняттям “термінологічні словосполучення” (ТСС).

За морфологічним типом стрижневого слова ТСС у кредитно-банківській термінології (КБТ) можна поділити на: субстантивні (*forward margin*), ад’єктивні (*free of delivery*) і дієслівні (*to set control on expenditure*).

Найпоширенішою моделлю субстантивного ТСС з атрибутивним зв’язком є n_1+n_2 , де n_1 може бути розширеною групою препозитивних атрибутивних іменників: *farm mortgage bankers’ association* (асоціація компаній фермерського іпотечного кредиту).

До субстантивних моделей з атрибутивним зв’язком належать також конструкції: $PrI+n$ (PrI – дієприкметник): *drawing account* – поточний банківський рахунок; $PrII+n$: *dishonored check* – чек, не прийнятий до оплати банком; $Adj+n$: *personal chattels* – рухома власність. Атрибут у цій моделі може бути складним прикметником: *long-term commitment* – довготривала передача; *short-term performance* – короткотермінове здійснення.

Поряд із прикметниками та іменниками атрибутивний зв’язок з іменником у субстантивному ТСС можуть забезпечувати і прислівники, займенники, неповні речення: *either-or choice* – вибір “або-або”; *away quotation* – котирування, яке не відповідає існуючому рівню цін на ринку; *tax-free self-generated funds* – новостворені фонди, звільнені від податків; *a six months rent-free period* – шестимісячний період, звільнений від орендної плати. У ролі означення може виступати числівник: *first line reserves* – валютні резерви, які входять до складу грошових резервів центральних банків; *third market* – здійснення угод (у США) купівлі/продажу цінних паперів на позабіржевому ринку брокерами, які не є членами біржі.

Атрибутивні компоненти у моделях з атрибутивним зв’язком виконують визначальну, диференціюючу і класифікаційну функції. Атрибутивний зв’язок передбачає строге дотримання загальної субстантивної моделі: визначальна частина ТСС + означуваний іменник.

З двох існуючих у англійській мові видів атрибутивних субстантивних словосполучень – з атрибутом в препозиції і у постпозиції – продуктивнішим виявляє себе перший, оскільки саме у такій моделі простежуємо механізм мовної компресії. У результаті трансформації атрибутивної приєменникової конструкції отримуємо відповідні структурні моделі препозитивних атрибутивних словосполучень: $n_1+prep+n_2$: *balance of trade* – *trade balance* (торговий баланс); *account of capital* – *capital account* (рух капіталу (назва статті у балансі)).

Атрибутивна конструкція з приєменником *with* трансформується у компактніший препозитивний атрибут: *ratio with acid test* – *acid test ratio* (відношення суми ліквідних активів до суми боргових зобов’язань фірми).

Означальні підрядні речення у КБТ також є джерелом трансформації у атрибутивні словосполучення із препозитивним атрибутом: *capital which was geared highly* – *highly geared capital* (капітал, сформований за рахунок облігацій);

capital which is convertible into cash – readily convertible capital (вільно оборотний капітал).

Згідно з вимогами лаконічності, економії мовних засобів, конструкції із постпозитивними означеннями, вираженими дієприкметниковими зворотами, мають тенденцію трансформуватися у атрибутивні групи у препозиції: *property earned privately – self-earned private property* (приватна власність, здобута власною працею); *letter of credit advised specially – advised specially credit letter* (авізований акредитив, виставлений банком на певного кореспондента). Атрибутивні ТСС можна вважати ефективним засобом мовної економії.

За своєю структурою ТСС можуть складатися з двох і більше компонентів. В залежності від кількості компонентів, що входять до складу ТСС, останні можуть бути дво-, три-, чотири-, п'яти- та шестичленні.

Найчисельнішою моделлю ТСС у КБТ є модель двочленного ТСС n_1+n_2 : *business bank* – комерційний банк. Із виділених нами 1025 ТСС двочленні складають 568 одиниць. У двочленних ТСС визначальний компонент може бути складним іменником чи складним прикметником, а також обидва компоненти можуть бути складними за будовою: *single establishment company* – компанія, що володіє одним підприємством; *extraordinary expenditures* – надзвичайні витрати; *bare-boat charter party* – чартер на судно, зафрахтоване без екіпажу, контракт, який може бути прийнятий банком як забезпечення платежу за кредитом, наданим судновласнику.

Трикомпонентні ТСС за кількістю посідають друге місце (350 одиниць із 1025). Вони утворюються за різними моделями, основними серед яких є: $Adj+n_1+n_2$: *active trade balance* – активний торговий баланс; *unfavourable trade balance* – пасивний торговий баланс; Adj_1+Adj_2+n : *callable long-term capital* – доступний довгостроковий капітал, $Adj+PartII+n$: *unilateral unrequited transfers* – односторонні некомерційні перекази (платежі і надходження); $PartI+Adj+n$: *fitting current transactions* – приведені у відповідність поточні розрахунки; $n+eponym+n$: *marine Lloyds Register* – судновий реєстр Ллойда. Модель епонімних ТСС є менш чисельною у КБТ. Епонімний компонент ТСС денотує політичного діяча, особу чи відомого магната. Структурні паралелі епонімних ТСС різняться лише в морфолого-синтаксичному аспекті, що не супроводжується семантичними чи стилістичними відмінностями. Наприклад: *Markov renewal process – renewal process of Markov* (Марковський процес відновлення); *Maxwell Stamp's composite currency unit – composite currency unit of Maxwell Stamp's* (складена валютна одиниця Максвелла Степма).

Якщо наявність автентичної синонімії свідчить про недостатню зорганізованість терміносистеми, то морфолого-синтаксичні паралелі епонімних ТСС не суперечать головним вимогам до неї: однозначності, точності, стилістичної нейтральності. Спільність епоніма різнить морфолого-синтаксичні паралелі від так званих повних синонімів із характерним для останніх варіюванням лексичних засобів. Ці паралелі можна означити ще як морфолого-синтаксичні варіанти.

За своєю семантикою тричленні ТСС є складними фінансово-економічними поняттями, де визначальні компоненти уточнюють і виділяють важливі ознаки визначуваного терміна, роблять його однозначним для розуміння у економічному тексті, банківському документі.

Серед багатокомпонентних ТСС нам відомі і чотирикомпонентні терміни (92 одиниці), утворені в основному за рахунок розширення термінів простішої структури в складну за різними моделями. Основними серед них є: *Adj+n₁+n₂+n₃*: *central reserve city banks* – банки, розташовані в центральних резервних містах; *Adj+n+PartII+n* – *foreign banks earmarked balances* – заброньовані кошти на рахунках в іноземних банках; *Adj₁+Adj₂+n₁+n₂* – *international independent investment banking* – міжнародна незалежна інвестиційно-засновницька діяльність банків; *Adj₁+Adj₂+PartII+n*: *alternate derivative guaranteed deposit* – сукупний похідний депозит, повернення якого гарантовано владою. Малочисловою серед аналізованих багатокомпонентних ТСС є група п'яти- і шестичленних термінологічних словосполучень – відповідно 11 і 4 одиниці.

Слід зазначити, що із зростанням кількості приєднаних лівих атрибутів, термін стає громіздким і починає виявляти тенденцію перетворення у аббревіатуру. Так, наприклад, атрибутивні ТСС *Government National Mortgage Association (GNMA)* – державна національна асоціація іпотечного кредиту; *Inter-American Development Bank (IADB)* – міжамериканський банк розвитку зустрічаються в кредитно-банківській літературі як у розгорненій, так і в скороченій формах.

За ступенем смислової розкладності і за ступенем відображення в них системності понять певного термінологічного ряду атрибутивні ТСС можна поділити на два типи: 1) нерозкладні ТСС і 2) ТСС, які зберігають самостійність кожного з компонентів. Наприклад: *bear market* – ринок, на якому спостерігається тенденція до зниження курсів і на якому переважають спекулянти, що грають на зниження; *blue chips* – найпопулярніші акції, котрі мають високий курс (як правило, акції ведучих компаній); *blue sky laws* – американські закони, які регулюють випуск і розміщення цінних паперів з метою запобігання випуску сумнівних паперів; *currency basket* – “кошик валют”, набір валют, середній курс яких береться за основу у встановленні розрахункової валютної одиниці (наприклад, екю). Спосіб творення цих ТСС – семантичний. Усі структури утворились внаслідок метафоризації. У результаті аналізу відібраного матеріалу (1025 ТСС) було виділено 84 термінологічні одиниці усталеного типу.

Значення ТСС другого типу мотивується повністю чи частково значенням компонентів. ТСС цього типу утворені синтаксичним способом. Він є одним з основних (поряд з морфологічним) способів термінотворення і має високий ступінь продуктивності. ТСС другого типу зберігають самостійність кожного з компонентів: *deficit financing* – дефіцитне фінансування, *bank deposit* – банківський депозит, *investment bank* – інвестиційний банк.

Семантизація ТСС усталеного типу, ускладнених дещо ідіоматичним характером взаємовідносин між компонентами, сприяє оптимізації термінологічної компетентності, спрощує процес розуміння банківської термінології, оскільки дозволяє декодувати інформацію, основними носіями якої у КБТ є терміни і ТСС.

Словосполучення другого типу не фіксуються у спеціальних фінансово-економічних словниках як самостійні одиниці. Ці ТСС характеризуються широкою валентністю у межах КБТ, ясною семантичною структурою, значення якої реалізується шляхом складання семантичних ознак окремих компонентів, можливістю переставлення складових частин чи самостійним поширенням одного з компонентів. Незалежно від кількісного складу багатокомпонентного ТСС, ядро у ньому визначає поняття, а залежні атрибути конкретизують це поняття. Вони називають відносні ознаки ядра атрибутивного словосполучення, тобто інші об'єкти, співвідносні із денотатом ядра. Семантичні відношення між компонентами атрибутивного ТСС відображають відношення денотатів у реальній дійсності. Останні дослідження виявили зрушення у вивченні ТСС атрибутивного типу в бік семантики цього мовного явища [4, с.9].

Особливості семантичних зв'язків між компонентами ТСС атрибутивного типу дозволили виявити наступні чотири класи семантичних відносин: 1) клас посесивних відносин; 2) клас локативних відносин; 3) клас темпоральних відносин і 4) клас суб'єктно-об'єктних відносин.

Виявлення даних семантичних зв'язків може здійснюватись трансформаційним прийомом аналізу значення словосполучення. Так, словосполучення *balance sheet ratios* (показники балансового звіту) трансформується у конструкцію *ratios of balance sheet* з посесивними відношеннями між компонентами. Відношення посесивності, у значній мірі суміщені з відношеннями ініціативності, авторства, спостерігаються у назвах банків, фінансових компаній, корпорацій, різного роду бірж і асоціацій: *Gen Saki market* – ринок Ген Сакі; *group of ten (G10)* – група десяти країн, що діє у рамках МВФ. Словосполучення *the highest bidder* (особа, що пропонує найвищу ціну на торгах) трансформується у конструкцію *one who bids the highest price*, тобто передає суб'єктно-об'єктні відношення між компонентами, а словосполучення *Asian Currency Unit* (азіатська валютна одиниця) передає локативні відношення, оскільки трансформується у *currency unit used in Asia*. *Annual balance*, трансформується у *balance adjusted yearly*, виражає темпоральний тип семантичного зв'язку.

Можливість атрибутивного вживання власних імен, а також числівників і термінологічних скорочень ("*Z*" *certificates* – сертифікати "*Z*", *NSF check (not sufficient funds check)* – чек, не покритий адекватним залишком на банківському рахунку) передбачає у отримувача інформації певну суму спеціальних фонових знань.

Таким чином, семантичні відношення між компонентами ТСС атрибутивного типу виражені імпліцитно і відповідають відношенням об'єктів у реальній дійсності.

Атрибутивні словосполучення у фінансових текстах, банківській документації відіграють велику роль у створенні такої стильової риси, як стандарт. Стандартизація мови – закономірний процес концентрації мовних засобів, пов'язаний з дією принципу економії. Він полягає у створенні штампів, кліше, готових моделей для використання в тексті. Завдяки регулярності використання атрибутивних словосполучень створюється передумова для сконденсованості, семантичної насиченості, номіналізації текстів фінансово-економічного змісту. Компресія тексту викликається необхідністю подати якнайбільше інформації в обмежених рамках банківського документа, різних форм фінансової звітності, економічної статті. Отже, семантичне наповнення ТСС атрибутивного типу визначається типом міжкомпонентного семантичного зв'язку, а завдяки своїй сконденсованості й семантичній імпліцитності атрибутивні ТСС відіграють провідну роль у реалізації домінуючих стильових рис фінансово-економічного тексту: компресії, номінативності, стандарту.

Необхідно відзначити, що ТСС як одиниця, котра дає назву якомусь поняттю, явищу, процесу, якісно відрізняється від речення як одиниці. Структура ТСС позбавлена синтаксичних категорій модальності, інтонації особи, часу. Але разом з тим той факт, що атрибут може виражати причини чи умови дії, свідчить про те, що ТСС атрибутивного типу є однією із форм вираження каузальних відношень у тексті.

У висловлюваннях каузальної семантики атрибут може означати: 1) причину події чи явища, наприклад: *A number of top mutual fund companies... will lower or waive their minimum investments if you deposit a fixed amount each month or open a custodial account for a child*; 2) умову, за якою можлива подія, явище чи дія: *To keep your fund growing safely in these years, start to move toward a fifty-fifty mix of stocks and bonds*; 3) символ події чи явища (знання одного факту є логічною передумовою для утвердження знання про інший факт): *The first nearing bill will make you to shift your savings from stocks to short-term bonds and money funds*.

Таким чином атрибутивне ТСС має властивість бути засобом передачі каузальної семантики у рамках вузького контексту висловлювання.

Проведений аналіз ТСС атрибутивного типу досліджуваної терміносистеми дає підстави для наступних висновків: 1) ТСС атрибутивного типу КБТ характерна різноманітність структурно-семантичних типів; 2) із зростанням кількості компонентів на одну одиницю кількість багаточленних ТСС у текстах кредитно-банківської підмови значно зменшується. Із виділених нами 1025 одиниць ТСС двокомпонентні склали 568 одиниць, трикомпонентні 350 одиниць, чотири-, п'яти- і шестичленні – відповідно 92, 11 і 4 одиниці; 3) широке використання усталених ТСС нерозкладного типу можна розглядати як один із засобів розширення номінативних засобів мови; 4) у термінотворенні

складених багатокомпонентних ТСС активну участь беруть прості однокомпонентні терміни; 5) розширюючи свою синтаксичну структуру, ТСС поглиблюють семантичне наповнення основного терміна, уточнюють його лексичне значення.

Аналіз семантичних відношень компонентів ТСС дав можливість виявити типи семантичних зв'язків всередині атрибутивного словосполучення, які відображають зв'язки денотатів у реальній дійсності. Завдяки сконденсованості атрибутивного зв'язку ТСС реалізують домінуючі стильові риси фінансових і банківських документів: компресія, номінативність, стандарт. Таким чином, усю різноманітність семантичних відношень, засобом вираження яких є ТСС, можна звести до набору певних структурно-семантичних моделей, які відображають предикативні відношення між предметом чи об'єктом опису і його властивостями чи характеристиками.

1. *Англо-русский экономический словарь*/Под ред. А.В.Аникина. М., 1972. 2. *Бурлакова В.В.* Основы структуры словосочетания в современном английском языке. Л., 1978. 3. *Бурлакова В.В.* Учение о словосочетании в трудах зарубежных лингвистов. М., 1971. 4. *Волкова М.А.* Атрибутивные словосочетания в семантической структуре текста//Единицы языка в функциональном аспекте. Тула, 1991. 5. *Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю.* Лингвистические основы учения о терминах. М., 1987. 6. *Даниленко В.П.* Русская терминология: опыт лингвистического описания. М., 1977. 7. *Money College Guide.* 1993. 8. *The World Bank annual report.* 1995.

THE STRUCTURAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF ENGLISH ATTRIBUTIVE PHRASES IN THE SUBLANGUAGE OF CREDIT AND BANKING

Yu.A.Zavhorodniev, O.I.Duda

*Dpt. of English Philology
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

Semantic relations between the word combination components can be revealed through the transformational analysis of its structure. These relations fall into four groups represented on the syntactical level. The undertaken analysis gives grounds to conclude that attributive word combinations can be stylistically marked. They serve the purpose of attaining onomasiological compression

Key words: terminology, syntagmatics.

Стаття надійшла до редколегії
11 листопада 2002 р.

Статтю прийнято до друку
23 січня 2003 р.

А.В.Янков, викл.,
Кременецьке медичне училище
ім.Арсенія Річинського

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТЕРМІНИ, УТВОРЕНІ НА ОСНОВІ МЕТАФОРИ ТА МЕТОНІМІЇ, В АМЕРИКАНСЬКОМУ ВАРІАНТІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

На основі широкої добірки фактичного матеріалу запропоновано типологію смислотвірних процесів у галузі суспільно-політичної термінології та з'ясовано участь у ній чинників епідигматичної продуктивності.

Ключові слова: семантичні процеси, суспільно-політичні терміни.

Про стилістичні тропи уже писали і українські, і зарубіжні мовознавці. Проте окремі аспекти таких понять, як *метафора* та *метонімія* вимагають уточнення. І.Гальперин вважає, що у визначенні метафори важить не стільки такий чинник, як порівняння, скільки “здатність метафори одночасно реалізовувати (передавати) два лексичних значення” [6, с.140]. Крім цього, на думку вченого, справжні метафори (дуже незвичні й несподівані за формою та за змістом одиниці) належать до мовлення та пов’язуються із сучасністю, а так звані “стерті, скам’янілі метафори належать до мови, тобто вони закарбовані у свідомості мовців, функціонують у процесі спілкування і рееструються у тлумачних словниках віддавна” [6, с.141]. Головним змістом метафори І.Арнольд вважає приховане порівняння, що здійснюється через порівняння, застосування одного предмета до іншого і котре виокремлює якусь важливу відмінну ознаку іншого предмета [2, с.146]. Більшість мовознавців сходиться на тому, що в основі визначення метафори лежить переносне значення за подібністю, аналогією тощо [1, 3, 7, 21, 22, 23].

Стосовно *метонімії* розбіжності думок у мовознавців практично немає – це троп, який ґрунтується на асоціації за суміжністю [2, 6, 21, 23, 3, 1, 22], суть якого полягає у перенесенні назви одного предмета на інший на основі внутрішніх чи зовнішніх зв’язків між цими предметами [7, с.127]. Однак Том Мак Артур вважає, що “Figures like *antithesis*, *hyperbole*, *metonymy*, *simile* are all species of metaphor” [34, с.653], а також, що “*Metonymy* is closely related to and sometimes hard to distinguish from *metaphor*” [34, с.656] (виділені курсивом слова наведено згідно з оригіналом – А.Я.).

Існує декілька причин того, що вивчення явища метафоризації та метонімізації у новій суспільно-політичній лексиці американського варіанта англійської мови є і сьогодні актуальним. По-перше, смислова структура слова - явище не константне, а динамічне, а через те “внаслідок різноманітності співвідношення смислової структури слова і живих взаємодій з іншими лексичними ланками мовної системи буває дуже важко розмежувати та передати усі значення і відтінки слова” [4, с.166]. По-друге, у різних контекстах окремі стилістичні прийоми “позбавлені конкретного змісту і матеріалізуються у висловлюванні з особливою емоційно-естетичною метою” [5, с.122]. По-третє,

неологізми постійно оновлюються, у їхньому середовищі часто з'являються власні імена, назви регіонів тощо, які маловідомі та позбавлені додаткових асоціацій навіть у носіїв мови. Виникає явище різночитання, або т. зв. “ефект смислових ножиць, який негативно впливає на взаєморозуміння між окремими особами, соціальними групами і врешті-решт – між людьми” [10, с.181]. По-четверте, метафори та метонімії двоїсті за своїм функціональним спрямуванням. З одного боку, вони сприяють експресивності і виразності мовлення, а з іншого – кодують судження і думки так, що доводиться їх декодувати, у повному і конкретному розумінні цього слова. У поезії та інших художніх творах метафори та метоніми сприяють емоційній експресивності, образності та смислової виразності мовлення. У наукових та суспільно-політичних текстах використання метафор та метонімів підсилює емоційну експресивність, але не завжди, на жаль, сприяє смислової виразності. І якраз у таких випадках важко не погодитися з думкою Стівена Пінкера, американського вченого, про те, що метафора оманлива [36, с.230]. Він також вважає, що “most of our everyday expressions about language use a “conduit” metaphor that captures the parsing process. In this metaphor, ideas are objects, sentences are containers, and communication is sending. We “gather” our ideas to “put” them “into” words, and if our verbiage is not “empty” or “hollow”, we might “convey” or “get” these ideas “across” to a listener, who can “unpack” our words to “extract” their “content” [36, с.230] (спосіб виокремлення слів зберігається згідно з оригіналом – А.Я.). Гадаємо, що наведених вище чинників, які зумовлюють актуальність вивчення неологізмів, утворених метафоризацією та метонімізацією, цілком достатньо.

Відібрані метафори та метоніми у середовищі неологізмів дають підстави виокремити такі їхні різновиди: *когнітивні, образні, номінативні та узагальнюючі* метафори. Саме таку класифікацію метафор пропонує український мовознавець О.Мороховський [20, с.172-173]. Із загальної кількості (550) відібраних метафор та метонімів тільки 30 належать до когнітивних метафор. Такими вважали метафори, які виникли у результаті зсуву сполучування ознакових слів та при зміні їхнього значення від більш конкретного до абстрактного [20, с.172], Сутність цього виду метафори – у набуванні певними об'єктами побічних ознак. Здебільшого когнітивні метафори є джерелом подальшого розвитку полісемії. Розгляньмо приміром, суспільно-політичний неологізм (СПН) – метафору *crack n.* Новітнє значення цього іменника, а саме: “a highly addictive crystalline form of cocaine made by heating a mixture of it with baking powder and water until it is hard, and breaking it into small pieces which are burnt and smoked for their stimulating effect” [35, с.75] значно відрізняється від звичного для носіїв мови. Як видно, ця метафора побудована на вживанні первинного значення дієслова *to crack*, тобто *подрібнювати щось на менші частинки із характерними звуками хрускоту, тріску*. Ще одним прикладом є СПН - метафора *dragon n.*, який означає “any of (originally) four Asian countries, South Korea, Taiwan, Singapore, and Hong Kong, which developed booming economies based on high-technology exports” [35]. Іноді такі країни називають *little dragons*. Цікаво, що епітет *little* аж ніяк не знижує

ступеня та не порушує стереотипу такої агресивності дракона, усталеного в уяві західноєвропейців та американців. У визначенні змісту цього СПН читаємо: “these are Asia’s NICS (**n**ewly **i**ndustrialized **c**ountries), nations which over the past couple of decades have progressed rapidly from largely agricultural economies to one capable of making an impression even on the commercial might of Japan” [28, с.120].

Значення СПН-метафори *parachutist n. American, derogatory* відрізняється від звичного: “an incompetent person who holds his or her job as a result of a favour” [28, с.282]. Із цим словом утворені й інші метафори, котрі належать до образних метафор. На думку О.Мороховського, в образній метафорі спостерігається “пошук образу, спосіб індивідуалізації, оцінки, пошук смислових нюансів” [20, с.173]. СПН-метафора *parachute candidate n. derogatory* означає “a political candidate drafted in to stand for election in a place where he or she does not live” [28, с.282]. Образні метафори є джерелом синонімії. У цьому разі синонімічним метафоричним виразом, який звичний для носіїв мови, як у британському так і в американському варіанті англійської мови, є *carpet-bagger*. До своєрідного гнізда СПН-метафор із словом *parachute* слід віднести і СПН *tin parachute, golden parachute*, зміст яких такий: “salary and benefits guaranteed to non-management employees when the control of a business is transferred to new owners” [33, с.77]. Образні метафори складають більшість відібраних СПН-метафор (понад 400). До таких належать: *basehead (Syn. drug addict)*, *Colombian gold*, *Thai Stick (Syn. marijuana)*, *comanagement (Syn. worker participation, cosupervision)*, *ecofreak*, *econut (Syn. environmentalist)*, *boot people (Syn. refugees)*, *body count (Syn. kill ratio)*, *brain box (Syn. computer)*, *directed-energy weapon (Syn. beam weapon)*, *cancer stick (Syn. cigarette)*, *cattle show (Syn. gathering of presidential candidates)*, *poverty datum line (Syn. poverty level)*, *Silent Majority (Syn. Middle America)*, *Joe Sixpack (Syn. blue-collar worker)*. Етимологічні витoki останнього із названих СПН- метафор наводяться такі: “Joe Six-pack is a name which supposedly evokes the average blue-collar men whose favourite drink comes in a six-pack of beer, and whose interest in intellectual, artistic and social matters is limited” [35, с.165]. Поміж оказіональних (ефемерних, одноразових, *ad hoc*) висловів, які є образними метафорами, трапляються такі як *Lewinsky lip trainer (Syn. bomb)* (*Newsweek*, 1999, Dec. 28/Jan. 4, P.38); *media mogul (Syn. a big shot, a very rich or influential person)* (*Newsweek*, 2001, May 21, P.20); *loose cannon (Syn. unpredictable politician)*. З макроконтексту дізнаємось, що “The daily Yomiuri Simbun has labeled Tanaka a “loose cannon”. Conservative Liberal Democratic Party politicians are angry that she’s trying to forge a more accommodating position with China over the content of Japanese history textbooks regarding atrocities during World War II” (*Newsweek*, 2001, June 11, P.53).

У системі класифікації метафор, яку запропонував О.Мороховський, так звані номінативні метафори, котрі є результатом заміни однієї назви іншою і є джерелом омонімії, представлені зовсім незначною кількістю прикладів. До таких належать, на наш погляд, СПН-метафори *shakers (i.e. influential people)* [28], *dude (i.e. friend, buddy)* [35] *nugget (i.e. an item of interesting or instructive information)* [28], *steering (i.e. the practice of trying to ensure that non-white prospec-*

tive tenants or house-purchasers do not move into all-white areas) [28], gridlock (i.e. a situation in which no progress can be made, a state of deadlock) [35].

Тільки поодинокі приклади узагальнюючих метафор трапляються поміж неологізмами. Це така ідентифікуюча лексика, яку використовують у назвах товарів, установ тощо, і котра стирає межу в лексичному значенні слова між логічними порядками і веде до виникнення логічної полісемії [20, с.173]. Від дієслова to taser (i.e. to immobilize with a laser (*Tele-Active Shock Electronic Repulsion*)) утворено термін Taser, що означає “the trademark of a small gun-like device for firing electrified darts which temporarily immobilize a person” [35].

Іншими прикладами є toot (a type of cocaine), Sky-train (the trademark for a system of low-cost, no-frills, transatlantic flights with scheduled but unreserved one-class service) [38], Strine (Australian English), Stinger (a shoulder-fired artillery missile weapon with infrared homing) [31], Stealth (an air-craft coated with radar-absorbent material making it virtually invisible to radar) [31]. Слід зазначити, що саме у назвах різних видів військової техніки та озброєння спостерігається велика кількість подібних метафор.

Отже, як показує дослідження, у неологізмах найбільш стилістично значущою серед названих чотирьох типів метафор є образна метафора, котра створює можливість індивідуального сприйняття та власної інтерпретації значення відображуваного денотата, тобто суспільно-політичного явища чи процесу.

Метонімами вважають такі слова, при вживанні яких “реалізується якийсь новий несподіваний зв'язок між двома об'єктами” [20, с.168]. Серед СПН трапляється невелика кількість метонімів, які відбивають різноманітні зв'язки між об'єктами, особами і явищами. Для прикладу, Emily's list означає “a group whose purpose is to further the political candidature of women” [35]. Укладачі словника “The Oxford Dictionary of New Words” вважають, що “Emily's list was launched in America in 1985, in a campaign to develop a political network for Democratic Women and fund prospective candidates” [3, с.102]. В іншому прикладі спостерігаємо, як окрема ознака створеного образу особи типізується і поширюється за умови перенесення цієї ознаки на інші особи. Створений 1991 року Річардом Лінклейтером образ так званих slackers у однойменному фільмі “to denote a former student who is unable to move beyond the student lifestyle and who has no apparent career aspirations” [35, с.280] невдовзі став узагальнювальним, що підтверджується значенням цього СПН, наведеним у словнику: “a person regarded as being one of a large group of people, especially the current generation of young adults, who are perceived to lack a sense of direction in life” [35, с.280]. І ніби набуваючи прав подальшого входження у мову та мовлення, з'являються такі нові словосполучення як slacker culture, slackerdom, slackerspeak, slackerbeat. Водночас із підтвердженням своєрідного вкорінення названого СПН у мовно-мовленнєву систему він також є свідченням позамовних чинників, суспільно-політичного підґрунтя, котре зумовлює функціонально-стилістичні особливості подібних новоутворень.

Добре відомо, що вотергейтський скандал, як новий політичний термін, з'явився ще у 70-х роках минулого сторіччя, коли президентом США був Річард Ніксон. Ціла низка термінів із елементом *-gate* (деякі мовознавці навіть вважають цей словотвірний елемент суфіксом [14, с.30, див., також, 38] з'явилась у 1980-х та 1990-х роках. У контексті метонімії для нас цікавим є СПН *Whitewatergate*, який з'явився у 1990-х роках і пов'язаний із діяльністю експрезидента Білла Клінтона. Зміст цього СПН визначається так: “The name given to circumstances surrounding allegations of financial misconduct in Arkansas in the eighties, involving a commercial land development associated with Bill and Hillary Clinton” [35, с.348]. У цьому прикладі спостерігаємо метонімічне перенесення значення місця подій (назвімо умовно такий вид перенесення значення локальною екстраполяцією). Адже у цьому ж словнику читаємо: “Following President Clinton's first inauguration in January 1993, allegations of financial misconduct during his years in Arkansas began to surface, with particular attention being paid to the Whitewater land development involving the law firm with which Hillary Clinton was associated [35, с.348]. Наведені приклади підтверджують нашу думку про те, що метонімія теж є одним із активних способів образного віддзеркалення суспільно-політичних явищ.

Заслуговує на увагу ще один спосіб систематизації семантичного розвитку суспільно-політичної лексики шляхом метафоричного перенесення значення, який запропонував Ю.Зацний, відомий український мовознавець. Він виокремлює три головні напрями функціонально-семантичного розвитку лексики: 1) *термінологізація*, суть якої становить особлива спеціалізація слів та їхнє вузьке використання тільки у спеціальних значеннях; 2) *перетермінологізація*, особливістю якої є зміна значення у зв'язку з міграцією слів з однієї терміносистеми в іншу; 3) *детермінологізація*, тобто перехід термінів у слова загального вжитку [14, с.101]. Перетермінологізація посідає чільне місце серед названих способів метафоричного переносу значення неологізмів, що підтверджується численними прикладами переосмислення спеціальних термінів із фізики, хімії, математики, медицини, космонавтики, церковної, спортивної та військової термінології і низки інших наук та галузей діяльності людини. Оскільки метою цієї статті не є детальний опис механізму перенесення значення за системою, яку запропонував Ю.Зацний, ми обмежимося лише окремими прикладами, які підтверджують правомірність такої систематизації. Наприклад, ми спостерігаємо метафоричне перенесення значення у неологізмів, яка є результатом перетермінологізації медичних термінів: *cleansing* “the purging of undesired social or ethnic groups from a geographical area” [35, с.67], *Monica mania* (Newsweek, 1998, Dec.28, P.6), *yellow flu, U.S.* “an organized absence of students from schools to which they are bused, on the pretext of sickness but actually as a protest against compulsory busing” [38, с.557], *Europhoria* (Newsweek, 1999, Jan. 18, P.2).

Прикладами термінологізації є такі СПН як *canteen culture* “a derogatory term for an established set of attitudes within the police force, characterized by re-

sistance to the introduction of modern managerial standards and practices, and at its most extreme associated with male chauvinist and racist views” [35, c.56], ecological footprint “something which has had a permanent (and damaging) effect on the surrounding environment” [35, c.98], summit, *v.i.* “to engage or participate in a summit meeting” [38, c.487].

Нечисленними виявилися приклади детермінологізації, а саме: U-turn worker “a professional or skilled worker who returns from employment in a big city to work in a nonurban locality from which he or she came” [33, c.80]. Як відомо, автодорожній термін U-turn означає рух у діаметрально протилежному напрямку. В результаті перетермінологізації у суспільно-політичній лексиці цей термін набув значення **різка зміна політичного курсу**. А у СПН-метафорі U-turn worker помітне повернення до усталеного головного значення, яке формується в результаті детермінологізації та додавання конотативного значення другого компонента цього терміна.

Використання метафор та метонімів у нелогізмах сприяє емоційній експресивності. Класифікація метафор на когнітивні, образні, номінативні та узагальнюючі дає змогу глибше проникнути до функціонально-стилістичних особливостей соціально-політичних текстів. Вивчення різновидів метонімії теж сприяє глибшому розумінню прагматичних позамовних чинників, які спричиняють появу цих тропів у суспільно-політичній лексиці.

1. Антрушина Г.Б., Афанасьєва О.В., Морозова Н.Н. Лексикологія англійського мови. М., 2000. 2. Арнольд І.В. Стилiстика сoвременного англійського мови (стилiстика декодирования). Л., 1973. 3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1966. 4. Виноградов В.В. Лексикологія и лексикография. М., 1977. 5. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. М., 1974. 6. Гальперин И.Р. Стилiстика англійського мови. М., 1977. 7. Ганич Д.І., Олійник С.І. Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 8. Гонта І.А. Структурні і семантичні особливості композит-метафор в американському сленгу: Автореф. дис. канд. філолог. наук. К., 2000. 9. Грин Джонатан. Словарь новых слов. М., 1996. 10. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология. М., 1980. 11. Дьякова М.Л. Прагматическая направленность текстов публичных выступлений: (На материале текстов обращений американских президентов к Конгрессу): Автореф. дис. канд. филол. наук. М., 1993. 12. Заботкина В.И. Семантика и прагматика нового слова: (На материале англійського мови): Автореф. дис. докт. филол. наук. М., 1991. 13. Зацний Ю.А. Неологізми англійської мови 80-90 років ХХ століття. Запоріжжя, 1997. 14. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови. Запоріжжя, 1998. 15. Казакова Т.А. Практические основы перевода. Санкт-Петербург, 2001. 16. Куликова В.И. Образование неологизмов в англійском мови в результате семантического переосмысления//Вопросы романс-германской филологии. Калининград, 1976. 7. Лингвистический энциклопедический словарь. Главный редактор В.Н.Ярцева М., 1990. 18. Маноли И.З. К проблеме стилистического неологизма (на материале произведений французских писателей ХХ века): Автореф. дис. канд. филол. наук. М., 1972. 19. Мороховский А.Н. Слово и предложение в истории англійського мови. К., 1979. 20. Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. Стилiстика англійського мови. К., 1984. 21. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови. Харків, 1993. 22. Раєвська Н.М. Курс лексикології англійської мови. К., 1974. 23. Розенталь

- Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. М., 1976. 24. Саматов Б.А. Словарь современного английского языка в действии: от понятия к слову и от слова к смыслу: Автореф. дис. докт. филол. наук. М., 1992. 25. Сескутова И.К. Национально-культурная специфика семантики американизмов - реалий социальной жизни США: Автореф. дис. канд. филол. наук. М., 1993. 26. Сорокина М.В. Метонимия и её отражение в английской лексикографии: Автореф. дис. канд. филол. наук. Л., 1988. 27. Тарасова В.К. О метафорической номинации//Семантика слова и предложения на английском языке. Л., 1960. 28. Дж. Эймо. Словарь новых слов английского языка. М., 1990. 29. Buckley, William F. The Lexicon, Harcourt Brace & Company. New York, 1998. 30. Green, David. Shaping Political Consciousness: The Language of Politics in America from Me Kinley to Reagan. Ithaca; London, 1987. 31. Mager H.H., Mager S.K. The Morrow Book of New Words. New York, 1982. 32. Merriam Webster's Vocabulary Builder. Merriam-Webster, Incorporated. Springfield; Massachusetts, 1994. 33. Neo-Words. A Dictionary of the Newest and Most Unusual Words of Our Times//By David K. Barnhart. New York, 1980. 34. The Oxford Companion to the English Language. Oxford; New York, 1992. 35. The Oxford Dictionary of New Words [edited by] Elizabeth Knowles with Julia Elliot. Oxford, 1997. 36. Steven Pinker. The Language Instinct. Harper Perennial. New York, 1995. 37. A Supplement to Webster's Third New International Dictionary "6.000 Words". Springfield, 1976. 38. The Third Barnhart Dictionary of New English [edited by] Robert K. Barnhart, Sol Steinmetz with Clarence L. Barnhart. The H.W. Wilson Company, 1990. 39. Strunk William. The Elements of Style. New York, 1979. 40. Wesley Pippert. An Ethics of News. Georgetown University Press, 1989.

SOCIAL-POLITICAL TERMS COINED ON METAPHORS AND METONYMY IN AMERICAN ENGLISH

A.V. Yankov

Kremenets Medical College

The functional and stylistic peculiarities of metaphors and metonymies have been considered. An ever-growing and dynamic process of semantic development within the new word stock of social and political content determines an interest in their semantic and pragmatic peculiarities. The use of tropes, such as metaphors and metonymies, amplifies and strengthens the emotional perception of the words reflecting social and political phenomena although it sometimes hampers understanding. Such tropes contribute to the polysemy of lexical items and are manifestations of synonymic relations in the lexicon. They are also involved in the processes of coining and demotivating of terminological lexical items as well as their transference from one terminological system to another.

Key words: semantic processes, social-political terms, epigramatics.

Стаття надійшла до редколегії
14 листопада 2002 р.

Статтю прийнято до друку
21 лютого 2003 р

С.В.Снігур, асист.,
Одеська юридична академія

ПЕРЕКЛАД ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ У ТЕКСТІ ХУДОЖНЬО-ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТВОРУ

Завданням цього дослідження є аналіз перекладу юридичних термінів і слів та словосполучень, що вживаються у сфері правоохоронної діяльності у так званому “небелетристичному романі”. Проаналізовано випадки порушення терміно-сигніфікативної відповідності та її вплив на адекватність перекладу

Ключові слова: юридичний термін, небелетристичний роман, еквівалентність.

Під **терміном**, за Б.Головіним, розуміємо *слово чи словосполучення, що має професійне значення, яке виражає та формує професійне поняття і застосовується в процесі (і для) пізнання, засвоєння певного кола об'єктів і відношень між ними – з точки зору певної професії* [6, с.64-67. Див. також: 4, с.474; 5, с.306; 8, с.83-86; та інші]. Специфіка термінів полягає в тому, що вони однозначні, не пов'язані з контекстом і стилістично нейтральні. Хоча термінознавці й відмовляють терміну в праві на синонімічність, проте наукові дослідження демонструють наявність цього виду семантичних стосунків у термінології, включаючи й юридичну [14].

Американський письменник Трумен Капоте (1924–1984) визначив жанр, у якому написаний його роман “З холодним серцем” як *небелетристичний роман* [10, с.71-73; 13, с.172-173.]. Під **небелетристичним романом** (також *журналістський роман*) розуміємо *розповідь, обсягом у книжку, про реальні події, яка записана у вигляді художнього твору* [24, с.815; 25, с.754]. В.Голишев наводить коментар Капоте щодо його творчого методу. Найважчим для письменника було цілком прибрати себе з книжки, на відміну від Н.Мейлера та Т.Вулфа, у творах яких їхні переживання чи не найважливіші серед зображуваних подій [7]. Тому, перекладаючи твір, важливо витримати цю продекларовану автором відстороненість.

У США 15 листопада 1959 року було скоєно жахливе вбивство. У містечку Голкомб, штат Канзас, невідомі холоднокровно вбили фермера Г.Клатера, його дружину та двох неповнолітніх дітей. Готівки в будинку не тримали, цінних речей також не було, тож оселі навіть не пограбували. Така невідповідність між мізерністю здобичі та жорстокістю вбивства додала події сенсаційності. Злочинців затримали 30 грудня того ж року, засудили і стратили 14 квітня 1965 року. Подію широко висвітлювала американська преса, матеріали справи використовували і досі використовують в обговоренні проблем злочинності в країні і в дискусії щодо можливості скасувати смертну кару в США.

Саме про це групове вбивство та його розкриття розповідається у романі Т.Капоте “З холодним серцем”. Автор працював над романом шість років, мешкав у Голкомбі під час слідства, опитував людей, що добре знали Клатерів, постійно спілкувався із засудженими, коли ті перебували в камері смертників,

очікуючи виконання вироку. У роботі над романом йому активно допомагала письменниця Гарпер Лі, правник за професією.

Фактично, цей роман є художнім звітом про злочин, шляхи до його розкриття, засудження і покарання вбивць. Докладно розповідаючи про життя злочинців, Т.Капоте намагається зрозуміти, які обставини перетворили пересічних американських хлопців на жорстоких вбивць. Юридичні терміни виконують тут властиву їм функцію – надають подіям очевидності [19]. Уживання юридичної лексики додає творові документальності, створює атмосферу репортажу. Автор нібито йде поруч з дійовими особами. Докладно змальовано й роботу різних ланок правоохоронних органів США – від прибуття поліції на місце злочину до суду і, через процедури оскарження вироку, до його виконання.

Роман має підзаголовок – *“Правдива історія одного вбивства та його наслідків”*, що вже певним чином визначає жанр, в якому його створено. Його характерною ознакою є те, що історію розповідають різні “персонажі” і автор, як вже згадувалося раніше, намагається не вводити власних коментарів або викривляти подій [24, с. 815].

Тож, як видається, перекладач, а за ним і редактор, мають бути особливо уважними щодо перекладу юридичних термінів, тому що неточний, або довший переклад призводить до серйозних спотворень в перекладеному тексті.

Дотепер усі перемоги й поразки перекладеного тексту приписують лише перекладачеві. Однак, потрібно пам’ятати, що якість виданого перекладу великою мірою залежить і від редактора [Див. напр.: 12, с. 69-70; 26]. Тому одразу висловимо застереження, що розглядаємо надрукований текст українського перекладу як результат праці творчого колективу – тандему перекладача В.Митрофанова і літературного редактора Ю.Попсуєнка.

Загалом методом суцільної виборки, з оригіналу було відібрано **837** юридичних термінів і слів та словосполучень, що вживаються в юридичній практиці (Далі ОЮТЛ – *одиниці юридичної термінологічної лексики*), серед них – однослівні, двослівні і такі, що складаються з трьох і більше слів. *Критерієм добору* була наявність знайдених в тексті оригіналу термінів, чи складових термінологічних словосполучень у спеціалізованих словниках [21; 23] та/або в перекладних юридичних словниках [1; 2; 15; 20] і в словнику за редакцією М.Балли [3] з приміткою “*юр.*” за умови вживання їх або в суто юридичному контексті, або в такому контексті, що не дозволяв цій термінологічній лексиці детермінологізуватися. Як з’ясувалося, для перекладу відібраних ОЮТЛ було використано **1052** ОЮТЛ українською мовою.

Оскільки в романі йдеться про кримінальний злочин і його розслідування, переважна більшість зареєстрованих ОЮТЛ пов’язана з кримінальним і кримінально-процесуальним правом. Тож відібрані лексичні одиниці було поділено на дев’ять тематичних груп відповідно до руху сюжету.

Отже, виділені ОЮТЛ вживають на означення:

1) злочинів, злочинних дій, правопорушень, злочинних намірів, засобів для скоєння злочинів, нещасних випадків і потерпілих від таких дій та випадків, напр.: *burglary* – крадіжка зі зломом, *armed robbery* – збройне пограбування;

2) злочинців, правопорушників та асоціальних осіб, напр.: *assassin* – вбивця, *cattle rustler* – крадій худоби;

3) посад в системі правоохоронних і державних органів, правоохоронців та службовців причетних до правоохоронної діяльності, засобів, що вони ними користуються в роботі, галузей права, напр.: *warden* – начальник в'язниці, *hangman* – вішатель;

4) правоохоронних організацій і відділів, закладів пенітенціарної системи; адміністративно-територіальних одиниць. (Виняток становлять лише ті одиниці, що пов'язані з системою правосуддя), напр.: *jail* – в'язниця, *Bar Association* – Асоціація адвокатів;

5) розшукових дій, заходів понять та предметів, що ними користуються під час виконання своїх обов'язків службовці системи правоохоронних органів. (виняток – ті, що пов'язані із системою правосуддя), напр.: *apprehension* – арешт, *fingerprints* – відбитки пальців;

6) процесуальних судових процедур, посадових осіб, громадян, речей, залучених до судового процесу, напр.: *defendant* – обвинувачений, *county attorney* – окружний прокурор;

7) судових присудів, дій та предметів пов'язаних з виконанням присудів, відбуттям покарання, напр.: *death* – страта, *electrocution* – страта на електричному стільці;

8) на означення понять загально-юридичного характеру; усталені вислови, які уживають в роботі правоохоронні органи, напр.: *unjust* – несправедливий, *ascertain* – встановлювати;

9) інші ОЮТЛ. Тут представлено деякі інші галузі права (Конституційне та адміністративне право – 2 одиниці, сімейне – 18, трудове – 8, фінансове та комерційне – 3, цивільне – 18).

Відібрані ОЮТЛ можна класифікувати і відповідно до соціальної групи, що до неї належить особа, яка вживає той чи інший юридичний термін. Ця характеристика особливо важлива для перекладача, тому що в оригіналі вживання юридичного терміна з боку того чи іншого персонажа є важливим засобом створення відповідного образу.

Найбільша група, це – працівники правоохоронних і судових органів США – поліцейські, слідчі, судді, адвокати, присяжні, працівники в'язниць, свідки – літери Д (мова шерифа, агентів розшукової поліції, детективів) та П (мова правників). Для цієї групи юридичні терміни є, передусім, професійною мовою й використовуються доречно, протокольно точно. Оскільки професійний жаргон правоохоронців не належить до юридичної терміносистеми, він не є предметом цього дослідження.

Друга соціальна група складається з людей, що знаходяться по той бік закону – злочинців. Вони вживають юридичні терміни, коли цитують вирок суду, офіційне визначення власної протиправної поведінки і назви покарань, що були на них накладені – літера **З** (мова злочинців).

І третя соціальна група, яку можна умовно назвати “публіка”, – дехто з них може приєднатися до першої групи, виконуючи функції членів суду присяжних або свідків – літера **Р** (розмовна мова). Утім, юридична грамотність не є сильною ознакою цієї групи, і юридичні терміни вони можуть вживати не завжди коректно, а то й неправильно.

Потрібно виокремити й оповідача-автора, який, розповідаючи цю історію, вживає юридичні терміни, що трапляються в мові усіх соціальних груп – літера **А** (авторська мова).

Роман “З холодним серцем” є прикладом небелетристичного роману. Ця відмінність його від роману “белетристичного” досягається і вживанням значної кількості ОЮТЛ. Видається, що в українському перекладі читач має одержати художній твір того ж жанру, що й оригінал. Для цього творчий колектив повинен був зберегти головні композиційні прийоми, лексику, котрі прислужилися авторові при створенні оригіналу, серед них – ОЮТЛ.

При порівнянні оригіналу і перекладу з’ясувалося, що з тексту-джерела під час перекладу було вилучено **59** сторінок твору, що становлять **17,35 %** оригіналу. Це характеристики головних дійових осіб включно з листом “Життя мого сина”, що його батько Пері відіслав був свого часу до комісії з дострокового звільнення, згадки про релігійність персонажів, великі уривки, присвячені висновкам судової медичної експертизи щодо психічного стану звинувачених, судовому процесові, майже всі уривки тексту еротичного змісту. До тексту українського перекладу не потрапило **58** ОЮТЛ, зареєстрованих у вилучених уривках. Тож можемо говорити, як про самоцензурування перекладача, тому що в ті часи переклади офіційній цензурі не підлягали, а літературний редактор вилучень з тексту не робив, так і про бажання зробити роман динамічнішим, вилучивши з нього розлогі описи і характеристики. (Принагідно, дякуємо пану Ю.Попсуєнкові за інформацію щодо публікації перекладу цього роману). Непрямим доказом цієї думки може бути поданий нижче приклад:

*Within forty-eight hours Perry and his companion had discovered an open window, climbed out of it, **stolen** a car, and driven northwest to McCook, Nebraska.* [22, с.137] – *Та не минуло й двох днів, як Пері і його товариш натрапили на відчинене вікно, вилізли надвір, **скочили** в чийсь машину й погнали на північний захід, до Мак-Кука, що в штаті Небраска* [9, с.114].

Це **скочили** в машину викликає асоціації із *скочити на коня*, і, отже, додає епізодові не лише динамічності, а й певної романтики.

Як уже згадувалося, для аналізу з тексту-джерела було відібрано **837** ОЮТЛ, котрі українською мовою було перекладено за допомогою **1052** лексичних одиниць. У перекладі з’явилося **215** нових слів – синонімів до

вихідних юридичної термінологічної лексики, що в середньому становить 26 % від кількості ОЮТЛ оригіналу, тобто *абсолютне значення синонімічного відхилення від оригіналу становить 26 %*. Цей показник, з одного боку, свідчить про *ступінь неможливості знайти точний відповідник американському юридичному термінові в тодішній українській радянській правничій терміносистемі*. З іншого, пам'ятаючи про, за визначенням, небажаність термінологічної синонімії, – об'єктивно свідчить про “охудожнення” твору, що перекладається. Найбільша синонімічна різноманітність спостерігається у тематичній групі 5–42%. За нею йде тематична група 1–33 %. Остання, дев'ята за цим показником, тематична група 4–14 %.

Варто звернути увагу на влучне уживання в перекладі слова *управа: office* [22 с. 62]; *sheriff's office* [22, с.190] – *шерифова управа* [9, с.55; 150]. Тлумачний словник з позначкою “*іст*”. повідомляє, що *управа* це 1. *Установа, яка займалася суспільними, становими та адміністративними справами <...> // Будинок, в якому містилася така установа. 2. Керівний орган певної установи, організації, <...> управління* [11]. Перед нами приклад повернення до активного вжитку слова, дещо призабутого в офіційному мовленні. Мабуть для перекладу словосполучень *Police Department* [22, с.176, А]; *Police Headquarters* [22, с.341, А] – *поліційна управа* [9, с.137; 261] можна було б активізувати ще один історизм, *відділок*.

Прикметно, що перекладач використовує синоніми для перекладу понять начебто однозначних, таких як посади, назви злочинів та організацій. Це частково можна пояснити відмінністю у структурі та організації правоохоронних органів, судових та інших правничих закладів у США, тому, звичайно, неможливо послуговуватися одним українським відповідником. Таку високу синонімічну різноманітність групі 1–33 %, можна також спробувати пояснити творчими емоціями перекладача, для якого звичайні юридичні терміни здаються затертими, не здатними відтворити ту негативну інформацію, що стоїть за такими асоціальними явищами. В.Митрофанов та Ю.Попсуєнко не є винятком у такому підході до перекладу термінологічної лексики. Наприклад, у пошуках “свіжого слова”, перекладач О.Король, замість звичного терміна *вбивця*, використовує новотвір *вбійник* [16, с. 189]. Проте в перекладі, що розглядається, таке “урізноманітнення” сприяє зміні жанру – з небелетристичного, художньо-публіцистичного “З холодним серцем” стає белетристичним, художнім твором.

Неточний переклад юридичного терміна може викривити образ персонажа. Давно після завершення справи у вбивстві Клатерів, вже у відставці, суддя Тейт, згадуючи давню судову справу, пов'язану з паном Клатером, у тексті оригіналу демонструє добру пам'ять і впевненість в своїх словах: *...he was suing for damages to some fruit trees* [22, с.327], – згадує він. У перекладі: *він вимагав відшкодування за... так, здається, за якісь там дерева* [9, с.251]. Передусім, *to sue for damages* означає не просто *вимагати*, але *вимагати через суд*, а подальші крапки і слова *так, здається*, створюють відповідний ефект: поведінка судді стає невпевненою і він стає забудькуватим пенсіонером.

Загальновідомо, що однією з функцій художнього твору є пізнавальна. Переклади з іноземних мов ознайомлюють читача, в даному разі – українського, з різними народами, їхніми звичаями і традиціями. Тому потрібно бути уважним, відтворюючи чужоземну дійсність. У цьому контексті поява синоніма при перекладі терміна на позначення працівника поліції *police photographer* [22, с.83; 65] – *поліційний фотограф* [9, с.71]; *судовий фотограф* [9, с.58] видається неправильною. У США фотографувати в залі суду заборонено, тому такої посади, як *судовий фотограф* немає.

Ambulance arrived, and the coroner, and the Methodist minister, a police photographer, state troopers, <...> [22, с.65]. *Приїхали машини швидкої допомоги, медичний експерт, методистський священик, судовий фотограф, поліцаї, <...>* [9, с.58]. Очевидно, щоб уникнути подвійної згадки про поліцію, перекладач і редактор зробили *поліційного* фотографа *судовим*. Цей приклад ілюструє проблеми, що виникають при перекладі українською назв посад. Словникове значення терміна *coroner* – *коронер, слідчий, який проводить розслідування випадків насильної (наглої) смерті* [3], а не *медичний експерт*. Але цей працівник правоохоронної сфери лише побіжно згаданий у творі, тому, щоб не заглиблюватися в чужу правоохоронну систему, у тексті перекладу з'являється приблизний відповідник назви цієї посади, що не змінює насиченості уривку ОЮТЛ.

Відповідно до законодавства США, на час судового процесу підсудних забезпечують послугами адвоката. Цікаво, що з 23 ОЮТЛ, зареєстрованих у тексті оригіналу на позначення цієї сторони процесу представниками всіх виокремлених раніше соціальних груп, 12 перекладено українською як *оборона, оборонець: advocate, attorney, defender, lawyer* – *оборонець, complete defence* – *передбачена законом оборона, counsel for defense* – *представник оборони, defendant's attorneys, defense counsel, defense team* – *оборона, formal plea* – *оборонне слово, legal counsel* – *судова оборона, оборонці, the defense* – *оборона; 3 – адвокат: Counsel* – *адвокат; county lawyer* – *провінційний адвокат; Kansas State Bar Association* – *Асоціація адвокатів Канзасу; і 2 – як оборонець, так і адвокат: defense attorney* та *lawyer*. Жодного разу не ужито слова *захист, захисник*, хоча в українській мові на позначення цієї частини процесу з XIX ст. вживають терміни *адвокат, захисник, оборонець*, а з другої половини XX ст. адвокат є найуживанішим [17, с.39-40, 129-131; 18]. Утім, перекладач і редактор надали перевагу саме термінам *оборона, оборонець*.

Загалом, очевидне бажання перекладача і літературного редактора зробити роман Т.Капоте “З холодним серцем” “цікавішим” і легшим для читання, тобто “охудожнити” його, що власне і сталося в тексті перекладу. Разом із скороченням тексту твору на 17,35 %, унаслідок чого до тексту перекладу не потрапило 58 ОЮТЛ що були зареєстровані у вилучених з тексту-джерела уривках. Значною мірою до цього спричинився не завжди однозначний переклад ОЮТЛ. Абсолютне значення синонімічного відхилення від оригіналу становить 26 %. З іншого боку, систематичне, свідоме уживання у тексті перекладу

розмовної, біля-юридичної лексики, замість офіційно прийнятої, можливо, засвідчує й спробу творчого колективу запропонувати власну, альтернативну офіційній, термінологію.

1. *Англо-русский полный юридический словарь* / А.Мамулян. М., 1993. 2. *Англо-русский юридический словарь* / С.Андрианов, и др. М., 1993. 3. *Англо-український словник: У 2 т.* / Склав Балла М.; К., 1996. 4. *Ахманова О.* Словарь лингвистических терминов. М., 1966. 5. *Ганич Д., Олійник І.* Словник лінгвістичних термінів. К., 1985. 6. *Головин Б.* О некоторых проблемах изучения терминов // Научный симпозиум “Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. М., 1971. 7. *Гольшиев В.* Предисл. // Капоте Т. Другие голоса, другие комнаты;... Роман, повести. М., 1995. 8. *Даниленко В.* Русская терминология. М., 1977. 9. *Капоте Т.* З холодним серцем. К., 1970. 10. *Мулярчик А.* Послевоенные американские романы. М., 1980. 11. *Новий тлумачний словник української мови.* У 4-х тт. / В.Яременко, О.Сліпушко. К., 2000. 12. *Попович А.* Проблемы художественного перевода: Учеб. пособие. Пер. со слов. М., 1980. 13. *Писатели США.* Краткие творческие биографии. М., 1990. 14. *Русинова Л.* Краткий вариант термина в кибернетической интерпретации (на материале юр. терминологии) // Термины и их функционирование. Межвузовский сборник. Горький, 1987. 15. *Русско-английский юридический словарь* / Борисенко И. и др. К., 1999. 16. *Северський Є.* П'ять разів убивство. Пер. з польської О.Король // Всесвіт. 2002 р. № 7-8. 17. *Сербенська О.* Розвиток української юридичної термінології після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Дис-я на здобуття наукового ступеня канд. філ. наук. Львів, 1963. 18. *Словник синонімів укр. мови:* в 2 т. / А.Бурячок, та інші. К., 1999-2000. 19. *Суперанская А.* Литературный язык и терминологическая лексика // Проблемы разработки и упорядочения терминологии в академиях наук союзных республик. М., 1983. 20. *Українсько-англійський словник правничої термінології* / Мисик Л. К., 1999. 21. *Burton, W.* Legal Thesaurus. 2nd ed. N.Y.: Macmillan Publishing Company, 1992. 22. *Capote, T.* In Cold Blood. Random House. N.Y., 1966. 23. *Gifis, S.* Legal Terms. 2nd ed. N.Y.: Barron's Educational Series, 1993. 24. Merriam-Webster's Encyclopedia of Literature. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc. Publishing, 1995. 25. *The New Encyclopaedia Britannica.* Macromaedia. Chicago: 1994. Vol.8. P.754. 26. *Venuti, L.* The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference. London an New-York: Routledge, 1998.

RENDERING LEGAL TERMS IN THE LITERARY- PUBLICISTIC TEXT

S.V.Snihur

Dpt. of Foreign Languages Odessa Law Academy

The present article deals with the problem of legal terms functioning in a nonfiction novel, correlation between legal terms in the source text and in the text of translation. It appeared that due to extensive use of synonyms in translating legal terms into Ukrainian – “synonymous deviation” amounts to 26% – the novel became more “fictional”. This means that using synonyms in translating terms may entail changes in the translated text genre. Also some examples of the role of the translator and editor in creating the Ukrainian legal terminology are provided.

Key words: legal term, non-fiction novel, equivalence.

Стаття надійшла до редколегії
18 листопада 2002 р.

Статтю прийнято до друку
26 лютого 2003 р.

**В.М.Кам'янець, асист.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка**

МІСЦЕ ТОВАРНИХ ЗНАКІВ У ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Вивчено ономазіологічні властивості мерксонімів як особливих знаків на перетині загальних та онімних назв сучасної німецької мови.

Ключові слова: товарні знаки, мерксоніми.

Визначення місця і статусу лексичних одиниць, які позначають продукти виробничої діяльності людини, а саме назв марок і сортів виробів, моделей машин, зразків товарів тощо, які називають ще товарними знаками, наприклад, печиво Nürnbergger Lebkuchen; пиво Kölsch-Bier, Gösser; гірчиця Düsseldorfer Senf, Estragon-Senf; одеколон Kölnisch Wasser, автомобілі Mercedes Benz, BMW, кава Jacobs, Tschibo і багато ін. залишається дискусійним у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Одні дослідники вважають їх власними назвами (ВН), а інші загальними (ЗН). Г.Вальтер, наприклад, вважає товарні знаки, які він позначає терміном Erzeugnis- und Erzeugnistypennamen, ВН [14, с.29], а Т.Вітковські – ні [15, с.36]. Позиція Т.Вітковські виглядає досить суперечливою, оскільки позначаючи товарні знаки терміном Handelsnamen, він відносить їх до ЗН [15, с.36], а позначаючи їх терміном Markennamen, піддає сумніву їх статус і висловлює думку, що товарні знаки – це ВН в апелятивній функції [15, с.46].

Дискусійним залишається у лінгвістичній літературі й питання визначення товарного знака як лексичної одиниці, неоднозначним залишається й розуміння самої природи товарного знаку. В.Москович кваліфікує товарний знак як позначення, за допомогою якого підприємства маркують свої товари або послуги, щоб розрізнити їх [3, с.251]. Р.Березникова виділяє поряд з товарними знаками ще й так звані комерційні номени [2, с.48]. До товарних знаків дослідниця відносить ті лексичні одиниці, які одночасно позначають виробника і маркують його товар, а до комерційних номенів – назви товарів, в основі яких лежить назва виробника [2, с.49].

О.Суперанська відносить до товарних знаків не лише торгові назви товару, а й вивіски у готелів, ресторанів, майстерень, перукарень, поїздів, фірм тощо [5, с.23]. На наш погляд, назви готелів, ресторанів, майстерень та ін. суттєво відрізняються від товарних знаків тим, що вони корелюють не з групою денотатів, а з окремим індивідуальним денотатом, виділяючи його з-поміж собі подібних. Логічна категорія понятійності у таких назвах відсутня, а безпосередній зв'язок з денотатами, які вони позначають, простежується чітко і тому такі назви потрапляють під структурно-семантичну категорію ВН, наприклад, готель Sacher, кафе Central, фірми Maschine Software AG, Microsoft, IBM, Motorola, Apple, Siemens, Compaq тощо. Про це свідчить вторинність цих

назв щодо об'єктів, які вони позначають, оскільки вони вже мають свої первинні назви, тобто ЗН: *das Hotel, das Café, die Firma*.

Р.Березникова, розрізняючи товарні знаки, в основі яких лежить назва фірми виробника, вважає їх ВН, оскільки, на думку дослідниці, перенесення назви фірми на вироблений нею товар здійснюється внаслідок трансонімізації, тому назва товару залишається у сфері ономастики. А коли назва фірми стає назвою товару, який не має своєї загальної назви, то тут, на думку дослідниці, маємо справу із ЗН [2, с.49]. З цим твердженням Р.Березникової можна погодитися у тій частині, що назва товару, тобто товарний знак, виступає в ролі ВН, але те, що тільки ті назви товару, які утворилися в результаті перенесення назви фірми на сам товар, можуть вважатися ВН, не може бути, на нашу думку, єдиним критерієм визначення ВН як такої. Щоб належати до структурно-семантичної категорії ВН, товарний знак повинен виявляти й багато інших ознак, які цьому сприяли б. Окрім того, товарний знак може утворюватися не обов'язково в результаті трансонімізації, тобто перенесення ВН фірми на її товар. У процесі номінації товарів і набуття товарних знаків беруть участь й інші лексичні одиниці, наприклад, швейцарська фірма *Jacobs Suchard* виробляє розчинне какао *Mix fix* і багато ін. Ми погоджуємося з твердженням Р.Березникової, що у тому разі, коли назва фірми дала назву своєму виробові, то назва виробу буде виступати ЗН лише тоді, коли вона первинна щодо позначуваного нею денотата. Наприклад, назва автомобіля *Mercedes Benz* – вторинна назва денотата, який вона позначає, а первинна його назва *der Wagen (das Auto, das Kraftfahrzeug)*. Якщо виробник виготовив якийсь новий, не знаний досі товар і дав йому свою назву, то ця буде первинною щодо цього денотата і виступає його ЗН, наприклад, шоколадні цукерки (*die Praline, das Pralinee*) одержали назву від імені французького маршала *du Plessis Praslin*, кухар якого вперше виготовив цей виріб. Отже, лексична одиниця *die Praline* – ЗН.

О.Суперанська визрізняє серед назв виробів (товарів) два типи лексичних одиниць – товарні знаки [6, с.193-194] і сортові або фірмові назви [6, с.211-213], відносячи сортові та фірмові назви до ономастичних лексичних одиниць, а товарні знаки – ні. Такі назви, як марки літаків *Messerschmidt* і *Henkel* автор вважає ономастичними лексичними одиницями, а такі назви, як *Jersey* (трикотажна тканина, вперше виготовлена на острові Джерсі) вважає товарним знаком і не відносить до ономастичної лексики. Нам видається, що причина таких розбіжностей полягає в дещо неправильному термінологічному підході. Назва тканини *Jersey*, хоча й утворена шляхом апелятивації топоніма *Jersey*, звичайно ж, стала ЗН і позначає сорт тканини поряд з такими, наприклад, ЗН як *Baumwolle* (бавовна), *Seide* (шовк) тощо. На нашу думку, саме такі назви – апелятиви, а не ВН і їх можна класифікувати як сортові або номенклатурні назви (за О.Ахмановою, номенклатура – це сукупність спеціальних термінів-назв, які вживаються в тій чи іншій галузі [1, с.270]).

Назва тканини *Jersey* – первинна назва свого денотата, а однією з умов, завдяки якій лексична одиниця стає ВН, є вторинність назви щодо

позначуваного денотата. Назва тканини Jersey не індивідуалізує свого денотата, тобто не має безпосереднього зв'язку з ним, як це простежується на прикладі ВН, а узагальнює його. Функція ж узагальнення притаманна саме апелювативній лексиці. Марки літаків Messerschmidt і Henkel хоча, з одного боку, й виконують узагальнювальну функцію, тобто узагальнюють всі літаки відповідної марки і відповідного виробника, проте, з іншого боку, вони виконують й обмежувальну функцію, оскільки індивідуалізують виробника і безпосередньо пов'язуються з ним як з окремим індивідуальним денотатом. Іншими словами, літак одного й того ж типу з тими ж самими технічними характеристиками, що й Messerschmidt, проте іншого виробника, не може мати назву Messerschmidt. А тканина Jersey незалежно від виробника у будь-якому разі називатиметься Jersey. Отже, назва Jersey – не товарний знак, а сорт, вид тканини, тобто текстильний номенклатурний термін і відповідно – ЗН, а назви Messerschmidt і Henkel – товарні знаки.

Хоча між ВН та товарними знаками і є деякі розбіжності, а саме референційне обмеження зв'язку товарного знака з конкретною групою товарів, а не з окремим індивідуальним денотатом, що властивий решті типів ВН, проте обидва мовні знаки (як ономастична лексична одиниця, так і товарний знак) виконують у мові функцію ідентифікації денотатів. ВН сигніфікується завдяки кореляції з окремим денотатом. Г.Кальверкемпер, наприклад, зазначає, що німецьке законодавство розглядає сигніфікат лише тоді, якщо він пов'язується з конкретно визначеним товаром, тобто співвідноситься з окремим конкретним денотатом [11, с.449].

Отже, товарний знак – це вторинний мовний знак, який присвоюється конкретному денотатові, що вже має ЗН, шляхом вторинної, додаткової номінації. Ця риса товарного знака об'єднує його з іншими ВН. Проте ВН позначає окремий денотат, який належить до конкретного класу предметів і виділяється з нього за допомогою індивідуальної вторинної номінації. А товарний знак, на відміну від ВН, позначає не індивідуальні денотати, а цілі серії однорідних об'єктів, великі партії товару, кожний з яких і всі разом мають один товарний знак. Тут простежуємо деяку спільність товарних знаків із апелювативами, тобто виявляємо здатність товарного знаку виконувати функцію узагальнення. Як й інші типи ВН, товарні знаки також виконують функцію індивідуалізації. Проте вони індивідуалізують особливу властивість денотата, а саме, - бути чієюсь власністю, що закріплюється юридично. Розглядаючи функціонування товарних знаків у мові, можна зауважити, що вони виконують і функцію ідентифікації, тобто служать для розрізнення серій товарів, іноді однотипних.

Товарні знаки за своєю природою виявляють і деякі інші спільні ознаки з окремими типами ВН, а саме з такими, як прізвиська та псевдоніми осіб, зооніми та хрематоніми (індивідуальні позначення окремих предметів матеріального світу). З прізвишками та псевдонімами осіб їх об'єднує аспект додаткової номінації та логічної надлишковості. Прізвиська та псевдоніми – це передусім

додаткова ВН особи, яка вже має свою ВН, тобто все необхідне для її індивідуалізації та ідентифікації. Товарний знак також присвоюється конкретному денотатові, який вже має свою назву, а саме ЗН виду, підвиду тощо. У прізвиську міститься експресивно-емоційна оцінка позначуваного денотата. Товарний знак також наділений позитивною оцінкою, спрямованою на те, щоб викликати позитивні емоції в комуніканта, споживача. З псевдонімами, а також і з зоонімами товарні знаки поєднує вільне поводження з мовним матеріалом, а також атрактивно-емоційна функціональна спрямованість.

Подібність товарних знаків та хрематонімів суто зовнішня. І ті, й інші позначають предмети матеріального світу, які створюються у процесі виробничої діяльності людини. Проте хрематоніми іменують предмети, єдині в своєму роді, наприклад, Carolus Magnus (Karl der Große), der Durandal – знамениті мечі епохи середньовіччя, які мали свої ВН, а товарні знаки – серії товарів.

Отож, однозначній відповіді на запитання, чи є товарні знаки ВН чи ні, заважає ніби те, що вони позначають не окремі індивідуальні денотати, а низку однорідних або навіть й тотожних денотатів (товарів). Якщо ж визнати за товарними знаками особливий тип індивідуалізації, а саме ідентифікацію серій (і не будь-яких, а лише якогось конкретно визначеного виробника), то виявимо, що товарні знаки, реферуючи із серією однотипних денотатів, виконують особливу функцію індивідуалізації щодо права власності на виробництво тих чи інших предметів. Саме таке право реєструє законодавство, яке юридично закріплює товарний знак за конкретною серією товарів і за конкретним виробником або власником. Іншими словами, якщо визнати, що товарний знак здійснює не предметну, як деякі інші типи ВН, а особливу індивідуалізацію права власності на виробництво того чи іншого товару, то товарні знаки можна, на нашу думку, визнати одним із типів ВН у лексичній системі німецької мови.

Але, функціонуючи у мові, товарний знак, який первинно має ознаки індивідуалізуючого та ідентифікуючого мовного знака, виконує функцію узагальнення і переходить до структурно-семантичної категорії ЗН, наприклад: ...der erforderlichen Protokollierung wegen blieben lediglich am Tatort: die Fahrer des Mercedes, des Kleinwagens, des Opels, des Citroëns und des Tonröhrenlastwagens... [H.Böll, с.21].

Із цього прикладу видно, що назви автомобілів Mercedes, Opel і Citroën, які виступають товарними знаками і, закріплюючи право власності на вироблені товари, індивідуалізують відповідного виробника, у цьому контексті набувають ознак ЗН, оскільки виконують функцію узагальнення, про що свідчить і кореляція з іншими одиницями контексту, а саме з такими ЗН як Kleinwagen і Tonröhrenlastwagen.

Поки що не існує єдиної думки у лінгвістичних дослідженнях, що пояснюється невизначеністю статусу товарних знаків, як особливих лексичних одиниць, щодо позначення цих одиниць у лексичній системі мови. Одні автори позначають товарні знаки терміном “прагматоніми” [7, с.11], тим часом

Н.Подольська включає до них не товарні знаки, а інші типи ВН, об'єднані під цим терміном, що виникли у процесі виробничої діяльності людини: хремотоніми (індивідуальні назви окремих предметів матеріального світу), порейоніми (індивідуальні назви окремих транспортних засобів), урбаноніми (індивідуальні назви окремих внутрішніх об'єктів у межах населених пунктів) тощо [4, с.16, 110]. Г.Кальверкемпер позначає цей тип лексичних одиниць терміном *Warenzeichen*. Інші німецькі дослідники на позначення товарних знаків використовують ще й такі терміни, як *Warennamen* [8, с.90; 9; 10], *Produktnamen* [8, с.90], *Markennamen* [12, с.298; 13, с.196; 15, с.39], *Handelsnamen* [15, с.36], *Erzeugnis- und Erzeugnistypennamen* [12, с.298; 14, с.29].

На позначення товарних знаків як особливого типу лексичних одиниць у системі мови було б доцільно запровадити термін *мерксоніми* (лат. *Merx* – товар + онім), який за своєю структурою, по-перше, не виходить за межі звичної ономастичної термінології, а, по-друге, сприяє інтернаціоналізації цієї термінології.

Товарні знаки (або мерксоніми) виявляють деякі функціональні особливості у мові та лінгвістичні характеристики як апелятивної, так і ономастичної лексики, що дає змогу відвести їм проміжне становище між ВН і ЗН. Значний інтерес товарні знаки становлять і з погляду своєї функціональності, оскільки вони покликані виконувати не лише номінативно-ідентифікаційну функцію, а й наділені властивостями виявляти прагматичну функціональність, а саме відтінки атрактивності й емоційності. Особлива екстралінгвістична і лінгвістична природа товарних знаків дає їм змогу досить швидко переходити з однієї мови в іншу. Ця властивість товарних знаків притаманна й переважній більшості інших типів ВН.

Отже, товарні знаки – це штучно утворені лексичні одиниці спеціально на позначення й ідентифікації товарів, які виробляються серійно. Це – вторинні мовні знаки, які позначають денотати, що вже мають первинні назви. Штучність багатьох товарних знаків полягає у тому, що вони – плід фантазії своїх творців. Іноді ці знаки істотно відрізняються від інших лексичних одиниць, а також від нормативних словотвірних моделей, мають власні фонологічні й орфографічні особливості. За своїм походженням та функціональним призначенням, товарні знаки розташовуються на периферії лексичного складу мови. Товарні знаки функціонують як специфічна підсистема і є неоднорідним за своїм складом пластом лексики щодо основної системи мови. До того ж, товарні знаки утворюють тип своєрідних ВН зі своїми специфічними ознаками. ВН посідають особливе місце у лексичній системі німецької мови, оскільки не підлягають деяким закономірностям, що склалися для ЗН. Мерксоніми ж посідають особливе місце серед ономастичної лексики, оскільки наділені притаманними як ЗН, так і ВН рисами, і тому вони проміжні між першими та другими у лексичній системі німецької мови.

1. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов. М., 1966. 2. *Березникова Р.Е.* Место номенов в лексической системе языка // *Имя нарицательное и собственное.* М., 1978. 3. *Москович В.А.* Товарные знаки // *Ономастика.* М., 1969. 4. *Подольская Н.В.* Словарь русской ономастической терминологии. М., 1988. 5. *Суперанская А.В.* Апеллятив – онома//*Имя нарицательное и собственное.* М., 1978. 6. *Суперанская А.В.* Общая теория имени собственного. М.; 1973. 366с. 7. Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред А.П.Непокупный. М., 1986. 8. *Behm H., Pohl I., Pohl J.* Bedeutung und Bedeutsamkeit von Örtlichkeitsnamen in der planungsbezogenen Landschaftsanalyse // *Semantik von Wort, Satz und Text.* Frankfurt am Main; 1995. 9. *Gläser R.* Warennamen im Englischen und Deutschen // *Namenkundliche Informationen.* 1978. Nr 33. 10. *Gläser R.* Zur Namengebung in der Wirtschaftswerbung: Warenzeichen im Britischen und Amerikanischen Englisch // *Der Name in Sprache und Gesellschaft. Beiträge zur Theorie der Onomastik.* Berlin. 1973. 11. *Kalverkämper H.* Eigennamen und Kontext. Bielefeld; 1976. 12. *Kleine Enzyklopädie. Deutsche Sprache.* Leipzig. 1983. 13. *Voigt G.* Markennamen die fremden Alltagswörter // *Reader zur Namenkunde IV. Namenkunde in der Schule/Hrsg. von R. Frank und G. Koss.* Hildesheim; Zürich; New York; 1994. 14. *Walther H.* Zu den gesellschaftlichwissenschaftlichen Grundpositionen der Namenforschung//*Der Name in Sprache und Gesellschaft. Beiträge zur Theorie der Onomastik.* Berlin. 1973. 15. *Witkowski T.* Grundbegriffe der Namenkunde. Berlin. 1964.

THE PLACE OF TRADEMARKS IN THE LEXICAL SYSTEM OF PRESENT-DAY GERMAN

V.M.Kamjanets

*Dpt. of Foreign Languages
Faculty of International Relations
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

As trademarks are endowed with the characteristic features of both proper and common nouns it is suggested that they be treated as a specific class of vocabulary items.

Key words: trademarks, onomasiological features.

Стаття надійшла до редколегії
19 листопада 2002 р.

Статтю прийнято до друку
21 лютого 2003 р.

Л.Й.Бондарчук, асист.,
Львівський державний
аграрний університет

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ АНГЛІЙСЬКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Іншомовні запозичення в економічних терміносистемах англійської та української мов становлять суттєвий відсоток. Тому їх переклад цільовою мовою дуже важливий. У цій статті пропонуються такі моделі ототожнення економічних термінів іншомовного походження у зіставлюваних мовах: а) збіг за значенням із звуковою ідентичністю, б) фонетичний збіг з деякими семантичними відхиленнями, в) семантична відповідність при фонетичній неадекватності з можливими етимологічними відхиленнями. Аналізуються типові перекладацькі трансформації економічних термінів на фонетичному, словотвірному, семантичному, етимологічному та стилістичному рівнях. Найбільше уваги автор зосереджує на семантичних особливостях перекладу як найсуттєвіших. Деяка увага також приділяється використанню іншомовних слів в оригіналі та калькуванні термінів з тих мов, вплив яких поки що не відчутний в українській економічній терміносистемі (японської, китайської тощо). Особливо ретельного пояснення потребують власні назви та аббревіатури, яких є багато в діловій англійській мові. Приклади лексичних одиниць взято із перекладних та тлумачних словників, а речення, які ілюстрували дослідження, із сучасної оригінальної преси.

Ключові слова: міжмовний трансфер, термінологічна еквівалентність, інтернаціоналізми, асиміляція.

У сучасних умовах оперативного інформування, поживлення зв'язків між науковцями різних країн, напливу в Україну англійської фахової літератури з-поміж багатьох питань англо-українського перекладу чітко виокремлюється проблема відтворення цільовою мовою термінів-запозичень.

У терміносистемі будь-якої галузі науки лексика такого типу становить суттєвий відсоток. Саме тому ця проблема відображена в працях багатьох лінгвістів: Ю.Жлуктенка, який досліджував функціонування інтернаціоналізмів у процесах мовних контактів; В.Акуленка, що описав семантичні невідповідності “хибних друзів перекладача”; Л.Нікольського – дослідника інтелектуальної та термінологічної лексики далекосхідних мов: китайської, японської, корейської; Е.Вюстера – дослідника інтернаціональних елементів технічної термінології та ін. Останнім часом у зв'язку з виникненням нагальної потреби впорядкувати англо-українську термінологічну лексикографію, увага лінгвістів до цього питання посилилася.

Сучасні лексикографічні проблеми ґрунтуються не лише на семантичних чинниках досліджень лексичних одиниць, а й дуже часто на етимологічних, надто якщо йдеться про фахову чи наукову лексику. Група лінгвістів під керівництвом професора Т.Кияка, описуючи наукові терміни, не тільки пропонує варіанти перекладу лексичних одиниць з тлумаченням їх українською та російською мовами, а й наводить їхню детальну етимологічну характеристику, показуючи шлях формування термінів від ймовірного першоджерела до пізніших варіантів у кількох мовах [5; 4].

Етимологія терміна-запозичення має суттєве значення, оскільки допомагає глибше усвідомити його суть, будову та способи вживання, але найголовніше – сприятиме правильному перекладові інформації, де цей термін функціонує.

Англо-український переклад, зокрема економічних термінів-запозичень, є копітким і складним процесом не лише через звичний у такій ситуації чинник багатомовності. Принциповою тут є відмінність у мовленнєвих підходах до економічної термінології зіставлюваних мов, а також різне соціально-історичне підґрунтя терміносистем. Обслуговуючи галузь, що розвивалася шляхами, вже прокладеними Францією, Італією, Німеччиною, Англією, США, українська економічна терміносистема була найменше захищеною від іншомовних запозичень на відміну від англійської, яка, описуючи найрізноманітніші економічні явища, часто обходилася власними мовленнєвими засобами.

Це дослідження – спроба відобразити типові, на нашу думку, випадки англо-українського перекладу економічної термінології іншомовного походження з урахуванням фонетичних, словотворчих, семантичних, стилістичних та етимологічних чинників. Приклади лексичних одиниць взято з перекладних та тлумачних словників, а речення, які ілюстрували дослідження, – із сучасної оригінальної преси. Аналіз зразків перекладу мікроконтекстів з термінами іншомовного походження здійснено на основі опублікованого перекладу українською мовою [10] оригінального наукового видання [16] (перекладачі: С.Панчишин, О.Ватаманюк, І.Бик).

Зіставлення англійських та українських економічних термінів-запозичень, зібраних з перекладних та тлумачних словників, а також вивчення способів їхнього функціонування в оригінальних англійських текстах та перекладах, дають змогу зробити висновок про існування деяких моделей ототожнення цієї лексики у зіставлюваних мовах. На нашу думку, найпринциповіші з них матимуть такий вигляд: а) збіг за значенням із звуковою ідентичністю (від максимальної до часткової); б) фонетичний збіг з деякими семантичними відхиленнями; в) семантична відповідність при фонетичній неадекватності (з можливими етимологічними розбіжностями).

Говорячи про фонетичний збіг термінів, ми, безумовно, враховуємо дивергентні риси звукових систем зіставлюваних мов, коли, наприклад, в українській мові неможливо відтворити подовження голосних; відмінність звуків [v] та [w], [æ]; та [e]; передати суто англійські звуки [θ] та [ð], [r]. То ж, відкинувши варіант абсолютного фонетичного збігу, ми вестимемо мову про тотожності з максимально можливим звуковим наближенням. Найчастіше це будуть слова латинського походження або ж пізніші запозичення з французької та італійської мов: memorandum (лат) [memɔˈfændɔm] – меморандум; bureau (фр) [ˈbjurɔu] – бюро; franco (іт) [frænkou] – франко.

Конвергентні щодо значення терміни можуть мати й значніші фонетичні розбіжності: 1. Зміна наголосу (credit [ˈkredit] – кредит, conflict [ˈktɪlfɪkt] – конфлікт, dividend [ˈdɪvɪdɪnd] – дивіденд); 2. Зміна кореневого голосного/приголосного (impulse [ˈɪmpʌls] – імпульс, charter [ˈtʃɑːtə] – хартія,

cashier [ˈkæʃiə] – касир, status [ˈsteɪtəs] – статус); 3. Випадання або додавання кореневого звука (hierarchy [ˈhaɪəra:ki] – ієрархія, assortment [əˈstnemt:ɔ] – асортимент).

До мінімальних фонетичних розбіжностей зі збереженням семантичної єдності зіставлених англо-українських тотожностей відносимо й озвучення англійської літери [r] українською фонемою [p]: export – експорт; sector – сектор.

Усі досі наведені тотожності значною мірою збіглися за значенням і звучанням. Але загалом таких відповідностей в економічних терміносистемах зіставлених нами мов трапляється небагато. Найчастіше доводиться мати справу з термінами, що мають малосхожі відповідники у цільовій мові: chancellor [ˈtʃænsəlɪ] – канцлер; cipher [ˈsaɪfɪ] – шифр; excise [ˈɛksaɪz] – акциз; justice [ˈdʒʌstɪs] – юстиція.

У випадку із найдавнішими за походженням греко-латинськими запозиченнями українська економічна терміносистема краще зберегла фонетику слів-першоджерел порівняно зі своїми англійськими відповідниками. Мова йде як про самостійні лексичні одиниці (слова чи фрази), так і про словотворчі елементи цього походження: systemma (гр.) system [ˈsɪstəm] (англ.) – система (укр.); programma (гр.) programme [ˈprɒɡrəm] (англ.) – програма (укр.); auditor (лат.) auditor [ˈɔdɪtɪ] (англ.) – аудитор (укр.); de jure (лат.) de jure [ˈdi dʒuɪ] (англ.) – де-юре (укр.); pseudes- (гр.) pseudocredit [ˌsjudəˈkredɪt] (англ.) – псевдокредит (укр.); pneuma- (гр.) pneumoautomatics [ˌnjuːməˈtɪk] (англ.) – пневмоавтоматика (укр.); metreo (гр.) arithmometer [ˈɑrɪθˈmɒmɪtɪ] (англ.) – арифмометр (укр.).

Для формування нових терміноутворень іншомовного походження в англійській економічній терміносистемі активно використовуються формо- та словотворчі елементи. Такі елементи мають власні відповідники у цільовій мові (від однакових за звучанням до абсолютно несхожих): parity – паритет; inflation – інфляція; irrational – нераціональний, іrrациональний (мат.); innovation – інновація.

Поряд із словотворчими змінами на особливу увагу заслуговують випадки з різними семантичними перетвореннями. Передусім йдеться про численну групу термінологічних міжмовних омонімів, які функціонують з різних причин і за різних умов.

Нерідко англійський та український терміни-запозичення за значенням збігаються частково. Український термін може означати одне поняття з низки лексико-семантичних варіантів, які має його англійський омонім. Наприклад, англійське слово “rent” і українське “рента” є дещо різні за значеннями. Англійський термін означає плату за тимчасове користування не лише землею (як у випадку з українською “рентою”), а й будинком, квартирою та іншим майном. Водночас обидва терміни зберігають спільне інваріантне значення: “плата за тимчасове користування чим-небудь”.

Подібних тотожностей можна навести досить багато. Наприклад, “*tribunal*” англійською мовою означає будь-який суд. Водночас український “*трибунал*” – лише суд військовий. А англійське слово “*penalty*”, першоджерелом якого, очевидно, є латинське “*poena*” (покарання) має низку варіантів перекладу українською мовою: штраф, погіршення стану, брак виробництва, пенальті, серед яких останній не стрижневий у семантичній структурі. Український же його омонім “*пенальті*”, хоча й означає покарання, стосується тільки футбольної сфери і є абсолютно відмежованим від економічної тематики.

Отже, спостерігається деяке звуження семантичної структури українського терміна порівняно з його англійським омонімом. Семантичні відповідності тут є лише частковими і ґрунтуються на основному інваріантному значенні.

Нерідко українські омоніми, означаючи загалом семантично споріднене поняття, набувають нових, іноді дещо зневажливих рис. До того ж вони фактично перестають бути термінами і вживаються за межами наукового стилю. Водночас співзвучні їм в англійській мові слова означають абсолютно нейтральні, стилістично незабарвлені поняття (табл.1).

Таблиця 1

Стилiстичнi невiдповiдностi деяких англiйських та українських омонiмiв iншомовного походження.

Англійський термін	Переклад англійського терміна	Український омонім
<i>protection</i> – Two offences have been established for protection on the same social interest [The Economist, 1990, XI]	<i>захист</i>	<i>протекція</i> – Без протекції навіть такого мізерного місця дістати годі (І.Франко, 11, 1950, 291)
<i>Machinery</i> – Modern industrial technologies rest on	<i>техніка</i>	<i>машинерія</i> – Ось надійшов і машиніст і почав поратися коло машинерії (І.Франко, III, 1950, 327)

Як і в попередньому випадку, наведені тотожності базуються на загальному значенні, здатному об’єднати такого типу омоніми – стилістично різні, але семантично не цілком чужі.

Контекст (у цьому випадку економічний) здатний надавати слову нових, іноді цілком несподіваних значень. Чимало англійських слів-запозичень в економічному мовленнєвому довіллі набувають функцій економічного терміна. Водночас у неекономічному контексті таке слово буде означати цілком інше поняття (табл.2).

Таблиця 2

Вплив економічного контексту на переклад деяких англійських слів iншомовного походження

Англійське слово	Переклад англійського слова в неекономічному контексті	Переклад англійського слова в економічному контексті
collection	колекція	збір податків
conductor	кондуктор	керівник
examination	екзамен	ревізія

Втім навіть такі, здавалося б, несподівані термінологічні тотожності можна виправдати певною семантичною близькістю. Адже “*collection*” таке означає збір чогось, як і українське слово “*колекція*”, а кондуктор робочому місці теж є керівником. За умов звукової ідентичності ці слова все ж дуже віддалені семантично.

Іноді звукова схожість термінів буває цілком безпідставною, випадковою і спричиняється до формування неправильних тотожностей, тобто йдеться про дошкульну кожному перекладачеві проблему його “*хибних друзів*”.

Проблема “*хибних друзів перекладача*” детально висвітлювалася у працях проф. В.Акуленка. На підставі “Англо-руського и русско-английського словаря “ложных друзей переводчика”, укладеного за його редакцією [1, с.132, 216], зіставимо лексико-семантичні варіанти кількох пар слів такого типу:

fabric ≠ фабрика

fabric: 1. тканина, матеріал, матерія, трикотаж 2. вироб, фабрикат з тканини 3. структура, будова, обладнання.

fabrika: 1. промислове підприємство з переробки сировини машинним способом.

obligation ≠ облігація

obligation: 1. обов’язок, борг 2. зобов’язання 3. те, чим хто-небудь кому-небудь зобов’язаний 4. примусова сила, обов’язковість.

облігація: 1. цінний папір, який дає його власникові прибуток у вигляді виграшу або відсотка від його вартості.

“Хибними друзями перекладача” можуть бути не лише окремі слова, а й термінологічні сполучення (наприклад, термін “*credit side*” перекладається не як “*кредитний бік*”, а як “*актив балансу*”). До важливих семантичних змін англо-українських термінологічних тотожностей належить і перерозподіл семантичних компонентів за моделлю: слово – словосполучення. Англійський економічний монотермін-запозичення може відповідати українській терміносполучці і навпаки. До того ж, фонетично зіставлявані слова часто є абсолютно різними – *banking* – банківська справа, *debenture* – боргове зобов’язання або *актуалізація* – *net present*, *капіталовкладення* – *capital investment*.

Нерідко друге (додаткове) слово, що виникає у процесі перекладу терміноутворення, є своєрідним тлумаченням певного економічного поняття. До того ж воно може бути як іншомовного, так і власнемовного походження.

Заслужують на увагу тотожності, де в англійському варіанті словосполучення поєднує економічний монотермін-запозичення з побутовим словом-носієм певного образу. У перекладі образна стилістика терміноутворення, звичайно, зберігається, але сам образ може змінитися на інший: *liquid cushion* – ліквідна подушка (подушка); *tax haven* – податкова гавань (гавань); *tax shelter* – податковий рай (притулок); *money pressure* – грошовий голод (тиск).

Перекладацькі трансформації часті й на етимологічному рівні, коли зіставлявані семантично тотожні слова (міжмовні синоніми) різні не лише за звучанням, а й тим, що походять з різних мов.

Іншомовний (найчастіше латинського походження) англійський термін може відповідати лексичній одиниці власне українського походження:

competence – дієздатність; equilibrium – рівновага; valid – чинний (хоча паралельно функціонує й слово “валідний”).

Український же термін (найчастіше німецького походження) відповідає власне англійському: маклер – broker; бухгалтер – book-keeper; цех – shop.

До цього списку можна долучити й слова італійського походження, наприклад, “валюта” (англ. “currency”) або французького походження, наприклад, “ажіотаж” (англ. “stock jobbing”). Такі етимологічні невідповідності починаються із давніх латинських запозичень. Українська економічна терміносистема (як і терміносистеми деяких інших слов’янських мов, наприклад, польської чи російської) зберегла основи латинських слів, які асимілювалися в цих мовах і стали термінами. Водночас у німецькій, англійській та французькій мовах вони піддалися змінам або й витіснилися іншими лексичними одиницями (табл. 3).

Таблиця 3

Збереження українською терміносистемою давніх латинських запозичень

Латинські слова-першоджерела	Українські терміни	Російські терміни	Польські терміни	Англійські терміни	Німецькі терміни	Французькі терміни
quietantia	Квитанція	квитанция	kwit	receipt	Quittung	quittance, r�c�piss�
poena	пеня	пеня	pienia	fine	Verzugsstrafe	amende
arrendo	оренда	аренда	arrenda	rent	Pacht	bail

З іншого боку, в англійській мові, особливо у мові ділових паперів та пресі, часто використовують латинські вирази, слова, прийменники та різні словотворчі елементи, які в українському варіанті найчастіше відтворюються українськими ж лексичними одиницями: gratis – безоплатно; quinquenium – п’ять років; data – дані; cum dividend – з дивідендом; as per contra – відповідно.

Наприклад, речення: “*Economic activity is secondary to religious and cultural values and society’s desire to perpetuate the status quo (лат.)*” [17, с.35], - перекладач С.Панчишин пропонує передати українською мовою, не зберігаючи латинського вислову мовою оригіналу і не калькуючи його: “*Економічна діяльність вторинна порівняно з релігійними і культурними цінностями; суспільство бажає увічнити існуючий стан речей*” [11, с. 48].

Як відомо, калькування часто відбувається через безеквівалентність певних лексисчних одиниць: “*Russia’s Constitutional Court rules that cities have no right to continue the communist era propiska system*” [The Economist, 2000, II].

Безумовно, для українського перекладача немає проблем перекласти слово “propiska”- кальку з російської мови. Але якщо в реченні присутні слова з німецької, французької чи інших мов, завдання значно ускладнюються, оскільки змушують перекладача працювати у складному кількамовному довкіллі, звертаючись до найрізноманітніших перекладних словників.

На окрему увагу заслуговують англійські терміни-кальки чи напівкальки з тих мов, вплив яких поки що майже не відчутний в українській економічній

терміносистемі (японської, китайської тощо): *tycoon* (япон.) – магнат; *samurai* (япон.) *bond* – іноземна облігація; *zemindar* (хінді) – землевласник.

На нашу думку, такі словосполучення чи монотерміни слід перекладати тлумаченням. Інакше перекладач ризикуватиме подати реципієнтові не зовсім зрозумілу інформацію.

Вміщені в контекст слова з інших мов, як відомо, допомагають відтворити в ньому як мовний, так і соціально-політичний колорит певної держави. Але вживання термінів з інших мов зазвичай нейтрально-інформативне і тому такі лексичні одиниці варто, на нашу думку, перекладати цільовою мовою, а не зберігати у вигляді кальок. Як, наприклад, це зробив перекладач І.Бик: *“It is argued that in the past decade or so unions have increased the union wage advantage which they enjoy vis-à-vis (фр.) nonunion workers and, as a result, union firms have become less profitable than nonunion firms”* [17, с.751] – *Дехто вважає, що ті переваги у заробітній платі, які члени спілок мають порівняно з неспілковими робітниками, призвели до того, що фірми, де працюють члени спілки, стали менш прибутковими порівняно з фірмами із неспілковими робітниками* [11, с.556].

Іноді перекладач залишає іншомовний вислів, супроводжуючи його власним поясненням, як це зробив С.Панчишин: *“Pure or laissez faire” (фр.) capitalism is characterized by the private ownership of resources”* [17, с.32]. – *Чистий капіталізм або капіталізм вільної конкуренції (laissez faire) характеризується приватною власністю на ресурси* [11, с.47].

На окрему увагу заслуговують і численні англійські економічні терміни з певним образним змістом, серед яких багато інтернаціональних слів, що, на перший погляд, не видаються термінами: *“stellage”, “dragons”, “angels”*. Без додаткового тлумачення ці слова можуть сприйматися реципієнтом дослівно, тобто як *стелаж, дракони та ангели*.

У зв'язку із цією проблемою перекладу цільовою мовою інтернаціоналізмів, що означають передусім побутове поняття, а вже потім стають термінами, навряд чи можна погодитися із перекладом С.Панчишина у такому реченні: *“Any increase in production of robots will necessitate the shifting of resources away from production of pizza”* [17, с.25].- *Оскільки ресурси обмежені, то будь-яке збільшення виробництва роботів потребуватиме переміщення з виробництва вареників* [11, с.36]. В англійському реченні слова *“robots”* та *“pizza”*, очевидно, символізують відповідно промислове обладнання і товари народного вжитку. Але незрозуміло, навіщо потрібно перекладати слово *“pizza”* українськими *“варениками”*, адже йдеться про певні економічні явища в США, де споживання вареників нетипове.

Обов'язкового пояснення потребують і деякі власні назви, які пишуться мовою оригіналу або транслітеруються латинкою з таких мов, які мають нелатинське письмо і символізують бізнес, біржову діяльність, уряд багатьох країн світу: *“Paris Bourse”, “Maastricht”, “Deutsche Bank”, “Kremlin”* тощо.

Особливої уваги вимагає також розшифрування абревіатур, яких так багато у діловій мові західних країн. Зазвичай такі лексичні одиниці мають відповідники у цільовій мові (VAT– ПДВ; GNP – ВВП тощо). Нерідкі випадки й калькування абревіатур з мови оригіналу (якщо йдеться, наприклад, про назви відомих міжнародних організацій) часто у супроводі авторського пояснення.

Поряд із цілком стилістично нейтральними й загалом відомими абревіатурами існує низка буквоскорочень, саме лише прочитання яких інтригує своєю образністю (AID, SWIFT, BASIC, TALISMAN). Останній, наприклад, розшифровується як *“Transfer Lodgement for Investors end Stock Management”- напівавтоматизована система обігу акцій на Лондонській товарній біржі*. Така абревіатура оформлена під самостійне слово із власним змістом. Очевидно, такою назвою системи висловлюється бажання допомогти клієнтам досягнути успіху у бізнесі, як це символічно допомагає талісман.

Абревіатури такого типу успішно функціонують у терміносистемах інших мов у вигляді власне таких самостійних слів. Наприклад, російські автори Г.Геворкян та В.Семенов назвали свою книжку про комп’ютери: *“Бейсик – это просто”* [4].

Відтворення термінів-запозичень у цільовій мові надзвичайно важливе, оскільки у терміносистемах обидвох зіставлюваних мов частка запозичень достатньо велика. На новітньому етапі ділова англійська мова ще більше інтернаціоналізувалася. На товарних і фондових біржах, у фінансових офісах, в пресі та наукових виданнях часто використовують іноземні слова, які не перекладаються, а читаються чи промовляються мовою оригіналу, що значно ускладнює роботу перекладача.

Приклади, наведені у цьому дослідженні, відображають найтипівіші випадки перекладацьких перетворень, коли маємо справу з економічною інформацією. І хоча проблема перекладу англійських економічних термінів іншомовного походження вже описана у лінгвістиці, однак проблеми ще є. Адже міжнародні економічні зв’язки активно розвиваються, змінюється економічна термінологія мов: відмирають застарілі лексичні одиниці, видозмінюються усталені вислови й слова, засвоюється цілком нова лексика. Всі ці явища потребують постійної уваги з боку мово- та перекладознавців.

1. *Англо-русский и русско-английский словарь “ложных друзей переводчика”*/Под рук. Акуленка В.В. М., 1969. 2. *Балла М.І.* Англо-український словник. К., 1996. 3. *Ботвина Н.В.* Офіційно-діловий та науковий стилі української мови. К., 1999. 4. *Геворкян Г., Семенов В.* Бейсик – это просто. М., 1984. 5. *Гнатюшина І.М., Кияк Т.Р.* Словник інтернаціональних терміноелементів грецького та латинського походження в сучасній термінології. К., 1996. 6. *Гутнер М.Д.* Пособие по переводу с английского языка на русский. М., 1982. 7. *Егорова А.М.* Теория и практика перевода экономических текстов с английского языка на русский. М., 1974. 8. *Жлуктенко Ю.О.* Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. К., 1966. 9. *Завгородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С.* Фінансовий словник. Львів, 1996. 10. *Интернациональные элементы в лексике и терминологии*/Под общей ред. Акуленко В.В. Харьков, 1980. 11. *Макконнелл К.Р., Брю*

С.Л. Мікроекономіка. Львів, 1999. 12. Польско-русский экономический словарь/Под ред. Осьмовой М.Н. М., 1977. 13. Словник іншомовних слів за ред. Мельничука О.М. К., 1974. 14. Словник-посібник економічних термінів (Російсько-українсько-англійський) / За ред. Кияка Т.Р. К., 1997. 15. *Adam J.H.* Longman Dictionary of Business. English. Longman House, 1992. 16. *Brigham E.* Introduction to Financial Management. Chicago a. o., 1985. 17. *McConnell C.R., Brue S.L.* Microeconomics. New York. a. o., 1990. 18. *Samuelson P.* Economics. New Jersey, 1992.

WAYS OF CONVEYING ENGLISH TERMS FROM THE FIELD OF ECONOMICS INTO UKRAINIAN

L.J.Bondartchuk

*Dpt. of Foreign Languages
The State Agrarian University in Lviv*

Foreign borrowings in English and Ukrainian economic terminological systems are wide-spread. Therefore their translation into the target language is of great importance. The given article proposes the following models of foreign origin economic terms equivalencies in the contrasted languages: a) semantic and phonetic identity, b) phonetic identity with some semantic discrepancies, c) semantic identity with phonetic and possible etymological discrepancies. The most typical translation techniques are examined on phonetic, derivational, semantic, etymological and stylistic levels. The focus of attention is the semantic features as the most important ones. Some attention is also paid to the use of both foreign original terms and translation loans in economic texts, especially those languages that have not influenced the Ukrainian economics terminological system yet (Japanese, Chinese, etc). A particular explanation is also needed for proper names and abbreviations that are numerous in the English discourse on business. All the examples of the proposed lexical units were borrowed from translated and explanatory dictionaries and the sentences illustrating the research – from the original press.

Key words: interlanguage transfer, terminological equivalence, internationalism, assimilation.

Стаття надійшла до редколегії
7 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
16 січня 2003 р

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

М.М.Полужин, проф.,
Ужгородський національний університет

**СУЧАСНІ НАПРЯМИ Й ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ
АКТІВ ДИСКУРСУ**

Вивчено чинники мовленнєвої компетенції учасників комунікативного акту в змінних умовах спілкування. Взіємодія цих чинників відіграє вирішальну роль у досягненні комунікативної ефективності.

Ключові слова: дискурс, формалізація, функціоналізація.

У сучасній лінгвістиці помітні два основні підходи до аналізу послідовності висловлювань, які утворюють взаємопов'язані відрізки мовлення. Перший зосереджує увагу на особливостях функціонування розмовної мови, зразком якої можуть бути: бесіди, інтерв'ю, коментарі, промови, виступи, доповіді тощо. Предметом розгляду другого підходу є текст, у центрі уваги якого – писемна мова у таких “текстах”, як нариси, оголошення, дорожні знаки, розділи (книги) тощо. Текст є, радше, продуктом, ніж процесом, дискурс – це весь процес соціальної взаємодії, частину якого становить текст. Поняття дискурсу охоплює не тільки процес творення тексту, але й процес його інтерпретації. Звідси випливає, що аналіз тексту є лише частиною дискурсивного аналізу, який також містить аналіз процесів продукування та інтерпретації мовленнєвих актів. Сьогодні лінгвістика вивчає дискурс як структуровану за своїми законами єдність. Виявлення специфіки такого структурування входить до основних завдань дослідників. Підходи до вивчення структури дискурсу належать двом лінгвістичним течіям: *формалізму* та *функціоналізму*.

Лінгвістичний аналіз у межах *формальних теорій* ґрунтується на тому, що дискурсу притаманна внутрішня структура, елементи якої містять близькі за змістом одиниці. Увага дослідників тут часто зосереджена на формах представлення структури дискурсу, які, звичайно, набувають вигляду дерева і не відображають його змістової частини, а саме – відношень між сегментами та комунікативної мети дискурсу. Найвідомішими працями в галузі формального аналізу можна вважати: теорію репрезентації дискурсу [29; 32; 25], де визначено поняття макроструктури, а також праці з сюжетних граматик, що зосереджують увагу на пропозиційному компоненті дискурсу [36; 12].

У *функціональній перспективі* аналіз дискурсу бере свій початок від “вищого комунікативного призначення” [8, с.125], що визначає структурну організацію тексту. Функціональні теорії розглядають текст як діяльність мовця, що має свої прагматичні інтенції і звертають основну увагу на дослідження мети мовця та способів її відображення у структурі дискурсу, які часто фіксуються як відношення між сегментами [30]. Ці відношення трактують як відображення того чи іншого плану, що служить для реалізації комунікативної мети.

Розвиток лінгвістики за останні десятиріччя переконливо показав, що повний та адекватний опис мови, як системи, яка функціонує у суспільстві як найважливіший засіб спілкування, неможливий без проникнення у суть його комунікативного аспекту. Під комунікативним аспектом ми розуміємо умови вживання мовної системи, її підсистем та одиниць у конкретних актах спілкування, їх вибір та застосування. Про комунікативну лінгвістику сьогодні можна говорити як про модель опису мови, яка передбачає дослідження власне мовних категорій, призначених для виконання комунікативних функцій. Комунікативний підхід, як відомо, зосереджує основну увагу на питаннях, що пов'язані з використанням мови у конкретних мовленнєвих актах, явищах мовного та мовленнєвого використання, залежність вибору й використання мовних одиниць від екстралінгвістичних чинників.

Дослідження комунікативного аспекту дискурсу є неодмінним додатком до функціонально-семантичної моделі, що дає змогу у повному обсязі висвітлити специфіку реалізації системи і мовленнєвого середовища. Вивчення мовленнєвого аспекту функціонування дискурсу у різноманітних його виявах дозволяє розширити уявлення про життєдіяльність мови у процесі спілкування. Комунікативний підхід до вивчення мовних категорій дає змогу розглядати, крім прямих конвенційних засобів вираження певного семантичного змісту, також неконвенційну комунікативну функцію. Без звернення до комунікативного аспекту часто неможливо точно визначити семантичну різницю між окремими одиницями, що мають подібне значення. Пряме звернення до учасників комунікації дає змогу семантично розрізнити різновиди таких спонукальних висловлювань, як порада, прохання, запрошення, наказ тощо.

Комунікативні акти дискурсу вивчають у психолінгвістиці, а точніше у теорії мовленнєвої комунікації [9; 6], теорії мовленнєвих актів [19; 34; 23; 27; 26]; у макросоціолінгвістиці, що займається питаннями мовленнєвої поведінки людини як члена певної соціогрупи у різних соціальних контекстах [18]. Адекватність та ефективність дискурсивних стратегій прямо пропорційні рівневі комунікативної компетенції мовця, залежать від рівня його знань як мовної системи, так і екстралінгвальних норм та правил організації мовленнєвої взаємодії [6, с.34].

Кожна змістова організація дискурсу містить комплекс інформації про соціальний статус комунікантів, їхнє ставлення до предмета розмови, морально-етичні та етикетні норми спілкування. У багатьох когнітивних дослідженнях доведено, що соціальна, вікова і статеві група має свою концептуальну картину світу. Одна й та ж сама подія, а також мовний запас, що служить засобом її передачі, різні у різних ситуаціях [5, с.7]. З огляду на помітну тенденцію до соціального розшарування у сучасному суспільстві, неминучим результатом якого є мовна диференціація, у різних людей на базі того самого інформаційного матеріалу можуть виникнути певні перцептуальні незбіги, викликані їхнім минулим життєвим чи професійним досвідом, особистісним статусом, світоглядом, переконанням, мовними преференціями та сподіваннями.

Свідченням цього є виникнення спеціального терміна *комунікативне провалля* (communication gap) на позначення низки непорозумінь між комунікантами. Ось чому для досягнення успіху в спілкуванні мовець завжди має зважати на весь набір соціальних ознак співрозмовника, на його мовні очікування, оскільки невідповідність тактики лексико-граматичного оформлення повідомлення очікуванням адресата може спричинитися до емоційно-психологічного напруження та гальмування процесу спілкування і навіть до непорозуміння.

Поняття *комунікативна компетентність* має комплексний характер. Кожний комунікант володіє сукупністю знань про соціо-, психо-, культурно-лінгвістичні аспекти вербальної інтеракції, які стають йому в пригоді у трактуванні тих чи інших норм комунікативної ситуації та організації успішного спілкування [1, с.19]. До складників комунікативної компетенції належить мовна, соціолінгвістична та прагматична компетенція.

Мовна компетенція займає особливе місце у системі знань людини про навколишній світ і є невід'ємною частиною інформаційного тезауруса людини [7, с.43]. Від рівня та якості володіння мовою безпосередньо залежать і швидкість та правильність кодування /декодування мовленнєвих висловлювань з різним рівнем їх лексико-граматичної складності. У свідомості мовця з високим рівнем мовної компетенції існує декілька різних за складністю моделей мовного відображення думки, що дозволяє йому формувати й розуміти повідомлення будь-якої складності без великих ментальних зусиль, а також застосовувати різні тактики подання змісту відповідно до комунікативної ситуації та до рівня мовних знань співрозмовника, тобто варіювати свою мовленнєву діяльність. Висока мовна компетенція дає змогу мовцеві бути ефективним комунікантом у будь-якому контексті спілкування.

Крім мовної компетенції, важливими є також знання соціокультурних правил та норм дискурсивної діяльності, тобто соціолінгвістичної компетенції співрозмовників, яка передбачає знання мовцем норм, правил та особливостей оформлення мовленнєвих повідомлень у різних типах соціальної взаємодії. Кожному соціальному контекстові, кожній соціальній ролі відповідає конкретний тип мовленнєвої поведінки, свій набір мовних засобів, своя шкала соціально-стилістичних прийомів щодо пріоритетності їх застосування [10, с.206]. Компетентний мовець має активізувати у своєму ментальному просторі тип ситуації, фрейм контексту, який релевантний у конкретний момент спілкування, що дасть йому змогу визначити соціальні позиції комунікантів, а звідси і спрогнозувати їх подальші дії.

Чинник “офіційності/неофіційності” ситуації спілкування суттєво впливає на характер оформлення мовленнєвих повідомлень. В офіційних ситуаціях спілкування загальноприйнятим вважають дотримання нормативних засобів відображення думок. Неофіційна комунікація, навпаки, дає змогу вживати різні за параметром літературні мовні засоби. Досить часто комуніканти в ситуаціях спілкування інтуїтивно вживають розмовні форми, спрощуючи процес кодування повідомлення для себе і його декодування для адресата.

На комунікативний процес впливає і чинник “симетричності / несиметричності” комунікативних позицій співрозмовників, що зумовлюється їхнім авторитетом і соціальним статусом. Повідомлення може бути адресоване людині, яка займає вище, рівне або нижче соціальне становище в комунікативному процесі, що безпосередньо впливає на стиль (обережний, ввічливий або, навпаки, директивний) й тон самого повідомлення. Мовець вступає в комунікацію як особа “параметризована”, яка виявляє в акті комунікації одну із своїх соціальних функцій. Вияв соціального статусу полягає у дотримуванні певної тактики спілкування та векторності рольової модифікації, (зниженні/підсиленні категоричності висловлювань. Чітке дотримування правил комунікації очевидне у ситуаціях з асиметрією соціальних ролей учасників комунікації [15]. Загальновідомо, що мовець повинен бути ввічливішим з людиною, яка займає вищу соціальну позицію [20] і навпаки, що впевненіше почуває себе співрозмовник, то менший рівень ввічливості його висловлювань [28, с.155]. Урахування соціальних ролей, а звідси й комунікативних позицій за вертикальним соціостатусним вектором є неодмінною передумовою успішної комунікації. Крім соціальних параметрів ситуації спілкування, потрібно також враховувати й антропологічні особливості співрозмовника: його вікові та статеві параметри.

Прагматична компетенція формується відносно пізно (від 13 до 30 років) [2, с.56] й розвивається впродовж життя мовця [14, с.115]. Вона ніби надбудовується над сформованими мовною і соціолінгвістичною компетенціями та передбачає аналіз, оцінку мовленнєвого акту з погляду його релевантності та успішності у певному контексті спілкування. Слід зауважити, що високий рівень прагматичної компетенції трапляється тільки у комунікантів з високою мовленнєвою компетенцією. Прагматика є тільки там, де є змога альтернативно розв'язати одне й те ж комунікативне завдання [11, с.94-95].

Успішність комунікативної діяльності, яка є складним і багатограним процесом, залежить від особливостей мовленнєвого досвіду комунікантів, рівня їхнього інтелекту, бази знань мовної системи, вміння будувати висловлювання відповідно до позамовних параметрів ситуації спілкування, а також від вміння враховувати прагматичні особливості мовленнєвого процесу, тобто від рівня їхньої комунікативної компетенції. Її високий рівень гарантує оптимальність та ефективність мовного оформлення думок і дає людині змогу відчувати себе повноцінним членом мовленнєвої спільноти. Високий рівень лише одного із складників комунікативної компетенції не може цілком забезпечити здатності ефективно та оптимально будувати висловлювання з урахуванням усіх параметрів контексту спілкування. Наприклад, висока мовна компетенція людини може “не спрацювати” у зв'язку з відсутністю або низьким рівнем соціолінгвістичної компетенції [17]. Літературно нормативне мовлення, що забезпечується високим рівнем мовної компетенції, не завжди ефективний та оптимальний засіб подання інформації. Оптимальний рівень комунікативної компетенції передбачає, що комуніканти вміють організувати мовленнєвий

процес безвідносно до літературної кодифікації, а швидше виходячи з комунікативної доцільності [23]. Нормальним вважають такий стан справ, коли мовна особистість прагне не до повноти відображення дійсності, а до такого набору засобів спілкування, який за певних умов комунікативної взаємодії забезпечить бажане розуміння та ефективне засвоєння змісту повідомлення адресатом [4]. Експериментально доведено, що легше кодується і потрапляє в пам'ять, а потім швидко з неї видобувається та інформація, яка є типовою для людини [22]. Показником типовості інформації є її найповніше семантичне, лексико-граматичне та контекстуальне співвіднесення з розумовими і психічними особливостями співрозмовника на загальному тлі спілкування.

Досвідчений комунікант-професіонал завжди бере до уваги особливості та переваги адресата і відповідно до них обирає дискурсивну стратегію [31, с.134]. Мовні засоби набувають ефективності лише на тлі цілеспрямованої стратегії мовленнєвої діяльності [13, с.162, 163]. Поняття “стратегії” передбачає наявність у мовця глобального розуміння стилю або засобу організації комунікативного процесу, узгоджених з рівнем мовних знань адресата, його соціальних характеристик, життєвих уявлень, а також з особливостями ситуації спілкування, типом дискурсу, обставинами мовленнєвої взаємодії [3, с.56]. Відповідно до такого визначення дискурсивної стратегії актуальності набуває принцип релевантності: висловлювання вважається оптимально релевантним у комунікативному контексті, якщо воно повертає до себе увагу реципієнта, не викликає зайвих процесуальних ускладнень, а також повністю відповідає поглядам адресата на мовні, соціальні та культурні параметри певної комунікативної ситуації [35, с.28]. Уживання неадекватної стратегії лексико-граматичного оформлення повідомлень може викликати негативне ставлення до змісту повідомлення у свідомості слухача [21, с.44].

Отже, ефективність комунікативного процесу залежна від рівня сформованості комунікативної компетенції співрозмовників, від їхньої здатності аналізувати мовленнєвий потік, ефективно моделювати мовленнєву діяльність. Що вищий рівень комунікативної компетенції індивіда, то докладніший аналіз ситуації спілкування він проводить й то адекватнішим та оптимальнішим стає вибір мовних форм і конструкцій. Соціальний статус комунікантів зумовлює рівень їхньої мовної компетенції і безпосередньо впливає на характер мовленнєвої поведінки, формує певні звички та переваги мовленнєвої діяльності. Нехтування цими чинниками під час комунікативної взаємодії може призвести до труднощів ментального та емоційно-психологічного порядку і навіть до непорозуміння.

1. *Антипенко Є.М.* Культура общения и язык. К вопросу межнационального общения//Когнитивно-прагматические аспекты лингвистических исследований. Сб. ст. Калининград, 1999. 2. *Богин Г.П.* Уровни и компоненты речевой способности. Калинин, 1975. 3. *Водак Р.* Язык. Дискурс. Политика. Волгоград, 1997. 4. *Гальперин П.Я.* Языковое сознание и некоторые вопросы взаимоотношения языка и мышления//Вопросы

- философии. 1977. №4. 5. *Заботкина В.И.* Когнитивно-прагматический подход к неологии//Когнитивно-прагматические аспекты лингвистических исследований. Калининград, 1999. 6. *Исакова С.П.* Ергономічні характеристики категорій англійського дієслова. Дис. .... канд. філол. наук. К., 2001. 7. *Калентьева Т.Л.* Языковое сознание и когнитивное сознание в контексте деятельностного подхода. Иркутск, 1998. 8. *Колишанский Г.В.* Коммуникативная функция структура языка. М., 1984. 9. *Леонтьев А.А.* Психология общения. Автореф. дис. .... докт. психол. наук. М., 1975. 10. *Мечковская Н.Б.* Социальная лингвистика. М., 1996. 11. *Михайлов В.А.* Личностный смысл и прагматика//Мышление и коммуникация. М., 1990. 12. *Олкер Х.Р.* Волшебные сказки, трагедии и способы изложения мировой истории//Язык и моделирование социального взаимодействия. М., 1987. 13. *Онтология языка как общественного явления.* М., 1983. 14. *Седов К.В.* Языковая личность в ракурсе речевой биографии//Язык и модели мира. М., 1993. 15. *Скідченко О.А.* Мовні засоби вираження соціального статусу у сучасній англійській мові. Автореф. дис. .... канд. філол. наук. К., 1997. 16. *Тарасов Е.Ф.* Проблемы эффективности речевого воздействия в аспекте психолингвистики//Оптимизация речевого воздействия. М., 1990. 17. *Шахнарович А.М.* Мышление, коммуникация, речевая деятельность: отогенез языкового знания//Мышление и коммуникация. М. 1990. 18. *Швейцер А.Д.* Современная социолингвистика: теория, проблемы, методы. М., 1976. 19. *Austin J.L.* How to Do Things with Words. Oxford at the Clarendon Press, 1962. 20. *Brown P.* How and Why Are Women More Polite: Some Evidence from a Mayan Community//Sociolinguistics. Oxford University Press, 1998. 21. *Buerkel-Rothfuss N.* Communication: Competencies and Context. N.Y., 1985. 22. *Cantor N., Mishel W.* Prototypicality and Personality Effect on Free Recall and Personality Impressions//Journal of Research in Personality. 1979. 23. *Conthard M.* An Introduction to Discourse Analysis. L.; N.Y., 1985. 24. *Caupland N., Wiemann J.* "Miscommunication" and Problematic Talk. Cambridge University Press, 1994. 25. *Dyk T.A. van.* Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse. L.; N.Y., 1982. 26. *Ellis D.G.* From Language to Communication. Albaum Associates, Publishers. 27. *Fraser B.* The Domain of Pragmatics and Classification//Language and Communication/Ed. by Richards J.C., Schmidt R.W. Longman, L.; N.Y., 1983. 28. *Geis M.* Speech Acts and Conversational Interaction. Cambridge University Press, 1997. 29. *Kamp H.* A Theory of Truth and Semantic Representation//Formal Methods in the Study of Language. Amsterdam, 1981. 30. *Levi D.M.* Communicative Goals and Strategies: between Discourse and Syntax//Discourse and Syntax. N.Y. 1979. 31. *Lloyd P.* Developing the Ability to Evaluate Verbal Information: the Relevance of Referential Communication Strategies. N.Y., 1997. 32. *Palanyi L.* A Formal Model of the Structure of Discourse//Journal of Pragmatics. 1988. Vol.12. 33. *Rumelhart D.E.* Notes on a Schema for Stories//Representation and Understanding. N.Y., 1975. 34. *Searle J.R.* Indirect Speech Acts//Syntax and Semantics. V.3. Speech Acts / Ed. by Cole P. and Morgan J.L., N.Y., 1975. 35. *Smith N.* "The Mind of Savant". Language Learning and Modularity. Oxford, 1995. 36. *Thorndyke P.W.* Cognitive Structures in Comprehension and Memory of Narrative Discourse//Cognitive Psychology. 1977. №9.

**PRESENT-DAY GUIDELINES AND APPROACHES TO THE STUDY
OF THE COMMUNICATIVE ACTS OF DISCOURSE**

M.M.Poluzhyn

*Dpt. of English Philology
The National University in Uzhhorod*

Factors determining speech competence of the interlocutors in versatile communicative settings are discussed. Their interplay proves to be of consequence in attaining communicative efficiency.

Key words: discourse, formalisation, functionalisation.

Стаття надійшла до редколегії
12 грудня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
23 січня 2003 р.

**І.В.Смущинська, доц.,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка**

ТОЧКА ЗОРУ ТА АВТОРСЬКА МОДАЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ОБ'ЄКТИВОВАНОГО ОПОВІДАЧА

Базуючись на модально-оцінній рамці тексту, запропоновано бінарне протиставлення архетипів об'єктивованого/суб'єктивованого оповідача, яке враховує дійктивно-відлікові та спостережні координати оповіді.

Ключові слова: авторська модальність, точка зору, об'єктивований оповідач.

Проблема точки зору, авторського бачення тісно пов'язана з проблемою модальності, авторського ставлення до змісту повідомлення та об'єктивної дійсності, що стала предметом опису і є однією з кардинальних проблем поетики та лінгвостилістики, що займаються дослідженням художнього твору, а отже, потребує особливої уваги дослідників. Однак, якщо точка зору або зорова позиція ставала предметом філологічних досліджень, зокрема у працях Е.Ауербаха, М.Бахтіна, В.Виноградова, В.Волошинова, Ж.Женнета, Ц.Тодорова, Б.Успенського та ін., то модальність вивчалася з логіко-філософського чи комунікативно-прагматичного підходів, проблема модальності художнього тексту, модальності як текстової категорії залишилася поза увагою дослідників.

Точка зору художнього твору тісно контамінується з “остороженням” як основним прийомом художнього зображення [8], з можливістю митця подивитися на знайому річ як на побачену вперше та описати її як незнайому. Такий підхід зумовив розуміння “точки зору” як відповіді на просте запитання “**хто бачить?**” як перспективи, з якої оповідач бачить події і говорить про них, як “спосіб, яким події, про які йдеться, сприймає оповідач, а відповідно, і потенційний читач” [6, с.38]. Однак сам Ц.Тодоров у цій же праці зазначає, що майже будь-яке висловлювання має оцінку [6, с.61], отже, таких диференційних ознак точки зору, як 1) більш-менш маркована присутність оповідача у дискурсі та 2) більш-менш близьке, інтимне ставлення оповідача до персонажів, їхнього внутрішнього світу, які виокремлює Ц.Тодоров, буде надто мало для характеристики такого складного текстового об'єкта, що виводить розуміння точки зору з площини “просторової” на площину “ідеологічну” (за термінологією М.Бахтіна). Ідеологічну оцінку тут розуміємо як “загальну систему ідейного світосприйняття”, те, “з якої точки зору автор у творі оцінює й ідеологічно сприймає світ, який зображає” [7, с.16].

Отже, специфічне положення суб'єкта-мовця не може зводитися лише до категорії локалізації мовлення, важливу роль тут відіграють такі текстові категорії, як модальність, оцінка, емотивність, дистантність (як ступінь зацікавленості мовця в повідомленому), інформативність, експресивність тощо. Модальність, оцінка та емотивність творять ніби “кадр”, у який вписується виклад події (факту) [1, с.762-763]. Утворюється новий шар інформації, де модальна та емоційно-оцінна рамки утворюють нерозривну структуру, яку, на

нашу думку, можна назвати **модально-оцінною рамкою висловлювання**. Отже, саме той факт, що проблема точки зору в художньому творі ускладнюється тим, що фіксація авторської позиції відбувається не тільки в плані просторово-часової перспективи, з визначенням тієї особи, “чийм **кругозором** користується автор” [7, с.140], а й в інших планах, передусім у психологічному, ідеологічному, соціальному, оцінному тощо, тісно ув’язує точку зору з авторською модальністю.

Просторово-часова перспектива як словесна фіксація просторово-часових відношень події, що описується, до суб’єкта, який описує, вже передбачає деяке аксіологічне ставлення, оскільки відбувається “фокусування” та “вибір” як самої події для опису, так і окремих деталей та рис цієї події (чи об’єкта), які автор вважає найсуттєвішими для її характеристики і які потрапляють під опис. Просторова точка зору не може абстрагуватися від оцінної авторської позиції, яка може бути представленою як на експліцитній, так і на імпліцитній площині, що значною мірою формує і **тип оповідача**.

Отже, існує тип оповіді, де суб’єктом мовлення виступає автор, зацікавлений в “об’єктивному” з його точки зору зображенні дійсності, у вираженні **нормативно-ціннісного ставлення** до нього (художньо-аналітичний та раціоналістський типи художнього мислення [4]), суть іншого типу полягає у досягненні впливу на адресата через вираження власне свого ставлення до світу, у виділенні цінностей, позитивних і негативних особистісних оцінок так щоб у мовленні явно відчувалася суб’єктивність цього вираження – **суб’єктивно-експресивний тип**. Цей факт дає змогу розглядати модальність у двох типах текстових вимірів: світ з погляду об’єктивованого і світ з погляду суб’єктивованого оповідача. Відмінності цих двох загальних точок зору, на нашу думку, і створюють **два основних модальних архетипи оповідача** – об’єктивованій та суб’єктивованій. У структурі **об’єктивованого архетипу** можна виділити два типи:

- **усезнаючий оповідач** (найяскравіше втілення має у творчості Гюго, Бальзака, Стендаля).

- **власне об’єктивованій (безособовий) оповідач** (стиль Флобера, Мопассана).

У структурі **суб’єктивованого оповідача**, вважаємо, можна виокремити такі типи:

- **інтеріоризований оповідач** (від третьої особи) – оповідь ведеться ніби крізь призму сприйняття героя, відкриття літератури ХХ ст. (Моріак, Саган, Труайя),

- **персоніфікований суб’єктивованій оповідач-персонаж** (від першої особи) – стиль Пруста, Базена.

Якщо в суб’єктивованого оповідача автор ніби “розщеплюється” і виступає як оповідач і як персонаж, саме персонаж виступає актуальним й потенційним носієм оцінної точки зору, оскільки оповідь подається або крізь призму його сприйняття, або експліцитно як оповідь “від персонажа”, то в

об'єктивованого оповідача вияв авторської модальності можна вважати дещо ускладненим. Усезнаючий оповідач (на кшталт Бальзака) представляє собою такий тип, що формується на суперечності форми оповіді від третьої особи й експліцитно представленій авторської модальності від першої особи, зокрема в авторських відступах, отже, виокремити авторську модальність й з'ясувати її складові нескладно. Інша справа – безособовий оповідач, як Флобер, Мопассан, який постулює і прагне “безособової” оповіді, створюючи замість “розповіді” “показ”, і який намагається приховати від читача своє “обличчя”. Однак, як показує аналіз, і таку безособову оповідь можна вважати суб'єктивно насиченою, оскільки й Флобер має безліч засобів і прийомів для того, щоб виявити своє “не-нейтральне” ставлення до всього, про що йдеться у романі. Розгляньмо докладніше.

У принципі, позиція об'єктивованого оповідача – це позиція **спостерігача**, який чує, що кажуть інші, і завдання якого полягає в тому, щоб якнайточніше, з усією протокольною точністю зафіксувати те, що він почув [7, с.63]. Така позиція передбачає **приховану модальність**, що міститься на імпліцитній площині і з'ясувати яку іноді важко. Часто тільки **дейксис** як антропологічна властивість може показувати присутність оповідача з його точкою зору, тобто “просторову” координату, а не психологічну чи ідеологічну: “Vers le commencement de cet hiver, Frédéric et Deslauriers causaient au coin du feu, réconciliés encore une fois...” [10, с.442]. Автори, що використовують такий тип оповіді, можуть “заплутувати” читача введенням додаткового оповідача-персонажа-свідка подій, від якого, вважається, ведеться оповідь, який не протиставлений авторові і який є безпосереднім учасником чи свідком того, що відбувається за сюжетом. Сегмент такого персонажа виконує своєрідну роль рамки, організуючи експліцитно виражену суб'єктивну модальність твору, що починає створюватися навколо займенника першої особи. З ходом оповіді займенник стає “безособовим”, а вираження модальності переходить на прихований, імпліцитний рівень. Класичним прикладом такого типу можна вважати початок роману Г.Флобера “Мадам Боварі”, де оповідь розпочинається від співучня Шарля Боварі: “**Nous** étions à l'étude, quand le Proviseur entra, suivi d'un nouveau habillé en bourgeois et d'un garçon de classe qui portait un grand pupitre. Ceux qui dormaient se réveillèrent, et chacun se leva comme surprise dans son travail. Le Proviseur **nous** fit signe de **nous** rasseoir... le nouveau était un gars de la campagne, d'une quinzaine d'années environ, et plus haut de taille qu'aucun de **nous** tous” [9, с.17]. Такий прийом повинен викликати довіру читача, представити історію як “реально почуту” від свідка, а не вигадану автором. Через декілька сторінок такий оповідач зникає (і повернеться у Флобера наприкінці оповіді), на сцену виходить “об'єктивований” автор-оповідач від третьої особи. Неважливість такого епізодичного оповідача-свідка підкріплюється і тим, що він настільки позбавлений індивідуальних рис, що говорити про його позицію і особливу модальність досить важко, вона повністю поглинається модальністю автора.

Ще один різновид такого типу – оповідь від підставного оповідача-літератора. Автор перебуває поза фабульним простором і видає свій твір за текст іншої особи, напр., за випадково знайдений старовинний рукопис, він не є учасником подій, а виступає як письменник чи хронікер. Найчастіше цей тип оповіді імітує фольклор, моделює чужу літературну манеру і відповідний культурно-ідеологічний кругозір, зазвичай, якої-небудь віддаленої епохи. Бальзак у “Пустотливих розповідях” імітує французьку новелу XVI ст., дотримуючись властивої фабули, манери оповіді, стилю та мови. Відомим є обман П.Меріме, який ввів в оману навіть Пушкіна і Міцкевича тим, що ніби “зібрав”, а насправді написав “Пісні західних слов’ян”. Свій творчий шлях П.Меріме також почав з “омани”, опублікувавши збірник п’єс “Театр Клари Газюль”, ніби перекладених з іспанської, написала актриса Клара Газюль. Відтворення літературної манери, характерної для іншої епохи, виступає як засіб збагнення і відтворення відповідного світоглядного кругозору і типу мислення [2, с.192].

Отже, якщо об’єктивований оповідач сповідує **принцип “показу”**, то модальність оповіді виражатиметься імпліцитно, вона “підтекстово” буде вичленовуватися з описів і характеристик персонажів. Якщо ж завдання об’єктивованого спостерігача зводиться до “протокольної” фіксації рис дійсності, “почутого” від персонажів, фонетичні особливості, “неправильності” мовлення, і що можна вважати, напр., специфічною рисою такого автора, як Мопассан. Саме характеристика усної чи писемної мови дає змогу авторській модальності “просвічувати” крізь опис. Досить пародійно звучить характеристика рекламного опису у брошурі доктора Бонфія у “Монт-Оріолі”: “*Cette station thermale avait commence comme elles commencent toutes, par une brochure du docteur Bonnefille sur sa source. Il **débutait en vantant les séductions alpestres du pays en style majestueux et sentimental. Il n’avait pris que des adjectives de choix, de luxe, ceux qui font de l’effet sans rien dire***” [14, с.4]. Відзначмо і “промовисте” ім’я персонажа – “docteur Bonnefille”, якими рясніє “Милий друг”, а також твори Б.Віана, Р.Кено в ХХст. Саркастично виглядає консультація лікаря і його діагноз: “M.Andermatt, qui le suivait, lui raconta, avec minutie, la situation de sa femme, ses indispositions avec leurs symptômes, l’opinion des médecins consultés à Paris, suivie de **sa propre opinion appuyée sur des raisons spéciales exprimées en termes techniques**” [14, с.9]. Нарешті, з виразом авторської іронії у такого автора може бути пов’язане обігрування простого нейтрального імені у діалозі: “ – Monsieur Séminois, voici ma soeur, **Mme Andermatt**, qui désire un abonnement de douze bains. ... - Quel nom? – Andermatt. – Vous dites? – Andermatt. – Comment épelez-vous? – A-n-d-e-r-m-a-t-t. – Très bien. Et il écrivit lentement. Lorsqu’il eut fini, Gontran demanda: - Veuillez me relire le nom de ma soeur? – Oui, monsieur. **Mme Antepprat**. Christiane, riant aux larmes, paya ses cachets, puis demanda...” [14, с.18-19].

Особливістю такого оповідача є характеристика не рис характеру персонажа (що, переважно, є шляхом вираження експліцитної модальності і що

властиве всезнаючому оповідачеві), а характеристика емоційних станів та процесів, які виражають переживання людиною свого ставлення до явищ об'єктивної дійсності. Оскільки вони є загальними й об'єктивованими, то, на нашу думку, емоційні процеси персонажів можна розглядати як **функцію від авторських емоційних процесів**, що формує імпліцитно виражену модальність. Нагнітання емоційної експресії досягається різними повторами, структурним паралелізмом, нарощуванням однорідних членів речення: “**Il se sentait chanceler, il avait peur de heurter des sièges et il n’osait pas regarder à ses pieds pour ne point baisser les yeux...** Quand il fut à trois pas il s’arrêta, **ne sachant ce qu’il devait faire...** Alors il eut envie de tomber à genoux et de demander pardon” [14, с.262]. Присутність оповідача підтримується знанням того, що персонаж відчуває, чого він не знає, показом того, що повинно бути і чого персонаж не робить: “**Il sentait qu’il devait parler, mais il ne trouvait pas un mot, pas une idée, et il n’osait plus même la regarder. Il finit pourtant par balbutier...**” [14, с.262]. Як показує приклад, “нагнітання” пристрастей досягається троїтим повтором як специфічною ознакою стилю Мопассана. Оповідач знає мотиви дій своїх персонажів і може відповідно їх оцінювати, наводячи, напр., мотиви їхньої поведінки, що припускаються: “Les deux fils, à leur retour, trouvant cette jolie veuve installée dans la maison, avaient aussitôt **commence à la courtoiser, moins par désir de lui plaire que par envie de se supplanter**” [13, с.35]. Якщо модальність усезнаючого оповідача подається читачеві як безперечне знання, то об'єктивованій оповідач часто застосовує для оцінки “загальну думку”. У цьому прикладі модальність ґрунтується на “загальній думці”: не прийнято залицятися до жінки тільки через ревності один до одного (а не тому, що ця жінка подобається): якщо таке відбувається – це погано, це негативно характеризує персонажів, які так чинять.

Хоч може бути й експліцитно виражена модальність завдяки, напр., прямим номінаціям позитивно чи негативно відмічених понять: “Ils faisaient, chaque fois, le même **mensonge** qui ravissait le père Roland” [13, с.31]; “...de son pas **humble** et rapide” [12, с.216], або вибору з синонімічного ряду негативно поміченого елемента: використання Р.Мерлем у романі “Розумна тварина” замість ЛО “lèvre” ЛО “lippe” (відвисла нижня губа) яскравіше характеризує персонажа, ніж об’ємні авторські описи.

Як відомо, суб’єктивна модальність властива описові загалом і є відмінною рисою цієї композиційно-мовленнєвої форми [3, с.140], отже, можна констатувати, що об'єктивованій оповідач, на відміну від усезнаючого, рідко використовує такий засіб. Докладний опис нігтів Емми Боварі [9, с.30] або райдужної оболонки її очей Флобер значно скорочує, хоч у першому варіанті це займало майже дві сторінки [5, с.190-191]. Працюючи над “Мадам Боварі”, Флобер переконується, що описи шкодять “показові”, що більше автор описує, то менше читач бачить; те ж, що залишається, повинно стати узагальненням, символом картини. Отже, відбувається перехід від опису до показу. Там, де

описи залишаються досить докладними, вони виконують сатиричну функцію і виражають модальність іншого типу.

Значна роль в об'єктивованого оповідача належить лексиці неантропонімічної сфери, зокрема, пейзажній, оскільки ставлення до природи імпліцитно характеризує персонаж. Те, що: “Mme Roland s’était tout à fait réveillée et **regardait d’un air attendri le large horizon de falaises et de mer**” [13, с.30], характеризує її позитивно. Саме опис пейзажу, моря, чи не єдиний, що експліцитно передає авторське ставлення: “**Sur la mer plate, tendue comme une étoffe bleue, immense, luisante, aux reflets d’or et de feu**, s’élevait là-bas, dans la direction indiquée, un nuage noirâtre sur **le ciel rose**” [13, с.38].

Характерним прийомом є нечисленність вставних, модальних слів і висловів. Вони присутні у цьому типі оповіді, напр.: “Un léger événement, **d’ailleurs**, troublait en ce moment sa quiétude, et elle craignait une complication” [13, с.34], однак не відіграють такої значної ролі як в інших типах оповідача – усезнаючого, суб’єктивованого та інтеріорізованого, вони як слова “осторонення”, тут просто наголошують на включенні точки зору стороннього спостерігача.

Показниками авторської модальності часто є прислівники: “Le ciel était plein de cette lumière d’une nouvelle vie, **adorablement triste** comme la terre encore dépouillée, et **si tender** qu’elle pousse le bonheur à pleurer” [11, с.26].

Трапляються також контаміновано-модальні форми, напр., характеристики, де одна частина представляє імпліцитну модальність, а інша – експліцитно виражену: “...Pierre...s’étant senti successivement de la **vocation pour des professions variés**, en avait essayé, **l’une après l’autre, une demi-douzaine**, et, **vite dégouté de chacune, se lançait aussitôt dans de nouvelles espérances**. En dernier lieu la médecine l’avait tenté, et il **s’était mis au travail avec tant d’ardeur**...Il était **exalté, intelligent, changeant et tenace, plein d’utopies et d’idées philosophiques**” [13, с.32]. Як видно, використовується прийом нанизування епітетів, що властивий стилістиці Мопассана і який розвивають інші автори ХХст.: “C’est un délicieux compagnon, intelligent, taquin, affectueux” [15, с.29].

Отже, контамінація різних форм вираження модальності – поєднання двох планів (імпліцитного й експліцитного) в одній формі, порівняльна характеристика двох і більше суб’єктів, зіставлення різних характеристик в одному контексті, є характерною рисою такого типу оповідача (прийом бачення персонажа через сприйняття іншого є невід’ємною характеристикою стилістичної манери Флобера, напр.). Використання форм, які є в опозиції, напр., лексики різних реєстрів – заниженої та підвищеної, створюють іронічний ефект: “Leur mère, une femme d’ordre, **une économe bourgeoise un peu sentimentale, douée d’un âme tender de caissière**...” [13, с.34].

Велике навантаження отримують риторичні, стилістичні засоби – епітети, порівняння, антитези тощо, розмовні слова і вислови (напр., “une maîtresse femme” (грим-баба) [13, с.34], що додають оцінно-суб’єктивний модус у ціле висловлення. Напр., оксюморон створює особливу модальність поєднанням

непоєднуваного, що особливо характеризує персонаж: "...chez elle la dureté des traits était adoucie par un rayon de **rude bonté, je ne sais quelle flame de mâle dévouement et de charité masculine**" [11, с.26]. Суперечність як характерна риса такого оповідача формується як на дуже вузькому сегменті тексту, яким виступає форма оксюморона, так і досить широкого, мегатекстового – можна говорити про суперечність романтики й реальності не тільки у протиставленні образів Емма Боварі- Шарль, але й в образі самої Емми: "Au clair de lune, dans le jardin, elle récitait tout ce qu'elle savait par coeur de rimes passionnées et lui chantait en soupirant des adagios mélancoliques; mais elle se trouvait ensuite aussi calme qu'auparavant, et Charles n'en paraissait ni plus amoureux ni plus remué" [9, с.59].

Отже, основною відмінністю об'єктивованого оповідача від усезнаючого в структурі об'єктивованого архетипу, за наявності і там, і там оповіди від третьої особи, можна вважати той факт, що його модальність формується імпліцитно, на основі підтексту та конотацій (в усезнаючого - переважає експліцитна модальність), які виникають завдяки активному використанню стилістичних засобів і прийомів, створюючи модально-оцінну рамку висловлювання, яким виступає цілий художній текст.

1. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. М., 2000. 2. Долинин К.А. Интерпретация текста. М., 1985. 3. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. М., 1988. 4. Мейлас Б.С. Процесс творчества и художественное восприятие. М., 1985. 5. Реузов Б.Г. Французский роман XIX века. М., 1977. 6. Тодоров Ц. Поэтика // Структурализм "за" и "против". М., 1975. 7. Успенский Б.А. Поэтика композиции. М., 1970. 8. Шкловский В.Б. О теории прозы. М., Л., 1925. 9. Flaubert G. Madame Bovary. М., 1952. 10. Flaubert G. Education sentimentale. P., 1969. 11. Goncourt E. et J. Germinie Lacerteux. М., 1980. 12. Maupassant G. de. Une Vie. P., 1974. 13. Maupassant G. de. Pierre et Jean. P., 1972. 14. Maupassant G. de. Mont-Oriol. М., 1956. 15. Merle R. Un animal doué de raison. Kiev. 1977.

THE POINT OF VIEW AND AUTHOR'S MODALITY WITHIN THE STRUCTURE OF THE UNBIASED NARRATOR

I.V. Smushchynska

Dpt. of French Philology

The Taras Shevchenko National University in Kyiv

The present paper provides some insights into the complex semantic structure of the author's image of the literary text. The point of view is considered as the integral base of the textual category of modality.

Key words: author's modality, point of view, unbiased narrator.

Стаття надійшла до редколегії
17 грудня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
14 лютого 2003 р.

**В.А.Кухаренко, проф.,
Н.В.Ланчуковська, аспір.,
Одеський національний університет
імені І.Мечнікова**

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНА ТИПОЛОГІЯ ІРОНІЇ

У статті аналізуються чотири типи іронії. Аналіз ґрунтується на постулатах принципу кооперації Г.Грайса та принципів ввічливості: мікроконтекстуальна іронія, макроконтекстуальна, глобалізувальна та іронія нерелевантності. Підкреслюється, що всі типи іронії об'єднуються спільною рисою: наявністю двох ознак – семантичної та прагматичної (неоднозначністю висловлювання та порушенням максими способу вираження).

Ключові слова: іронія, іллокутивні стратегії, перлокутивні ефекти.

Іронію як особливий риторичний засіб, що ґрунтується на невідповідності вираження та смислу, вперше ужив та описав Аристотель ще у I в. до н.е. [1]. Згодом іронія як неузгодження форми та змісту висловлення привертала увагу представників найрізноманітніших наукових галузей – естетики, риторики, поетики, філософії, лінгвістики [див. огляди, напр., 16; 12; 14], і стала предметом розгляду низки монографічних та дисертаційних робіт [див., напр., 7; 9; 13; 15 та багато ін.]. Більшість дослідників розуміє іронію переважно як невідповідність експліцитної та імпліцитної оцінки, тобто як вираження негативної оцінки за допомогою позитивно заряджених лексем. Порівняйте, наприклад, відомий вислів Доктора Джонсона “irony is made of speech, in which the meaning is contrary to the words” або “Irony is found when the words actually used appear to contradict the sense actually required in the context” [21, с.224].

Явище іронії, однак, не обмежується зміною індикаторів оцінки, але поширюється на значну групу мовленнєвих актів, інтегральними характеристиками яких є, по-перше, критичне ставлення мовця до предмета мовлення і, по-друге, порушення мовленнєвої стратегії адресата, розвиток комунікації більш, ніж в одному напрямі і в одній площині, тобто створення імпліката і включення в мовлення імплікатури домислювання [6, с.220]. Іронія – це “комбінація двох різноспрямованих сюжетів” [5, с.64], “подвійний вислів” [22, с.260], сумарний смисл експліцитно виражених елементів, якого не передає істинного мовленнєвого наміру мовця. Іншими словами, іронія – це не тільки “вживання даного слова у протилежному значенні” [8, с.41], хоча це і найбільш поширений її тип, але й імпліковане вираження негативного ставлення адресанта без використання оцінної лексики. Як приклад, можна навести іронічно висловлені репліки-реакції, які не несуть смислової інформації та покликані передати ставлення адресата до сказаного.

У кожному подібному та інших випадках іронії порушується принцип кооперації, який є основою успішної комунікації. На початку 1970-х років Г.Грайс сформулював головні правила (максими, постулати), які вірогідно забезпечують дотримання прав обох комунікантів і здійснюють їхню надійну комунікацію. Порушення одного або більше сформульованих постулатів веде,

на думку Г.Грайса, до більшого чи меншого спотворення інформації, що передається [6, с.222-223].

Услідом за категоріями І.Канта Г.Грайс виокремлює чотири категорії (постулати) та показує, як порушення кожного впливає на ефективність мовленнєвого спілкування.

Порушення правила оформлення повідомлення не обов'язково призводить до повної втрати імпліцитного смислу інформації, бо дві обставини можуть допомогти реципієнтові адекватно сприйняти повідомлення: це контекст, який відсікає зайві (нерелевантні) смисли, та інтонація, яка або звучить в усному мовленні, або передається відповідною ремаркою на письмі (у нашому випадку це, наприклад, *саркастично, глумливо, іронічно, насмішливо* і под.). Якщо ж подібна ремарка відсутня, цей параметр не працює, і єдиною допомогою адресатові іронічної репліки у виборі своєї мовленнєвої стратегії залишається контекст, який варіює від словосполучення до частини або навіть цілого тексту.

Іронія у різних виявах (від легкого кепкування до в'їдливого сарказму) не єдина, проте головна ділянка, де порушуються правила ефективної комунікації. Можна стверджувати, що всі різноманітні вияви іронії відбуваються у зв'язку з порушенням категорії способу та її постулату “Уникай неоднозначності”. Саме порушення способу вираження, тобто важливість “не того, що говорить, але того, як це говорить” [6, с.223] є інтегральною прагмалінгвістичною ознакою іронії. Диференційні ознаки різних типів іронії, які дають змогу окреслити типологію останньої, безпосередньо пов'язані з порушенням інших постулатів, що приєднуються до названого вище, загального для всіх – порушення постулату способу.

Серед них головним для іронії є постулат якості в його першій частині: “Не говори того, що ти вважаєш хибним” [там само]. Саме його порушення дає основну масу іронічних висловів у різних функціональних стилях мови.

Щоб виявити кількісні та якісні характеристики іронії, було досліджено 60 творів англійських авторів XIX-XX ст. (приблизно 35000 сторінок) та виділено понад 2000 випадків використання іронії. Переважна більшість їх (80%) пов'язана зі зміною знака оцінки предмета/ситуації розмови в контекстах різної довжини і її можна віднести до різних типів “класичної” іронії, а 20% не мають оцінних лексем.

З огляду на постулати принципу кооперації [6; 16; 17] та принципу ввічливості [19], можна виокремити чотири типи іронії.

Перший, найрепрезентативніший, складає приблизно половину всього відібраного матеріалу. Він характеризується наявністю оцінних лексем та протиставленням вираженого знака оцінки (як правило, позитивного) імплікованому (як правило, негативному)¹. Цей класичний тип іронії

¹ До даної групи слід віднести і деяку кількість негативно виражених думок з позитивною імплікацією. Відоме Пушкінське “*Ай-да, Пушкин, ай-да сукін сын*” або оцінка Меншикова Петром (“*Ну и подлец же ты, минхерц*”, *сказал Петр с восхищением*) – приклади цього.

ґрунтується на одночасній присутності двох протилежних оцінних значень, з яких одне поміщене в імплікатуру, що і є результатом згаданого вище порушення першого підпостулату категорії якості:

– *You're psycho-analytical neurotics, both of you.*

– *That sounds lovely, Fred (N. Goward).*

It was really a splendid morning: grey, cold, and cheerless (Saroyan).

Спільним для наведених прикладів є наявність подвійного смислу оцінної лексеми та реалізація імпліцитного (істинного) значення висловлювання в межах контексту, що легко вбачається, – однієї фрази/однієї діалогічної єдності. Як видно з прикладів, контекст як випереджає іронічно вжите слово, так і завершує розгортання його значення.

Найчастіше іронічна оцінка предмета мовлення, його адресата й ситуації виражена прикметниками, що взагалі характерно для мови загалом та окремих функціональних стилів зокрема [див., напр., 2; 4]. Однак за подвійної оцінки комунікативної ситуації нерідко вживають інші морфологічні класи та різні структури:

– *We could do a stroll down the beach. If you won't go in, we could find some pretty shells.*

– *What a wealth! (Albee).*

– *"He's not a Jap," I ejaculated in a whisper to Poirot.*

– *"Oh, Hastings, nothing escapes you! No, the man is not a Jap. He is an Italian" (Christie).*

Таким чином, наявність позитивно забарвленого оцінного слова/судження, яке реалізує негативне значення в короткому контексті одного речення/діалогічної єдності, що порушує постулат якості, є основою для виділення типу іронії, який можна позначити як **іронія мікроконтекстуальна (ІМі)**. Цей тип іронії найпоширеніший та легко впізнається. Він здебільшого подається в усному розмовному мовленні, де ідентифікації іронії сприяє специфічне інтонаційне оформлення [див. 10], в художньому, а також – рідше, але помітно, – в мовленні публіцистики та науки, особливо в таких жанрах як дискусія, полеміка, дебати.

Другий тип іронії, який можна назвати **макроконтекстуальним (ІМа)**, має спільну ознаку з першим: в ньому також використовуються оцінні лексеми зі знаком плюс у негативному значенні. Проте, визначальний контекст не обмежується реченням/діалогічною єдністю, а має накопичувальний характер. В іронії першого типу, щоб уникнути невірного та/або неповного декодування імплікатури, часто вживають контактне співрозташування обох різноспрямованих означальних одного і того ж референта (див. перші три приклади). Що вони ближче, то виразніше порушується перша частина постулату якості, який вимагає говорити правду та уникати хибних тверджень. Дійсно, якщо один і той самий об'єкт кваліфікується діаметрально протилежно, значить, одна з оцінок явно хибна. Завдяки їхній контекстуальній близькості

адресат змінює свою перцептивну стратегію із розгортанням комунікативної ситуації.

Інша річ – розміщення протилежних оцінок та/або обставин, які зумовлюють їх, дистанційно одна від одної, що якраз і представлено в макроконтекстуальному типі іронії. Для її реалізації потрібний контекст, який перевищує мінімальну одиницю тексту та охоплює текстовий обсяг від композиційно автономного уривка (оповідання в оповіданні, ретроспективний розділ та ін.) до цілого завершеного тексту. Наприклад, оцінка руйнівної діяльності дядечка Поджера, який прибиває картину, – “*he ... looked with evident pride*” – стає іронією лише в результаті попереднього накопичення протилежних контекстуальних смислів цілого епізоду роману Дж.К. Джерома “Трое в човні”.

Аналогічно, не знаючи, як неадекватно виглядає Місс Брасс, описові якої присвячені цілі сторінки “Крамниці старожитностей” Ч. Діккенса, читач не зможе оцінити іронії авторського коментаря “*arrayed in all her charms*”. Незнання попереднього широкого контексту не дає змоги читачеві правильно оцінити й зауваження щодо стаккатних монологів пройдисвіта Джингля з “Піквікських записок”: *his coherent speech*.

Широкий контекст закінченого тексту оповідання С. Лікока “How We Kept Mother’s Day”, докладна розповідь про послідовність вчинків-розваг родини, у яких ніяк не вистачало місця матері, для якої й задумувалося святкування, закінчується підсумком:

It was quite late when it was all over, and when we all kissed Mother before going to bed, she said it had been the most wonderful day in her life, and I think there were tears in her eyes. So we felt awfully repaid for all that we had done.

Знайомство з діяльною натурою Шерлока Холмса дає підстави оцінити іронію в оповіданні про вбивство, яке розкрив знаменитий детектив та замах на нього самого під час перебування в тиші замиського візиту:

“Watson I think our quiet rest in the country has been a distinct success, and I shall certainly return much invigorated to Baker Street to-morrow.”

Тільки знання нетерпимих стосунків Сомса Форсайта та Ірен пояснює гірку іронію його відповіді дочці:

“I had no time or inclination to philander.”

“Perhaps you had a grand passion.”

Soames looked at her intently.

“Yes – if you want to know – and much good it did me.”

У другому типі іронії поступово накопичуються негативні смисли, розсосереджені у тексті, які згодом сфокусуються в хибно-позитивну оцінку предмета мовлення та/або ситуації. Нагадаємо, що ІМа, яка має з ІМі спільну ознаку подвійної реалізації оцінної лексеми та ґрунтується на спільному з ІМі порушенні постулату якості в його першій частині, виокремлюється в самостійний тип іронії саме завдяки поступовому нарощенню негативних смислів у межах розгорнутого контексту (розділу, твору) та несподіваному зіткненню їх із псевдопозитивною оцінкою.

Описані два типи слід віднести до класичної іронії, оскільки вони мають оцінну лексему, експліцитно заявлену у висловлюванні з одним знаком, яка, однак, імплікує протилежний знак, що традиційно відзначають дослідники різних поколінь і що є класичним прикладом порушення першого підпостулату максими якості “Говори правду”.

Для **третього типу** іронії наявність оцінної лексики є факультативною. Її часто заміняють непрямим вираженням ставлення мовця до предмета мовлення. Цей тип іронії має найінтенсивніший критичний заряд та визначається як **іронія глобалізуюча (ІГ)**. Її логіко-комунікативною основою є порушення другого постулату максими якості: “Не говори того, для чого не маєш достатніх підстав” [6, с.223], тому що “ми ніколи не можемо знати що-небудь напевно, точно” [11, с.283]. Це проявляється в необґрунтованих узагальненнях, глобалізації випадкового спостереження, перетворенні окремої (випадкової) ознаки у видову/родову.

У зв’язку із вказаною тенденцією до універсальності, всеосяжності твердження, ІГ має дуже багато таких вказівок, як “все, кожен, завжди, ніколи” та подібні, тобто містить гіперболу. Гіперболічність узагальнення, алогічне поєднання тривіального посилення та глобального висновку доводять аргумент до абсурду (*argumentio ad absurdum*). Як уже говорилося, окреме спостереження, швидкоплинне відчуття підноситься до рангу категорії. Чи зображені дитячі колиски, велосипеди, човни, дахи, одяг/взуття, їжа/питво, неважливо. Важливо, що кожен предмет стає приводом для оцінки *усього* виду (роду) артефактів, до яких він належить. Ось, наприклад, який вигляд має роль горищ у становленні науки, філософії та культури людства:

Attics, says the dictionary, are “places where lumber is stored,” and the world has used them to store a good deal of its lumber in at one time or another. Its preachers and painters and poets, its deep-browed men who will find out things, its fire eyed men who will tell truths that no one wants to hear – these are the lumber that the world hides away in its attics. Haydn grew up in an attic, and Chatterton starved in one. Addison and Goldsmith wrote in garrets. Faraday and De Quincey knew them well. Dr. Johnson camped cheerfully in them, sleeping soundly – too soundly sometimes – upon their truckle beds, like the sturdy old soldier of fortune that he was, inured to hardship, and all careless of himself. ... Hans Andersen, the fairy king, dreamt his sweet fancies beneath their sloping roofs. Poor, wayward-hearted Collins leant his head upon their crazy tables; priggish Benjamin Franklin; Savage, the wrong-headed, much troubled, when he could afford any softer bed than a doorstep; young Bloomfield, “Bobby” Burns, Hogarth, Watts the engineer – the roll is endless. Ever since the habitations of men were reared two storeys high, has the garret been the nursery of genius (Jerome).

Авторські узагальнення спрямовані проти якостей, які властиві *усьому* людству, *всіх* соціальних та політичних інституцій, шлюбу, релігії, науки, виховання дітей, поведінки і т.п.:

Goodness is another quality that always goes with blackness. Very good people indeed, you will notice, dress altogether in black, even to gloves and neckties, and they will probably take to black shirts before long. Medium goods, indulge in light trousers on weekdays, and some of them even go so far as to wear fancy waistcoats. On the other hand, people who care nothing for a future state go about in light suits; and there have been known wretches so abandoned as to wear a white hat. Such people, however are never spoken of in genteel society, and perhaps I ought not have referred to them here (Twain).

Три типи іронії, які ми розглянули, становлять приблизно 80% усього матеріалу. У контекстах різної довжини в них ужито пряму або непряму оцінку. Щодо вираження, в експлікатурі, це може бути позитивно забарвлена лексема або глобалізуюче узагальнення, гіпербола. Щодо істинного змісту, в імплікатурі, це завжди повідомлення негативного смислу, критика предмета мовлення, ситуації, адресата.

Четвертий тип іронії – іронія нерелевантності (ІІІ) – дослідники виявили порівняно недавно [див., напр., 20]. Мова йде про іронію, що не має в своєму лексичному складі ні оцінних слів, ані їхніх еквівалентів/замісників і дає ефект подвійного смислу висловлювання через порушення принципу релевантності (Г.Грайс формулює його так: “Не відволікайся від теми” [3, с.27], обов’язкового в кожному висловлюванні. Пор.: “Кожне висловлювання автоматично передає впевненість мовця в його (висловлювання) доцільності. Цей факт ми називаємо принципом релевантності” [20, с.272].

ІІІ завжди порушує мовленнєву стратегію адресата, тому що один з учасників діалогу свідомо “відповідає не те, що від нього очікувалося б при правильному розвитку комунікації” [20, с.301]. Іншими словами, замість очікуваної репліки адресат отримує повідомлення, що не впливає із сумарного змісту попереднього висловлювання:

– *The name of your shadow is Dr. Robyn Penrose.*

– *A medic?*

– *No. I understand he’s a lecturer in English literature. Don’t know much else about him.*

– *Jesus wept!* (Dodge).

Або ще: обговорюючи “життя втрюх”, запропоноване чоловіком, героїня свідомо порушує псевдофілософську тираду героя:

‘Yes, I suppose we will have to arrange some things,’ said Franca, ‘like I suppose you mean, the timetable, which nights you spend with Alison and so on? But you know I shall agree perfectly with whatever you decide.’

Jack looked troubled, smoothing his lately shaven cheek. ‘I mean something deeper. It must be a way of life.’

Ways of life imply times for breakfast’ (Murdoch).

До ІН належать луно-репліки, тобто випадки абсолютного повтору попередньої репліки співрозмовника, репліки-реакції (indeed, you don't say so та ін), висловлені іронічним тоном або які мають відповідну авторську ремарку:

– She is a pretty and innocent girl.

– *An innocent girl, indeed* (Hardy).

Отже, диференційні ознаки іронії досить різноманітні (табл.1).

Таблиця 1

Прагмалінгвістична типологія іронії

Тип іронії		Підстави класифікації		
		Логіко-комунікативна	Лексико-семантична	Контекстно-діагностична
I	IMi	Порушення постулату якості	Наявність оцінних слів	Речення/діалогічна єдність
II	IMa			Накопичувальний контекст значного відрізка або цілого тексту
III	IG		Наявність узагальнювальних займенників, прислівників	Речення/абзац
IV	IN	Порушення постулату релевантності		Діалогічна єдність

Підсумовуючи різні типи іронії, ще раз наголосимо, що всі вони об'єднані принаймні двома інтегральними ознаками: 1) семантичною – неоднозначністю висловлювання (один смисл в експлікатурі, інший – в імплікатурі), 2) прагматичною – порушенням стратегії адресата через порушення максими способу вираження (“Не говори двозначно”).

1. *Аристотель*. Етика. Політика. Риторика. Поетика. Категорії. Мн., 1998. 2. *Арутюнова Н.Д.* Типы языковых значений. Оценка, событие, факт. М., 1988. 3. *Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В.* Истоки, проблемы и категории прагматики//Новое в зарубежной лингвистике. М., 1985. Вып.XVI. С.3-42. 4. *Вольф Е.М.* Функциональная семантика оценки. М., 1985. 5. *Вуллис А.* Метаморфоза комического. М., 1976. 6. *Грайс Г.П.* Логика и речевое общение//Новое в зарубежной лингвистике. М., 1985. Вып.XVI. С.217-237. 7. *Жаров В.Е.* Прагматический аспект стилистических средств выражения иронии в синтагматике: Дис. ... канд. филол. наук. М., 1997. 8. *Квятковский А.П.* Поэтический словарь. М., 1966. 9. *Кононенко Е.И.* Ирония как эстетический феномен: Дис. ... канд. филос. наук. М., 1987. 10. *Ланчуковская Н.В.* Мелодическое оформление фраз, содержащих иронию//Записки з романо-германської філології. Одеса, 1999. Вип.5. С.107-118. 11. *Минский М.* Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1988. Вып.XXIII. С.217-237. С.281-331. 12. *Падучева Е.В.* Высказывание и его соотносённость с действительностью. М., 1985. 13. *Пигулевский В.О.* Эстетический смысл иронии в искусстве: Дис. ... канд. филос. наук. М., 1992. 14. *Походня С.И.* Языковые виды и средства реализации иронии. Киев, 1989. 15. *Сергиенко А.В.* Языковые возможности реализации иронии как разновидности импликации в художественных текстах: Дис. ... канд. филол. наук. Саратов, 1995. 16. *Booth W.C.* A Rhetoric of Irony. Chicago, 1974. 17. *Grice H.P.* Logic and Conversation//Speech Acts. Syntax and Semantics/Cole P., Morgan J., eds. N.Y., 1975. Vol.3. P.41-58. 18. *Grice H.P.* Some Further Notes on Logic and Conversation//Pragmatics. Syntax and Semantics/Cole P., Morgan

J., eds. N.Y., 1978. Vol.9. P.113-127. 19. *Leech G.H.* Principles of Pragmatics. L., N.Y. 1983. 20. *Sperber D., Wilson D.* Irony and the Use-Mention Distinction//Radical Pragmatics, ed. by P. Cole. N.Y., 1981. P.295-318. 21. *Wales K.* A Dictionary of Stylistics. 2-nd ed. Longman, 2001. 21. *Wilson D., Sperber D.* On Verbal Irony/ Cognitive Stylistics. Ed. By J.J. Weber. L.; N.Y., 1996.

A PRAGMALINGUISTIC TYPOLOGY OF IRONY

**V.A.Kukharenko,
N.V.Lanchukovska**

*Dpt. of Lexicology and Stylistics of English
The Ilya Mechnikov National University in Odessa*

The article analyses four types of irony, the criteria being Grice's Principle of Cooperation and that of Politeness: (1) microcontextual irony; (2) macrocontextual irony; (3) globalizing irony; (4) irony of irrelevance. It is stressed that all the types share as a common characteristic the presence of two features: semantic and pragmatic (indefiniteness of the utterance and a violation of the way-of-expression principle).

Key words: irony, illocutionary strategies, perlocutionary effects.

Стаття надійшла до редколегії
17 грудня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
14 лютого 2003 р.

**І.М.Задоріжний, викл.,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка**

ДІАЛЕКТНО-ПРОСТОРІЧНА МОВА В РОМАНАХ СЕСТЕР БРОНТЕ

Об'єктом дослідження є стилістичні функції діалектної лексики в романах сестер Бронте, які відкидали штучну нормативність мови. Діалектизми усвідомлюються письменницями як естетично значимі елементи в акті комунікації. Будучи стилетворчим фактором вони є засобом соціальної типізації персонажів, характерології, а також слугують створенню місцевого колориту.

Ключові слова: діалектно-просторічна лексика, фонетико-морфологічні діалектизми, граматичні, лексичні діалектизми, говір.

В творчості Шарлотти та Емілії Бронте поєднуються реалістичні та романтичні принципи письма. Проте при всій суперечливості їх творчого методу в творах цих авторів чітко проглядає типова для вікторіанського роману тенденція співчутливого ставлення до народної мови та її можливостей. Література зверталась віднині до ширшого кола читачів. Проникнувшись демократичними ідеями століття, художники слова вбачали у слові силу, здатну передати найглибші почуття і помисли людей із різних верств населення. Власне завдяки використанню народної мови їм вдалося відшукати шляхи до більшої свободи висловлення думок, почуттів. Черпаючи натхнення у фольклорі, народній фантазії англійським романістам XIX ст. вдалося створити яскраві образи, які несуть відбиток місцевого або національного колориту. Тенденція збагачення мови художніх творів за рахунок різностильових мовних елементів, і в першу чергу народної мови, явно помітна як і в творах поетів-романтиків Вордсворта, Байрона, які звертались до розмовної мови як засобу виразності, так і в романах В.Скотта, піонера в області широкого використання діалекту та просторіччя в історичних романах, Діккенса і Теккерея, які вводили кокні в діалоги персонажів як засіб створення гумору і сатири. Широко представлена народна мова, як засіб реалістичного змалювання простих людей в творах Е.Гаскелл, Дж.Еліота, Дж.Мередіта, а також Т.Гарді, який в уессекському циклі романів із життя англійської провінції звернувся до уессекського діалекту як важливого засобу створення локального колориту.

Не стояли осторонь процесу демократизації мови і сестри Бронте, які відкидали штучну нормативність мови. Утрудненість нестандартної лексики відступала на другий план, якщо вона виправдовувала своєрідність мови, мала естетичний вплив на читача. Що більш своєрідною була мова персонажів, то більше простору вона давала, щоб розкрити ставлення автора до дійсності. Нарешті своєрідність мови персонажів підвищувала естетико-емоційну та пізнавальну цінність художнього твору.

Словесна форма відіграє надзвичайно важливу роль в романах Ш.Бронте, на що вказувала Е.Гаскелл: "У неї був строгий практичний підхід щодо вибору точного вислову. Вона терпеливо шукала відповідне слово. Це міг бути діалектизм або латинізм; якщо вони точно передавали думку, то це не мало

значення звідки походило слово. Саме такий підхід перетворив її твори на своєрідну мозаїку, в якій кожен елемент відіграє певну функцію. Жодного речення не було написано без усвідомлення вибраного матеріалу, його організації”. (Переклад наш. 3.1. [12, с.37]). Ця думка перекликається з думкою Е.Кніса, дослідника стилю Бронте, а також редакторів видання “Джейн Ейр” 1969 р., які заперечують твердження деяких критиків про те, що Ш.Бронте недбало ставилась до форми [5]. Важливу роль в творах Бронте відіграють діалоги, які відображають особливості розмовного стилю. Саме в діалогічній мові персонажів зустрічаємо найбільшу кількість діалектно-просторічних елементів, які підсилюють правдивість зображуваного. Для романістики було важливим створити враження, що мова, зафіксована в діалогах, була саме такою, яка злетіла з уст героїв в хвилини емоційних переживань.

Літературний талант сестер Бронте виявився не в останню чергу в умінні створити яскраві образи простого люду, людей провінції. Знаючи досконало побут йоркширських фермерів, поміщиків, місцевий говір, фольклор, вони майстерно використали діалектний матеріал саме для змалювання представників місцевого населення. Письменниці зуміли зобразити своїх героїв носіями типових рис в їх неповторній розмаїтості. Типовості художніх образів вони досягають перш за все типовістю їх мови, мови соціально-диференційованої, єдністю їх соціально-психологічної характеристики. Ось перед нами епізодичний образ старої служниці Ханни із роману “Джейн Ейр”. Відомо, що мова людини є частиною її характеру. Власне із спокійної бесіди Ханни, бесіди забарвленої діалектно-просторічною лексикою, фразеологією, читач одержує певне уявлення про склад мислення цієї людини, звички, і, нарешті, самотутній характер жителів Йоркширу. На фоні нейтральної лексики діалектно-просторічні форми у мовній партії цього персонажа набувають певного стилістичного потенціалу, несуть додаткову інформацію стосовно соціального статусу героя, локального колориту; вони відіграють суттєву роль у створенні враження: автентичності звучання мови в устах жительки певного регіону: “... *i was quite mistn'en in my thoughts of you: but there is so mony cheats goes about, you mun forgie me*”... *Well, it was hard: but what can a body do? I thought more o 'th' childer nor of myself: poor things! They've like nobody to tak' care on 'em but me. I'm like to look sharpish.*” [II, с.438].

Соціально диференційована мова і інших другорядних персонажів роману - слуг, циганів, кучера і т.д. (гл. XI, XVIII, XXVI, XXVIII, XXXVIII). Основне стилістичне навантаження несуть фонетико-морфологічні діалектизми, завдяки яким відбувається локалізація зображуваного в певних просторових межах.

Діалектно-просторічні форми зустрічаються і в невластивій мові, коли автори прагнуть, більш виукло зобразити ту чи іншу точку зору героя. Переходи від авторської оповіді до невластивій-прямої мови бувають досить непомітними. Розповідаючи про спогади служниці (гл. XXIX), авторка переходить на йоркширський діалект, звичний для жительки цього регіону: “... *and it was, she affirmed, “aboon two hundred year old. - for all it looked hut a small,*

humble place, naught to compare wi' Mr.. Oliver's grand hall down i' Morton Vale. But she could remember Bill Oliver's father a journeyman needlemaker; and th' Rivers wor gentry i' th' owd days o' th' Henrys, as onybody might see by looking into th' segisters i' Morton Church vestry", Still she allowed, "the owd, maister was like other falk-naught mich o' th' common was... " [11, с.439].

Інший роман Ш.Бронте "Шерлі" має багато спільного щодо використання нелітературних форм мови при змалюванні мовних портретів робітників з "Тяжкими часами" Діккенса та "Мері Бартон" і "Північ і південь" Е.Гаскелл. Якщо специфіка розмовної мови в діалогах між головними героїнями не відображена з міркувань надання їх висловлюванням певної стилістичної однорідності, оскільки побутова мова контрастувала б з високим змістом бесід, то мова Уільяма Феррена, свідомого робітника з розвиненим почуттям власної гідності, соціально типізована. Без відповідного діалектно-просторічного матеріалу образ був би знекровленим, художньо-непереконливим. Крім того, в даному разі стилістична функція нелітературної лексики не зводиться лише до соціальної типізації образу; тут вона сприяє підвищенню емоційності мови героя, підкреслює трагізм його становища. Піднесено звучать прості слова відчаю Феррена, звернені до фабриканта Мура: *"I've not much faith i' Moses Bar-raclough", said he, "and I would speak a word. to you myseln, Mr, Moor. It's out O' no ill-will that I'm here for my part; it's just to mak a effort to get things straightened, for they 're sorely a crooked, Yee see we're ill off - varyy ill off: wer families is poor and pined.. We're thrown out o'work wi' these frames: we can get nought to do: we can earn nought. What is to be done? Mun we say, wisht, and lig us down and dee?..". [10, с.138-139].*

Про те, що Ш.Бронте свідомо використовувала варіанти мови, вказують численні коментарі автора щодо манери висловлювання персонажів, особливостей звучання діалекту і т.д. В одних випадках авторка обмежується лише зауваженням про мову, як, наприклад, в "Джейн Ейр": *They speak with the broadest accent of the district. At present, they and I have a difficulty in understanding each other's language...*[II, с. 458]. В інших випадках Ш.Бронте конкретніше зупиняється на відхиленнях від літературної норми. З тонкою іронією змальовує авторка "Шерлі" суперечки між місцевими священиками, які глузують над ірландським акцентом Мелона: *inquiring the significatan. of such words, as vele, firrum, hellum, storrum... He menaced. rebellion in the name of his "country", vented. bitter hatred against English rule [10, с.8-9].* Майстерно користується письменниця діалектом при змалюванні образу поміщика Йорка, лицеміра, який користується мовою залежно від обставин. *It will have been remarked. that Mr. York varied a little in his phraseology; now he spoke broad Yorkshire, and anon he expressed himself in very pure English. [10, с.42]... but he reserved his strongest epithets and real race Yorkshire Doric adjectives they were - for the benefit of the. fighting parsons [10, с.368].* У колі освічених людей він розмовляє французькою, італійською мовами, цитує шотландські вірші, проте в домашній обстановці *"he usually expressed himself in the Yorkshire dialect, it was because he chose to do so,*

preferring his native Doric to a more refined vocabulary”, “*A Yorkshire burr*”, he affirmed, “*was as much better than a Cockneyslisp, as a bull's bellow than a ratton's squeak!*” [10, с.49]. Сповнена гумору розповідь механіка Джо про реакцію лондонської аристократії щодо місцевих звичаїв, діалекту. “*We allus speak our minds i' this country; and them young parsons and grand talk fro' London is shocked, at wer 'incivility', and. we like weel enough to gie' em summat to be shocked at, 'cause it's sport to us to watch 'em turn up the whites o' their een, and spread out their bits o' hands, like as they're flayed wi' bogards, and then to hear 'em say, nipping off their words short, like – 'Dear! dear! Whet seveges? How very corse!*” [10, с.58]. У мовних партіях головних героїв діалектна лексика відсутня за винятком тих випадків, коли герої цитують мову носіїв діалекту. Проте є чимало випадків, коли головні герої точно підмічають особливості мови других персонажів, як, наприклад, в гл. XXV, коли Керолайн розмовляє з матір'ю: “... *I like your southern accent: it is so pure, so soft. It has no rugged, burr, no nasal twang, such. as almost every one's voice here in the north has...*” [10, с. 446].

Вражають багатством мови “Буремні вершини” Е.Бронте. Талант письменниці виявляється найперш у вмінні типізувати мову героїв і досягає цього авторка через діалогічну мову. Кожен персонаж роману має свій “голос”. В одних випадках герої розкриваються через те, про що і як вони розмовляють, в інших через діалог читач дізнається про події, пов'язані з долею героїв. Завдяки використанню різних пластів мови зі сторінок роману постають живі люди вікторіанської доби. Протяжно звучить йоркширський говір (*drawl*) у мовних партіях молодого Гертона Ерншо, старої служниці на фермі, конюха і т.д. Однак одним із найбільш вдалих і цікавих щодо використання діалекту є образ старого робітника ферми Джозефа. Саме завдяки використанню висококонцентрованого йоркширського діалекту Е.Бронте вдалося створити глибоко індивідуалізований і в той же час типовий характер лицеміра, релігійного фанатика. Різко контрастуючи на фоні літературної лексики, просторіччя та діалектизми підсилюють сатиричні нотки в змалюванні цієї похмурої фігури: “*It's noan Nelly!*” answered Joseph. “*I sudn't shift for Nelly - nasty ill nowt as shoo is! Thank God! Shoo cannot state t' sowl o' n.ob' dy! Shoo were niver soa handsome, but what a body mud look at her 'bout winking. It's you flaysome, graceless queen that's witched our lad, wi' her bold een. and her farrard ways - till nay! It fair bursts my heart! He's fargotten all I've done for him, and. made on him, and goan and riven, up a whole sow o' t' grandest currant trees i' t' garden!*” [9, с.584]. На відміну від Ш.Бронте Е.Бронте більш скрупульозно відтворює особливості йоркширського діалекту (звичайно, не претендуючи на точну фіксацію фактів діалекту). Цей факт хвилював Ш.Бронте, коли вона обговорювала питання посмертного видання роману сестри [12, с.425]. Незважаючи на те, що йоркширська вимова могла залишитися незрозумілою на півдні, вона все ж таки залишила текст без змін, оскільки це могло б спотворити образ, а це йшло всупереч стилістичному задуму автора.

Як і в творах Ш.Бронте, в “Буремних вершинах” є чимало випадків вживання діалектного матеріалу у мовних партіях персонажів, які переважно розмовляють літературною мовою. Це цитації реплік або бесід інших людей; почасти вони досить довгі, як, наприклад, у главі Х. Вкладає письменниця ці уривки мови простого люду в уста освічених людей, очевидно, з метою більш чіткої передачі способу мислення людей із народу, для яких властиве більш конкретне і образне мислення. Ось місіс Дін, стара служниця, яка розмовляє майже літературною мовою, розповідає про те, що думає Джозеф про події у домі: “... *it was Joseph who told me - I met him at Gimmerton: “Nelly”, he said, ‘we’ s hae a crowner’s guest enow, at ahr folks. One on ‘em’s a’ most gotten his fingers out off wi’ hauling t’ others fro’ stickin hisseln loike a cawlf. That’s maister, yah know, ‘ats’ soa up o’ going tuh t’ grand ‘sizes...’*” [9, с.124].

У мові романів сестер Бронте переважають фонетико-морфологічні та синтаксичні діалектизми, у системі голосних спостерігаємо такі закономірності: [ei] переходять в [e] або [æ] - *take –tak, make- mak*; “...*they mun mak’ fresh orderations*” [10, с.139]. [ʌ] переходить в діалекті в [u]: *come - coom, love - luv*; [u] звучить в діалекті як [u:] *good - gooid., soon - sooin*; звуку [i:] літературної мови відповідає [ei]: *leave - lave, clean - clane, speak - spake*; [ɔ:] переходить в [a:] *deserve – desarve, certain – sartin, earn - arn*; [ʌ] в багатьох випадках переходить в [ɪ] *such - sich, much -mich*; дифтонг [au] змінюється на [ah] *hause - hahse, bound - bahn*; дифтонг [ʌi] звучить як [i:] *die - dee, sight - seegh, night - neeght*. В системі приголосних помітна тенденція заміни глухого і дзвінкого альвеолярного міжзубним фрикативним: *lantern- lanthern, orderings - ortherings*. У діалектній мові персонажів спостерігаємо випадки інших фонетичних процесів, як асиміляції, дисиміляції, епінтез, дієрез і т.д., які виникають внаслідок ритмо-акцентологічних процесів діалекту. Багато із вищезгаданих фонетичних модифікацій можна простежити у короткому уривку монолога Джозефа: “*I mun hev my wage and I mun goa! I hed aimed to dee wheare I’d sarved fur sixty years; and I thowt I’d lug my books up into t’garret, and all my bits o’ stuff, and they sud hev t’ kitchen to theiseln; for t’ sake o’ quietness. It were hard to gie up my awn hearthstrum, but I thowt I could do that! ...*” [9, с.389].

Щодо граматичних діалектизмів, впадають в око випадки вживання закінчення *st* у другій особі одн. теп. часу. Закінчення *st* вживається, як правило, із займенником, *thou*. Діалектні форми займенників *ee, ye, hisseln, theiseln, unsseln, yah, shoo, wer* замість *our* зустрічаються у репліках людей старшого віку: “*What more hast thou to say?*” he inquired. [10, с.370]. У розмовній мові переважають редуковані форми. Замість повних форм *of, the, have, from, only, gone, them, with* і т.д. вживаються *o’, t’, ha’, fro’, ony, goan, ‘em, wi’*. “*Maister, coom hither! Miss Cathy’s riven th’ back off Th’ Helmet o’ Salvanon un’ Heathcliff’s pawed his fist into t’ first part o’ T’Broad way to Destruction! It’s fair flaysome that ye let ‘em go on this gait. Ech! Th’ owd man wad ha’ laced ‘em properly - but he’s goan!*” [9, с.24]. Часто діалектні неправильні дієслова утворюють минулі форми за аналогією з правилами: *telled., seed, comed. ‘If ever I seed a seeght loike’ this!*

May the Lord! [9, с.215]. Розповсюджені діалектні форми модальних дієслів *must, might - mun, muh, mud*. Форма 3-ї особи однини. теперішнього часу вживаються у першій особі однини і множини: *I's, we's*. Із синтаксичних особливостей трапляються часті випадки подвійного заперечення, вживання прийменника *on* замість *of*. "...*noa! that means naught. Hathecliff maks noa 'count o' t' mother, no ye norther; but he'll hev lad; und I mun tak him - soa now ye knaw!*" [9, с.245].

Лексичні діалектизми, які створюють місцевий колорит, зустрічаються рідше в порівнянні з фонетико-граматичними. Відбір локальної лексики проводиться з художнім, смаком, тактом. Головним принципом, яким користувалися сестри Бронте при виборі діалектного матеріалу, були стилістична виразність слова та його поширеність. Експресивна діалектна лексика у мові персонажів підсилює образність і виразність їх висловлювань, передає різноманітні відтінки думки і, таким чином, є у певному розумінні засобом розкриття характеру стосунків між героями. Завдяки своїй конкретній образності лексичні діалектизми несуть більший стилістичні заряд ніж нейтральна літературна лексика. В розмові з Джейн осліплий містер Рочестер називає себе безпомічним калікою, вживаючи діалектне слово *lameter*, яке можна було чути часто серед селян: "*But as you are rich, Jane, you have now, no doubt, friends who will look after you, and not; suffer you to devote yourself to a blind lameter like me?*" [11, с.553]. Експресивно забарвлені лексичні діалектизми інколи вживаються як засіб влучної негативної характеристики: *boggard* - опудало, *nowt* - тупа людина, *tinkler* - циган. Почасти завдяки розповсюдженості слова в певному ареалі або його поетичності автори надають перевагу діалектному слову.

Так, замість літературних *eyes, beautiful, child, belly, dull, go, rock, fairly good* зустрічаємо *een, bonny, bairn, wume, dree, to frame, to gang, nab, meeterly* і т.д. Ось уривок підслуханої розмови між слугами на кухні відносно характеру і зовнішності Джейн: "*She'll happen do better for him nor ony o' t' grand ladies*". *And again, "If she ben't one o' th' handsomes, she's noan faal and varry good - natured; and i' his een she's fair beautiful, onyhody may see that."* [11, с.571]. Характерним в творчості сестер Бронте є те, що вони ніколи не зловживають діалектним матеріалом. Це виражається в тому, зокрема, що лексичні діалектизми вживаються паралельно з літературними синонімами. Так поряд з діалектними прикметниками *cant, fair, gleg, mak', mimmet - looking, wuthering* і т.д. вжиті відповідні їм літературні слова: *lively, just, quick, kind, most modest, stormy*. Більшість із таких слів стає зрозумілими завдяки лексичному оточенню, хоч інколи автори вважають за потрібне пояснити значення діалектизмів: *Wuthering* "being a significant provincial adjective, descriptive of the atmospheric tumult to which its station is exposed in stormy weather." [9, с.2]. Як і в авторській мові, так і в діалозі трапляються діалектні слова, омонімічні літературним - семантичні діалектизми. *One step brought us into the family sitting room, without any introductory lobby or passage: they call it here "the house" preeminently* [7, с.3].

В авторській мові діалектна лексика вживається дуже обмежено, головним чином, в “осколках” мови персонажів, або у невласне прямиї мові. В чисто авторській оповіді нелітературна лексика виділяється лапками або супроводжується зауваженнями, які пояснюють значення слів, звертаючи увагу читача на їх діалектний характер. *It was a very gray day; a most; opaque sky, “ond-ing on snaw”, canopied all;* [11, с.56]. *The old crone “nichered” a laugh under her bonnet and bandage* [11, с.256].

Таким чином, використання діалектно-просторічної лексики у мовних партіях персонажів романів сестер Бронте зумовлене ідейно-художнім задумом творів, їх тематикою. Нелітературна лексика є важливим засобом соціальної типізації героїв. За допомогою даної лексики вдалося передати деякі особливості розмовної мови жителів краю, більш рельєфно змалювати специфіку їх побуту.

1. *Гражданская 3*. Предисловие к роману Э.Бронте “Трозовой перевал”. М., 1956.
2. *Ивашева Б.* Английский реалистический роман XIX века в его современном звучании. М., 1974.
3. *Пелевина Н.Ф.* Стилистический анализ художественного текста. Л., 1980.
4. *Тузушева М.* Шарлотта Бронте. Очерк жизни и творчества. М., 1982.
5. *Knies E.A.* The Art of Ch.Brontë. Ohio, 1969.
6. *Morgan Ch.* Emily Brontë В кн.: The Great Victorians. Vol. 1.L., 1938.
7. *Willy M.* Emily Brontë’s Wunthering Heights”. L., 1966.
8. *West R.* Charlotte Brontë. В кн.: The Great Victorians. Vol. 1. L., 1938.
9. *Brontë E.* Wuthering Heights. N.Y., 1961.
10. *Brontë Ch.* Shirley. М., 1956.
11. *Brontë Ch.* Jane Eyre. М., 1968.
12. *Gaskell E.* The Life of Charlotte Brontë. L., 1975.

THE DIALECTAL AND COLLOQUIAL ELEMENTS IN THE TEXT OF THE BRONTES’ NOVELS

I.M.Zadorizhnyj

Dpt. of English Philology

The Taras Shevchenko National University in Kyiv

The article is concerned with the stylistic functioning of dialectal words and their peculiarities in the writings of the Brontës. Since the end of the 18th century the socio-linguistic status of colloquial elements as well as dialectal words has undergone reassessment. There is a marked tendency at liberalization and unconventionality in the use of the non-standard language items in literary works. The shift to democratization of the language is obvious in the works of the Victorian writers. The Brontës made use of the hitherto tabooed dialectal words with the purpose of making their narration locally coloured and pithy. The familiarity with the local vernacular enabled the Brontës to delineate their characters true-to-life. Dialect also serves as a powerful means of rendering the psychological state of characters. Phonetic and grammatical dialectal means prevail in dialogues and monologues with the lexical dialectal words used sparingly. The use of dialectal forms is found to be a distinguishing feature of the Brontës’ style.

Стаття надійшла до редколегії
24 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
11 лютого 2003 р.

**О.А.Павлишенко, аспір.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка**

СТАТИСТИЧНА СТРУКТУРА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ ДІЄСЛОВА В АВТОРСЬКИХ ТЕКСТАХ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ

Вивчено закономірності частотного розподілу лексико-семантичних полів дієслів у текстах англійської художньої прози (приблизно 10 000 художніх творів). Проведено порівняльний аналіз такого розподілу в текстах різних авторів. Уведено квантитативно-частотне визначення ядра, близької та віддаленої периферії лексико-семантичного поля. Показано, що константи запропонованого структурного поділу не залежать від кількісного та якісного складу поля і характеризують системну організацію дієслівних просторів. Виявлено область авторських ідіолектів, показано, що спектр їхніх маркерів зміщений в область низькочастотної периферії полів.

Ключові слова: семантичне поле, частота лексем, авторський стиль.

Словниковий склад сучасної англійської мови розглядається як система лексичних одиниць, зв'язаних одна з одною через приналежність до певних класів слів. Кожна лексична одиниця, будучи самостійною, характеризується певними відношеннями з іншими одиницями одного та різних з нею рівнів мовної структури [5, с.4]. У межах лексичного рівня семантичні відношення його складових прослідковуються в різних аспектах: дериваційному, епідигматичному, синтагматичному та парадигматичному. Кожний із вказаних аспектів може стати основою опису словникового складу мови. Одним з найтипівіших виявів системності лексики є семантичні угруповання слів, зокрема лексико-семантичні парадигми. Лексико-семантична парадигма – це сукупність лексичних одиниць, об'єднаних тотожністю семантичних ознак одного рангу, що відрізняються одна від одної індивідуальними уточнюючими ознаками. Такі парадигми бувають одно- та різноранговими, і, відповідно, утворюють горизонтальні та вертикальні ієрархічні структури. Однорангові парадигми утворюють єдиний лексико-семантичний рівень, різнорангові визначають глибину ієрархії та кількість рангів.

Лексико-семантичне поле (ЛСП) є сукупністю лексем, які об'єднані спільністю вираження одного поняття. Саме це поняття і є основою інтеграції слів у поле [5, с.4]. Лексеми, у смисловій структурі яких домінуюче положення займає ознака, що збігається з поняттям, яке інтегрує поле, утворюють його ядро. Лексеми, що містять дану ознаку опосередковано через субординативні компоненти, відносяться до периферії поля. В основі лексико-семантичних полів лежать лексичні семи загального характеру, які можуть бути названими категоріально-лексичними [8, с.7]. Характер категоріально-лексичної семи визначає склад можливих диференційних ознак, які можуть бути представлені в словах одного ЛСП. У результаті слова одного ЛСП виявляються пов'язаними одне з одним не тільки за категоріально-лексичною семою, але й за уточнюючими її диференційними ознаками. Семантичні зв'язки уточнення є

фундаментальними для семної структури слів і надають структурі ЛСП ієрархічного характеру [8,с.9].

Недоліком досліджень, матеріалом яких виступає той чи інший фрагмент лексики у формі певної семантичної області, є довільність у визначенні обсягу та меж цієї семантичної області. Цього недоліку легко уникнути при аналізі великих масивів неупорядкованої лексики, наприклад, суцільного списку слів. Порядок здійснення аналізу чергується таким чином, щоб забезпечити послідовний перехід від дефініції значення лексико-семантичного інваріанта до представлення його у наборі сем чи релем з наступною інтеграцією лексико-семантичних парадигм [5,с.8].

Лексемний склад ЛСП можна визначати декількома способами [6,с.20]. Серед останніх перспективними, на нашу гадку, є ті системно-квантитативні підходи [порівн. 1;2;7;10;11;12;13;14;17], у яких можна застосувати методи математичної статистики. Семантичним полям властива визначена кількість та певний ранговий розподіл лексем з відповідними частотними закономірностями [10 -12]. Частотний розподіл лексем можна використати також для вивчення групових зв'язків між лексемами в рамках одного семантичного поля .

У даній статті методами комп'ютерного аналізу досліджено закономірності статистичного розподілу семантичних полів дієслів у текстах англійської художньої прози та проведено порівняльний аналіз частотного спектра ЛСП в авторських текстах різних письменників. Для аналізу було використано електронну текстову вибірку англійської художньої прози загальним обсягом біля 800 млн. слів, яка налічує приблизно 10 000 художніх творів 1000 різних авторів. Цю текстову вибірку було прийнято за лінгвостилістичну норму [3,с.12], точку відліку для порівняльного аналізу індивідуальних авторських стилів. Для аналізу частотного розподілу ЛСП дієслів у текстах письменників було вибрано твори А. Конан Дойля (33 твори), Дж.Лондона (38 творів), Г.Уеллса (26 творів), Ч.Діккенса (52 твори), Марка Твена (44 твори), О.Уайльда (18 творів). Стилю цих письменників притаманна художньо-стилістична виразність та неповторність. Загальний обсяг вибірки становить приблизно 15 млн. слів.

Теорії поділу дієслів на лексико-семантичні поля та групи присвячено ряд публікацій. Дослідники пропонують різні підходи до формування складу лексико-семантичних полів [5;6;8;15;16]. Ми зупинилися на класифікації науковців Принстонського університету (G.A.Miller, C.Fellbaum, R.Tengi), поданій у [<http://www.cogsci.princeton.edu/~wn>]. Ця класифікація покладена в основу семантичного поділу дієслів в електронному тезаурусі WordNet. Виділимо наступні ЛСП дієслів:

1. **Дієслова активності тіла та догляду за тілом.** *Sweat, shiver, faint, ache, tire, sleep, freeze, snort, wink, wash, dress.* (приблизно 300 лексем).
2. **Дієслова зміни.** *Change, alter, vary, modify, adjust, conform, adapt.* (близько 750 лексем).

3. **Дієслова пізнання.** *Reason, judge, learn, memorize, understand, deduce, induce, infer, guess, assume, suppose...* (приблизно 350 лексем).
4. **Дієслова комунікації.** *Thank, appeal, quiz, plead, telex.* (приблизно 700 лексем).
5. **Дієслова боротьби, змагань.** *Face-off, run-off, handicap, arm, team, campaign, duel, fight, race.* (приблизно 200 лексем).
6. **Дієслова споживання.** *Drink, eat.* (приблизно 130 лексем).
7. **Дієслова контакту.** *Cover, cut, touch, stroke, hit, poke, elbow, finger, thumb.* (приблизно 850 лексем).
8. **Дієслова творення.** *Invent, conceive, engrave, weave, sew, bake...* (приблизно 250 лексем).
9. **Дієслова почуттів.** *Fear, miss, adore, love, despise, amuse, charm, encourage, anger* (приблизно 250 лексем).
10. **Дієслова руху.** *Move, travel, crawl, gallop, swim.* (приблизно 500 лексем).
11. **Дієслова чуттєвого сприйняття.** *Watch, spy, survey, witness, discover, gaze, stare, sniff, whiff, reek, stink, hurt, prickle, tingle, tickle, scratch.* (приблизно 200 лексем).
12. **Дієслова володіння, передачі, отримання.** *Have, hold, own, give, transfer, take, receive, bequeath, will, inherit, rob, loot, confer, beg, bribe, peddle, scalp, retail.* (приблизно 300 лексем).
13. **Дієслова соціальної взаємодії.** *Impeach, court-martial, franchise, gerrymander, excommunicate, petition, quarrel, veto.* (приблизно 400 лексем).
14. **Дієслова стану, буття, володіння.** *Cross, reach, surround, equal, suffice, necessitate, differ, lack, obviate, cover, require.* (приблизно 200 лексем).
15. **Дієслова погоди.** *Thunder, rain, snow, hail.* (приблизно 70 лексем).

Далі на графіках замість повних назв ЛСП вказано їхні порядкові номери.

На попередньому етапі дослідження ми сформували склад ЛСП дієслів через використання словникових дефініцій тлумачних словників [4;18;19;20], електронних тезаурусів мережі Інтернет [<http://thesaurus.reference.com>, <http://www.dict.org>], електронного тезауруса WordNet. Загальний список отриманих неозначених форм дієслів налічує близько 5000 лексем. Крім того, до складу ЛСП були включені форми дієслів для третьої особи однини, для минулого часу та дієприкметників минулого часу, для дієприкметників теперішнього часу і/або герундія. Отже, загальний обсяг дієслів, що входять у досліджувані ЛСП, становить близько 20000 лексем.

У великих масивах текстів появу певного слова в заданому місці можна вважати випадковою подією. Ймовірність такої випадкової події приймається приблизно рівною частоті цієї події, тобто відношенню числа заданих слів до числа всіх слів, які складають даний текст. Текстову частоту j -ї лексеми будемо обраховувати за наступною формулою:

$$P_{tj} = \frac{n_j}{N_{text}} \quad (1)$$

де n_j – кількість появ лексеми j у текстовій вибірці, яка містить загальну кількість лексем N_{text} . Ймовірність того, що випадково зустрінута у тексті лексема відноситься до ЛСП f рівна сумі частот лексем, які належать до даного поля f

$$P_f = \sum_{i=1}^{N_f} P_{ti} \quad (2)$$

де N_f - кількість лексем у полі f .

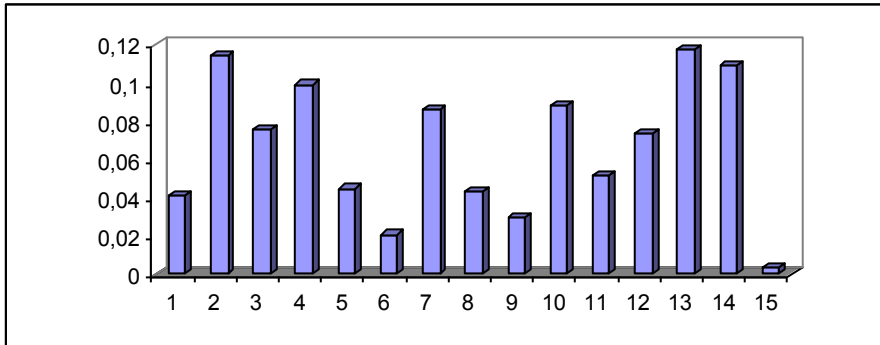
Очевидним є те, що до розгляду залучено не всі дієслова англійської мови, а лише певну їх частину, тому доцільною буде характеристика частоти лексем певного ЛСП f у спектрі розглянутих ЛСП, яку можна оцінити за формулою

$$P_{sf} = \frac{P_f}{\sum_{i=1}^{N_{sf}} P_{fi}} \quad (3)$$

де N_{sf} - кількість розглянутих семантичних полів.

Величина P_{sf} характеризує частоту того, що випадково зустрінута у тексті лексема відноситься до поля f , за умови, що ця лексема належить до досліджуваного спектра дієслів. Очевидно, що сума P_{sf} за всіма семантичними полями рівна одиниці. Сукупність величин P_{sf} характеризує частотну структуру розподілу ЛСП дієслів у текстах англійської художньої прози.

Виявлені у текстах дієслова були поділені за семантичними полями і розміщені в порядку спадання текстової частоти у межах кожного семантичного поля. На рис.1 наведено розрахований розподіл частот P_{sf} для досліджуваних ЛСП дієслів. Неоднорідність частотної структури ЛСП зумовлена різною текстовою частотою вживання лексем різних ЛСП.

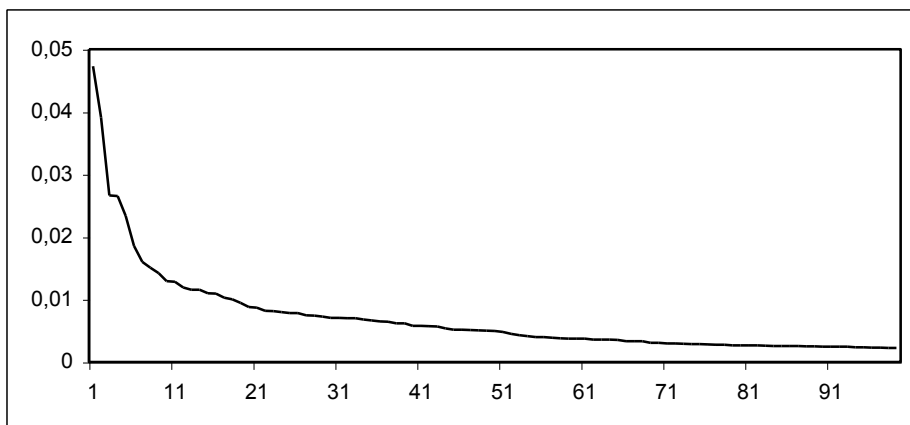

Рис.1 Структура лексико-семантичних полів дієслів у текстах англомовної художньої прози. (На осі аргументів відкладено індекси ЛСП, а на осі значень - частоти $P_{сб}$ розраховані за формулою (3))

Для дослідження внутрішньої структури ЛСП, як приклад, було розглянуто семантичне поле дієслів на позначення комунікації, яке налічує приблизно 700 лексем. Слова даного семантичного поля розташуємо в порядку зменшення ймовірності їх появи. Номер i слова у такій послідовності визначає ранг даної лексеми у частотній структурі семантичного поля. Досліджуваному семантичному полю властива дискретна функція, яка виражає залежність ймовірності P_i лексеми від рангу i . Така монотонна складна функція $P(i)$, яка апроксимує цю залежність, називається частотною кривою [18, с.3]. Оскільки для дослідження структури семантичного поля важлива не частота лексеми у сукупній вибірці, а частота лексеми в межах досліджуваного поля, то частоту лексеми приймемо рівною:

$$P_{fj} = \frac{n_j}{\sum_{i=1} N_f} \quad (4)$$

де P_{fj} – частота j -ої лексеми у семантичному полі, n_i – кількість випадків i -ої лексеми у тексті. Розраховану частотну криву для ЛСП дієслів комунікації наведено на рис.2.

Рис.2 Частотна крива розподілу лексем у семантичному полі дієслів на позначення комунікації. (На осі аргументів відкладено індекси лексем в спадному частотному ряді ЛСП, а на осі значень - частоти P_j)

Як випливає з характеру отриманої залежності (рис.2) перші лексеми поля займають значну частину частотної області ЛСП тим самим формуючи визначені межі ядра ЛСП. Аналіз словникових дефініцій виявлених лексем показав, що до високочастотних лексем входять семи загального характеру, а низькочастотні лексеми складаються із сем уточнюючого та диференційного характеру. Отже, встановлено зв'язок між текстовою частотою лексем та їхньою належністю до ядра чи периферії ЛСП: сукупність високочастотних лексем утворює ядро лексико-семантичного поля, а низькочастотні лексеми відносяться до периферії ЛСП. Введемо квантитативно-частотне визначення ядра та периферії ЛСП. Будемо вважати, що ядро ЛСП утворюють лексеми, сумарна частота яких не менша, ніж 0,5. Іншими словами, сумарне вживання лексем ядра ЛСП в текстах становить 50% від усіх лексем даного ЛСП. Наближеною периферією будемо вважати лексеми, на які припадають наступні 40% вживань у текстах лексем даного поля, і віддаленою периферією будемо вважати лексеми ЛСП, на які припадають останні 10% вживань у текстах. Причому лексеми для ядра, наближеної та віддаленої периферії послідовно лежать у частотному ряді ЛСП в порядку спадання частоти. Тобто вісь аргументів Ox на рис.2 можна поділити двома точками на три частотні ділянки – ядро, близька периферія, віддалена периферія. Оскільки різні ЛСП містять різну кількість лексем, то доцільно ввести нову змінну, яка б чисельно характеризувала семантичну відстань лексеми до ядра ЛСП за аналогією з [4]. Якщо вважати, що семантичні відстані лексем у спадаючому частотному ряді ЛСП змінюються від 0 до 1 незалежно від кількості лексем у ЛСП, тоді семантичну відстань S_j j -ї лексеми від ядра ЛСП можна оцінити наступним виразом:

$$S_j = \frac{j-1}{N_f - 1} \quad (5)$$

де j – ранг лексеми, N_f – кількість лексем у ЛСП. Тобто першій лексемі частотного ряду ЛСП відповідає значення 0, а останній значення 1. Для того, щоб знайти величину $S_{0.5}$, яка ділить вісь рангів частотної кривої на ядро та периферію, необхідно розв'язати рівняння

$$\sum_{i=1}^{k_{0.5}} P_{fi} = 0.5; S_{0.5} = \frac{k_{0.5} - 1}{N_f - 1} \quad (6)$$

де $k_{0.5}$ – ранг останньої лексеми у початковій частині спадного за частотами ряду лексем, для якої сума частот лексем рівна 0.5. Аналогічне рівняння необхідно розв'язати для знаходження величини $S_{0.9}$, яка розділяє вісь рангів лексем на близьку та віддалену периферію семантичного поля. У результаті проведеного розв'язку рівняння (6) для всіх розглянутих ЛСП встановлено, що межа розділу ядра та наближеної периферії характеризується величиною

$$S_{0.5} = 0.05 \pm 0.02 \quad (7)$$

Межа розділу наближеної та віддаленої периферії ЛСП характеризується величиною

$$S_{0.9} = 0.3 \pm 0.1 \quad (8)$$

Лексеми спадаючого частотного ряду ЛСП, для яких $S_j < 0.05$ становлять не менше 50% усіх вживань лексем даного ЛСП; лексеми, для яких $S_j < 0.3$ становлять не менше 90% всіх вживань і лексеми, для яких $S_j > 0.3$ становлять не більше 10% всіх вживань лексем даного ЛСП. Значення (7) (8) отримані шляхом усереднення величин отриманих для частотного розподілу розглянутих 15 семантичних полів дієслів у текстах художньої прози. У межах отриманої точності, дані величини не залежать від кількісного та якісного складу ЛСП і є константами системної організації лексем у ЛСП дієслів поряд із константою закону Ципфа [17, с.3] для частотного розподілу.

Розглянемо розподіл лексем у ЛСП дієслів на позначення комунікації в авторських текстах художньої прози. Для порівняльного аналізу вибрано тексти Дж.Лондона, Марка Твена, О.Уайльда. Для побудови частотних кривих (рис.3,4) виберемо вісь аргументів OX , сформовану для частотної кривої даного ЛСП у нормі, яку усереднено за текстами усіх авторів. По цій осі відкладено ранги лексем в порядку спадання текстової частоти для вибірки текстів лінгвостилістичної норми, частотну криву якої наведено на рис.2. По осі значень OY відкладено значення частот лексем P_{fj} у ЛСП, розраховані за формулою (4).

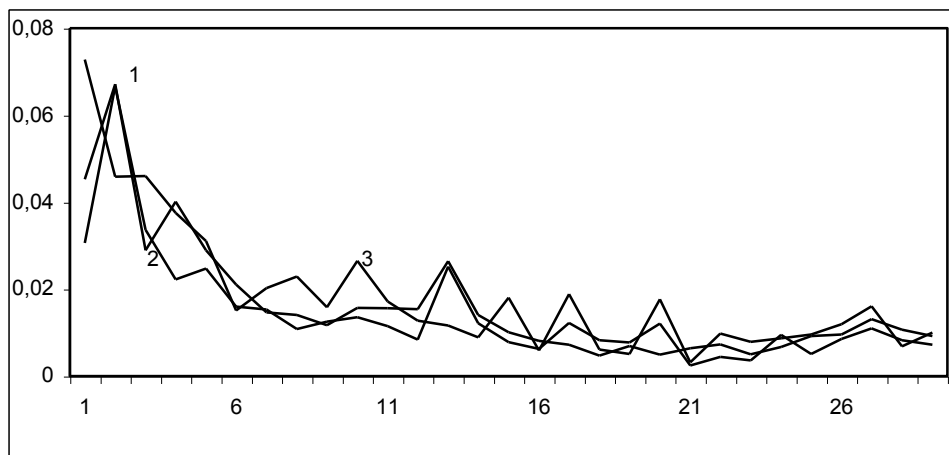

Рис.3. Високочастотна область частотної кривої $P_f(j)$ розподілу лексем ЛСП дієслів на позначення комунікації в авторських текстах Дж.Лондона(крива 1), Марка Твена(крива 2), О.Уайльда(крива 3)

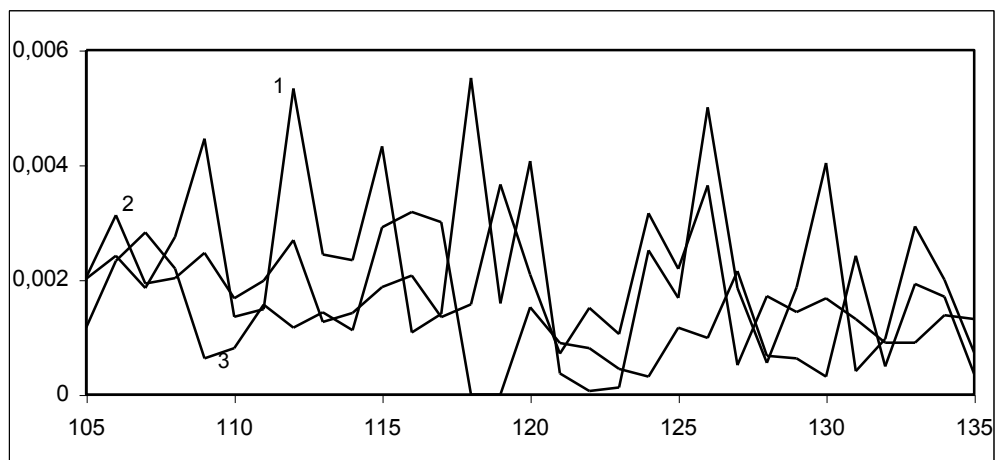
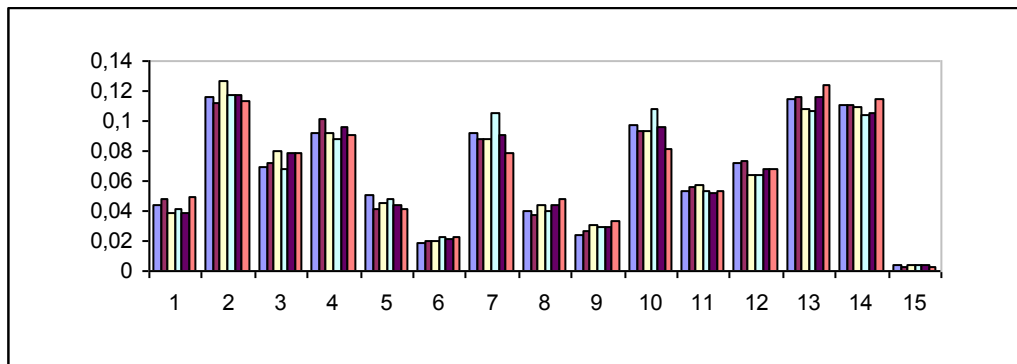

Рис.4 Середньочастотна область частотної кривої $P_f(j)$ розподілу лексем ЛСП дієслів на позначення комунікації в авторських текстах Дж.Лондона(крива 1), Марка Твена(крива 2), О.Уайльда(крива 3)

Як випливає з характеру отриманих кривих (рис. 3,4), частоти деяких лексем в авторських текстах суттєво відрізняються від їх частот у лінгвостилістичній нормі (рис.2). Одна з можливих причин такої відмінності зумовлена авторським стилем та незбігами в авторських ідіолектах. В області середньочастотних рангів лексем розкид частот лексем для різних авторів є суттєвішим, ніж в області високочастотних рангів. Ці результати надають експериментальне обґрунтування припущенню, що спектр лексем авторського

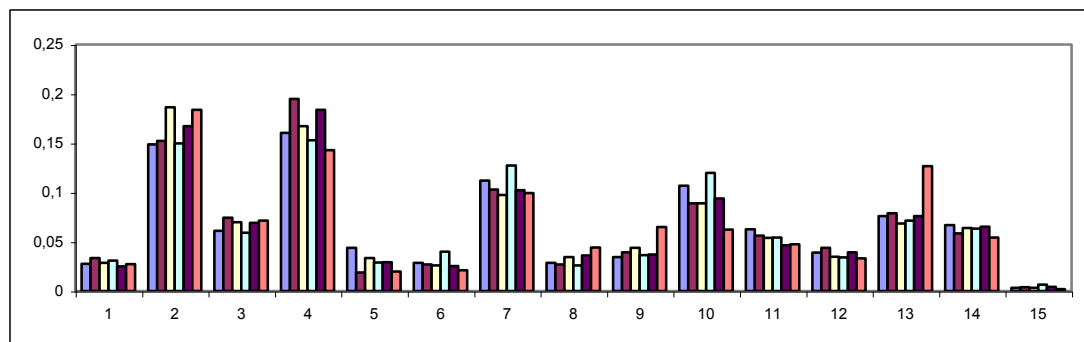
стилю зміщений в область низькочастотних рангів, тобто в область периферії ЛСП.

Розглянемо розподіл дієслів у всіх досліджуваних ЛСП. На рис.5 розрахована частотна структура розподілу дієслів за ЛСП у текстах різних авторів. По осі аргументів відкладено індекси ЛСП, а по осі значень - частоти P_{sf} , розраховані за формулою (3). У рамках кожного ЛСП відображено шість стовпчиків, які відображають частотний внесок даного ЛСП для текстів шести авторів у такій послідовності: А.Конан Дойль, Ч.Діккенс, Г.Уеллс, Дж.Лондон, Марк Твен, О.Уайльд.

Рис.5 Частотна структура ЛСП дієслів в авторських текстах (осі та величини, зображені на гістограмі, описані в тексті)

Суттєвий внесок у частотну структуру ЛСП здійснюють багатозначні дієслова, які одночасно входять до складу двох і більше ЛСП. Вилучивши такі дієслова із розгляду, отримано уточнену частотну структуру ЛСП (рис.6). Отриманий спектр має більший розкид частот ЛСП за авторами у порівнянні із спектром на рис.5, що зумовлює його вищий класифікаційний потенціал щодо авторських стилів.

Рис.6 Частотна структура ЛСП (з вилученими багатозначними дієсловами) в авторських текстах.

Для характеристики лексем досліджуваного семантичного поля в авторських текстах уведемо величину D_j , яка показує у скільки разів певна лексема j зустрічається частіше в авторських текстах у порівнянні з текстами лінгвостилістичної норми:

$$D_j = \frac{P_{aj}}{P_{tj}} \quad (9)$$

де P_{aj} - частота лексеми, обрхована за формулою (1) у текстовій вибірці для певного автора; P_{tj} – частота лексеми у повній текстовій вибірці усіх авторів, тобто в лінгвостилістичній нормі.

На рис.7 наведено гістограму частотної структури ЛСП для текстів різних авторів, за умови, що до складу ЛСП увійшли дієслова, для яких $D_j > 2$, тобто дієслова, які зустрічаються в авторських текстах в два і більше разів частіше, ніж у текстах лінгвостилістичної норми. Як впливає з характеру отриманої гістограми, розкид частот одного ЛСП для різних авторів є суттєвішим, ніж у попередніх гістограмах (рис.5, 6).

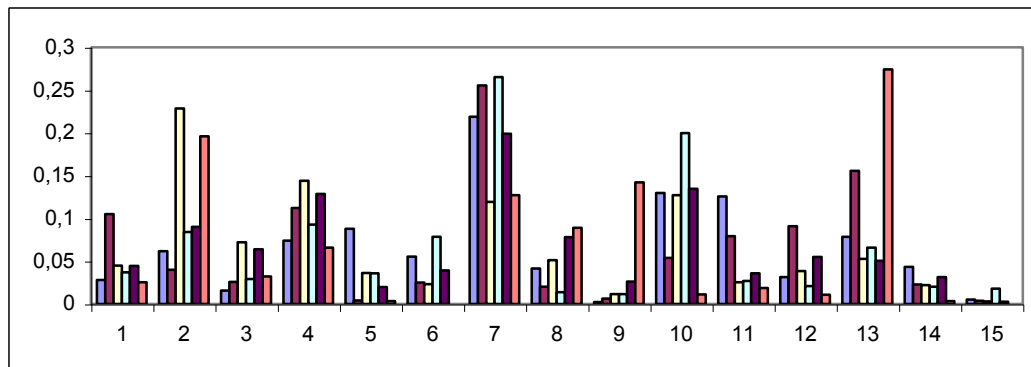

Рис.7. Частотна структура ЛСП дієслів, для яких $D_j > 2$

Спектр частот ЛСП сформованих у такий спосіб є характерним лише для певного автора і суттєво відрізняється від спектрів частот інших авторів. У таблиці 1 наведено приклади лексем різних ЛСП, для яких коефіцієнт $D > 1$ у текстах трьох авторів: Дж. Лондона, Марка Твена, О. Уайльда. Лексеми наведено в порядку спадання величини коефіцієнта D_j . Для кожної лексеми розраховано величину семантичної відстані S_j та наведено номер ЛСП. Такі лексеми можна вважати маркерами авторських ідіолектів (табл.1).

Незбіги частот лексем в авторських текстах частково зумовлені авторським стилем. Для кожного автора характерні свої сукупності лексем, частоти яких суттєво перевищують частоти, узагальнені за повною текстовою базою. Сукупності таких лексем, виявлені за певними семантичними полями у вибірках авторських текстів, можна розглядати як характерні ознаки авторського стилю. Усі лексеми, що характеризують семантичний аспект стилю авторів, відносяться до віддаленої периферії за значенням величини S_j .

Ми розраховували середні значення величин S_j лексем, для яких виконуються наступні умови: $D_j > 1$; $D_j > 2$; $D_j > 4$, тобто розглядали лексеми, які в авторських текстах зустрічаються просто частіше, частіше, ніж в два рази та частіше, ніж в чотири рази у порівнянні з текстами лінгвостилістичної норми. У результаті проведених розрахунків отримано наступні значення:

$$S_{D>1} = 0.39 \pm 0.14;$$

$$S_{D>2} = 0.5 \pm 0.15; \quad (10)$$

$$S_{D>4} = 0.59 \pm 0.12.$$

Значення отриманих величин усереднені для авторських текстів усіх шести досліджуваних авторів. Дані значення є константами, які характеризують область семантичного поля, у якій перебуває авторський лексикон. У відповідності до запропонованого нами поділу ЛСП, область авторського лексикону дієслів розташована у віддаленій периферії ЛСП. Як впливає з (10) із зростанням величини D_j зростає значення S_j , тобто чим частіше лексема зустрічається у текстах автора у порівнянні з лінгвостилістичною нормою, тим

далі від ядра ЛСП вона розташована. Аналіз словникових дефініцій авторських лексем показав, що для них характерні уточнюючі диференціюючі спеціалізовані рідковживані семи.

Таблиця 1

Лексичні маркери авторського ідіолекту

Г. Уелс				Д. Лондон				М. Твен			
Лексема	ЛСП	D_j	S_j	Лексема	ЛСП	D_j	S_j	Лексема	ЛСП	D_j	S_j
muddle	7	23,3	0,56	slather	7	82,8	0,88	fingerprint	8	43,6	0,76
bogey	7	21,3	0,8	sled	10	74,9	0,62	powwow	4	23,7	0,81
obsess	9	17,4	0,87	grubstake	12	73,9	0,86	shuck	2	15,6	0,56
punt	7	15,5	0,62	unlash	7	70,9	0,88	chaw	6	12,7	0,79
gesticulate	4	15	0,6	tauten	2	42,2	0,74	resurrect	1	10,9	0,77
profiteer	12	13	0,79	electroplate	7	34,8	0,86	splotch	7	10,3	0,8
wallpaper	7	11,8	0,78	snowshoe	10	33,9	0,76	teethe	1	9,4	0,79
disentangle	7	11,5	0,62	mush	10	29	0,71	cowhide	7	8,7	0,76
camouflage	11	11,1	0,83	bunk	12	26	0,58	drowse	1	8,2	0,65
whack	7	10,7	0,63	doss	1	25,3	0,83	swap	10	7,7	0,74
clamber	10	10	0,52	riffle	7	24,8	0,8	cooper	8	7,5	0,43
individualize	3	9,5	0,73	frazzle	1	23,2	0,84	boomerang	10	7,1	0,73
impact	7	8,7	0,58	resurrect	1	22,1	0,77	fart	1	7	0,76
attenuate	2	8,6	0,54	gouge	7	22,1	0,71	lynch	13	7	0,63
interlude	8	8,6	0,59	hunch	10	21,1	0,67	simplify	2	6,7	0,48
disconnect	7	8,3	0,6	befuddle	6	19,7	0,83	whoop	4	6,7	0,53
throb	11	8,3	0,57	hike	10	19,7	0,76	quarantine	2	6,3	0,51
unify	2	8	0,56	relive	3	19,4	0,78	duplicate	8	6,2	0,51
goggle	11	7,9	0,75	gibber	4	19,3	0,73	shovel	7	6	0,46
corrugate	7	7,7	0,71	prod	7	18,8	0,72	roost	2	5,8	0,47
superpose	7	7,7	0,77	swat	7	17,5	0,81	swag	10	5,8	0,71
foreshorten	2	7,4	0,62	hoodoo	14	16,5	0,9	slouch	10	5,8	0,61
yelp	4	7,1	0,61	clutter	2	16,4	0,61	alligator	2	5,6	0,49
crescendo	2	7	0,6	impact	7	15,1	0,58	calendar	3	5,6	0,48
readjust	2	6,9	0,56	recuperate	1	15	0,74	crick	1	5,5	0,74
indurate	2	6,8	0,64	orate	4	14,9	0,82	skip	10	5,5	0,58
flare	15	6,8	0,56	yelp	4	14,9	0,61	starboard	10	5,5	0,6
underline	4	6,6	0,77	yaw	10	14,1	0,75	swelter	1	5,2	0,69
slum	13	6,5	0,65	disrupt	2	13,9	0,63	tally	4	5,1	0,61
collide	7	6,3	0,7	burgeon	2	13,8	0,69	suds	7	4,8	0,74
disavow	4	6,1	0,69	sunburn	1	13,7	0,67	autograph	4	4,5	0,6
boo	4	6	0,69	sublimate	10	13,7	0,73	shred	7	4,5	0,51
subserve	13	5,9	0,76	clam	7	13,5	0,58	drivel	1	4,4	0,75
rearrange	2	5,7	0,53	collide	7	13,2	0,7	solidify	2	4,4	0,58

Отже, лексико-семантичні групи дієслів у текстовій вибірці розподілені нерівномірно, утворюючи певну ієрархічну структуру. Розрахований частотний розподіл лексико-семантичних груп дієслів в авторських текстах англійської мовної художньої прози дає можливість виділити лексико-семантичну структуру авторського ідіолекту. Частоти деяких ЛСП можуть суттєво відрізнятися для різних авторів, що зумовлено незбігами в авторських ідіолектах і є

характеристикою авторських текстів. Найбільший класифікаційний потенціал властивий частотному розподілові ЛСП, котрі формують дієслова, для яких відношення частот лексем в авторських текстах та текстах лінгвостилістичної норми перевищує певне порогове значення. Зміна частотного розподілу лексем у семантичних полях дієслів для різних авторів стосується як високочастотних, так і низькочастотних лексем. Однак в області низькочастотних лексем розкид частот тих самих лексем для текстів різних авторів є набагато суттєвішим. Отже, в області високочастотних лексем лежать лексеми номінативного, стилістично нейтрального характеру, а область авторського ідіолекту розташована на периферії ЛСП. Константи семантичних відстаней, які характеризують область авторських ідіолектів у структурі ЛСП, не залежать від кількісного та якісного складу семантичних полів, а відображають суттєві лексико-семантичні закономірності авторської лінгвостилістики.

1. *Азнаурова Э.С.* Очерки по стилистике слова. – Ташкент: Изд-во “ФАН” Узбекской ССР, 1973. 2. *Андреев С.Н.* Исследование языковой системы при помощи ЭВМ (на материале деривационных и морфемных классов английских глаголов). – Смоленск, 1987. 3. *Арнольд И.В.* Стилистика современного английского языка. – М.: Просвещение, 1990. 4. *Білінський М.Е.* Синоніміка англійського дієслова: Словник семантичних відстаней. – Львів: ЛДУ ім. Івана Франка, 1999. 5. *Вердиева З.Н.* Семантические поля в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1986. 6. *Гольдберг В.Б.* Контрастивный анализ лексико-семантических групп (на материале английского, русского и немецкого языков): – Тамбов: ТГПИ, 1988. 7. *Грязнухина Т.А., Дарчук Н. П., Клименко Н. Ф.* и др. Использование ЭВМ в лингвистических исследованиях / отв. ред. В. И. Перебийнос; АН УССР. Ин-т языковедения им. А. А. Потебни. – К.: Наукова думка, 1990. 8. *Кузнецова Э.В.* Лексико-семантические группы русских глаголов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1989. 9. *Левицкий А.Э.* Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка: Монография. – К., 1998. 10. *Левицкий В.В.* Статистическое изучение лексической семантики. – Черновцы: ЧГУ, 1989. 11. *Левицкий В.В., Стернин И.А.* Экспериментальные методы в семасиологии. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1989. 12. *Москович В.А.* Статистика и семантика. – М.: Наука, 1969. 13. *Пиотровский Р.Г.* Математическая лингвистика. – М.: Высшая школа, 1977. 14. *Плотников Б.А.* Дистрибутивно-статистический анализ лексических значений. – Минск: Вышэйшая школа, 1979. 15. *Сентенберг И.В.* Лексическая семантика английского глагола. Учебное пособие к спецкурсу. – М.: изд. МГПИ им. В.И. Ленина, 1984. 16. *Сильницкий Г.Г., Андреев С.Н., Кузьмин Л.А., Кусков М.И., Лукьяненок К.Ф.* Соотношение глагольных признаков различных уровней в английском языке. – Мн.: Навука і тэхніка, 1990. 17. *Скляревич А.Н., Якубайтис Т.А.* Возможное обоснование частотных закономерностей лексики текстов. – Рига, 1984. 18. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Longman, 2002. 19. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. – New York: Oxford University Press Inc., 1998. 20. Oxford Thesaurus. – New York: Oxford University Press Inc., 1994.

**THE STATISTICAL STRUCTURE OF THE LEXICAL-SEMANTIC FIELDS
OF VERBS IN AUTHORS' TEXTS OF ENGLISH FICTION****O.A.Pavlyshenko**

*Dpt. of English Philology
Ivan Franko Lviv National University
Universytetska str.1, Lviv, Ukraine*

The frequency distribution of the lexical-semantic fields of verbs in English fiction are discussed. A contrastive analysis of some regularities of the said frequency distribution in texts of varied authorship has been conducted. The quantitative and frequency definitions of the kernel of the lexical-semantic field as well as of its closer and more remote periphery are introduced. The constants of the structural distribution offered do not depend on the quantitative or qualitative aspects of the field but rather characterize its internal systemic organization. The area of the authors' idiolects in the structure of the fields is revealed. The spectrum of these markers is translocated into the region of low frequency periphery of the field.

Key words: semantic field, lexemic frequency, authors' style.

Стаття надійшла до редколегії
9 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
4 лютого 2003 р.

Т.С.Ляшенко, аспір.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ТЕМАТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ТЕКСТІВ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ РЕЦЕНЗІЇ

У статті розглянуто особливості організації текстів мистецтвознавчої рецензії (МР) на рівні семантичної структури, яку утворюють логіко-семантичні відношення в тексті. Тематична структура текстів МР є ієрархічно організованою. Вгорі тематичної ієрархії знаходиться тема тексту, що виводиться на основі макропропозицій і забезпечує зв'язність текстів МР. Тематичний розвиток текстів, обумовлений комунікативними і ситуативними чинниками, має відмінності у різновидах МР. Тематичну структуру текстів рецензії-репортажу та рецензії-анотації визначає дескриптивна форма розгортання теми, де головними структурними компонентами виступають подія, привід, результат. У текстах аналітично-оцінної рецензії переважає аргументативна форма розвитку теми з трьома експліцитно вираженими складовими: теза, аргумент, введення. У статті наведені головні моделі тематичної структури, які знаходять різні можливості реалізації в конкретних текстах МР.

Ключові слова: тематична структура, тема тексту, тематичний розвиток, макропропозиції.

Смислову структуру тексту слід розглядати як узгоджену єдність різних рівнів репрезентації у свідомості певної комунікативної програми. Це передбачає наявність семантичних зв'язків не тільки між елементами термінального рівня, а також між елементами вищих рівнів як комплексами поверхневих одиниць [1, с.6-8]. Йдеться про розгорнуті сегменти тексту, які взаємодіють між собою не безпосередньо, а через пропозиції, що кумулюють смисловий зміст текстових блоків. Перехід до пропозицій вищого рівня дозволяє наочно представити семантичний каркас тексту. Завдяки цьому відкривається можливість дослідження організації цілого тексту.

Відомий факт, що текстові властива зв'язність на локальному і глобальному рівнях. Локальна зв'язність визначається відношенням пропозицій суміжних речень, їх темо-рема-тематичною організацією. Функцію глобальної зв'язності виконує тема тексту [2, с.13], яка розташована на верху тематичної ієрархії тексту і формулюється на основі макропропозицій, що в свою чергу виводяться з низки виражених у реченнях пропозицій [3].

Переважає більшість текстів МР має кілька тем повідомлення з різним ступенем релевантності, що зумовлює ієрархічність тематичної структури текстів. При визначенні головної теми (теми тексту) та другорядних тем (мікротем) необхідно враховувати принцип походження, за яким темою тексту слід вважати ту, від якої, на думку реципієнта, походять інші теми, та принцип узгодження, відповідно до якого тема тексту найкраще співвідноситься з його комунікативною функцією [4, с.56]. Другий принцип має місце у випадку рівноправного (у логіко-семантичному аспекті) подання тем тексту.

З принципом походження другорядних тем тексту пов'язаний розвиток теми, який передбачає мисленнєвий виклад головної теми. Оскільки тематичний розвиток тексту значною мірою зумовлений його комунікативними та

ситуативними чинниками (комунікативна інтенція, комунікативна мета, комунікативні партнери), які дещо відрізняються в текстах МР, має місце факт існування певних незбігів розвитку теми тексту у різновидах МР. Тематичну структуру тексту МР загалом визначають дескриптивна та аргументативна форми розгортання теми, які у конкретних текстах МР знаходять різні можливості реалізації та комбінування.

1. Тематична структура тексту рецензії-репортажу (РР) має дескриптивний характер тематичного розвитку, його темою є одноразова подія, пов'язана з відкриттям виставки та демонстрацією її творів. Тема тексту при дескриптивній формі розвитку представлена її компонентами (мікротемами), підпорядкованими категоріям часу та простору [5, с.89].

Головними компонентами тематичної структури тексту РР, які відображають загальні моменти змісту тексту, є подія, привід, результат. Складовими компонента “подія”, що знаходять свій прояв в тексті РР, є перебіг події, з яким пов'язані питання Was?, Wie?; особи які причетні до даної події (Wer?); час і місце події (Wann?, Wo?). “Привід” висвітлює мотиви події (Warum?, aus welchem Anlaß?), “результат” події відображає певні її наслідки, виражені в оцінках, характеристиках, коментарях рецензента (Ist die Folge positiv/negativ?).

Зв'язки між головними компонентами тематичної структури РР являють собою відношення імплікативного типу за формулою причина – наслідок. Однак зв'язки на цьому рівні є малопродуктивними, оскільки для отримання основного змісту (макроструктури тексту) необхідне врахування суттєвих моментів рівня специфікації [1, с.11].

Наступний приклад типового тексту РР демонструє особливості розгортання тематичної структури у текстах цього різновиду МР.

(1) Заголовок: “Maler am Mittelmeer: Farbe der Provence“.

1) Gegen Ende des 19. Jahrhunderts setzte in Frankreich eine regelrechte Wanderung in Richtung Süden ein, welche die Kunstgeschichte festgehalten hat: Monet, van Gogh, Gauguin, Dufy, Matisse, Cézanne sind die berühmtesten unter den Malern, die sich in der Provence oder an der Mittelmeerküste niedergelassen haben. 2) Dieser Landschaft und den Künstlern, die sie gemalt haben, ist eine Ausstellung im Musée du Luxembourg in Paris gewidmet, die bis 31. Juli zu sehen ist. 3) Mit Bildern aus der Schule von Avignon, wo Frédéric Mistral seinen Schülern das Malen im Freien beibrachte, und solchen aus der Schule von Marseille, wo Seelandschaften zur Grundausbildung gehörten, rekonstruiert die Ausstellung die Tradition der Malerei im Süden Frankreichs und zeigt den Kontext, in dem die Zugereisten ihr Werk schufen. 4) Denn vom Impressionismus eines Monet zum Pointillismus eines Signac, vom Synthetismus eines Gauguin zum Expressionismus eines van Gogh, vom Fauvismus eines Derain zu den ersten kubistischen Bildern Bragues – die Geschichte der modernen Malerei scheint sich an der Küste des Mittelmeers abgespielt zu haben. 5) Die großen Meister sind mit einzelnen, meist kleinen Bildern vertreten, denn diese Ausstellung konzentriert sich auf die wenig bekannten Maler der Provence wie Henri Manguin, Marius

Roux-Renaud, Maximilien Luce, Charles Camoin. 6) Ihre meist realistischen Bilder vermitteln den Eindruck einer farbenprächtigen Landschaft und zeigen die Bemühung um die genaue Nuancierung in der Wiedergabe. 7) Aber was diese Landschaft besonders macht, ist das Licht, und es ist wiederum das Farbe gewordene Licht, das Bilder besonders machen kann. 8) Die Entdeckung dieser Ausstellung ist ein pointilistisches Gemälde von Picabia aus dem Jahre 1909, das eine Landschaft bei Saint-Tropez zeigt – das schönste Bild die hier abgebildete Landschaft “Les Cyprès“ von Derain. (FAZ, 28.07.1995).

З метою аналізу тексту необхідно сформулювати головні компоненти тематичної структури, а також рівень специфікації за допомогою пропозицій. Тему тексту, яка частково виражена у сегменті 2 та заголовку тексту, можна визначити так: “Eine Ausstellung der Maler am Mittelmeer ist in Paris zu sehen“. Привід до цієї рецензії виражений текстових сегментах 1 та 2: “Die Ausstellung ist den Künstlern gewidmet, die in der Provence oder an der Mittelmeerküste Seelandschaften gemalt haben.“ Прямим репрезентантом компоненту макроструктури “результат” є висловлювання у сегменті 3: “Die Ausstellung rekonstruiert die Tradition der Malerei im Süden Frankreichs und zeigt den Kontext, in dem die Zugereisten ihr Werk schufen“. Кожен з компонентів макроструктури отримує у тексті конкретизацію. Макропропозиція “привід” представлена висловлюванням, яке розкриває передісторію виникнення спілки художників, чії твори демонструє виставка (див. сегменти тексту 1 та 2). Елементами, які специфікують подію, у наведеному тексті є відомості про митців (1/4/5), місце та час проведення виставки (2), інформація про те, яким чином вона організована (5). Компонентові “результат” підпорядковано кілька висловлювань, що стосуються загального значення виставки (4), характеристики та оцінки її творів (6/7/8).

Співставлення тематичної структури наведеного вище тексту РР з його комунікативно-цільовою структурою, демонструє наступне співвідношення: компоненти смислової структури “привід” і “подія”, презентуючи вихідну інформацію щодо виставки та передісторії її виникнення, відповідають інформативному комунікативному блоку (КБ) вертикальної структури тексту, компонент “результат” співвідноситься з оцінним КБ, КБ-характеристикою і КБ-коментарем, оскільки містить відповідно оцінки, характеристики та зауваження рецензента щодо значення виставки. Особливістю РР є поєднання кількох однорідних та рівноправних повідомлень в тексті рецензії, послідовність подання яких обумовлена лише інтенцією рецензента. Текст рецензії у такому випадку є своєрідним оглядом кількох виставок мистецтва, об’єднаних за спільністю їх теми, змісту або місця та часу їх проведення. Тематична структура таких текстів являє собою комбінацію, зчеплення однорідних елементарних структур, кожна з яких розгортається за згаданою вище схемою.

2. Розгортання тематичної структури текстів аналітично-оцінної рецензії (АОР) відбувається за аргументативною формою розвитку теми.

Основу аргументативного тексту складають теза та аргументи. Механізм розгортання аргументації, запропонований С.Тульмінім, відбувається за наступною схемою: автор тексту обґрунтовує певне твердження/тезу (Т), яка вводить тему тексту через аргументи (А). Подані факти, що містять причини, мотиви, обґрунтування, розглядаються як аргументи до тези на підставі логічного висновку. Останній слід розуміти як гіпотетичне висловлювання за формулою “Якщо присутні факти А: X,Y,Z, то можна припустити, що Т”. Логічний висновок стає можливим завдяки певному підґрунтя – посиланням на певні норми, правила, закономірності [6, с.104].

Аналіз фактичного матеріалу свідчить про те, що два елементи поданої схеми аргументації, а саме: логічний висновок та підґрунтя – у розумінні С.Тульміна, наведеному вище, - не знаходять експлікації в текстах АОР. Проте ці елементи є імпліцитно присутніми у тексті, реципієнт домислює їх під час аргументативного аналізу.

Особливості розгортання тематичної структури в текстах АОР ілюструє типовий для цього різновиду текст, уривки з якого наведені нижче:

(1) Linien im Wüstensand

Bildkörper: Michael Heizer in einer Berliner Galerie

4) Bekannt wurden Heizers Erdsulpturen, die der Erosion nicht standhalten konnten, aufgrund von faszinierenden Fotografien und Filmaufnahmen. 5) Diese zeigen einen Mann, der – ganz auf sich gestellt – der weiten, unbezähmbaren Landschaft der Sierra Nevada trotz, indem er geometrische Markierungen in den Sand gräbt, tonnenschwere Steinblöcke in Bewegung versetzt und Mulden aushebt, in denen sich das Regenwasser sammelt. 6) Diese romantischen Bilder aber, die von unermesslicher Weite, von Freiheit und Abenteuer erzählen, sind trügerisch: Michael Heizer ist alles andere als ein Westernheld. 7) Angesichts der puristischen Ausstellung “Works 1972-1976“ in der Berliner Galerie Frank + Schulte verblaßt der Mythos vom allmächtigen Künstler, der – Prometheus gleich – über Götterwillen und Naturgewalt triumphiert. 8) Sichtbar wird der Maler Michael Heizer. 9) Die vier großformatigen Bilder, die jeweils mit einer Wandfläche korrespondieren, zeugen von einer künstlerischen Haltung, die ebenfalls für die Land-art-Projekte bestimmend war: Heizers radikale Absage an jeglichen Illusionismus... 11) Wie die Wortführer der Minimal-art, die der traditionellen Malerei den Kampf ankündigten, vermeidet auch Michael Heizer die rechteckige Bildfläche. 12) Die Bildkörper setzen sich vielmehr aus scheinbar miteinander konkurrierenden geometrischen Grundformen zusammen. 13) Die zwischen Dunkelgrau und Schwarz changierende Farbmaterie – ein matt glänzendes Gemisch aus Polyvenyl und Latex, das der Künstler mit der Rolle auf die ungrundierte Leinwand auftrug – paßt sich exakt der Form des Bildes an. 14) Oder sind es etwa die gemalten Quadrate, Rechtecke und Kreise, die das Bildformat diktieren? ... 17) Ge läufige Beschreibungskategorien müssen hier versagen, denn Michael Heizers Bilder können im Akt der Wahrnehmung nicht in einzelne Elemente zerlegt werden. 18) Sie existieren nur als Ganzes. ... 21) Diesen Einschnitten verdankt das Bild auch seine skulpturale Präsenz... 23) Weil es ihm unmöglich schien, den optischen Täuschungen

der Malerei zu entkommen, hatte Michael Heizer 1967 sein Atelier verlassen und war in den "wirklichen Raum" vorgedrungen: in die Wüsten Kaliforniens und Nevadas... 25) Vom Flugzeug aus gesehen verloren diese "earth-works" indes an Materialität; die dunklen Linien fügten sich zu einem riesigen abstrakten Gemälde. 26) Erst nach einer nahezu fünfjährigen künstlerischen Pause gelang es Michael Heizer schließlich, seinen Bildern aus Farbe und Leinwand ebenjenen Grad an Realität einzuimpfen, aus dem seine monumentalen Landschaftsprojekte ihre Kraft schöpfen. 27) Die Bildkörper sind wie Heizers Erdsulpturen in der Geometrie verankert... (FAZ, 13.02.96)

З метою аргументативного аналізу постає необхідність чіткішого і лаконічнішого формулювання пропозицій, виражених у тексті, а також перетворення імпліцитних висловлювань на експліцитні. Нижче наведені головна, за нашим сприйняттям тексту, теза та ряд аргументів різного рангу, які обґрутовують, мотивують цю тезу:

Теза: Die Ausstellung zeigt, dass Michael Heizer sowohl bei seinen Land-art-Projekten, als auch in der Malerei Grenzen überschritten hat

Аргумент 1: Michael Heizer ist kein Land-art-Künstler:

- a) Seine romantischen Bilder sind trügerisch (4-6);
- b) Der Mythos vom allmächtigen Künstler, der über Naturgewalt triumphiert, verblaßt (7-8);
- c) Heizer sagt radikal jeglichem Illusionismus ab (9).

Аргумент 2: Michael Heizer vermeidet die Formen der traditionellen Malerei:

- a) Er vermeidet rechteckige Bildfläche und verwendet das ungewöhnliche Bildformat (11/12/14);
- b) Er verwendet nicht traditionelle Farbmaterie (13);
- c) Geläufige Beschreibungskategorien müssen bei Heizer versagen (17);
- d) Seine Bilder können im Akt der Wahrnehmung nicht in einzelne Elemente zerlegt werden (17/18);
- e) Seine Bilder gewinnen an skulpturaler Präsenz (21).

Аргумент 3: Der Maler vertritt die künstlerische Position der Dreidimensionalität der siebziger Jahre:

- a) probiert optische Täuschungen der Malerei an seinen "earth-works" (23/25);
- b) Seine Bilder aus Farbe und Leinwand haben denselben Grad der Realität wie seine Landschaftsprojekte (26);
- c) Heizers Bildkörper sind wie Erdsulpturen in der Geometrie verankert (27).

Головна теза наведеного тексту АОР є узагальненням текстової інформації, тобто вона формулює концепт тексту, тому цей компонент тематичної структури можна співвіднести з інференційним КБ вертикальної структури тексту. Аргументи до тези, які обґрутовують та мотивують її за допомогою оцінних доказів, спростувань та порівнянь, відповідають комбінованому аналітично-оцінному КБ.

Елемент аргументації “логічний висновок” не присутній у тексті експліцитно, проте реципієнт може експлікувати його за допомогою метапропозиції, відображаючої хід мовленнєво-мисленнєвого процесу і відтворюючої відсутній елемент умовиводу: “Wenn Michael Heizer kein Land-art-Künstler ist, die Formen der traditionellen Malerei vermeidet und die künstlerische Position der Dreidimensionalität vertritt, so überschreitet er Grenzen in der Malerei“. Підґрунтя цього висновку присутнє у тексті також в імпліцитній формі. Реципієнт припускає можливість саме висновку на основі наступного положення: “Ist die Malerei dreidimensional, so ist sie mehr als eine Malerei“.

Тексти АОР передбачають ще один імпліцитний елемент аргументації, пов’язаний з категорією оцінки. Під ним ми розуміємо основу оцінювання, на базі якої виводиться загальна експліцитно/імпліцитно виражена оцінка об’єкту рецензування. Цей елемент є основою всієї аргументації. Рецензент, аргументуючи тезу, розраховує певною мірою на збіг проголошених ним цінностей з цінностями читача, при відсутності якого аргументація втрачає сенс. У наведеному вище типовому тексті АОР такою базою є думка про позитивність нових явищ у мистецтві.

Поряд з аргументативною формою розвитку теми у текстах АОР застосовується дескриптивна форма, яка має місце при наданні рецензентом довідки історичного чи біографічного плану. Останню слід розглядати як передумову наступного аргументативного викладу теми. Оскільки такі елементи-включення є характерними для тексту АОР, виникає необхідність доповнення наведеної схеми аргументації елементом введення у ситуацію “теза - аргумент”. Введення, опосередковано пов’язане з точки зору логіки з тезою та аргументами, підпорядковує їх певному культурно-історичному контексту, окреслює межі аргументації, внаслідок чого отримує функцію її підтримання [4, с. 80]. Цей компонент смислової структури співвідноситься з інформативним КБ комунікативно-цільової структури текстів АОР.

Таким чином, зв’язність у текстах АОР на тематичному рівні забезпечується аргументативною формою розвитку теми тексту у поєднанні з дескриптивною (елемент введення). Ознакою аргументативного розвитку є взаємозв’язок наступних елементів: теза, аргумент, введення, логічний висновок, підґрунтя та база цінностей, з яких лише перші три знаходять експлікацію у тексті. Тематична структура текстів АОР виявляє наступне співвідношення з їх вертикальною структурою: “теза“ – інференційний КБ, “аргументи“ – аналітично-оцінний КБ, “введення“ – інформативний КБ.

3. Розвиток теми текстів рецензії-анотації (РА) відбувається дескриптивно, проте він має певні відмінності від тематичного розвитку текстів РР. Тематична структура текстів РА зберігає структурний мінімум, який відображає загальні моменти змісту тексту: привід – подія – результат. Функціонально-комунікативна спрямованість текстів РА на інформування та рекламування зумовлює лаконічність викладу, внаслідок чого головні компоненти тематичної

структури тексту, яким відповідають інформативний і оцінний КБ вертикальної структури тексту, не отримують широкої специфікації.

Наведений нижче типовий текст РА демонструє насичення конкретною інформацією за лініями, які стосуються події – створення музею – (1-2) та її передумов (3-9). Своєрідний результат події (10), впливаючи з її передумов, не набуває в тексті специфікації:

(1) “1) In der niederländischen Stadt Amstelveen bei Amsterdam ist ein Cobra-Museum für moderne Kunst eröffnet worden. 2) In dem für 17,5 Millionen Gulden ...errichteten Neubau des Architekten Wim Quist werden ständige und wechselnde Ausstellungen zum Durchbruch der modernen Kunst in den Niederlanden um 1950 gezeigt. 3) Diese Periode ist eng mit dem Namen der 1948 gegründeten Künstlergruppe “Cobra“ verbunden. 4) Dieser Gruppe gehörten Maler wie Karel Appel, Constant und Corneille an. 5) Ihre erste Ausstellung 1949 im Stedelijk Museum von Amsterdam verursachte einen Skandal. 6) Manche Besucher lieferten sich Faustkämpfe mit den Künstlern und wurden von der Direktion vor die Tür gesetzt. 7) Die Kritiker sprachen von “Schmiererei“ und hielten die Maler für kommunistische Aktivisten. 8) Inspiriert durch den Surrealismus von Klee und Miró, versuchten die Cobra-Künstler, sich ganz von ihrem Unbewußten leiten zu lassen. 9) Sie schufen Phantasiefiguren in kontrastierenden Farben, die an Kinderzeichnungen oder afrikanische Kunst erinnerten. 10) Schon 1951 brach die Gruppe auseinander, doch ihre “Cobra-Sprache“ hatte die niederländische Kunst bereits nachhaltig verändert.“ (FAZ, 11.11.95)

Аналіз фактичного матеріалу свідчить про наявність серед текстів РА редукованих смислових структур, які складаються з двох функціональних частин: подія – результат, привід – подія.

Отже, тематична структура текстів РА відрізняється варіативністю. Поряд із розгорнутою структурою, що містить три функціональних частини: привід – подія – результат, текстам РА притаманна редукована тематична структура з двох компонентів. Внаслідок лаконічності тексту РА компоненти тематичної структури не набувають широкої специфікації, або таку специфікацію отримує лише один з них. Компонентам повної тематичної структури текстів РА відповідають інформативний та оцінний КБ, редукована смислова структура з відсутнім компонентом “результат“ співвідноситься лише з інформативним КБ вертикальної структури.

Підсумовуючи, зазначимо, що тематичну структуру текстів МР утворюють логіко-семантичні відношення, де темою виступають окремі пропозиції. Комплекс останніх утворює макропропозиції, які слід розглядати як компоненти тематичної структури. Вверху ієрархічно побудованої тематичної структури розміщена тема тексту. Характер тематичного розвитку текстів МР визначають комунікативні чинники: інтенція адресанта, мета тексту, комунікативні партнери. З огляду на це тематична структура текстів МР співвідносна з їх комунікативно-цільовою (вертикальною) структурою.

1. *Мегентесов С.А.* Импликативные связи как фактор семантической организации текста: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. М., 1981. 2. *Рекало В.В.* Связность

и членимость текста (на материале английского языка): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Харьков. 1996. 3. *Дейк Т.А.* Язык. Познание. Коммуникация: Сб. работ. М., 1989. 4. *Brinker K.* Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in die Grundbegriffe und Methoden. 4., durchgesehene und ergänzte Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1997. 5. FKS: Funktional-kommunikative Sprachbeschreibung. Theoretisch-methodische Grundlegung. Von einem Autorenkollektiv unter Leitung von Wilhelm Schmidt. Leipzig, 1981. S. 6. *Toulmin St.* The Uses of Argument. Cambridge, 1958; deutsche Übersetzung: Der Gebrauch von Argumenten. Kap.III Kronberg 1975.

THE PECULIARITIES OF THE THEMATIC STRUCTURE OF TEXTS OF THE ARTS REVIEW

T.C.Liashenko

*Dpt. of German Philology
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The article examines peculiarities of organising texts of the arts review. The level of analysis is that of the semantic structure. The latter is composed of the logical and semantic relations within the text. The analysed text structure is found to be hierarchically organised with a possibility of variance depending upon the review type and communication purpose. The hierarchy in question is crowned by the text topic deduced on the basis of macropropositions and contributing to its coherence. The text thematic development conditioned by the communicative and situational factors varies from one kind of the arts review to another. The thematic structure of the report-review and the summary-review texts is determined by the descriptive form of the topic's development where the main structural components are the event, the occasion and the result. The texts of the analytical and evaluative review are dominated by the argumentative form of topic development. The article presents the main models of the thematic structure and multiple ways of its manifestation.

Key words: macroproposition, thematic structure, thematic expansion.

Стаття надійшла до редколегії
9 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
4 лютого 2003 р.

**Н.Є.Коваль, аспір.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка**

СУДОВИЙ ДОКУМЕНТ ЯК ТИП ТЕКСТУ

Статтю присвячено вивченню синтаксичних особливостей судового документа. Розмежовано архітектонічні та фраземні маркери, виявлено їх роль у реалізації текстових функцій.

Ключові слова: синтаксичний аналіз, дискурсні маркери.

Проблему стилю офіційно-ділового тексту досліджували і досліджують багато лінгвістів. За визначенням А.Марахової під офіційно-діловим функціональним різновидом літературного мовлення розуміють ділову комунікацію, що здійснюється у сфері суспільних відносин: соціально-політичній, правовій, економічній, виробничій [5, с.12]. Є декілька різновидів цього стилю: дипломатичний, юридичний, адміністративно-канцелярський. Його основні риси – це точність, стислість і впливовість. Досягаються вони відповідним добром лексичних одиниць, граматичних конструкцій, синтаксису, стандартизацією цілих блоків ділового тексту. Функціональний стиль має власну систему мовних ознак, які визначають його своєрідність. Є.Троянська зазначає, що лінгвальні ознаки – це кількісна та якісна характеристика функціонального стилю, яка ґрунтується на його описі і певною мірою залежить від змісту тексту [6, с.203].

Текстові офіційно-ділового стилю властиві ознаки, які вирізняють його з-поміж інших спеціальних текстів. Вони деякою мірою видозмінюються залежно від жанру, письмової чи усної форми викладу та ситуації висловлювання.

Для кожного функціонального стилю характерним є притаманний йому набір жанрів. Поняття жанру – надзвичайно важливе для аналізу функціонального стилю, оскільки жанрова специфіка є однією з його диференційних ознак [1, с.113]. З огляду на набір ознак, які суттєві для розуміння важливих під соціальним оглядом чинників комунікації у процесі досягнення комунікативної ефективності, різновиди юридичного дискурсу залишаються неопрацьованими. Завдання нашої статті – охарактеризувати риси судового документа як специфічного жанрового тексту, зважаючи на функціонально-комунікативні установки жанру.

Основна одиниця документа – текст, оформлений за певними правилами з використанням відповідних реквізитів (за класифікацією управлінських документів). Структура тексту [вступ, доказ (міркування, пояснення), закінчення (висновки, мета, задля якої укладається документ)] вимагає стандартизації, тобто єдиних обов'язкових вимог до відповідних груп документів з погляду мовних засобів та комунікативних цілей. Специфічна функція, відповідні умови мовного спілкування та комунікативні установки призводять до появи конкретних жанрів [2, с.433]. Конструктивними ознаками стилю і жанру є їхнє функціональне навантаження, в основі якого лежить реалізація відповідної мети

спілкування, яка передбачає особливості використання деяких мовних засобів. Жанрові функції утворюють кістяк твору, а стильові функції моделюють цей кістяк, перетворюючи його у форму [4, с.28].

Існують різні визначення поняття жанру. Ми керуватимемось визначенням Дж.М.Свейлза, який зазначає, що жанр – це усвідомлена комунікативна подія (communicative event), для якої властивий набір комунікативних цілей, встановлених та зрозумілих для членів певної професійної чи академічної групи [10, с.13]. Існує значна кількість чинників (зміст, форма, аудиторія тощо), які впливають на природу та побудову жанру. Жанрові теж притаманні певні завдання, які він повинен реалізувати. Такий окреслений набір цілей формує жанр та надає йому внутрішньої структури. Через це кожна значна зміна у комунікативних цілях дає інший жанр. Однак невеликі зміни чи модифікації допомагають вирізнити жанрові різновиди.

Цю думку поділяє Т.Дрідзе, зазначаючи, що цілеспрямована мовна діяльність передбачає мотивацію [4, с.116]. Створення тексту, що відповідає цілям комунікативної діяльності так само, як й інтерпретація закладеної у тексті комунікативної програми, зумовлені особливостями організації мовної свідомості учасників комунікації, їх готовністю до адекватного сприйняття та інтерпретації мовного повідомлення. Тут мовні знаки та нормативні структури виступають не ізольовано, а залежно від цільових операцій, що здійснюються над ними [5, с.123]. Це ще раз підтверджує, що текст – це не просто система знаків, а справді комунікативна одиниця, яка є не лише продуктом, а й образом, об'єктом мотивованої і цілеспрямованої, комунікативно-пізнавальної діяльності [4, с.46].

Аналізуючи юридичні тексти з договірного права, ми побачили, що структура тексту, комунікативні наміри, середовище, відносини між учасниками комунікації мають свою жанрову специфіку. В.Батія вирізняє декілька жанрових різновидів, що використовуються у різноманітному юридичному середовищі залежно від того, чи це судове слухання справи, законодавчий текст, чи лекція на юридичну тему [10, с.101]. Іншими жанровими різновидами є вироки суду, комунікація у ситуації адвокат-клієнт, допит свідка стороною процесу, а також контракти та угоди у різноманітних професійних середовищах. Деякі з цих ситуацій розширюють кількість комунікантів. За таких обставин в аналізовані тексти входять елементи діалогічного мовлення, а до схеми “стимул – реакція” долучається момент непередбачуваності [7, с.168].

Умови суспільної комунікації породили тенденцію до традиційності мовних засобів передусім на фраземному рівні [порівн. 15, с.102]: ”judgement affirmed”, “a new trial ordered”, “judgement reversed”, “the trial court set the verdict aside”, “carried insurance against liability for”, “the court held that”, “entered into a court”. Досить значним є й професійний пласт у лексичній структурі судових документів, наприклад: “Dr. McGee carried insurance against liability for malpractice, error or mistake” [16, с.50]; “The court held that, the Government should pay plaintiff the value of the ship” [16, с.7]; “The trial court ordered that the verdict be set

aside unless the plaintiff would remit all damages in excess of \$500 [16, c.1]; “...the trial court set the verdict aside as being “excessive and against the weight of the evidence” [16, c.1]. Дискурсні типи та стереотипність структури судового документа також виявляються у рекурентності двочлених та багаточлених кліше [15, c.108]: signed and delivered; advice and consent; reasonable and natural; contract and promise; unless and until; act or omission; by or on behalf of; to affirm or set aside; consists of or includes; under or in accordance with. Компонентна структурованість висловлювання помітна і в ширших контекстах: “And the reasons upon which this rests are too broad, as well as too sensible and humane,...” [16, c.50]; “...an actual meeting of the parties, an actual understanding to be inferred from language acts, and circumstances, by the jury, - but a contract and promise, said to be implied by the law...” [16, c.50]; “...thereof it is proved that an accused person has accepted or obtained, or has agreed to accept or attempted to obtain for himself or for any other person, it shall be presumed unless the contrary is proved...” [16, c.128]; “...this warranty being expressly in lieu of all other warranties expressed or implied, and all other obligations or liabilities on its part,...” [16, c.133]. Альтернативність компонентного складу – ефективний лінгвальний засіб у створенні чіткого документа поряд із виявами номінативного стилю: “The cases put it on the ground for an implied contract; and by this is not meant, as the defendants counsel seems to suppose, an actual contract, - that is, an actual meeting of the minds of the parties, an actual, mutual understanding, to be informed from language, acts and circumstances, by the jury, - but a contract and promise, said to be implied by the law, where in point of fact, there was no contract, no mutual understanding, and so no promise” [16, c.50].

Зміст юридичного тексту вимагає логічності та високого ступеня доведеності, а це зумовлює специфіку синтаксичної будови речення: наприклад, детальне висвітлення причиново-наслідкових відношень, яке забезпечують складно-підрядними реченнями, дієприкметниковими зворотами, вставними словами та уточненнями. Речення, що виражають власне-причинові відношення вживаються у текстах протокольних записів частіше, ніж речення, що виражають невласне-причинові відношення [порівн. 6, c.17]: 1. “Since this representation was false, there was no consideration for the agreement” [16, c.240]. “...this cause of action (in contract) is entirely separate from malpractice, even though they both, as here may arise out of the same transaction” [16, c.5]; 2. “It is proper to note, respect to the contracts of physicians, that certain qualitative differences should be observed, since the doctor’s reassurance that his patient will be all right, not to worry, must not be converted into a binding promise by the disappointed or quarrelsome” [16, c.5].

Можливе також гніздування підрядних речень у складнішому фреймі, наприклад із лексеєю breach: “Where two parties have made a contract which one of them has broken, the damages which the other party ought to receive in respect of such breach of contract should be such as may fairly and reasonably be considered either arising naturally, i. e., according to the usual course of things, from such breach of contract itself, or such as may reasonably be supposed to have been in the contemplation of both parties, at the time they made the contract, as the probable result of the

breach of it; if, the special circumstances under which the contract was actually made were communicated by the plaintiffs to the defendants, and thus known to both parties, the damages resulting from the breach of such a contract, which they would reasonably contemplate, would be the amount of injury which would ordinarily follow from a breach of contract under these special circumstances so known and communicated“ [16, c.13]. Уточнення зв'язку може також відбуватися через фразові еквіваленти прийменників for the purpose of, in respect of, in accordance with, in view of, by virtue of, by reason of, for breach of: Generally the measure of damages for breach of contract is the loss sustained by reason of the breach” [16, c.10];...that the plaintiffs are precluded from recovering some general sum for loss of business in respect of dying contracts to be reasonably expected... [16, c.20]; In order to carry out this contract, the plaintiff made expenditures which otherwise it would not have made [16, c.35]; The case at bar was to recover damages for loss of profits by reason of the defendant to transport the shipment within a reasonable time [16, c.35].

Лінгвальні особливості судових текстів є цікавим та складним переплетенням плеонастичних ресурсів мови із стратегіями мовленнєвої однозначності.

1. *Арнольд И.В.* Стилистика современного английского языка. М., 1980. 2. *Бахтин М.М.* Литературно-критические статьи. М., 1986. 3. *Брандес М.П.* Стилистика немецкого языка. М., 1990. 4. *Дридзе Т.М.* Язык и социальная психология. М., 1980. 5. *Дридзе Т.М.* Организация и методы лингвопсихологического исследования массовой коммуникации. М., 1969. 6. *Зеленська О.П.* Складнопідрядні речення з причиновими сполучниками *since* і *as* у сучасній англійській мові//Іноземна філологія. 1989. Вип.97. 7. *Леонтьев А.А.* Психолінгвістические единицы и порождение речевого высказывания. М., 1969. 8. *Марахова А.Ф.* Мова сучасних ділових документів. К., 1981. 9. *Троянская Е.С.* О природе лингвистических признаков текстов, характеризующих различные функциональные стили// Лингвистические исследования научной речи. М., 1979. 10. *Bhatia V.J., Vijay K.* Analysing genre: language use in professional settings. London; 1993 /Applied linguistics and language study/. 11. *Lon L.Fuller, Robert Braucher.* Basic Contract Law. American Case Book Series. West Publishing Co., 1964.

A JUDICIAL DOCUMENT AS TEXT TYPE

N.J.Koval

*Dpt. of English Philology
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The article deals with the problem of a judicial document. Some attention is given to its communicative purposes and linguistic devices. Cases in legal contexts serve as authentic records of past judgements and precedents for subsequent cases, and are used as evidence in favour of or against a particular line of argument. We have distinguished some of the most important syntactic properties, particularly those which help us understand regularities of organization in this genre: nominal character of the sentences, complex prepositional phrases, binominal and multinominal expressions. The analysis of the examples leads to the conclusion that

judicial documents display a number of specific syntactic and discoursal characteristics typical of this genre and present a separate specific type of text with its individual communicative and pragmatic intentions.

Key words: syntactic analysis, discoursal markers.

Стаття надійшла в редколегію
16 листопада 2002 р.

Статтю прийнято до друку
25 лютого 2003 р.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО. КОНТРАСТИВНА ЛІНГВІСТИКА

**Р.П.Зорівчак, проф.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка**

КОНЦЕПЦІЯ ВИШКОЛУ ПЕРЕКЛАДАЧІВ В УКРАЇНІ У ДВАДЦЯТЬ ПЕРШОМУ СТОЛІТТІ

Статтю присвячено обґрунтуванню концепції вишколу перекладачів у вищих навчальних закладах України. На історичному тлі автор показує вагомість і специфічну роль перекладу в сучасному світі та в Україні. Керуючись власним досвідом завідувача кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка, зосереджується на головних проблемах вишколу перекладачів – глибокій і всебічній філологічній підготовці; невтомній праці над робочими мовами; білінгвізмі та бікультуральності; вагомості праці зі словниками; необхідності досліджувати історію перекладу. Автор докладно характеризує основні напрямки – усний переклад; науково-технічний переклад; художній переклад; перекладознавство.

Ключові слова: письмовий переклад; усний переклад, перекладознавство; вишкіл; контрастивна лінгвістика, словник.

Думати, що ви можете бути
перекладачем лише тому, що ви
знаєте дві мови, – це все одно, що
вважати, що ви можете грати на
фортепіано лише тому, що маєте дві руки.

*Пітер Трент, мер міста
Вестмаунт (Канада)*

У випрацюванні концепції вишколу перекладачів треба враховувати своєрідність перекладацької професії у світі загалом та специфічну роль перекладу в Україні.

У другій половині бурхливого ХХ сторіччя, зокрема в його останні десятиріччя, надзвичайно інтенсифікувалися міжнародні контакти в усіх галузях політичного, економічного, культурного та суспільного життя. Науково-технічний прогрес, зокрема винахід та масовий ужиток комп'ютерів, супроводжується так званим “інформаційним виверженням”. У всесвітньому масштабі усе частішають різноманітні конференції, симпозіуми, форуми за участю сотень і тисяч осіб. Наша реактивна доба зрушила з місця мільйони людей.

Першим наслідком інформаційного виверження став перекладницький вибух. Нові течії у всьому світі були б немислимі без перекладачів. Водночас дуже змінився сам характер їхньої праці. Істотно зросла кількість науково-технічних перекладів (з підрозділами: технічні, медичні, економічно-комерційні, юридично-законодавчі та ін.), виокремилися перекладачі конференцій, усні та письмові, без яких були б неможливі будь-які міжнародні зв'язки. На Міжнародній конференції праці в Женеві 1927р. уперше було застосовано

елементи синхронного перекладу. До речі, у цьому місті є тепер Міжнародна організація перекладачів конференцій. У Ленінграді на XV Міжнародному конгресі фізіологів 1935р. промову академіка І.Павлова перекладали синхронно французькою, англійською та німецькою мовами. Техніку синхронного перекладу удосконалили після Другої світової війни. Під час судового процесу над фашистськими воєнними злочинцями, що відбувся у 1945–1946 рр. у Нюрнберзі в Міжнародному Військовому Трибуналі, було повністю застосовано синхронний переклад [4, с.9]. Керував синхроністами перекладач Президента Айзенгауера – полковник Л.Достер. Згодом на посаді директора Інституту мов і лінгвістики Джорждтаунського університету він зробив чималий внесок у випрацювання методики комп'ютерного перекладу науково-технічних текстів. Організація Об'єднаних Націй 1946р. перейшла на синхронний переклад. Згодом він активно поширився.

Перекладачі безпосереднього спілкування, теле- та кіноперекладачі, перекладачі моніторної служби, телефонні перекладачі (останні зокрема популярні в Австралії), перекладачі знакової мови, перекладачі судів та трубуналів, дипломатичні перекладачі – ось яке розмаїття характеризує професію перекладача в наші дні. Повсякденням для нас стали також комп'ютерний переклад, електронна пошта, започаткована 1992 р., та інтернет. До речі, новинкою нашого побуту є кав'ярні, де відвідувачам пропонують за філіжанкою капуччіно мандрувати хвилями інтернету. Звуть ці по-американському своєрідні рекламні центри інтернету *cybercafes*.

Суттєво професіоналізувалася праця перекладачів. Зросли й вимоги до її якості. Усе глибше усвідомлюють фахівці, що перекладений текст може мати значущий вплив на певні політичні ухвали чи розвиток технологічних процесів, і, отже, навіть мінімальна семантична похибка в перекладі може спричинити серйозні матеріальні або моральні втрати, мати небезпечні наслідки. Отже, зростає, стає прискіпливішою увага перекладача до тексту-джерела. Знову ж таки тексти стають усе більш фаховими, сповненими термінів та термінологічних сполук, часто, на жаль, полісемантичних. Водночас виникає і вимога, так би мовити, “лінгвістичної” універсальності. Від професійного перекладача тепер вимагають, щоб він активно володів усіма мовними стилями та їхніми видозмінами, бо автором тексту-джерела може бути і витончений стиліст, і напівграмотний прохач чи позивач. Текст часто вміщає чимало алюзій, аббревіатур, архаїзмів, неологізмів, діалектизмів, волаючих імен, каламбурів, одиниць вертикального контексту чи інших складних лінгвальних явищ. Усні перекладачі змушені інколи долати малограмотне мовлення, зокрема, якщо їхніми клієнтами є іноземці, що користуються під час офіційних зустрічей не рідною мовою, а іншою, поширенішою, якою володіють не в повному обсязі. Для такої професії потрібні і талант, і велика відданість справі, і колосальні знання, бо майже завжди йдеться не про переклад з мови на мову, а з культури на культуру.

По-різному вишколювали перекладацькі кадри в різні епохи та в різних країнах. У Канаді, приміром, підготовка перекладачів почалася із викрадення дітей, а саме: 1534 р., відкривши затоку Св.Лаврентія, французький моряк Ж.Картє намагався нав'язати контакти з індіанцями за допомогою мови жестів. Оскільки такий спосіб спілкування був досить складним і не завжди вдалим, то, від'їжджаючи, він викрав синів вождя ірокезького племені з Стадакони (територія сьогоднішньої провінції Квебек) Дома Агая і Тайноагні і завіз їх до Франції. Згодом, вивчивши мову своїх викрадачів, ці юнаки повернулися на батьківщину і стали першими перекладачами в історії Канади [10, с.356]. Однак вони ретельно виконували свої перекладницькі обов'язки лише доти, доки нові господарі не стали кривдниками їхнього племені. А тоді навідріз відмовилися. Були патріотами. До речі, патріотизм – це невід'ємна риса перекладача, зазвичай, відповідального представника свого народу.

Хоча різнохарактерні школи усних перекладачів функціонували уже в XVII сторіччі, лише у 70-х роках нашого сторіччя відбулося повне усвідомлення того, що навчання перекладу – це окрема комплексна дисципліна з власною теорією та методикою. Тепер у світі є принаймні 250 інститутів перекладу та перекладацьких факультетів чи відділів в університетах, як, приміром, Інститути усних та письмових перекладачів у Парижі, Брюсселі та Оттаві, Всеросійський перекладацький центр у Москві, перекладацькі відділи (германських та романських мов) Інституту філології Національного університету ім. Т.Шевченка в Києві, перекладацькі факультети Тамперського університету в Фінляндії, Віденського – в Австрії, Карлового – у Празі, Стокгольмського у Швеції. У деяких інститутах навчають і мов, і перекладу, до інших приймають студентів лише з досконалим знанням мов і зосереджують увагу передусім на мистецтві та вмінні перекладати, зокрема усно.

Що ж до перекладу в Україні, то, по-перше, українська мова (як і чимало інших) належить до мов обмеженого поширення, що одразу збільшує вагу перекладу в нас. Ще творці слов'янської писемності – євангелісти Кирило та Мефодій – були змушені обстоювати перед Римом та Візантією право людей читати Біблію не лише грецькою і латинською, а й старослов'янською мовою.

Оскільки наша історія склалася так трагічно, що українська мова й література – головні чинники формування нації в умовах бездержавності – майже ніколи не мали нормальних умов для функціонування, перекладна література, починаючи від старокиївської доби, відігравала надзвичайно важливу роль у нашому культурному житті і як виховний засіб, і як засіб самовираження нації та збагачення її мови. Переважна більшість українських письменників минулого по-подвижницькому ставилася до перекладу. Вони були просвітниками свого народу та борцями за його кращу долю, і своїм знярядям, поряд з оригінальною творчістю, часто обирали переклад, що був для них водночас ефективним засобом підвищити власну майстерність.

Так було не лише в українській літературі. Про ситуацію в російській літературі Ю.Еткінд писав: “Не маючи змоги висловити свої думки у власній

поезії, російські поети (передусім між роками 1934 і 1956) розмовляли зі своїми читачами устами Гете, Шекспіра, Орбеліана і Гюґо” [7, с.50].

Після Другої світової війни, завдяки блискучій школі українського художнього перекладу, яку очолював спершу М.Рильський, а після його смерті 1964р. – Г.Кочур, перекладна література систематично й повносило входить у національну культуру. Вершинними своїми осягами український художній переклад – месником – постає на повний зріст як своєрідна адекватна компенсація трагічно руйнованої в своєму історичному розвитку оригінальної української літератури. Перекладна література стає також великим скарбом для прийдешнього через нагромадження тих лексичних, образних, віршових, структурно-конотативних ресурсів, які тепер можуть широко використовувати українські письменники.

Доля була жорстокою до наших перекладачів. Скільки було серед них полеглих, розстріляних, замучених, засланих! Але вони завжди стояли на сторожі Слова. Під віршовою сповіддю Г.Кочура:

“Приймаю, доле, все без скарги, без вагань,
Лиш вбережи, молю, мого життя основу, -
Моє оплачене поневіранням слово.
В нім сяє все, чого позбавлений в житті,
В нім – волі й вічності уламки золоті,
В нім – правді світової і правді нашій дань” [2, с.28]

міг би підписатися кожний з цих подвижників.

На жаль, останніми роками наша перекладна література зазнала гіркотних, непоправних утрат: межу вічності переступили М.Бажан, Борис Тен, І.Стешенко, М.Лукаш, Г.Кочур, В.Лучук, О.Тарнавський, О.Зуєвський, Д.Паламарчук, В.Митрофанов, Й.Кобів.

Вмирають мудреці з держави слів,
Святі, що суцї над патериками...
Вкраїнської словесності держава
Поволі тратить гетьманів своїх...

(В.Коротич)

Для нашої філології важливий не лише художній переклад українською мовою, а й переклад українського художнього слова різними мовами, передусім англійською як світовою. І в цій ділянці маємо чимало звершень.

Що ж до україномовного науково-технічного перекладу, то він ледь животів, після короткочасного ренесансу, пов'язаного з Інститутом української наукової мови. Його було засновано 1921 року. Очолив установу акад. А.Кримський. Картковий матеріал інституту становив 1926р. понад 2 млн. одиниць, було укладено 34 термінологічних словники. Правда, видати поталанило лише 16, бо інститут було по-варварському знищено 1930р., під приводом надуманого процесу над фіктивною “Спілкою визволення України”. Нас переслідують лексикографічні злидні; упродовж десятиліть, коли наша мова призначалася лише для домашнього вжитку, ми майже не видавали

термінологічних словників, не мали ніяких умов для вишколювання перекладачів-синхроністів, перекладачів аудіо-візуальної комунікації, перекладачів дипломатичного рівня та богословської літератури. Лише зовсім недавно створено у нас Асоціацію перекладачів України – першу професійну організацію перекладачів, отже, ми ще не належимо до Міжнародної федерації перекладачів, FIT (Federation Internationale des Traducteurs), заснованої у Парижі 1953р., яка тепер об'єднує перекладачів понад 80-ти держав. За сприяння цієї організації, 1995 року опубліковано надзвичай вартісну колективну монографію за редакцією Ж.Делісл та Дж.Вудворс “Перекладачі крізь віки” водночас англійською та французькою мовами.

У Київському національному університеті імені Т.Шевченка був здавна перекладацький відділ, але його головним завданням було навчати військових перекладачів з російською як мовою-джерелом. Лише 1991р. ситуація там кардинально змінилася. Львівський державний (з 1999 р. – національний) університет імені Івана Франка вперше проводив набір на перекладацький відділ 1996 р., тобто в червні 2001 ми мали перший випуск фахівців. Однак за допомогою викладачів з Київського національного університету імені Т.Шевченка ми випрацювали вже своє бачення цієї спеціальності, свою концепцію. Ось її головні засади:

Ми зобов'язані дати студентів перекладацького відділу глибоку, всебічну філологічну освіту – у період занепаду філологічної культури загалом. Цим зумовлено цикл філологічних дисциплін, що їх вивчає студент. Наші студенти мають уміти критично оцінювати лінгвістично-філософське підґрунтя численних перекладознавчих систем, починаючи від поглядів Ціцерона, Горация та св. Ієроніма аж до сучасних наукових парадигм, зокрема, до лінгвістичної поліфонії Е.Табаковської, концепції багатоаспектності перекладу проф. В.Комісарова та культурологічної парадигми інтерпретації художнього перекладу проф. Г.Чернова [8]. Уже у першому семестрі студенти вивчають, очевидно, англійською мовою, Вступ до перекладознавства (54 години); у першому та другому семестрі вони вивчають (англійською мовою) історію українського та британського художніх перекладів (30 год.). До британського входить також ірландський художній переклад, що зокрема цікавий для нас тим, що сприяв антиколоніальній боротьбі ірландців (згадаймо лише Стендіша О'Грейді, Огаста Грегорі чи Томаса Кінзела). Своєрідними є також взаємини між художнім перекладом і творчістю найвидатніших ірландських письменників ХХ ст. – В.Ітса та Дж.Джойса [11]. Загалом потрібно глибоко досліджувати історію перекладу, бо створення концептуальної історії світового перекладу – першочергове завдання сучасної теорії перекладу, якій треба утвердитися як окремій повноцінній дисципліні. Перекладачам–початківцям слід усвідомлювати, що їхні попередники винаходили абетки, збагачували лексичні, виразові та словотворчі ресурси мов, сприяли зародженню та розвитку національних літератур, поширювали науково-технічні знання, утверджували релігійні переконання, укладали словники Не завжди віддавали їм за це належну

шану: бувало, їх спалювали на вогнищах інквізиції, як, приміром, Е.Доле, В.Тіндлі чи Я.Гуса. Мусило минути майже чотириста років, щоб присоромлені нащадки спорудили подвижникам пам'ятники у центрі Лондона, Парижа та Праги. Але не знайти тепер пам'ятника Е.Доле в столиці Франції: новітні інквізитори – фашисти – знищили його під час Другої світової війни, коли окупували Париж.

Потрібно інтенсивно працювати над нашими неофітами, щоб вони усвідомили, що переклад як міжмовна і міжкультурна комунікація – це явище, в якому по-своєму змінюються екстенціональні, інтенціональні та інтенційональні компоненти спілкування, культура, традиції, концептуальний і художній світ, знання, умови й мета взаємодії. Перекладачі мають бути справжніми інтелігентами, їхня фонові ерудиція повинна бути надзвичайного обсягу. Їм потрібно щоденно читати газети, слухати радіо, спілкуватися своїми робочими мовами, постійно розширювати та поновляти свій лексичний запас.

Оскільки комплексна асиміляція знань – вимога нашого часу, перекладознавство, зокрема його методологія, може успішно розвиватися, лише широко використовуючи здобутки інших наук, зокрема, когнітивістики, семіотики, теорії інформатики. Мовна картина світу – важливий чинник мовної компетенції. Вона складається із концептуальних структур, організованих і відображених у кожній мові по-своєму. Розбіжності концептуальних структур мови-джерела та цільової мови часто спричиняють перекладацькі аномалії, пор.: англ. “tight line” та укр. “клонула”. Семіотичну систему Ч.Пірса можна широко використовувати при спробах пояснити операції людського мозку під час перекладу. Теорія перекладу щільно пов'язана з теорією мовленнєвих актів Дж.Серля, функціональною граматикую М.Геллідея.

Слід виховати в студентів любов та повагу до неоціненого скарбу Слова, відчуття відповідальності за власне мовлення. Усіма фібрами душі вони повинні відчувати Франків афоризм: “Якби ти знав, як багато важить Слово!”. Адже мови необхідні перекладачам в активній формі.

Професія перекладача означає постійну, самовіддану працю принаймні над двома мовами, над двома культурами. Якщо студент звик систематично працювати над іноземною мовою, то, щодо рідної, у нього часто складається ілюзія, що він її знає на належному рівні, і він забуває ту незаперечну істину, що над рідною мовою, над її фонетикою, стилістикою, фразеологією, словоскладною, над усіма її тонкощами слід працювати повсякденно і повсякчасно. На факультетах іноземних мов наших високих шкіл ще не закріпилася традиція звертати прискіпливу увагу на якість перекладу рідною мовою: йшлося передусім про те, щоб студент зрозумів іноземний текст. На це спрацьовує чимало чинників, але головна причина – у недостатньому рівні культури мовлення та навчання. До того, ж занадто мало навіть добре знати українську мову – потрібно ще бути вихованим на українській культурі. А це складно в наших умовах.

Студента треба навчити постійно мислити й відчувати в площині двох мов чи, ширше, двох культур. Цьому сприяє контрастивна лінгвістика [9], яку в повному обсязі і на різних рівнях засвоюють студенти перекладацького відділу. На заняттях з англійської, української, латинської мов та інших лінгвістичних дисциплін подача всього матеріалу має проводитися під кутом зору перекладу, перекладацьких можливостей. Власне виховання перекладача починається з актуального усвідомлення того факту, що в різних мовах сполучуваність слів – різна, а, отже, буквальный переклад руйнуватиме живе мовлення, перекручуватиме думку.

Перекладач мусить постійно вишколювати свою пам'ять, звертати велику увагу на професійну етику. Перекладач має знати й цінувати своє основне знаряддя – словники. В історії людства вони пройшли небуденну еволюцію від шумерійських глиняних таблиць, яким 4500 років, до комп'ютерних банків даних. Але – щоб стати фаховим перекладачем – слід також домогтися певного рівня професійної лінгвістичної компетенції, що означає лінгвістичне вміння бути водночас і сприймачем тексту, і його відтворювачем. Перекладач мусить володіти також текстоформуючою та комунікативною компетенцією.

Переважає погляд, що рідна мова перекладача повинна бути його цільовою мовою, тобто мовою, якою він перекладає. Одначе ми намагаємося навчити наших студентів перекладати з української мови як мови-джерела та українською мовою як цільовою ось з яких причин: по-перше, чимало дослідників вважає, що головне для перекладача (зокрема науково-технічної літератури) – до абсолютних глибин зрозуміти текст-джерело, а цього легше досягнути, коли мова перекладуваного тексту – рідна для перекладача; по-друге, в англословному світі українську мову знає порівняно мало людей за винятком етнічних українців. У результаті, нашим перекладачам слід перекладати також із української мови англійською.

Скільки ж іноземних мов входить до активу перекладача? Основна у студентів – англійська, одначе уже з третього семестру вони вивчають другу іноземну мову (у нас це головно німецька та французька), разом з відповідними курсами перекладу та лінгвокраїнознавства. Окремі дуже обдаровані студенти мають змогу обирати за бажанням італійську, арабську, японську чи перську мову як третю. Нам не лише потрібно перекладачів з цих мов, але й знання неспорідненої мови істотно розширить лінгвістичний світогляд перекладача. До речі, в американських університетах приймають на відділ загального мовознавства лише тих студентів, які, крім англійської, опанували одну з орієнтальних або африканських мов. І в цьому американські лінгвісти мають слушність.

До закінчення навчання студент повинен пройти всі перекладознавчі дисципліни та різноаспектну педагогічну та перекладацьку практику. До речі, практику проходять студенти, починаючи з першого курсу. У жовтні 1998р. найкращі першокурсники уже успішно перекладали на IV Міжнародному симпозіумі з гутного скла.

Засвоїти увесь навчальний матеріал нелегко ще й тому, що не маємо відповідної, зокрема англомовної, літератури з фаху. Передусім у повному обсязі публікацій видавництва імені Святого Джерома у Манчестері – єдиного видавництва в світі, яке видає тільки перекладознавчу літературу, або ж серій Перекладацької бібліотеки Бенджамінів, що, крім перекладознавчих монографій, публікує дослідження з лексикографії та термінології. Важко теж з літературою з інших країн. Викладачам з фахових дисциплін слід сторожко підходити до планування та подачі теоретичного матеріалу. Вони викладають англійською мовою, отже, виникає спокуса якнайширше використовувати англомовні джерела. Однак потрібно усвідомити, що нам не обійтися без праць Ю.Жлуктенка, Г.Чернова, А.Ширяєва, А.Федорова, О.Чередниченка, В.Карабана, А.Леонтьєва, М.Цвілінга та ін. – рівно ж, як і без праць англомовних дослідників, приміром, провідного американського перекладознавця, професора Міссісіпського університету Д.Робінсона, автора праць “Becoming a translator”, “The translator's turn”, “Translation and taboo”. Неперевершеною є антологія західних теорій перекладу від Геродота (5 ст. до н.е. аж до кінця XIX ст., яку уклав та широко анує Д.Робінсон.

Важко переоцінити вагомість для перекладачів численних праць П.Палажченка й А.Чужакіна. П.Палажченко був незмінним англомовним перекладачем М.Горбачова та Е.Шеварнадзе в 1985-1991 рр., а А.Чужакін багато років вивчав побут країн, що розвиваються. У посібниках цих авторів розглянуто проблеми усного та письмового перекладу та їхніх різновидів. У них ідеться про принципи перекладацького скоропису, подано практичні рекомендації усним перекладачам-початківцям [3, 5, 6]. Дуже корисний для перекладачів також посібник теоретика і практика усного перекладу І.Алексєєвої [1].

Термін навчання – 4-5 років. Після закінчення четвертого року навчання випускники отримують ступінь Бакалавра з кваліфікацією “Бакалавр філології. Перекладач з англійської мови та вчитель англійської мови”, що дає їм право займати посади усного і письмового перекладача та консультанта в різних організаціях, виробничих та комерційних підприємствах і фірмах, викладати англійську мову в основній школі.

П'ятий рік навчання передбачає розподіл на загальну та магістерську програми. Випускники, що навчалися за загальною програмою, отримують диплом Спеціаліста філології з кваліфікацією “Спеціаліст філології. Перекладач з англійської мови, викладач перекладу і англійської мови”. Спеціалісти уповноважені виконувати різні види перекладів: письмові (науково-технічні, ділової літератури та художні); усні (послідовні та синхронні), а також редагувати переклади. Вони мають право викладати англійську мову і переклад в загальноосвітній школі.

Магістерська програма передбачає як поглиблену спеціалізацію у галузі перекладознавства та методики викладання перекладу, так і науково-дослідну роботу. Випускникам присвоюють ступінь магістра з кваліфікацією “Магістр

філології. Перекладач з англійської мови, викладач перекладу і англійської мови”, що дозволяє їм обіймати викладацькі, науково-дослідні та адміністративні посади у вищих навчальних закладах, наукових установах, редакційно-видавничих та адміністративних установах; працювати усними і письмовими перекладачами.

Хоча випускники одержують дипломи перекладачів загалом, їхні уподобання поступово формуються в чотирьох напрямках, а саме: усні перекладачі, зокрема синхроністи; перекладачі науково-технічної літератури; перекладачі художньої літератури; перекладознавці. Дуже важливо визначити напрям діяльності у кожному конкретному випадку. В усіх випадках, одначе, йдеться про професійну майстерність, що вимагає від перекладача психологічних та філологічних навичок, тонкого розуму та сильної індивідуальності, уміння працювати на базі сучасних комп'ютерних технологій.

Умови праці перекладача-синхроніста, коли сприйняття повідомлення мовою-джерелом відбувається водночас із творенням повідомлення цільовою мовою, при середній швидкості 120 слів на хвилину, – це украй екстремальні умови, у яких можуть працювати лише лінгвісти найвищого вишколу та дуже сильні особистості.

Перекладач художньої літератури повинен мати талант письменника, мислити образами, вміти творчо підходити до твору, повністю перевтілюватися. Ці ж якості потрібні при перекладі кінофільмів, телефільмів, кінохронік (субтитруванні) та публіцистичних творів.

Науково-технічні публікації, обсяг яких постійно зростає, становлять найбільшу частину перекладуваних текстів. Високий рівень їх спеціалізації вимагає від перекладача поглибленого знання тієї галузі, у якій він працює, постійного звертання до відповідної довідкової літератури. Перекладач має уміти швидко та якісно скласти анотації, робити реферативні огляди текстів різних жанрів, серед них і сприйнятих на слух, зобов'язаний також враховувати особливості різномовних наукових текстів. Безособові вислови із суб'єктивною модальністю, що часто трапляються в наукових текстах українською мовою, при перекладі англійською перетворюються в особові конструкції або в конструкції об'єктивної модальності, приміром: “можно розглянути такий приклад” – “consider the example”; “варто наголосити” – “I wish to emphasize”. Інша проблема – це т. зв. пом'якшувачі, “hedges” – модальні прислівники, дієслова й частки, що зменшують категоричність інформації. В англійських наукових текстах їхній узус вищий, ніж в українських. Тут проблем чимало, оскільки донедавна науково-технічний переклад був маргінальним у перекладознавчих дослідженнях. Уважалось, що теоретичні висновки, одержані на матеріалі художніх та суспільно-політичних текстів, застосовні до текстів науки й техніки. Одначе інформаційний вибух останніх років настільки збільшив потік науково-технічних перекладів, що лінгвістика вже не може ігнорувати ці специфічні проблеми.

Перекладознавці нам дуже потрібні – перекладознавчої критики майже зовсім не маємо. Найчастіше хтось когось покваліливо чи полає чи назове неперевершеним. Але маємо в Україні таких перекладознавців, як професори В.Коптілов, М.Новікова, О.Чередниченко, В.Карабан, доценти А.Содомора, В.Радчук, шекспірознавець М.Габлевич, що на їхніх працях молодь може чимало навчитися.

Докладаємо максимум зусиль, щоб Львівський національний університет, освячений Франковим іменем – іменем одного з найбільших подвижників українського художнього та наукового перекладу – вишколював Українській Державі гідних перекладачів у ХХІ сторіччі.

1. *Алексеева И.С.* Профессиональное обучение переводчика: Учебное пособие по устному и письменному переводу для переводчиков и преподавателей. СПб, 2001. 2. *Кочур Г.* Інтинський зошит. К., 1989. 3. *Палажченко П.Р.* Мой несистематический словарь (Из записной книжки переводчика) 2-е изд., испр.. М., 2002. 4. *Чернов Г.В.* Основы синхронного перевода. М., 1987. 5. *Чужакин А., Палажченко П.* Мир перевода, или Вечный поиск взаимопонимания! М., 1997. 6. *Чужакин А.* Устный перевод ХХІ: теория + практика, переводческая скоропись. Учебник для студентов курса переводческих фак-тов. М., 2001. 7. *Etkind E.* Dissident malgré lui/Transl. by M.Slodzian. Paris, 1977. 8. *Gentzler E.* Contemporary translation theories. London & New York, 1993. 9. *Lipińska M.* Contrastive analysis and the modern theory of language//Theoretical issues in linguistic theory/Ed. by J. Fisiak. Amsterdam, 1980. Pp 127-184. 10. *Routledge Encyclopedia of translation studies*/Ed. by M.Baker. London & New York, 1998. 11. *Venuti L.* Translator's invisibility: A history of translation. London & New York, 1995.

THE CONCEPT OF TRAINING TRANSLATORS AND INTERPRETERS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY IN UKRAINE

R.P.Zorivchak

*Dpt. of Translation Studies and Contrastive Linguistics
named after Hryhorij Kochur*

*The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The article focuses upon the concept of translators/interpreters training methods employed currently in Ukraine. Priority is granted to Ivan Franko National University in L'viv where the Faculty of Foreign Languages launched professional training of translators and interpreters in 1996 to meet a pressing international need for specialists in this sphere. By elaborating the training methods the following factors have been taken into consideration: 1. general problems of methodology; 2. peculiarities of the the current status of translator/interpreter worldwide; 3. the role of translation in Ukrainian culture. One of the main assumptions of the Ukrainian tradition of teaching foreign languages is that the lingual background of the students is a substantial constituent which cannot be eliminated. The prevailing opinion seems to be that

the translator's native language should be his target language. There is also a different opinion, which maintains that the main thing is for the translator to get a thorough understanding of the source text and that therefore better results can be achieved if this text is in the translator's native language. Ukrainian being a language of limited diffusion the students are trained to translate and interpret both from Ukrainian and into Ukrainian. The author of the paper is of the opinion that the linguistic universality should be an important item in translator/interpreter training. Translation/interpreting is a highly complicated process requiring rapid multilayered analyses of semantic fields, syntactic structures, the sociology and psychology of reader- or listener-responses and cultural differences. Like all language use, translation is constantly creative, constantly new. This is a great challenge which calls for dedication, great effort and properly organized training.

Key words: translation, interpreting, Translation Studies, training, Contrastive Linguistics, multilayered linguistic-cultural transference.

Стаття надійшла до редколегії
17 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
17 січня 2003 р.

НА СТОРОЖІ ОТЧОГО СЛОВА

До 95-річчя від дня народження Григорія Порфировича Кочура
(17 листопада 1908 – 15 грудня 1994)

Як в нації вождя нема,
Тоді вожді її поети.

Є.Маланюк

Не меч, не щит рятують мову –
Лише безсмертні твори.

*Ципріян-Каміль Норвід
(пер. Г.Кочура)*

В особі Григорія Кочура вшануємо людину Франкового взірця, всеосяжного гуманітарія, перекладача, критика, поета, історика й теоретика українського художнього перекладу, культуролога. Виходець зі скромної селянської родини, Григорій Порфирович став символом духовної еліти нації. Його доробок – феноменальне явище в українській культурі ХХ сторіччя, її вершинний злет, своєрідне її послання у нове тисячоліття.

Слова з автобіографії Т.Шевченка “Історія мого життя – це частина історії моєї Вітчизни” заповнюють душу, коли намагаємось осмислити історико-літературне значення творчості Григорія Порфировича Кочура. Адже життя Майстра було тернисте, як і доля української нації та її літератури. Усього спізнав він ущерть – і замовчування, і приниження, і тюрем, і концентраційного табору, коли, за його ж словами, довелося “Крізь біль, крізь бруд, крізь тундру пронести // Свого мистецтва полум'я високе”.

Без підрядника Майстер перекладав з 28 мов (з численними територіальними діалектами) твори 33 літератур. Його перекладацький дивосвіт охоплює великий часовий період (двадцять вісім століть, починаючи від давньогрецького поета Архілоха, що жив у сьомому сторіччі до нашої ери) та географічний простір – Європу, Америку, Північну та Південну, і Азію. Історикові культури важко переоцінити вартість перекладів Г.Кочура. Праця Майстра в цій галузі – окремий етап в історії українського художнього перекладу, в історії засвоєння світової літератури нашою. Він залишив нам такі зразки перекладацького мистецтва, з якими нелегко зрівнятися. Творча індивідуальність Г.Кочура ніколи не тяжіє над поезією, яку він перекладає: глибинне знання світової культури, філологічна компетентність та повага, з якою він ставиться до автора, творять це дивне диво перекладу.

Великі заслуги Г.Кочура як високопрофесійного аналітика літературного, зокрема перекладацького процесу. Він – автор дуже багатьох глибоких досліджень з обґрунтованими, виваженими оцінками. Своїми розвідками, критичними статтями та рецензіями на поточні видання (що переростали рамки цього жанру) Г.Кочур зробив вагомий внесок до історії українського художнього перекладу. У літературі він бачив головну духовну опору народу в

його боротьбі за самозбереження. Чаклун слова, Майстер мріяв про величезну споруду – відбудову світової літератури на рідному ґрунті, і вважав саме цю споруду одним із засобів здобуття інтелектуальної волі для своєї нації. Побудові цієї споруди присвятив усе своє життя.

Понад усе кохався Григорій Порфирівич у Рідному Слові, володів ним до найпотаємніших глибин, плакав його, болів його болями в дні здичавіння і принижень, копав найглибші рудні цього слова, працював над ним самовіддано, самовимогливо, самозречено і повсякчас. Саме оця любов до Слова, до Отчого краю допомагала йому долати нелюдські труднощі та працювати над Словом вперто й наполегливо, завжди й усюди – навіть на каторзі, у неволі, якої не видів, не відав недолею славний Овідій. Майстер поставив своє Слово на сторожі Українського Слова. І, очевидно, Українського народу. Уважав це єдино можливою життєвою позицією. Альтернативи не знав. Згідно з Франковим кредо: “На шляху поступу ми лиш каменярі”.

Після смерті М.Рильського 1964 р. Г.Кочур став, по суті, керманичем школи українського художнього перекладу, центром морального опору тоталітаризмові. Попри планове замовчування та переслідування, протягом останніх трьох десятиліть він був причетний до кожної серйозної ініціативи в галузі художнього перекладу в Україні. Він докладав неймовірних зусиль, щоб гідно впроваджувати перекладну літературу в національну культуру. І це в час, коли, згідно з офіційною ідеологією тоталітаризму, нашу мову й літературу обмежували домашнім ужитком, а масовий читач, чия свідомість, у часоплині розчавлена імперським пресом, була схильна до фантазмагорій, підсвідомо зараховував світову класику до російськомовної літератури. Отож українським перекладачам і в Україні, і поза Україною важило не тільки на тому, щоб перекладений твір увійшов до читацької свідомості як факт рідної літератури, а й про те, щоб ствердити повноцінність рідної мови. І ось у таких умовах, коли до політичних цькувань долучалася майже повна відсутність літератури, зокрема лексикографічних джерел, українські перекладачі вивели рідну мову на неозорий простір світового письменства, підвищуючи тим самим її авторитет.

А ще був Григорій Порфирівич Учителем у найглибшому, найсвятішому розумінні цього великого слова. Для багатьох був неперевершеним учителем на крутій дорозі українства, на нелегкій дорозі до самих себе, до своїх джерел, до своєї нації. Як учитель увійшов у життя багатьох, щоб залишитися там назавжди. Навчав усіх, хто хотіли учитися, дарма, що доля, химерна доля, виділила йому лише якийсь неповний десяток років для викладання. Одначе в своєму “Ірпінському університеті” – вільній академії українського художнього перекладу, своєрідній Ясній Полянці України – він вишколив чимало перекладачів та перекладознавців. Терпеливо, не жалкуючи часу, Г.Кочур допомагав початківцям підніматися крутими стежинами науки, учив, що перекладач мусить якнайчутливіше дослухатися до першотвору, мати витончений смак і зірке око, завжди пам'ятати, що поезія – це мистецтво слова, і слово в перекладі мусить бути мистецьким.

За два дні до смерті, підключений до апарата штучної нирки, перемагаючи приступи болю, Григорій Порфірович розпитував, чи не вийшов “Дон Кіхот” у перекладі М.Лукаша і А.Перепаді, турбувався, що ще не написав передмови до збірки творів Віри Вовк-Селянської. Така глибока жертівність, така самопосвята трапляється нечасто.

Хай святиться пам'ять про неї поколіннями, щоб були ми та наші нащадки не пасивним тяглом історії, а Людьми. Громадянами своєї вільної України.

Саме на таких великих взірцях намагаємося навчати та виховувати молодь, якій у ХХІ сторіччі працювати для своєї Держави, щоб ішла наша юнь в мандрівку життя з Григорія Порфіровича духа печаттю.

Р.Зорівчак

**Г.В.Пехник, аспір.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка**

ГРИГОРІЙ КОЧУР: ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ НА ПЕРЕКЛАД

У статті зроблено спробу вивести деякі теоретичні погляди Г.Кочура, що стосуються перекладу, на основі його теоретичних розвідок та аналізу частини його перекладів. Йдеться, зокрема, про питання перекладу словесних образів, реалій, алюзій, передачі форми, ритму та розміру вірша. Аналізується коло перекладознавчих інтересів Г.Кочура. Приклади перекладів Г.Кочура зіставляються із перекладами інших українських перекладачів.

Ключові слова: алюзія, словесний образ, еквілінеарність, звуковий символізм, стилізація.

Мабуть, уже ніхто не сумнівається, що переклад – справа творча. Не втиснеш його у строгі рамки раціональної теорії – стійкі й неперушні, бо нічого, окрім буквализму, не доб'ється. Отак і з творчістю перекладача: немає теоретичних догм чи правил, однак система все ж існує – це певні принципи, установки-дороговкази, якими керується у своїй роботі той чи інший перекладач.

І, звичайно ж, для Григорія Порфировича Кочура – одного з керманців української школи художнього перекладу минулого сторіччя, глибини творчості якого, на жаль, з об'єктивних причин, ще не розкрито, джерелом його теоретичних обґрунтувань та напрацювань були і погляди інших видатних перекладачів, і власний аналіз художніх перекладів – чи то українців, чи то чехів, словаків тощо, але передусім, звісно ж, – власна творча манера та стиль перекладання, які втілювалися в його майстерно виконаних перекладах вершин світової поезії. Саме тому при докладному аналізі перекладацьких поглядів Г.Кочура аж ніяк не можна обійти увагою жодного з аспектів його діяльності: ані дослідницьких його статей, ані перекладів чи поезії, які він створив. Хоча, попри все, Г.Кочур не вважав, що його стиль єдино правильний, усвідомлюючи, що кожен підходить до свого завдання по-різному, і чимало шляхів може привести до бажаних результатів.

Щодо теоретичних ідей Г.Кочура, то їх можна умовно поділити на ідеї, які стосуються етапів процесу перекладання, перекладацьких засобів, проблем співвідношення літератури і перекладу, і на погляди щодо окремих суто перекладознавчих проблем.

Найпершим кроком до перекладання, як видно з відповідей на анкету “Теорії і практики перекладу” [4, с.171-189], Г.Кочур уважав уже сам вибір твору для перекладу. Ідеальна ситуація – це “коли його не доводиться вибирати, коли сам твір вибере перекладача – так його захопить, що той мусить його перекласти, не може не перекласти” [4, с.174]. І хоча захоплення перекладача ще не є запорукою бездоганності перекладу, та все ж це перспективна передумова. Проте, навіть пишучи на замовлення, можна створити зовсім не гірший переклад. Прикладом може бути “Крук” Едгара По, який не належав до улюблених поезій Г.Кочура через свою раціоналізованість й театральні ефекти,

але в українській версії якого чимало здобутків. Просто Г.Кочур вважав, що українській літературі потрібно дати гідний переклад “The Raven” Е.По, щоб наша література не втрачала престижу на світовій арені, залишивши поза увагою визнаний твір світової літератури. Однак перевагу Г.Кочур все ж таки надав першому способу – перекладові творів за власними уподобаннями, оскільки так легше вкласти душу у свій витвір .

Про правильність цієї думки переконливо свідчить такий приклад: для антології французької поезії на прохання професора Київського інституту народної освіти С.Савченка Г.Кочур ще студентом перекладав вірш “Перша” Ф.Коппе, але додав ще й власний переклад сонету “Теслярева родина”, який він обрав для перекладу самостійно. На жаль, антологія не вийшла друком, більшість перекладів зникла, серед них і переклади Г.Кочура. І от, років за 20, намагаючись відтворити їх по пам’яті, творцеві вдалося пригадати без особливих труднощів лише сонет, який він переклав за власним бажанням.

Проте в будь-якому разі роботу потрібно виконувати сумлінно, треба навчитися перевтілюватися, як це роблять актори на сцені, навчитися переконливо говорити чужими словами, аби читач повірив, що до нього промовляє саме цей герой.

Наступний крок після підбору – підготовчий етап, який у вузькому розумінні означає озброєння всіма потрібними знаряддями – словниками, довідниками тощо. Поняття підготовчого етапу неоднозначне, бо, за словами Г.Кочура, “усе життя перекладача – суцільний підготовчий етап” [4, с.176]. Григорій Порфірович вважає, що аби не потрапити в халепу, переклавши якимось ляпсусом, а також щоб підвищити ефективність своєї творчої праці, перекладач має не лише досконало володіти мовами оригіналу та перекладу, а й бути обізнаним із важливими фактами біографії письменника, його місцем у літературі країни, основними віхами розвитку літератури країни оригіналу, а до того ж неодмінно ще й володіти певними знаннями в тій галузі, про яку йдеться у творі, іноді ж знадобляться просто обізнаність із фольклорними традиціями чи міфологією країни, чітке уявлення про світову культуру.

Що ж до підручних засобів – словників – то справи в цій галузі Г.Кочур оцінював як цілковито незадовільні. Тому, на його думку, перекладачеві найчастіше доводиться мобілізувати “внутрішні” мовні ресурси. Та все ж роль словників – дуже важлива, адже уважно прочитати вірш зі словником, записати прочитане – це початок перекладання. І саме до таких підрядників, зроблених власноруч, перекладач залюбки звертається і дуже їм довіряє, особливо, якщо йдеться про те, щоб перекладати з мови, знання з якої у нього не надто блискучі. Однак такому прочитанню має передувати ознайомлення з твором із позиції звичайного читача, формування сприйняття твору, яке, можливо, згодом у процесі роботи і зміниться. Г.Кочур намагається не зіставляти оригіналу та інших перекладів до закінчення власної версії, хоча й дуже цікавиться ними, та іноді цього не уникнути, адже багато перекладів, українських і російських, добре відомі перекладачеві, який, за власним висловом, “має зухвальство

вважати себе не тільки перекладачем, а ще почасти й істориком та теоретиком перекладу, а отже, на всякі переклади накида[єть]ся жадібно” [4, с.178]. Хоч зовсім і не для того, щоб використати чужі досягнення.

Далі ж чітко виокремити етапи перекладання неможливо, оскільки залежать вони і від твору, і від конкретного випадку – деколи система образних засобів виникає спонтанно, а деколи її треба довго і наполегливо відшліфувати. Головні моменти надзвичайної ваги – вміння абстрагуватися від оригіналу, адже протилежний підхід може призвести до буквалізму; однак у будь-якому разі, відступаючи від оригіналу, слід намагатися відтворити його систему образів.

Таких поглядів дотримувався Г.Кочур щодо засобів та етапів перекладу. Проте ще глибшими та цікавішими є його думки стосовно проблем перекладу, які не лише стосуються перекладу окремого твору, а відзначаються глибшою теоретичною наповненістю. Серед таких проблем можна виокремити питання про те, чи має перекладач, що займається перекладом віршованих творів, бути поетом. Відповідь, яку дає Г.Кочур, на диво, цікава: він вважає, що такий перекладач неодмінно має бути поетом, але не поетом у тому розумінні, що його твори друкують видавці, а людиною, яка володіє даром мислити образами і втілювати ці образи у слові, до того ж, у слові віршованому (не зважаючи на те, чи пише він оригінальні вірші); як приклад, Г.Кочур подає М.Лукаша, який своїми теоретичними знаннями з поезики та чуттям мови перевершив багатьох знаних майстрів пера, хоча своїх оригінальних віршів і не друкував. Поет-перекладач має відчувати чужу манеру мовлення і відтворювати її своєю мовою, а не кожен оригінальний поет наділений цим умінням. І не варто звинувачувати всіх перекладачів-професіоналів у “сухості” їхньої поезії, адже не завжди це справді відповідає істині, а як відомо, багато видатних поетів, спробувавши свої сили в перекладі, не стали добрими перекладачами, хоча за перекладання бралися охоче.

Для відтворення чужої манери мовлення, стилістичної манери оригіналу перекладач мусить вмінти передусім розібратися в цьому оригіналі до найменших деталей, виокремити стилістичні прийоми та засоби і лише тоді, на основі віртуозного володіння всіма ресурсами рідної мови, спробувати стилізувати. Без стилізації перекладачеві не обійтись, адже кожен переклад – це обов’язково імітація якогось мовного стилю, стилістичної манери.

Таку думку перекладознавець підтверджує власним прикладом. У вірші “The Raven” Е.По Г.Кочурові загалом вдалося передати найпримітнішу ознаку стилю автора – звуковий символізм. Аналізуючи вірш “Die armen Worte...” (“Слова буденні...” у перекладі З.Піскорської) Р.М.Рільке, Г.Кочур схвалює той факт, що більшість українських перекладачів (серед яких – В.Житник, Г.Носкін, Л.Коваленко-Горlach, Р.Лубківський, З.Піскорська, Л.Череватенко) зберегли основні ознаки авторського стилю оригіналу – стриманість, стислість і лаконічність. Розкішні метафори та вишукані декоративні фрази сюди б явно не

вписалися. На думку Г.Кочура, словесна стриманість, так само як і словесна надлишковість автора, завжди повинна бути законом для перекладача [6].

Дотримується Г.Кочур цього принципу і у власних перекладах. До прикладу, у перекладі одного з віршів Ю.Тувіма Г.Кочур подає варіант рядка “Zobacz, ile jesieni” у формі “Глянь, яка осінь повна”, компенсуючи кількісний підхід до осені через упровадження неологізму в останньому рядку – “заосенило”. Саме такий спосіб компенсації і видається найвідповіднішим, якщо йдеться про поезії Ю.Тувіма, адже цей автор у своїх віршах часто використовував неологізми складної структури. Тож перекладач мав не тільки повне право, це, радше, його обов'язок створити стилістичні еквіваленти до соковитих лексем першоджерела. Отут, звісно ж, знадобиться глибока обізнаність і з правилами, законами та традиціями обох мов, так і з творчою спадщиною конкретного поета чи прозаїка, особливостями його стилю. Брак компетентності може призвести до зниження стилістичного ключа оригіналу, як це сталося, зокрема, у випадку з перекладом одного із віршів Ю.Тувіма, що його зробив у 30-х роках ХХ сторіччя В.Іскра “До простої людини”. Річ у тім, що для польської поезії характерне вживання фраз та окремих слів низького мовного регістру, на відміну від української мови. Тож цей варіант перекладу погіршує загальне враження від вірша. У своїй версії 1969-го року Г.Кочур уникає непотрібного вживання згрубілої лексики оригіналу.

Тут виникає суперечливість між поглядами Г.Кочура на авторський стиль та його думками з приводу законів та характеру мови-джерела й перекладу. Напрошується висновок про те, що характер мови усе ж важливіший за індивідуальний авторський стиль. Однак часто ці два аспекти настільки щільно переплітаються, що доводиться вдаватися до різноманітних змін, аби хоч якось відтворити обидва.

Основне для перекладача, на думку Г.Кочура, – це вміння відірватися від оригіналу, без чого існує загроза погрузнути в текст оригіналу, що неминуче привело б до буквалізму. Однак не варто забувати про систему образів першотвору та його літературних алюзій. Г.Кочур докладав максимум зусиль, щоб дотримуватися такої теоретичної установки у власних перекладах. У перекладі “In a Library” Е.Дікінсон збережено літературну алюзію, хоча й у дещо видозміненій формі.

...Beatrice wore

The gown that Dante deified [9, с.123]

А Беатріче осяйна

Уперше Дантові з'явилась [1]

Однак у перекладі “Ельдорадо” Едгара По втрачено ключовий образ “shadow”, смислове навантаження якого ґрунтується на біблійній алюзії до смерті – Долини смерті, долини тіней (“the Valley of the Shadow”). Лексема “shadow” наскрізно проходить віршем, повторюючись у тексті п'ять разів.

Г.Кочур замінює “shadow” на “привид”, а подекуди просто застосовує нульовий переклад. Алюзія “the Valley of the Shadow” передана лише наближено:

Там, де обрїю грань,

Видко гір нерухому громаду [1],

де “обрїю грань” передбачає своєрідне перенесення в інший світ, іншу реальність, однак ці рядки виступають, радше, відповідником інших рядків вірша (“over the Mountains of the Moon”), тож вихідна ідея смерті й вічності залишається лише імпліцитно виведеною в тексті.

Що ж до форми передачі образів, то вона, звісно ж, поступається важливістю змістові. Досить часто вдається Г.Кочур до заміни однієї частини мови іншою або навіть до так званого антонімічного перекладу, себто перекладу, за формою протилежного оригіналові, а за змістом – еквівалентного йому. Приклад такого перекладу можна знайти у 35-му сонеті Франческо Петрарки:

...e gli occhi porto per fuggire intenti
ove vestigio uman l'arena stampi [7, с.58].

...І тільки тих стежок не уникаю,
Де й сліду людської ноги нема [1].

Ще один приклад такого “антонімічного” перекладу – у вірші “Testament mój” Ю.Словацького:

Nigdy mi, kto szlachetny, nie był obojętny [8, с.112].

Прихильний був до тих, що серцем благородні [1].

Відтворюючи оригінал, перекладачі доволі часто натрапляють на так звані “неперекладні місця”, коли стилізація не допомагає. Одна з таких проблем – це як передати реалії. Постає запитання: чи залишити в перекладі елемент культури народу, який створив оригінальний твір, чи дещо зукраїнізувати, наблизити його до рідного читача, та й врешті, як це зробити. Головне те, що правил тут немає і не може бути. Потрібно керуватися власним естетичним чуттям і не допускати грубих помилок. За словами С.Захаркіна [2], аналізуючи переклад “Євгенія Онегіна”, зроблений Максимом Рильським, Г.Кочур простежує несумісність між предметом-реалією, назвою та описом дій, які можна із ним проробляти.

И мысль об ней одушевила
Его цевницы первый стон

Про неї думка розбудила
В цівниці перший звук струни [2]

Переклад М.Рильського

Цей варіант зафіксовано в газетних виданнях і навіть в окремому виданні 1937 року, однак, рід у тім, що “цівниця” – це сопілка, а не гітара чи скрипка, у якої є струни, тож думка не може “будити [в ній] перший звук струни”. Року 1949 з'явилася виправлена версія:

Про неї думка окриляла

Його цівниці перший звук [2]

Переклад М.Рильського

Варіант перекладу, який, як стверджують [2], належить Григорієві Кочуру, звучить так:

Про неї думка окриляла

Його цівниці перший тон [3]

Переклад Г.Кочура

Ще одним прикладом “проблемних місць” служать діалектизми і просторіччя. Г.Кочур вважає, що, без сумніву, якщо оригінал рясніє діалектизмами, то й переклад без них – не переклад. Утім бувають випадки, коли цю проблему розв’язати дуже складно – передусім, якщо йдеться про тих поетів чи прозаїків, твори яких просто наскрізь пронизані діалектизмами, які надають творам естетичної краси та своєрідності. Такі твори відтворити важко, тому що вибір будь-якого діалекту рідної мови був би необґрунтованим. Найкращим перекладачем вважає варіант, який обрав М.Лукаш при перекладі шести віршів Гарсії Лорки, написаних галісійським діалектом – він наповнив переклад діалектними словами, але використав для цього кілька західноукраїнських говірок. Звичайно, знавці-діалектологи відчують, що мова трохи перебільшено строката, але для читача такі переклади звучать природно і, водночас, незвично – як і оригінал для іспанського читача [5].

А загалом питання українізації перекладу дуже хистке і викликає чимало дискусій. Г.Кочур не схвалює надмірної українізації творів закордонних письменників, вважаючи, що аби читач зрозумів поета, його треба завести в країну поета, якого перекладають, а не вести поета в країну читача. Хоча найкраще якось поєднати ці дві тенденції, керуючись не категоричними приписами, а власним розумом.

Таким же хистким є питання щодо відтворення форми, розміру, ритміки вірша. Здавалось би, вже визначилися, що форма перекладу має відповідати формі оригіналу. Утім це просто фікція (особливо при перекладах силабічних віршів, де все ж таки варто, на думку Г.Кочура, намагатися показати українському читачеві, як виглядає той вірш в оригіналі), бо всі розміри мають специфіку в кожній літературі.

Щодо творчої особистості перекладача, то, на думку Григорія Порфировича, перекладач повинен намагатися підкорити її творчій особистості автора, але, без сумніву, незалежно від намірів перекладача, вона виявиться в перекладі й сама. І це нормально. А щодо оцінки важливості власних перекладів, то тут Г.Кочурові судити важко. Докладних і надрукованих рецензій на його твори не було, та й ті, що з’являлися, не відкривали чогось нового в його перекладах, бо огріхи і самому відомі. Так і має бути: перекладачеві самому слід критично ставитися до своїх творів, хороший перекладач здебільшого цілком усвідомлює, чого ж бракує в його перекладі, інтуїтивно або на базі теоретичних знань відчуваючи, що передано і що не відтворено мовою перекладу, що можливо відтворити і які засоби компенсації можна було б використати.

Перекладач постійно працює над самовдосконаленням і б'ється в пошуках, як відшліфувати навіть уже довершені переклади, визнані громадськістю. Такий шлях перекладача – постійне вдосконалення, постійні пошуки і водночас – постійне невдоволення, адже йому завжди здається, що переклад не відповідає оригіналові й не може рівнятися на нього. Як приклад саме такого перекладача, який ніколи не спинявся на досягнутому, Г.Кочур наводить М.Рильського, який попри те, що його переклад “Пана Тадеуша” А.Міцкевича було визнано найкращим перекладом твору на слов'янські мови, до кінця обдумував, як переробити та відшліфувати цей переклад.

Сам Г.Кочур теж жив своїми перекладами, працюючи над деякими з них, хай навіть над кількома рядочками, іноді з десяток років, а то й більше, б'ючись над розв'язанням проблем, переробляючи і доповнюючи (приклади – “Нічна пісня подорожнього” Й.В.Гете, яка існує у двох варіантах: “Ти, що бачиш горе все...” та “Гори огортає...”). Однак він не вважав, що на створення якісного перекладу неодмінно потрібно затратити довгі роки. Переклади шести поезій для антології чеської поезії, які йому довелося зробити за одну ніч, Г.Кочур аж ніяк не вважав гіршими за інші свої твори. Навпаки, він неодноразово зауважував, що, мабуть, вони би поблякли, якби їх не творили за таких екстремальних умов. І загалом будь-яке планування робочого часу перекладача він вважав неможливим, тому що на заваді стають або життєві, буденні справи, або ж може не бути натхнення для роботи; і краще тоді відкласти її на інший, сприятливіший момент. Однак сам Г.Кочур усе ж намагався щодня обов'язково відводити час для перекладу, попри свою зайнятість, попри всіх численних відвідувачів, які шукали в нього поради.

Теорією художнього перекладу Г.Кочур зацікавився ще коли робив перші експерименти в перекладі, захотівши почути, як ті чи інші поети звучатимуть українською мовою. Згодом, оповідаючи про здобутки в царині українського художнього перекладу, він зазначав, що не може охопити всіх перекладознавчих праць, які виходять у світ, доводиться вибирати те, що ближче до кола його інтересів. Та це знову ж таки було нелегко: цікавило його дуже широке коло питань, приступав він до аналізу нових перекладів та перекладознавчих праць, заледь отримавши їх і знайшовши для цього вільну хвилину. Звісно, його цікавили переклади творів різних літератур, цікавили з огляду на те, що нового вони вносили в нашу літературу. Але хоч він і був знавцем понад 20 іноземних мов, та були в нього й особисті симпатії, яких він не міг і не хотів позбутись і які також впливали на його практичну діяльність. До найближчого кола його уподобань щодо нових теоретичних розвідок, які виходили друком, належали давньогрецька, римська, французька, польська літератури, а також англійська, американська, чеська, словацька. Саме перекладам із цих мов та на них Г.Кочур і присвятив велику кількість своїх теоретичних розвідок, найповніше розкриваючи, звичайно, переклади творів найкращих представників цих літератур. Ці дослідження доводять, наскільки компетентним не лише перекладачем, а й літературознавцем та теоретиком перекладу був Г.Кочур,

адже в кожного поета він виокремлює характерні риси його стилю, які можуть виявитися ускладненням для перекладача або ж які просто потрібно зауважити перекладачеві, аби правильно передати дух твору. Мова йде також про загальні особливості тієї чи іншої літератури. Тож стосовно кожної літератури, як і стосовно кожного поета, можна виокремити певні зауваження Г.Кочура, які вже стали і надалі ставатимуть у пригоді перекладачам, що мають справу з цими літературами.

Отже, що Г.Кочур суттєво доклався до процесу ознайомлення українського читача з перекладами з іноземних літератур. Він виховав ціле покоління перекладачів. Без його внеску українське перекладознавство виглядало б зараз цілком інакше. Цінні ідеї та погляди Г.Кочура потрібно простежувати в його критичних працях та перекладах, аналізуючи кожну деталь. Це сприятиме поліпшенню роботи молодих перекладачів – послідовників принципів Григорія Порфирівича. Тоді ми повноправно могли би вважати пророчими слова Г.Кочура, у яких звучить кредо його життя:

..Крізь біль, крізь бруд, крізь тундру пронести
Свого Мистецтва полум'я високе,
Щоб подолавши просторінь і роки
Його вогні в майбутньому колись
На виправдання наше зайнялись.
(Г.Кочур “Сонет напучування”)

1. *Друге відлуння: Переклади/Авт. передм. М.О.Новикова; ред. М.Н.Москаленко. К., 1991.* 2. *Захаркін С. “Євгеній Онегін” у перекладі Григорія Кочура//Київська старовина. 1999. № 3.* 3. *Кирилюк З. Переклад М.Рильським роману “Євгеній Онегін” (Проблема характеру)//Радянське літературознавство. 1980. № 12.* 4. *Кочур Г. [Відповіді на запитання з анкети редколегії збірника “Теорія і практика перекладу” для перекладачів]//Теорія і практика перекладу. 1991. К., 1992. Вип. 18.* 5. *Кочур Г. Лорка в нових перекладах//Всесвіт. 1967. № 6.* 6. *Кочур Г. Школа перекладачів: [Про українські переклади вірша “Die armen Worte, die im Alltag darben...” Р. М. Рільке]//Панок. 1967. № 1.* 7. *Antologia della letteratura italiana. A cura di K. Żaboklicki. Vol. 1-2. Warszawa, PWN, 1968. Vol.1.* 8. *Słowacki J. Dzieła/Pod redakcją Juliana Krzyżanowskiego. 2 T. T.I. Liryki i inne wiersze. Wrocław, 1952.* 9. *Selected Poems and Letters of Emily Dickinson/Ed. by Robert N. Linscott. Doubleday & Company, Inc., Garden City, New York, 1959.*

HRYHORIY KOCHUR: THEORETICAL VIEWS ON TRANSLATION**H.V. Pekhnyk***Dpt. of Translation Studies and Contrastive Linguistics**named after Hryhoriy Kochur**The Ivan Franko National University in Lviv**1 Universytetska Str.**79000 Lviv, Ukraine*

The article focuses on Hryhoriy Kochur's views concerning other translators' decision-making as well as his own reasoning on specific translation issues. His ideas and principles are illustrated by examples drawn from Kochur's translations from several languages. The translator's strategies of styclicizing as well as reproducing realia, form and rhythm of poems, dialectal words and images are considered. Some information on Hryhoriy Kochur's personal experience and preferences in national literatures is provided. A comparison is drawn between his principles and those of other translators.

Key words: image, allusion, domestication, equilinearity

Стаття надійшла до редколегії
24 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
14 лютого 2003 р.

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ: ІВАН СВІТЛИЧНИЙ У СПОГАДАХ ЛЕОНІДИ ПАВЛІВНИ СВІТЛИЧНОЇ

Українська перекладацька традиція – багатовакова. Наша історія склалася так трагічно, що українська мова й література – головні чинники формування нації в умовах бездержавності – ніколи не функціонували в нормальних умовах. Саме тому перекладна література, починаючи від старокіївської доби, є надзвичайно важливою у нашому культурному житті і як виховний засіб, і як засіб самовираження нації та збагачення спроможностей рідної мови.

Після Другої світової війни, завдяки повноцінній школі українського художнього перекладу, що її очолив спершу М.Рильський, а після його передчасної смерті (1964) Г.Кочур, наш художній переклад досягає творчої зрілості, і перекладна література повносило й систематично входить до національної культури. Художній переклад – месником – постає на повен зріст як своєрідна адекватна компенсація трагічно руйнованої у своєму історичному розвитку оригінальної української літератури. Перекладацтво – як ніколи – набуває політичного значення, опиняється на передньому краї боротьби за українську мову, за українську культуру загалом. Склалася унікальна ситуація, коли в переклад ішли, щоб рятувати мову і будувати націю. То була величезна жертвна праця.

Збірка життєписів провідних українських перекладачів склала б справжній мартиролог з дуже драматичними сторінками. Хресним був шлях наших перекладачів, зокрема у ХХ сторіччі. Їх постійно гудили за “потяг до буржуазної літератури”, їх розпинали за недозволену активізацію мовних засобів, що знайшли прихисток у давніх словниках та збереглися в устах народу, – мовляв, це відхід від “сучасної літературної норми”. Скільки було серед них – полеглих, розстріляних, замучених, засланих (були ж і Колима, і Соловки, і Сандармох!).

Художній переклад посів чільне місце в історії Національного Опору та Національного Відродження. Однак він ще не вивчений. Не оцінений. Одна з його найзворушливіших сторінок – праця над перекладами в умовах тюрем і заслань. Це майже вся творчість перекладача, поета-каторжанина П.Грабовського (ХІХ ст.), це подвижництво М.Зерова на Соловках (праця над перекладом Вергілієвої “Енеїди”) у 30-х роках ХХ ст., у 40–50 роках – Г.Кочура в Інті, у 70-80 роках – В.Стуса, І.Світличного, І.Калинця та рецензування цих перекладів Г.Кочуром. Як важко було цим подвижникам дістати навіть іноземні оригінали! Адже тексти, крім цензури-перлюстрації в Києві та офіційної цензури в концтаборі, проходили ще додаткову цензуру в Москві. Скільки ж то довгих-предовгих місяців спраглому доводилося очікувати томик Байрона, чи Бодлера, чи Верлена! А часто відіслані в листах до рідних переклади були конфісковані.

Скільки перекладів пропало, скільки знищили сторожі тюрем та концтаборів! Як тут не згадати М.Драгоманова, який ще в ХІХ ст. (у праці “Австро-руські спомини”) закликав написати історію втрачених творів

української літератури. У кровожадному ХХ ст. кількість цих творів зростає в геометричній прогресії.

Переклад – це лише один з аспектів діяльності І.Світличного (20 вересня 1929 – 25 жовтня 1992) – натхненника, організатора і подвижника шістдесятництва як могутнього літературно-мистецького і суспільно-політичного Відродження, що охоплює декілька десятиріч у нашій історії, правозахисника, поета, критика, багаторічного нескореного політв'язня.

Стаття побудована на особистих спогадах дружини Івана Світличного Леоніди Павлівни та на його епістолярії. Вона знайомить не лише з формуванням Івана Світличного як перекладача, не лише з його перекладацьким доробком, а й з тим, у яких умовах розвивався український художній переклад.

Р. Зорівчак

УЧЕНЬ ГРИГОРІЯ КОЧУРА: ІВАН СВІТЛИЧНИЙ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ

“Я у перекладах – цілковитий учень Кочура. Без нього я, може, й взагалі б цим не займався,” – писав Іван Світличний.

Метром київської перекладацької школи був “Маестро”, як його називали, – Григорій Порфірович Кочур: саме він, а не геніальний перекладач, не “жук-самітник” – Микола Лукаш.

За покликанням Кочур був Учителем. У таборі, на засланні, згодом в Ірпіні, він гуртував біля себе молодих поетів, заохочуючи їх до перекладання. Активним помічником в цій благородній і потрібній справі був Іван Світличний, також наділений даром Учителства. Дуже часто ця організаційна робота заважала їхній творчості.

Людя старшого віку відомо, в яких умовах творилася література 50-60-х років. Почасти переклад був єдиною шпаринкою, де поет міг висловити свою думку. Доба “Задушеного Відродження” повторила долю “Розстріляного Відродження”. У царині перекладу шістдесятники не мали доступу до перекладів своїх попередників, діаспорних перекладачів, довоєнних здобутків перекладачів львівської перекладацької школи і часто дублювали вже перекладене. Контакти через “залізну завісу” з’явилися згодом та й дуже утруднювалися “відповідними інстанціями”.

Творчий шлях І.Світличного, відповідно до суспільно-політичної ситуації, можна розділити на три періоди (у 30-х роках казали “коливання разом з лінією партії”):

1. “Легальний” (кінець 50-х – серпень 1965) – хрущовська “відлига”, згодом “приморозки”, умовна “свобода”.

2. “Напівлегальний” (травень 1966 – грудень 1971) – відносна “воля”, заборонено працювати і друкуватися, але ще можливо друкуватися під “псевдо” або чужими прізвищами.

3. “Нелегальний” (тюрма КДБ (1972 – серпень 1973), табір (вересень 1973 – червень 1978), заслання (1978 – 1983)) – доба Щербицького-Федорчука-Маланчука. Заборонено згадувати прізвище І.Світличного в будь-якому (крім негативного) контексті.

Ситуація не дозволяла вести щоденника, пам'ять зафіксувала лише окремі слайди, тому в статті використовуватиму листи І.Світличного до рідних та друзів і спогади про І.Світличного – цей своєрідний щоденник. Живий свідок тих буремних років, постараюся трохи розповісти про них. Зробила, що могла, хто може краще – будь ласка.

І. Коли познайомилися Г.Кочур та І.Світличний?

Як я вже згадувала, щоденників не вели, живих свідків, на жаль, вже немає, але перші публікації І.Світличним перекладів П.-Ж.Беранже датовані 1957 роком (100-річчя від дня смерті П.-Ж.Беранже): “Старий сержант” (Київська Правда. 1957. 16 лип.), “Бідняки”, “Добрий Бог” (Вітчизна. 1957. № 6), “Дитя панського роду” (Молодь України. 1957. 19 лип.); стаття про Беранже (Робітничая газета. 1957 16 лип.). Тому орієнтовно перше знайомство І.Світличного з Г.Кочуром можна датувати 1957 роком.

З Миколою Лукашем І.Світличний познайомився ще на початку 50-х у Харківській бібліотеці на вул.Короленка, студент філфаку Харківського державного університету та молодий викладач були на “ти”.

Віршувати І.Світличний почав ще в школі, продовжував в університеті й аспірантурі. 1960 року в журналі “Дніпро” (№ 8, с.112-121) І.Світличний опублікував підбірку віршів “Рідний корінь”, яка мала позитивні відгуки. Однак у 1980-х роках, уже важко хворий, він заборонив друкувати ці вірші і віршовану драму “Сокира” (всього десь майже 3000 рядків) – так що у версифікації І.Світличний не був новачком.

1964 року в журналі “Всесвіт” (№ 12, с.96-98) І.Світличний опублікував підбірку віршів турецького поета О.Велі (підрядник О.Ганусця).

На початку 1960-х років виникає задум видати антологію чеської, словацької, польської поезії, вибрані поезії в серії ПСЛ (Перлини світової лірики). Це був час, коли видавничою політикою перекладацтва керував М.Рильський. І.Світличний бере активну участь у цих планах як перекладач і активний помічник Г.Кочура в організації перекладів.

Яким критерієм керувався І.Світличний, вибираючи поетів для перекладу? Надамо слово І.Світличному: “Перекладач безмежного океану світової поезії мусить вибирати твори, найбільш споріднені з його власною поетикою, працювати над творчістю поетів духовно і художньо близьких: М.Зеров перекладав давніх римлян і парнасців, М.Рильський – О.Пушкіна й А.Міцкевича, А.Малишко – Я.Купала, О.Прокоф'єва, О.Твардовського.

М.Терещенко прагнув до точності, але не відбирав того, що йому подобалось, у нього немає єдиного естетичного принципу (перекладав О.Блока і Д.Бедного), керуючись потребами актуальності” (із внутрішньої рецензії на

другий том “Вибраного” Миколи Терещенка). І.Світличний намагався перекладати згідно зі своїм уподобанням близьких йому поетів.

Для “Антології чеської поезії” (Київ: Дніпро, 1964) І.Світличний переклав “Лампу” і “Поетику” Й.Ганзліка, “Вірші” Ф.Галаса, “Барабанщик барабанить” І.Магена, “Прохання” В.Незвала.

В “Антології словацької поезії” (Київ, Дніпро, 1964) вміщено переклади І.Світличного “Дайте дихати” Ш.Жарого, “Молитва за милу” та “Вечір на Дюмб’єрі” М.Руфуса.

Тоді ж у журналі “Україна” надруковано вірш “Упав солдат” М.Руфуса.

Хрущовська відлига минула, починалися брежнєвські приморозки. І.Світличний був душею шістдесятницького руху, активним діячем Клубу творчої молоді (КТМ) “Соняшник”. “...Чесна і мужня громадянська та літературна позиція, професіоналізм, ерудиція і водночас принциповість, не зважаючи на особи, принесли І.Світличному авторитет у літературно-мистецьких колах. Вміння побачити і підтримати нове, цінне, симптоматичне і водночас зберегти наукову об’єктивність характерно для статей І.Світличного про літературну молодь” (І.Дзюба).

Але саме те “іронічне літературознавство”, започатковане І.Світличним, (“Гармонія і алгебра”, “А, Б, В, Г, Д...” та ін.), викликали лють у спілчанської верхівки, до того ще й І.Кошелівець у книзі “Сучасна література в УРСР” назвав І.Світличного та І.Дзюбу провідними критиками в УРСР. Все те призвело до арешту 30 серпня 1965 за ст. 62 ч. 1 КК УРСР (“антирадянська пропаганда і агітація”).

2. Однак і в слідчому ізоляторі КДБ І.Світличний не гаяв часу – продовжував працювати над перекладами П.-Ж.Беранже. У листі до дружини 27 січня 1966 року він пише: “...якщо дозволять, дуже прошу передати однотомний російсько-український словник, також французько-російський словник і французького П.-Ж.Беранже (великий том)¹ та два томи російського П.-Ж.Беранже – буду перекладати; якби я його мав раніше, я б, мабуть, уже всього переклав”.

У тюрмі І.Світличний переклав майже 70 віршів П.-Ж.Беранже, серед них декілька віршів, що їх П.-Ж.Беранже написав також у тюрмі.

І.Дзюба зауважує: “Його досконалі переклади з Беранже засвідчили неабиякий перекладацький хист. В україномовній інтерпретації І.Світличного Беранже звучав так природно, немов би видатний сатирик ото й писав українською. З однаковою виразністю – можна сказати більше: натхненням! – відтворив він усі стильові рівні та потоки поезії Беранже: і її “вулично”-народний гумор, що часом переходить у глумливість, і добірний інтелектуальний сарказм, і політичну патетику, і громадянську розважливність, і виходи на м’яку довірливу лірику.

І.Світличний відтворив гнучкість ритміки, багатство розмаїтої, стилістично “різножанрової” лексики, органічно злученої в живу цілість єдиним поетичним подихом.

Звичайно, крім чуття слова, стилістичного смаку, глибокого розуміння всіх нюансів змісту і форми оригіналу, за цим стояла ще й велика праця.”

“...Як на мене, професійної досконалості – без будь-яких знижок на час, умовності, історичної обмеженості тощо – І.Світличний досягнув у галузі перекладу. І найкраще з його поетичного доробку – це поетична інтерпретація Беранже.

Це добірна перекладацька робота. Тут досягнуто тієї міри поетичної адекватності відтворення тексту чужомовного тексту, коли твір сприймається як органічний здобуток української поезії, залишаючись самим собою, не втрачаючи свого ества. Деякі поетичні інтерпретації І.Світличного з П.-Ж.Беранже не поступаються перекладам таких майстрів, як В.Самійленко та М.Зеров.

Очевидно, тут можна говорити про певну конгеніальність поета й перекладача – демократизм і дисципліна форми, нахил до сатиричних портретів, смачних деталей і прозорих алюзій. З одного боку, це україномовний Беранже, а з іншого – alter ego самого перекладача з його тривогами і болями, іронією, інвективами і сатиричними пересторогами, з такими впізнаними на той час підтекстами (“Нескінченно малі величини”, “Цензура”, “Стій”, “Імпровізований донос”, “Божевільні”...)” – така думка М.Коцюбинської.

“...Порівняння перекладів з П.-Ж.Беранже з оригіналами та перекладами 20-х років (М.Зерова, М.Рильського, П.Филиповича) так само, як з перекладами пізніших десятиріч (В.Мисика, Г.Кочура та ін.) засвідчують, що в особі І.Світличного П.-Ж.Беранже дочекався гідного перекладача, рівного своїм іскрометним даром В. Самійленкові. Тонкий гумор, іронія, вбивчий сарказм, віртуозне володіння словом – найвищою мірою властиві творчому дарові І.Світличного. Найкращі з версій І.Світличного перекладів П.-Ж.Беранже сьогодні стають класикою українського поетичного перекладу,” – пише М.Москаленко.

І.Світличний переклав 81 вірш П.-Ж.Беранже. Як складалася подальша доля цих перекладів після його звільнення 30 квітня 1966 року?

Надамо слово І.Світличному (уривки з листів).

До З.Геник-Березовської 15.08.1966 він пише: “В часи, коли я мав дуже-дуже багато часу і ніякої іншої роботи [в тюрмі КДБ – Л.С.], я переклав цілу збірку поезій Беранже, а тепер видавництво [“Дніпро” – Л.С.], здається, згодне її видати.”

До Л.Танюка 06.03.1967: “...Мій Беранже піде на 68 рік, вже зі мною уклали угоду і навіть заплатили 200 крб.”

До Л.Танюка 05.06.1968: “...Мого Беранже вже редагують”.

До Гевриків 31.10.1969: “...Збірка поезій Беранже зараз у роботі і за кілька місяців має побачити світ”.

До Віри Вовк 31.10.1969: “...Збірка Беранже давно вже на виробництві, в друкарні. Я вже вичитував першу верстку. Отже, враховуючи наші темпи, за кілька місяців книжка має побачити світ”.

До Всеволода Ткаченка 31.10.1969: "...Збірка Беранже зараз у роботі, була вже перша верстка. Ваші переклади я вчитав сам, бо верстку давали на кілька днів, і за цей час вона не встигла б дійти до Вас і від Вас" [В.Ткаченко працював перекладачем у Тунісі – Л.С.]

До Ореста Зілинського 10.02.1970: "...Мій Беранже нарешті вийшов у світ. До книгарень він ще не дійшов".

Утім 1970 року видали аж ніяк не те, що було подано 1967 року.

Опрацювавши велику кількість літератури про П.-Ж.Беранже, І.Світличний написав до збірки ґрунтовну передмову "Народ був його музою" з аналізом творчості П.-Ж.Беранже, його життєвого шляху (4, с.253-264), детальні примітки, подав 80 своїх перекладів та додав найкращі переклади В.Самійленка, М.Зерова, М.Рильського, Г.Кочура.

Але... З 1966 року стосовно І.Світличного панувала негласна вказівка: "друкувати, але не захоплюватись". Збірка П.-Ж.Беранже вийшла в серії ПСЛ, але вже без передмови, приміток І.Світличного, доповнена перекладами інших авторів (наприклад, антиклерикальними перекладами М.Терещенка). "Не годиться всього Беранже "видавати" одному Світличному", – почув у видавництві І.Дзюба. З 81 перекладу І.Світличного надруковано 55. Дякувати Богу і за те, бо через півроку (за Федорчука) прізвище І.Світличного було заборонено навіть згадувати, не те що друкувати.

1980 року вийшла нова збірка Беранже в зв'язку із "застарілими" перекладами (це М.Зеров, М.Рильський, В.Самійленко "застаріли!"), де ім'я І.Світличного навіть не згадувалося.

Замість передмови І.Світличного в ПСЛ надрукували передмову Б.Буяльського, написану в кращих соцреалістичних традиціях, з поклонами в бік революціонерів-демократів, картанням монархії тощо. Цікаво порівняти висвітлення однієї ж і тієї події – відмови П.-Ж.Беранже зустрітися з королем Луї-Філіппом. У Б.Буяльського це звучить так: "я надто старий, щоб заводити нові знайомства", у І.Світличного: "король і пісняр не дійдуть згоди".

Цей вираз І.Світличний підтвердив своїм життям: "Мені нема чого розмовлять з головою КДБ", – відповів І.Світличний на пропозицію зустрітися з Федорчуком, але, на протигагу королеві, "смершевець" Федорчук знищив І.Світличного "об'єктивними причинами, тримаючи непорушного і безмовного І.Світличного в засланні до кінця строку, супроти людських і Божих законів".

Передмова і переклади П.-Ж.Беранже викликали тоді алюзії з радянською реальністю. Шістдесятники любили декламувати і цитувати вірші "Стій", "Свободу", "Юду", "Імпровізований донос", "Дідократію" – дуже сучасно вони звучали.

"Антологія французької поезії ХХ століття"

У другій половині 1960-х років виник задум "Антології новітньої французької поезії". Очолювали групу перекладачі Г.Кочур та француз-філолог, викладач Київського державного університету Еміль Крюба. Активно

працювали над перекладами І.Драч, В.Житник, М.Коцюбинська, Д.Павличко, І.Світличний, І.Стешенко, Л.Танюк та ін. Доля цієї антології печальна, у видавництві “Радянський письменник” її не надрукували, мабуть, з огляду на вже неприйнятний склад перекладачів. Цим антологіям і в 20-х, і в 60-х роках не таланило через склад перекладачів, обидві вони загинули в надрах видавництв – ГПУ-КГБ. А могли бути окрасою українського перекладу. На жаль, ані у Г.Кочура, ні у І.Світличного, який допомагав Г.Кочурові в організації перекладів, не залишилось машинописів, лише окремі аркуші.⁴

Деякі переклади І.Світличний надрукував в періодиці: Ж.Сюперв’ель “Пісня” та “Дошова крапля” (Всесвіт. 1968. № 3. С.87-98), Л.Арагон “Жити варто” (Дніпро. 1969. № 9. С.130), А.Мішо “Споочинок у біді” (Дніпро., 1969. № 9. С.132), Ж.Сюперв’ель “Тіло” (Дніпро, 1969. № 9. С.132).

Згодом у збірці “Серце для куль і для рим” надруковано переклади зі Сюперв’еля “Ніч в мені...”, “Пробудження” та “Зустрічі”, а в книзі “У мене – тільки слово” – “В глибині світу”, “Спогад” і “Портрет”.

До “Антології” І.Світличний переклав також два вірші: Р.Шара “На смертнім шляху” та “Спільна присутність”, надруковані у “Слові”.

Про переклади І.Світличного з Елюара М.Москаленко згадує: “І.Світличний показував мені добірку своїх перекладів з пізнього Елюара, поезій п’ять або шість. Серед них були вірші “Сказати все” і “Смерть, любов, життя”. Разом з двома чи трьома моїми перекладами він надіслав їх до львівського журналу “Жовтень” (тепер – “Дзвін”). Друком вони не з’явилися. Подальша доля цих перекладів не відома”. Розшуки в архівах Львова виявилися марними.

У листі до Л.Танюка 06.03.1967 І.Світличний пише: “У спілці буваю рідко, лише на засіданнях перекладацької секції. Вони, як і раніше, цікаві, народу завжди повно, Г.Кочур побиває Цицерона, від імені перекладуваних люди говорять те, що не можна сказати від свого імені. Михайлина [Коцюбинська – Л.С.] чарує все православне християнство, але коли подумаєш, що літературне життя можливе тільки в такий спосіб, що люди хапають кожне слово всіляких папуасів, часто навіть не здогадуючись про літературу, яка твориться під боком – стає трохи сумно.

Домовився з видавництвом “Дніпро” перекладати роман югославського (дуже цікавого) романіста М.Лалича “Облава”. Роман великий, 20 аркушів, роботи стане на півроку. Уже почав перекладати і не шкодую, що треба буде стільки часу вбити².

Р.С. Посилаю Тобі бібліографію перекладів Гете, щоб знав, що зроблено. До речі, Гете перекладає і В.Стус, вам не завадило б сконтактуватися”.

До Віри Вовк 24.07.1967: “...Мені для роботи треба б мати якийсь новий французький Larousse. Хотілося б мати також збірки поета, якого я перекладав – Сюперв’еля (крім видання з серії “Poètes d’aujourd’hui”, “Gravitations”, і “Débarcadères” – ці є частково у Кочура, частково у мене).

Не кидаю думки продовжити перекладати, бо дуже мені цей поет сподобався”.

До Танюків 04.12.1967: "...Перечитую, Лесю, твого Аполлінера. Не все на одному рівні, видно, що перекладалося раніше, а що останнім часом. Деякі переклади бездоганні, а деякі треба правити з мовного погляду. Загалом, коли буде на збірку, треба видавати окремо, напевно, пройде і матиме успіх.

На лютий готується великий перекладацький вечір югославської поезії. Може й ти щось перекладеш? Якщо згоден, забезпечимо оригіналом.

Орхан Велі, певна річ, з порядку денного не сходить".

До Ореста Зілінського 04.12.1967: "...Майже весь мій час забирають переклади з французьких поетів, якими я захопився як через привабливість матеріалу і справжньої насолоди від високого мистецтва, так і з огляду на більшу, порівняно з критикою, перспективність цього виду роботи³".

До Гевриків 04.12.1967: "...Чи немає у Ваших краях якоїсь солідної антології новітньої французької поезії. Я зараз захопився перекладами з французьких поетів (Суперв'ель, Мішо та ін.), але загалом у французькій поезії орієнтуюсь слабко, і хотів би поширити трохи свої знання, та й для перекладу мати дещо більше матеріалу. Якби Вам трапилася якась така антологія, і Ви змогли надіслати мені, я б постарався компенсувати чимось корисним для Вас".

До Гевриків 16.20.1968: "...Дві збірки сучасної французької поезії ми отримали, а одну (з перекладами на українську) досі не отримали. Ця збірка так і не дійшла – це, певна річ, не зменшує нашої сердечної вдячності".

До Танюків 11.03.1968: "...У мене зараз дуже багато роботи – і заробітчанської (внутрішні рецензії, редагування), і для душі (своє пишу, перекладаю – може щось і не для кошика). Я тим часом – особа приватна.

Віра Вовк вислала мені "Садівничого", але українські речі з-за кордону не доходять.

Що перекладаєш зараз? Я – Десанку Максимович, хочемо скомпонувати збірку."

До Гевриків 01.05.1968; "...Дякую Вам за надіслані книги: одні з них цінні для мене, інші – для моїх друзів, але всі вони корисні для справи.

Книги з французької поезії прислужилися нам тим, що ми підготували антологію новітньої французької поезії, днями віддано її на виробництво, а побачити світ вона має ще цього року; звичайно, як тільки вийде в світ я її Вам надішлю".

До Гевриків 18.05.1968: "...Отримав від Вас другий том творів Сен-Жон Перса. Широ дякую Вам. Сподіваюся, Ви не нарікатимете на мене, якщо я передам цю книжку кращому нашому перекладачеві Миколі Лукашеві, що просто закоханий у Сен-Жон Перса.

А тим часом, Г.Кочур – також видатний наш перекладач – дізнавшись про можливість замовити Вам деякі книги, попросив мене замовити Вам деякі книжки про Сен-Жон Перса.

Твори самого поета він має, дещо вже перекладав, але хоче написати і про нього. Якщо це Вам буде необтяжливо, прошу виконати його прохання. Список

потрібних Г.Кочурові книжок на звороті. Якщо є щось вартісне, можна вислати, бо інформація у нас дуже недостатня.”

До Танюків 05.06.1968: “...Французька антологія ще у видавництві, щось там марудять.

Михайлині Превера повернули, не редагуючи. Ви знаєте, що вона безробітня, так само, як і Надія Світлична, як і Брайчевський, а від сьогодні З.Франко. Як бачите, ми від Москви не відстаємо. А з плану видавництва “Молодь” викреслили збірку Ліни Костенко.”

До О.Зілинського 05.06.1968: “... Пересилаю Вам вірші – переклади з чеської – “Прагну чути”, “Чудовий смуток”, “Любовна” Яна Скацела в перекладах Івана Ющука.

Крім того, два вірші в моєму перекладі: Мирослава Голуба “Студія з проблеми поезії” (Дукля, 1968, № 4, с.269-270) та Антонін Броусек “Пам’ятник”.

...Чи не можна було б дістати у Вас якесь пристойне видання творів Голана?

...Всілякі інші новини – і що я хотів би почути від Вас, а щось, може, й Ви від мене – краще відкласти до зустрічі⁵”.

До Г.Кочура 08.08.1968: “... У московських книгарнях дещо купив, але небагато і не дуже цінне, найбільше югославське.

У Ленінграді в книгарнях багато іноземної літератури, більше, ніж у Москві. Я вже купив збірки Жува, Превера. Бачив також гарні видання Ронсара, Бодлера, на жаль, не знаю, чи вони Вам потрібні. Зарубіжні видання дуже дорогі.”

До Гевриків 05.02.1969: “Щось наше листування відбувається дуже примхливо – чи то Ваші до мене, чи мої до Вас, чи Ваші і мої одночасно – але відбувається щось незрозуміле. Я дякував Вам за збірки Норжа та Печі, але Ви не знаєте, чи я їх отримав! Ті книжки мені не дісталися: їх побачив Григорій Кочур, який збирає цілу серію “Poètes d’aujourd’hui”, а саме цих поетів у нього не було. Я не дуже протестував, бо всім, що є у Кочура, я можу користуватись без обмежень.

...У нас є славний перекладач А.Перепада, він часто друкується у “Всесвіті”, нещодавно вийшла в його перекладі книжка Сент-Екзюпері, зараз перекладає Камю.

Він зараз опановує португальську мову, але добрих словників у нас немає. Він просить, якщо це можливо, придбати для нього португальсько-французький або іспанський, італійський або англійський словник. Вартість він компенсує літературою, яка виходить тут.”

До В.Стуса 29.10.1969: “...Я тут купив Тобі “Американских поэтов в переводах Зенкевича”. Може, Ти хотів ще щось придбати? Я купив у Старобільську Кобо Абе (“Женщина в песках” і “Чужое лицо”), поезії Лорки, переклади Кочура – все тут можна придбати вільно”.

До Гевриків 31.10.1969: "...Висланих Вами книжок модерної французької поезії та латиноамериканської поезії не отримав. Французько-португальський та португальсько-французький словники отримав і передав їх Перепаді.

...Зараз я виїхав на село до мами – тут тихо, спокійно, гарно працюється.

Трохи перекладав Ронсара (я його люблю), а зараз перекладаю Лафонтена, якого я менше люблю, але в 1971 році буде його ювілей, і тому переклади легко можна буде видрукувати⁶.

У № 9 "Дніпра" надрукували кілька моїх перекладів з французької".

До Віри Вовк 31.10.1969: "...Спершу перекладав Ронсара – давно на нього зуби гострю, а це написали мені з Києва, що 1971 року буде ювілей Лафонтена, з цієї нагоди видають його збірку, і для неї треба зараз перекладати Лафонтена.

Лафонтен – не Ронсар, але коли треба, то мушу. Стороння людина [В.Мороз – Л.С.] може подумати, що колишній критик зовсім перекантувався на перекладача. Основне моє заняття все-таки – естетика, і в цій галузі я працюю більше і ефективніше.

Запали мені в душу Твої слова, що в Києві люди не вчать чужих мов, а я французьку мову вчив зовсім книжно. Тепер я взяв з собою платівки з уроками французької мови і потрохи слухаю їх. Хоч звикну до її звучання".

До Всеволода Ткаченка 31.10.1969: "...Купувати варто лише те, що потрібно для роботи. Ронсара у мене є досить пристойна збірка "Poésies choisies" видання Garnier Frères (1963). Книги серії "Poètes d'aujourd'hui" віддав Кочурові – він прагне зібрати цілу серію, а саме цих у нього бракувало.

Я почав перекладати Ронсара, але "Дніпро" планує на 1971 рік до ювілею видати Лафонтена, і, оскільки це діло певніше, я переключився на Лафонтена. Цілу збірку треба зробити за декілька місяців.

Якби Ви хотіли підключитися, я б не протестував, я б перекладав тільки з перших книг, а з останніх трьох книг (10, 11, 12) резервую за собою тільки "Le paysan de Danube", решту можете вибирати і перекладати на свій смак. Попереджаю, що перекласти треба протягом двох-трьох місяців.

...Ваші переклади пішли всі, а "Каталонських ченців" примусили доробляти, і я підписав їх двома прізвищами – Вашим і моїм.

Чи бачили Ви кілька моїх перекладів в № 9 "Дніпра"?"

до Гевриків 07.07.1970: "...Шкода, що з двох "Плеядівських" томів Ронсара, які Ви надіслали Кочурові, він отримав тільки один (2-й), мені не потрібний, а той, де сонети до Марії та Гелени, або йде, або зовсім не прийде.

У мене є Ронсарові тексти ("Вибрані твори"), але в нього багато варіантів, і краще, звичайно, обирати канонічний текст.

Чи не можна придбати у Вас французькою мовою збірки Дю Белли? Я не знаю, які там були видання, але мені аби було з чого вибирати для перекладів."

До А.-Г.Горбач 10.02.1970: "...Перекладаючи Ронсара, маю добру втіху. Перекладається легко – не знаю тільки, чи добре? Як Вам здається такий сонет "Скоріш померкнуть в небі сонми зір..." [4, с.219]. Шкода тільки, що твори

Ронсара мають по кілька редакцій, а я не маю якогось канонічного тексту – два видання вибраних творів, якими я користуюся, дуже куці і суперечливі.

Кочурові нещодавно прислали твори Ронсара з серії “Pleiade”, але тільки другий том, а там такі довжелезні монстри, яких я ні за які гроші не перекладатиму.

...Весна і літо в мене, мабуть, підуть на Ронсара (бо я ж не тільки перекладаю, але й старого фаху літературознавця намагаюся не забути), а потім, може, дійде черга до Дю Белли.

Десь я вичитав, що в 1953-1964рр. у Франції вийшов капітальний шеститомовий словник французької мови П.Робера. Він є моєю заповітною мрією не лише тому, що я трохи перекладаю, а й словниками цікавлюсь спеціально – може, й мені вдасться створити в цій галузі словник синонімів [який І.Світличний вважав головною працею свого життя, але через хворобу не закінчив. – Л.С.]”

До Г.Кочура 10.02.1970: “...Ронсар потрохи українізується. Лякає мене тільки те, що виходить надто легко: коли не роблю нічого іншого, то й по два сонети в день. Може, погано? От Вам для прикладу:

“Безлюдні нетрі, праліси густі” [3, с.220].

Найбільша біда з Ронсаром та, що немає канонізованого тексту, варіантів багато, а дві збірки Choisies куці, суперечливі й химерні, та й без словників тут погано. Але вже як буде. Що зможу, зроблю”.

до Г.Кочура 21.02.1970: “...Хоч Ваша критика має яскраво виражений наклепницький характер, я радий був Вашому листові. А своєю критикою Ви доможетеся лише того, що муситимете читати і всі інші переклади – серед них кращі і гірші – отже, настроюйтеся на героїчний лад.

...А як там живе пан-товариш Лафонтен? Що чути з Норвідом? І взагалі, які видавничі новини?”

До Віри Вовк 04.04.1970: “...Лукаш щойно приїхав з Ялти і захворів на грип. Переклав він чимало Аполлінера, я не читав, але кажуть, дуже цікаві. Проте збірки не закінчив і покинув.

...А ще в мене лежить на столі томик Дю Белли – колись і до нього черга дійде.

...Листи і листівки доходять від Тебе справно, але з книгами дуже погано: ні до мене, ні до Кочура, ні до п. Ориси [І.Стешенко – Л.С.] не доходить майже нічого.

Хочеш знати, як звучить у моєму перекладі Ронсар? Ось для прикладу “*Se petit chien qui ma maîtresse suit*” – “Маленьке цуценя, що дзвудулить” [4, с.220]. Але це мінор і не таке цікаве. Жінкам я читаю (і кажу, що це Ронсар писав про них) інший сонет “*Plus tost le bal de tant d’astres divers*” – “Скоріш померкнуть в небі сонми зір...” [4, с.219]”.

До А.-Г.Горбач 26.11.1970: “...У мене справжнє свято: одержав чотири томи Robert’a. Сердечне спасибі Вам. Чекаю, коли Ви будете в Києві, щоб віддячити Вам. Говорити завжди краще, ніж писати.”

До Г.Кочура 26.11.1970: "...“Ченстоховські вірші” домучив, як воно вийшло – то Вам видніше, але сумніваюсь, щоб добре, єдина втіха – на більше зараз не здатен.

Як завжди, хочеться робити не те, що треба: Норвід лежить на столі розкритий, а я гризу французів. Але, може, те й краще (не для французів, а для мене)?

Між іншим, прочитав “Історію французької мови” А.Доза – вельми задоволений.

Якщо Бог пошле натхнення для Норвіда, а я тим натхненням скористуюся, то, може, ще щось перекладу. Але великих надій не плекайте, я особа не керована і платонеспроможна, і якби не передз’явське піднесення, то й “Ченстоховських віршів”⁷ не було б.

Що там на бібліофронті? Не забувайте мене.”

До Г.Кочура 18.12.1970: "...У Харків з Москви книги приходять чомусь раніше, ніж в Київ, можна багато чого купити з видань “Науки”, навіть Гумільов лежить без попиту”.

До З.Геник-Березовської 05.04.1971: “Минулу зиму працювалось добре, та й зараз на Бога нарікати не можу, але з об’єктивних причин зараз ніщо, навіть безневинні переклади світу побачити не можуть. Вимогливість у нашому житті посилюється, і гідними людської уваги тепер можуть бути лише шедеври або халтура. На перше я не здатен, а до другого не маю охоти. Борсаюсь десь посередині і – contra spem spero!”

Про стосунки І.Світличного з Г.Кочуром свідчить телеграма, відправлена до 70-річчя Кочура: Ірпінь. Григорію Кочуру.

Знаменну річницю великого ювілею зустрічаю новими трудовими подвигами на перекладацькому фронті. Річний план перевиконано працею рахунок семидесятого.

* * *

Деякі зауваження і додатки до листів Івана Світличного

У листах І.Світличний згадує переважно про переклади “для душі”, або поетів, найбільш споріднених духовно і художньо близьких. Це – період “Berufverboten”, вимушеного безробіття, тому І.Світличний змушений був перекладати і для заробітку.

В “Антології чеської поезії” (1964) надруковано його переклади поезій Іржі Махена “Барабанщик барабанить”, В.Незвала “Прохання”, Ф.Голаса “Вірші”, Й.Ганзліка “Лампа” та “Поетика”. “Баладу” В.Незвала надруковано в “Зоні” (1993. № 4. С.209) та в “Слові”.

В “Антології словацької поезії” надруковано вірші Ш.Жарова “Дайте дихати”, М.Руфуса “Молитва за милу” та “Вечір на Дюмб’єрі”, в “Україні” (1964. № 4) його ж “Упав солдат”. Згодом “Дукля” (1968. № 4) опублікувала вірш М.Голуба “Студія з проблеми поезії”.

В антології молоді білоруської поезії “Калинові мости” (1969) переклади І.Світличного друкували під “живим псевдо”, і переклади з Р.Барадуліна

“Заходжу в кабину” та “Палять картоплиння” підписував Д.Паламарчук, “Моя мова”, “Відвага”, “Пам’яті А. В.” та “Маралові зрізують панті” надруковані лише 1994 року в “Слові”.

За підписом Г.Кочура в “Калинових мостах” надруковано переклади І.Світличного з Я.Гречаникові та Ю.Голуба.

У другій половині 1960-х І.Світличний зацікавився творчістю сербської поетеси Десанки Максимович. Зі збірки “Прошу помилувати” І.Світличний переклав 13 віршів, вісім з яких опубліковано 1990 року в книзі “Серце для куль і для рим” (3, с.209-217), а всі 13 в збірці “У мене – тільки слово” (4, с.192-200) зі стилізованим додатком (с.65) “Вражим кажњавње”, надісланим Д.Максимович до її 70-річчя.

Продовжувати перекладати з Д.Максимович І.Світличний збирався і в таборі, дружина надсилала йому оригінали, але через брак сербсько-хорватського словника цей задум не здійснився.

Переклади віршів Мирослава Колежі (з хорватської) зроблено в другій половині 1960-х років “Ніч у провінції” та “Коні біля корчми” чомусь не друкувалися, “Циганська” та “Яка сумна ніч у малому місті” надруковано лише 20 серпня 1998 року в “Літературній Україні”.

Недрукованим залишився також переклад з А. Броусека “Пам’ятник”.

У книзі “Поезії” Ю.Словацького [серія ВСЛ – Л.С.] 1969 року надруковано переклади І.Світличного: “Розмова з пірамідами”, “До автора плачів Єремїєвих” та “До матері”.

“Ченстоховські вірші” Ц.Норвіда з’явилися 1970 року в книзі “Поезії” [серія ПСЛ – Л.С.] за підписом Л.Череватенка в скороченому вигляді (вилучені строфи пов’язані з релігією). Повністю надруковано у збірках “Серце для куль і для рим” і “У мене – тільки слово”.

Всі переклади із слов’янських, включаючи переспів “Слова про Ігорева січ”, І.Світличний збирався об’єднати назвою “Мої слов’яни” (див. Лист до акад. А.Жуковського від 03.05.1981).

У 1968-1971 рокахр. І.Світличний для заробітку упорядковував та перекладав з російської збірки “Музиканти сміються” та “Улюблені пісні” (шлягери), але під чужими прізвищами.

До сторіччя Паризької комуни І.Світличний переклав збірку поетів Паризької комуни, але вона залишилась в архівах, бо на той час вже й “живі псевдо” не проходили.

Так само для заробітку І.Світличний перекладав для видавництва “Дніпро” оповідання і вірші для “Творів Гі де Мопассана” у восьми томах.

Підготовлені для першого тому вірші “Жах”, “На березі”, “Останній вибрик”, “Неземна вимога” було перенесено до восьмого тому, який вийшов друком 1972 року, вже після арешту І.Світличного, і з’явилися за підписом Д.Паламарчука.

Есе Мопассана про Флобера, перекладений І.Світличним до восьмого тому, до “Творів” не додали.

Вісім оповідань Мопассана з книжки “Туан” – “Шафа”, “Кімната № 11”, “Полонені”, “Наші англійці”, “Засіб Роже”, “Сповідь”, “Мати потвор”, “Чоловік-повія” – вміщено в п’ятому томі “Творів”, підписані прізвищем І.Світличного.

Для книги Лессінга “Лаокоон” (переклад Є.Поповича) І.Світличний 1968 року переклав уривок з поеми Л.Аргосто “Шалений Роланд”.

Для “Антології французької поезії” переклав уривок з “Перелицьованого Вергілія” Скаррона.

Окремі переклади І.Світличного 1966-1970 рр. друкувались під власним прізвищем – аби “за кордоном не галасували, що І.Світличний переслідується, що його не друкують”. За п’ять років надруковано біля двадцяти перекладів з французької та “Пісні” Беранже, подані до видавництва ще 1967 року.

В Україні відбулась зміна влади: замість Шелеста-Нікітченка-Скаби до влади прийшла кліка. Їм треба було утвердитися, і тому з допомогою “темної конячки” Добоша відбувається “великий погром” – масові арешти 12-13 січня 1972 року української еліти, серед них І.Світличний. Починається новий, останній, як і для В.Стуса, період життя І.Світличного.

III А. Тюрма КДБ (13.01.1972 – 06.06.1973)

На противагу попередньому арештові 1965-1966-х років, тут було не до перекладів. Але в цей час І.Світличний, як і його побратим В.Стус, пише власні вірші, які згрупував І.Світличний у “Камерні мотиви”.

III Б. У середині серпня 1973 року І.Світличний нарешті прибув до уральського табору суворого режиму ВС 389/35, розташованого на перевалі Уральського хребта, неподалік від Чусової.

Після карантину, трохи оговтавшись, він пише:

До дружини 30.09.1973: “...Чим би тут можна було зайнятись, крім синонімічного словника? Перекладати щось не має змоги, бо не має бажаних перекладів [надсилати книги заборонялось, дозволяли лише виписувати через “Книга – поштою” – Л.С.]. Закордонні видання сюди не дозволено надсилати, а видані “Прогрессом” “Французские стихи в переводах русских поэтов”, де поряд з перекладами друкуються й оригінали, мені придбати звідси, мабуть, неможливо. Є ще ідея поморочитись із “Словом о полку Игоревім”, але для цього знов же таки потрібна книга перекладів і переспівів “Слова”, видана Махновцем давно, виписати її через “Книга – поштою” ніяк. Реальніша річ – спробувати перекласти на українську Шевченкову “Тризну” – мені здається, це може бути цікавий експеримент. “Тризна” серед Шевченкових творів художньо несподівана і незвична і українською звучала б не так, як інші його твори. Спитай у Маестро [Г.Кочура – Л.С.], як він на це дивиться, і чи були якісь спроби перекладати “Тризну”? Проте “Тризна” – на крайній випадок” [6, с. 31].

У листі від 10.12.1973: “...За словник французьких синонімів я не знаю як і дякувати Л.З.[Копелеву – Л.С.]. Цей словник мені зараз був би особливо корисний, бо я тут, як в школі, під керівництвом досвідченого вчителя [співв’язня, викладача французької мови І.Коваленка – Л.С.], систематично

удосконалюю свої [університетські – Л.С.] знання французької мови. Запас слів у мене виявився досить непоганий, але вимова абсолютно варварська, однак у мене несподівано виявилися здібності до мови., яких я в собі ніколи не помічав, і я надолужую недоліки своєї освіти досить швидко; якщо ніщо не зашкодить моїм студіям, наступного року я вже говоритиму більш-менш пристойно.

Спробуй мені переслати тексти поезій Бодлера, але не разом з листами, які Ти мені пишеш, а в окремих конвертах (вірші посилатимуть на переклад, гарно було б разом з оригіналами надсилати російські переклади). Твоя ідея геніальна, аби тільки вона виявилася також і здійсненою. Десанка [Максимович – Л.С.] також була б корисна, її можна було б висилати в такий же спосіб.

...Я ще думав колись перекладати дитячі вірші польського поета Бжехви – дуже гарні поезії, якраз для Яреми (пригадую про сороконіжку, сома-математика). Можна спробувати щось перекласти.” [6, с.62-63, 66]

Лист від 13.01.1974: “...Дякую Тобі за переклад з Тагора [“Сам” – Л.С.]. Вірш гарний, духові часу відповідає точно. Щодо перекладача [В.Стуса – Л.С.] – Ти ображаєш мій смак і фах – перекладача видно більш, ніж автора. Так, дуже по-своєму перекладав Тичина: читаючи його переклади, автора твору не вгадаєш нізащо, за те перекладача вгадаєш з першого рядка.

До речі, після Бажанових перекладів з Рільке, друкованих у “Всесвіті”, мені пощастило прочитати й інші переклади [Стусові – Л.С.], і я мав втіху не тільки від того, що вони вдалі, але ще й в тому, що вони нагадують тагорівські вірші.

...Кілька разів замовляв Ередія, але ні звідки не отримав.

...Ти пишеш, що вислала мені вірші Десанки [Максимович – Л.С.]. Один раз я їх отримав. А скільки разів Ти вислала?” [6, с.74, 78, 80]

У листі від 28.01.1974: “...Щодня вивчаю французьку мову за підручниками підвищеного типу (для інститутів іноземних мов, і несподівано для себе справа йде успішно – багато текстів читаю порівняно легко, оволодіваю розмовною мовою: щоденні вправи не будуть марними.

Трохи згодом займуся також і перекладами. Текстів, які Ти вислала окремими листами, я ще не маю, але мені вже сказали, що їх послали на переклад – отже, це тільки справа часу. Коли щось перекладу, напишу Тобі” [6, с.83].

Лист від 10.02.1974: “...З листів, у яких Ти надсилала вірші, я отримав кілька, але ... тільки з текстами російською мовою. Іншомовні ще десь перевіряються, але вже запевнили, що я їх згодом отримаю. З них я отримав два дні тому тільки кілька поезій Бжехви та Десанки. Бжехву одразу взявся перекладати. От “Їжачок-селяк” (я переклав його не буквалістично) [5, с.50].

...Часу було мало, то не встиг перекласти більше. Але до наступного листа зроблю ще щось.

Десанки ще не перекладав, бо не маю словника, а без словника боюсь зробити якусь прикру помилку, словник замовив у кілька книгарень. Рано чи пізно перекладу і її, і Бодлера, отже, Ти продовжуй надсилати” [6, с.91-92].

Лист від 25.02.1974: "...Веселого листа отримав від Михасі [Коцюбинської – Л.С.]. Вона пише про конференцію з питань культури мови, але написала таким бездоганно-оптимістичним тоном, що їй міг би позаздрити й безсмертний Швейк. Я атмосферу конференції уявив непогано і посміявся від душі; естетики мають рацію: трагедія і фарс не такі й несумісні, як думали колись класицисти.

...Отримав "Мовознавство" № 1 з передовицею, де інформація про конференцію подається детальніше і в трагічному світосприйнятті. Тон, яким послуговується "Мовознавство", стосується всіх: і того, про що пише "Мовознавство" (справа перекладу, звичайно ж, загальмована, і невідомо на скільки), і того, хто це пише.

...Нарешті я отримав оригінали Бодлера (№ 7, 8, 14, 15, 17, 18) і Десанки (№№ 13-18, 24-24, 30-33, 40, 59, 63). Бодлера, крім того, маю російські переклади ("Альбатрос", "Неудача", "Соответствия"), але без французьких оригіналів.

У всякому разі я вже маю цікаву роботу. Починатиму я з Бодлера (французько-російський словник, хоч і не мій, тут є). Десанку без словника перекладати не ризикую, бо навіть і одне неправильно зрозуміле слово зіпсує все. З Бжехвою простіше: якщо якогось польського слова я не знатиму, з'ясувати його не важко – колись, за термінологією Білодіда, це була друга рідна мова [для багатьох спів'язнів І.Світличного – Л.С.] [6, с.94-96].

Лист від 13.04.1974: "...Єдине з поетичного, чим хотілося займатися – це переклади. Бодлера я вже почав перекладати. І не тільки я. Ось три переклади вірша "Людина і море"⁸, прочитай разом з Михасею, Миколою [Лукашем – Л.С.], Маестро, визнач і напиши, котрий краще.

...Дмитриків тато [В.Стус – Л.С.], кажуть, ще більше усамітнися [у табірній тюрмі – Л.С.]. Перекладами займатися самому, звісно, краще, але ж не з його здоров'ям. Це є більш в моєму стилі" [6, с.102, 105].

Лист від 28.03.1974: "...Мені недавно дали Бодлерового "Альбатроса", посилаю так само кілька перекладів⁸, кожен в своєму стилі, зумовленому особистими смаками.

...Як бачиш, усі три переклади далекі від досконалості, і я собі уявляю, як би пройшовся по них олівцем, скажімо, Маестро.

Але я завважив, що мені, тай не лише мені, значно важче даються вірші в класичному стилі – і з цього погляду Десанку було б перекладати набагато цікавіше, але без словника я навіть за найпрозоріші і найпростіші речі не беруся.

Що саме перекладає Маестро? І – для душі чи тільки для заробітку?⁹

Чекаю також на Миколині [Лукашеві – Л.С.] переклад, особливо Верлена. Читав у "Всесвіті" його переклади з Аполлінера – чудесні" [6, с.107, 109].

Лист від 09.04.1974: "...Миколин переклад "Дон-Кіхотіві" [Верлена – Л.С.] читається, як сучасність: вельми дякую, якщо є щось іще, прошу надсилати". [6, с.112]

Лист від 12.05.1974: "...Подякуй дядькові Левові¹⁰ [Копелеву – Л.С.]: він мені зробив надзвичайну послугу – вислав білінгвальне видання французьких

віршів в перекладах російських поетів. На жаль, цю книжку я тільки бачив, її поклали на склад до моїх речей. Дядько Лев написав листа до адміністрації з проханням видати ту книжку мені, але адміністрація на такі приватні прохання уваги не звертає. Логіка й бажання проти формальних приписів, на жаль, ваги не має.

З Миколиних [Лукашевич – Л.С.] перекладів я отримав тільки Верлена, Аді не дійшов. Підстав для того немає ж ніяких.¹¹ А переклад Верлена звучить гарно, Миколу можна вітати.

Рецензію [Кочурову – Л.С.] на “Людину і море” я отримав. Вона не тільки слухна, але й для мене й несподівана: я такою її й уявляв, приблизно так і сам думав. Тільки що моє слово для інших не таке авторитетне, як Маєстроє. Наступні переклади давати на рецензію необов’язково – не варт обтяжувати Маєстро таким неважливими речами, в нього і так клопоту досить.

Зміст віршів Бодлера я отримав, і трохи згодом напишу, які маю оригінали” [6, с.118, 120].

У листі від 26.05.1974: “...Вірші Бжехви я дома не перекладав, то помітки, що я хотів перекладати, їх слід пересилати в першу чергу. Я тільки отримую їх дуже не скоро, та мені спішити нікуди, з часом перекладу.

...З нетерпінням чекаю Лукашевих перекладів.

...Літературу дозволено отримувати тільки з книгарень, тільки післяплатою, а не від індивідуального адресата” [6, с.124].

Лист від 09.06.1974: “...Отримав від тебе, ще два вірші Десанки, але перекладати без словника боюся. З польської можна і без словника, а з сербської страшнувати.

...Нещодавно придбав двотомовий чесько-російський словник – досить пристойний, з граматиною. Якби мати якісь гарні поезії, приміром Голана або Галаса, можна було б спробувати. Може, якщо Маєстро матиме час, щось мені вибере?” [6, с.131]

Лист від 04.08.1974: “...Оригінали для поетичних перекладів ідуть до мене тугувато. Правда, я вже отримав перші чотири балади Незвала (дякую!), але поезій і Бжехви, і Десанки, і Бодлера, що ти їх вислала давно, дійшли до мене далеко не всі. Взагалі вони перевіряються довго, дуже довго, іноді й по три місяці, а деякі приходять скоріше – можливо, тут має значення, якою мовою написано оригінал, може якісь інші причини, важко сказати. Врешті-решт, доходять всі – отже, будьмо оптимістами.

...Німецьких віршів я ще не отримав. А підрядника з німецької роботи не треба, я ж сам до десятого класу вивчав німецьку і, хоч, звичайно, все вже забув, підрядник ще можу зробити сам. Але ще треба мати оригінали” [6, с.145, 152-153].

Лист від 28.08.1974: “...Нещодавно отримав ще кілька поезій Бжехви і швейцарців [німецькою – Л.С.], але навіть ще не читав їх, а перекладатиму трохи пізніше, зараз щось не перекладацький, хоч і поетичний настрій [голодування – Л.С.] – більше читаю. Проте перекладатиму скоро, оригіналів

вже маю досить, тільки Десанка лежить мертво через відсутність словника” [6, с.155].

Лист від 05.09.1974: “...Вчора отримав цілу купу листів – сорок п’ятий черговий та шість листів з оригіналами віршів (Десанки, Бодлера, Незвала, Затраднічека, Бжехви), деякі з них відправлені ще в березні, хоч і довго йшли, але до адресата врешті-решт дійшли. Тепер у мене не тільки є, що перекладати, але можна й вибирати, що перекладати. На першість могла претендувати Десанка, але без словника боюсь. Добре, що дійшла абсолютна більшість.

...Ліричний антракт – переклад з Бжехви “Недоростки” [5, с.44] та “Змій-грамотій” [5, с.46].

Другий віршик, якщо порівняти з оригіналом, власне, не переклад, а переспів, або вірш на тему Я.Бжехви, я його дещо переінакшив” [6, с.163, 167].

Лист від 15.09.1974: “...Ліричний антракт – віршик для Ярика, переклад з Я.Бжехви “Лінтюх” [5, с.45] та “Сорока” [5, с.40].

Поки писав листа переклав ще одного віршика для Ярика “Стонога” [5, с.42]. Це такі віршики, що Яремі мають сподобатися” [6, с.170, 177].

Листи від 28 серпня, 5 та 15 вересня написані під час багатоденного голодування на протязі 56 днів – відповідно перебування в ШІЗО [штрафний ізолятор – Л.С.] та лікарні на примусовому годуванні. 21 вересня І.Світличного відправили на профілактику до київського КДБ, де І. Світличний перебував місяць – з 15 листопада до 15 грудня, згодом місячний етап на Урал.

Лист від 26.11.1974: “...В останні місяці мені працювалося добре, і дещо, кажуть, я переклав вдало: переклад Бжехвого “Лінтюха” у малого читача користується успіхом [24 листопада відбулось півгодинне побачення з рідними – Л.С.]” [6, с.194].

Лист від 02.12.1974: “...А Беранже мені перекладати не хочеться. Почекаю вже краще на Десанку, та й Бжехву треба довести до кондиції” [6, с.199].

Лист від 13.12.1974: “...Ти – склеротик: “Качку-дивачку” Бжехви мені передала, а тепер обіцяєш переписати її зміст. А переклади слабкуваті, у Бжехви це звучить значно краще. За зміст польського видання дуже дякую, я тепер краще орієнтуватимусь.

У мене зараз при мені і французько-російський словник, і оригінали французьких поезій, і читаючи їх, я так захопився, що одразу ж почав перекладати. Особливо зачарував мене Верлен – король поетів! На сьогодні я переклав шість поезій Верлена і один сонет Бодлера і вирішив надіслати їх Тобі не в тексті листа, а на окремих поштівках – і добро [листівки – Л.С.] не пропаде, і естетичніше буде.¹² Під кожним перекладом я написав назву оригіналу, і як буде нагода, покажи їх, будь ласка, Порфировичу, хай він пройдеться по них критичним оком. А про враження Ти мені потім, може, напишеш. Я, на жаль, не маю ні тут, ні в таборі української збірки Верлена, щоб побачити, що вже перекладалося. Не кажу, що вона допомогла мені вжитися у Верлена – там, пригадую, були переклади чудесні – і Миколині, і Маєстрові. Жаль також, що у мене не так багато оригіналів – тільки ті, що у збірці “Французские стихи”, і я не

маю вільного вибору для перекладів. Може, Маестро мені щось вибере на власний смак? Якщо, звичайно, мої спроби будуть визнані вдалими.

А зараз я почав перекладати Бодлерові “Мандри” (Le voyage) – в дуже цікавому перекладі М. Цвєтасвої: вона називається “Плаванье”. ...До речі, читаючи “Французские стихи”, я не міг не завважити, як високо стоять переклади Б.Пастернака над перекладами його попередників і сучасників: він досяг майже неможливого, зберігаючи точність, вірність оригіналу, не втрачає і поетичності, тоді як інші, як правило, жертвують чимось одним на користь іншого. Правда, і Микола, й Маестро також тут задніх не пасли, але саме їхніх перекладів я не маю під руками. До речі, чи щось із того, що я зараз переклав, було перекладено українською? Якщо так, дуже прошу, надішли мені, щоб я мав змогу хоч тепер познайомитися як слід, бо загалом я ж колись читав, і якби не склероз... Через нього я не все пам’ятаю, що перекладав з Беранже. Уявляєш?

Ти пишеш, що Порфірович перекладає, мабуть, Петрарку, а ти не помиляєшся? Його ж перекладав Хомич [Паламарчук – Л.С.]. А Бодлера Маестро щось перекладав? Якщо так, може, можна щось прочитати?

Кілька оригіналів Незвала я отримав, як був ще в таборі, але не таку кількість, як Ти називаєш. Перекладати їх ще не брався, хоч чесько-російський словник у мене є. Зупинка тільки за перекладачем.

...Окремі переклади, які я Тобі надсилаю, мають варіанти – я їх, зрозуміла річ, в листі не наводжу, але якби Маестро критикував дуже сильно, я міг би надіслати й варіанти – може, вони кращі, самому буває важко визначити.

А Бодлерові “Мандри” ніхто не перекладав українською мовою? І що є з перекладів Леконт де Ліля”? Він також звучить привабливим для перекладу. Бачиш, я не збираюся зосереджуватися на комусь одному: перекладаю, що більше подобається – тоді й перекладається легше, і виходить краще. Що ж до Беранже, то він для мене зараз не звучить зовсім. Найбільш імпонує Верлен, але його й перекладати страшніше: надто витончений, легко зіпсувати” [6, с.201, 203-204, 205].

Лист від 20.01.1975: “...За день до від’їзду з Києва я написав Тобі листа. Там я послав кілька перекладів Верлена та Бодлера – обов’язково напиши мені, що Ти отримала, і якщо щось пропало, я напишу Тобі наново. В дорозі я був рівно місяць, мав багато вільного часу, і весь час перекладав – Верлена, Бодлера, Леконт де Ліля. От Тобі Леконт де Ліль “Слони” [4, с.365].

А от іще сонет того ж автора, в оригіналі “Les montreurs”, М. Лозинський переклав буквально “Покажчики”, мені ж здається краще назвати його “Блазні” або “Паяци” [4, с.366].

Леконт де Ліля я переклав тим часом тільки дві речі, зате Верлена переклав уже 12 поезій і 5 творів Бодлера, а серед них великий цикл “Мандри”. Серед Верленових перекладів є й не раз перекладена його “Осіння пісня”. Я б надіслав її Тобі й зараз, але вчитель французької мови [І.Коваленко – Л.С.] зробив мені одне незначне, але слухне зауваження, і я маю його виправити. А

тим часом ще два переклади з Верлена: “Знемога” (Langueur) [4, с.383] та “Сплю” (“В саду рожево...”) [4, с.383].

Перший вірш – “Знемога” – своєрідний маніфест декадансу, тому я, хоч і не люблю в перекладах слів іншомовного походження, вибрав не “занепад”, а саме “декаданс” – слово, що потім стало літературним терміном, та ще й упхав те слово в риму. Найважче було перекладати перший рядок, і російські перекладачі трохи переінакшували його, щоб він звучав природніше; мені ж, після тичининського “Я есть народ”, гадаю, можна було дозволити собі розкіш буквральності, не боячись, що воно звучить не природно.

Проте обидва ці переклади поступаються перед тими, які я надсилав Тобі з Києва. Загалом, якби я мав більше оригіналів вишукано поетичного Верлена, я б перекладав його залюбки. А тим часом, Ти мені пришли хоча б переклади його “Осінньої пісні” – хочеться порівняти¹³ з своїм перекладом, бо раніше я читав неуважно і не пам’ятаю нічого.

Дізнайся, як справи з Паламарчуковим сонетарієм; я пам’ятаю тільки, що він перекладав Ередія, а що він ще перекладав, я не знаю, напиши мені, щоб я не повторював. Що саме Маестро перекладав з Бодлера, тут я також повторюватись не хочу. Я й “Осінню пісню” перекладав тільки тому, що не мав нічого більше під руками, не мав вибору, отже, перекладав більше для поетичних вправ, ніж з потреби. Був би вибір, я перекладав би зовсім інші речі; зараз у мене вибір є, але я не знаю, що вже перекладено – Верлена, Бодлера, Леконт де Ліля, Реньє.

Ще трохи перекладів: Бодлер “Мандри” [4, с.377]. Як бачиш, річ довга-предовга. Я щось не певен, що її переклад вдався мені: є місця кострубаті, неточні, надто буквальні. Але переробляти зараз не можу, хай трохи полежить, тоді трохи підчищу, якщо зможу. Я переклав Бодлера ще кілька поезій. Мабуть, трохи вдаліше, ніж “Мандри”, але переписувати зараз не хочу. Бодлер великими дозами протипоказаний, це ж не Верлен...

Подякуй дядькові Левові [Копелеву – Л.С.] за “Французские стихи” – своїми перекладами я великою мірою завдячую йому. А Маестро попроси не лише почитати переклади і сказати свою думку про них, але й підібрати щось із неперекладеного Верлена – бажано ліричних поезій, з короткими строфами, невеликих розміром¹⁴ – таких, як я надсилав Тобі з Києва. Цікавить мене також Леконт де Ліль та Анрі де Реньє – в наступному листі я пришлю Тобі не тільки решти поезій Бодлера та Верлена, але дещо з цих двох авторів [перекладів з Реньє не було – чи І.Світличний їх не переклав, чи вилучили – не відомо – Л.С.].

Тепер я не буду перекладати так інтенсивно, досі я це робив тому, що нічого іншого під руками не мав і нічим іншим займатися не міг¹⁵, а тепер у мене маса непрочитаної літератури, робота над новим томом словника. ...Перекладатиму менше, але перекладатиму – заняття це цікаве і приємне, а бувають випадки, що єдино можливі¹⁵.

До речі, коли побачиш Михасю [Коцюбинську – Л.С.] або Маестро, запитай у них, як склалася доля з тією хрестоматією¹⁶, яку Маестро готував ще за моєї пам’яті. Приблизно я уявляю, а хочу знати точно.

...Після того, як я надіслав Тобі з Києва переклади з Верлена, деякі з них я удосконалював, одні трохи, інші суттєво – от як звучить один з віршів, який в оригіналі мені дуже подобається:

Над неосяжним
Смутком долини
Сніг лине й лине
Пилом мосяжним

Небо жерстяне
Сіро холоне.
Місяць то глянє
То знову тоне.

Небо жерстяне
Сіро холоне.
Місяць то глянє
То знову тоне.

Де їм, бездомним
Вовком та круком
Добути здобич?
Мороз і скрута.

Мов хмари сиві –
Туман болотний,
Стигнуть ліси в нім,
Тремкі, безплотні.

Над неосяжним
Смутком долини
Сніг лине й лине
Пилом мосяжним.¹⁷

У першій строфі я свідомо замінив “пісок” на “пил” – мені здається, в контексті української поезики так звучить краще. Так само в другій строфі я переробив “небо мідяне” на “небо жерстяне” – знову ж тому, що жерсть більш асоціюється з холодом, ніж мідь (хоч в оригіналі небо мідяне, і за вимогами буквальної точності я міг би його таким і залишити). Не подобається мені не точна рима у передостанній строфі, але кращої я тим часом не знайшов.

Поки писав листа, трохи підправив переклад “Осінньої пісні”. Перекладаючи, згадав виступ Маестро в СПУ, коли він критикував скрипуче слово “скрипка” на відміну від французького мелодійного “violon”, а якраз перед тим прочитав у Цветаєвої, що віолончель більше душа, ніж скрипка, і вирішив замінити скрипку віолончеллю. Це перше. А друге – пам’ятаю, в когось була рима “осіння – голосіння”, і тому я цієї рими уникав, так само, як “лист” і “свист”, обидві вони самі на язык просяться, я вирішив перекласти “хоч і гірше, аби інше” – вийшло так: [4, с.385].

З недоліків, які я бачу сам і які постараюся виправити згодом, скажу про такі: у першій строфі задовге слово “невигойне”; справа в тому, що у всіх строфах третій і шостий рядки у мене були довші, фрази звучали природніше, але ритмічно відрізнялися від оригіналу, і я їх переробив; однак у двох місцях (“невигойне” і “листом опалим”) скоротити рядки мені не вдалося. Як подивиться Маестро, коли б останні рядки першої строфи переробити на “у серце не – вигойне” – так, щоб римоване слово переносилося з рядка в рядок? Не знаю, чи Верлен припускав такі речі, але – поза цим – порядок слів був би верленівський, і фраза звучала б природніше. (Тоді в другій строфі “нудні” треба

було б замінити на “сумні”). Чекаю його авторитетної поради. Замов мені на Попудренка [“Книга – поштою” – Л.С.] “Поезії” Р.-М.Рільке.” [6, с.206-219]

До сестри Надії 31.01.1975: “...На мене напав ліричний настрій, і в цілковитій самотині [у тюрмі – Л.С.] я захопився перекладами Верлена, Бодлера, Леконт де Ліля – дуже симпатичних французів, і наперекладав чималенький жмут; особливо задоволений ближчим знайомством з королем поетів Верленом: в оригіналі він звучить набагато вигідніше, ніж у перекладах (приблизно як і Тичина), його я переклав найбільше, і якби було більше оригіналів, я не знаю, коли й зупинився б. ...Якщо мені надсилатимуть добрі оригінали, я, можливо, наперекладаю згодом на невеличку антологійку французької поезії (це – рахуючи з тим, що у мене перекладено дома)” [6, с.221].

Лист від 10.02.1975: “...Уже після того, як на перекладав цілу купу, маючи під руками тільки оригінали і словник, приїхавши в табір, я надибав у № 9 “Всесвіту” за 1972 рік (добрі люди зберегли) добірку “Французькі майстри сонету” в перекладах Д. Паламарчука і виявив, що я перекладав деякі речі, вже перекладені і опубліковані. Зокрема там надруковано переклад сонету Леконта де Ліля “Les montreurs” – Д. Паламарчук переклав його без назви, а я його назвав “Блазні” (або “Паяци”). Я його Тобі надсилав. Так само у “Відлунні” Г.Кочура виявив кілька перекладів Верлена, які я, не знаючи того, робив наново. Я знаю, що Маестро на такі речі не дуже зважає, але я, коли є вибір, не хотів би робити наново зроблене і зроблене непогано. З цієї причини я не посилаю Тобі “Нічні видива” Верлена [4, с.386], які я переклав ще в дорозі, а тут виявив, що їх переклав і Г.Кочур. Не знаю, чи хтось перекладав Верленів вірш без назви, що починається словами “Le bruit des cabarets...”. Я його переклав так: *** “У корчмах шум і гам, на тротуарах твань” [4, с.384].

Здається, я ще не пересилав Тобі вірш Бодлера “De profundis clamari” [4, с.372]. Як бачиш – це сонет, а тому є загроза, що його переклав Д.Паламарчук. Напиши мені, так чи ні, і взагалі, що Бодлера вже переклали – Д.Паламарчук, Г.Кочур і, може, ще хтось. Бо от “Жовтень” [тепер – “Дзвін” – Л.С.] обіцяє цього року надрукувати добірку поезій Бодлера, а я не знаю, ні хто перекладав, ні які речі перекладено. Може, Ти можеш дізнатися про це? ...Пересилаю те, що вже переклав, може, й надаремно, але раз уже зробив, хай збережеться як поетична вправа. Верленів “Сплін” я Тобі вже послав, а тепер маєш “Сплін” Бодлера (“Коли низьке й важке, мов віко, небо висне”) [4, с.374].

Не знаю, чи Тобі цей вірш сподобається. Але, як слушно підкреслив у передмові до збірки “Французские стихи в переводах русских поэтов” Ю.Еткінд [“persona non grata” на цей час – Л.С.], така поетика Бодлера: він поєднував дуже матеріальні реалії з витонченими духовними, і образи павуків, що тчуть павутину прямо в мозку, чи стягу, піднятого над черепом, – звичайно, образи не дуже естетичні, але саме до такого ефекту і прагнув Ш.Бодлер – мені, отже, лишилося тільки спробувати адекватно відтворити ті, для нашого вуха, може, й не дуже естетичні моменти.

...У Бодлера є чотири твори з однаковою назвою “Сплін”, при нагоді пришли й три інші “Спліни”, мабуть, варто перекласти решту.

Найперше треба перекладати Верлена, і його Ти мені надсилай в першу чергу, а серед його творів я надаю перевагу ліричним, з короткими рядками. Звичайно, надсилати треба ті, які ще не перекладалися.

Прочитавши Паламарчукові переклади з Ередія, я з приємністю відзначив, що вони кращі за російські переклади, але сам я перекладати Ередія не буду, це не мій поет, хоч його дуже цінував М.Зеров.

Ти пишеш, щоб я надіслав Тобі переклади німецьких поезій, але я ще досі не отримав оригіналів, і невідомо, коли їх отримаю (деякі оригінали Бодлера я отримав більше як через півроку після відправлення).

...У “Мандрах” Бодлера я припустився помилки у шостій строфі четвертого розділу: про слона сказано, що він – “обожнена особа”, а треба “обожнена істота” (і, відповідно, римою до нього буде “пишнота”, а не “оздоба”). Помилка не страшна, але все одно прикро, і Ти її виправ.

Чи надсилав я Тобі переклади сонету “Сліпці” [4, с.376] та “Надбитий дзвін” [4, с.372], я їх переклав давно.

Десанку ще не перекладав і найближчим часом не думаю за неї братися: раз уже захопився французами, треба посидіти над ними. Зараз я читаю цікаву книжку Обломівського “Французский символизм”, там окремий розділ присвячено Бодлерові і Верленові. Я за своїм складом книжний чоловік і, перекладаючи, керуюся не самим натхненням, знання мені не тільки не заважають, але й допомагають” [6, с.222-225].

Лист від 24.02.1975: “...Ось Тобі переклад Верленівської речі, яка мені вельми сподобалась “Позаяк зоря вже, позаяк вже дніє” [4, с.382]. Як бачиш, вірш не по-верленівськи бадьорий і оптимістичний. Поезії в такому ключі мені подобаються більше за інші, і коли Ти мені присилатимеш оригінали, передусім присилай мені такого типу, вони зібрані переважно в збірці “Добра пісня” (La Bonne chanson), а почасти також у збірці “Романси без слів” (Romances sans paroles). Я, звичайно, перекладаю й інші поезії, як, скажімо, “Розпач” (“О, ні, я не обожною природу”) [4, с.386].

Я розумію, чому Маєстро рекомендує перекладати незалежно від того, була та чи інша перекладена чи ні, але Ти все-таки оригіналів поезій, уже перекладених, мені зараз не надсилай, краще робити, не дублюючи інших. А я досі дублював надто багато, і тільки тому, що не знав про інші переклади. От і зараз втрапила мені до рук збірка поезій М.Драй-Хмари, серед них я надібав переклади Верлена, які перекладав я (“Un grand sommeil noir” та “Il pleure dans mon cœur”)¹⁷. Щодо точності, на жаль, мушу визнати, що Драй-Хмари переклад точніший. Про решту судити не мені. Драй-Хмара такий точний, що йому можна закинути надмірну буквалістичність.

Я начитався аж надто вільних перекладів Анненського, і мої вільності проти оригіналу здаються несуттєвими (звичайно, порівняно з Аннен-

ським)...Зараз висилай передусім Верлена (Бодлера я ще маю чимало неперекладеного). Бжехву і Незвала зараз не висилай” [6, с.230-232].

Лист від 10.03.1975: “...Я тим часом переклав ще дещо Бодлера (назви я переклав не дослівно, але й не так, як російські перекладачі – “Вступление”; у Бодлера це не “Introduction”, а саме “Au lecteur”, тобто “До читача”, я вирішив відкинути буквально-прозаїчну назву і модифікував її “Читачу мій” [4, с.370]).

Не пригадую, чи надсилав я Тобі сонет Бодлера “Надбитий дзвін”, зробив я його ще 13 січня. Не пам’ятаю, чи надсилав переклад Верленового “Розпачу”.

...Серед критичних зауважень про мої переклади є й претензії до наголосу в слові “пiтьма”. Я знаю ці уподобання Маестро і колись, перекладаючи Беранже, піддався йому, але в наших краях [на Слобожанщині – Л.С.], де польського впливу не було, роблять наголос тільки на другому складі, і я до того так звик, що інший наголос звучить для мене неприродно, а коли я за словниковими та літературними джерелами виявив, що наголос на другому складі не є діалектний, що він становить варіант літературної мови, і варіант, можливо, навіть основний, перспективніший, я вирішив у цьому скромному пункті Маестрові не піддаватися: як бачиш, в обох перекладах, які я Тобі надсилаю сьогодні, це слово має наголос на другому складі.

У вірші Бодлера “Читачу мій” я зіткнувся з однією трудністю, якої ні сам не розв’язав, ні ерудити не могли розв’язати – це якесь не французьке слово “pouka”. Російський перекладач залишив його неперекладеним. Я навмання змінив його опієм. З цієї причини остання строфа перекладена не так точно, як інші строфи. Може, Ти у Миколи [Лукаша – Л.С.] з’ясуєш цю загадку (або в Андрія Олександровича [Білецького – Л.С.] чи в Маестро)” [6, с.237-240].

Лист від 27.04.1975: “Що Бодлера та Верлена Ти приготувала, то дуже добре. Але дуже чекати не варт, це така домовленість, яка може бути невиконаною. Аби тільки все було напоготові про всяк випадок” [6, с.249].

Лист від 12.05.1975: “...Бодлера та Верлена переписувати поки що не треба, може, вдасться передати. А крім того, у мене є багато що перекладати, я ж за місяць не переклав жодного рядка” [6, с.257]

Лист від 26.05.1975: “...Уже протягом місяця¹⁸ жодного нового перекладу Тобі надіслати не можу, але буде час, надолужу прогаяне (якщо вже стільки прогаяв надолуженого).

...Якщо говорити на поетично-антологічні теми, дещо може знадобитися – наприклад, стаття про Беранже – вона ще може прозвучати¹⁹...

Бодлера та Верлена тим часом висилати не треба, може, все-таки буде нагода передати самі збірки, але якщо матимеш час, пришли, будь ласка, колись оригінал твору Жерара де Нерваля “Христос в Гетсиманському саду” – я прочитав російський переклад, і він мені сподобався” [6, с.259, 261].

Під час побачення дружина І.Світличного домовилася з начальником табору Піменовим про можливість передачі французьких збірок Бодлера та Верлена. Але на його місце прийшов салдафон Поляков, який не знав до пуття і

російської мови. За його брутальну поведінку І.Світличний відмовився з ним розмовляти.

Лист від 30.08.1975: "...Змісту поезій Верлена я досі не отримав – абсолютно не розумію чому. Але я спробую домогтися свого" [див. вище – Л.С.] [6, с.279].

Лист від 18.11.1976: "...Тут один чоловік перекладає Кіплінга, і попросив мене перекласти віршик з оповідання про верблюда. Я його прохання задовільнив – "Чорний горб" [5, с.53]" [6, с.354].

Лист від 14.02.1977: "...Я трохи поновив працездатність. Вже почав перекладати Десанку Максимович, але переклав зовсім не багато, не пам'ятаю, що саме. Не дивуйтеся, як робитиму дублі, було б діло зроблено – із зробленого вибрати не штука" [6, с.377].

Лист від 20.04.1977: "...Переклав я 84-ий твір із "Квітів зла" – "L'examen de minuit" – "Роздуми опівночі" [4, с.375]. Вірш цей не в моєму стилі, але коли заповзвся перекладати Бодлера, вибрати стиль не випадає" [6, с.397-398].

Лист від 20.06.1977: "...Пересилаю ще переклад з Бодлера LXXVI "Сплін" ("Я мов король в краю занудливих дощів") [4, с.373].

...Я у перекладах – цілковитий учень Маестро, без нього я, може, й взагалі б цим не займався" [6, с.414-415].

Лист від 31.07.1977: "...За звітний період читав і писав зовсім мало. Переглянув тільки книгу Н.П.Медведева "Византийский гуманизм в XIV-XV вв." (Наука, 1976) і особливо перейнявся трактатом Георгія Геміста Пліфона "Закони", кілька гімнів з цього трактату (там є підрядники) – переклав і пропоную Вашій увазі [4, с.119]" [6, с.426-427]

Лист від 31.08.1977: "...Верлена французькою мовою вишлють мені (розірваного на окремі частини) цінним листом або бандероллю, так само українськомовного Верлена (але без написів) – я матиму на етап на заслання, а може тут щось встигну перекласти.

Дякую за "Едісона" (Незвала), першу порцію вже отримав" [6, с.434, 436]

Лист від 20-21.09.1977: "...Кілька перекладів з Леконт де Ліля: "L'orge d'or", у перекладі Івана Буніна "Золотий диск", я переклав "Круг сонця золотий" [4, с.368], "Віланелла" [4, с.366], "Небесна лампада" [4, с.367].

Я не знаю, що таке "Віланелла", може, це жанр такий, але російський перекладач залишив назву без перекладу" [6, с.439-443].

[Примітка: Віланелла – у добу Середньовіччя пісня пастухів, у добу Відродження – пісня про кохання, стилізована під сільську пісню – Л.С.]

Лист від 30.09.1977: "...Пишу з лікарні, навіть не читаю. Маю при собі двомовну збірку французької поезії – перечитувати приємно, а коли є настрої і змога, можна й перекладати.

Перед від'їздом я перечитував свій переклад "Гімнів" Пліфона і зробив кілька правок, пам'ятаю, що замість "істота моя доброчинна" краще буде "єство моє всім доброчинне".

Перекладав за звітний період мало, але трохи є: Леконт де Ліль “Червона зоря” [4, с.368].

Сутужно без словників. У мене словник французько-російський, а не французько-український, а російсько-українського тут [у лікарні – Л.С.] немає – і як краще передати те, що російською “рдяный”, не дотумкаюся (слова “багрянний” я не люблю).

Прошу подивитися в моїй збірці поезій Беранже, чи перекладений вірш “Нескінченно малі величини або дідократія”, оригінал у мене є, я міг би перекласти [перекладено в 60-х рр. 4, с.326]” [6, с.446-449].

Як видно з листів, 1976-1977 років І.Світличний перекладав дуже мало через поганий стан здоров’я, дуже часто місяцями лежав у лікарні, але й поза лікарнею був непрацездатний.

Лист від 12.12.1977: “...Написав у “Всесвіт” Д.Павличкові [головному редактору – Л.С.], разом із листом надіслав “Гімни” Пліфона і всі, які мав, переклади з Леконт де Ліля, а в листі написав, чому, що і як я перекладав. Звернув увагу на те, що закону, який би забороняв друкувати творчість в’язнів, у Радянському Союзі немає – решта, мовляв, залежить від редакції, і я сподіваюсь дізнатися з їхньої відповіді” [6, с.466].

[Примітка упорядника: відповіді з редакції “Всесвіту” І.Світличний не дочекався – Л.С.].

Коли наприкінці 1990-х років дружина І.Світличного звернулася до Д.Павличка [головного редактора 1977 року – Л.С.] та його заступника в 1977 році О.Микитенка, ті відповіли, що такого листа не бачили. Наскільки це вірогідно (рекомендований лист з повідомленням про вручення) – невідомо. Можливо, вилучило “всевидюче око”, бо згадувати прізвище І.Світличного в будь-якому контексті 1965-1990 років було заборонено згідно з індексом заборон Головліту.

“...Цікавий маю задум – порівняти Незвалового “Едісона” і Плужникового “Галілея”. Речі типологічно дуже схожі і написані в одну епоху, хоч, мабуть, цілком незалежно. Взагалі варт звернути і на організацію строфіки в Плужникові поемі – вона вільніша, розкутіша, ніж у Незвала, і це мене також приваблює²⁰” [6, с.468].

Лист від 19.02.1978: “...Переписую пари перекладів із Бодлера: LXXIV “Сплін” (“І листопад гнилий, і мокра хвища...”) [4, с.373]. Таким чином, із чотирьох Бодлерівських “Сплінів” перекладено вже три. Дасть Бог здоров’ячка перекладу і четвертий.

Не знаю, чи правильно зробив, переклавши назву місяця Плювіоз (Бодлер вжив назву часів Революції свідомо, і російські перекладачі її не перекладали). Порадьтеся з Миколою [Лукашем – Л.С.], як він скаже, так і буде – листопад і Плювіоз мають однакові версифікаційні якості і легко взаємозамінюються.

Сонет LXXXIII “Кришка” [4, с.374] – Бодлер є Бодлер, і за його настрої я не відповідаю” [6, с.486-487].

Лист від 28.02.1978: "...Років три тому я переклав дуже неординарну верленівську річ "Позаяк". Зараз не маю оригіналу, а переклад забув – лишилося тільки загальне урочисте звучання, загальний піднесений настрій – і я вирішив зробити ще й переспів [4, с.121].

Верленівські "Позаяк" імпонують мені куди більше, ніж бодлерівські "Спліни".

У Верленовому "Позаяк" будуть маленькі, дуже незначні зміни, бо кілька слів мені там здаються слабкими, а як їх замінити, я ще не придумав. А загалом це вірш, який мені подобається, бо більш за інші відповідає моему глибинному настрою." [Це писалось у критичному стані хвороби. – Л.С.] [6, с.490-492].

Лист від 25.04.1978: "...Приготуй, щоб одразу вислати мені [на заслання – Л.С.] також Бодлера (франц. мовою), українських Лорку і Верлена, розпитай у Миколи, чи не позичить він на якийсь час Верлена франц. мовою. А на потім, на той час, як сама прийдеш до мене на заслання, приготуй, будь ласка, список усіх моїх перекладів, переспівів і т.п., які я надсилав Тобі, щоб я орієнтувався, що зроблено, а що ні, та й систематизувати якось треба.

...Довго не маю відповіді із "Всесвіту". Може, Ти поцікавишся у Павличка" [6, с.504-505]

* * *

Від 30 січня до 5 травня 1978 року І.Світличний перебував у лікарні з діагнозом "сировотковий гепатит" (хвороба Боткіна Б), який йому занесли шприцом у лікарні наприкінці 1977 року. Етап, що продовжувався з 7 травня до 20 червня 1978 року, був дуже важким, особливо для виснаженої людини, яка потребувала суворої дієти. У проханні дружини І.Світличного відправити його за її рахунок літаком було відмовлено. На етапі кримінальні злочинці допомагали І.Світличному. Система продовжувала цілеспрямовано нищити І.Світличного.

III В. Від 20 червня 1978 року почався новий і останній період життя І.Світличного. Ейфорія перших днів заслання ("це друга Швейцарія!") дуже швидко минула.

На засланні стан І.Світличного з кожним днем погіршувався (див. "Знищення інтелекту "об'єктивними" факторами". Кур'єр Кривбасу. 2003. Січень. № 158).

І.Світличний уже не здатний до творчої роботи, у світлі хвилини він працює над перекладом-переспівом "Слова о полку Ігоревім", продовжує працювати над "Словником синонімів", якого вважав "головною справою свого життя" на зовсім інших, ніж звичайно, засадах.

У листі до А.-Г.Горбач 7.01.1980 І.Світличний згадує про переклад "Тризни" Т.Г.Шевченка:

"Ми з Ігорем [Калинцем – Л.С.], коли були разом [у таборі – Л.С.], оба примірялися перекласти Шевченкову "Тризну", але далі початкових спроб справа не пішла ні в нього, ні в мене, умови тому не дуже сприяли.

А це недавно я почув, що такі спроби вже робилися, і що ще в 20-х рр. був переклад О. Стефановича, та я його не читав і тут, певна річ, прочитати не зможу, але якби Ви змогли його дістати і зробити для мене ксерокопію, я був би Вам дуже вдячний. Застерігаю, що мені не потрібні ні передмови, ні післямови, ні примітки, ні вихідні дані – тільки Шевченків текст, і більше нічого.

Я думаю, що його в такому разі не спіткає доля словника” [На жаль, спіткала – вилучено на митниці – Л.С.].

І.Світличний почувається дуже погано, поза тим виникає постійна загроза арешту (як це сталося з В.Стусом та іншими), тому намагається упорядкувати свої переклади з французької.

У листі до академіка Аркадія Жуковського (Сарсель-Париж) 10.01.1981 він пише:

“...Як людині франкомовній, перепису декілька своїх перекладів з П.Верлена. Переклади давні, зроблені шість років тому – “Осіння пісня” в декількох варіантах і ще кілька перекладів: “Морське” (Marine), “Розпач” (L’angoisse), “Над незглибимим...”, “Зелень” (Green), “Довга і сіра...”, “Знемога”.

...Переклав я ще кілька Верленових віршів: “Effet de...”, “Le bruit des cabarets”, “Spleen”, ще там щось, але тепер, коли я їх перечитую, вони здаються мені слабшими. До речі, коли я перекладав Верлена, українського видання його “Лірики” 1968 року при мені не було, тільки цим можна пояснити, що я перекладав вже перекладене. Хоча це, звичайно, не гріх, бо я зараз прочитав у газеті, що в Києві видана збірка нових (!) перекладів Беранже, бо колишні переклади визнано застарілими чи недосконаліми – у всякому разі вони [через прізвища перекладачів?! – Л.С.] не відповідають сучасним вимогам.” [Недосконалі, застарілі переклади М.Зерова, В.Самійленка, П.Грабовського, Г. Кочура, І.Світличного?! – Л.С.]

До Аркадія Жуковського 03.05.1981: “...Тепер про Верлена, Леконт де Ліля та інших французів. По-моєму, окремо їх видавати ще рано. Ідея у мене така була, навіть назву попередню маю “Мої французи”.

Але, по-перше, треба зібрати те, що зроблено, а багато чого під руками не маю, а до того, що не під руками, не маю доступу. По-друге, запланував я перекласти ще дещо, для такої збірки необхідне, а коли це зроблю, не знаю.

Маю десь у Києві переклади з Ронсара, Лафонтена, Скаррона, Сюперв’єля, Мішо, ще когось. Все те треба б зібрати до купи та переглянути, поправити, а можливості такої не маю. Доведеться почекати – можливо й довго, значно довше, ніж Ви уявляєте, судячи з Вашого листа, ситуація не така оптимістична, як здається здалека.”

Деякі зауваження: можливо, мова була про видання перекладів за кордоном. І.Світличний був дуже вимогливим до своєї творчості, і хотів довести переклади до ладу, але стан здоров’я був таким, що творчою роботою займатися він уже не був у змозі. Тексти перекладів було сховано в Києві, бо під час обшуків їх могли вилучити.

Продовжую листа: “Зараз хочу надіслати Вам кілька перекладів з Бодлера. Почати треба було б з вступного “До читача”, що я його переклав ще на початку 1975 року і, здається, вдало (так мені уявляється), але при собі його не маю, а де шукати – не знаю, лишається тішити себе надією, що зовсім він не пропав (загалом пропало також не мало), та чекати поки вони знайдуться.

Не маю під руками також “Альбатроса”, якого ми, троє перекладачів [Л.Світличний, І.Калинець, І.Коваленко – Л.С.], перекладали у 1974 році конкурсно – з того і почалася моя Бодлеріана. Потім, так само конкурсно, було три переклади “Людина і море” – мій переклад журі визнало кращим, хоч строгий суддя [Г.Кочур – Л.С.] зробив і до того кілька суттєвих зауважень, як зараз бачу, небезпідставних, але виправляти вже не маю снаги, переписую, як було:

XIV. “Людина і море” [4, с.371];

XXX. “De profundis clamari” [4, с.372];

LXXV. “Надбитий дзвін” [4, с.372];

LXXVI. “Сплін” (І листопад гнилий...) [4, с.373].

Другого “Спліну” (LXXVI) перекладати не закінчив, третій і четвертий звучать так:

LXXVII. “Сплін” (Я – мов король) [4, с.373];

LXXVIII. “Сплін” (Коли важке...) [4, с.374];

XCII. “Сліпці” (Les Aveugles) [4, с.376];

CXXVI. “Мандри” (Le voyage) [4, с.377]; але вони такі довгі, що хай почекають наступного листа, до того ж їх я читав колись у непоганому перекладі М.Фішбейна.

Тож, замість “Мандрів” додам ще кілька перекладів із циклу “Nouvelles fleurs du mal” у видання “Gallimard” 1961, поданих осібно з окремою нумерацією II. “Роздуми опівночі” (L’examen de minuit) [4, с.375];

VII. “Зосередженість” (Recueillement) [4, с.374];

X. “Кришка” (Le couvercle) [4, с.374].

Здається, досить.”

Незабаром І.Світличний захворів, 20 серпня 1978 року у нього був інсульт, він дивом залишився живим.

Переклади надруковано у такому вигляді, як вони подавалися у листах, з виправленнями в наступних листах.

“Варіації на виспівані теми”

(переспіви)

В одному з перших листів із заслання до А.-Г.Горбач від 15.09.1978 І.Світличний пише: “...У мене є цілий цикл наслідувань поетів різних країн і часів – Горацієві, Сковороді, Шевченкові, Пушкіну, Блокові, Плужникові, Бажанові, Тичині, Беранже і т.д., і т.п. – загалом цикл називається “Варіації на виспівані теми”.

Отож, соцреалістичне наслідування Верленові “Позаяк” [4, с.121].

Бачите, які настрої? А написано це через місяць після початку хвороби [Боткіна Б – Л.С.], коли я тільки прочунав після кризового стану.”

До А.-Г.Горбач 14.06.1981: “... Пропоную Вашій увазі вірш із відомого, здається, Вам циклу: “Ars poetica” (“Заримувати свободу із правдою”) [4, с.118].”

Доля саме цього циклу була досить химерною: вірші вилучали з табірних листів, вони губилися на десятиріччя, але ж “рукописи не горять”...

У київській тюрмі КДБ 1973 року І.Світличний пише цикл “Мефісто-Фауст”, присвячений Миколі Лукашеві. Один із віршів цього циклу “Анти-Сковорода” (“Він носить все своє з собою”), нав’язаний віршами Сковороди [4, с.107], ще один з переспівів на цю тему сконфісковано.

Трохи згодом написано “Тріолет” на тичинівські теми [4, с.85].

Лист від 08.11.1976 І.Світличний пише: “...Тут один чоловік перекладає Кіплінга і попросив мене перекласти віршик з оповідання про верблюда “Чорний горб” [4, с.124].”

Лист від 12.12.1977 І.Світличний переспівує для племінника Яреми вірш “Ми – мужчини” за Р.Кіплінгом [4, с.123].

Переспів з Горация є два: “Ars poetica” (“Заримувати свободу із правдою”) [4, с.118] та “Пам’ятник” (“Вітчизно, пощо ти рабами...”) [Кур’єр Кривбасу. 2003. Січень. № 158. С.118], написаний найвірогідніше 1978-1979 року на засланні в передчутті третього арешту і нещодавно знайдений.

Лист від 31.07.1977 І.Світличний наводить переклад-переспів гекзаметром шести (XXII – XXVII) гімнів богам із трактату “Законо” візантійського філософа-платоніка і політичного діяча Георгія Геміста Пліфона, підрядники до яких були в книзі Н.П.Медведева “Византийский гуманизм” [4, с.119].

Багато перекладаючи Беранже, І.Світличний так перейнявся його поетикою, що 30.09.1977 написав вірш “У епоху реставрації” (підзаголовок – “Варіації на тему Беранже”) [4, с.129-130] – сатиру на Брежнєвський лад і – як не дивно – її не вилучили. Згодом І. Світличний зауважив, що згадану в тексті річку Рону треба замінити Дніпром – ритміка це дозволяла.

Лист від 18.01.1978 І.Світличний переспівує Шевченків “Триптих” – вірші “Доля”, “Слово”, “Муза”, написані Шевченком в один день. Але з листа “Триптих” було вилучено і знайшовся лише 1998 року в листі до І.Калинця. Оpubліковано “Триптих” в “Літературній Україні” 20.08.1998.

У листах від 31.03 та 20.04.1977 І.Світличний наводить “Тріолет” (“Таке життя”) та “Ритурнель” (“Що я можу прикласти на розтерзане серце?”), посилаючись (для цензури) на Бодлера. У “Слові” (с.131-132) – за Бодлером.

Ще не очунавшись від важкої хвороби 20.02.1978, І.Світличний пише переспів Верленового “Позаяк”, оспівуючи супутницю життя, з якою “кожен день – Великдень, все життя – кантата, все – органний Бах”, заповідає: “доки ноги носять, ти за двох іди”. “Був би не проти, якби “Позаяк” послала Василеві [Стусу – Л.С.]”

У таборах був справжній, не “радянський” інтернаціоналізм. Співтабірники-грузини зробили підрядник, а І.Світличний переспівав вірш

“Поезія передусім, понад усе” за баладою Табідзе [4, с.126], “Повінь квітів...”, “Натоптаних могил...”, “Дрімають задумані фрески...”, “Так все незвично” за Т.Чантурашвілі [4, с.127-128].

Так само спів табірників-литовців І.Світличний переклав поезію Ю.Маркінкявічуса “Апасіоната” та Е.Матузявічуса “Я часто втомлююсь” – першодрук “Зона” (1993. № 4. С.57-58).

Як і “Пам’ятник” (за Горацієм), у тому ж записникові дуже нерозбірливо (вірогідно 1978 рік) записано ще два переспіви: “Ненависть і любов” (Вітчизна! Пощо ти рабами) на тему блоківських “Скіфів” та “Пророк” (У борі темному й сирому) на тему пушкінського “Пророка”, опубліковані в “Кур’єрі Кривбасу” (2003. Січень. № 158).

У листі від 15.09.1978 до А.-Г.Горбач згадано наслідування Плужникові – поема “Архімед”, де зберігається ритміка Плужникового “Галілея”. Як пише М.Коцюбинська: “... “Архімед” І. Світличного – глибоко особистий твір: невідомі реалії лягли на Плужникові інтонаційно-ліричну канву, породивши ліричну сповідь, опосередковану через свідомо літературний твір”. Уперше “Архімед” опубліковано в журналі “Сучасність” (1980. № 7-8. С.34-40).

Згадувані наслідування Бажанові – це поема “Курбас”, епіграфом до якої є Бажанове “Ламали людям ми горби, щоб вирівнять хребти”. У цій поемі І. Світличний дивом прозрів Курбасову смерть від кулі (про Сандормах стало відомо через 25 років).

М.Коцюбинська вважає цю поему “найсильнішою в поетичному доробку І.Світличного. В ній є та спонтанність поетичного впливу чуття, та магія слова, що походить від повноти злиття матеріалом, від внутрішньої ідентифікації себе з героєм. Звідси – автентичність переживання й сила експресії. Звідси – Поезія” [4, с.27].

Вперше поему “Курбас” опубліковано у журналі “Сучасність” (1979. № 11. С.67-75).

“Слово о полку Ігоревім”

Ще 1973 року І.Світличний думав про переклад-переспів “Слова...”, але в таборі не було потрібної літератури. На засланні він повернувся до роботи над “Словом...”.

Лист від 24.10.1979: “Найважливіше – я почав перекладати (чи переспівувати) “Слово о полку Ігоревім”, йде легко, але необхідний “Словник “Слова” вишли авіапоштою якнайскоріше, бо через нього затримка”.

Лист від 13.11.1979: “...Отримав бандероль із “Словником “Слова...”, дуже вдячний”.

Лист від 13.01.1980: “...1967 року в серії “Бібліотека поета” вийшло друге видання з багатьма російськими перекладами, переспівами і т.п., там має бути і переклад Риленкова. Дістати його треба обов’язково (може, у Льоні М[ахновця – Л.С.] або у Михайла Ю. [Брайчевського – Л.С.] – там має бути обов’язково – він писав про “Слово...”). ...Десь має бути у нас також книжка про “Слово...” Андріянової-Перети. Знайди і терміново вишли. ...Подивись випуски “Трудов

отдела древнерусской литературы”, за бібліографією там багато для мене цікавого матеріалу.

..Взагалі, якщо закінчу перекладати “Слово...”, це буде з кращих моїх речей, так мені здається.”

Лист від 13.01.1980: “...“Слово...” й про “Слово...” купуй усе, що, де, коли побачиш.”

Лист від 28.01.1980: “...Головне – переписи переклад Рилєнкова.”

Лист від 18.04.1980: “...Що у нас є Рибаківа – про “Слово...” або про той час?”

Улітку 1980 року І.Світличного за станом здоров’я перевели на долину в село Майма. Працював він палітурником в Горно-Алтайській бібліотеці, де мав змогу користуватися міжбібліотечним абонементом на чуже ім’я.

Лист від 25.05.1980: “...А тепер головна тема мого листа. Я вже писав, що перекладаю “Слово...”. Переклад посувається повільно, перекладаю потрохи, нападами, а антракти між роботою, коли зовсім не можу зосередитись, надто довгі, затяжні. Однак, половину вже переклав – правда, не підряд, але є початок і кінець (від плачу Ярославни до кінця, а середина ще чекає труду).

Та й не знаю, як це можна назвати, переклад чи переспів, але прагнення не відходити від оригіналу і не модернізувати у мене сильне, хоча, на мій погляд, вільніший переклад чи переспів, вигравши на художності, був би доцільніший. Я ще не показував його нікому з фахівців, бо й текст перекладу ще не остаточний, але Вашу думку мені хотілося б знати (особливо конкретні зауваги).

Єдина умова: можна показати комусь із фахівців, хто міг би дати добрі поради, можна переслати і Надійці, але всіх треба застерегти, що друкувати його зараз не вільно – не тільки тому, що переклад не закінчений, не остаточний, але й тому, що я по закінченні хочу переслати його до “Вітчизни” і спробувати опублікувати тут, а публікація на Заході може цьому сильно зашкодити²¹.

Гадаю, Ви мене розумієте і волю мою вволите

Чи не час, братове, чи не слід

Оспівати Ігорів похід

Лади образ найдорожчий,

Любленої Глібівни.

От на цьому високому реєстрі моїй музі раптом фундаментально заціпило.”

Лист від 14.06.1981: “... Нещодавно послав Вам детального листа [листа немає – Л.С.] із останнім варіантом “Слова...”. Попрошу внести в останній, але не остаточний варіант “Слова...” поправку: там, де йдеться про Двіну, неоківірні рядки треба замінити іншими (може, також не дуже оковирним, але текстуально точнішими):

І Двіна під криком бусурмана-половця

Каламуть-болотом потекла до Полоцька.”

І.Світличний збирався ще працювати над перекладом, але раптовий інсульт перервав роботу. Ось як оцінює роботу І.Світличного над перекладом “Слова...” І.Дзюба [3, с.19]:

“...Не просто зважитись на такий труд, та ще й маючи стількох блискучих попередників, Світличний став до творчого змагання, яке триває вже багато і багато десятиліть; він зважився на свою поетичну версію шедевру, яка посяде гідне місце серед версій інших майстрів – і водночас місце трохи особливе: і спробою оригінального витлумачення “темних” та спірних місць, і ритмомелодичним малюнком, і тяжінням до “переспіву” при великій мірі точності відтворення оригіналу”.

За тиждень до інсульту І.Світличний відправив В.Шевчукові переклад “Слова...” з “проханням якнайприскіпливіше до нього поставитися й висловити свої зауваження, аби потому його найретельніше доопрацювати”, але скористуватися зауваженнями В.Шевчука він вже не встиг.

“Поети й перекладачі освоювали цей твір або подаючи науковий переклад, як Л.Махновець, або переспіви, М.Рильський, В.Свідзинський та багато інших. Культура переспіву така ж правомірна, як і перекладу.

...І.Світличний спеціально підкреслює, що він переспіває твір, сам текст віддає не точно слово в слово, образ в образ, а іноді розширює його, робить ритмічні зміщення, деякі образи опускає, тобто йому важливо донести не букву, а дух твору.

З усього видно, що перекладач довго й багато працював над вивченням тексту; що він вивчав наукові роботи про “Слово...”, бо “темні” місця передавав, виходячи з тієї чи іншої наукової кон’юктури; часом рима його сковувала і примушувала вдаватися до певних текстуальних відхилень, але на загал він блискуче володіє віршем, його рядок сильний, б’ючий, вимірний.

...Якби не важка недуга, то він би при його старанності і винятково дбайливому ставленні до роботи, довів би переспів до максимальної точності при віддачі тексту.

Сам жанр переспіву робить такі відхилення припустимими. Пам’ятку перекладено динамічним віршем, який добре читається, отже має свій сенс існування,” – Валерій Шевчук, передмова до публікації “Слова...” [Сузір’я. К., Дніпро. 1990. Вип. 29.].

* * *

Переклад “Слова...” був останньою роботою І.Світличного, 20.08.1981 – інсульт, читати і писати уже не міг. Тому деякі переклади, статті, вірші, над якими він збирався ще працювати, залишилися незакінченими.

ПРИМІТКИ

¹ “Великий том Беранже” – останнє прижиттєве видання Беранже, яке І.Світличний придбав у Москві.

² За короткий час І.Світличному відмовили.

³ Від 1965 року критичних і мовознавчих статей І.Світличного не друкували. Як висловився Валентин Мороз, він “перекваліфікувався на перекладача”.

⁴ Як вже згадувалося, “Антологія сучасної французької поезії” не вийшла і не залишилися навіть машинопису.

⁵ Зауваження до перлюстрації листів.

⁶ Ронсара видруковано лише 1990 року в “Серці”, а Лафонтен – 11 байок в “Серці” 1990 року, а 28 перекладених І. Світличним байок в “Слові”.

⁷ Перша публікація (скорочена) див. Норвід “Поезії” (ПСЛ – К., Дніпро, 1971. Під прізвищем Л.Череватенка.) Повний текст див. “Слово...” (с.181-187).

⁸ Перекладачі І.Калинець, І.Світличний, І.Коваленко.

⁹ “Для душі чи тільки для заробітку,” – І.Світличний питає, чи друкують (“для заробітку”) Г.Кочура.

¹⁰ “Дядько Лев” – Л.З.Копелев, германіст, нар. 1912 р. у Києві, прототип Рубіна в “Круге первом” Солженіцина. Чудово володів українською мовою.

¹¹ Переклад з Аді не дійшов з цензурних міркувань.

¹² До листа було додано переклади Верлена “Над неосяжним...”, “Довга, сіра...”, “Серце скімлить...” та Бодлерів “Сплін”. Три картки сконфіскували.

¹³ Не всі переклади можна було надіслати через “заборонені” цензурою прізвища перекладачів.

¹⁴ “Невеликих розміром” – зумовлено обставинами, в яких І.Світличний працював над перекладами.

¹⁵ В умовах тюрми КДБ, в дорозі, в табірній тюрмі.

¹⁶ Див. примітку ⁴.

¹⁷ “Глибокий, сірий сон мене тлумить” (4, с.385), “Серце скімлить, плаче” (4, с.384).

¹⁸ “Протягом місяця” І.Світличний знаходився в табірній тюрмі.

¹⁹ Вступна стаття “Народ був його музою” див. 4 (с.253-264).

²⁰ На теми Плужникового “Галілея” І.Світличний написав поему “Архімед” (4, с.141-147).

²¹ “Слово про Ігорева січ” надіслано до журналу “Прапор” 1986 року, але текст повернули автору з відмовою друкувати.

1. *Беранже П.-Ж.* Пісні. К.; 1970. 2. *Світличний І. О.* Гратовані сонети / Пер. сл. І.Кошелівця. Мюнхен, 1977. 3. *Світличний І. О.* Серце для куль і для рим / Пер. сл. І.Дзюби. К., 1990. 4. *Світличний І. О.* У мене – тільки слово / Пер. сл. М.Коцюбинської. Х., 1994. 5. *Світличний І. О.* Побрехеньки для Яремки. К., 2000. 6. *Світличний І. О.* Голос доби: Кн. 1. Листи з “Парнасу” (1973-1978). К., 2001. 7. *Світличний І. О.* Голос доби: Кн. 2. Жити, ніби немає облоги (1953-1971), Хоч кожен день мені знаки (1978-1981). К., 2003. 8. Сузир’я: Літ.-худ. зб. Вип. 29. К., 1990. С. 342-360.

KOCHUR' S DISCIPLE: IVAN SVITLYCHNYI AS A TRANSLATOR

L.P.Svitlychna

Ukrainian translated literature has always performed a nation-building function. Almost all major Ukrainian writers have also been translators because they were well aware that cultural isolation had always been a dangerous matter. After WW II Ukrainian translated literature – like a revenger – developed as a kind of compensation for Ukrainian original literature which was being thwarted in its development. After Ryl's'kyi's death in 1964, during a difficult period for Ukrainian culture, Hryhoriy Kochur became the principle figure of Ukrainian literary trans-

lation. Ivan Svitlychnyi is the key figure of the Ukrainian Renaissance movement which started at the turn of the sixties. He was a poet, a literary scholar, and a prisoner of Soviet concentration camps. The article was written by his wife and based on both her personal recollections and Ivan Svitlychnyi's letters.

Key words: history of translation, literary processes, intertextuality, letters.

Стаття надійшла до редколегії
18 листопада 2002 р.

Статтю прийнято до друку
21 лютого 2003 р.

ШЛЯХЕТНИЙ ІДАЛЬГО УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: МИКОЛА ЛУКАШ

Десь на межі 50-х–60-х, живучи на колишній вулиці Леніна неподалік від Будинку письменників, я часто зустрічала дивну, якусь “нетутешню” людину, одягнену явно не по сезону: в мороз він був не тільки без шапки, а й в одному костюмі, і погоді відповідав тільки теплий шарф, в який, видавалося, він ладен був зануритися увесь. Погляд добрих, короткозорих очей, лагідний і водночас дещо відсутній – мовби він десь там, в інших сферах, де завжди тепло і звучить музика... Згодом я дізналася, що то Лукаш, геній перекладу – так його кваліфікували ті, хто був уже знайомий з першими його перекладацькими спробами. А далі ця небуденна з’ява – якась автономна й самодостатня серед вуличної суєти – злилася з враженнями від його перекладів: “Фауста”, “Декамерона”, Імре Мадача, згодом Лорки, які переможно увірвалися в українську літературу, розширивши її обрії, засвідчивши її інтелектуальну глибину й дивовижні образотворчі можливості українського слова.

Не пам’ятаю докладно, коли і де ми познайомилися: чи то на якомусь літературному вечорі, чи в Ірпені у Кочура. Але то вже була проста формальність – за своїми літературно-мистецькими уподобаннями, за перекладацькими інтересами, за моральною позицією ми належали до одного кола, до однієї, Стусовими словами, “шопти” інтелектуального українства, до “секти” шанувальників поетичної магії рідного слова. То ж ми були “приречені” познайомитися, бачилися не часто, кількісно спілкувалися мало, але завжди раділи зустрічі: нам було що сказати одне одному, нас єднало глибоке (сподіваюся, взаємне) почуття симпатії і поваги.

Зустрічалися здебільшого у затишній ірпінській Кочурові оселі – у вітальні біля великого стола, заваленого книжковими новинками на всіх мовах, або на веранді у дружній розмові за чашкою чаю.

Григорій Порфірович завжди радів, коли у дверях з’являвся з розташованого неподалік Будинку творчості усміхнений, по-домашньому вбраний Лукаш. Я любила, не втручаючись у розмову, вслухатися в їхні діалоги: дотепні, мовно-філігранні, сповнені неймовірної ерудиції, фахових спостережень, епізодів їхнього спільного “цехового” досвіду. Як багато з цього пропало, розвіялося з часом! Тут треба було завжди мати наготові увімкнений магнітофон (як і в розмовах з незабутнім Борисом Антоненком-Давидовичем) – не можу собі пробачити, що такою можливістю було знехтувано і до нащадків не вдалося донести багатьох скарбів.

Запам’яталася одна така зустріч наприкінці 60-х. Вигнана з Інституту літератури, походивши з рік без роботи, я тоді шойно влаштувалася у видавництво “Вища школа”. Звикаючи до щоденного висиджування на робочому місці і марудної редакторської праці, я розважалася тим, що колекціонувала кумедні прізвиська авторів, яких я редагувала, і ті, що траплялися в редагованих текстах (пам’ятаю, зокрема, доцентів Застенкера і Суєтнова,

професора Діонісьєва-Македонського, педінститут імені Шалапутіна тощо). Чималий реєстр цих прізвищ я зачитала тоді за столом.

Треба було бачити, як тішився Лукаш, як смакував кожне прізвище – кінчилося тим, що він переписав собі з мого записника буквально все: згодиться! Вполював нову здобич – він, мисливець за словом...

У пам'яті зринають інші кадри випадкових зустрічей. Особливо одна – така світла й щаслива (я вже згадувала про неї у спогадах про Віру Вовк). Разом з Миколою Лукашем і Вірою Вовк ми гуляли по Гідропарку десь невдовзі після його офіційного відкриття для відвідування.

Свіжа запахуша зелень, подих Дніпра, теплий лагідний день – і діалог двох поетів, двох інтелектуалів, до якого я залюбки прислухалася. Вірші, дотепи, анекдоти... Це був рік, коли до Києва приїздив Жорж Помпиду – і Лукаш, імпровізуючи, раптом “видав” експромт, відбиваючи рукою примхливий ритм і лукаво поблискуючи очима:

А хто любить попа, попа,
А я люблю Пом-пі-ду,
Я до попа пішлю хлопа,
До Пом-пі-ду сам пі-ду.

Через багато років, коли вже Лукаша не було в живих, ми з Вірою під час зустрічі дуже виразно пригадали цю прогулянку, і виявилось, що Лукашів експромт в обох закарбувався в пам'яті.

І далеко не такі радісні, хоч і наповнені змістом спорадичні зустрічі в Ірпені у 70-ті, коли Лукаш, як “неблагонадійний елемент”, відлучений від Спілки і від заробітків, тулився “з милості” в Будинку творчості. Кочур вболівав за нього, за його творчий застій, зокрема, за те, що він не може змусити себе закінчити переклад “Дон Кіхота” і загалом вдатися до систематичної творчої роботи. При мені він стримував себе, але ця постійна напруга в розмові двох метрів перекладу відчувалася. Правда й тоді бували світлі спалахи творчої енергії. Якось Лукаш прочитав нам щойно зроблені переклади поодиноких віршів різних поетів (здається, з угорської і французькою, точно не пам'ятаю) – очевидно, вони відповідали його настрою, йому хотілося перекласти саме їх.

Це були маленькі шедеври, та Григорій Порфірович скрушно хитав головою, адже крім цих перекладацьких “іграшок”, перед Лукашем обов'язок довершити розпочате, а сил і волі бракує: щось зламалося в цьому делікатному творчому механізмі, підточеному несвободою.

Зате ніколи не покидало Лукаша його незрадне чуття гумору – як захисна реакція на світ абсурдів. Він так полюбляв творити мовби сучасні прислів'я на догоду офіційним фольклористам – збирачам т.зв. радянського фольклору. Запамяталося, на жаль, лише одне з них, присвячене такому чільному збирачеві, – “О. Дей – носій передових ідей”. Що ж до улюблених Лукашевих анекдотів, особливо єврейських, які я особливо люблю, переказаних з теплотою і автентичною інтонацією, їх і досі не забуваю, а заключну сентенцію одного з них частенько повторюю у відповідних житейських ситуаціях, яких не бракує.

Йдеться про Рабіновича, який прийшов на похорон Циперовича, і раптом бачить, що той, живісінький, сидить на катафалку: “– Слушай, Циперович, ведь ты живой! – Живой, но кого это интересует?!”.

Такий от вимальовується мені “колаж” зі споминів про Лукаша. І в ньому – ще один несподіваний фрагмент. Яюсь довелось мені розмовляти з випадковим співбесідником, людиною маргінальною, без певного роду занять, який чи не весь свій час збавляв десь у парку, “забиваючи козла” у своєму специфічному товаристві. Так от у розмові раптом цей чоловік згадав, що до них час від часу приєднується незвичайна людина, яка не гордує цим товариством, але разом з ними віддається улюбленій грі. Він аж захлинався від захвату: це такий незвичайний чоловік! він знав сто мов і взагалі знає все! він говорить виключно по-українському, і так це в нього гарно виходить! він такий добрий, лагідний – “наш Микола”! І тут, знаючи про Лукашеву “доміношну” слабість, я пізнала в цьому незвичному чоловікові, сама згадка про якого змушувала мого співбесідника розпрямити плечі, яюсь аж засвітитися зсередини, – Миколу Лукаша. Ще одна, химерна іпостась цієї неординарної, неоднозначної, неповторної людини, не поцінованої і не підтриманої належним чином за життя.

Цього шляхетного ідальго української культури.

Михайлина Коцюбинська

**В.Р.Савчин, асист.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка**

**ЛУКАШАНА: ДИНАМІКА, ПРОБЛЕМИ, НЕСПОДІВАНКИ
(НА МАТЕРІАЛІ БІОБІБЛІОГРАФІЧНОГО ПОКАЖЧИКА
“МИКОЛА ЛУКАШ”*)**

У статті зроблено спробу узагальнити та систематизувати творчу спадщину визначного Майстра українського художнього перекладу Миколи Олексійовича Лукаша. Дослідження ґрунтуються на кількісній та якісній обробці матеріалів біобібліографічного покажчика “Микола Лукаш”, виданого Науковою бібліотекою Львівського національного університету імені Івана Франка (укладач В.Савчин). У статті опрацьовано матеріали за останні 50 років (1953-2003), що відображають багатогранність таланту М.Лукаша як перекладача, поета, лексикографа, критика, редактора, а також його життєвий і творчий шлях. Систематизовані матеріали бібліографії докладно демонструють входження М.Лукаша до української перекладної літератури, рецепцію його творчості, віддзеркалюють конкретними цифрами трагічну долю митця, здобутки якого тривалий час замовчували. Особливу увагу звернено на неточності та помилки, пов’язані з перекрученням біографічних даних М.Лукаша та публікаціями його перекладів, що дає підстави для об’єктивної оцінки всьому, що в комплексі стало українською Лукашаною.

Ключові слова: бібліографія, переклад, перекладацька спадщина, динаміка.

Для вивчення творчості письменника чи перекладача особливим важливою є бібліографія його праць. Звісно, що абсолютно вичерпні бібліографічні покажчики можливі лише в ідеалі, та навіть ті, що якоюсь мірою наближаються до цього, дають змогу краще уявити багатогранну картину творчості митця, показують її динаміку в контексті історичної чи політичної реальності в синхронному і в діахронному зрізах, дають матеріал для серйозних узагальнень. Говорячи про користь бібліографій для вивчення творчості письменника, не можна не згадати й іншого аспекту – передусім функціонального призначення бібліографічних покажчиків як потужного пошукового апарату, який є зручним дороговказом в оригінальній творчості митця і критичній літературі про нього.

Якщо взяти до уваги обидва ці аспекти, то біобібліографічний покажчик “Микола Лукаш” буде серйозним помічником та орієнтиром для учнів та вчителів середніх загальноосвітніх шкіл, скеровуючи їх у пошуку важливих українських перекладів світової літератури, і для студентів чи науковців, яких цікавить життя та творчість незвичайної особистості в нашій культурі.

Микола Лукаш залишив по собі багатющу спадщину, яка ще донині не осмислена повністю, розпорошена по численних періодичних виданнях, а то й ще перебуває в архіві в рукописному вигляді. Оскільки не маємо повного багатотомового видання оригінальних та перекладних творів М.Лукаша, ми не тільки не до кінця усвідомлюємо обсяг та обшир його діяльності, різноаспектність творчості, але й не можемо з абсолютною певністю відповісти

---

* Микола Лукаш: Біобібліогр. покажч. / Уклад. В.Савчин; Наук. ред. Р.Зорівчак; Редкол.: Б.Якимович (голова) та ін. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2003. 356 с. (Українська біобібліографія. Нова серія; Ч. 10).

на прості, на перший погляд, питання: зі скількох мов перекладав М.Лукаш, зі скількох літератур, скільком авторам дав українське життя. Нові й нові знахідки Комісії з творчої спадщини М.Лукаша та її голови – відомого письменника, перекладача, критика Л.Череватенка – є безперечним свідченням цього [50].

Саме тому першою й основною метою бібліографічного покажчика “Микола Лукаш” була систематизація і впорядкування всієї розпорошеної по різних виданнях літературно-мистецької спадщини М.Лукаша. Для виявлення джерел, що містять інформацію про М.Лукаша та його власні й перекладні твори, здійснено суцільний перегляд джерел державної реєстраційної бібліографії, наукових збірників, монографій, багатотомних видань творів українських письменників, шкільних хрестоматій зарубіжної літератури, літературно-мистецької та навчальної журнальної і газетної періодики, енциклопедичних видань, авторських бібліографічних покажчиків, електронних джерел Інтернету. Часові рамки пошуку охоплюють матеріали за останні 50 років (1953-2003). Хоча покажчик не претендує на вичерпність з огляду на недоступність певних видань та нескоординованість видавничої справи, його матеріали є достатнім джерелом для зображення загальної картини української Лукашівани, її динаміки та проблем.

Дві основні частини покажчика – твори Миколи Лукаша та літературно-критичні матеріали про нього – відображають багатогранність таланту М.Лукаша як перекладача, поета, лексикографа, критика, редактора. Перекладацький дебют Майстра відбувся 1953 року з виходом у світ його перекладу роману “Перший удар” французького письменника А.Стіля [45]. Того ж року в перекладі М.Лукаша з’являється оповідання Максима Горького “Сторож” [12, с.696-721]; 11 поезій В.Гюго [13, с.72-75, 85-87, 97-103, 116-118, 121-126] та оповідання “Вітряк” болгарського письменника Єлина Пелина [17, с.28-37]. Отже, уже перші друковані переклади М.Лукаша з французької, російської та болгарської мов, представлені жанрами роману, оповідання та поезії, засвідчують різномовний та різножанровий характер перекладацької діяльності М.Лукаша, що так яскраво реалізується згодом у його творчості. Уже наступні два роки (1954-1955), як підтвердження цього побачили світ вірш болгарського поета П.Матеєва “Смерть партизана” [29, с.142-144], три поезії А.Міцкевича [30, с.74-75, 100-101, 206-207] та вірші з роману “Дон Кіхот”, які прикрасили український переклад В.Козаченка та Є.Кротевица [39]. Тоді ж М.Лукаш заявив про себе на весь голос, подарувавши українському читачеві “Мадам Боварі” Г. Флобера та “Фауста” Й.-В.Гете [10].

Ще не будучи членом Спілки письменників, М.Лукаш бере активну участь у роботі письменницької організації, про що свідчить тогочасна хроніка “Літературної газети”. У замітці “Творче життя” [47] згадано виступ М.Лукаша на засіданні секції поезії СРПУ 7 березня 1955 р., а за два тижні у хроніці газети згадано участь М.Лукаша в обговоренні на черговому засіданні секції художнього перекладу підготовлених до видання українських перекладів творів А.Міцкевича [48]. Уже наступного 1956 р. талановитого перекладача

запрошують до участі в республіканській нараді, що проходила у Києві 16-18 лютого. Як свідчить культурно-мистецька хроніка часопису “Вітчизна”, М.Лукаш виступив тоді з доповіддю “Прогресивна західноєвропейська література в перекладах на українську мову” [24, с.188]. На жаль, у солідному томі “Питання перекладу: З республіканської наради перекладачів (лютий 1956 р.)” [33], що вийшов наступного року в Держлітвидав УРСР, не знайшлося місця для тексту цієї доповіді, яка містила цікаві міркування та характеризувала основні принципи перекладацького методу М.Лукаша. Підтвердженням того, що доповідь була цікава та викликала резонанс, є згадки про неї у звіті про роботу наради, опублікованому в українській “Літературній газеті” та в російській “Літературной газете” [18], а також численні репліки у виступах інших учасників наради, чії доповіді увійшли до згаданого збірника [4, с.199-200, 188-192]. І навіть за кілька років можна натрапити на згадки про виступ М.Лукаша, як наприклад, у статті Б.Кравцева “Поезія Заходу в українських перекладах” [23, с.18]. На сторінках збірника “Мастерство перевода” [37, с.208-242; 151-178] В. Россельс згадує доповідь М.Лукаша, зокрема цитує його слова про єдину літературну мову. Це твердження було головним у виступі М.Лукаша і полягало в тому, що повинна існувати єдина літературна українська мова, а не різні її варіанти залежно від того, з якої мови робиться переклад. М.Лукаш у своїй доповіді говорив про високе мистецтво перекладу, важливість знання рідної мови, про готування перекладацьких кадрів, а також висловив низьку оцінку українському “Дон Кіхоту” у перекладі Є.Кротевича та В.Козаченка. Доповідь ілюстрували конкретні приклади та цифри щодо кількості перекладеної літератури з різних мов. Виступаючи на цій же нараді, М.Рильський відзначив допомогу М.Лукаша Інституту мовознавства у лексикографічній роботі: “... Я не бачив жодного разу, щоб письменник за винятком т. Лукаша, висловив свої запитання, свої спостереження над мовою, щоб узяв активну участь в складанні словника, щоб письменник прийшов до Інституту мовознавства і допоміг йому активно” [36, с.186].

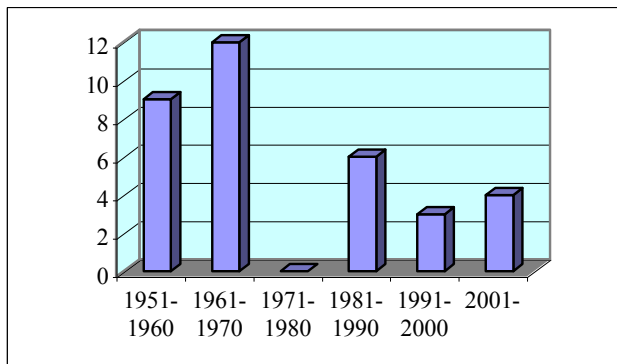
Тут доречно згадати про ще один дуже вагомий аспект діяльності М.Лукаша як лексикографа. Те, що М.Лукаш все життя “полював” за цікавими словами і висловами і уклав унікальну картотеку, уже добре відомий факт. До речі, саму картотеку не опубліковано ані у вигляді словника, ні матеріалів до нього. Однак деякі цікаві слова з неї уже пробиваються у світ у циклі публікацій відомого перекладача та бібліографа О.Синиченка під заголовком “Уроки української лексики”, що друкуються у журналі “Урок Української” [40]. Але це не єдиний внесок М.Лукаша в лексикографію. Ще 1954 року він виступив з рецензією на Перший том українсько-російського словника (гол. ред. І.Кириченко) [27, с.150-161]. Ця рецензія засвідчила не просто глибину фахового аналізу, але й виявила величезну ерудованість і обізнаність перекладача в царині рідного слова. Зауваживши, що в цьому томі не зафіксовано понад 600 лексичних одиниць, М.Лукаш яскраво ілюструє свої зауваження вибіркою з творів М.Рильського, М.Бажана, Ю.Смолича, О.Гончара. Рецензент вказує на

випадки русифікації, що легко простежувалися у цьому словнику, наводячи приклади українських слів, однозвучних з російськими, що уніфікували ще й свої значення, втративши попередні українські. Рецензія М.Лукаша, як згодом і його доповідь на нараді перекладачів, викликала чималий резонанс, і цитати з неї містяться в не одній статті, що друкувалися у “Вітчизні”, “Радянському літературознавстві”, а саму рецензію ставили в один ряд з працями академіка В.Виноградова [11, с.31-45; 151-157; 133-142].

Такий докладний екскурс в перші роки професійної діяльності М.Лукаша (1953-1956) дає змогу побачити сконденсований образ Майстра, висвітлює основні грані його діяльності як перекладача творів різних літератур і різних жанрів, лексикографа, критика, оборонця рідної мови. І це останнє – не перебільшення, бо вже через три роки (6 квітня 1959 р.) М.Лукаш підписав звернення до Верховної Ради УРСР з вимогою запровадити українську мову в усіх сферах життя нашого народу. Разом із ним три сторінки обґрунтованих вимог підписали А.Голуб – доктор хімічних наук, завідувач кафедри Київського університету, та письменник В.Лобко [26, с.42-43].

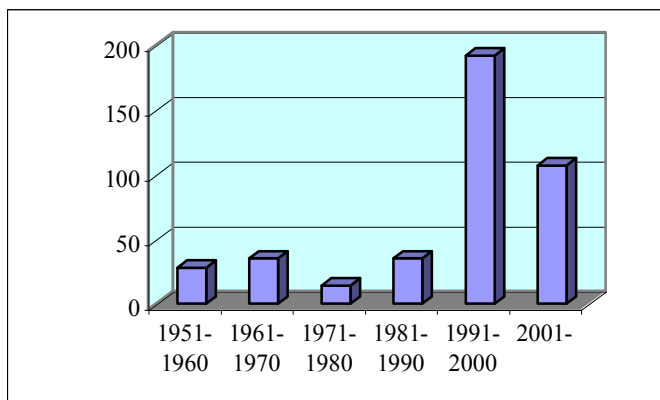
Однак у нашу літературу і культуру М.Лукаш увійшов, передусім як перекладач. Саме переклад став його потужною зброєю в боротьбі за українську мову, її повноцінність і самодостатність. Сам Микола Олексійович визнавав, що не дуже активно виступає, зате своєю перекладацькою працею дарує нашому народові рідною мовою світову класику в перекладі з оригіналу. Після прийняття 2 червня 1956 р. до Спілки письменників М.Лукаш поринає в перекладацьку роботу. Наприкінці 1957 р. його обрали до нового складу бюро секції художнього перекладу [5] разом із М.Рильським, О.Кундзічем, Є.Дроб'язком, О.Пархомовською, О.Новицьким та М.Ушаковим. А ще за два роки після переїзду з Харкова до Києва М. Лукаш очолив відділ поезії у журналі “Всесвіт”, що поновив свою роботу в липні 1958 р. Цей період та наступне десятиліття можна назвати творчим злетом перекладача. Одна за одною виходять книжки його перекладів: Роберт Бернс, Лопе де Вега, Джованні Боккаччо, Поль Верлен, Гарсія Лорка, Фрідріх Шиллер, Імре Мадач. Перекладає М.Лукаш і дитячу літературу: Джанні Родарі, Володимир Филипович, Бранко Чопич, Єлин Пелин. За період 1953-1969 рр. вийшла 21 книжка його перекладів, та за наступних 11 років, на жаль, жодної.

З динаміки виходу окремих видань М.Лукаша (рис.1) видно спалах перекладацької активності у 50-70-х роках, часткове поновлення видань у 80-х та намагання привернути увагу до його спадщини вже в помертні для перекладача 1990-ті та 2000-ні роки.

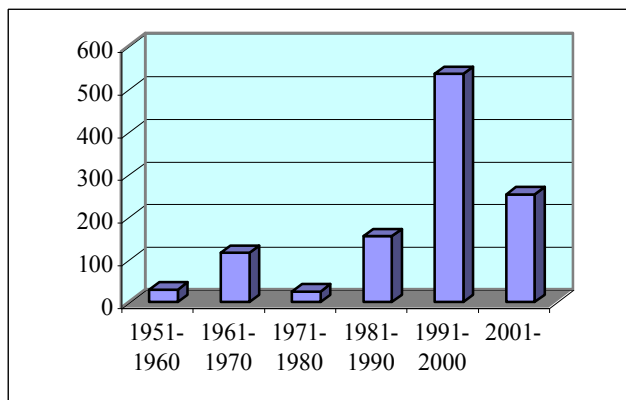
Рис.1. Окремі видання перекладів М.Лукаша

Літературне “затишшя” супроводжувало й переклади М.Лукаша в періодиці, щоправда тут контраст не настільки різкий, як з окремими виданнями. Абсолютна перерва у друці становить шість років (1973-1978). У 90-х р. кількість Лукашевих перекладів у періодичних та неперіодичних виданнях істотно зросла (рис.2), що можна пояснити двома основними причинами: 1) посиленням уваги до перекладача після його смерті, що стало можливим завдяки загальній демократизації суспільства і здобуттям Україною незалежності та 2) впровадженням до шкільної програми нового курсу “Зарубіжна література”, що, відповідно, викликало появу багатьох альтернативних шкільних підручників-хрестоматій та великої кількості методичних розробок щодо проведення занять з цієї дисципліни, що друкуються у фахових періодичних виданнях (“Всесвітня література в середніх навчальних закладах України”, “Зарубіжна література”, “Зарубіжна література в навчальних закладах”, “Вікно у світ”, “Тема” та ін.). Перекладам М.Лукаша належить чільне місце в учнівських хрестоматіях, а, отже, і в методичній літературі.

Рис.2. Публікації перекладів М.Лукаша в періодичних виданнях та збірниках.

Подібну картину спостерігаємо і з публікаціями, присвяченими М.Лукашеві (рис.3). Якщо у 50-х роках незначний відсоток публікацій пояснюється тим, що М.Лукаш тільки входив у літературу, то в 70-х – це вже результат цілеспрямованого відлучення Майстра від друку. М.Лукаша не тільки не друкували, але й згадки про нього були заборонені. Якщо в найжорсткіші 1973-1978 р. не було надруковано жодного перекладу М.Лукаша, то за цей же період вдалося знайти аж ... дев'ять публікацій, де його ім'я все ж таки згадано: п'ять разів – за межами України, двічі – у Києві та двічі – у Львові [51].

Рис.3. Публікації критичних матеріалів про М.Лукаша та згадки про нього в періодичних та неперіодичних виданнях.

Наведені кількісні дані дають, нехай і з невеликою похибкою, конкретну картину входження М.Лукаша в українську перекладну літературу, рецепцію його творчості, віддзеркалюють конкретними цифрами трагічну долю митця, якому в гнітучі 70-ті роки не дозволили творити та примножувати здобутки української культури. Звичайно, цифри не дають повної картини, бо, окрім кількісних показників, є ще якісні – власне сприйняття Лукашевих перекладів, оцінка його діяльності. Більшість авторів рецензій та критичних матеріалів дають дуже високу оцінку перекладам М.Лукаша. Цікавим з цього погляду є такий факт: хронікальні матеріали “Літературної України” та “Вітчизни” за 1965 р. повідомляють, що при обговоренні Лукашевого перекладу “Декамерона” Дж.Боккаччо в Республіканському будинку літераторів було запропоновано відзначити цю вагому працю в галузі перекладу літературною премією або надати її авторові наукове звання [1]. Хоча спостерігалися випадки й абсолютного несприйняття перекладів. Згадати хоча б гостру рецензію Л. Первомайського на переклад “Фауста” [32, с.315-331], статтю Ю. Тарнавського “Під тихими оливами або вареники замість гітар” [46, с.71-91] – нещадну критику Лукашевих перекладів Лорки, та навіть появу пародії Ю. Івакіна на переклад М.Лукаша з Лорки – “Балада про дівку-севільянку: Микола Лукаш. Новий переклад з Лорки” [19, с.12]. Це стосується 50-60-х років. У 70-80-х якогось негативізму в публікаціях не спостерігаємо, бо табу накладено не лише

на переклади М.Лукаша, а й на саме його ім'я. У 90-х бачимо не тільки кількісне зростання друкованих перекладів і матеріалів про М.Лукаша, але й високу якісну оцінку його перекладів. Щоправда, винятки є й тут. Особливо це стосується перекладу “Дон Кіхота” – незакінченої лебединої пісні Миколи Лукаша. Ю.Андрухович називає цей переклад “надто радикальним, гарним експериментом”, який, на його думку, повинен існувати у скарбниці української культури, але ж повинен існувати і звичайний переклад [44, с.10]. Подібну думку, але ще радикальніше висловлює головний редактор журналу “Всесвітня література в середніх навчальних закладах України” І.Ненько у статті “Не відкидати роботу з художнім перекладом, а вчитись специфіці її проведення” [31, с.3-4]. Аналізуючи редакційну пошту, авторка зазначає: “Певна річ, ще є чимало невдалих, недосконалих перекладів. Серед них учителі називають: “Премудрий гідальго Дон Кіхот” Сервантеса, “Крихітка Цахес” Гофмана, “Самотній кедр на стромині” Г.Гейне, які начебто надто стилізовані під архаїчну лексику. Однак будь-який найобурливіший факт недосконалого перекладу не може перекреслити значення перекладу як естетичного явища. Недосконалим перекладом просто не слід користуватись” [31, с.3]. Цей погляд варто порівняти з думкою, скажімо, І.Дзюби, який у своїй статті “Десять пишемо, сто в умі” [16, с.18-19] серед десятих найвизначніших книг в історії світової літератури називає роман “Дон Кіхот” Сервантеса і радить читати його в українському перекладі М.Лукаша.

На жаль, навіть ті переклади М.Лукаша, які чи не одноставно вважали вершинами перекладного мистецтва, належно не пошановані. Уже згадана пропозиція про відзначення “Декамерона” літературною премією чи присудженням перекладачеві наукового звання так і залишилась пропозицією. За повідомленнями часопису “Жовтень”, газет “Літературна Україна” та “Закарпатська правда” за 1968р., М.Лукаша названо одним із шести кандидатів на здобуття Шевченківської премії за здійснення перекладу драматичної поеми Імре Мадача “Трагедія людини” [20, с.157]. Премії, однак, він так і не був удостоєний. 21 січня 1988 р. (за 7 місяців до смерті Майстра) “Літературна Україна” вміщує інформацію від журі премії імені М.Рильського за найкращий художній переклад, де серед кандидатур, висунутих до участі в конкурсі на здобуття премії за 1988 р., названо М.О.Лукаша за переклади українською мовою “Декамерона” Дж.Боккаччо, “Фауста” Гете, “Мадам Боварі” Г.Флобера та ін. [8]. За два місяці – 24 березня 1988 р. – ця ж газета вміщує повідомлення про присудження премії імені Максима Рильського Миколі Лукашу [25]. Це була єдина прижиттєва нагорода Майстра. У вересні 1993 р., за повідомленням “Всесвіту”, М.Лукашеві вже посмертно присудили українсько-французьку літературну премію імені Миколи Зерова “за **кращий** український переклад із французької літератури” [9, с.156].

Ось так коротко можна схарактеризувати динаміку української Лукашівани, враховуючи кількісний і якісний чинники на підставі бібліографічних матеріалів.

У роботі над покажчиком виокремився ще один аспект – проблема наукової точності, коректності, відповідальності. Величезне кількісне зростання матеріалів української Лукашани, яке спостерігаємо у 1990-2000-х роках, супроводжується, на жаль, багатьма неточностями, помилками. Одним з виявів таких серйозних неточностей є приписування перекладів іншим особам. Якщо у 70-ті роки це був єдиний можливий засіб пробитися у друк для митців, силоміць відлучених від літературного процесу, то наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст. такі помилки свідчать про недостатню уважність чи компетенцію укладачів та редакторів. Приміром, у хрестоматії “Зарубіжна література ХХ ст.” [14, с.83-86] вісім перекладів поезій Г.Аполлінера, з зазначеним авторством М.Бажана, насправді належать М. Лукашеві. У цьому ж підручнику Лукашів переклад “Осінньої пісні” П.Верлена приписано М.Рильському [14, с.64], а переклади М.Лукаша з Гарсії Лорки, виявляється, зроблено з ... англійської мови [14, с.408]. Переклад М.Лукаша “Осінньої пісні” П.Верлена вміщено у статті Л.Правури “Ячать хлипкі хрипкі скрипки листопада...”: Урок з вивчення поезії Поля Верлена. 11 клас” [34, с.34], але знову ж таки він підписаний іменем М.Рильського. У хрестоматії із зарубіжної літератури для 5 класу [49, с.318] відому поезію Р.Бернса “Моє серце в верховині” в перекладі М.Лукаша подано за підписом О.Мокровольського.

Можна назвати і помилки протилежного характеру, коли чужі переклади приписують М.Лукашеві. Наприклад, у статтях М.Борецького “Доба Європейського відродження (Ренесанс)” [2, с.5] та “Франческо Петрарка: короткі відомості про поета” [3, с.24] вміщено уривок із 132 Сонету Петрарки і зазначено, що це переклад М.Лукаша. Насправді ж його авторство належить Г.Кочурові. У вже згаданій хрестоматії зарубіжної літератури за авторством В.Фесенко переклад поезії П.Б.Шеллі “Я брат ваш – земле, океане, вітре!” приписаний М. Лукашеві [49, с.314-315], хоча насправді він належить О.Мокровольському. У статті Т.Скрипник “Хай бідні ми...”: Урок-порівняння по вивченню поезії Роберта Бернса. 7 клас” [41, с.19-21] переклад вірша Р.Бернса “До ромашки, підрізаної плугом у квітні 1786 р.”, що належить В.Мисику, зазначений як переклад М.Лукаша. Стаття А.Дзик та О.Сороки “Осіння скрипка Поля Верлена” [15, с.26-28] вміщує українські переклади поезій французького поета, серед них “Тихе небо понад дахом”, який, як вказано у статті, належить М.Лукашеві. Насправді переклад здійснив М.Рильський, хоча М.Лукаш теж перекладав цю поезію.

У періодичних та – що особливо прикро – енциклопедичних виданнях можна знайти чимало неточностей іншого характеру. У газеті “Хрещатик” [6, с.6] вміщено переклад М.Лукаша Верленового вірша “Гамлет мовить”, до якого додано припис “Публікується вперше”. Помилка очевидна, адже, незважаючи на те, що цей текст не потрапив до збірки перекладів П.Верлена, яка вийшла 1968 р. у співавторстві М.Рильського, Г.Кочура і М.Лукаша, він друкувався принаймні чотири рази до появи у “Хрещатику” [7, с.142; 124-126; 228; 152].

У томі 10 *Енциклопедії українознавства* та 4 *Encyclopedia of Ukraine* у статті І. Кошелівця про В. Шекспіра згадано, що М. Лукаш переклав п'єсу цього автора “Два сеньйори з Верони” [22, с.3837; 609-610]. Тим часом відомо, що М.Лукаш нічого, окрім “Троїла і Крессиди”, не перекладав, а “Двох Веронців” переклала І.Стешенко. У тому ж таки 10 томі *Енциклопедії українознавства* у статті В.Ревуцького про Й.-Ф.Шиллера згадано М.Лукаша як перекладача поезій Шиллера та його ж драматичних творів “Розбійники” і “Вільгельм Телль” [35, с.3854-3855]. Названі драми насправді переклав Борис Тен, а М.Лукаш – тільки вірші Шиллера.

Можна також знайти низку неточностей, пов'язаних уже не з перекладацьким доробком М.Лукаша, а з фактами його біографії. У 2 томі *Encyclopedia of Ukraine* у статті про Г.Кочура [52, с.578] згадано, що його виключили зі Спілки письменників України 1973 р. за те, що він запропонував відбутися ув'язнення замість І.Дзюби. Однак саме за лист на захист І.Дзюби 1973 р. зі Спілки виключили М.Лукаша.

У присвяченому М.Лукашеві вірші “Золотий ключик”, що увійшов до поетичної збірки В.Коломійця “Правнуки Дажбожі” [21, с.148], Лукаша названо Миколою Олександровичем (замість Олексійовичем). Цієї ж помилку допустилися у *Словнику-довіднику із зарубіжної літератури*, призначеному для учнів 5-6 класів, який уклав колектив кафедри методики викладання світової літератури Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова [43, с.46-48]. Остання частина словника – це біографічні довідки про найвидатніших, на думку укладачів, майстрів перекладу в Україні. До речі, про Г.Кочура там немає навіть згадки. Миколі Лукашеві пощастило більше – про нього є невеличка інформація, але, на жаль, з перекрученнями, про що свідчить заголовок: *Лукаш Микола Олександрович (нар. 1919 р.)*. На час виходу цієї публікації минуло 10 років, як М.Лукаша не стало, тому не зазначити цього і подати всю інформацію про нього в теперішньому часі не зовсім коректно. Це ж стосується і перекручення його патронімічного імені.

У статті М. Слабошпицького “Людина не з нашого часу”, опублікованій у часописі “Вітчизна” [42, с.126-130], М.Лукаш “помолодшав” на 5 років, адже підзаголовок свідчив: *До 75-річчя Миколи Лукаша*, в той час як вшанували 80-ту річницю народження Майстра.

Останній приклад стосується вже навіть не неухважності, а справжньої крадіжки, нехай і інтелектуальної. У Херсонському збірнику “Південний архів” вийшла стаття Н.Марчишин “Микола Лукаш – перекладач Роберта Бернса” [28, с.195-199], що є абсолютно ідентичною статтю, яка вийшла п'ятьма роками раніше у науковому збірнику Львівського університету “Іноземна філологія” [38, с.96-104] і належить авторові цієї публікації В.Савчин.

Це тільки деякі вияви неухважності, неточності, чи навіть серйозних помилок, які хоча й не применшують ваги Лукашевого доробку, однак свідчать про не дуже приємну тенденцію, коли висока кількість не завжди синонімічна такій же якості. Це й допомагає виявити робота над бібліографічним

покажчиком “Микола Лукаш”, який дасть змогу систематизувати, узагальнити та належно оцінити все те, що в комплексі стало українською Лукашаною.

1. *Андріанова Н.* Обговорення “Декамерона”//Літ. Україна. 1965. 21 трав.; День за днем: [Хроніка]/Вітчизна. 1965. № 7. 2. *Борецький М.* Доба Європейського відродження (Ренесанс)/Зарубіж. л-ра. 2000. № 43. 3. *Борецький М.* Франческо Петрарка: короткі відомості про поета//Всесвіт. л-ра в серед. навч. закл. України. 2001. №10. 4. *Борис Тен.* [Співдоповідь на респ. нараді перекладачів, Київ, 16-18 лютого 1956 р.]/Питання перекладу... К., 1957; *Пригара М.* [Співдоповідь на респ. нараді перекладачів, Київ, 16-18 лютого 1956 р.]/Питання перекладу... К., 1957. 5. *В секції художнього перекладу*//Літ. Україна. 1957. 13 груд. 6. *Верлен П.* Гамлет мовить/Пер. з фр. М.Лукаш//Хрещатик. 1998. 17 лист. 7. *Верлен П.* Гамлет мовить; Дон-Кіхотів/Пер. з фр. М.Лукаш//Всесвіт. 1981. № 6; *Верлен П.* Дон Кіхотів; Тривога; “Фантоми гарних днів весь день полум’янили...”/Пер. з фр. М.Лукаш//Прапор. 1990. № 3; *Верлен П.* Гамлет мовить//Від Боккаччо до Аполлінера: Переклади М.Лукаша. К., 1990; *Верлен П.* Гамлет мовить/Пер. з фр. М.Лукаш//Всесвіт. 1998. № 3. 8. *Від журі* премії імені Максима Рильського за кращий художній переклад//Літ. Україна. 1988. 21 січн. 9. *Вітаємо лауреатів* українсько-французької літературної премії імені Миколи Зерова//Всесвіт. 1993. № 11-12. 10. *Гете Й.-В.* Фауст: Трагедія/Пер. з нім. М.Лукаш. К., 1955; *Флобер Г.* Мадам Боварі. Побут провінції/Пер. з фр. М.Лукаш. К., 1955. 11. *Горецький П.* Про культуру мови//Рад. літературознавство. 1961. № 2; *Кириченко І.* Про новий українсько-російський словник//Вітчизна. 1954. № 11; *Левченко С.* До обговорення українсько-російського словника//Вітчизна. 1954. № 8. 12. *Горький М.* Сторож/Пер. з рос. М.Лукаш//Горький М. Твори: У 16 т. К., 1953. Т.8. 13. *Гюго В.* Вибрані поезії. К., 1953. 14. *Денисова Т.Н., Сиваченко Г.М.* Зарубіжна література ХХ ст.: Хрестоматія-посіб.: Підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. К., 2000. 15. *Дзик А., Сорока О.* Осіння скрипка Поля Верлена//Всесвіт. л-ра в серед. навч. закл. України. 1996. № 5. 16. *Дзюба І.* Десять пишемо, сто в умі//День. 2002. 11 трав. 17. *Єлин Пелин.* Вітряк/Пер. з болг. М.Лукаш//Єлин Пелин. Оповідання. К., 1953. 18. *За високе мистецтво* перекладу: [Звіт про роботу республіканської наради перекладачів, Київ, 16-18 лютого 1956 р.]/Літ. газета. 1956. 1 берез.; Республіканська нарада перекладачів //Літ. газета. 1956. 23 лют.; Совещание украинских переводчиков//Лит. газета. 1956. 3 март. 19. *Івакін Ю.* Балада про дівку-свільянку: Микола Лукаш. Новий переклад з Лорки: [Пародія]/Перець. 1969. № 8. 20. *Кандидати* на здобуття Шевченківських премій 1968 року: [В галузі літератури]/Жовтень. 1968. № 2. 21. *Коломієць В.* Золотий ключик: [Пам’яті Миколи Лукаша]: [Вірш]/В.Коломієць. Правнуки Дажбожі: Вірші та поеми. К., 1999. 22. *Кошелівець І.* Шекспір Вільям//Енциклопедія українознавства. Львів, 2000. Т. 10; *Koshelivets I.* Shakespeare, William//Encyclopedia of Ukraine. Toronto, 1993. Vol. 4. 23. *Кравців Б.* Поезія Заходу в українських перекладах//Сучасність. 1962. Ч. 4. 24. *Культурно-мистецька хроніка*//Вітчизна. 1956. № 4. 25. *Лауреати* премії ім. Максима Рильського за кращий художній переклад: [Про присудж. премії *Лукашу М.О.*]/Літ. Україна. 1988. 24 берез. 26. *Лобко В.* Народе мій, проснись, вставай!.: Поезії, публіцистичні роздуми, спогади. К., 1991. 27. *Лукаш М.* Новий українсько-російський словник//Вітчизна. 1954. № 3. 28. *Марчишин Н.* Микола Лукаш – перекладач Роберта Бернса//Південний архів. Філол. науки: зб. наук. праць. 2001. Вип. XIII. 29. *Матеев П.* Смерть партизана/Пер. з болг. М.Лукаш//Світло над Болгарією. Вірші болгарських поетів/Пер. за ред. П.Тичини. К., 1954. 30. *Мицкевич А.* Олександрові Ходзьку; До матері-

польки; Жаби та їхні королі/Пер. з пол. М.Лукаш//А.Міцкевич. Вибрані твори: В 2 т. К., 1955. Т.1. 31. *Ненько І.* Не відкидати роботу з художнім перекладом, а вчитись специфіці її проведення//Всесвіт. л-ра в серед. навч. закл. України. 2002. № 4. 32. *Первомайський Л.* “Фауст” Гете в перекладі М. Лукаша//Л.Первомайський. Творчий будень: 3 щоденника поета. К., 1967. 33. *Питання перекладу: 3 матеріалів республіканської наради перекладачів (лютий 1956 р.)*. К., 1957. 34. *Правура Л.М.* “Ячать хлипкі хрипкі скрипки листопада...”. Урок з вивчення поезії Поля Верлена. 11 кл.//Зарубіж. л-ра в навч. закл. 1998. №9. 35. *Рильський В.* Шіллер Йоган-Фрідріх//Енциклопедія українознавства. Львів, 2000. Т.10. 36. *Рильський М.* [Співдоповідь на респ. нараді перекладачів, Київ, 16-18 лютого 1956 р.]//Питання перекладу... К., 1957. 37. *Россельс В.* За эти годы: [Обзор]//Мастерство перевода. 1959; *Россельс В.* Подспорья и преграды (Заметки о переводе с близкого языка)//Мастерство перевода. 1963. 38. *Савчин В.* Микола Лукаш як перекладач Роберта Бернса//Іноземна філологія. 1996. Вип. 109. 39. *Сервантес Сааведра, М. де.* Дон Кіхот Ламанчський/Пер. з рос. В.Козаченко та Є.Кротевич. Вірші пер. з ісп. М.Лукаш. К., 1955. 40. *Синиченко О.* Уроки української лексики//Урок Української. 2002. №3. *Синиченко О.* Уроки української лексики: [Уроки 2, 3]//Урок Української. 2002. №4. *Синиченко О.* Уроки української лексики: [Урок 4]//Урок Української. 2002. № 5-6. *Синиченко О.* Уроки української лексики: [Уроки 16-19]//Урок Української. 2003. №1. *Синиченко О.* Уроки української лексики: [Уроки 23-25]//Урок Української. 2003. №3. 41. *Скрипник Т.* “Хай бідні ми...”: Урок-порівняння по вивченню поезії Роберта Бернса. 7 кл.//Зарубіж. л-ра в навч. закл. 1997. №1. 42. *Слабошпицький М.* Людина не з нашого часу: [До 75-річчя Миколи Лукаша]//Вітчизна. 1999. №11-12. 43. *Словник-довідник із зарубіжної літератури: Навч. посібн. для 5-6 кл. (Закінчення)*/Укл. Мірошніченко Л., Давидюк Л., Задорожня О. та ін.//Зарубіж. л-ра в навч. закл. 1998. №7. 44. *Софія Ірина.* Юрій Андрухович – на папері і поза...//Просвіта. 2001. Жовт. 45. *Стіль А.* Перший удар/Пер. з фр. М.Лукаш. К., 1953. 46. *Тарнавський Ю.* Під тихими оливами, або вареники замість гітар//Сучасність. 1969. № 3. 47. *Творче життя*//Літ. газета. 1955. 10 берез. [Ред. ст.]. 48. *Українські переклади творів Адама Міцкевича*//Літ. газета. 1955. 23 черв. [Ред. ст.]. 49. *Фесенко В.* Зарубіжна література: Підруч. для 5 кл. К., 2003. 50. *Череватенко Л.* “А нам твоє життя – понад усі поеми...”//Всесвіт. 1998. №3; *Череватенко Л.* З Лукашевої скарбниці//Дніпро. 2001. №11-12; *Череватенко Л.* З Лукашевої спадщини//Єгупець. 2001. №8; *Череватенко Л.* Лукаш посміхається//Літ. Україна. 2001. 22 берез.; *Череватенко Л.* “Ой немає, як у маї”//Літ. Україна. 2001. 4 жовт.; *Череватенко Л.* Так починався Микола Лукаш//Всесвіт. 2001. №9-10; *Череватенко Л.* “Я пам’ятник собі воздвиг...”//Літ. Україна. 2001. 17 трав. 51. *From Soviet Ukraine – A Dialogue With the World*/Інтерв’ю з О.Микитенком, В.Коротичем, О.Гончарем, О.Бандурою, Р.Федорівим запис. М.Новикова//The Ukrainian Canadian. 1973. November; Микола Лукаш під загрозою запроторення у психіатричну лікарню: [Огляди, нотатки]//Сучасність. 1973. №10; *Коптилов В.* Переводя с русского//Мастерство перевода. Сб.9. М., 1973; *Кундзич О.* Организационные и творческие проблемы перевода//Кундзич О. Слово и образ: Литературно-критические статьи/Пер. с укр. В.Россельса. М., 1973; *Шамота М.* Актуальні питання сучасного радянського літературознавства//Рад. літературознавство. 1974. № 3; *Шамота М.* Актуальні питання літературної критики//Літ. Україна. 1974. 8 лют.; *Савченко Б.* Хореїчні та ямбічні ритми в німецькомовних першотворах та українських перекладах//Укр. літературознавство. 1974. Вип.21; *Далавурак С.* Дмитро Загул – перекладач творів Г.Гейне//Укр. літературознавство. 1976. Вип.27; Ethnocide of Ukraini-

ans in the U.S.S.R.: Spring 1974//The Ukrainian Herald. 1976. №7-8. 52. Kochur Hryhoriy//Encyclopedia of Ukraine. Toronto, 1988. Vol.2.

**LUKASH' HERITAGE: DYNAMICS, PROBLEMS, SURPRISES
(BASED ON THE BIOBIBLIOGRAPHICAL GUIDE "MYKOLA LUKASH")**

V.R.Savchyn

*Dpt. of Translation Studies and Contrastive Linguistics
named after Hryhoriy Kochur*

The Ivan Franko National University in Lviv

1 Universytetska Str.

79000 Lviv, Ukraine

The present paper sheds light on Mykola Lukash's heritage by providing its quantitative and qualitative analysis. The results are based on the biobibliographical guide "Mykola Lukash". The research covers the last fifty years (1953-2003) concentrating on Lukash's translations and their perception. As his genius remained unrecognised for a long time special attention is given to some inaccuracies and mistakes in Lukash's biography and publications that will help to fully appreciate the scope of his legacy.

Key words: bibliography, translation, translator's heritage, dynamics.

Стаття надійшла до редколегії
27 листопада 2003 р.

Статтю прийнято до друку
20 січня 2004 р.

Р.А.Ситар, асист.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ГІПЕРБОЛА У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ (на матеріалі епічної поеми “Слово о полку Ігоревім” та її англомовних перекладів)

У дослідженні семантики шляхів та способів відтворення у перекладах конструкцій, в основі яких є гіпербола, з перекладознавчого погляду полягає мета даної розвідки. Семантична структура гіперболічних конструкцій у різних функціях (смысловій, описовій, естетичній, експресивній, символічній) змінюється у межах від денотативного значення до абсолютного переважання конотативних компонентів. А це, відповідно, впливає на те, яке слово цільової мови використав перекладач: повний еквівалент чи смысловий відповідник. Саме тому необхідною передумовою вивчення особливостей перекладу гіперболічних конструкцій, як і словесних образів загалом, є докладний аналіз їх семантичної структури та їхньої стилістичної активності в художньому творі в площині українсько-англійського зіставлення.

Ключові слова: гіпербола, словесний образ, семантична структура, гіперболічна конструкція.

Мета розвідки – дослідити семантику шляхів та способів відтворення у перекладах конструкцій, в основі яких є гіпербола, з перекладознавчого погляду. Матеріалом дослідження була вибірка гіперболічних конструкцій з тексту епічної поеми “Слово о полку Ігоревім”, у зіставленні з численними англомовними перекладами ХХ ст., що їх здійснили І.Петрова, В.Набоков, В.Кіркконел та П.Крат, Р.Мен, Р.Гаус, К.Андрусишин та В.Кіркконел, Д.Ворд та Л.Магнус.

Вибірка охоплює 26 одиниць з тексту оригіналу та 208 одиниць англомовних перекладів пам’ятки.

Видавництво Оксфордського університету 1915 року опублікувало прозовий переклад “Слова о полку Ігоревім” Л.Магнуса. Видання збагачене передмовою, коментарями та глосарієм перекладача. Із тридцятирічною перервою з’являється переклад П.Крата (літератора українського походження) у співавторстві із відомим канадським перекладачем В.Кіркконелом. Саме у цьому перекладі вперше староруську лексему “руський” відтворено як “**Russ**”, а не “**Russian**”, хоча доречніше було б графічно зобразити “**Rus**”. Наступний переклад “Слова” здійснив Д.Ворд 1955 року. У другому перекладі, що датується 1966 роком, перекладач вніс деякі зміни, додав заголовки (невластиві текстові оригіналу), намагаючись “адаптувати” його до англомовного читача. Відзначається досконалістю переклад І.Петрової (1958), росіянки з походження та мешканки Грузії. Цей переклад 1981 року перевидали як двомовне видання з передмовою, коментарями та російським перекладом Д.Лихачова. 1960 року побачив світ адекватний переклад талановитого майстра слова В.Набокова (росіянина з походження), доповнений його передмовою та коментарями. Другий переклад В.Кіркконела, виконаний у співавторстві з К.Андрусишиним

(канадійцем українського походження) вийшов 1963 року. 1973 року з'являється переклад Р.Гауза, а 1979 – переклад відомого англomовного дослідника Р.Мена.

Хоч часові межі виконаних перекладів досить широкі (64 роки), а перекладачі – носії різних культур, все ж у перекладах простежуються конвергентні риси у лексико-стилістичному аспекті. Ось декілька зразків вірних перекладів: “Немизh кровави брезh //... пошяни костьми рускихъ сыновъ” [17, с.72] – “Nemiga's banks ... were sown with the bones of Russia's sons.” [17, с.71; 28, с.62; 29, с.23]. “Чръна земля подъ копыты костьми была пошяна, //а кровию поляна...” [17, с.44] – “... the black earth was sown with bones // and watered with blood...” [17, с.45; 29, с.16; 31, с.36; 30, с.8]; “Кликну, // стукну земля...” [17, с.80] – “the earth rumbled...” [17, с.81; 28, с.66; 29, с.24; 27, с.19]; “... дъвицы поють на Дунаи, - // выются голоса чрезъ море до Киева.” [17, с.86] – “Maidens sing on the Danube; // voices weave // across the sea to Kiev” [28, с.71; 29, с.26].

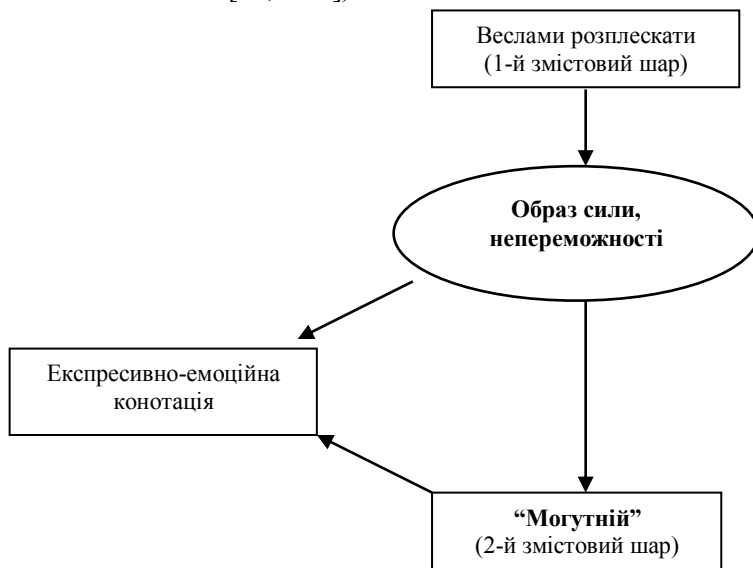
Як робоче застосовую визначення гіперболи, подане у Літературознавчому словнику-довіднику, за яким гіпербола – це різновид тропу, що полягає в надмірному перебільшенні характерних властивостей чи ознак певного предмета, явища або дії задля особливого увиразнення художнього зображення чи виявлення емоційно-естетичного ставлення до нього [9, с.161].

Важливі спостереження щодо художньої суті гіперболи зробив О.Потебня: “Гіпербола – це наслідок немов би сп'яніння почуттям, що перешкоджає бачити речі в їх справжніх вимірах. Якщо згадане почуття не може захопити слухача, то гіпербола стає звичайною брехнею” [14, с.355]. Ця думка важлива з погляду перекладознавства: художній такт, інтуїція, знання позамовної дійсності мають скеровувати перекладача на віднайдення відповідника фразеологічного рівня або ж на калькування чи описовий переклад при відтворенні семантико-стилістичних функцій гіперболічних висловів оригіналу, фразеологізованих та індивідуально-авторських. Деякі вирази, побудовані на використанні гіперболи, настільки вживані, що перетворюються у мовні штампи, як-от: *я вже сто разів сказав, я не бачив тебе сто літ; I haven't seen you for ages; I beg you a thousand pardons.*

Аналізуючи семантичну структуру словесних образів, я спираюсь на погляди О.Потебні [13], В.Гака [4], М.Комлева [7], І.Арнольд [1], І.Стерніна [20], Н.Арутюнової [2] та ін., на семантичну структуру словесного образу і смислову сегментацію слова, при якій виокремлюються денотативне значення, емоційні, експресивні, оцінні та стилістичні конотації. Основним теоретичним підґрунтям розгляду семантичної структури словесного образу в перекладознавчому аспекті є теорія двоплановості його семантики, що її докладно розробила Р.Зорівчак. Словесний образ розглядається як полілексемне утворення, що складається зі сполучення лексем певної структурно-граматичної будови (перший змістовий пласт). Від смислу кожної з цих лексем відшаровуються окремі семи, що стають компонентами образу з певним денотативним значенням, на основі якого виникає конотативне значення. Виникнувши на основі першого шару, образ немов звільняється від словесної оболонки й стає живим та відчутним,

переходячи у загальне значення (другий змістовий пласт), що становить єдине семантичне ціле, яке виникає від взаємодії усіх окремих значеннєвих сем – утворюються нова смислова образність, нове лексичне значення з відчутним експресивним зарядом [6, с.22].

Семантична структура гіперболічних конструкцій у різних функціях (смиловій, описовій, естетичній, експресивній, символічній) змінюється у межах від денотативного значення до абсолютного переважання конотативних компонентів. А це, відповідно, впливає на те, яке слово цільової мови використав перекладач: повний еквівалент чи смисловий відповідник. Саме тому неодмінною передумовою вивчення особливостей перекладу гіперболічних конструкцій, як і словесних образів загалом, є докладний аналіз їх семантичної структури та їхньої стилістичної активності в художньому творі у площині українсько-англійського зіставлення (див. рис.1 щодо схеми семантичної структури словесного образу (гіперболи) **“вєслами розкروطити”** в контексті: “Великий княже Всеволоде! ... Ты бо можеши Волгу вєсла раскروطити, // А Донь шеломы выльяти!” [17, с.62]).

Рис.1. Семантична структура виразу “вєслами розкروطити”.

Автор “Слова о полку Ігоревім” часто вдавався до гіпербол. Гіперболізованим є опис трофеїв, що їх здобули русичі у половців: їх було так багато, що “Орьтьмами, и япончицами, и кожухы начаша мосты мостити по болотомъ и грязивымъ мѣстомъ” [17, с.38].

Щоб справити враження єдності й монолітності рідного краю, автор зображує події, що відбуваються в різних місцях, одночасно, або ж,

користуючись засобами гіперболи, показує розгортання однієї дії на величезному просторі. Коли військо Ігоря збирається в похід, “Комони ржуть за Сулою – звенить слава въ Києвѣ; // трубы трубятъ въ Новѣградѣ – стоять стязи въ Путивлѣ! [17, с.32].

Вдається автор до гіпербол і в зображенні другої битви. Тут трапляються такі гіперболічні описи: “земля тутнеть”, “grimлять сабли” [17, с.40, 44]. Особливо багато гіперболічних висловів в описі мужності Всеволода під час битви: Ярь туре Всеволодѣ! // Стоиши на борони, // Прищеси на вои стрѣлами, // Гремлеши о шеломы мечи харалужными! // Камо, Туръ, поскочяше, // Своимъ златымъ шеломомъ посвѣчивая, // Тамо лежатъ поганыя головы половецкыя” [17, с. 40].

Гіперболічними образами змальовує автор силу Всеволодової дружини: “Ты бо можеши Волгу веслы **раскропити**, А Донъ шеломы **выльяти!**” [17, с.62]. Цей вислів містить в собі і символічний зміст, адже йдеться про перемогу над половцями: вичерпати ріку – це символ повної перемоги.

Якщо, скажімо, для новгород–сіверського князя мрією життя було зачерпнути шоломом із Дону, то якою ж чисельною була дружина Всеволода, коли його воїни здатні цю ріку вичерпати шоломами?! А Волгу – з її просторами і нескінченним обширом – веслами розплескати! Безумовно, ці гіперболічні образи відіграють важливу роль в основній ідеї “Слова”. Оскільки гіперболізм зображення – риса художнього мовлення загалом, англомовні перекладачі без особливих труднощів відтворюють гіперболізм “Слова”, приміром: “O Great Prince Vsevolod! // For you are able // **To splash away the Volga** // With your oars, // **To scoop up the Don** // With your warriors’ helmets” [17, с.63]; “Great Prince Vsevolod! // For you can with your oars // **Scatter in drops the Volga**, // And with your helmets // **Scoop dry the Don.**” [28, с.54]; “Grand Prince Vsevolod! // For with your oars you can // **splash the Volga dry** // And **drain the Don** with // Your helmets” [29, с.20]; “O Vsevolod, great Prince! // For with thy oars thou art // able **to sprinkle the Volga out** // And **drain the Don** with helmets.” [27, с.14]; “Vsevolod, O mig hty monarch, // Who with oars could // **smite the Volga, // Empty all the Don** // with helmets...” [32, с.9]; “O Grand Prince Vsevolod! // For you can **splash the // Volga** with your oars // And **lade the Don** with helmets.” [31, с.42]; “For thou canst **splash the Volga** with thy oars, and **bale out the Don** with thy helmets!” [30, с.14].

Згідно з “Толковым словарём живаго великорускаго языка” В.Даля, лексема “раскропити” має визначення: “брызгать, окропляют что, извести, разбрызгать” [5, т.4, с.63]. У перекладі ця лексема відтворена такими англомовними відповідниками: **to splash away the Volga**” (**to splash**: to dash or spatter (a liquid) about [25, т.9, с.635]); “**to sprinkle the Volga out**” (**to sprinkle**: to scatter in drops or small particles. [25, т.9, с.699]); “**to scatter in drops the Volga**” (**to scatter**: to dissipate, squander; to throw about in various places [25, т.8(2) с.193-194]); “**to smite the Volga**” (**to smite**: to administer a blow to (a person) with the hand, a strike or the like [25, т.9 с.275]), що актуалізовані у значенні “*вичерпати, висушити річку*”, хоча архісемою дієслова **to smite** є “ударяти, бити,

руйнувати”, та у семантичній структурі усього вислову ця лексема модифікується: легко уявити собі розплескування води, через вдарання по поверхні річки веслом. Щодо лексеми “**to scatter**”, то її семантична структура уміщає такий лексико-семантичний варіант як “розкидати, розсипати, розбігатись”, що неадекватно відтворює семантику староруської лексеми “раскропити”. Перекладач якісно модифікує значення цієї лексеми, доповнюючи її іменником **drop** (*розкидати, розсипати краплями = розкропити*). Т.Чижевська у словнику “The Glossary of the Igor’s Tale” подає англомовним відповідником лексеми “раскропити” - “**to splash, stir up in**” [24, с.297]. Отже, найдоречнішим відтворенням семантики вислову “Волгу веслы раскропити” є переклади І.Петрової, Р.Мена, Р.Гауза, В.Набокова, П.Крата і В.Кірконела.

Щодо виразу “А Донъ шеломы выльяти!”, то перекладачі вдало відтворили семантику оригіналу, використовуючи для цього такі відповідники: “**to scoop up the Don**” (**to scoop**: to laid or bail out (water) with or as with a “scoop”[25, т. 8, с.235]); “**to drain the Don**”(**to drain**: to drink off [25, т.3, с.638]); “**to empty all the Don**”(**to empty**: to drink completely [25, т.3, с.133]); “**to lade the Don**”; (**to lade**: to take up or remove (water to other fluids) from a river with a ladle scoop or by similar means [25, т.6 (1), с.20]); “**to bale out the Don**”(**to bale**: to lade or throw water out of a boat or ship with buckets (formally called bails) or other vessels[19, т.1, с.635]). Т.Чижевська подає переклад лексеми “выльяти” як “to drain, bale in” [24, с.108]. Подані вище дієслова мають спільний семантичний компонент “*спорожняти, вичерпувати*”, хоча кожне з них має свої додаткові, сказати б, маргінальні семантичні відтінки. Із семантичної структури цих лексем очевидно, що староруській лексемі “выльяти” відповідають англомовні **to scoop up, to lade** (оскільки у дефініції цих лексем зазначено предмет (ківш, черпак), яким здійснюється вичерпування). Дієслова **to empty, to drain** також адекватно відтворюють семантику вислову. Отже, усі варіанти перекладу рівновартні зі збереженням денотативної образності та емоційного забарвлення, що й в оригіналі.

Низка високохудожніх гіпербол пам’ятки – це образні асоціації з окремими процесами сільськогосподарської праці. Міжусобні війни Олега Гориславича відтворені не тільки у метафорі “крамолу коваше”, а й в образній картині засіву: “стрѣлы по земли сѣяше”[17, с.42]. Як розгорнута картина кривавого посіву, описана нещаслива битва руських воїнів з половцями: “Черъна земля подъ копыты костыми была посѣяна, а кровию поляяна: тугою въздоша по Руской земли ” [17, с.44]; “The black earth... Was sown with bones // **Watered with blood**...[17, с. 45; 29, с.16; 31, с.36; 30, с.8; 32, с.8]; “The black sod ...was sown with bones // and **irrigated with gore**. [28, с.43]; “Black earth ...was sown with bones and // **Soaked with blood**...[27, с.9].

Лексеми “**irrigate**”, “**water**” та “**soak**”, що їх ужито у перекладах (“змочувати”, “мочити, зволожувати, поливати”, “зрошувати”) зберігають смисл оригіналу, та відтворюють емоційно марковану староруську лексему “поляяна”, що містить у собі головну ознаку гіперболи – експресивний ефект.

Аналіз перекладів свідчить також про розмежування вжитку в англійській мові лексеми “**кров**”: у поетичних творах вживається – “**gore**” (blood in the thickened state that follows effusion. In poetical language often [25, т.4, с.302]), а в повсякденному мовленні лексема “**blood**” (the red liquid circulating in the arteries and veins of man and the higher animals, by which the tissues are constantly nourished and renewed [25, т.1, с.929]). Однак лексема “**gore**” може вживатися і в своєму денотативному значенні, позначаючи засохлу кров. В українській мові ця лексема (“**кров**“) загальноновживана. Це може бути і “*кров в моїх жилах*” і “*кров, пролита на полі бою*” [16, т.4, с.359]. Слушно зауважує В.Коптілов, що велике значення має той спосіб, у який перекладач вибирає з наявних у мові лексичних ресурсів найвідповідніше поетиці оригіналу образне слово, та наскільки вдумливо він ставиться до слова як до ядра художнього образу [8, с.3]. Очевидно, перекладаючи гіперболізовану конструкцію (“кровию поляна”), доречніше було б вживати лексему “**gore**”, як це зробив В.Набоков: “**irrigated with gore**” [28, с.43].

У “Слові” налічується велика кількість гіпербол з компонентом “**кров**” як опорним. В одному епізоді пам’ятки битва описано як бенкет, на якому не вистачило “кривавого вина” – крові. Закінчуючи цей бенкет, руські воїни повпоювали своїх “сватів” – половців, а самі полягли навіки. Це яскравий приклад гіперболи, один з компонентів якої виражений епітетом: “Ту ся брата разлучиста // на брезї быстрой Каялы; // ту кроваваго вина не доста; // ту пирь докончаша храбрии русичи.” [17, с.46]. “On the banks of the swift Kayala // Of **gory wine** they had scarce enough.” [17, с.47]; “On the banks of the swift Kayala // Here was a want of **blood-wine**.” [28, с.44]; “On the shore of the swift // River of Reproach // Here the **bloody wine** ran dry.” [29, с.16]; “Here on the swift Kayala’s bank ... For the **wine of blood** grew scanty.” [27, с.10]; “On the shore of the swift Kayala // And here the **blood-red wine** ran out.” [31, с.36-37]; “Those two brothers parted on the bank of the swift Kayala. There of **bloody wine** was not enough” [30, с.9].

Для перекладів цієї гіперболи характерне й адекватне відтворення колірної зорової картини, і збереження оцінності та емоційності оригіналу. Щодо словосполучення “кроваваго вина”, то перекладачі вдаються до покомпонентного перекладу, відтворюючи його епітетними конструкціями: “**blood-wine**”, “**blood-red wine**” (складний прикметник, а також яскравий приклад безсполучникової порівняльної конструкції), “**bloody wine**” тощо. Однак усі ці варіантні умотивовані кольороназви містять узуальні конотації і мають відчутний пейоративний оцінний та емоційний компонент через актуалізацію асоціацій з кровопролиттям та жорстокістю. Відповідником лексеми “кривавий” Т.Чижевська подає лексему “**bloody**” [24, с.187]. На жаль, не всі перекладачі збагнули змістовну глибину виразу “кроваваго вина не доста”. Ось, приміром, Р.Мен зрозумів його так, що “воїни князя Ігоря зносили свою зброю” (“*ran out of weapons*”), а не як факт загибелі усіх воїнів на полі бою (“*the bloody wine ran dry*”) [34, с.386];

До цієї ж групи гіпербол, домінантою яких виступає лексема “кров”, належить і такий словесний образ: “Ты, буй Рюриче и Давыде! // Не ваю ли вои // Злачеными шеломи // По крови плаваша?...[17, с.62]. Ось його англomовні відтворення: “O you furious Rurik, // And you, o David! // Were not those warriors yours // Whose gilded helmets // **Sailed a sea of blood?**” [17, с.63]; “You turbulent Rurik and David! // Were not your men’s gilt helmets // **Afloat on blood?**” [28, с.55]; “You, bold Rurik and David! // Wasn’t it your gilded helmets // Which **sailed on blood?**” [29, с.20]; “And you, o fierce Rurik and David! // Was it not your warriors’ // gilded helmets // That **floate d in blood?**” [27, с.14]; “You, wild Ryurik and David! // Is it not your golden helmets // That **are floating in blood?**” [31, с.42]; “Thou brave Rurik and David, did they not **swim in blood** with your golden helms?” [30, с.15]

Із наведених англomовних перекладів очевидна різноманітність відтворення виразу “по крови плаваша”: “**to float in blood**”; “**to sail in blood**”; “**to swim in blood**”; “**afloat in blood**”. “Толковый словарь живаго великорускаго языка” В.Даля розкриває семантику лексеми “плавати” як “не тонуть, держаться на поверхности жидкости, по удѣльной тяжести, легкости своей или силою движениѣ своихъ, упоромъ, гребомъ” [5, т.3, с.117]. Зіставлення семантичної структури відповідників цієї лексеми в англomовних перекладах показує, що всі лексеми конвергентні у загальному значенні: у денотативну семантику цих лексем входить семантичний компонент “рух”. Однак кожне дієслово має індивідуальні особливості (**afloat** ([25, т.1, с.164]); **to swim** ([25, т.9 (1), с.328-329]) **to float** ([25, т.4, с. 334]) **to sail** ([25, т.8, р.38]).

Зіставлення константно-варіативних частин структури семантики розглянутих синонімів дає змогу стверджувати, що рівновартним перекладом виразу “по крови плаваша” є лексема **to swim**. Дієслова **to sail**, **to float**, дещо змінюють смисл лексеми оригіналу, оскільки можуть вживатися для вираження переміщення у повітрі, де лексема **to float** актуалізується у значенні “*to move slowly in the air; to move lightly*” [25, т.4, с.334], а лексема **to sail** – “*to glide on the surface of water*” [25, т.8, с.38].

Значення лексем, що творять структуру вислову, впливають на формування його змісту, а, отже і значення слова модифікується під впливом змісту цілого вислову. У даному прикладі “Не ваю ли вои // Злачеными шеломи // По крови плаваша?” [17, с.62], поєднання значень лексем “плаваша” та “кров”, гіперболізовано відтворюють картину жахливого кровопролиття.

Чимало гіпербол “Слова” - звукові. Тривожне віщування міфічної істоти Див на початку походу долинає до найвіддаленіших прикордонних руських земель – Поволжя, Посулля і Тмутаракані: “Тогда вьступи Игорьъ вь злать стремень и поѣха по чистому полю. Солнце ему тьмою путь заступаше; ношь стонуши ему грозою птичь убуди; свисть звѣринь вьста, збися Дивь – кличеть врьху древа, велить послушати – земли незнаемѣ, Вльзѣ, и Поморию, и Посулию, и Сурожу, и Корсуню, и тебѣ, Тьмутороканьскый бльвань!” [17, с.34]. До речі, незрозумілим для сучасного читача залишається значення лексеми Дивь – персонажа слов’янської міфології, що уособлює темні сили природи.

Провісником Дива вважають птаха: *пугач, удод, сич, сова* [21, с.84-89]. Таке ж визначення зафіксоване у Словнику української мови: “зловісна сила у вигляді птаха” [16, т. 2, с.269]. Англomовні перекладачі вдаються до транслітерації у відтворенні цієї лексеми: **Deev** [33, с.164]; **Div** [31, с.31], [29, с.13], [27, с.4]. У цьому випадку метод транслітерації порушує комунікативну мету перекладу, оскільки ця лексема не відома носіям мови перекладу. І.Петрова намагалась віднайти англomовний аналог цієї лексеми, використавши такий відповідник: “...the whistling of **marmots** arose” [17, с.35], де “**marmot**” означає: “stout. Short-tailed. Burrowing rodent of mountain regions. The species found in North America is known as a woodchuck or ground hog” [26, с.600]. Спираючись на визначення, очевидно, що лексема **marmot** не відтворює денотативного та конотативного значення староруської лексеми Дивь. Л.Магнус дескриптивно відтворює цю лексему гіперонімом: “...shrill tones of beasts...” [30, с.4], де лексему “beast” вжито у значенні “a living being, an animal” [25, v.1, с.737]. Т.Чижевська у словнику “The glossary of the Igor’s Tale” пропонує лише транскрипцію – **Div** [24, с.129].

Ще разючішим є гіперболічне зображення дзвону Олегового стремена, який долітав з Тмутаракані до вух великого Ярослава і від якого “синь Всеволожь Владимирь по вся утра уши закладаше въ Черниговѣ”. Всеслав слухав у Києві дзвони, які лунали на його честь з дзвіниць собору в Полоцьку. Радість Руської землі з приводу повернення Ігоря з полону виявлено не тільки тріумфом киян та жителів навколишніх міст і сіл, а й співом руських дівчат на далекому Дунаї: “дѣвицы поють на Дунаи,- вьются голоси чрезь море до Киева” [17, с.86].

Ця звукова гіперболізація допомагає авторові охопити в одному поетичному фокусі весь безмір Руської землі. У давнину лексема голось мала також значення “*мотив, мелодія*.” Підтвердженням цього є не тільки старослов’янський термін глась [19, т.1, с.518], а й визначення у “Словнику української мови”, де лексему **голос** – “*мелодія, мотив*” потлумачено як застарілу [16, т.2, с.115]. Значення “*наспів, мелодія*” цієї лексеми властиве і російському літературному мовленню – “мотив, мелодия песни” [15, т.3, с.233]. А отже, вислів “дѣвицы поють на Дунаи, - вьются голоси чрезь море до Киева” можна (хоча, необов’язково) перекладати “**в’ються мелодії**”. Та все ж з наступних прикладів очевидне намагання перекладачів відтворити контекстуальну семантику цього вислову з опорним елементом “голосѣ” із архісемою “звук, який видає людина за допомогою голосового апарату”: “Дѣвицы поють на Дунаи,- // Вьются голоси чрезь море до Киева” [17, с.86]; “...**Their voices fly** // Across the sea to Kiev. [17, с.87]; “...[their] **voices weave** // across the sea to Kiev [28, с.71], [29, с.26], [27, с.20]; “...And their **voices waft** // across the sea to Kiev [31, с.51]; “...their **voices mingle** across the water [and are borne] to Kiev” [30, с.23].

Отже, для відтворення семантики виразу “вьются голоси” перекладачі використовують такі відповідники: “their voices fly far”, “voices weave”, “their

voices waft ". У "Словнику української мови" подано таку дефініцію лексеми "витися": 1) літати, кружляючи в повітрі; 2) звучати переливчато [16, т.1, с.511]. Лексеми "**weave**"([25, т.12, с.239]) та "**mingle**" ([25, т.6 (2), с.468]) не відтворюють емоційно-експресивного значення лексеми "витися" та змінюють смисл оригіналу. Адекватніше у цьому контексті звучать смислові відповідники: "**waft**" ([25, т.12, с.7]) та "**fly**" ([25, т.4, с.370]), вжиті у їхньому прямому значенні, хоча вони також не зберігають емоційної насиченості твору. Т.Чижевська пропонує інший переклад цієї лексеми - "**to soar**" [24, с.92], що адекватно відтворює конотативні та денотативні риси лексеми оригіналу - "to sail or skim at a great height. Chiefly poet." [25, т.9, с.353]. Щодо відтворення лексеми "Київ" англійськими графемами, то за новими правилами передачі звучання українських власних та географічних назв англійською мовою, її треба б передавати як **Kyyiv**, але, допускаючи певне спрощення, передаємо її, звичним уже, **Kyiv**.

Ще з ширшої просторової перспективи зображене у творі наближення фатальної битви руських воїнів з половцями: "Кликну, стукну земля // вшумі трава..." [17, с.80]; "**The earth rumbled**, // The grass rustled..." [17, с.81]; "**The earth rumbled**, // The grass swished..." [28, с.66] "**The earth rumbled**, // The grass rustled ..." [29, с.24]; "**The earth resounded**, // at that signal..." [27, с.12]; "**The earth shook**, // The grass quivered..." [31, с.49]; "... **the earth throbbed**; the grass rustled" [30, с.21].

Для перекладачів цей вислів – неабияка проблема, адже звукові властивості слів підсилюють семантику вислову, а це при перекладі відтворити дуже складно. Перекладачі вдаються до покомпонентного перекладу. І.Петрова, В.Набоков, Р.Мен долають цей бар'єр неперекладності за допомогою лексеми "**rumble**" ([25, т.8 (1), с.887]), що відтворює не лише денотативне значення, а й емоційно-експресивний заряд. Лексико-семантичні варіанти лексем "**resound**" ([25, т.8 (1), с.533]), "**shake**" ([25, т.8, с.601]) та "**throb**" ([25, т.9 (1), с.367]) містять сему "*регулярного вібрування, ритмічного пульсування*", що не сприяє адекватному відтворенню староруської лексеми оригіналу. Це підтверджено і в Словнику, який уклала Т.Чижевська, вона перекладає лексему "стукну" як "**to rumble**" [24, с.332].

Одним з найцікавіших витворів поетичного генія автора "Слова о полку Ігоревім" є образ віщого співця Бояна. У творі він наділений легендарними, гіперболізованими рисами. Він настільки майстерно виконував на гусях пісні, що, здавалося, його пальці самі, як живі, стрибали по гусях і рокотали князям славу: "Боянь же, братие, не 10 соколовь // На стадо лебедьй пушаше, // Нь своя вѣщиа прѣсты // На живая струны вьскладаше; // Они же сами княземь славу рокотаху" [17, с.28].

Творчий діапазон його, обізнаність із життям – надзвичайно широка: він розтікається думками по дереву, кружляє сизим орлом попід хмарами, бігає сірим вовком по землі. Лексема Боян пов'язана із синкретичною основою *baj* - *~baj*; *~ bay* - "заклинати, зачакловувати; священний", що збереглась у деяких

давніх та сучасних тюркських мовах. У слов'янських мовах, що запозичили цей корінь з його семантикою, відповідно збереглися такі значення, як “чаклувати, ворожити; знахарювати, заговорювати; розповідати казки.” На основі етимології слова, лексему Боян можна розглядати як ім'я-епітет видатного співця, яке або приєднується до власного імені, або замінює його. Окрім цього, побутує думка про певну асоціацію з віщим сином болгарського царя Симеона (помер 927 р.) Баянусом (*Bajanus*), який, як свідчать візантійські історики, так вивчив чаклунство, що міг миттєво перетворитись у вовка чи будь-яку іншу тварину [3, с.145]. До речі, уже крилатим став вислів “Слова”: “Боянь бо вѣщій аще кому хотяше пѣснь творити, то растѣкашется мыслию по древу, шрымь вѣлкомь по земли, шизымь орломь подь облакы” [17, с.26]. У статті “Лексика й фразеологія “Слова о полку Игоревім” із погляду сучасної діалектології” [11, с.27] В.Німчук стверджує, що у давньоруських пам'ятках, говорах української та російської мов досі не виявлено відповідного дієслова (растѣкаться) та його континуантів у сполучі з іменником **мысль** або іншим словом, пов'язаним із поняттям інтелектуальної діяльності людини. Оскільки у творі цей образ подано у контексті з окремими об'єктами – тваринами: шрымь вѣлкомь по земли, шизымь орломь подь облакы, то ще минулого сторіччя було запропоновано кон'єктуру **мысль** на основі російських (псковських) говорів із значенням “білка-летяга” [15, т.1, с.334]. Це лише одне з припущень, а не загальноприйнята думка, оскільки у “Матеріалах для Словаря древнерусского языка по письменнымъ памятникамъ”, наприклад, лексему **мысль** трактують як “воображеніє”, де укладач, на підтвердження цього визначення, подає саме цей приклад із “Слова” [19, т.2, с.216-217].

Виходячи зі значення дієслова растѣкаться – “розливатися” [19, т.3, с.94], не вилучена можливість того, що в першому виданні пам'ятки **мыслью** неправильно вичитане слово мѣзгою, яке у давньоруській мові мало значення “сік дерева, смола” [19, т.2, с.240]. Отже, вислів “растѣкашется мѣзгою по древу” можна тлумачити як “розлився (весняним) соком по дереву”. З прикладу видно, що лексема “растѣкашется,” з архісемою “розливатися” є не лише у сполучі з лексемою “**мысль**”, а й з лексемами “вовк” та “орел”. А тому образи: “растѣкашется шрымь вѣлкомь по земли, шизымь орломь подь облакы” видаються неприродними.

У відтворенні цього словесного образу англомовні перекладачі вдаються до розгорненої порівняльної конструкції, намагаючись перекласти лексему “мыслию”, а не “мѣзгою”, приміром: “ Боянь бо вѣщій // Аще кому хотяше пѣснь творити, // То растѣкашется мыслию по древу, // Шрымь вѣлкомь по земли, // Шизымь орломь подь облакы. [17, с.26]; “For he, vatic Boyan, // If he wished to make a laud for one, // Ranged in **thought** over the tree, // Like the gray wolf across land ...” [28, с.30]; “Boyan the wizard // To compose a ballad for a man, // Then would he hurtle in **thought** // Through the tree...” [33, с.163]; “Boyan the Wise, // Wishing to sing of any man, // Would let his **thoughts** flow // Through the

tree of his dreams...” [17, c.27]; “For when Boyan the seer // Wished to make someone a song, // He’d range in **thought** through the tree...” [29, c.11]; “Now the wizard Boyan, // If he wanted to make a song to someone // His **thought** would range // through the trees...” [31, c.29]; “For the wise Boyan when he wished to make a song for any man, in his **thought** used to fly in the trees...” [30, c.2].

Художній твір – це цілісне мовне полотно, різнорівневі компоненти якого тісно пов’язані між собою. Відтворюючи навіть окреме мовне явище, перекладач має справу не з ізольованою одиницею тексту, а передусім з фактом мови, який поєднаний із загальною її будовою, і який, як частина тексту, міг увібрати в себе особливості та специфічні риси авторського мовлення. Урахування цих чинників усуває пошук формальних відповідників відтворюваного явища у цільовій мові. Перекладачі, занурюючись у поетичний світ “Слова о полку Ігоревім”, прагнуть віднайти найточніші вислови, адекватні образи й звороти, щоб зробити “Слово” надбанням культури рідного народу.

“Слово о полку Ігоревім” наскрізь гіперболічне. Автор, використовуючи гіперболу, надзвичайно вдало описує події 1185 року, передвіщення природи, жорстокість кровопролиття, тугу за загиблими воїнами, страждання руських жінок, біль, смуток, скорботу. Англомовні перекладачі намагалися зберегти колорит, притаманний староруській мові XII сторіччя, передати основну рису гіперболи – експресивний ефект та образно-емоційний зміст. Щоб адекватно відтворити гіперболічні конструкції, вони віднаходили або ж повні англомовні відповідники, або ж описові конструкції, чи, радше, вдавалися до калькування, уживаючи слова у прямому чи переносному значенні. Утім, як зазначає Р.Зорівчак, суть адекватності полягає в тому, що оригінал треба розглядати як систему, а не як суму елементів, як органічну цілість, а не як механічне сполучення складників. У цій системі кожен елемент має окреслену, задуману автором функцію, комунікативну й естетичну. Завданням перекладу є не копіювання елементів і структур оригіналу, а схоплення їх функцій і відтворення їх засобами рідної мови [6, с.17].

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования). М., 1990. 2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М.; Языки русской культуры. 1999. 3. Баскаков Н.А. Тюркская лексика в “Слове о полку Игореве”. М., 1985. 4. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология (на материале французского и русского языков). М., 1977. 5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. М., 1999. Т.3, 1999. Т.4, 1999. 6. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознава категорія. Львів, 1983. 7. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. М., 1969. 8. Контилов В.В. Образное слово в контексте поэтического перекладу (На прикладі творчості М. Бажана) // Теорія і практика перекладу. 1980. Вип.3. 9. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром’як, Ю.І.Ковалів та ін. К., 1997. 10. Мороховський А.Н. Стилистика английского языка. К., 1991. 11. Німчук В.В. Лексика й фразеологія “Слова о полку Ігоревім” із погляду сучасної діалектології. // Мовознавство. 1987. Вип.6. 12. Пінчук С.П. Слово о полку Ігоревім. Критичний нарис. К., 1973. 13. Потебня О.О. Естетика і поетика слова. Збірник / Пер. з рос. А.І.Колодній. Упоряд., вступ. ст., приміт. І.В.Іваньо. К., 1985. 14. Потебня А.А. Из записок по теории

словесности. Изд. М.В.Потебни. Х., 1905. 15. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. М., Т.3, 1954. 16. Словник української мови: в 11 т. К., 1971-1980. Т.2, 1971., т.4, 1973. 17. Слово о полку Игореве = The lay of the warfare waged by Igor / transl. by I.V.Petrova. Foreword by D.S.Likhachev, 1981. Moscow, 1981. 18. Слово о полку Игоревім. К., 1986. 19. *Срезневский И.И.* Материалы для Словаря Древнерусского языка по письменным памятникам: в 3 томах. Санктпетербургъ: Императорской Академии Наукъ, 1893 1903. Т.1, 1893.; т.2, 1895.; т.3, 1903. 20. *Стернин И.А.* Лексическое значение слова в речи. Воронеж, 1985. 21. *Ткач М., Данилевська Н.* Ключальний міст (джерела української міфології). К., 1995. 22. *Томашевский Б.В.* Стилистика. Л., 1983. 23. Українська літературна енциклопедія. В 5 т. К., 1988. 24. *Čizevska T.* The glossary of the Igor's Tale. Lnd., the Hagues, Paris, 1966. 25. New English Dictionary on Historical Principles. James A. H. Murray Oxford: At the Clarendon press. V.1, 1888; v.3, 1897; v.4, 1901; v.6, 1908; v.8, 1914; v.9, 1914; v.12, 1933. 26. New illustrated Webster's dictionary of the English language. N.Y., 1992. 27. Prince Ihor's raid against the Polovtsi / transl. by P. C. Crath. Versified by W. Kirkconnell. Saskatoon, Sask, 1947. III. 28. The song of Igor's campaign: An epic of the twelfth century / transl. From the Old Russian by V.Nabokov. N. Y.; Toronto, 1960. 29. The song of Prince Igor / transl., introd. and comm. by R.Mann. Eugene, Oregon, 1979. 30. The Tale of the armament of Igor, A.D. 1185: a Russian historical epic / ed. and transl. by L.A.Magnus. London, 1915. LXIII. 31. The tale of the campaign of Igor / transl. by R.C Howes. New York, 1973. 32. The tale of the campaign of Ihor, son of Sviatoslav, grandson of Oleh // The Ukrainian poets, 1189. 1962 / Sel. and transl. into English verse by C.H.Andrusyshen and W.Kirkconnell. Toronto, 1963. 33. The Tale of the host of Igor / transl. by D. Ward // Forum for Modern Language Studies. 1966. April. Vol. 2. N 2. 34. *Ward. D.* On translating "Slovo o polku Igoreve" // The Slavonic and East European Rev. 1958. June. Vol. XXXVI. N 87.

**THE HYPERBOLE IN THE ARTISTIC TRANSLATION.
(ON THE BASIS OF THE EPIC "THE TALE OF IHOR'S CAMPAIGN"
AND ITS ANGLOPHONE TRANSLATIONS)**

R.A.Sytar

*Dpt. of Translation Studies and Contrastive Linguistics
named after Hryhoriy Kochur
The Ivan Franko National University in Lviv
I Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The article is an attempt to discuss some problems of recreating the artistic values and literary qualities of the masterpiece of the Kyivan period "The Tale of Ihor's Campaign" in multiple English translations. Special attention has been paid to the semantic structure of the hyperbole in this poem. The numerous hyperboles move the reader of "Slovo" into a semi-fantastic realm thereby sharpening his perception of the reality.

Key words: hyperbole, semantic structure, hyperbolic construction, verbal images in translation.

Стаття надійшла до редколегії
22 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
17 лютого 2003 р.

П.А.Содомора, асист.,
Львівський державний медичний
університет імені Данила Галицького

ПРИЧИНИ ТА ВИЯВИ УКРАЇНІЗАЦІЇ ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ “ОДІССЕЇ” П.НІЩИНСЬКОГО)

У статті розглядається проблема відтворення побутових реалій у різночасових українських перекладах “Одіссеї” – П. Ніщинського та Бориса Тена. Ступінь українізації (у плані діахронії) визначають методи, якими перекладач користується для відтворення реалій оригіналу. У перекладі П.Ніщинського яскраво виявляється українізація оригіналу. Це явище виявляється на різних рівнях, зокрема й на фразеологічному. Також зустрічаємо явище контамінації, тобто поєднання в одному вислові української та давньогрецької національних ознак. Переклад П.Ніщинського – яскраве явище в українській перекладній літературі, насамперед щодо лексичного багатства мови.

Ключові слова: переклад, реалія, цільова мова, українізація, контамінація.

Переклад “Одіссеї” П.Ніщинського – цікаве явище в українській літературі. Цей твір стоїть на межі переходу від травестії (“Енеїда” І.Котляревського) до перекладу (“Одіссея”, “Іліада” Бориса Тена). Саме “Одіссея” в інтерпретації П.Ніщинського найяскравіше ілюструє явище українізації перекладного твору. Визначником українізації перекладу є ступінь поєднання цільової мови та мови-джерела. Тому ступінь цього поєднання – одне з питань, які потрібно осмислити на теоретичному рівні. Цільова мова здебільшого репрезентується в тексті перекладу лексемами, уведеними методом уподібнення. Мова оригіналу вноситься до перекладу здебільшого транслітерованими лексемами. Подібно й колорит мови оригіналу може зберігатися завдяки вживанню певних ситуативних відповідників, уписаних у контекст, що відповідає духові оригіналу; відтворюється атмосфера оригіналу при застосуванні методу транслітерації; продуктивним у плані відтворення національної специфіки оригіналу є метод калькування.

Дослідження показує, що на працю перекладача неабиякий вплив створює попередня творчість тієї епохи, коли здійснювався той чи інший переклад. Скажімо, праця П.Ніщинського-перекладача перебувала під великим впливом творчості І.Котляревського, а також творів Т.Шевченка. Це особливо відчутно на лексичному матеріалі твору. Загалом у перекладі П.Ніщинського виділяється кілька груп специфічної лексики: 1) фольклорна лексика, включно з фразеологізмами; 2) лексика, введена в літературу Т.Шевченком, вислови з його творів, що набули статусу фразеологізмів; 3) лексика, запозичена з “Енеїди” І.Котляревського.

Часовий чинник, а саме – епоха, у якій працював перекладач, накладає відповідний відбиток і на відтворення етномовного компонента побутових реалій. Саме тому в перекладі П.Ніщинського зустрічаємося з явищем **українізації**, тобто уподібненням тексту до ментальності та свідомості носія цільової мови. Українізація виявляється в перекладі у своєрідний спосіб: зустрічаємося із певною контамінацією, що є поєднанням образів українського

та старогрецького побуту. З проаналізованого матеріалу можна виділити два ступені цього явища: 1) повний – “хустка”; 2) частковий чи контамінований – “хитон квітчастий”, “жупан двійний”. В останньому прикладі виділяємо два підступені: а) із домінуванням грецької реалії та українським означенням – “хитон квітчастий”; б) із домінуванням української реалії та відповідним означенням оригіналу: “жупан двійний”.

Явище українізації простежується на кількох рівнях, найвиразніший з котрих – лексичний. Саме в цьому пласті реалій найбільше унаочнюється власне українізація грецького оригіналу. На лексичному матеріалі головно виявляються тенденції різних перекладачів. Окрім реалій та латентних реалій, перекладених методом уподібнення, велику роль в українізації перекладу відіграють інші лексеми, привнесені у переклад, щоб конкретизувати ті чи інші поняття, що їх позначають реалії.

Свій твір П. Ніщинський українізує переважно поетичними та побутовими порівняннями, як-от, “кучерявий” [2, т.1, с.5]. Такий епітет – яскравий фольклорний штрих, якщо йдеться про українізацію. П. Ніщинський не зберігає і двочленної форми епітета, що відіграє важливу стилетворчу роль. Натомість Борис Тен, перекладаючи цю лексему складним епітетом “пишинокоса”, витримує стиль у двох планах: зберігає стилістичний рівень перекладеного твору; у граматичному аспекті – зберігає двочленну будову означення, що характерно для епічної мови поем Гомера. Однак лексема “коса” деякою мірою насичена специфікою цільової мови. У цій групі найпомітніше виділяються лексеми (здебільшого реалії), відтворені методом уподібнення. У перекладі трапляються: *постоли, баклаги, кобзар, кобза, бричка, кожушина, походня, чарка, візок, світлиця, платте, полумисок, фотеля, кухоль, холоші, намітка, келішки, лоханя, покій, човен, шабля* та багато інших лексем, що вносять у переклад український національний колорит. Наприклад, лексема “меч” асоціюється передусім із середньовіччям. Борис Тен вживає її як ситуативний відповідник до низки лексем оригіналу, що означали двосічну холодну зброю. Проте такий ситуативний відповідник, вписаний у певний контекст (змальовано, окрім озброєння, також і одяг героя) не викликає в читача ніяких інших асоціацій, окрім співзвучних з Гомеровою добою: “...черезпліч нагострений меч перевисів, / І до намащених ніг підв'язавши сандалії гарні...” [1, с.43]. Переклад Бориса Тена розрахований на читача, обізнаного з античністю. У такому контексті читач одразу ж впізнає атмосферу давньої Греції і, відповідно, лексема “меч” не буде викликати небажаних асоціацій. Ця лексема тут нейтральна. Цілком по-іншому чинить П. Ніщинський. Лексема “шабля”, яку використовує інтерпретатор, асоціюється з українським побутом настільки сильно, що не допомагає й контекст, у який її вписано: “...гострую шаблю до боку вчепивши та підв'язавши під ноги сандалі вельми дорогі...” [2, т.1, с.14].

Впроваджена інтерпретатором українська реалія “шабля” неминуче приводить до подальших змін у деталях першотвору: герой епосу, про якого йдеться у вірші, не перевищує через плече зброї, як у першотворі, а “чінає

шаблю до боку”, як це робили українські козаки. Найбільший подив викликає те, що він ще й *“підв'язує під ноги сандалі”*, адже козацька шабля і грецькі сандалі – речі несумісні. У такий цікавий спосіб поєднується цільова мова з мовою оригіналу у перекладі П.Ніщинського.

Чи твір власне перекладено в сучасному значенні слова, чи травестовано, чи подано у ще якийсь спосіб, визначається співвідношенням кількості реалій, перекладених певним методом. Обстеживши методи, якими користуються перекладачі при відтворенні реалій оригіналу, матимемо змогу зробити певні висновки. У праці П.Ніщинського чітко виражене домінування методу уподібнення. Інтерпретатор так відтворює переважну більшість реалій оригіналу: з дванадцяти лексем тематичної групи “одяг” П.Ніщинський подає методом уподібнення десять; одну лексему – методом транслітерації, і одну – нейтральним ситуативним відповідником. Із шістнадцяти лексем тематичної групи “людське житло” П.Ніщинський методом уподібнення подає половину, другу половину відтворено ситуативними відповідниками. З п'яти аналізованих лексем тематичної групи “зброя” перекладач застосовує метод уподібнення для чотирьох із них. Реалії тематичної групи “посуд” передано методом уподібнення майже повністю (за винятком випадків, коли ту чи іншу реалію в різних місцях подають по-різному). Це ж стосується й лексем тематичної групи “музичні інструменти”.

Іншу картину одержуємо, аналізуючи переклад Бориса Тена. Скажімо, з лексем тематичної групи “одяг” одну транслітеровано (ця лексема найчастотніша), решту подано ситуативним відповідником. З лексем тематичної групи “людське житло” три подано калькуванням, решту – нейтральним ситуативним відповідником. Усі лексеми тематичної групи “зброя” подані нейтральним ситуативним відповідником. Реалії тематичної групи “посуд” частково відтворені транслітерацією (три лексеми), решта (одинадцять лексем) відтворено ситуативним відповідником, причому так, що в перекладі збережено колорит оригіналу. Для лексем тематичної групи “музичні інструменти” (дві лексеми) Борис Тен послідовно використовує метод транслітерації.

Як видно з підрахунків, кількість реалій, відтворених кожним із зазначених методів у двох перекладах – різна. Борис Тен дуже рідко звертається до методу уподібнення, ніколи не застосовує його систематично для відтворення якоїсь однієї лексеми. Цілком іншу картину бачимо в перекладі П.Ніщинського, де метод уподібнення вжито найчастіше. Більшість реалій автор відтворює лексемами, не характерними для Гомерового епосу. До того ж втрачається вкрай важлива сема незвичності, читач не відчуває чужинності, втрачається національний колорит реалій.

Інтенсивну українську барву надає також дієслівна лексика, яку впроваджує П.Ніщинський в “Одісею”: *тинятися, науськать, зжирати* – лексеми, не притаманні сучасному академічному перекладові Гомерових поем. Окрім зрозумілої українізації, така лексика вносить у переклад й елементи гумору, чого немає в оригіналі.

У перекладі П.Ніщинського зустрічаємось з явищем українізації також на фразеологічному рівні. В оригіналі сказано, що Одисей “*блукає*” (XIV, 43), у Бориса Тена – “*поневіряється*” [1, с.240], у П.Ніщинського герой поеми “*попід тинами ночує*” [2, т.2, с.14]. Трапляється також: “*рушників не давали*” [2, т.1, с.37] (йдеться про сватання). Звісно, що у давніх греків часів Гомера такого звичаю не було. Відповідно, немає в оригіналі й подібної лексеми. Не ведуть читача у світ давньої Греції й такі рядки: “*Хай тобі боги пошлють усе тєє, чого ти бажаєш – І чоловіка, й господу, і мир-тишину у семействі*” [2, т.1, с.76].

Автор перекладу мислить українськими образами, вживаючи фразеологізм “*заткнути за пояс*”, змальовуючи образ Одисея. На давньогрецькому ґрунті такий фразеологізм не міг би виникнути, оскільки греки нічого не носили за поясом, на відміну від українських козаків, що носили пістолі, заткнувши їх за пояс. Інтерпретатор уживає фразеологізми ситуативно, так відтворюючи окрему лексему чи словосполучення оригіналу.

В атмосферу українського пісенного світовідчуття впроваджують читача стійкі словосполучення-образи й фразеологізми: “*степи широкі та лани*”, “*діброва зелена*”, “*квітуча нива*”, “*висока тополя*”, “*садочок, неначе той рай*”; усталені народно-поетичні назви, як-от “*сад-виноград*”, “*пан-отець*” та інше.

Тенденції перекладачів простежуються і на прикладах відтворення суспільно-історичних реалій. П.Ніщинський відтворює лексему “агора” методом уподібнення – “майдан”. Цю лексему вживають у поезії та фольклорі. Борис Тен, навпаки, відтворює цю лексему нейтральним ситуативним відповідником – “площа”. В оригіналі, коли йдеться про поле, тобто – поодаль від міста, П.Ніщинський конкретизує образ, використовуючи слово “хутір”, чи також “город”, що передбачає окрему садибу й усе інше, пов’язане з українським селянським побутом. І навіть там, де йдеться конкретно про виноградник, П.Ніщинський не пропускає нагоди впровадити саме український народно-пісенний колорит: “сад-виноград”. Вдаючись до народної фразеології, перекладач викликає у читача асоціації саме з українським побутом: “хліба-соли вживати”. Подібно, “музика та пляси” – у П.Ніщинського, у Бориса Тена – “кіфара та співи” – дослівний переклад. П.Ніщинський мислить образами українського побуту. У читача виникає бачення саме українських троїстих музик та українських танців.

Українізація супроводжується відхиленням від високого епічного стилю, впровадженням, як уже мовилося, гумористичної тональності там, де в оригіналі вона відсутня. Одисей, перебуваючи в німфи на острові Огігія, сидить на скелястому березі і вдивляється в морську далечінь, прагнучи побачити “*хоч диму рідного краю*”. П.Ніщинський замінює зоровий образ (дим на морському обрії) образом, що пов’язаний із нюховими відчуттями: “*Диму бажаючи... понюхати*” [2, т.1, с.4]. Ця заміна не випадкова: визначена вона загальною спрямованістю інтерпретатора на гумористичний тон, ближчий до сфери народних образів та фразеологізмів. Фразеологічні гнізда навколо слів “нюхати”, “ніс” здебільшого стилістично заниженої, гумористичної тональності (кулака

понохати і т.д.). Подібне ж зустрічаємо й в “Енеїді” І.Котляревського (II, 90): “*Боги повитикали з неба носи*” [4, с.46].

У перекладі Бориса Тена збережено специфіку грецької міфології, у варіанті П.Ніщинського – навпаки, відображено українську християнську атмосферу. Борис Тен: “*Бійтесь хоч гніву богів*” [1, с.45]. П.Ніщинський: “*Божої карі побійтесь*” [2, т.1, с.16].

Подібне читаємо й в інших рядках: “*Сон-дрімота*” [2, т.1, с.71], “*з людьми хліба-соли ділити*” [2, т.1, с.7], “*немає в голові в тебе клепки*” [2, т.2, с.16], “*похолонуло на серці*” [2, т.2, с.73], “*Сварка до чуба ще дійде...*” [2, т.2, с.71]. В оригіналі, звісно, немає й натяку на щось подібне до чуба, та й, очевидно, й не може бути, адже у давніх греків не було такого поняття. Лексема “чуб”, що належить до сфери козаччини, ніяк не вписується в контекст перекладу. Відповідно, ця лексема веде за собою цілий образ, і герої давньогрецького епосу, хоч як ретельно не були б вимальовані попередні деталі їхнього образу, мимоволі в наших очах перетворюються на українських парубків.

Випускаючи ім'я богині грецької міфології Еос, перекладач відтворює лише ситуацію, вживаючи для цього звичні українському читачеві лексеми: “*В небі зійшла зірниця*” [2, т.1, с.59]. У цьому випадку лексема “зірниця” створює відповідну ситуацію, хоча втрачено образ, який так часто вживає Гомер, а саме – початок дня утотожнюється з пробудженням богині світанку – Еос.

Побут давніх греків, як і римлян, не обходився без віщунських прикмет. П.Ніщинського таке поняття, як “віщун” (варіант Бориса Тена) не задовольняє передусім тому, що воно нейтральне та позбавлене національного колориту. Він знаходить такі відповідники, які мають густе національне забарвлення та відповідні конотації. Отож, у його перекладі натрапляємо на “*знахарів та характерників*”. Цікаво, що хоча й слово “характерник” виразно грецького походження, однак відводить читача в стихію українського фольклору, зокрема в козацьку давнину [6, т.11, с.25]. Поза рамками твору залишаються ті деталі, які відтінюють специфіку суто грецького побуту. Тут, наприклад, не мовиться про те, що греки віщували з льоту птахів. У Бориса Тена – протилежна тенденція: “*хоч не віщун я й по польоту пташок*”. Майже всюди в цьому перекладі, на відміну від перекладу П.Ніщинського, впроваджено саме ту лексику, яка є нейтральною, інформативною, і водночас – близькою до оригіналу.

Часто П.Ніщинський вживає неприйнятні давньогрецькому епосові вислови української народної мови: “*ну-те лиш, лихом об землю!*” [2, т.1, с.43]. Не відходить від оригіналу Борис Тен: “*Ну-бо, облишмо цей плач*” [1, с.78]. Ця ситуація має неабияку вагу для відтворення загального колориту першотвору, адже плач посідав чільне місце в ритуалах давніх греків. Відтворюючи ситуацію, перекладач зберігає потрібний етномовний компонент, який містить у собі ця латентна суспільно-історична реалія.

Явище вживання українських фразеологізмів та висловів у перекладі епічного твору не могли залишити поза увагою літературні критики – сучасники

інтерпретатора. З цього приводу відомо дві протилежні думки: першу висловлює Трохим Зіньківський у “Замітці бібліографічній”. Критик справедливо зауважує, що вислови української народної мови (на зразок “*хропнув об землю*”) недоречні в устах героїв епосу [3, с.125]. Іншої думки дотримується А.Кримський у “Літературних замітках”: “Ніщинський добре робить, що хоче однаково облагородити всяке мужицьке слово, не боючись, що вийде комізм” [5, с.129]. Як бачимо, А.Кримський добре зрозумів основну тенденцію П.Ніщинського, палкого патріота свого краю, і недвозначно їй симпатизує.

Подібні тенденції не тільки наближують переклад давньогрецького твору до українського читача, сучасника П.Ніщинського, а й роблять його зрозумілим на емоційному рівні; насамперед – через багату, в народній мові уживану фразеологію, а також завдяки цікавим пісенним акцентам як у структурі гекзаметра, так і в сюжетних мотивах. Ось що про це пише І.Франко у листі до М.Драгоманова: “А “Одісея”, переведена Ніщинським, так хоч і для простого люду годиться: я розказував її з пам'яті в селі через кілька вечорів – і слухати її сходилась майже ціла наша слобода, чоловік по тридцять і більше, старих і молодих, і відірватись не могли” [7, т.49, с.201]. Гомерова “Одісея” в перестворенні П.Ніщинського так сподобалась селянам тому, що це – не дослівний академічний переклад, а, мабуть, радше, свого роду перевіркування, як указує сам автор. Слова І.Франка є незаперечним доказом того, що П.Ніщинський, розпочинаючи роботу над перестворенням давньогрецької поезії, зокрема “Одісеї”, не помилився у виборі принципів перекладу. Його “Одісея” – справді яскраве явище у перекладній літературі, і заслуговує на всебічний детальний аналіз як щодо мови, так і щодо рецепції античного матеріалу, зокрема реалій.

1. *Гомер. Одісея*/Пер. Бориса Тена. К., 1963. 2. *Гомер. Одісея / Гекзаметром на мову українсько-руську* перевірявав Петро Байда. Львів, 1890. Ч.1. 1892. Ч.2. 3. *Зіньківський Т.* Твори. Львів, 1896. 4. *Котляревський І.* Енеїда. К., 1992. 5. *Кримський А.* Літературні замітки // Правда. 1891. Т.3, вип.7. С. 192-193. 6. Словник української мови: В 11-ти т. К., 1970-1980. Т.1-11. 7. *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. / Редкол. С.П.Кирилюк (голова) та ін. К., 1980-1986. Т.8, 41, 49.

REASONS AND MANIFESTATIONS OF TEXT DOMESTICATION

(Based on Petro Nishchyn'skyi's *Odyssey*)

P.A.Sodomora

The Danylo Halytskyi State Medical University in Lviv

69 Pekarska Str.

79007 Lviv, Ukraine

The article deals with the problem of reproducing realia in Ukrainian translations of Homer's “*Odyssey*”: a contemporary translation of Borys Ten and an earlier translation of Petro Nishchyn'skyi. The methods of translation used by each translator define the extent of the original's domestication in the target language. The national component is sometimes lost or only partially preserved. In Nishchyn'skyi's translation we observe an interesting situation: in

one phrase two national components – the original Greek and the target Ukrainian – are sometimes present simultaneously. This is an example of contamination. Each translation was done in a different epoch, which influences its style. The translations from different periods enrich the treasury of Ukrainian literature.

Key words: translation, realia, target language, domestication, contamination.

Стаття надійшла до редколегії
15 грудня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
11 лютого 2003 р.

О.В.Бурда, аспір., Т.Р.Кияк, проф.
Київський національний університет
ім.Тараса Шевченка

ЕВОЛЮЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ МІФОЛОГІЧНИХ РЕАЛІЙ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СПІЛЬНОГО МЕНТАЛЬНОГО КОРИННЯ УКРАЇНСЬКОГО, АВСТРИЙСЬКОГО ТА НІМЕЦЬКОГО НАРОДІВ

Розглядаючи мову як елемент відзеркалення духовності (душі) народу, можна дійти висновку про те, що саме мовна своєрідність та багатобарвність виступають відповідними засобами дослідження національної ментальності народу. У німецькій та українській мовах відображено багато рис національно-ментальної ідентичності, що знайшли свій відбиток у прадавніх міфах та переказах. Давні вірування германців і слов'ян, а також етно-літературні елементи їх культур характеризуються наявністю спільних та подібних рис. Ці міфологічні мотиви по-різному фігурують також і в сучасному політичному мовленні, а це, в свою чергу приводить до появи особливих лексичних одиниць: слів-міфів, міфем, міфологем, ідеологем. Названі лексичні елементи створюють досить великий та недостатньо досліджений мовний пласт і являють собою відзеркалення ментально-національних особливостей українського, австрійського та німецького народів.

Ключові слова: національно-ментальна ідентичність, нордична міфологія, міф, міфологічна реалія, політична міфологія, слово-міф, міфема, міфологема, ідеологема.

У німецькій та українській мовах відображено багато рис національно-ментальної ідентичності та древніх архетипів мислення, що знайшли свій відбиток у прадавніх міфах та переказах. Сьогодні ці стародавні міфи "реанімують" з метою використання їх для досягнення певних політичних цілей. Окрім того, сучасне слововживання деяких усталених понять дуже міфологізоване, тому усвідомлення того, наскільки велике ідеологічне навантаження вони несуть, стає майже неможливим. Щоб зрозуміти та виявляти ці процеси, необхідно мати ґрунтовні знання та певні навички. Нашою метою стало унаочнення та розкриття цих процесів у мові та суспільстві, а також знаходження відповідників (в обох мовах) для таких лексичних одиниць, як ідеологеми, міфологеми, міфема та слова-міфи.

З огляду на це вважаємо за необхідне виокремити такі поняття:

- германська та слов'янська міфології (дослідження спільностей);
- етнографічно-літературна традиція Австрії та України (схожість мотивів);
- інтегрованість міфів у мову політики як засіб ідеологічної маніпуляції;
- інтегрованість таких лексичних елементів, як ідеологеми, слова-міфи, міфема та міфологеми у практику політичного мовлення Німеччини та України.

Актуальність даної теми очевидна, оскільки вона являє собою підґрунтя для ідеї про спільне історично-етнічне, а отже й ментальне коріння наших народів – представників європейської цивілізації.

Іван Нечуй-Левицький у праці "Світогляд українського народу" [5, с.3] зазначає, що в основі давньої української міфології лежать мотиви, спільні для всіх арійських народів: небесні з'явища, зміна літа й зими тощо. Мета давньої

української віри, як і віри інших народів, була практичною, а в основі давнього українського поганства лежав людський егоїзм. Форми українських міфів мають одну характерну прикмету: вони дуже близькі до природних (на відміну від німецької міфології, що схильна до “неестетичних велетенських міфічних образів”). Іван Нечуй-Левицький пише про численні спільні риси між образом германського бога грому Тора (Донара) і слов'янського громовержця Перуна. “Ще давні Арійці дивились на грім як на бога-воіна, котрий оплодотворяє богиню Хмару; із хмари ллється на землю живущий і плодючий дощ.” [5, с.19]

Інший дослідник, - Артур Коттерелль, - у книзі-енциклопедії “Enzyklopädie der Mythologie“ не робить різниці між германською та слов'янською міфологіями, а об'єднує їх у поняття “нордична міфологія”. Він зауважує явище схилення перед міфічними істотами слов'ян з боку багатьох народностей та племен, що населяли нордичний ареал. Серед цих образів варто виділити такі як: *Баба Яга (Baba Yaga)*, *Дажбог (Dazhbog)*, *Лісовик (Lisovyk)*, *Мати сира земля (Mati syra zemlya)*, *Перун (Perun)*, *Русалки (die Rusalki)*, *Свантовит (Svantovit)*, *Сварожич (Svarozic)*, *Триглав (Triglaw)*, *Велес (Weles)* [11, с.174-175]

Свантовит, наприклад, був богом війни слов'янських народів Центральної Європи. Збудований на його честь храм в Арконі (Рюген) було знищено у 1169 році за наказом данського короля Вальдемара. У храмі перебував ідол бога Свантовита з чотирма головами, заввишки дев'ять метрів. В усіх германських та слов'янських народів широко розповсюдженим був звичай жертвоприношення людей богу Свантовиту перед початком будь-якої важливої справи [11, с.227].

Русалки, наприклад, зображалися у південно-східному ареалі, в басейні річок Дніпра та Дунаю, у вигляді красунь-сирен, що вабили своїм магічним співом довірливих подорожніх у воду. А на півночі вони являли собою, навпаки, злих і потворних створінь із заплутаним волоссям, які затягували подорожніх з берега річки у воду, на дно [11, с.222].

Іван Нечуй-Левицький долучає до русалок і міфічних духів, що українською мовою називаються *нічки*, німецькою – “*Nachtmar*”, а російською – “*кикиморы*“. Нічки – то жіночі духи, живуть у хатах, пустують вночі по хаті і люблять прясти [4;51].

Існування таких прикладів наводить на думку про схожість розвитку ментальності давніх германців і слов'ян.

У дальшому викладенні для унаочнення схожості певних мотивів буде розглянуто приклади етно-літературної традиції Австрії та України у зіставленні, а також запропоновано гіпотезу стосовно існування цих спільних особливостей.

Джерелами прикладів слугують автентичні видання: збірка “*Die schönsten Sagen aus Österreich*“ і книга Оксани Данилевської “*Журавлиний край. Мандрівка у минуле з легендами та переказами*“.

Порівняймо розповіді-перекази, що ми наводимо нижче:

а) В одному австрійському оповіданні землі Бургенланд “Die Waldfee” (“Лісова фея”) [13, с.227] йдеться про хлопця, який одружився з незнайомкою чарівної краси і привів її жити додому, до свого рідного села. “*Man redete bald im Dorf, dass die Frau eine Vila, eine gute Waldfee sei, die das Herz des jungen Bur-schen erobert hatte.*” Чи не перегукується її постать з образом Мавки? Цитата з розповіді ”Нічні химери” (“Das Nachtvolk”) [1, с.24]: “*Звідкись з’явилась Мавка, що безтурботно гойдалася на березовій гілці. А я, - замріяно мовила вона, - люблю розмовою, чарівною своєю красою заведу будь-кого в лісові нетрі, так, що їй дороги не знайде назад.*”

На підставі цих (та низки інших) прикладів можна припустити, що образ австрійської лісової феї має багато спільного з образом української Мавки. Вони обидві гарні, молоді й привабливі, вміють і люблять співати, танцювати. Австрійське оповідання “Die Waldfee” якоюсь мірою виступає можливим продовженням історії Мавки, яку так майстерно змалювала Леся Українка у драмі-феєрії “Лісова пісня”. Драма сягає корінням глибинних пластів, що містять архетипи української міфології: як герої драми тут діють фантастичні істоти (лісовики, мавки) і земні люди. Головна тема – кохання сільського хлопця Лукаша і лісової царівни Мавки. Якщо ж в українській драмі закоханим не судилося бути разом, то австрійський народ, навпаки, створив легенду про те, як сільський хлопець одружується з лісовою феєю (царівною), вони живуть разом, народжують дітей. Проте їхнє щастя руйнує необачність чоловіка.

б) Інший приклад – оповідання землі Форарльберг “Das Nachtvolk” (“Нічні химери”) [13, с.384].

“...*Da fing das Bäumchen auf einmal von selber an, gar lieblich aufzuspielen: das eine Ästlein blies die Flöte, das andere die Klarinette, und die kleinen Zwerglein machten die Pfeiflein; das Nachtvolk aber begann einen Reigen und tanzte um das Bäumchen herum...bis zum Morgengrauen.*”

Цитата з легенди, що її вже наводили як приклад ”Нічні химери” (“Das Nachtvolk”) [1, с.24]: “*Зразу ж заворушилося все навкруг. З лісового болітця вийшов старий дідуган з білою бородою та риб’ячим хвостом – Водяник, а з ним його доньки-русалки. Позлітались звідусіль – хто в ступі, хто на мітлі, хто на кочерзі – відьми. Лементували діти нітьми аж до світанку.*”

Тут, мабуть, йдеться про дві міфологічні реалії: австр. “*das Nachtvolk*” і укр. “*нічні химери*”. З відповідних оповідань випливає, що ці міфологічні реалії дуже схожі між собою, адже дві різні автентичні легенди описують подібні явища й подібних міфічних істот: йдеться про химер-привидів (духів пророди), які збираються вночі та влаштовують ігрища, або ж вирішують якісь, важливі для них, справи. В обох переказах ці “*діти нітьми*” (“*das Nachtvolk*”) господарюють на землі аж “*до світанку*” (“*bis zum Morgengrauen*”), а потім зникають. Цей приклад теж наводить на думку про схожість міфологічних уявлень, а отже, спільність прадавніх архетипів мислення австрійського та українського народів.

с) В австрійській землі Бургенланд виникла оповідь “Die Farnsammler von Goberling“ (“Шукачі квітки папороті із селища Гоберлінг”) [13, с.240]:

“In der Thomasnacht (29. Dezember) ereignen sich allerlei Wunder. Der Samen des Farnkrauts, das in dieser Nacht im Wald blüht, ist heilkräftig und hat die wunderbare Eigenschaft, drei oder fünf Personen unsichtbar zu machen, wenn sie den Farnsamen in einem Kirchenkelch auffangen. Er verleiht seinem Besitzer auch die Gabe, verborgene Schätze zu sehen.“

В одній українській легенді “Квітка щастя“ (“Die Glücksblume“) [1, с.21] читаємо: *“Десь у хащах лісових цієї ночі (прим.: Купальська ніч, 6-го липня) зацвітає папороть. Хто знайде її квітку, що горить немов купальське багаття, тому відкриваються всі скарби, заховані під землею. Та не кожен її побачить: береже Купайло дивну квітку від злих очей і недобрих рук.“*

Отже, українська легенда про квітку щастя – *квітку папороті* – зображає обряд святкування купальської ночі, коли, за давніми віруваннями, розцвітає ця омріяна квітка. Кожен хоче її знайти, проте, рідко хто наважується шукати. В австрійській оповіді розповідається саме про сміливців, що відправилися на пошуки квітки щастя та їх пригоди. Ці дві легенди ніби доповнюють одна одну, хоча й виникли у різних народів. Відмінним є те, що в українській обрядовій традиції такі дива трапляються лише в ночі на Івана Купала, а в австрійській – *“у ніч на святого Томаса (29-го грудня)”*.

Подані приклади взято з двох автентичних, оригінальних видань, їх можна сприймати як свідчення спільного етно-ментального “настрою”. З історичних джерел відомо, що на території сучасної Австрії проживала велика кількість племен, які й закладали підвалини австрійського менталітету. Не останню роль у цьому процесі зіграли германські й слов’янські племена, які не тільки розселилися на території країни, а й переносили притаманний лише їм дух – вірування й увялення, культуру й мистецтво – на “чужий ґрунт”. Наприклад, задокументованим є факт проживання слов’ян на території Верхньої Австрії (Кампталь, Рідмарк, на річці Родель); а ще у 8 ст., в часи зведення кафедрального собору у Кремсі (Kremsmünster), були письмові згадки про існування в східній частині території сучасної Верхньої Австрії досить організованих автономних поселень слов’ян [10, с.69].

Саме це могло послужити передумовою розвитку тієї національної австрійської культури, зразки якої становлять великий інтерес для нас сьогодні. Нашою гіпотезою про причини наявності спільних рис між австрійською та українською етно-літературними традиціями, а, отже, наявності подібних елементів мислення, виступає історичне свідчення того, що германські та слов’янські племена – етнічні пращури австрійців та українців – вступали в тісний контакт між собою і здійснювали обмін на духовному рівні. Це стало причиною виникнення схожих легенд і переказів, а також наявності спільних міфічних образів у літературній та фольклорній спадщині двох народів.

Говорячи про прадавні міфи (язичницьку міфологію), а також їхній вплив на мислення народу, а, отже, використання міфологічних мотивів у народній

писемній (усній) творчості, не варто залишати поза увагою вплив давньої міфології на сучасність, а саме сучасне *політичне* слововживання. Зупинімося на деяких цікавих особливостях. Яку реальну пов'язаність між собою можуть мати міфи та політика?

Сьогодні, у повсякденному мовленні поняття “міф” або “казка” мають радше негативне навантаження. “Та це ж просто міф!” “Не розповідай казки!”, тобто: “Ти маєш хибні погляди.” У той же час зовсім інший підтекст мають “міфи успіху” – блискучі взірці успішності – що вже “виправдали” себе (наприклад, Білл Гейтс).

Як зазначає Петра Бетц [25, с.9], під сучасними “*міфами*” розуміють превалюючі результати спостережень, припущення й інтерпретації, що стосуються певної суспільної проблеми. Важливою особливістю цих міфів є те, що вони, як правило, не перевіряються. Саме тому протягом довгого часу залишається непоміченим той факт, що припущення, покладені в основу політики, є хибними. Міфи мають велику комунікативну силу, оскільки вони прості, їх легко розповсюдити.

Прикладом міфологізації слововживання виступає історично-семантична трансформація значення слова “*соціальний*” (*sozial*) [16, с.75-76]. Це запозичення з французької мови, що означає “*суспільний*” і стосується, отже, спільного життя людей та їх спільної діяльності. Перші семантичні зміни пов'язані з Руссо (видання “*Du contrat social*”) та епохою (стилю) бідермайер (“соціалізм”). В той же час, вислів “*антисоціальний*” (“*unsozial*”) увійшов до слововживання на позначення всіх провин та пороків – жадібності, підступності, марнотратства, лицемірства. Як тільки ми звільнимо слово “соціальний” від моральних і міфічних нашарувань, отримаємо абсолютно “невинне” значення: суспільно думати, відчувати й діяти. Існує ціла низка подібних слів та понять, які можна позначити як “*слово-міф*”.

Дослідник Гюнтер Набергер наводить таке визначення *міфам* (за Топіч): “*міфи – це картинки для пояснення невідомого*” [20, с.25] і говорить про заідеологізованість усіх міфічних речень. Міфічний вираз – це “порожнина”, що може містити різні ідеології. Як це, наприклад, на думку Набергера робить бюргерська ідеологія та її ідеологеми “*Anstand*”, “*Ordnung*”, “*Ehre*”, “*Fleiß*”, “*Pünktlichkeit*”, “*Stolz*” тощо.

Отже, говорячи в даному контексті про мову, варто зауважити, що, з огляду на великий ступінь заідеологізованості політичної лексики, необхідно виділяти серед інших лексичних засобів *ідеологеми* – лексеми, що мають певне ідеологічне навантаження і забарвлення.

Тепер ми звернемо увагу на інший аспект політичної міфології, а саме на безпосереднє використання *міфологем* – лексем, що мають на собі міфологічне навантаження, забарвлення, або перейняті з міфології.

Підвидом міфологем виступають специфічні семантичні елементи – *міфему* (*Mythemen*). Вульф Вюльфінг дає їм у своїй книзі “*Historische Mythologie der Deutschen*” таке визначення: “Ми називаємо міфемами *всі семантичні*

елементи, що формують міф про особу (*Personenmythos*); це можуть бути окремі семантичні ознаки або ідеологеми – наприклад, “deutsch”, “fromm” тощо, або цілий ансамбль ознак чи символів (наприклад, комбінація “Rhein”, “Eiche” і “Reichsadler”) [28, с.5]. Яскравим прикладом виступає міф про Барбароссу (“*Barbarossa-Mythos*”). Окрім того, сьогодні у ЗМІ стали популярними порівняння: Борис Бекер – “безстрашний юний Зігфрід” (“*JungSiegfried ohne jede Furcht*”), а Бісмарк як засновник рейху – “Зігфрід” (“*Siegfried*”) або “Віланд-коваль” (“*Wieland der Schmied*”).

Міфологеми нерідко можна також зустріти у брошурах, листівках і програмах різноманітних правоекстремістських організацій: *Armanen* – армани, *Gylfiliten* – гюльфіліти, *Asgard-Bund* – союз Асгард, *Wotanspeer* – меч Одина, *Wotansvolk* – народ Одина, *Met-Umtrünke* – пиття меду по колу, *Tieropfer* – жертвоприношення тварин, *Erntedank- und Sonnwendfeiern* – свято врожаю й сонцестояння, *Drachenfliiegen* – дельтапланеризм, *weltliche Kontakte* – земні контакти.

Цитата з однієї брошури:

“*Valküre geht an den Altar. Dann werden von der Ordensführerin die Götter angerufen, und bei flackerndem Licht geht die Bitte in die Nacht: “Odin-Wodan, komm zu uns!*” (Frankfurter Allgemeine Zeitung, № 26, 2001).

Ця цитата унаочнює процес відродження міфології як елементу політичного мовлення.

Інший приклад дослідила Хельга Брандес у процесі аналізу текстового матеріалу на виставці книжок для дівчат в університеті м. Олденбург [9, с.7-11]. Цікавою тут є масштабна міфологізація поняття Батьківщини (*Vaterland*) у XIX ст. з метою формування патріотичних почуттів у дівчат.

“*Das Vaterland als eine große “Familie”*. Ідеалізація поняття “*Vaterland*” (“Батьківщини”) досягається у книжці для дівчат частіш за все за рахунок ідеологічного та семіотичного зіставлення його з поняттям “сім’я”. Міф про Батьківщину – варта любові та потребуючу захисту родину, а також такі поняття, як: die “*Vaterlandsliebe*” (любов до Батьківщини), “*Treue zum Vaterland*” (вірність Батьківщині), die “*Ehre des Vaterlandes*” (шана до Батьківщини), яку необхідно обороняти, були центральними поняттями.

“*Der Kaiser als gütiger und gerechter “Vater”*. Образом доброго голови сім’ї (“*Oberhaupt der Familie*” (pater familias)) відповідає образ доброго, справедливого “батька країни” (“*Landesvaters*” (pater patriae)). Читачка, отже, може “любити” кайзера, як власного батька.

“*Das “Vaterland” als höchster Wert*”. Сестринська любов, наприклад, стоїть на другому місці після вірності кайзеру: “Вороги мого кайзера – і мої вороги також.”

“*Das heilige “Vaterland”*. Ще більша ідеологізація досягається за рахунок сакралізації поняття Батьківщини. Будь-яка жертва варта бути покладеною на вівтар Батьківщини.

Хоча й існувало слово “*Mutterland*”, проте державна ознака “походження” все ж залишилась у позначенні слова “*Vaterland*”. Окрім того, існували такі варіанти значення, як “*Gesamtvaterland*”, “*engeres*” й “*weiteres Vaterland*”, (ці ідеологеми можна перекласти лише описово, маючи контекст; оскільки в даному випадку йдеться про Австро-Угорську імперію, то можна запропонувати варіант “етнічна Батьківщина”) [17, с.279]. З ідеологічного погляду, під ними часто розуміли навіть поняття “*Landesbewusstsein*” (“*напміотична свідомість*”) або “*provinzieller Patriotismus*” (“*провінційний напміотизм*”) [17, с.280].

Для порівняння: в українській мові усі слова мають таке походження: *Батьківщина* / від “батько”, *вітчизна* / від “отець”, *рідний край* / від “рід”.

Проведений аналіз ідеологізованого або міфологізованого політичного слововживання дає змогу сформулювати висновок про те, що давні вірування германців і слов'ян, а також етно-літературні елементи їхніх культур характеризуються наявністю спільних та подібних рис. Ці міфологічні мотиви по-різному фігурують і у сучасному політичному мовленні, а це, в свою чергу, приводить до появи особливих лексичних одиниць: *слів-міфів*, *міфем*, *міфологем*, *ідеологем* (останні мають на функціональному рівні багато спільного зі словами-міфами). Ці лексичні елементи створюють великий та недостатньо досліджений мовний пласт і являють собою віддзеркалення ментально-національних особливостей українського, австрійського та німецького народів.

1. *Етнічна історія давньої України*. Колективна монографія. НАН України. Київ, 2000. С.74-76. 2. *Кухта Б.* З історії української політичної думки Київ, 1994. С.15 - 18. 3. *Лісовий В.* Культура – ідеологія – політика – Київ, 1997. С.54-60, 116-118, 60-61. 4. *Нечуй-Левицький І.* Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. Київ, 1992. С.3-7, 19-27, 49-51. 5. *Оксана Данилевська.* “Журавлиний край. Мандрівка в минуле з легендами та переказами”. Київ, “А.С.К.”, 1998. 6. *Павленко Ю.* Дохристиянські вірування давнього населення України. Київ, 2000. С.6-10, 20-21, 65-66, 32-33. 7. *Плачинда С.* Міфи і легенди давньої України. Київ, 1997. С.24-26. 8. *Свідзинський А., Жуйкова М.* Мова і культура//Сучасність. 10 жовтня 2000. С.97-99, 103-105. 9. *Brandes, Helga.* Politische Mythen und Symbole im Mädchenzeit der Gründerzeit. Bibliotheks- und Informationssystem der Universität Oldenburg, 1993 S.6-11. 10. *Cotterell, Arthur.* Die Enzyklopädie der Mythologie. Klassisch. Keltisch. Nordisch. Genehmigte Lizenzausgabe EDITION XXL GmbH, Reichelsheim, 2000. S.172-252. 11. *Damböck, Michael.* Das deutsche Jahr in Brauchtum, Sage und Mythologie: Feste und Feiern im Jahreslauf/Michael Damböck. Ardagger: Damböck, 1989. S.85-87, 52-53, 106-109. 12. *Die schönsten Sagen aus Österreich.* Gesamtausgabe. Im Auftrag hergestellte Ausgabe, Österreich, 2001. 13. *Golther, Wolfgang.* Handbuch der germanischen Mythologie (in 3 Bänden). Mundus Verlag, 2000. 14. *Dieckmann, W.* Sprache in der Politik. Heidelberg, 1975. S.75. 15. *Gordon-Wallach, Karl.* Politische Mythologie. Rudolf Zitzmann Verlag, 1962. S.74-81. 16. *Haider, Markus Erwin.* Im Streit um die österreichische Nation: nationale Leitwörter in Österreich 1866-1938. Wien; Köln; Weimar; Böhlau, 1998. S.15-25, 114-121, 284-305. 17. *Hüfner, Oliver.* Die Struktur politischer Mythen. Wiedervereinigung und Wirtschaftswunder in den Reden bundesdeutscher Politiker 1949-1969. Leske + Budrich, Opladen, 2001 S.10-11, 24-27. 18. *Klemperer V.* LTI/Notizbuch eines Philologen. Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig, 1975. S.28-42, 132-138, 153, 167. 19. *Nahberger, Günter.* “Morgen ist auch noch ein Tag”. Eine Theorie mythischer Sätze/von Gün-

ter Nahberger. Baltsmannweiler: Schneider-Verl.Hohengehren, 2000 (Phraseologie und Parömiologie; Bd.5). S.25-27, 38-45. 21. *Nationale Vielfalt und gemeinsames Erbe in Mitteleuropa*. Vorträge anlässlich der Verleihung des Anton Gindetz-Preises für Geschichte der Donaumonarchie. Verlag für Geschichte und Politik Wien; R. Oldenbourg Verl. München, 1990. S.141-143. 22. *Neckel, Gustav*. Walhall. Studien über germanischen Jenseitsglauben. Dortmund, Druck und Verlag von Fr. Wilh. Ruhfus, 1913. S.4-9. 23. *Oschlies W*. Germanismen in der politischen Mediensprache des postkommunistischen Osteuropas//Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien. Nr.28/2000. 24. *Popp H*. Ideologie und Sprache. Biblion Verlag. Marburg/Lahn. 1997. S.25-40, 65-70, 89-95. 25. *Walker, Daniel*. Mythen und Märchen in der Politik: vom Eigenleben politischer Einnahmen. Chur; Zürich: Rüegger, 1999. S.9-13. 26. *Weizsäcker R*. Im Gespräch mit Gunter Hoffmann. Berlin, 1992. S.24-30, 45-46, 77. 27. *Wenzlaff J*. Die Stabilität der politischen Sprache im Transformationsprozess beider deutscher Staaten. Frankfurt am Main : Haag und Herchen, 1998. S.23-45, 67-74, 99. 28. *Wülfing, Wulf*. Historische Mythologie der Deutschen: 1789 1918/Wulf Wülfing; Karin Bruns; Rolf Parr. München: Fink, 1991. S.3-7.

**EVOLUTION IN THE EMPLOYMENT OF MYTHOLOGICAL REALIA
AS A REFLECTION OF UKRAINIAN, AUSTRIAN AND GERMAN COMMON MENT-
TALITY ROOTS**

O.V.Burda, T.R.Kyyak

*Dpt. of German Philology
The Taras Shevchenko National University in Kyiv
60 Volodymyrska Str.
252017 Kyiv, Ukraine*

Language can be a tool of determining a nation's mentality. Many characteristics of mental identity are reflected both in German and Ukrainian, the phenomenon being recoverable from old myths and sayings. Ancient Germanic and Slavic beliefs as well as ethnic-literary elements of their cultures have similar and common traits. In recent times, these mythological motifs are also called upon to serve specific political ends, which brings about the rise special lexical units: word-myths, mythemes, mythologemes and ideologemes. The aforementioned lexical elements form a rather large but insufficiently studied vocabulary layer reflecting the peculiarities of Ukrainian, German and Austrian mentalities.

Key words: national mental identity, mythological realia, mythologeme, ideologeme.

Стаття надійшла до редколегії
16 грудня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
2 березня 2003 р.

О.С.Ванівська, викл.,
Львівський державний медичний
університет ім. Данила Галицького

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СМИСЛІВ УКРАЇНСЬКИХ ДІЄСЛІВ ІЗ ПРЕФІКСАМИ *ВІД-* ТА *ДО-* В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Англійська та українська мови різняться, зокрема, щодо власних дієслівних систем: в українській функціонує цілісна система дієслівних префіксів, тимчасом як в англійській мові аналогічні префікси (германського походження) майже вийшли з ужитку в ході історичного розвитку мови. З огляду на вказані вище відмінності мета дослідження полягає у виокремленні головних типів відповідності англійських смислів різноманітним типовим смислам української мови, які виражаються префіксальними дієсловами на *від-* та *до-*. З'ясовано, що дієслівні префікси української мови за парадигматичним значенням збігаються із семантично спорідненими прийменниками (*від-* та *до-*), однак різняться з погляду функціонування. На відміну від прийменникових дублетів дієслівні префікси передають лише результативні, а не чинні відношення перерваних (*від*) та встановлених (*до-*) між двома предметами у просторі чи двома послідовними станами у часі, де дієслова виражають дію, спрямовану на реалізацію означених відношень. В англійській мові є лише кілька англійських слів на позначення відношень *суб'єкт-об'єкт* (*off, away, back, to, out*) та деякі префікси романського походження (*de-, re-, dis-, se-*). Їх вживають на вираження більш-менш схожих смислів, проте вони відмінні за числом (10:2), функціонуванням та значенням. Внаслідок цього їхня частка у вираженні відповідних смислів порівняно невелика (2-6%), а кореневі дієслова та синтаксичні звороти становлять головну частку еквівалентних смислових висловів в англійській мові.

Ключові слова: префіксальні дієслова, значення, міжмовна еквівалентність.

Адекватність смислу, вираженого засобами двох мов, ми визначили на підставі аналізу чотирьох перекладів українських авторів англійською мовою. Було виділено 389 префіксальних дієслів, з них 216 з префіксом *від-* і 173 з префіксом *до-*. Співвідношення цих префіксальних дієслів у Словнику української мови [9] і в нашій вибірці становить незначне відхилення.

Мета нашого дослідження – виявити типові засоби вираження смислів українських префіксальних дієслів в англійській мові. В українській мові функціонує цілісна система дієслівних префіксів, в англійській же система германських префіксів зазнала докорінних змін, окремі з них стали постпозитивними префіксами [13], тобто набули статусу релятивних лексем. Дієслівні префікси латинського походження функціонують переважно у творенні термінів. Тому виявлення відповідних засобів вираження адекватних смислів мало б не лише практично-ужиткове, а й теоретичне значення.

Грунтовних досліджень з цієї проблеми немає, за винятком кандидатської дисертації Л.Квітковської [14], в якій розглядаються аналогічні питання у російській мові з використанням методики “значення-смысл”. Вона передбачає узагальнене інваріантне значення слова як інтралінгвістичний елемент лексико-семантичної системи мови та його актуалізацію у мовленні на позначення і диференціацію екстралінгвістичних понять в межах однієї системи. Так утворюється однозначність смислу вживання слова або морфеми у мовленні [16, с.36-39]. Тому кожний префікс, як і відповідний йому прийменник, позначає

конкретний тип відношень у парадигматичному плані мови. Актуалізуючись у мовленні з дієсловом, кожний префікс позначає відношення між суб'єктом/об'єктом та об'єктом, які визначають смисл префіксального дієслова, спрямованого на реалізацію заданих відношень.

Щоб розв'язати це завдання, потрібно знати, по-перше, значення префікса в парадигматичному плані як елемента лексико-семантичної системи мови і, по-друге, спосіб функціонування префікса в синтагматичному плані мовлення, тобто те, **як** впливає на зміну смислу дієслова, з яким він сполучається.

У Словнику української мови [9] префікси окремо не виділяються, їхнє значення не подається так, як у тлумачному словнику англійської мови [22]. Ці питання недостатньо розроблені в навчальній [10] та довідковій літературі, де коротко подається значення префікса **від-** – “через що; назовні; звідки” [8, т.1, с.390] та значення префікса **до-** – “дієслівний перфектний префікс” [8, т.2, с.96]. Значення префіксів в українській мові досліджував В.Льїн [3], проте він розглядав префікси лише в синтагматичному плані мовлення. Дослідник детально проаналізував усі можливі “відтінки”, яких надають префікси дієсловом. Префікс **за-**, на думку В.Льїна, надає 72 різних відтінки дієсловом [3, с.71-92]. Такий одноплановий синтагматичний підхід до виявлення “відтінків” семантики префікса неминує включати в опис відтінка суб'єкт і/або об'єкт дії та дію, її поширення на об'єкт, охоплення об'єкта його дією тощо. Однак немає єдиного – значення самого префікса та розуміння того, як воно виявляється в кожному “відтінку”. Автор розглядає вже утворене префіксальне дієслово в широкому контексті лише у зв'язку з попереднім відтінком як його розвитком. Дослідник не розглядає значення самого префікса як елемента лексико-семантичної системи мови, він виступає без суб'єкта або об'єкта і навіть без дієслова, і лише в протиставленні з іншими префіксами виявляється його власне інваріантне значення. Та й усі префікси подаються в алфавітному порядку. Досліджуючи власне значення префіксів, доцільно було б розглянути їх в антонімічних парах: **в-** - **ви-** (вбіг – вибіг); **від-** – **до-** (від'їхав – доїхав); **зі-** – **роз-** (зібрав – розібрав) тощо. Саме так вони функціонують у мовленні, утворюючи протилежні смисли дієслів.

Розгляньмо власне значення кожного із префіксів такої антонімічної пари: **від-** (**од-**, **віді-**, **оді-**) і **до-** (**ді-**). Важливо дослідити джерела виникнення кожного з них. Зв'язність і послідовність мовлення, зауважує О.Смірницький, зумовлені тим, що у мовленні висловлюються думки не тільки про окремі предмети і явища, а й про співвідношення між ними. Тому лексичні одиниці мови виражають думки про такі співвідношення і тим позначають їх [15, с.44]. Лексико-граматичну категорію слів, які позначають відношення, становлять прийменники, що етимологічно і семантично пов'язані з відповідними префіксами, напр. **від** і **від-**, **до** і **до-**, **за** і **за-** та ін. Оскільки кожний прийменник позначає конкретний **тип** відношень [2], то і відповідний йому префікс позначає аналогічний тип відношень. Однак виникає запитання, як саме позначає

конкретний тип відношень префікс і чи є якась різниця між префіксом і відповідним прийменником?

Головне значення префікса **від-**, пише В.Ільїн, - це позначення дії, спрямованої на віддалення одного предмета від іншого, тобто значення, споріднене з функцією відповідного прийменника [3, с.38]. З таким твердженням важко погодитися. Сам префікс не позначає дії, навіть спрямованої на віддалення; дія позначається коренем дієслова, а префікс позначає віддалення, точніше відношення віддалення, тобто відношення розриву контакту між двома об'єктами у випадку **від-** і, навпаки, відношення встановлення, здійснення контакту між двома об'єктами у випадку **до-**. Отже, різниця між прийменником і відповідним префіксом є лише у функціональному плані: прийменник як слово може позначати фактичні відношення (“**Від** берега, під вербами, вода була наче зеленаста” (М.Коцюб.) [9, т.1, с.551]; “**Од** дороги три тополі, легка хмарка вдалині...” (П.Тич.) [9, т.1, с.551] і потенційні, результативні з дієсловами руху: “Оленка йшла двором **від** річки” (Іван Ле) [9, т.1, с.551]. Відповідно і з прийменником **до**, напр.: “Стала вона **до** діброви учащати” (Марко Вовчок) [9, т.2, с.315]; “Зоня припала обличчям **до** Юзі” (ЛесяУкраїнка) [9, т.2, с.315]; “По діброві вітер вис, Гуляє по полю, Край дороги гне тополю **До** самого долу” (Т.Шевч.) [9, т.2, с.315].

Префікс як морфема не може функціонувати самостійно, тому він позначає ті самі відношення, але тільки як потенційні, результативні, що виникають лише внаслідок дії, спрямованої на їхню реалізацію, напр.: “Дівчина **одбігла** трохи і собі стала”¹ (П.Мирн.) “Рибалки **доплили** до Цареградського гирла” (І.Н.-Лев.). У результаті дії, позначеної префіксальним дієсловом (одбігла, доплили), суб'єкт (дівчина, рибалки) опинився у співвідношенні R_1^2 (від попереднього об'єкта) і R_2 щодо наступного об'єкта (гирла).

В ідеалі суб'єкти і об'єкти як орієнтири узагальнюються до точки у просторі або в часі: *a point in space or a point in time* [21, с.53]. Отже, значення префікса **від-** – це відношення розриву зв'язку між двома точками у просторі або часі; значення префікса **до-** зводиться до встановлення, реалізації співвідношень між двома точками у просторі або часі. Першою точкою є завжди точковий суб'єкт або об'єкт дії, а другою – орієнтир, точковий об'єкт у просторі або точка існування суб'єкта або об'єкта в часі. Будь-яка дія розглядається тут як певний предикативний стан існування суб'єкта в часі, і тому такі вислови як “означення межі у вияві дії” [3, с.43] або “означення закінчування процесу вияву дії” [3, с.45] фактично позначають реалізацію контакту суб'єкта з об'єктами у просторі: “Наздогнав валку Сила Жердяга, коли вона вже **доїжджала** до села” (С.Скляр.); “...великі м'ясисті та соковиті баклажани **достигали** найраніше” (В.Козач.). Відповідно з **від-**: “...негайно **відрядити** до Києва перший і четвертий полки

¹ Тут і далі цитати – за книгою В.С.Ільїна “Префікси в сучасній українській мові”. Звірити цитати з оригіналом не можна, оскільки автор не подавав першоджерела.

² R = relation = відношення, субскрипт R_1, R_2 – різні типи R

Богунської бригади” (С.Скляр.) або здійснення контакту суб’єкта з його попереднім або наступним станом у часі: “Тоді їх (бійців) важко було **відрізнити** від купи кукурудзяних снопів” (О.Гонч.).

Отже, при незмінності значення самого префікса – відповідних відношень – однозначний смисл префіксального дієслова визначається змінними властивостями співвідносних точкових об’єктів, які, власне, і утворюють відповідні “відтінки” префікса, описані автором: “Густа, як руно, трава й дрібненька, тонюсінька осока **доходить** до самої води” (І.Н.-Лев.) – “означення межі щодо розташування у просторі”; “Герман Гольдкремер, хоч масток його **доходить** до мільйона...” (І.Фр.) – “означення межі в обсязі”; “Не раз **доходило** до чуба, як загулялися в джгута” (І.Котл.) – “значення, пов’язане з межею в часі” [3, с.44]. Відповідно і з префіксом **від-**: а) “означення дії, спрямованої на віддалення одного предмета від іншого”: “Коли Шура, прокинувшись, **відкинула** брезент, уже світало” (О.Гонч.); “...охота до їжі **одлетіла** геть...” (М.Коцюб.); б) “видалення чогось, усунення чогось за межі”, наприклад: “Одного разу він вночі помилково **одв’язав** коня навіть у свого командира полку” (О.Гонч.); “Він говорив поволі, важко, наче **одраховував** гроші” (М.Коцюб.) тощо. Із прикладів-“відтінків” видно, що різноманітність комбінацій суб’єктів і об’єктів така, що не піддається якійсь однозначно визначеній класифікації. Але вона, власне, і зайва: той, хто говорить, сам знає суб’єкти і об’єкти у конкретній ситуації, йому необхідно лише поставити їх у відповідні відношення, щоб утворити заданий смисл, інтерпретуючи ж смисли, потрібно знати лише узагальнені відношення, бо суб’єкт або об’єкт відомі, задані ситуацією.

Однак різні смисли префіксальних дієслів можуть утворюватися і незалежно від суб’єкта або об’єкта. Вони визначаються точкою орієнтації у просторі чи часі. Розглядаючи аналогічні явища в англійській мові, А.Гурська показала, що рух від початкової точки (He went hungry) має смисл “пішов голодний”, а рух від кожної наступної точки у просторі або часі – “ходив голодним”. Відповідно “He went crazy”: 1) “збожеволів”, 2) “ходив божевільним” [11]. Аналогічно і в українській мові: рух від початкової точки у просторі або часі від попереднього стану означає початок руху або існування: “І зараз з військом **одправляйтесь** брать город...” (І.Котл.); “І тоді вперше **відчули** ми з Назаром себе людьми” (В.Козач.). Рух від кожної наступної точки у просторі або часі передає безперервний процес руху або зміни стану: “Дозорець тим часом обережно **відступав** крок за кроком до візка” (Іван Ле). Рух від останньої точки у просторі або часі означає закінчення дії суб’єкта або існування його в певному стані: “В першу світову війну Ференц три роки **відбув** у російському полоні” (О.Гонч.); “Двері самі **одскочили**, коли приятель вдарив ногою” (С.Скляр). Безперервний чи перервно-повторний процес позначається, крім префікса, суфіксом **-ува-** [12, с.51]. Так само і з префіксом **до-**: здійснення відношень контакту точкового суб’єкта з останньою точкою в часі означає кінець діяльності суб’єкта: “...не дав вінка **доплести**...” (Панас Мирний).

Здійснення контакту з кожною наступною точкою в часі виражає безперервність процесу аж до його довершення (при досягненні останньої точки в часі): “Деко́трі чоловіки **дов’язували** снопи, деко́трі рушили до панського лану” (І.Н.-Лев.); “Та, щоб **дожати** до ланового, ще копу **дожинати** пішла” (Т.Шевч.).

Тепер, коли встановлено власне інваріантне значення кожного із двох префіксів та їх роль у творенні різних смислів, розгляньмо мовні засоби вираження відповідних смислів в англійській мові. В результаті аналізу відповідних мовних засобів вираження адекватних смислів встановлено п’ять рівнів відповідності: 1) повна відповідність префікса і основи дієслова; 2) відповідність лише префікса; 3) відповідність лише основи дієслова; 4) смислова відповідність безвідносно засобів вираження; 5) втрата або неточність інформації.

З огляду на значні розбіжності у функціонуванні префіксальних дієслів при позначенні результативних співвідношень між об’єктами у просторі та послідовними станами суб’єкта або об’єкта в часі їх доводиться розглядати окремо. Це зумовлено двома причинами. По-перше, внаслідок руху в просторі суб’єкт або об’єкт може опинитися у будь-якому відносному становищі незалежно від якості рухів, що дає змогу вільно утворювати антонімічні смисли префіксального дієслова з відповідним антонімічним префіксом, напр.: “Рибалки **доплили** до Цареградського гирла” (І.Н.-Лев.); → Рибалки **відплили** від Цареградського гирла. Інша річ, коли йдеться про зміну стану суб’єкта або об’єкта: у цьому випадку результативний стан суб’єкта або об’єкта повністю залежить від якості дії, спрямованої на відповідну зміну, і саме це не допускає утворення протилежного смислу дієслова з антонімічним префіксом, напр.: “...то ж він пішов у Таврію, щоб було чим весілля **одбути**” (М.Коцюб.) –/→ щоб було чим весілля **добути**; “На моїй сумній могилі **віддихніть** вряди-годи” (П.Граб.) –/→ **додихніть** вряди-годи. По-друге, неможливість трансформувати смисл пояснюється ще й тим, що зміна становища суб’єкта або об’єкта у просторі має необмежені можливості маневру, і зворотнього руху також. Зміна стану суб’єкта або об’єкта різко детермінується: 1) лише одним напрямком – від попереднього до наступного, не допускаючи зворотної зміни; 2) безпосереднім настанням одного стану за іншим, що не допускає жодних уточнень відстані у часі між ними.

Отже:

1. Відповідність префікса і основи. Дієслова з префіксом **від-** :

а) зміна положення суб’єкта або об’єкта позначається відповідно словами **off, away, back**, крім того, відзначаються префікси **dis-, re-, se-**. Тут здебільшого трапляються дієслова руху: to throw, drive, chase, pull;

б) зміна стану суб’єкта або об’єкта: цей тип смислів майже втричі перевищує смисли зміни положення. Відповідність префікса **від-**: **off, away, re-**, напр.: “Толстой хай собі як хоче, – **відрізала** Катря, – а я буду на шахтах!” – Tolstoy can do as he pleases, Katria cut him off [1, с.33; 17, с.45].

Вживання слова **away** у зміні стану вимагає додаткового пояснення. Між двома станами у часі не може бути відстані, отже, вживання слова **away** може видатися невідповідним до його значення, напр.: “Щоб **одігнати** його (сон) “ – To chase away the sleep. [4, с.340; 18, с.25]. **Away** може позначати віддалі між двома станами лише як перехідний стан від попереднього (сну) до наступного (його зникнення) [16, с.69].

Дієслова з префіксом **до-**:

а) зміна положення суб’єкта або об’єкта у просторі: префіксові **до-** відповідає прийменник **to** “відношення контакту з кимось, чимось” [7, т.2, с.531] і слово **up** із узагальненим значенням контакту з об’єктом в будь-якому напрямку – від вертикального до горизонтального [16, с.54]. “Ось він **дійшов** до купи піску” – Presently he came to a mound of sand [6, с.241; 20, с.70]; “Кажеш, Шведа не **доженемо**” – You say we won’t catch up with Shved? [6, с.235; 20, с.57];

б) зміна стану суб’єкта або об’єкта. Відзначена відповідність префікса **до-** слову **out** і префіксові **ad-**. Напр., “Моїй душі є до чого **дослухатися**” – My soul has more important things to listen to [1, с.10; 17, с.20]; “... обходячи Олешки – містечко вільних моряків, що цілими купами **доживали** тут на дешевині...” – ... retired old generals who flocked to Oleshki in droves to live out their days on dirt-cheap provender [6, с.236; 20, с.60]. Відповідність відношень **до-** і **out** слід пояснити: в обох випадках точкою орієнтиру в часі є одна і та ж – остання. В українській мові “динаміка” існування стану суб’єкта доходить до цієї точки (**до-живали**); в англійській існування суб’єкта виходить за межі відношень включення (in), тобто **out** – “назовні” тієї самої точки. Звідси, live out their days – не просто творча знахідка перекладача, а норма функціонування слова **out**, напр.: “...голова старого геть сховалась під капелюхом,... що їх **доношують**, вийшовши на пенсію” – ... a squashed felt hat hiding his head, one of those ancient hats which the furnace attendants wore out after retiring [1, с.22; 17, с.33].

2. Суто префіксальна відповідність. Префікс **від-** а) зміна положення: **back, off, away**; напр., “...**одтиснеш** ляхів до самої Случі” – We will drive the Poles back to the river Sluch [5, с.43; 19, с.34]; “**Відчалили** у найтемнішу пору” – So, they pushed off in the darkness hour [6, с.233; 20, с.55]; “Дими **одлетіли** у небо” – And the smoke had drifted away [4, с.348; 18, с.30]; б) зміна стану: **re-, off, back**, наприклад: “...то й Данилко, мабуть, ходитиме, доки й ноги не **відпадуть**” – ...so I guess you’ll also roam around till you’ve walked your legs off [6, с. 224; 20, с.37]; “...наче природа аж тепер схотіла **відновити** оту рівновагу поколінь” – ...as if Nature were suddenly in a hurry to restore her balance of old and young [6, с.225; 20, с.40]. Префікс **до-** на цьому рівні відповідності не відзначено у вибірці.

3. Виключно коренева відповідність префіксальних дієслів. З огляду на структурні розбіжності в системах дієслів у зіставлюваних мовах переважна більшість смислів українських префіксальних дієслів (95 – 100%) передається кореневими дієсловами в англійській. Відповідність смислів пояснюється рівнозначністю завершення реалізації відношень (**від-** і **до-**) між об’єктами або станами в українській мові і цілісністю одноактної дії в англійській, напр.: **від-**

почивати – to rest, **від-сунути** – to push, **од-повів** – answered, **від-чув** – felt та ін., наприклад: “...по сажі тій сліди, як по снігу, **відпечатуєш**” – ...you print your footsteps in that soot like it was snow [1, с.50; 17, с.63]: “Рибалка... **відійшов** далі по берегу...” – The fisherman... went farther down the shore... [6, с.214; 20, с.17]; “Тут Іван сів **одпочити**” – Here Ivan sat down to rest [4, с.319; 18, с.10]; “...куди ворони не **долітають**...” – ...where a crow will not fly... [4, с. 353; 18, с. 34]; “...та хіба **допоможеш** їм у такий шторм?” – ...but how can we help them in this storm? [6, с.227; 20, с.43]; “...газда **доглядає** їх добре...” – ...their master tended them conscientiously [4, с.348; 18, с.30].

4. Смысловая відповідність префіксальних дієслів безвідносно до способів вираження того самого смислу в англійській. Різноманітність англійських висловів така, що не піддається послідовній класифікації: “... надходить умовлена година, **відбувається** жадане” – What he wished for was coming true [6, с.240; 20, с.67]; “І похорон **відбувся**” – And the funeral was held [6, с.215; 20, с.19]; “**Відмовчувався**” – He had said nothing [1, с.21; 17, с.33]; “**Одкрив** зуби Микола” – Mykola replied showing his teeth [4, с.330; 18, с.18]; “Не **діждуть** вони цього” – They will never succeed in that [5, с.51; 19, с.42]; “...тому що до старості **дожити** в таких умовах – це проблема” – ... it will be difficult to reach old age with such polluted air [1, с.19; 17, с.30], та ін.

5. Повна або часткова втрата інформації, напр.: “...як наші за себе **одячили**” – People liked to recall the Cossack exploits [5, с.33; 19, с.26]; “...од серця голосить і до плачу **доводить**, а сам підведе вгору очі, наче бачить таке, чого видючий зроду не побачить” – ...he sang he raised his eyes as if to see things ordinary mortals could not with open eyes [5, с.12; 19, с.7]. Вислів “as if to see” виражає обставину мети дії, а не самої дії. Точніше було б “as if he saw”. “Ніщо теє не оборонило ляхів... і **допекли** козакам і поспільству до самого серця” – Yet none of these much helped the Poles who were hated by the common people [5, с.18; 19, с.12]. “Козаки і поспільство” в той час були різними верствами населення (not common people). Крім того, “допекти комусь до самого серця” – це значно сильніший вислів, ніж просто “ненавидіти”.

З парадигматичного погляду дієслова в обох зіставлюваних мовах позначають абстраговану якість дії (бити, *beat*). У синтагматичному ж плані в англійській мові (за відсутністю дієслівних префіксів германського походження) дієслова позначають конкретну дію між суб'єктом та об'єктом, обмежену у просторі або часі, з позначеними словами: експліцитно (came **to** something) або імпліцитно (came **off** something), **away** (from something), **out** (of something), **back** (to something). В українській мові уточнена дія виражається як обмежена у просторі або часі через відношення між суб'єктом і об'єктом за допомогою дієслівних префіксів (**від-**бити, **до-**бити). Відмінність у функціонуванні та значеннях слів і префіксів в англійській мові обмежує їх у передачі еквівалентних смислів українських префіксальних дієслів, які виражаються передусім кореневими дієсловами та еквівалентними словосполученнями.

1. *Гончар О.Т.* Собор: Роман. К., 1989. 2. *Гупало С.М.* Значення і функціонування прийменників for та against в сучасній англійській мові: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. Львів, 1994. 3. *Льїн В.С.* Префікси в сучасній українській мові. К., 1953. 4. *Коцюбинський М.М.* Тіні забутих предків: у 3 т. К., 1965. Т. 2. 5. *Куліш П.О.* Чорна Рада. Хроніка 1663 року: у 2 т. К., 1989. Т.2. 6. *Яновський Ю.І.* Вершники. К., 1984. 7. Англо-український словник: у 2 т. / Склав М.І.Балла. К., 1996. Т.1-2. 8. Етимологічний словник української мови: у 7 т. К., 1982, 1985, 1989. Т.1-3. 9. Словник української мови: в 11 т./Ред.кол.: І.К.Білодід та ін., К., 1970-1980. Т.1-11. 10. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / ред. І.К.Білодіда. К., 1969. 11. *Гурская А.И.* Семантическая структура английских бифункциональных глаголов to go, come, get, run, fall: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. Львов, 1975. 12. *Гурская А.И.* Сопоставление категориальных значений вида в русском и английском языках // Обучение профессиональному общению на русском языке иностранных студентов медицинского вуза. Львов, 1985. 13. *Жлуктенко Ю.А.* Постопозитивные глагольные приставки в современном английском языке: Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. М., 1954. 14. *Квитковская Л.И.* Лексико-грамматические средства выражения значений некоторых русских глагольных приставок в современном английском языке: Автореф. дисс. ... канд.філол.наук. К., 1980. 15. *Смирницький А.И.* Синтаксис английского языка. М., 1957. 16. *Goursky S.E.* The Idiomatic Heart of the English Language. Vishcha Shkola. Lvov, 1975. 17. *Honchar O.* The Cathedral: A novel / Transl. from the Ukr. by Y. Tkach and L. Rudnijtzky. Washington; Toronto, 1989. 18. *Kotsiubynsky M.* Shadows of Forgotten Ancestors: A novel / Transl. from the Ukr. by M. Carynyk. Littleton; Colorado, 1981. 19. *Kulich P.* The Black Council: A novel /Abridged and transl. from the Ukr. by George S.N. and M. Luckyj. Littleton: Colorado, 1973. 20. *Yanovsky Y.* The Horsemen: A novel /Transl. from the Ukr. by S. Sinhayivsky. K., 1989. 21. Longman Dictionary of Contemporary English. 1978. 22. The Universal English Dictionary of the English Language edited by H.C.Wyld. Routledge and Kegan Paul Limited. London, 1961.

WAYS OF EXPRESSING SENSES OF UKRAINIAN VERBS WITH THE PREFIXES *ВІД-* AND *ДО-* IN ENGLISH

O.S.Vanivska

Dpt. of Foreign Languages

The Danylo Halytskyi State Medical University in Lviv

69 Pekarska Str.

79007 Lviv, Ukraine

English and Ukrainian differ in their respective verbal systems, with the Ukrainian verbs possessing a system of verbal prefixes, whereas similar English prefixes (of Germanic origin) have practically fallen out of use. In view of the above-mentioned difference this research aims at identifying the main types of English equivalent sense expressions for various typical senses expressed by the Ukrainian verbs with the prefixes *від-* and *до-*. These Ukrainian verbal prefixes have been found to coincide in their paradigmatic meanings with semantically cognate prepositions (*від-* and *до-*) but they differ in functioning. Unlike their respective prepositions the verbal prefixes denote only resultant (not actual) relationships of contacts severed (*від-*) and established (*до-*) between two objects in space or two consecutive states in time. The unambiguous sense of any prefixed verb is determined by the properties of the subject and the object thus correlated. Only a few English words denoting similar relationships (**off**, **away**, **back**, **to**, **out**) and some prefixes of Romance origin (**de-**, **re-**, **dis-**, **se-**) are

used to express more or less similar senses, but their share in equivalent sense expressions is comparatively small (2 to 6%). On the other hand, root verbs and syntactic phrases constitute the bulk of equivalent sense expressions in English.

Key words: prefixed verbs, meaning, interlanguage equivalence.

Стаття надійшла до редколегії
18 листопада 2002 р.

Статтю прийнято до друку
12 лютого 2003 р.

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ

Р.О.Домбровський, доц.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

РЕКОНСТРУКЦІЯ ЛАТИНСЬКИХ СУФІКСІВ -ОТТУ, -АТТУ

Функціонування суфіксів *-ottu*, *-attu* у латинській мові етимологічно не засвідчується. Його можна констатувати лише через *рефлекси* у романських мовах. На підставі цих мов можна стверджувати, що у вульгарній латині їх вживали на утворення назв тваринок, молодих тварин, рідше – молодняка дерев. Названі суфікси зберегли тотожне значення у романських мовах і тільки в окремих випадках їхня семантика і дистрибуція розширилися. Серед дослідників відсутня єдність поглядів щодо походження цих суфіксів. Більшість дотримується думки, що вони виникли внаслідок аблаута (апофонії) як варіанти суфікса *-ittu*. Однак теорія апофонії наштовхується на відчутні труднощі, а тому питання про походження суфіксів *-ottu*, *-attu* залишається відкритим.

Ключові слова: суфікс, романські мови, зменшувальність.

Суфікси *-ottu*, *-attu*, подібно до суфікса *-ittu*, включають – як основний значущий компонент – гемінату *-tt-*. Як в латині, так і в романських мовах продуктивність моделей з цими суфіксами, частотність утворених ними похідних значно нижча, а сфера вживання вужча супроти похідних, утворених суфіксом *-ittu*. Лінгвісти досліджували їх лише попутно з вивченням суфікса *-ittu*^{*}, тому далеко не всі проблеми, зв'язані з цими суфіксами, достатньо ясні. Не вирішене питання про їхнє походження, про співвідношення з суфіксом *-ittu*. Виникає питання: чи ідентичний компонент *-tt-* в цих суфіксах компоненту *-tt-* в суфіксі *-ittu*? Більшість лінгвістів, які досліджували групу суфіксів з *-tt-*, дає на це питання позитивну відповідь, зазначаючи все таки, що деривати, утворені суфіксом *-ittu* і суфіксами *-ottu*, *-attu*, принаймні в межах латині, істотно розрізняються. Обидва суфікси (*-ottu*, *-attu*) безпосередньо не засвідчені текстами та епіграфікою, але за даними романських мов можна судити, що в народній латині вони використовувались для утворення назв дитинчат тварин, молодих тварин, рідше – молодих дерев. Таке саме значення властиве утвореним ними демінутивам у романських мовах, і лише в окремих випадках згадані суфікси розширили свою семантику і дистрибуцію. Тому, на противагу до антропонімів з суфіксом *-ittu*, в дериватах, утворених суфіксами *-ottu*, *-attu*, з самого початку переважало значення міноративності, яке могло супроводжуватися відтінком позитивної, а інколи негативної оцінки.

На думку з Б.Хассельрота, суфікси, які містять *-tt-*, незважаючи на спільне походження, розійшлися настільки, що кожний з них створив власне семантичне ядро [5, с.102]. Відносно виникнення суфіксів *-ottu*, *-attu* у Б.Хассельрота немає визначеного погляду. Іноді у нього появляється думка, що ці суфікси запозичені, так би мовити, в готовому вигляді, тобто вже з опорними голосними з галльської (кельтської) мови [5, с.41]. Але врешті решт він без особливої впевненості

---

* До важливих досліджень, присвячених суфіксу *-ittu*, належать [1; 4; 5; 6].

приєднується до думки про апофонічний шлях їхнього утворення і тому називає їх апофонічними варіантами *-ittu* [5, с.102]. З цієї точки зору розглядає питання і Г.Рольфс [8, с.455–456]. К.Гренджент, який наводить тільки суфікс *-ottus*, але без жодного латинського прикладу (подаються італійські *aquilotto, casotto*), вважає його походження невідомим [3, с.21]. Б.Хассельрот пише, що теоретично всі голосні фонемі могли утворювати з *-tt-* самостійні суфікси, але на практиці *-otta, -utta* представлені лише в декількох словах окремих ретороманських діалектів [5, с.132].

Прихильником автохтонної теорії походження суфіксів, які містять *-tt-*, був російський вчений Г.Я.Туровер [1, с.314–327]. Він розглядає явище гемінації як один із способів посилення експресивності слів. Але на відміну від своїх попередників, які дотримуються головно молодогограматичної методології, Г.Туровер, урахувавши відповідні вказівки А.Мейє (A.Meillet. *Esquisse d'une histoire de la langue latine*. P., 1928), А.Граура (A.Graur. *Les consonnes geminées en latin*. P., 1929), Я.Горецького (J.Horecký. *K otázce geminat v latinčine...* Bratislava, 1948 і *Fonologia latinčiny*. Bratislava, 1949), намагається знайти причини появи суфіксів *-ittu, -ottu, -attu* в самій системі латинського словотвору. Автор доходить висновку, що “сама модель поменшувального суфікса з *-tt-* була створена в системі латинського словотвору, тому що в цій системі існувала тенденція до використання гемінати як засобу експресії”. Зрештою, він сам визнає, що його припущення тільки більш ймовірне, ніж інші, і для його остаточного обґрунтування необхідні додаткові дослідження [1, с.327].

Не цілком ясний сам процес утворення апофонічних варіантів суфікса *-ittu*. Щоби могли виникнути такі утворення, як **lup-attus, *urs-attus*, потрібно було, щоби суфікс *-attus* виділився шляхом перерозкладу в дериватах, де *-tt-* приєднувалось до основи на *-a*. За таких умов можна було б припустити появу з *lupa* (жін.р.)+*ttus*>*lup-attus*, з *aquila*+*ttus*>*aquil-attus*. У цих словах *a* тільки родовий формант, і слід думати, що в дериватах **lupattus, *ursattus, *aquilattus* до основи приєднувався вже готовий суфікс *-attus*. Але яким чином він сформувався насправді, залишається загадкою. Подібні труднощі виникають і при поясненні дериватів, утворених суфіксом *-ottus*, хоч в латині існують деякі слова, які включають дериваційний елемент *-ot-*, наприклад, *luno Carp-ot-ina* (Авзоній, IV ст.н.е.). Але нема даних, щоби розв'язати питання про генетичний зв'язок указаної дериваційної морфемі з дуже пізнім суфіксом *-ottu*.

Деривати, утворені суфіксами *-ottu, -attu*, не зустрічаються у власне латинських джерелах, але їхнє існування засвідчено романськими мовами. Кр.Ніроп виводить французькі суфікси *-ot(-otte), -at* з латинських *-ottus, -attus* і вважає їх варіантами суфікса *-ittu* [7, с.140–142]. Таким самим чином пояснюються їхні італійські, іспанські, провансальські, португальські відповідники.

Деривати, утворені суфіксом *-attu* від *aquila, cervus, corvus, lupus*, наявні у всіх західних романських мовах, і їх корелятивність не може бути випадковою. Всі вони походять від одного спільного (мабуть пізньолатинського) джерела.

Відносно французького *verrat*, засвідченого в кассельських голосах (кін.VIII – поч.XIX ст.), А.Доза вважає, що це слово утворено від французького *ver* < *verrem** суфіксом *-at* [2, с.746]. Не виключена все ж таки можливість походження цього слова від готового латинського етимона. Але якщо припущення А.Доза вірне, то суфікс *-at* повинен був існувати ще до сформування французької мови. Суфікс *-attu* в романських мовах, принаймні в їхніх літературних варіантах, перестав бути продуктивним. Він вживався, як правило, для утворення назв молодих тварин і дерев, а в рідких випадках, метафорично, з вираженням значенням міноративності – і для назв осіб. Таким, звичайно, було значення цього суфікса в народній латині.

Дистрибуція рефлексів суфікса *-ottu* значно ширша. Його міноративність найчастіше ускладнюється значенням пестливості, зрідка – зневажливості. В італійській мові за допомогою суфіксів *-otto*, як і *-atto*, утворюються назви молодих тварин: *aquilotto*, *galotto*, *balenotto* і ін. Це його єдина функція у південноіталійських діалектах [8, с.456], і можливо, що такою самою була у пізній народній латині. Але в романських мовах ця функція розширюється: *-ottu* перетворюється у повноцінний демінутивний суфікс і приєднується до основ, що означають особи і предмети. В італійській і іспанській мовах його продуктивність нижча від основних демінутивних суфіксів, але у давньофранцузькій і давньопровансальській він використовувався широко і зберігся як живий суфікс дотепер.

1. *Туровер Г.Я.* Вопросы развития уменьшительных суффиксов в поздний период существования латинского языка//Учен.зап. I МГПИИЯ. М.; 1957. Т.V. 2. *Dauzat A.* Dictionnaire étymologique de la langue française. P., 1938. 3. *Grandgent C.H.* An introduction to Vulgar Latin. London, 1908. 4. *Haberl R.* Die romanischen Suffixe mit -cc- und -tt-//Zeitschrift für romanische Philologie. 1910. Bd.XXXIV. 5. *Hasselrot B.* Etude sur la formation diminutive dans les langues romanes. Uppsala, 1957. 6. *Kuryłowicz J.* Les suffixes romans -iccus, -ittus etc.//Onomastica. 1965. Rocz. X. 7. *Nyrop Kr.* Grammaire historique de la langue française. Copenhagen, 1908. T.III. 8. *Rohlf G.* Grammatica storica della lingua e dei suoi dialetti/Trad.Di T.Franceschi e M.Caciagli Fancelli. Torino, 1969. T.III.

THE RECONSTRUCTION OF THE LATIN SUFFIXES *-OTTU*, *-ATTU*

R.O.Dombrovskyi

Dpt. of Classical Philology
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine

The suffixes *-ottu*, *-attu* are not etymologically attested in Latin. However, their functioning can be stated owing to reflexes in the Romance languages. On the evidence of those languages one can maintain that Vulgar Latin employed the suffixes to form the names of cubs and younger animals, more seldom – those of undergrowth and saplings. The suffixes in ques-

* *verrat* семантично спростилося в результаті втрати непохідного *ver*.

tion have preserved identical meanings in the Romance languages, expanding their semantics and distribution but occasionally. The researchers are not unanimous as to the origins of the suffixes, for the most part believing them to be outcomes of vowel gradation as variants of the *-ittu* suffix. However, this theory faces enormous difficulties, therefore the question of the *-ottu*, *-attu* origins remains open

Key words: suffix, Romance languages, diminutiveness.

Стаття надійшла до редколегії
21 грудня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
15 березня 2003 р.

**О.П.Василевська, аспір.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка**

МІСЦЕ ДІЄСЛОВА-ПРИСУДКА В РЕЧЕННІ (на матеріалі творів пізньої латини)

У статті вивчено місце розташування дієслова-присудка у реченні, з'ясовано чинники, які спричиняють його рухомість у текстах різної хронології.

Ключові слова: синтаксис латинської мови, розташування присудка.

Порядок слів у реченні є однією з основних проблем синтаксису і тому досить широко досліджується в сучасній лінгвістичній науці. Адже, за визначенням В.Шевякової, порядок слів – це ніби “каркас” найменшої комунікативної одиниці – речення, в який вкладаються “цеглини” слова [6, с.35]. Однак особливу увагу сучасні мовознавці зосереджують на місці дієслова-присудка. Це пов'язано із розробленням питань структурного синтаксису, де дієслово, згідно з вербоцентричною концепцією Л.Теньєра [5], є центром багатоярусної ієрархічної структури – фрази, що керує її організмом. У галузі цих досліджень, на нашу думку, важливим є не лише констатація факту того чи іншого місця дієслова та залежних від нього членів речення, а й дослідження поступової зміни порядку слів, що відбувається в процесі розвитку тієї чи іншої мови. Саме тому проблема порядку слів у латинській мові, зокрема в латинській мові пізнього періоду, а особливо питання про місце в реченні дієслова, видається нам дуже суттєвою. Адже саме в цей період відбувається поступовий розвиток романських мов, і у синтаксисі пізньої латини відображено зміни, які визначені поступовим переходом до прогресивного порядку слів.

У цій статті ми розглянемо місце дієслова-присудка у головному і в підрядному реченнях у творах ранньосередньовічної латинської мови, і, порівнюючи його з місцем дієслова у творах класичної латини, відмітимо та проаналізуємо зміни, що відбулися, а також пояснимо причини цих змін.

Питання про порядок слів у латинській мові вивчало багато лінгвістів, йому присвячена чотири томова праця Ж.Марузо [14, 15], дослідження Г.Вейля [21], А.Шмідта [19], Е.Ріхтер [17], К.Фосслера [20], Е.Реферовської [4], Л.Іванової [2], та багатьох інших. Розглядаючи місце дієслова в реченні класичної латини, вчені роблять однотайний висновок, що в літературній мові цього періоду дієслово здебільшого займало прикінцеве положення. Зокрема в головному реченні дієслово займає прикінцеве положення у творах Цезаря – 83 % [12, с.404], Цицерона – 55 %, Саллюстія – 75%, Лівія – 63 % [4, с.89], Тацита – 57 % [16, с.52], воно також переважає і у творах багатьох інших авторів. Саме таке положення, на думку дослідників, було нейтральним і не мало логічного наголосу. Проте, хоча кінцеве положення і переважало, дієслово могло виступати в середині та на початку речення, до того ж на початку речення зазвичай ставили те дієслово, на яке падав логічний наголос. Таке його

вживання було успадковане ще з індоєвропейської прамови, де, за свідченнями Б.Дельбрюка [9, с.17] та Ш.Баллі [1, с.233], у головних реченнях воно могло вживатися і в середині, і наприкінці й ставитися на перше місце, якщо воно було наголошеним. Частотність того чи іншого положення дієслова в класичній латині лінгвісти пов'язують з особливостями стилю, експресивністю мови та індивідуальною манерою автора. Наприклад, Ж.Марузо [15, с.83] вважає, що часом серединне положення дієслова впливає з потреб метрики; Й.Гофман [12, с.403] зазначає, що прикінцеве положення було характерним здебільшого для творів істориків та Катона, серединне – для ораторів та поетів, а початкове положення досить часто трапляється в істориків та епічних поетів і виступає тут передусім у безсполучниковій поступовій розповіді, як засіб, за допомогою якого наголошене положення дієслова має замінити сполучники, що пов'язують речення.

Що ж стосується підрядного речення, то як зазначив Ш.Баллі [1, с.242], його структура була менш вільною, ніж структура головного речення, а дослідники латинської мови стверджують, що дієслово частіше вживається наприкінці підрядного речення, ніж головного. Наприклад, у Цезаря співвідношення кінцевого положення в головному та підрядному реченнях відповідно становить 83-93%, у Саллюстія –75-87%, у Катона –70-86%, у Тацита –57–86%, у Лівія –63-79%, у Цицерона –55-62%, у Плінія Молодшого –50,5-68%, у Петронія –51-67% [4, с.89].

Таке вживання дієслова в підрядному реченні Б. Дельбрюк пояснював тим, що оскільки більшість підрядних речень стоїть перед головними, то прикінцеве положення має бути наголошеним, і у сильнішому виділенні має відчуватися напруження, з яким очікується головне речення [8, с.77]. Отже, можливо, саме такою наголошеною позицією можна пояснити причину досить тривалого збереження прикінцевого положення дієслова у підрядному реченні.

У латинській мові пізнього періоду відступ від норм класичної латини досить помітний. Це найбільше стосується розташування дієслова в головному реченні, де прикінцеве положення поступово перестає бути панівним (у *Peregrinatio* це тільки 24,7%, у Григорія Турського – 50,5%, у Фредегарія – 36,1%), і воно вже поступово пересувається до середини (в *Peregrinatio* – 50%, у Григорія Турського – 33,9%, у Фредегарія – 54,3%):

Egredienti autem episcopo omnes ad manum accedent (*Peregr.* XXV, 4) – А коли єпископ виходить, усі підходять до руки.

Hic primus staticulum adorandum diaboli instigatione constituit, qui et stellas et ignem de caelo cadere falsa vertute hominibus ostendebat (ГТНФ. I, 5) - Він першим, за вказівкою диявола, встановив ідола для поклоніння і химерним дивом показував людям зірки та вогонь, що падають з неба.

110 ann. cum implisset Joseph, moriturē (Fr.Ch. II, 2) – Коли Йосифу сповнилось сто десять років, він помер.

Ministerium autem omne genus aureum gemmatum *proferetur* illa die (Peregr. XXV, 8) – Виносять цього дня і різноманітний золотий, прикрашений коштовним камінням посуд.

David autem *genuit* Salamonem de Bersabee (GTHF. I, 12) – А Давид породив Соломона від Вірсавії.

Ab hoc loco usque ad Salamonem et ad aedificationem templi *numeratur* anni 480 (Fr.Ch. II, 3) - Відтоді до правління Соломона і до спорудження храму налічується чотириста вісімдесят років.

Збереження переваги прикінцевого положення в Григорія Турського можна пояснити його прагненням дотримуватися класичних зразків, проте, при порівнянні частотності вживання дієслова наприкінці речення в його творі та у творах істориків античності, відчутна тенденція до зміни кінцевого положення на серединне. На початку речення переважно вживають дієслова у формі наказового способу та *conjunctivus hortativus*, а також дієслова, що виступають у функції безсполучникового зв'язку між реченнями. Такий безсполучниковий зв'язок виступає тоді, коли автор замість складносурядного речення вживає два окремих, друге з яких починається з дієслова, що вказує на тісний зв'язок між реченнями:

Lumen autem de foris non affertur, sed de spelunca interiori eicitur, ubi noctu ac die semper lucerna lucet, id est de intro cancellos. *Dicuntur* etiam psalmi lucernares, sed et antiphonae diutius (Peregr. XXIV, 4). – А світло ззовні не вноситься, але випромінюється з внутрішньої огорожі, де вдень і вночі завжди світить лампада, тобто всередині огорожі. Читаються ще вечірні псалми, а також досить довгі антифони.

Revertere ad regnum Francorum, quia pacifacata sunt omnia. (LHF. 7) – Поверніся до франкської держави, тому що все вже вгамувалося.

Щодо підрядних речень, то тут здебільшого зберігається перевага кінцевого положення дієслова: у Григорія Турського – 62,8%, у Фредегарія – 50,2%, у Peregrinatio – 40,1%.

Lumen autem de foris non affertur, sed de spelunca interiori eicitur, **ubi** noctu ac die semper lucerna *lucet*, id est de intro cancellos (Peregr. XXIX, 4). – Світло ж ззовні не приносять, а воно випромінюється з середини печери, де вночі та вдень завжди світить лампада, тобто всередині огорожі.

Haec sunt divisiones, **quibus** per hoc mare *transitur* (GTHF. I, 10). – Такими є розділи, якими вони переходять через це море.

Sed **cum** a vicinus gentibus fabricatio *inpediretur*, imperfecto opus usque ad Dareum permansit (Fr.Ch. II, 24) – Але оскільки будівництву заважали сусідні племена, справа залишалася незакінченою аж до часів Дарія.

Проте і тут вже можна спостерігати поступовий перехід дієслова в середину (Peregrinatio - 23,8%, у Григорія Турського – 26,3%, у Фредегарія - 20,7%) або на початок речення, у позицію безпосередньо після сполучника (Peregrinatio - 35,9%, Григорій Турський - 10,8%, Фредегарій - 29%). Причому у

Peregrinatio та у Фредегарія вже чітко помітна перевага початкового положення, що є характерною ознакою сучасних романських мов.

Cum ergo iubente Deo *persubissemus* in ipsa summitate et *pervenissemus* ad hostium ipsius ecclesiae, ecce et occurrit presbyter veniens de monasterio suo ... (Peregr. III, 4). – Отже, коли за наказом Божим ми піднялися на цю вершину і наблизилися до входу тієї церкви, ось і вийшов нам назустріч пресвітер, який йшов зі свого монастиря.

Post biduo autem quam ibi feceram, duxit nos episcopus ad puteum illum, **ubi** *adaquaverat* sanctus Iacob pectora sanctae Rachel, qui puteus sexto miliario est a Charris (Peregr. XXI, 1). – А після того, як я пробула там два дні, провів нас єпископ до тієї криниці, де поїв святий Яків худобу святої Рахілі, і ця криниця розташована на відстані шести миль від Харр.

Tempore **quo** Amon *regnabat* super Iudeam, quando captivitas in Babilonia abiit, Macedoniis praecerat Argeus ... – (GTHF. I, 17). – У той час, коли Амон царював в Юдеї, коли євреїв погнали в рабство до Вавілону, на чолі Македонян стояв Аргей ...

Igitur **cum** *cecidisset* in gurgite, diu super aquas divina virtute ferebatur ... – (GTHF. I, 35). – Отже, коли він впав у вир, довго, з Божою поміччю, тримався над водою ...

Ipse itaque Marovechus genuit filium nomine Childerico, **qui** *fuit* pater Chlodovecho rege inclyto atque fortissimo (LHF. 7). – А цей Маровіг народив сина на ім'я Хілдерік, який був батьком Хлодовіга царя славетного та дуже хороброго.

У вживанні складеного присудка, тобто форм дієприкметника або іншої у поєднанні з особовою формою дієслова можливі такі позиції: дієприкметник (інфінітив) безпосередньо передує чи слідує за особовою формою, або частини складеного присудка роз'єднуються одним чи декількома словами.

У поєднанні дієприкметника з особовою формою дієслова переважає безпосередня препозиція participium (Peregrinatio – 92,8%, Григорій Турський – 78,6%, Фредегарій – 83,3%):

Communicantes ergo et ibi gratias agentes Deo semper *regressi sumus* in Ierusalimam ... (Peregr. XXI, 1). – Отже, причастившись і вознісши подяку Богові, ми повернулись до Єрусалиму.

Cuius paries duplex erat, ab intus enim de minuto lapide, a foris vero quadris sculptis *fabricatum fuit* (GTHF. I, 32) – Його стіни були подвійні, а збудували його з внутрішнього боку з дрібного, а ззовні з чотирикутного обтесаного каміння.

Eodem tempore *natus est* Abraham (Fr. Ch. II, 1) – У той самий час народився Авраам.

Диз'юнкція при такому сполученні трапляється дуже рідко (Peregrinatio – 0,6%, Григорій Турський – 1,2%, Фредегарій – 2,1%).

Ipse tamen se his post multas eorum fatigationes et adducto Beneamen declaravit; de Rachel enim matre sua *natus* et hic *fuit* (GTHF. I, 32) – Однак він

відкрився їм після того, як вони зазнали чимало лиха і після того як привели Веніаміна; бо і той був сином Рахілі, його матері.

Не часто вживаним є і поєднання дієслова та дієприкметника, причому найчастіше трапляється безпосереднє передування дієслова (Peregrinatio – 4,4%, Григорій Турський – 13,1%, Фредегарій – 8,3%), ніж дистантне (Peregrinatio – 2,2%, Григорій Турський – 7,2%, Фредегарій – 6,3%).

Propterea autem murus est ad custodiendam ecclesiam propter Hisauros, quia satis mali sunt et frequenter latrunculantur, ne forte conentur aliquid facere circa monasterium, quod ibi est disputatum (Peregr. XXIII, 4). – А стіну збудували для захисту від ісаврян, оскільки вони є дуже злими і часто їх грабували, щоб вони раптом не насмілились це зробити і з монастирем, що тут є.

Harum portarum ustia mirae magnitudinis ex aere fusile sunt fotmata (GTHF. I, 6). – Двері цих воріт дивовижної величини і зроблені з литої міді.

Ab ipso Merovecho rege utile reges Francorum Merovingi sunt apellati (LHF, 5) – Від цього доброго царя Меровіга, царі франків одержали назву Меровінги.

Si autem et post hoc in corpore fuero, si qua praeterea loca cognoscere potuero, aut ipsa praesens, si Deus fuert praestare dignatus, vestrae affectioni referam, aut certe, si aliquid animo sederit, scriptis nuntiabo (Peregr. XXIII, 10). – Але, якщо і після цього я ще буду живою, і якщо, крім того, інші місця зможу відвідати, або сама особисто, якщо Бог удостоїть мені це дозволити, вашій милості розповім, або, напевно, якщо щось інше задумаю, письмово повідомлю.

Sed et in Galleis multi pro Christi nomine sunt per martyrium gemmis caelestibus coronati ... (GTHF. I, 28). – Але й у Галлії мучеництво в ім'я Христа увінчувалось небесним вінцем із коштовного каміння ...

Цікаво, що сполучення дієприкметник + особова форма більш вживане для класичної латинської мови, в той час, як поєднання особова форма + дієприкметник – характерне для сучасної французької мови. Перевага у використанні традиційного латинського сполучення пояснюється, ймовірно, тим, що процес переходу до нової форми або почався пізніше, або ще недостатньо відображений у творах цих авторів.

У поєднанні інфінітива з особовою формою дієслова можна відмітити дещо інше вживання. Частіше трапляється дистантне розташування *verbum finitum* та *infinitivus* (Peregrinatio – 40,5%, Григорій Турський – 34,2%, Фредегарій – 38,8%):

Et cum debui super quadrifluo Agni flumine puritatis stolam induere, haec mihi vestis honos exhibuit, non honorem (GTHF. I, 47). – І коли я повинна була понад чотириструмною річкою Агнця вбрати одяг невинності, це моє плаття для мене виявилось тягарем, а не почесстю.

Ipsa enim civitate subacta, fugit Aeneas in Italia locare gentes ad pugnandum. (LHF, 1) – Бо коли це місто зруйнували, Еней втік до Італії, щоб розмістити племена для битви.

Контактне положення цих двох форм трапляється дещо рідше (Peregrinatio – 29,7%; Григорій Турський – 19,5%; Фредегарій – 37,1%), і саме така послідовність є вже романським новотвором [4, 99].

As sic ergo cetera loca, quaedammodum profecti sumus de rubo, semper nobis ceperunt ostendere (Peregr. V, 3). – Отже, як тільки ми відійшли від терену, вони показували нам і інші святі місця.

Igitur cum se ab illis cerneret direlictum orasse fertur: “Domine Jesu Christe, exaudi me de caelo sancto tuo, ut numquam haec ecclesia de his civibus mereatur habere pontificem in sempiternum” (ГТНФ. I, 28). – Отже, коли він переконався, що вони його залишили, кажуть, що він почав благати: “Господи Ісусе Христе, вислухай мене з твого святого неба, нехай ніколи довіку ця церква не удостоїться мати первосвященника з громадян цього міста.”

Illi cum grande furore hoc indignantes voluerunt occidere eum et eicere de regno (LHF, 6) – Вони дуже розгнівались за це і хотіли вбити його та позбавити царства.

Сполучення інфінітива з особовою формою найчастіше вживається при безпосередньому слідуванні елементів: Peregrinatio – 20,3%; Григорій Турський – 36,6%; Фредегарій – 22,2%, ніж при роз’єднанні: Peregrinatio – 9,5%; Григорій Турський – 9,7%; Фредегарій – 1,8%.

Herodes vero ob zelo regni sui, dum Deum Christum persequi nititur, pervolus infantes interimit (ГТНФ. I, 19). – А Ірод через страх за своє царство, коли намагався знищити Господа Ісуса Христа, повбивав немовлят.

Nam etiam ipsa die accessimus et ad ceteros monachos valde sanctos, qui tamen pro etate aut inbecillitate occurere in monte Dei ad oblationem faciendam non poterant... (Peregr. V, 10). – Цього дня ми також відвідали й інших монахів, дуже святих, яким, однак, старість та слабкість не дозволили піднятися на Божу гору навіть заради служби.

Reddite vos Joseph, et nos reddimus Christum; sed ut virum agnoscimus: neque vos benefactorem Dei, neque nos Dei Filium reddere nunc valemus (ГТНФ. I, 21). – “Ви поверніть Йосифа, і ми повернемо Христа, але, як ми напевно знаємо, ані ви благодійника Божого, ані ми Сина Божого не можемо тепер повернути”.

Tunc habere et leges coeperunt ... (LHF, 4) – Тоді у них з’явилися закони.

Переважно у головному реченні складений присудок вживається в середині (Peregrinatio - 57,3%; Фредегарій – 50%).

Itaque ergo mox facta est oratio, et omnia, quae in singulis locis sanctis per ordinem consueveramus facere, etiam et hic facta sunt: et sic cepimus egredere de ecclesia (Peregr. XII, 3). – Отже, ми невдовзі помолилися, і зробили усе, що в окремих святих місцях ми звикли робити; а потім ми почали виходити з церкви.

Filius eius Iacob ... videtur est in Aegypto (Fr. Ch. II, 2). – Син його Яків, ... жив в Єгипті.

Проте в Григорія Турського переважає прикінцеве положення (61,7 %).

Ab illis enim diebus christiani apud civitatem Romanam esse coeperunt (ГТНФ. I, 25) – Відтоді в місті Римі з’явилися християни.

А на початку речення такий присудок вживається досить рідко: (Peregrinatio 15,5%; Григорій Турський – 6,4%; Фредегарій – 6,4 %).

Lectus est ergo et ibi ipse locus de libro Moysi et dictus unus psalmus aptus loco... (Peregr. IV, 4). – Отже, там прочитали той уривок з книги Мойсея і проспівали один псалом відповідний місцю.

Inminente autem fame, cum discendissent hi in Aegypto, *cogniti sunt* a Joseph, nec tamen ipsi Joseph cognoverunt (GTHF. I, 9) – А коли загрожував голод, і коли вони зійшли до Єгипту, Йосиф їх впізнав, однак вони самі його не впізнали.

У підрядному реченні переважає прикінцеве положення: Peregrinatio – 40,4%; Григорій Турський – 63,3%; Фредегарій – 64,7%.

Post hos imperator primus Iulius Caesar fuit, ... secundus Octavianus, ... quem Augustum vocant, **a quo** et mensis Augustus *est vocitatus* (GTHF. I, 18) – Після них першим імператором був Юлій Цезар, ... другим – Октавіан, ... якого звали Августом, на честь якого було названо місяць серпень.

In Illo tempore Silvis Latinorum rex, **a quo** omnes Albanorum rege Silvae *vocati sunt*. (Fr. Ch. II, 9). - У той час царем латинян був Сільвій, ... від якого всі албанські царі отримали назву Сільвії.

Щодо розташування дієслова в середині або на початку, то і тут можна помітити в авторів деякі розбіжності: автор Peregrinatio та Фредегарій ставлять складений присудок частіше на початок підрядного речення, тобто відразу після сполучника (відповідно 31,1 і 21%), а Григорій Турський надає перевагу серединному положенню (30,34%).

Item ostenderunt nobis losus, **ubi incensus est** vitulus ipse iubente Moyse, quem fecerat eis Aaron (Peregr. VII, 5). – Також показали нам місце, де, за наказом святого Мойсея, спалили того тільця, якого виготовив для них Аарон.

Revertere ad regnum Francorum, **quia pacifacta sunt** omnia (LHF. 7) – Повертайся до королівства франків, оскільки всі вже вгамувалися.

Huius imperii anno undecimo, **cum** post excessum Diocliciani pax *reddita fuisset* ecclesiis, beatissimus praesul Martinus ... nascitur ... (GTHF. I, 18) – На одинадцятий рік його панування, коли після смерті Діоклетіана християнські церкви залишили у спокої, народився найблаженніший предстатель Мартін ...

Дослідження дає підстави зробити висновок, що твори пізньої латинської мови справді відображають поступовий відхід від норм “золотої латини” та перехід дієслова з прикінцевого положення до початку речення, у якому відчувається вплив народної мови. У структурі речення відбуваються певні зміни, зумовлені синтаксичними особливостями романських мов, які вже почали формуватися, “і складна топіка літературної латинської мови поступово замінюється простішим та природним порядком слів” [3, с.220]. Проте у творах письменників, які намагалися наслідувати класичні зразки, нові риси виявляються в меншому обсязі.

Існує багато різних припущень, щодо причин зміни традиційного літературного порядку слів. Наприклад, Е.Бернекер стверджував, що перехід дієслова з кінця речення до середини ґрунтується на взаємному тяжінні суб’єкта

та дієслова, які вже від самого початку пов'язані між собою у свідомості. До того ж, що складнішим було речення, то воно було поширенішим і що докладнішою була розповідь, то неприємніше відчувалося слідування дієслова після численних визначень, і саме тому автори вдавалися до порушення класичного порядку [7, с.30]. Досить оригінальну, проте, на наш погляд, непереконливу думку висловлює Е. Лерх, який доводить, що ознакою народної мови було прикінцеве положення дієслова, і звідти воно вже перейшло до літературної. Учений вважає, що серединне положення дієслова не було народним, а з'явилося спочатку завдяки християнській літературі, оскільки воно здебільшого траплялося лише в цих текстах, і поступово закріпилося в розмовній мові. Отже, з одного боку, зміна місця дієслова була пов'язана з впливом грецької мови, де воно все більше переходило до середини речення, а з іншого – із християнським вченням, у якому переважав імператив або “християнським” ставленням до співрозмовника [13, с.262-264].

Однак не можна стверджувати, що перехід дієслова ближче до початку речення був новотвором, запозиченим з романських мов. Зокрема Е.Ріхтер зауважує, що для розмовної мови характерним було саме таке “романське” положення, і навпаки, прикінцеве положення дієслово у літературній мові одержало під впливом еллінізму і довго утримувалося тут завдяки традиції [17, с.36]. З такою думкою можна погодитися, зваживши на те, що вже в найдавнішій пам'ятці латинської мови – пренестійській фібулі (600р. до Р.Х.) дієслово вживається у середині речення, між підметом та додатком. Така топіка була характерною для творів тих авторів, які відображають розмовну мову (Плавта, Петронія).

На нашу думку у народній розмовній мові дієслово все ж таки займало позицію в середині речення, а прикінцеве положення, успадковане ще з індоєвропейської мови, збереглося в античній літературі, з одного боку, завдяки традиції, а з іншого – таке положення сприяло збільшенню єдності речення, адже таке прикінцеве положення дієслова не дозволяло розбивати речення на окремі частини. Зміст речення розкривався лише після дієслова, а оскільки воно було наприкінці, то і речення ніби остаточно закінчувалося у самому кінці, і це акцентувало увагу слухача. Отже, послідовність слів у літературі класичної латинської мови можна віднести радше до сфери риторики, а не синтаксису, і тому не можна з впевненістю стверджувати, що літературна мова відображала топіку народної. Перехід дієслова з кінця речення до середини можна пояснити і загальною тенденцією індоєвропейської мови до встановлення прямого порядку слів, а також впливом германських мов, де в головному реченні дієслово, як правило, ставилося на друге місце [8, с.71].

Тривале збереження прикінцевого положення дієслова в підрядних реченнях можна пояснити і тим, що кінцева позиція в цих реченнях була наголошеною, і збереженням кінцевого положення дієслова в германських мовах (про що свідчили Б.Дельбрюк [8, с.74] та Й.Гофман [12, с.402]), звідки його могла перейняти і латинська.

1. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка. М., 1955.
2. *Иванова Л.С.* Сопоставительное исследование порядка слов в простом повествовательном предложении латинского и русского языков: Дисс. ... канд. филол. наук. Алма-Ата, 1985.
3. *Корлэтяну Н.Т.* Исследование народной латыни и её отношение с романскими языками. М., 1974.
4. *Реферовская Е.А.* Истоки аналитизма романских языков. М.; Л., 1968.
5. *Теньер Л.* Основы структурного синтаксиса. М., 1988.
6. *Шевякова В.Е.* Современный английский язык: Порядок слов, актуальное членение, интонация. М., 1980.
7. *Berneker E.* Die Wortfolge in der slawischen Sprachen. Berlin, 1900.
8. *Delbrück B.* Germanische Syntax: Zur Stellung des Verbuns. Leipzig, 1911.
9. *Delbrück B.* Syntaktische Forschungen die Altindische Wortfolge aus dem Çatapathabrahmana. Halle, 1878.
10. *Fredegarii et aliorum Chronica, Vitae Sanctorum//Monumenta Germaniae Historica Scriptorum Rerum Merovingicarum.* Hannoverae, 1887. T.2.
11. *Gregorii Turonensis Opera//Monumenta Germaniae Historica Scriptorum Rerum Merovingicarum.* Hannoverae, 1851. T.1
12. *Hofmann J.B.* Lateinische Syntax und Stylistik. München, 1964. Bd.2.
13. *Lerch E.* Historische französische Syntax. Leipzig, 1934.
14. *Marouzeau J.* L'ordre des mots dans la phrase latine. Paris, 1922. T.1.
15. *Marouzeau J.* L'ordre des mots dans la phrase latine. Le verbe. Paris, 1938. T.2.
16. *Perrochat P.* Sur un principe d'ordre des mots: la place du verbe dans la subordonnée//Revue des études latines. Paris, 1926. T.4.
17. *Richter E.* Zur Entwicklung der romanischen Wortstellung aus der lateinischen. Halle, 1903.
18. *Silviae vel potius Aetheriae peregrinatio ad loca sancta.* Heidelberg, 1908.
19. *Schmidt A.* Die vulgärlateinische Wortstellung. München, 1933.
20. *Vossler K.* Einführung ins Vulgarlatein. München, 1954.
21. *Weil H.* L'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes. Paris, 1877.

Умовні скорочення

- Fr. Chr – Fredegarii Chronica.
 GTHF – Gregorii Turonensis Historia Francorum
 LHF – Fredegarii Liber Historiae Francorum
 Peregr. – Silviae vel potius Aetheriae peregrinatio ad loca sancta.

**THE POSITION OF THE VERBAL PREDICATE IN THE SENTENCE
 IN LATE LATIN**

O.P.Vasylevska

*Dpt. of Classical Pilology
 The Ivan Franko National University in Lviv
 1 Universytetska Str.
 79000 Lviv, Ukraine*

The paper concentrates on the position of the verbal predicate in Late Latin. It has changed in comparison with the classical period of this language. The reason for these changes were several. Mainly, the place of the verbal predicate has changed in the principal clauses, especially, when the influence of the spoken language can be observed. In those cases where the authors wanted to maintain the structure of classical Latin the old final position was used. The place of the verbal predicate has not changed in subordinate clauses mostly, but the influence of new Romance languages can be noticed even there.

Key words: Latin syntax, predicate position.

Стаття надійшла до редколегії
 16 грудня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
 17 березня 2003 р.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Л.С.Кравченко, доц.,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

МЕТАФОРА ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ ДУХОВНОГО СВІТУ Р.М.РІЛЬКЕ

Статтю присвячено дослідженню метафоричної системи в ліриці Р.М.Рільке. Зроблена спроба осмислити та проаналізувати механізм виникнення та функціонування домінант та концептуальних образів (тропів), розмаїття функцій та специфіку проявів метафор у поетичних творах митця, виділити не тільки ключові образи (річ, темрява, ніч) у гамі їхніх розмаїтих виявів та функціональному багатстві, а також розкрити романтичність звучання та основу метафоричних епітетів, які є важливими для розкриття духовного світу ліричного героя.

Ключові слова: метафорика, концептуальний образ, авторська модальність, формотворчі фактори, світоглядне кредо, метафоричні генитиви.

“Кожен твір мистецтва – це натяк на безкінечність”, – писав німецький філософ Ф.Шлегель, маючи на увазі поезію романтиків [9, с.416]. Романтики, і не лише вони, виробляли власні творчі засоби, щоб збагнути світ, побачити його очима митця, а не звичайного спостерігача. Німецький поет-романтик Новаліс стверджував, що “поет розуміє природу краще, ніж науковець” [6, с.710]. І це дійсно так, але поет розуміє природу по-своєму, маючи свій інструментарій, свої поетичні засоби для осягнення світу і його художнього відтворення. У середині ХУІІІ ст. німецький поет Готшед у праці “Досвід критичної поетики”, в якій він викладає головні відомості про частини мови, зауважував, що “без цих видів слів поет не може обійтися так само, як й історик, і промовець” [5, с.226].

Німецькі романтики, чиї теорії мали певний вплив на творчість Р.М.Рільке, своїм твердженням тотожності мови і поезії, вбачали її передовсім в єдності походження мови і поетики: “Мовне зображення за походженням своїм символічне” [9, с.82], а в основі лінгвістичного висловлювання лежить метафора – “зображення духовного через чуттєве” [9, с.240].

Так саме метафора у всіх її проявах формує характер поетики визначного австрійського митця Р.М.Рільке. На жаль, в Україні Рільке ще залишається одним з мало досліджених поетів, хоча його складна за своєю ідейно-філософською природою, стилістично довершена творчість з кожним роком приваблює все більше літературознавців. Дослідження творів поета в Україні розпочалось ґрунтовними статтями Д.Наливайка, Д.Затонського, К.Шахової, М.Нагірного, І.Андрущенко, Є.Волошук¹, а також виходом у світ збірника

¹ Д.С.Наливайко. Істина й таємниця мистецтва//Райнер Марія Рільке. Думки про мистецтво і поезію. К., 1986; Д.С.Наливайко. Поезія Райнера Марії Рільке//Всесвіт. 1968. № 2.; Д.С.Наливайко. Українські мотиви в поезії Рільке//Жовтень. 1970. № 10; Д.С.Наливайко. В пошуках єдності зі світом і людьми//Всесвіт. 1973. № 10; Кіра Шахова. Райнер Марія Рільке – людина і поет//Зарубіжна література. 2000. Книга восьма. Число 11 (171); Андрущенко І. Листків багато, корінь лиш один”//Зарубіжна література. 1996. № 6; М.С.Нагірний. Фольклорний

“Райнер Марія Рільке й Україна”¹/ Звернення до особистості й творчості Рільке, комплексний підхід до художнього осмислення його феномена в філософському та історико-культурному контексті є, безперечно, нагальними, важливими і актуальними.

Починаючи досліджувати проблему духовного світу лірики Рільке, ми поставили перед собою завдання розкрити його своєрідність та самобутність, принципи побудови та функціонування, філософське підґрунтя та метафорику. Мета ж цієї статті – наближення до розуміння метафори, розмаїття її функцій та специфіки виявів у ліриці митця. Ми обрали один з найпродуктивніших шляхів дослідження метафорики – не характеризуючи кожен образ, кожне слово в тексті, вивчити один (а пізніше й інші) ключовий образ у гамі його різноманітних проявів, у його функціональному багатстві. Ще Ф.Шлегель попереджував, що тлумачення поетичного твору на рівні “дослівного аналізу” – “заняття пусте й нікчемне” [7, с.227]. При аналізі поетичного твору “ніколи не треба намагатися змінити чудове ціле з прекрасних частин, навпаки, спочатку необхідно встановити ціле, а потім виводити з нього окреме” [7, с.251]. Отож, спочатку ми встановлюємо ціле як поезію романтичну, філософську, поезію високого Канону, а пізніше досліджуємо ті цінності, які й стверджував цей Канон.

Р.М.Рільке не завжди намагається зберегти в образній системі предметно-логічні зв'язки, тому метафора виступає в нього найголовнішим інструментом у поетичного світу: “Täglich stehst du mir steil vor dem Herzen/Gebirge, Gestein/(ewig anwachsender Gott)/Wildnis, Unweg, Gott, in dem ich allein / steige und falle und irre blindlings in mein/gestern Gegangenes wieder hinein kreisend” [8, с.333].

Кількісно в поезіях Рільке переважають прозопопеї, вони якраз і стають формотворчими факторами, організовують ліричний сюжет, урухомлюють його, прояснюють авторську модальність, концептуальність висновку. Ці тропи – багатозначні, тому не завжди можна взяти на себе сміливість і однозначно трактувати їх. Тоді допомагає контекст, знання творчості митця загалом, розуміння його світоглядного кредо. Сенс метафори часто прояснюють листи поета, в яких він відкриває завісу над таємницею народження образу.

Метафоризація може охоплювати увесь текст і поступово розгортатися від авторської автології до суцільного метафоричного дискурсу. Наприклад: “Und ich bringe dir zu deiner Schwelle/einen kleinen Zweig von Ros-marin;/... Aber wir / haben ihm so trüben Sinn gegeben, / daß er uns mit seinem lieben Leben / an den Tod erinnern“ [8, с.20].

елемент у творах Р.М.Рільке з українськими мотивами//Українське літературознавство. Львів 1990. Вип. 55.; Волощук Є. На путях к сердцеvine бытия. Етнод о художественной философии Рильке//Зарубіжна література. 2000. Книга восьма. Число 11 (171) та ін.

¹ Райнер Марія Рільке й Україна. Наукові студії про Р.М.Рільке. Переклади його творів. Дрогобич, 2002. Вип. 1.

Російська дослідниця метафор Є.Єрмилова вважає, що основою метафоричного принципу є “вплив одного предмета на інший” і що цьому принципу “протистоїть пряме називання явищ, яке лише передбачає їхні багатообразні співвідносини” [2, с.161]. Поетика Рільке поєднує у собі обидва принципи: і вплив одного предмета на інший, і пряме називання явищ, яке у тексті трансформується у метафору. Наприклад, наскрізний для Рільке образ “das Dunkel” впливає на ті лексеми, які входять в його ауру, і при цьому метафоризується сам і створює багатообразні відповідники: “So blieb das Dunkel dir allein, / und, wachsend in die leere Lichte, / erhob sich eine Weltgeschichte / aus immer blinderem Gestein” [7, с.298].

Лексеми “das Dunkel”, “der Traum”, “die Erde”, “die Dinge” як носії метафоричності і здатності до метафоризації випромінюють щоразу різні відтінки сенсу і впливають на метафоризацію сателітних образів: “Die Stimme einer stillen Zelle, / an der die Welt vorüberweht, – / und du bist immer noch die Welle / die über alle Dinge geht” [7, с.308].

Тут “die Dinge” – лише оболонка глибокої думки поета, і сенс її увиразнюється через систему сателітних метафор, за якими приховується формулювання авторського кредо про роль поезії, творчості. Її репрезентує в строфі метонімія “die Zelle”(рядок). Метонімія посилюється гіперболою “die Welt” – “alle Dinge”. Р.М.Рільке надавав речам великого значення, саме речам навколишнього світу. У листі до Вітольда Гулевича від 13.11.1925 р. він писав: “Оживлені, пережиті нами речі, *речі – наші співучасники*, – сходять нанівець і не можуть бути чимось замінені. *Ми, можливо, останні, хто ще знав такі речі*. На нас лежить відповідальність не лише зберегти пам’ять про них (це було б мало й ненадійно), а й їхню людську цінність і цінність як ларів (ларів – у значенні домашніх божеств)” [4, с.272].

Речі на сторінках його поезій перетворюються на полісемантичні метафори, які набувають щораз інших відтінків значення. Речі у їх важливому для поета значенні підсилені відповідними образами, як, наприклад, порівняннями: “und alle Dinge stehn wie Klöster” [7, с.309]. Метафора з основою “das Ding” (річ) за допомогою епітета утаємничується також з багатозначним сенсом і певною символікою з гірким відтінком: “von schwarzen Dingen nah umgeben“ [7, с.309].

Домінанта “das Ding” одухотворюється, набуває невластивих для неї якостей динаміки: “der Dinge Überfluß”, “Dinge und Gedanken übergehn” [7, с.316]. Множинність речей, їхня значущість посилюється у досить дивному для Рільке метафоричному утворенні: “Arsenal der ungelebten Dinge” [7, с.317]. Тобто арсенал неживих, неіснуючих речей або ще виразніше у вислові: “Sind das die Dinge, die / wie eine ungespielte Melodie / im Abend wie in einer Harfe stehn?” [7, с.317].

“Ungelebt“, “ungespielt” – епітети досить примхливі, ілюзорні, які зовсім не надаються до тих речей, які зникали з життя і якими дорожить Рільке. Може,

саме тому він так романтично поетизує їх уже в іншому їхньому існуванні, поза реальністю, що їх усунула.

Паралельно із суб'єктивним синкретизмом метафоричного сенсу навколо “я” ліричного героя можна говорити і про те саме явище огорнення метафоризацією навколо постійного опонента “ich” – навколо “du”. Поет формує навколо “du” цілу систему різнорідних метафор. Метафори, які ніби віддзеркалюють сутність “du”, висловлюються у категоричній формі ствердження: “Du bist die Zukunft, großes Morgenrot.../ Du bist der Hahnshrei nach der Nacht der Zeit.../ Du bist die sich verwandelnde Gestalt.../ Du bist der Dinge tiefer Inbegriff.../ Du bist das Kloster zu den Wundenmalen” [7, с.327].

Можна помітити, що серед цих метафор, що увиразнюють антипод “du”, найважливішою є метафора з основою “Ding” як образ світоглядного спрямування. Завершується цей своєрідний каскад метафор поверненням до значущого образу “der Kloster” у зв'язку з “du”: “Auf jedem Ding im Klosterhofe / liegt deines Klanges eine Strophe...”

Домінанта “Dinge” використовується і для творення реалістичного порівняння, але з відчутним відтінком якості, цілості: “... und wie ein Kranker seine liebsten Dinge / wird man dich lieben ahnungsvoll und zart” [7, с.330]. Речі слугують поетові і для розкриття теми *sacrum*, хоча тема ця у Рільке має і досить умовний характер: “Du mußt nicht bangen, Gott. Sie sagen mein / zu allen Dingen, die geduldig sind” [7, с.337] (mein – підкреслено автором, курсив).

Привласнення речей, які насправді належать Богові і залежать лише від нього, неможливе. Протестуючи проти привласнення того, що належить Богові, поет своєрідно розшифровує, декодує метафору “Dinge”, вона складається з таких чинників, як “mein Leben”, “meine Frau”, “mein Hund”, “mein Kind”. Тут звучить неприхована іронія поета на адресу тих, хто привласнює і хизується речами, які їм зовсім не належать. Поет вдається навіть до таких невластивих йому образів як “abgeschmackter Charlatan”.

Навколо метафори “Dinge” Рільке створює поетичний ореол з різних епітетів, які до того ж виконують функцію векторів у справжній сенс образу, необхідний саме у цьому контексті: “Dinge, welche willig sind” [7, с.352]; “*lauter dumpfen Dingen*” [7, с.384]; “*Dinge sich bekränzten*” [7, с.388]. “Річ” як образ тяжіє до іншої домінанти і наскрізного образу – “das Dunkel” (темрява): “...*ein Ding sich im Dunkel bewegt*” [7, с.391]. Самостійність, значущість, навіть окремішність образу “річ” поет підкреслює властивістю образу одухотворення, здатністю діяти самостійно.

Образ “річ” Рільке вводить в авторську паремію філософського сенсу: “Das Leben ist schwerer / als die Schwere von allen Dingen”. [10, с.393] Річ стає для поета втіленням людини. Таке перенесення значень живе – неживе ще більше акцентує значущість метафори “річ”:

“Der blinde Mann, der auf der Brücke steht, / grau wie ein Markstein namenloser Reiche, / er ist vielleicht das Ding, das immer gleiche...” [7, с.393].

Метафоризація глобальної антитези *живе – неживе* відбувається в оточенні цілком реальних ознак великого міста, і “річ” набуває значення символу не прийнятної для поета урбанізації. Метафоризація “реального” – “живого” через абстрагування його від розкритої ситуації здійснюється і засобами театралізації, гри, інсценування.

“Речі” як метафори утворюють навколо себе розгалужену систему тропів і водночас самі отримують характеристику від ліричного героя. У цій семантичній багатоплановості не раз виникають опозиційні ставлення героя до “речей”, як до образу суперечливого і неоднозначного. У ці складні стосунки – “речі” – “я” як необхідний складник ситуації втручається і образ темряви як концептуальний образ, що надає кожній ситуації відтінку втаємниченості. До того ж “Dunkel” посилюється епітетом “murrendem”: “Die Dinge sind Geigenleiber, / von murrendem Dunkel voll.../ Alles unter mir leben, / und was in den Dingen irrt, / wird nach dem Lichte streben...” [7, с.401].

Як вже зазначалося, улюбленим прийомом Рільке є повторення концептуальних образів. Це посилює їхнє значення, привертає увагу реципієнтів, ритмічно організовує текст або його частини. Якщо наскрізна в тексті домінанта потрапляє у прикінцеву позицію, то вона творить співзвучність, а це важливо для загальної тональності: Dinge – bringe, ginge – Dinge, Ding – Ring, hing – Ding, Dingen – klingen – bringen. Повторення беруть участь й у створенні алітерації, тобто мелодики, музичності тексту. Навіть якщо “річ” залишається без алорими, то це впливає на увагу читача як ефект “зрадженого очікування”. Втративши алориму, домінанта, таким чином, отримала в тексті екстраординарний статус окремоті, отже – значущості. Так, у наступній поетичній фразі “річ” без підтримки алорими миттєво увиразнилася: “Liegen sie nicht wie Werkzeuge da und Ding?” [7, с.402].

Можна зробити попередній висновок про те, що кожна домінанта як самостійна метафоризуюча одиниця водночас залежить і від ліричного “я”, дістає від нього певні імпульси, сприяє проникненню в імпліцитний сенс. Такий прихований сенс метафори розкривається поступово, як цілість дискурсу. Цікава деталь: Рільке цементує дискурс у цілість за допомогою різних факторів: граматичних, звукових, підтекстових. Роль такого “скріплювача” відіграє комбінована рима – кінцева у поєднанні з початковою: “Ich ahne die Winde, die kommen, und muß sie leben, / während die Dinge unten sich noch nicht rühren: / die Türen schließen noch sanft, und in den Kamine ist Stille...” [8, с.403].

Розвиток, стратегія метафоризації залежать від миттєвих змін у настрої ліричного героя. Чимало прикладів підтверджують це явище, а особливо “Abend in Skåne”. Сам герой перетворюється на “річ”. Це також процес метафоризації, який увиразнює душевний стан особи, її розчиненість у Всесвіті¹. Ліричний

---

¹ Серед багатьох українських перекладачів Рільке лише М.Бажан наважився перекласти цю поезію.

герой відчуває себе “річно” на горизонті неба: “Jetzt bin auch ich Ding in seiner Hand, / das kleinste unter diesen Himmeln. – Schau...” [8, с.404].

Домінанта “річ” сприяє формуванню образу історично-конкретного ракурсу, і не лише абстраговано, поза часом і місцем. Так, у тексті “Die Zaren” Рільке вводить історичний маркер для прояснення метафоричного сенсу: “Er war der Dinge dunkles Maß / und die Bojaren wußten lang nicht mehr, / daß rot der Sitz des Sessels sei, so schwer, / lag sein Gewand und wurde golden breit” [7, с.432].

Домінанта “річ” поступово увиразнюється в цьому тексті, з неї ніби знімаються різні нашарування, але первісна метафоризація не зникає, домінанта залишається ключовим образом із сенсом загадковості.

Поет створює немовби другий шар, другий ступінь над першим. Метафоризація як творення надмови поезії зазнала певної еволюції від часткової прозорості до ускладнених форм-ієрогліфів, для яких потрібен специфічний код (особливо в “Дуїнських елегіях” та ін.). Такому декодуванню підлягають деякі метафоричні ускладнення сенсу, які неможливо “відкрити” без ключа: “an aller Dinge Durst und Drang” [7, с.434].

Метафоризуючи образ, поет досягає потужного випромінювання акту перенесення на все оточення: усе перетворюється, все змінюється: “Ich spürte jede Spitze seiner Spiele, / und war, als ob ein Regen auf mich fiel, / in welchem alle Dinge sich verwandeln” [7, с.447].

Один із перших українських дослідників Р.М.Рільке Д.Наливайко вважає, що останній період творчості поета (післявоєнний) позначився посиленням інтересу до “мистецтва іншого типу, в якому предметно-реальні образи втрачають самодостатність, перетворюються тією чи іншою мірою в символічні вираження метафізичних ідей “духовних реальностей” тощо. Словом, спостерігається певне зближення поета з мистецтвом експресіонізму, хоч це й не означає, що в останній період творчості він став експресіоністом” [4, с.19].

Нам теж видається, що в поезії Рільке предметно-реальні образи ніколи не домінували, а лише виконували домінантну роль реалій, і (що дивно!) вони так чи інакше наповнювалися містичністю і ставали метафорами. Наприклад, 1895 р. Рільке пише в поезії “Im Dome”: “Wie von Steinen rings, von Erzen / wert der Wände Wölbung funkelt, / eine Heilige, braungedunkelt, / dämmert hinter trüben Kerzen” [7, с.11].

За удаваною реалістичністю картини відчувається надсенса, вищий рівень сенсу – метафоризація і романтичність. Це відчувається й у виборі тем, об’єктів зображення, у доборі лексики, навіть у незвичному для багатьох поетів способі римування – охопному (кільцевому).

Світоглядний характер метафори “річ” поширюється на все, що може осягнути і збагнути молодий розум, поетове сприйняття дійсності. Увесь світ поет сприймає через речі; він *blüht und reift* саме в речах, тут встановлюється безпосередній зв’язок з ліричним героєм. Проте на цей раз цей зв’язок ускладнюється, між світом і “я” виникають нерозривні зв’язки; “я” героя, його серце проростає коренем, з’єднуючись із світом, із землею: “...Die Welt, / die in

den Dingen blüht und reift, / war mit den Wurzeln aus mir ausgerissen, / mit meinem Herzen (schien mir), und ich lag / wie aufgewühlte Erde..." [7, с.465].

Значна кількість метафоризованих відтінків образу "Dunkel" доповнюється ще одним штрихом: утвердженням їхньої належності до когось чи чогось. Досі йшлося лише про речі загалом, поза їхньою прямою залежністю, скажімо, від статі: "Viele Dinge, die nur im Gefühle der Frau sind, / welche die erste Liebe erfuhr, – / weißt du" [7, 473].

Поет не уточнює, що це за "Frauendinge" (жіночі речі), і це інтригує уяву реципієнта, спонукає його до співпраці з адресантом, веде у підтекст твору. У Рільке не так вже й багато текстів з метафорою "речі" у такому ліричному контексті. І це, безперечно, образи не "предметно-реального" типу, як слушно зауважує Д.Наливайко, це – *духовні реальності з метафоричним забарвленням*.

Витіснення реальності у сферу невидимого – основа метафоризації Рільке і поле для здогадково-творчого підходу до його віршів. Їх треба відчутти, відчутти невидиме і зануритися в нього, як це вмів зокрема робити В.Стус.

Заголовки, досить рідкісні для Рільке, розширюють не лише контекст, а й вносять деякі додаткові прояснення у сенс метафор. Наприклад – "Hetären Gräber". І хоча лексема "річ" у цьому тексті ніби й прозора, до того ж подрібнена на декілька складників, відчуття таїни не зникає. Читач уже звик, що наскрізний образ "річ" формує нескінченну кількість метафоричних різновидів (прозопопеї, одухотворення, персоніфікації, метафоричних епітетів, підготованих заздалегідь метафор, наскрізних метафор, симфор, генітивів і т.д.), тому і в новій іпостасі – предметної конкретики – "річ" сприймається як романтична незвиклість, інтригуюча деталь: "So liegen sie mit Dingen angefüllt, / kostbaren Dingen, Steinen, Spielzeug, Hausrat..." [7, с.541].

Наскрізний образ "річ" формує в окремих текстах ліричний сюжет, архітектоніку і композицію текстів. Як елемент ритмомелодики, метафора "річ", повторюючись, впливає на музичність текстів, їхню тональність й омотопейчну озвученість. У фігурах поетичного синтаксису ця метафора траплялась у хіазмах, анафорах, риторичних питаннях, вигуках, звертаннях, тематично впливаючи на діалогічну ситуацію як комунікативна одиниця; була вектором у підтекст, у світ утаємниченого, невидимого, як елемент романтичного сприйняття тексту. Внутрішня форма лексеми "річ" виявила потенційну здатність до творення різних метафор (генітивів, уособлення, метафоричних епітетів, підготованих метафор, розкритих або розшифрованих метафор тощо).

Таке розмаїття функцій метафори "річ" спонукає до дослідження й інших наскрізних образів задля виявлення і порівняння різних рівнів існування тропу в художньому творі. Важливо також проаналізувати, як постійний, усталений сенс змінює свої якості, стає метафорою, якими новими відтінками збагачується, ускладнюється або навіть переходить у свою протилежність.

Кожен спосіб у творчому методі митця так чи інакше набуває художньої вагомості, як наприклад, повторення (про це вже йшлося).

Частотність повторення і вживання образу “das Dunkel” не нижча за лексему “річ”, має свій спектр відтінків перетворення, зіставлень і естетичних замінів. Метафора – це завжди певне порівняння (приховане або декодоване залежно від контексту), то слово “die Dunkelheit” (“das Dunkel”) має свій постійний маркер – “темрява”, “темінь”. “Темрява” частіше, ніж “річ”, набуває форми епітетів – художніх означень з метафоричним сенсом, з різним ступенем прозорості, наприклад: “Wo ich, einem dunklen Rufe / folgend...” [7, с.41] Епітет тут не має ні зображувального, ні емоційного забарвлення – лише метафоричне, утаємничене. Сполучення (“zündet an im dunklen Herzen”) одухотворює епітет і випромінює певний відтінок негативності “Серце” – класична формульна метонімія, частина від цілого, тому “im dunklen Herzen” – це єднання метафори (метафоричного епітета з метонімією). Таких зіткнень різних тропів у Рільке чимало. Той самий сенс утаємничення містить у собі і сполучення “dunkle Seele” (“темна душа”) [7, с.85] – метафоричний епітет з відтінком негативності.

“Темрява” як іменник з метафоричним сенсом набуває більшої вагомості як домінанта. У виразі “das Dunkel der Welt” [7, с.87] перед нами генітив – метафора родового відмінка – космічного спрямування. Метафори родового відмінка дуже зручні для поетичної мови, вони максимально ущільнені і водночас мають відкритий, розшифрований характер, бо обидва компоненти образу ніби оголені. Проте ця відкритість не прояснює загального сенсу, бо вираз “темрява світу” кожен може тлумачити по-своєму, намагаючись висвітлити те, що, зрештою, неможливо висвітлити. Це тип метафори доволі усталеного спрямування, який сприймається цілісно, тому немає потреби його декодувати.

“Das Dunkel” як основу метафоричного епітета Рільке підсилює відповідним суфіксом, надаючи образу граничного ступеня якості (негативної) у розкритті духовного стану ліричного героя: “...kommt aus meinen dunkelsten Tagen...” [7, с.126]. Так від оцінок суб’єктної дійсності метафора “темрява” поширюється і на сферу рефлексій героя: “das Dunkel”, як ситуація темряви без додаткових маркерів порівняння втрачає свою метафоричність і тому вступає в опозицію з ясним, світлим: “Figuren, welche stumm im Dunkel stehn, / scheinen sich leise aufzurichten, / und steinerner und stiller sind die lichten / Gestalten an dem Eingang der Alleen” [7, с.167].

“Das Dunkel” впливає на сприйняття ситуації, на настрої, творить нові форми відчуттів, увиразнює духовний стан героя: “mit dem Dunkel in den Violinen / verwandt durch all mein Dunkelsein” [7, с.195]. “Dunkel” як троп може утворювати різні метафоричні форми з однаковим коренем. Частіше це явище огортає ліричного героя, фіксує найменші вияви його існування у певних умовах: “Ich liebe meines Wesens Dunkelstunden...” [7, с.254].

Все більше і більше “темрява” пов’язується з ліричним героєм. Поет персоніфікує образ, робить його об’єктом діалогу з ліричним героєм, встановлює між ними стосунки близькі людям: “Du Dunkelheit, aus der ich stamme, / ich liebe dich mehr als die Flamme...” [7, с.258]. “Die Dunkelheit” набуває

концептуального значення, що підкреслюється паремією: “Aber die Dunkelheit hält alles an sich: / Gestalten und Flammen, Tiere und mich...” [7, с.258].

Однак з кожним вживанням “Dunkelheit” з’являється і його антипод (die Flamme, das Licht) або синонімічний образ “die Nacht”: “Ich glaubte an Nächte”. Новим у функціонуванні “Dunkel” є участь образу у відтворенні портрету (“dunkel deine Augen”). Як супутник ночі темрява непереможна і хода її тяжка – “der ist vergangen wie ein alter Mann” [7, с.317]. Тобто тут виникає продовження метафори порівнянням іншого – буденного – сенсу (“alter Mann”). Це нова риса у тропіці Рільке – побудова ланцюга тропів.

Ще один суттєвий штрих у функціонуванні лексеми “das Dunkel” у стратегії тексту – виникнення антитези у метафоричному оточенні навколо “я” героя: “macht mich dieses großen Dunkel klein” [7, с.337]. М.Гайдегер називає домінуючі образи у Рільке терміном “відкрите” (“das Offene”). Фундаментальним, тобто відкритим, необмеженим в собі самому у Рільке можна назвати власне потребу до метафоризації, а серед провідних метафор вказати на “das Dunkel” і “der Traum”. Їхня сфера дії – відкрита, наближена навіть сенсом. Метафора ж “річ” обмежена своєю матеріальністю.

Отже, ми не випадково взяли для дослідження світу Відкритого у Рільке саме ключовий образ “речі”. Це дозволило виявити філософську, художньо-естетичну відкритість, що стала каркасом, який утримує поетичну споруду тропікалізації.

Образ “das Dunkel” (і його похідні) своєю відкритістю дає ще більший вихід у світ інтимного, у суб’єктний синкретизм навколо ліричного “я” героя. Близький до нього образ-синонім “die Dämmerung” (сутінки) має власну смислову палітру, хоча значення обидвох часто перетинаються. “Die Dämmerung” тяжіє до філософської теми всесвіту: “Was steigt er nicht in ihre Dämmerungen – / der Armut großer Abendstern [7, с.366].

“Das Dunkel”, образно кажучи, невимушено спілкується із зовнішнім світом як посередник між “я” і природою, оточенням “draußen”, набуваючи при цьому дещо іншої якості – уточнення: “so muß ich mich aus meinen Händen hinaus / in diese Gärten des Dunkelblaus / ergießen...” [7, с.378]

Рільке одухотворює темряву, образ набуває рис живої істоти, такий троп часто звучить метагоге, один образ тягнеться до іншого – наскрізного. І обидва – відкриті – діють, хоча не на рівних засадах, “річ” виявляється сильнішим образом, а “темрява” – образом-сателітом: “Die Dinge sind Geigenleiber, / von murrendem Dunkel voll...” [7, с.401].

“Темрява” у своїй близькості до “я” героя стає його духовним станом, його своєрідною субстанцією, в якій він живе і творить: “Ich in meinem Dunkel zitternd dichte” [7, с.416].

Серед різних підходів до суті метафори (тлумачний, формально-логічний, психологічний, лінгвальний) [3, с.795], за жодним не можемо визначити якийсь пріоритет, бо кожен додає певний штрих до розуміння і вивчення тропу.

Головне, що кожен підхід убачає щось суттєве, отже – полегшує справу дослідження.

У теорії літератури переважає думка, що вивчення метафори є комплексною проблемою. Метафора здатна своєрідно подвоюватися, множитися, набувати різних значень, крім першого, висхідного. Так, “das Dunkel” – це темрява в усіх своїх виявах, але це й душевний стан героя, його настрої, його світосприйняття, це й характер стосунків між людьми, це й непрояснена ситуація, а також минуле й майбутнє тощо. Рільке надає цьому образу великого значення, вважає його відкритим перед світом, підкреслює це значення і графічно, виокремлюючи рядок з домінантою. “Dunkel” – це й сприйняття природи у всіх її виявах у ранішні, вечірні і нічні години, Отже, це маркер часу, а також і місце, бо коли йдеться про природу, то найчастіше темрява огортає сади (“die Gärten”).

“Das Dunkel” може виникати і виникає досить часто в цілком реальній ситуації, але ця реалістичність удавана через прихований зміст вербального оточення. Прихований сенс – це утаємниченість ситуації, і автор це підсилює курсивом. Підкреслення поширює романтичне втаємничення на ціле висловлювання, оригінально метафоризує його: “Jetzt weiß du *das Andre*, das uns verstößt, / so oft wir’s im Dunkel erfaßt ...” [7, с.476].

У ролі епітета “Dunkel” набирає метафоризованої значущості завдяки лексемі, яку він позначає. Разом – епітет і лексема, що означає певний стан людини – творять синкретичний психологічний образ: “Doch auf welchen Saiten / grijf ich dir ihr dunkles Lustgestöhn?” [7, с.488]

Складну еволюцію душі (серця) Рільке змальовує через темне, ми б сказали вслід за К.Г.Юнгом, від колективного несвідомого, через кров живих істот до Бога. Складна еволюція вкладається у рамки двох полюсів – “rotes Blut”–“ der Gott” і відбувається утаємничено, у супроводі “Dunkelheit”: “So griffen einstmals aus dem Dunkelsein / der Kathedralen große Fensterrosen /ein Herz und rissen es in Gott hinein” [7, с.501]. Супровідна ситуація “Dunkel” може бути посилена уточненням “mit dem Dunkel kalt” [7, с.502].

Кожна істота має свою ауру, на жаль, й ауру темряви, яка вічно супроводжує істоту. Це одна з граней функціонування метафори “Dunkel”. Це особливо відчутно в поезії: “Orpheus. Eurydike. Hermes”, про яку вже йшлося. У цій “поемці”, як визначив жанр твору В.Стус, у цій ролі виступає метафора: “gingen sie als Adern durch sein Dunkel” [7, с.542]. Проте саме тут виникає ще одна важлива риса “Dunkel” вступає в опозицію з червоним: “...und schwer wie Porphyр sah es aus in Dunkel. / Sonst war nichts Rotes” [7, с.542].

Рільке вводить наскрізну метафору у перелік цінностей світоглядного рівня поруч із такою, як “das Schicksal”(доля): “... und Schuld und Unruh und vermummtes Schicksal / und Dunkelheit der abendlichen Erde...”[7, с.554]. У полісемантичній лексемі “Dunkel” (“Dunkelheit”, “Dunkelsein”) як у відкритому утворенні перемагає і переважає не земне, темне, а інше – романтично-утаємничене і духовне, у сфері якого і живе ліричний герой. Зберігаючи своє

попереднє значення – темного, образ нарощує нові сенси і відтінки сенсів до безмежності. Це властивість вагомих концептуальних образів – зазнавати постійної метафоризації, вступаючи в контакти з іншими лексемами, впливаючи на них і на контакти загалом, а також відчувати зворотний вплив.

“Dunkel” – це і настрій ліричного героя, який впливає на психологічний стан. Сам герой це розуміє, аналізуючи ситуацію у звертанні до “du”: “Übertreib / das Dunkel, das du in mir siehst. Es war / Tullias Dunkelheit” [7, с.12].

Душевний стан, який умовно можна назвати наскрізною метафорою “Dunkel”, – властивість не лише ліричного героя, але й інших протагоністів. У психологічному портреті іншого автор показує вихід його з депресії (так тут сприймається метафора “Dunkel”) і прихід цілком протилежного стану (“er lächelte”): “Er war nicht mehr der Weiner, / der sich ins Dunkel trug und sich vergoß” [7, с.617].

Відчуваючи розмаїтій спектр відтінків темного, неможливість вичленити в ньому ядро змісту (окрім реалістичної конкретики), поет вживає порівняння, тобто декодує метафору за допомогою іншого тропа. Ці порівняння – не універсальні, вживані лише у певних випадках, у конкретних контекстах: “die Türe füllt / dunkel wie der Grund einer Kamee”. Таке порівняння не прояснює сенсу “dunkel”, лише вишукано романтизує його.

Намагання прояснити сенс метафори через порівняння веде до творення нових сенсів, нюансів, нових його форм, зазвичай, непрозорих і романтичних: “Ihm ward des Eingangs grüne Dunkelheit / kühl wie ein Seidenmantel umgegeben...” [7, с.619]. Романтичність дії посилена невизначеністю продуцента, діяча, який розпочинає поезію “Begegnung in der Kastanien-Allee”: “Ihm ward...”

Поряд з такими метафорами, як “річ”, “темрява”, Рільке звертається і до образу ночі та світла. Хоча варто зауважити, що повторення лексеми “ніч” не має самостійного значення, це лише тло, на якому “річ” набуває нового значення: вона повертається до нас як уквітчаний, кольоровий об’єкт, що був завжди перед тим безбарвним, блідим: “Nacht, stille Nacht, in die verwoben sind / ganz weiße Dinge, rote, bunte Dinge, / verstreute Farben, die erhoben sind / zu Einem Dunkel Einer Stille, – bringe / doch mich auch in Beziehung zu dem Vielen...” [7, с.401].

До двох домінант – “Ding” і “Nacht” долучається третя – незмінний член багатьох сюжетних колізій, який тягне до себе свого антипода – “das Licht” (світло). У тексті “Gebet” Рільке метафоризує і цей образ у колі відчуттів ліричного “я”: “Spielen denn meine Sinne noch zu sehr mit Licht?”

На прикладі щойно процитованих поезій Р.М.Рільке можна спостерігати народження тропу, його своєрідний злет і падіння. Злет образу супроводжувався урізноманітненням його функцій в контексті, посиленням концептуальності, тобто ідейно-естетичного спрямування. Стрижневий образ “річ” творить свій відчутний ритм, продукуючи народження асоціативного поля навколо центру і впливаючи на виникнення замкнених дискурсів. Стрижневий образ впливав

навіть на волевиявлення ліричного героя як суб'єкта дій, водночас підкоряючись випромінюванню диктату ліричного “я”.

Кожна з досліджених метафор “річ”, “темрява”, маючи власну ауру, притягували до себе на певних рівнях інші споріднені образи, утворюючи свої концепти і дискурси. Всі вони, лишаючись метафорами, створювали свої різновиди – метафоричні вирази, підготовлені метафори, метафоричні епітети, метафоричні генітиви, одухотворення та ін. Вони брали участь у ритмомелодиці (сприяли музичності тексту як комплекси алітерованих звуків, асонансів тощо); фігурували як риторичні звернення, оклики, запитання; були порівняннями і метоніміями, антитезами в багатьох поетичних виявах (контраст, бінарні опозиції, оксюмори).

Досліджуючи творчість Рільке, Г.-І.Гадамер зауважує: “...Поетична мова Рільке пронизана рефлексіями, його метафорика надзвичайно *вишукана*” [1, с.255]. Що ж означає вислів “вишукана метафорика”? Метафори Рільке – передовсім концептуальні; вони – носії світоглядних засад поета, вони, щоразу змінюючи форму, сповнюють новий зміст, а те, що Гадамер називає *вишуканістю*, це – романтичний пафос, емфаза, патетика; це – “мовний спалах” за визначенням самого Г.-І.Гадамера. Можливо, саме тяжіння до утаємничення думки, до прагнення охопити метафоризацією певну сентенцію Г.-І.Гадамер вважає вишуканістю форми метафори, а не взагалі метафорики: “Wie sich aus eines Traumes Ausgeburten / aufsteigend aus verwirrendem Gequäl / der nächste Tag erhebt...” [7, с.501].

Не вишуканість, а романтичність загального звучання характеризує метафори й інші тропи Рільке. Романтичність охоплює образ з усіх сторін – це і форма, і зміст, і тональність, і загальний концепт.

1. *Гадамер Г.-І.* Інтерпретація буття Райнером Марія Рільке//Гадамер.Г.-І. Герменевтика і поетика//Вибрані твори/Пер. з нім.К., 2001. 2. *Ермилова Е.* Метафоризация мира в поэзии XX века. М., 1977. 3. *Корольков В.И.* Метафора//КЛЭ. Т. 4. 4. *Рільке Райнер Марія.* Думки про мистецтво і поезію. К., 1986. 5. *Gottsched, J.C.* Versuch einer kritischen Dichtungskunst. Leipzig, 1972. 3. Aufl. 6. *Novalis: Werke, Tagebücher und Briefe.* München; Wien, 1978. Bd.I. 7. *Rilke, R.M.* Sämtliche Werke in 6 Bänden. Bd. 1. Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. 8. *Rilke, R.M.:* Sämtliche Werke in 6 Bänden. Insel Taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. Bd. 2. 9. *Schlegel, A.W.* Kritische Ausgabe. München, 1975. 10. *Schlegel A.W.* Kritische Schriften und Briefe. Stuttgart, 1963. Bd.2.

**METAPHOR AS A MEANS OF PENETRATION INTO THE INTELLECTUAL
WORLD OF RILKE****L.S. Kravchenko**

*Dpt. of World Literature
The Ivan Franko Drohobych Pedagogical University
2 Kurbas Str.
Drohobych
Lviv Region
82100 Ukraine*

The present paper makes an attempt at working out a typology of the author's metaphors and restructuring their textual functions. The analysis is based on the key images (thing, darkness, night) as well as on the general sounding of the metaphorical epithets.

Key words: metaphor, conceptual image, author's modality, creed, metaphoric genitives.

Стаття надійшла до редколегії
29 січня 2003 р.

Статтю прийнято до друку
14 квітня 2003 р.

Я.І.Кравець, доц.,
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ У РЕЦЕПЦІІ ФРАНКОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КРИТИКИ

Критичну оцінку життя і творчості П.Куліша у франкомовних культурах можна поділити на декілька тематичних підрозділів: окремі монографії франкомовних учених, а також праці українських учених, видані французькою мовою, в яких містяться судження про П.Куліша; енциклопедичні статті про українську чи інші слов'янські літератури, де маємо водночас оцінку творчості П.Куліша; літературознавчі та історичні праці франкомовних славистів й українських науковців діаспори, у яких було надруковано окремі згадки про П.Куліша. Майже у всіх дослідженнях П.Куліша згадують переважно поряд із Т.Шевченком.

Повнішу довідкову інформацію про франкомовну Кулішіану, зокрема, у спільних французько-українських виданнях 90-х років ХХ ст., можна знайти на с.403-410 публікації "Пантелеймон Куліш. Матеріали і дослідження" (Львів; Нью-Йорк, 2000).

Ключові слова: рецепція, франкомовні культури, Україна.

Розпочинаючи дослідження рецепції творчості того чи іншого українського письменника чужим письменством, намагаєшся насамперед визначити ту часову межу, від якої датовано перші зацікавлення конкретною персоналією в іншій національній культурі. Хоча для Пантелеймона Куліша цією умовною межею у франкомовних дослідженнях є 1875 рік, його контакти із франкомовним світом, як знаємо, сягають ще кінця 50-х років ХІХ ст. Саме тоді письменник мандрував країнами Західної Європи і деякий час перебував у Бельгії. Публікуючи листування П.Куліша із Т.Шевченком, "Киевская старина" звертала увагу на те, що в лютому 1858 року Т.Шевченко подав таку адресу свого побратима, якого називав "добрим і розумним своїм великим другом": "Belge Bruxelles poste restante A Monsieur Panteleïmon Kouliche". [2, с.235]. А в "Щоденнику" Кобзаря в записі від 24 лютого 1858 року читаємо: "Получил письмо от Кулиша с дороги в Бельгию, с хутора Матроновки около Борзны" [3, с.184-185].

Критичну оцінку життя і творчості П.Куліша (1819-1897) у франкомовних культурах можна поділити на декілька тематичних підрозділів: окремі монографії франкомовних учених, а також праці українських учених, видані французькою мовою, в яких містяться судження про П.Куліша; енциклопедичні статті про українську чи інші слов'янські літератури, де маємо водночас оцінку творчості П.Куліша; літературознавчі та історичні праці франкомовних славистів та українських науковців діаспори, в яких друкували окремі згадки про П.Куліша. Майже у всіх дослідженнях П.Куліша згадують переважно поряд із Т.Шевченком*.

---

* Спроба бібліографічного огляду "франкомовної Кулішіани" подана у: Кравець Ярема. П.Куліш у франкомовних перекладах та критиці (Матеріали до бібліографії) // Пантелеймон Куліш. Матеріали і дослідження. Львів; Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2000. С. 403-410

Перша згадка про П.Куліша у франкомовній критиці, яку нам вдалося виявити, датована 1875 роком і належить відомому французькому славістові Альфредові Рамбо (1842-1905), авторові великої кількості праць, присвячених слов'янській та українській культурам.

Друкуючи на сторінках журналу “Revue des Deux Mondes” (т.IX, травень-червень 1875) велику розвідку “Україна та її історичні пісні”, французький дослідник згадував і праці П.Куліша – “История воссоединения Руси” та “Записки о Южной Руси”, розглядав їх, порівнюючи з історичними та фольклорними дослідженнями В.Антоновича, М.Драгоманова, І.Рудченка, О.Русової, П.Чубинського та ін. А.Рамбо торкнувся, між іншим, діяльності П.Куліша як збирача народних пісень, подав його міркування про виникнення Запорізької Січі, легендарного козака Мамая. “У Києві, – писав французький учений, – взяли за гасло такі слова Куліша: *полюбити пісню, яка сиротою блукає по світу, врятувати її од забуття - це значить по-справжньому прийняти душу, прийняти дух, який міг би загинути без нашої допомоги*” [17, с.813].

Уже за три роки бачимо ще одну важливу публікацію, в якій франкомовний світ одержав інформацію про П.Куліша. Йдеться про французьку брошуру “Українська література, проскрибована російським урядом” українського політично-громадського діяча, науковця, професора М.Драгоманова, з якою він прибув на Літературний конгрес, що відбувався 1878 року в Парижі. Присвятивши першу половину доповіді історичній характеристиці України, розповіді про те, як вона поволі втрачала свою політичну та духовну незалежність, М.Драгоманов широко ознайомив присутніх із українською народною та епічною поезіями, творчістю Т.Шевченка та інших поетів. Автор торкнувся патріотичної діяльності молодого етнографа П. Куліша, з яким 1845 року познайомився Кобзар, його заслання, видання творів національних авторів та місячника “Основа”, яке зініціював П.Куліш.

Закінчуючи свою працю, М.Драгоманов писав: “*Непотрібно переконувати в тому, що заборона української літератури завдає фатального удару по правах літераторів того краю. Ось чому ми вважали за необхідне повідомити про це Конгрес і подати йому історичний огляд літератури, проскрибованої імператорським указом. Все, що могло б з'явитися українською мовою завдяки праці людей, вже наперед заборонялося в одній із держав Європи*” [9, с.41].

Наступна згадка про П.Куліша у франкомовних виданнях пов'язана з особою А. д'Аврїля (1822-1904) Цей французький учений-славіст, письменник, перекладач публікує 1896 року в Парижі добірку слов'янської поезії “Дочка Слави” (“Slavy Dčera”), у якій подав окремий розділ “В Україні”. Пропонуючи читачам обширну історичну інформацію, автор багато місця присвятив Т.Шевченкові, якого називав “енергійним, винятковим і завзятим українцем”. Окреслюючи головні віхи творчості Кобзаря, д'Аврїль торкнувся участі поета в Кирило-Мефодіївському братстві: “*Саме у той час поет познайомився із Костомаровим, Кулішем та іншими малоросійськими патріотами*”. Він створив

братство святих Кирила і Мефодія, хотів пропагувати народну освіту, добитися знищення того кріпацтва, від якого стільки натерпівся. Ми вже казали, що тоді його зрадили і відправили в Азію простим солдатом” [7, с.153].

Драгоманівський зачин ознайомлення франкомовного читача з українською літературою продовжили наприкінці першого двадцятиріччя ХХ ст. історик Михайло Грушевський та політичний діяч граф Михайло Тишкевич. Саме М.Грушевському належала коротка ювілейна стаття про Пантелеймона Куліша, поміщена в журналі “Europe Orientale” за 1918 рік, а також літературознавчі статті, що друкувалися у тому ж журналі 1919 року, у яких учений торкався постаті П.Куліша. Граф Михайло Тишкевич, очолюючи надзвичайну дипломатичну місію УНР у Парижі, багато працював над популяризацією у Франції та й, взагалі, у Західній Європі української літератури; він видав в Берні 1919 року франкомовну книжку “La littérature ukrainienne”, у якій орієнтувався на дослідження С.Єфремова, О.Єфименка, професора М.Грушевського та інших українських науковців; про це згадував у підназві до своєї книжки. Вказана праця була передруком розділів дослідження М.Тишкевича із швейцарського журналу “L’Ukraine” за 1916 і 1917 роки. У виданні, яке побачило світ завдяки старанням Української місії у Швейцарії, автор подавав розлогу інформацію про П.Куліша, постійно пов’язуючи її з *“коротким, непохитним життям”* Т.Шевченка, а також помістив портрет П.Куліша з підписом *“Український поет і публіцист”*, додавши роки його життя*.

Цінним для вивчення нашого питання є і видання французької “Антології української літератури до середини ХІХ століття” (за редакцією М.Грушевського), яке побачило світ 1921 року в видавництві Українського соціологічного інституту. З’явившись друком у роки закордонної діяльності М.Грушевського (1919–1924), ця монографія стала чи не єдиним авторитетним виданням, за яким франкомовні науковці пізнавали в той час літературну спадщину України, доносили її до широких читацьких кіл**. Саме в цій антології серед презентації видатних майстрів ХІХ ст., що представляли Друге відродження української літератури, бачимо переклад невеликого фрагменту “В запорожців” із роману-хроніки П.Куліша “Чорна рада”; переклад тексту належав французькому вченому славістові Рене Мартелю.

Того ж року, коли граф М.Тишкевич видає у Берні “Українську літературу”, в Парижі з’являється книжка француза Шарля Дюбрея “Два роки в Україні (1917–1919)”. Її автор уперше прибув в Україну 6 січня 1917 року, щоб

---

* Про це див. згаданий бібліографічний огляд (С.1) та “Антологію” М.Грушевського див.: Кравець Ярема. Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu’au milieu du XIXe siècle (Paris-Genève-Prague, 1921) (за ред. М.Грушевського) у контексті українознавчих студій 20-30-х років ХХ ст. у франкомовних країнах//Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції. Львів. 26-28 жовтня 1994. С.206-209. Про його українознавчі праці та оцінку П.Куліша див.: Цвенгрош Густав. Франкомовні літературно-народознавчі публікації М. Грушевського в Парижі//Там само. С.209-212.

обійняти там кафедру історії французької літератури в Жіночому університеті Києва, а також кафедру французької мови в гімназії Alexiév. Автор був змушений покинути Україну 24 лютого 1919 року в зв'язку з наступом більшовицьких орд на Київ. Мету своєї книжки Ш.Дюбрей подавав у передньому слові до видання, зазначаючи, що колишні хазяї і теперішні вороги об'єднали свої зусилля та з великою енергією ведуть боротьбу проти національного руху українців. Ця боротьба, зазначав автор, втілюється у Франції, особливо в Парижі, у формі газетних статей, тенденційної, нерідко брехливої інформації, брошурок, меморандумів та листівок, основна мета яких полягає в тому, аби вплинути на членів мирної конференції, державних діячів Антанти і особливо на французький загаль. *“Обов'язок кожного француза, який повертається з тих малознаних земель, – писав Ш.Дюбрей, – полягає в тому, щоб не лише розповісти про те, що він бачив, але також скласти свої судження про події, які розгортаються перед його очима; отож, французький читач матиме змогу здорово оцінити конкретні події, а політичні діячі, які тримають у своїх руках честь Франції, дістануть змогу, пізнавши суть справи, зробити належний жест. Саме задля такого обов'язку були написані ці сторінки, з єдиною метою - іти за правдою і бути абсолютно безстороннім”* [10, с.11].

Знову ступивши 19 березня 1919 року на рідну землю, лише за 52 дні од свого від'їзду з Києва (Ш.Дюбрей повертався до Франції через Одесу), автор одразу ж взявся писати книжку, яку закінчив 15 серпня 1919 року.

Цікаво знати, що Ш.Дюбрей входив до складу редакційної колегії тижневика “France et Ukraine”, що друкувався від січня 1920 року в Парижі й був тижневиком дипломатичної місії УНР у столиці Франції. У виданні працювали також французький славист, літературознавець і перекладач Фернанд Мазад, вчені Ілько Боршак, Ф.Савченко та Михайло Рудницький. Саме на сторінках четвертого числа цього періодичного видання з'явився перший французький переклад Кулішевого тексту – “Спогад про Шевченка” в інтерпретації Михайла Рудницького. У цьому ж числі була надрукована стаття відомого бельгійського письменника Франца Елленса (1881-1972) “Народна поезія України”, яку автор публікував в одному із січневих номерів льєзьської газети “La Meuse” за 1920 р. Ф.Елленс писав: *“Упродовж усієї історії тут [в Україні – прим. наша] широко буяло усе розмаїття поезії – ліричної, епічної та сатиричної, чудово відтворюючи глибоко самотні і водночас строгий та м'який характер цього краю”* (...). І далі: *“У ліричній поезії XVIII ст. з'являються такі поети, як Шашкевич, Федькович, а в наш час Куліш, Старицький, Лариса Квітка, які можуть змагатися з нашими найвидатнішими західними поетами”* [11, с.1].

У наступній статті “Українська література”, видрукованій у газеті “La Meuse” у березні того ж року, бельгійський письменник нагадував читачеві про те, що вже мав нагоду у попередній публікації писати про *“дуже специфічні особливості народної пісні в Україні”*. Тепер він зосереджував свою увагу

навколо тих поетів та романістів, “творчість яких є немовби дзеркалом радостей, переживань, себто життя народу” [12, с.1].

Автор зупинявся на літературі XIX ст., оскільки, як сам зазначав, “*якраз це століття на батьківщині Тараса Шевченка було багате на прозаїків і поетів*”. Із послідовників Тараса Шевченка критик найвище ставить Пантелеймона Куліша, котрий розпочав свою творчість перекладами з Байрона: “*Власні вірші П.Куліша натхненні творчою манерою Віктора Гюго, але він досягнув чітко вираженої індивідуальності у поемі “Досвітки”, де дуже чисто звучить його ліричний запал*” [12, с.1].

У Бельгії 1928 року друкуються три номери літературного журналу “La Nervie”, присвячених літературі, мистецтву, культурному життю молоді УРСР, що були підготовлені “*завдяки заходам бельгійської письменниці Сімони Корбіо, яка відвідала Україну й ознайомилася з тією культурною працею, що розгорталася в Україні 20-х рр. XX ст.*” [1; с.12]. Другий український номер “La Nervie” з’явився у липні 1928 року і містив деякі зразки давньоукраїнської літератури, три народні думи, а також близько 20 поетичних та прозових творів українських письменників, серед яких два вірші П.Куліша – “Люлі-люлі...” та “Україна”. Як зазначалося у редакційній статті, попередня антологія з переднім словом А.Мейє “*вийшла мізерним тиражем і вже давно неможливо її знайти*”. Для підготовки окремого українського випуску “La Nervie” редакція частково використовувала матеріали з видання Українського соціологічного інституту. Про це згадувалося і в рекламній статті на обкладинці журналу, де також називалося і прізвище перекладача нових творів, поміщених на сторінках “La Nervie” – “*чудового лінгвіста А.Мартеля*”, професора Лілльського університету, який “*перекладатиме безпосередньо з оригіналу*”.

Непересічною працею з українознавчих питань є розділ з бельгійської монографії доктора політичних наук Марка Тугуші-Гаяне (псевд. Михайла Джавакашвілі) “СРСР. Віч-на-віч з національними проблемами”, виданої 1946 року у Льєжі. Українському питанню автор присвятив сорок сторінок свого дослідження, подаючи короткий історичний огляд історії України з давніх часів до втрати нею незалежності 1921 року, а також розповідаючи про її багаті культурні традиції. Лише побіжно торкнувшись діяльності Кирило-Мефодіївського братства, яке об’єднало патріотів і поставило своєю метою звільнити Україну, автор писав, що “*такі поети*”, як *Т.Шевченко, П.Куліш, історик М.Костомаров та інші викликали до себе симпатію народу, якому вони прищепили любов до своєї культури та минушини, незважаючи на поліційні переслідування*” [18, с.103]. До імені П.Куліша автор повернувся ще раз у розділі “Культурне минуле”, згадуючи про діяльність Братства, арешт його учасників, ліберальні реформи 1861 року в Росії: “*Засланці дістали змогу вернутися у великі міста, зокрема Москву, Санкт-Петербург, Київ, Харків. У Санкт-Петербурзі зустрілися Куліш, Костомаров, Шевченко і молода талановита письменниця Марія Вілінська-Маркович*” [19, с.120].

Найглибше із франкомовних дослідників про П.Куліша писав, мабуть, бельгійський письменник та літературознавець Жіль Нельо, автор монографії “Панорама історичного роману” (Париж-Брюссель, 1969). У своєму дослідженні, результаті наполегливої тридцятирічної праці, наукових пошуків та спостережень, Ж.Нельо розглядає історичні твори М.Карамзіна, О.Пушкіна, М.Гоголя та П.Куліша, стверджуючи, що вони створили власну школу історичного роману відповідно до своїх національних традицій. Коротко оглянувши “Вечори на хуторі поблизу Диканьки” та повість “Тарас Бульба” М.Гоголя, науковець перейшов до *“іншого українця, П.Куліша, який залишив багато літературних і наукових творів з галузі етнографії, філології, перекладу”* [16]. Ж.Нельо зосередив свою увагу на історичному романі П.Куліша “Чорна рада. Хроніка року 1663” (“L’Assemblée générale du peuple. Chronique de l’année 1663”). Бельгійський науковець писав: *“Чорна рада скликана у західній частині України, щоб вибрати на гетьмана козаків одного із трьох претендентів. На цьому історичному фоні тонко змальована історія кохання красуні Лесі. Сомко помре, і Петро, син попа Шрама, одружиться з дівчиною”* [16].

Аналізуючи твір П.Куліша, Ж.Нельо зазначав, що цінність цього роману, незважаючи на відсутність у ньому головної дійової особи, полягає якраз у згадці про тих людей, у змалюванні суспільних класів України та в *“чудовому розумінні техніки В.Скотта”*. Автор монографії вважає П.Куліша одним із тих письменників, які вправно засвоїли і перекували досвід В.Скотта *“для змалювання своєї національної минувшини. Тут ідеться, отже, не про якесь копіювання знаної за кордоном школи; але про справжній витвір, в якому визначніші письменники впевнено знайшли найважливіші риси історичного роману”* [16].

Окремою сторінкою франкомовних зацікавлень особою і творчістю П.Куліша є ті поодинокі згадки, на які натрапляємо в енциклопедичних виданнях і літературних словниках, а також в оглядових статтях про українську та інші слов’янські літератури, де ім’я П.Куліша бачимо у контексті розповідей про Т.Шевченка, його участі в Кирило-Мефодіївському братстві. Саме такий матеріал міститься, скажімо, у Т. 4 шеститомового видання “Larousse du XXe siècle” (Paris, 1931), де на с.264 є словникова стаття “Куліш (Пантелеймон Олександрович)”, очевидно, авторства французького вченого-літературознавця Роже Тіссерана. Якраз цей науковець, знаний українській культурі своєю монографією “Життя одного народу. Україна” (Париж, 1933), був згаданий серед автури шеститомового Ляруса.

Про постать П.Куліша згадував і літературознавець Жорж Люціані в корпусі 23 Encyclopaedia universalis (Paris, 1989) у статті “Українська література”: *“Деякі молодих українських інтелігентів – історик Микола Костомаров, майбутній романіст і публіцист Пантелеймон Куліш, правник Микола Гулак та низка студентів Київського університету – заснували у січні 1847 р. тасмне*

товариство, яке повинно було згодом дістати назву “Братство святих Кирила і Мефодія” [14, с.130].

Цікаву інформацію маємо у т. 3 тритомового видання “Загальна історія літератури” (1961) за редакцією Едуарда де Тунка, опрацьованому вченими-літературознавцями п’яти західноєвропейських країн. Про П.Куліша тут писалося у розділі “Від романтизму до сучасних течій”. Розповівши про життя і творчість Т.Шевченка, автор перейшов до участі Кобзаря у Кирило-Мефодіївському братстві та до його двох однодумців – Миколи Костомарова і Пантелеймона Куліша: *“Пантелеймон Куліш (1819-1897) став по смерті Шевченка глашатаєм нації та її улюбленим письменником: він переклав Шекспіра, створив історичну трилогію (1884), ліричні та епічні поеми і написав свій шедевр – історичний роман “Чорна рада” (1857). Однак, найбільша заслуга Куліша полягає не так у його творчості, як у тих зусиллях, які він докладав для того, щоб розвинути писемну мову свого народу і впровадити її у європейський лінгвістичний контекст. Він прожив доволі довго, аби побачити 1876 року заборону українських видань в середині Росії (українська мова, однак, допускалася на сцені, де драму, написану тією мовою, обов’язково супроводжували російською драмою)”* [8, с.175].

Ще одна репліка, пов’язана із П.Кулішем, вміщена у статті про Івана Котляревського у т. 2 “Нового словника авторів усіх часів та усіх країн” за редакцією Ляфон-Бомпіані (Париж, 1994), першодрук якого датується 1952 роком. Говорячи про найголовніші твори І.Котляревського, осяяні найчистішим українським гумором, автор статті писав, що *“значення цього письменника ніколи не ставилося під сумнів, хоча пролунало декілька невдоволених голосів, зокрема голос Куліша, якому гумористичний тон видався не дуже доречним, враховуючи стражденне життя українського народу, але ці голоси залишалися без відповіді”* [13, с.1729].

Статтю про українську літературу XVIII-XX ст. надibuємо і в “Тритомовому універсальному словнику літератур”, виданому 1994 року університетським видавництвом Франції за редакцією Беатріс Дідьє; її автором є відомий дослідник української літератури, французький славіст Еміль Крюба, професор-емерит Паризького Інституту східних мов, знаний своєю докторською дисертацією “Михайло Коцюбинський і українська проза його часу (1864-1913)” (Lille, Université Lille III, 1982). Автор словникової статті пише: *“Із вступом 1855 року на трон Олександра II відбулася відлига, яка викликала літературну активність Панька Куліша (1819-1897). Член “Братства”, засланець до Тули, може нарешті надрукувати 1857 року “Чорну раду” – перший український роман європейського розмаху, в якому колишній романтик харківського гуртка спробував дати об’єктивне бачення козацької минувшини, чітко відгороджуючись од концепції Шевченка”* [15, с.3954]. Е.Крюба додає, що в цьому романі письменник став на бік козацької старшини щодо спільності з Росією. У статті, зокрема, вказується на ту роль, яку П.Куліш відіграв в інтелектуальному житті свого часу, незважаючи на свою двозначну еволюцію та

політичну нестійкість. Трохи нижче, вже розповідаючи про творчість Марка Вовчка, дослідник ще раз звернувся до імені П.Куліша, нагадавши про ту високу оцінку *“етнографічної вартості та реалістичного змалювання кріпацтва”*, яку дав П.Куліш *“Народним оповіданням”* Марка Вовчка.

Таку саму згадку про П.Куліша, *“майбутнього романіста та публіциста Куліша, члена Кирило-Мефодіївського братства”*; маємо у розділі *“Від слов’янської ідеї до авторитарного панславізму”* у статті *“Революційна Росія та ідеологія з’єднаних слов’ян”* з підрозділом *“Кирило-Мефодіївське Братство”* (1846) з ґрунтовної монографії Конта Франсіса. У цій праці трактувалися такі проблеми, як *“Велика міграція слов’ян (V-VII ст.)”*, *“Жінки слов’янських земель”*, *“Слов’янські спільноти”* (зокрема, говорилося про вибори кошового, цитувалися уривки з повісті *“Тарас Бульба”*, в якій, як зазначав автор праці, *“Микола Гоголь дає нам чудовий зразок виборів кошового”* [6, с.627]. У розділі *“Від слов’янської ідеї до авторитарного панславізму”* бачимо декілька сторінок, присвячених Т.Шевченкові та його діяльності в Кирило-Мефодіївському братстві.

Цікавий матеріал про П.Куліша міститься у колективній монографії французькою мовою Кирила Вільчовського *“Літератури світу”* за редакцією французького письменника Реймона Кено. У томі *“Східні літератури”*, *“Українська література”*, у статті *“Сучасний період”* читаємо: *“Зацікавлення українськими справами зростає в 1840-і роки під впливом романтичного ліберального панславізму. Розпочинається перегляд та інвентаризація українських пісень, вивчення української історії та фольклору. Українофільська політика зароджується із заснуванням Кирило-Мефодіївського братства, таємного гуртка, до якого належать історик Микола Іванович Костомаров, письменник Пантелеймон Олександрович Куліш та поет Шевченко”* [20, с.1713].

Нові цікаві грані досліджуваної нашої теми постали і при опрацюванні статей до *“Шевченківської енциклопедії”*, що готується до друку у відділі Шевченкознавства Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України. Робота над цією науковою проблемою дала змогу залучити до франкомовної Кулішіани ще низку імен популяризаторів творчості українського письменника.

У добре відомій праці про Т.Шевченка *“Українське інтермеццо”*, що друкувалася 1955 року спочатку на сторінках літературного тижневика *“Les Lettres Françaises”*, а згодом окремими розділами у спеціальному літературному виданні, французький письменник Луї Арагон (1898-1982) писав: *“Шевченко пов’язав себе в Києві, де перебував 1845 року, з Кирило-Мефодіївським братством, в якому знаходився український письменник П.О.Куліш, котрий хотів знищити кріпацтво і створити панслов’янську республіку. Члени цього товариства були арештовані у квітні 1847 року, і Шевченко разом з ними”* [4].

Особи П.Куліша торкнувся і вчений-історик Луї Ейзенман, професор Паризького університету, автор низки праць про держави Центральної Європи. У розділі *“Нові інтелектуали і напрями: слов’янофіли, західняки, соціалісти і*

федералісти” з т.2 колективної монографії “Історія Росії”, що з’явилася друком 1932-1933 рр. Луї Ейзенман розповідав про Кирило-Мефодіївське братство, його учасників, зокрема, *“молодих і вже відомих істориків Костомарова і Куліша, а також “великого українського поета Тараса Шевченка”*; які цікавилися не соціалізмом, а ідеєю федералізму”.

П.Куліша згадує і відомий французький вчений-славіст Жорж Кастелян, автор численних праць, присвячених історії та культурі народів Центральної Європи. Автор, розповідаючи про національне пробудження українців у монографії “Історія народів Центральної Європи”, писав про внесок Пантелеймона Куліша та Михайла Драгоманова в історію та політичну думку, який вони зробили, публікуючи давні тексти. А трохи далі науковець ще раз подав інформацію про П.Куліша, згадавши про газету “Основа”, що *“друкувалася у Санкт-Петербурзі російською та українською мовами в 1861-1862 роках, завдяки старанням видатного українського письменника. Лояльний до царя, він вимагав індивідуальних свобод і ставив українську мову на один рівень із мовами російською та польською”* [5, с.252].

Заслуговує на увагу франкомовна монографія Ольги Вітошинської “Коротка історія української літератури” (Париж, 1996). У своєму дослідженні літературознавець і письменник, доктор Університету Sorbonne Nouvelle Paris III Ольга Вітошинська (псевд. Софія Наумович) неодноразово звертається до постаті Пантелеймона Куліша. Її роздуми про нього можна вважати одним із найрозлогіших викладів про українського письменника у франкомовному літературознавстві.

Розповідаючи про участь Т.Шевченка у визвольному русі слов’ян, авторка подає вже знані факти про те, що *“певна кількість молодих українських інтелектуалів, історик Костомаров, майбутній романіст і публіцист Куліш, правник Гулак та декілька студентів Київського університету, заснували у січні 1847 року потаємне товариство, яке незадовго мало дістати назву „Кирило-Мефодіївське братство”. Це товариство поставило собі за мету звільнення слов’янських націй від чужинецького поневолення, їх об’єднання федеративним союзом, знищення усіх форм рабства, ліквідацію усіх класових привілеїв, забезпечення релігійної толерантності, свободи думки і друку тощо”* [21, с.29].

До особи українського романіста авторка звертається ще раз у розділі про Т.Шевченка, згадуючи про ту оцінку, яку П.Куліш дав поезії Кобзаря: *“Один з найвідоміших українських письменників Панько Куліш, сам поет великої вартості, сказав, що “уся краса української поезії була явлена лише Шевченкові: цими словами він хотів сказати, що ніхто так, як він, не проймався таємничими витоками поетичного мистецтва народу і не зумів настільки геніально переробити фольклорні мотиви і форми”* [21, с.39]. Ольга Вітошинська писала також і про фальсифікацію біографії Т.Шевченка у радянській шевченкознавчій науці, фальсифікацію навіть донесень шефа жандармерії, у яких той говорив про вплив віршів Шевченка на національні настрої його читачів: *“Біографи не могли навіть ознайомитися із спогадами*

Куліша, хоча саме там маємо більшість свідчень про Шевченка. Перед засланням: Куліш, перший критик і дослідник Шевченка, був під політичною заборонаю...” [21, с.43-44].

Найповніше про Куліша дослідниця пише у розділі “Епігони” тієї ж праці, згадуючи принагідно таких письменників, як Юрій Федькович, Олександр Духнович та Микола Костомаров. Оскільки авторка висловлює тут цікаві й оригінальні думки, вважаємо за доцільне подати повний витяг тексту:

“Панько Куліш (1819-1897) був фігурою визначною і дуже суперечливою. Батьків рід походив із шляхетної козацької родини. Розпочавши навчання у Новгородському ліцеї, мав спочатку великі проблеми через незнання російської мови. Але коли її вивчив, став першим у класі. Змушений перервати навчання у Київському університеті через справу “Товариства”, був засланий до Тули, в Росію, де перебував три роки.

Мав багатогранні здібності; поет, романіст, історик, публіцист, перекладач, спеціаліст з граматики, залишив нам багато творів, які посьогодні невивчені через непостійність його характеру. У другому періоді свого життя відходить від того, чим захоплювався у першому. У поетичній добірці “Хуторна поезія” називає український народ нерозумним, у своєму історичному романі “Чорна рада” виступає проти тенденції ідеалізувати роль козаків і викриває їх невгамовність. Таким чином, він викликав жваві протести – ображений порвав зі своїми друзями. Він надрукував “Народні оповідання” Марка Вовчка (Марії Маркевич) і закохався в неї, але, не досягнувши успіху, з нею посварився, потім несподівано заспокоївся і виїхав до свого маєтку, відмовившись од будь-якої політичної діяльності. Останні роки проводить за перекладами на українську Шекспіра, Байрона, Гете, Шиллера, Гайне, а також Святого Письма. Йому також завдячуємо двотомними Спогадами Гоголя” [21, с.73].

Ще раз учений-літературознавець торкнувся особи П.Куліша, згадавши історію публікації “Народних оповідань” Марка Вовчка: “Головний редактор “Основи” – Панько Куліш, тонкий ерудит, відразу ж упізнав великий талант цього “невідомого Вовчка” і запросив його до Петербурга, тому що його оповідання будуть друкуватися...” [21, с.74].

* * *

Запропонований тут матеріал про франкомовне прочитання творчості Пантелеймона Куліша – це ще одна спроба ширше подати важливу ланку рецепції української культури франкомовним світом. Безперечно, треба зазирнути у глибший пласт франкомовної Кулішівани, скажімо, у контакти письменника із літературним світом Франції та Бельгії 60-70-х рр. ХІХ ст., його листування, українознавчі публікації на сторінках літературних журналів цих країн, а також і Швейцарії. Однак вже навіть цей матеріал є, гадаємо, незаперечним фактом того, що відкритість європейського простору, повернення української літератури у світовий культурний контекст дають змогу окреслювати далекосяжні наукові дослідження, як-от, створення універсальної

бібліографії засвоєння цілої української літератури франкомовною критичною думкою XIX-XX сторіч.

1. Вікна. 1928. №3. 2. Киевская старина. 1898. Т. 60. 3. *Шевченко Т. Щоденник*//Твори: У 5 т. К., Т. 5. 4. *Aragon Louis. Intermezzo ukrainien*//Les Lettres Françaises. 1955. № 557. 1955. 5. *Castellan Georges. Le réveil national des Ukrainiens*//Georges Castellan. Histoire des peuples de l'Europe Centrale. [Paris]: Ed. Fayard, 1994. 6. *Conte Francis. La Confrérie des Saints Cyrille et Méthode (1846)*//Francis Conte. Aux origines des civilisations d'Europe centrale et orientale. Livre H. De l'idée slave au panslavisme autoritaire (Série: Evolution de l'Humanité). [Paris]: Albin Michel, 1986. 7. *d'Avril Adolphe. En Ukraine*//Slavy Dčera: Choix de poésies slaves. Paris, 1896. 8. *de Thunk Edouard. Du romantisme aux courants modernes*//Edouard de Thunk. Histoire universelle de la littérature: En 3 vol. Zurich; Paris; Bruxelles; Francfort s/M; Insbruck; Lausanne, 1961. 9. *Dragomanow Michel. La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe. Rapport présenté au congrès littéraire de Paris (1878)*. Genève, 1878. 10. *Dubreuil Charles. Deux années en Ukraine (1917-1919)*. Paris, 1919. 11. *Hellens Franz. La poésie populaire de l'Ukraine*//La Meuse. 1920. 22 janvier. 12. *Hellens Franz. La littérature ukrainienne*//La Meuse. 1920. 24 mars. 13. *Laffont-Bompiani V. Kotlarevsky Ivan*//Le Nouveau dictionnaire des auteurs de tous les temps et de tous les pays. Paris, 1994. Vol. II. 14. *Luciani Georges. Littérature ukrainienne. Taras Ševcenko (1814-1861)*//Encyclopedia Universalis. Paris, 1989. Corpus 23. 15. *Kruba Emile. Panko Koulich*//Littérature ukrainienne aux XVIIIe-XXe s. Dictionnaire universel des littératures: En 3 vol./ Sous la direction de Béatrice Didier. – [Paris], 1994. Vol. 3. 16. *Nélot Gilles. Chapitre IV. Les continuateurs de W. Scott*//Gilles Nélot. Panorama du roman historique. Paris, 1969. 17. *Rimbaud Alfred. L'Ukraine et ses chansons historiques. Revue des Deux Mondes*. Paris, 1875. T. IX. Mai-juin. 18. *Tougouchi-Gaïannée Marc. L'Ukraine*//U.R.S. S.: Face au problème des Nationalités. Liège, 1946. 19. *Tougouchi-Gaïannée Marc. Le passé culturel*//Face au problème des Nationalités. Liège, 1946. 20. *Wilczkowski Cyril. Littérature ukrainienne. La période moderne*//Histoire des littératures: En 3 vol./Sous la direction de Raymond Queneau. Ed. Gallimard, 1958. Vol. 3: Littératures orientales. (Encyclopédie de la Pléiade). 21. *Witochynska Olha. Petite histoire de la littérature ukrainienne*. Préface de Michel Cadot. P.I.U. Paris, 1996.

PANTALEIMON KULISH IN THE RECEPTION OF FRANCOPHONE LITERARY CRITICISM

Ya.I. Kravets

*Dpt. of World Literature
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The critical assessment of Kulish's life and works in Francophone cultures can be thematically subdivided into: monographs authored by Francophone scholars, as well as works by Ukrainian scholars published in French and containing judgements on Kulish; encyclopaedic entries on Ukrainian and other Slavonic Literatures, with Kulish's works assessed; literary-theoretical and historical works authored by Francophone Slavacists and Ukrainian diaspora scholars, separate mentions of Kulish for the most part alongside Taras Shevchenko. More detailed references on Francophone Kulishiana, particularly in the joint French-Ukrainian publi-

cations of the 1990s, can be found on pp.403-410 in “Pantaleimon Kulish. Materialy i doslidzennia” [Pantaleimon Kulish. Materials and Research]. (Lviv; New York, 2000).

Key words: reception, Francophone cultures, Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії
17 жовтня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
27 січня 2003 р.

Н.Ю.Поліщук, асист.
Львівський національний університет
імені Івана Франка

РОМАНТИЗМ VERSUS ПОСТМОДЕРНІЗМ КРИЗЬ ПРИЗМУ АГАСВЕРОВОЇ МІФОЛОГЕМИ

Предметом розгляду запропонованої статті є аналіз творчих кореляцій романтизму і постмодернізму, що спостерігаються при порівняльному зіставленні творів, об'єднаних функціонуванням міфологеми Агасвера: новели Е. Т. А. Гофмана “Вибір нареченої” та роману С. Гейма “Агасвер”. Звернення уваги на теоретичне підґрунтя естетичних категорій обох літературних напрямів виявляє як риси подібності: концепція двосвіття і тема двійництва (романтизм) / концепція множинності світу та персонажна мультиплікаційність (постмодернізм), так і засадничі відмінності, що лежать в їхній основі: фрагментарність оповіді і різновиди авторської іронії – капричію (романтизм) / пастиш (постмодернізм).

Ключові слова: модель дво(багато)свіття, двійництво, множинність персонажа, капричію, пастиш, фрагментарність оповіді.

У сучасній літературній критиці, коли мова заходить про феномен постмодернізму, здебільшого говорять про його співвідношення з модернізмом (І.Гассан), рідше – із реалізмом (К.Неш) [7, с.7-8]. Проте не менш реальною і цікавою, щоб оминати її у дискусії, видається мені проблема творчих кореляцій, що спостерігаються між постмодернізмом та романтизмом. Саме під цим кутом зору пропоную прочитання двох творів німецької літератури, об'єднаних між собою функціонуванням міфологеми Агасвера: новели Е.Т.А.Гофмана “Вибір нареченої” та роману С.Гейма “Агасвер”, докладний аналіз яких допоможе безпосередньо побачити точки перетину філософських та художньо-естетичних систем їх авторів – романтизму і постмодернізму. Звернення до зазначених творів не є випадковим, адже використання літературної традиції як засадничого принципу постмодерністичного роману німецького письменника, зокрема фігури Вічного Жида, відсилає до власне романтичної, радше прозової, аніж поетичної рецепції міфологеми Агасвера у літературі¹. При навіть побіжному

---

¹ На відміну від поетичної рецепції міфологеми Агасвера у романтичній літературі, просякнутої філософським осмисленням трагедії самотньої особистості, що приречена на вічне блукання у просторі незорого Всесвіту, прикметною особливістю прозової парадигми стає виокремлення ігрового аспекту міфологеми. Поява нового персонажа – мага-чорнокнижника, наділеного надприродними властивостями, є закономірним наслідком, з одного боку, звернення до переказів про чаклунів, чиє безсмертне існування пов'язане з осягненням таємниці філософського каменю або з винайденням еліксиру безсмертя – поширені у XVIII ст. легенди про графа Сен-Жермена чи графа Каліостро [8, с.333], з якими ототожнювали Агасвера. З іншого боку, авантюрний характер Вічного Жида зумовлений впливом відомої легенди про Фауста – вченого мужа-алхіміка, що за отримання магічних знань продав свою душу дияволу. Відтак переважній більшості прозових творів романтизму, в яких функціонує міфологема Вічного Жида, властивий контамінований принцип побудови: мотив вічних мандрів по світі стає наслідком зв'язку Агасвера з дияволом: Р. Метюрин “Мельмот Блукалець”, А.Шаміссо “Дивовижна історія Петера Шлеміля”, Е.Т.А.Гофман “Вибір нареченої”, Я.Потоцький “Рукопис, знайдений у Сарагосі”.

погляді на обидва твори впадає в око характерна для світоглядних систем їх авторів спільна риса – руйнація одновимірної, єдино цілісної моделі світу.

Константою пізнього романтизму, до якого власне й належить творчість Гофмана, була поява моделі романтичного двосвіття, що ділила світ по осі безкрайого та скінченного: “Світогляд, що утверджував абсолютну свободу людського духу (період раннього романтизму – Н.П.), поступається місцем світоглядіві, що утверджував абсолютну залежність духу від об’єктивної реальності, від сучасної історії” [10, с.276]. У творчості німецького романтика розпад колись єдиного світу на два окремі, протилежні за своєю суттю, світи – скінченність та безкраїсть – реалізований у класичному для творів Гофмана протиставному поділі на світ філістерів і світ митців. Відтак конфлікт, що виникає між людським духом, спрямованим у нескінченність, та реальною, скінченною формою людського існування [10, с.299], в новелі німецького романтика розгортається між юнаком Едмундом Лезеном – молодим талановитим художником, цілковито відданим ідеї високого мистецтва, та комерційним радником Мельхіором Фосвінкелем – типовим виразником споживацької ідеології міщанства, що трактує мистецтво виключно як розвагу і насолоду.

Із властивою Гофмановому письму іронією комерційний радник Фосвінкель постає в новелі великим шанувальником та поціновувачем сучасного мистецтва, сприймаючи за визначні шедеври виставлені на вітрині магазину предмети ужиткового мистецтва. Удаваність Фосвінкелевого захоплення живописом, яке радник висловлює під час розмови з молодим художником на знак вдячності юнакові за подаровані сигари: “... я у захваті, – живопис, чи [...] мистецтво загалом я надзвичайно люблю, просто душі в ньому не чую!..” [5, с. 342] зраджує його мова, викриваючи у ньому психологію звичайного міщанина (курсив мій. – Н. П.): “До того ж, я знавець живопису, – так, справді, добрий знавець, *мені очей не замилиш, у нас око набите, так, набите!*” [5, с.342].

Згадана любов до мистецтва, чи радше її непостійність стає предметом іронізації письменника над комерційним радником. У новелі це виявляється у мінливому ставленні Фосвінкеля до талановитого юнака Едмунда, що коливається від зневажливого “убогий, жалюгідний маляр-нездара” [5, с.361] (викликаного почуттям кохання художника Лезена до єдиної доньки Фосвінкеля Альбертини, що суперечило задуманому плану батька одружити її зі своїм колишнім шкільним товаришем Тусманом) – до улесливого “Він прекрасний митець...” [5, с.375] – внаслідок звістки про нібито багатий спадок художника. Висміюючи у звичний для себе спосіб – шляхом зіставлення несумісних між собою явищ, Гофман укотре у своїй творчості розкриває справжню сутність міщанства: суспільство, ціннісною орієнтацією якого є виключно матеріальні відношення, приречене на убогість людського духу.

Як наслідок моделі романтичного двосвіття виникає ідея суперечності самої людини; своєї кульмінаційності вона досягає у явищі двійництва.

Конфлікт між скінченністю та нескінченністю, перестаючи бути просторовим, переміщується у площину свідомості [10, с.336, 338], оскільки поділ світу на два протилежні, почасти ворожі світи відбивається у розпаді єдиної особистості на два персонажі. “У романтичних творах двійник не лише просвічує крізь людину, якою вона дана в тексті, а виходить назовні і займає місце поруч зі своїм оригіналом, також стає дійовою особою... тіньова людина в тінях внутрішнього світу набуває такої завершеності, яка жене її назовні, і вона виходить назовні як самостійна особа і характер” [4, с.525].

Знахідка романтичної поетики, двійництво, своєю чергою, стало відкриттям у художньому потрактуванні міфологеми Агасвера, оскільки у новелі Гофмана зреалізувалось не в одному, а у двох персонажах, що фігурують під іменем Вічного Жида. Грайливість характеру обох Агасверів, витворена вже згаданою прозовою традицією романтизму (маю на увазі видозміни апокрифу: безсмертя як наслідок надприродних магічних сил, а не Божого покарання та накладання елементів фаустівського мотиву продажу душі дияволу), – це, мабуть, єдина риса, що об’єднує протагоністів, чи радше антагоністів новели – Леонгарда Турнгейзера і Манасію-Ліппольда.

Впадає в око разюча відмінність у зовнішності обох Агасверів. Якщо “портрет” Манасії-Ліппольда подано досить сухо і скупко: це відразливий неприємний старець із глибокими зморшками на обличчі, гострим колючим поглядом та їдким голосом [5, с.326], то Леонгард постає зразковим романтичним героєм, овіяним ореолом таємничості: “... На вигляд йому було близько 40 років (хоча далі у тексті ювелір функціонує виключно як старець, старий “майстер благородних металів” – Н. П.). Мабуть, раніше він був навіть гарним; великі очі, що блискотять з юнацьким запалом з-під густих чорних брів, високе відкрите чоло, орлиний ніс, тонко окреслений рот... найбільше вражав у незнайомцеві своєрідний погляд, що блискотів мовби з глибокої нічної темряви, і глухий звук його голосу. Весь його вигляд, що різко виокремлював його серед сучасників, вселяв дивне, майже моторошне відчуття у кожного, хто наближався до нього” [5, с.326].

Алхіміки – шукачі таємниці філософського каменя, обидва Агасвери протиставляються один одному за характером своїх знань: Леонгард володіє таємними знаннями білої магії, тоді як Манасія – чаклун, що пізнав таємницю чорної магії. Відомий як лікар та вчений, що знався на окультних науках, наділений надзвичайними властивостями, Леонгард Турнгейзер був ювеліром при дворі курфюрста Йоганна-Георга у XVI ст. Звинувачений у брехні та шахрайстві через відмову добувати золото, 1582 р. був змушений покинути Берлін і зникнути. Натомість Манасія ототожнюється із євреєм Ліппольдом, карбувальником монет, який за допомогою чаклунської книги прагнув зачаклувати курфюрста й заволодіти його землею. За підступний обман чорнокнижника Ліппольда мали стратити на вогнищі. Однак продавши свою душу дияволу, він урятувався від смерті і з того часу (від 1572 р.) вічно блукає по світі.

Амбівалентність семантики апокрифічної легенди про Вічного Жида, чия поява віщує нещастя та водночас обіцяє допомогу [1, с.34], підпадаючи під процес абсолютного розпаду, у новелі німецького романтика дає зразок двох Агасверів: доброго Леонгарда та злого Манасію-Ліппольда. Протиставлення персонажів за зовнішніми ознаками як наслідок прямого віддзеркалення їхнього внутрішнього єства, чи за характером надприродних знань алхіміків – чаклунів білої та чорної магії, містить у собі значно глибшу основу. Неодноразові поєдинки, що відбуваються між обома Агасверами – чи то у питному домі на Александрпляц, чи в домі комерційного радника Фосвінкеля, з яких переможцем завжди виходив Леонгард, – це персоніфікована боротьба між антагоністичними силами добра і зла – з остаточною, за Гофманом, перемогою добра.

Як головні дійові особи новели, обидва Агасвери моделюють спосіб поведінки своїх персонажів. Тому протистояння між Едмундом Лезеном та Мельхіором Фосвінкелем – у світі реального часопростору Німеччини ХІХ ст. – є лише симетричною проекцією боротьби між Леонгардом – майстром благородних металів, тобто митцем, та Манасією – карбувальником монет, позбавленим творчої уяви ремісником, що у площині чарівного світу вигадки окреслена, відповідно, часопростором Німеччини ХVІ ст.

Відтак зв'язок комерційного радника із Манасією характеризує світ філістерів та витворену ним міщанську психологію, за якою людські взаємини визначають сухий розрахунок чи особиста вигода (згадаймо, до прикладу, чітке розмежування Фосвінкелем понять одруження як укладення своєрідної угоди та кохання як абстракції, коли мова зайшла про почуття його доньки Альбертіни), як породження зла, диявольського наслання, що його втілює Манасія-Ліппольд. Натомість угода між Едмундом та Леонгардом (вона містить у собі традиційні ознаки укладення договору із дияволом), завдяки якій юнак виграє змагання за наречену Альбертіну, благородна за своїм характером. Адже відмова Едмунда одружитися з коханою дівчиною заперечувала підвладність творчості світові буденності. Утверджуючи ідею вічного мистецтва, запорукою існування якого є свобода творчого генію митця, Едмунд Лезен втілює кредо самого романтика Гофмана.

Сформована у літературі модель романтичного двосвіття стала своєрідним поштовхом до руйнування однозначності, заданої визначеності, а відтак – виникнення альтернативи, адже два (світи, персонажі etc.) – це вже у своїй основі заперечення одного. “У кожній ідеї – множина імен. Одна назва, одне ім'я – у цьому претензія на замкнутість у собі й остаточноість”, – вважали романтики [3, с.39]. Набуваючи свого подальшого розвитку у літературі постмодернізму, концепція двосвіття трансформується у концепцію багатосвіття.

Теоретичним підґрунтям для виникнення ідеї множинності світу стала вихідна для постмодерної свідомості теза про залежність сприйняття світу від позиції або погляду, з яких це сприйняття здійснюється. Відтак “мультиперспективізм” сприйняття людини, “постійно і калейдоскопічно

змінний ряд ракурсів дійсності, що у своєму миготінні не дають можливості пізнати сутність дійсності, її закономірності й основні ознаки” [6, с.230] переконує у даремності спроби сконструювати будь-яку “модель світу”: “Неможливим і позбавленим сенсу є намагання встановити певний ієрархічний порядок чи систему пріоритетів у житті. Якщо й існує якась модель світу, то лише та, що заснована на “максимальній ентропії”, на “рівномовірності та рівноцінності усіх конститутивних елементів” [6, с.212].

Зразком творчої реалізації концепції плюральності світу може слугувати роман С. Гейма “Агасвер”. Оповідь про апокрифічного персонажа Вічного Жида ведеться у художньому тексті паралельно у 4-х різних, незалежних одна від одної площинах. Як наслідок, у романі постає 4 самодостатні, цілком завершені дискурси, означені (кожен – своїми) часопросторовими рамками. Предметом оповіді I дискурсу стає часопросторова площина Всесвіту від початків творення із кульмінаційною для нього появою людини до його завершення, виявленого в зображенні Армагедонської битви. II дискурс охоплює відображений у Євангелії період перебування Ісуса Христа на землі, серед людей та своїх учнів-апостолів. III та IV дискурси торкаються проблем людського суспільства у певні історичні епохи, – відповідно, пореформаційної Німеччини XVI (III дискурс) та соціалістичної Німеччини (НДР) XX (IV дискурс) століть.

Характерним явищем для полідискурсивної структури роману постає мультиплікаційність ключового персонажа твору – Агасвера, оскільки кожен із дискурсів творить свого апокрифічного Вічного Жида. На метатекстуальному рівні оповіді Агасвер з’являється у 4-икратній іпостасі. У вимірах Усесвіту Агасвер, подібно до Люципера, є Впалим Ангелом, що повстав проти Божої волі. У II дискурсі Вічний Жид грає роль улюбленого учня Христа, чия “канонічна” – за апокрифом – провина зумовлена відмовою Месії очолити збройне повстання. Функціонуючи у III дискурсі у просторі власного апокрифу, що виник у XVI ст. на теренах бюргерської Німеччини і став вихідним для всієї подальшої його рецепції у літературі, Агасвер набуває грайливого характеру, тоді як у IV дискурсі він перетворюється на фіктивний/реальний предмет наукової дискусії двох учених професорів. Прикметною рисою двох останніх дискурсів (III і IV) є розпад Агасвера на кількох Агасверів, утворення своєрідної “підмножини” персонажів.

У кожному конкретному випадку множинність Агасврової маски, що проявляється у постійній мінливості зовнішнього вигляду Вічного Жида, засвідчує багатозначність та ємкість власне апокрифічного тексту, що становить основу оповіді III дискурсу.

Так, зокрема, поява Агасвера на богословському диспуті у м. Альтана, виявляючи в образі нужденного старця (“...ein weiß Käpplein auf dem Scheitel und einen langen, zerschlissenen Rock um den hageren Leib, an den Füß en ober trägt er weder Schuh noch Strümpf... das eigene Leder gewachsen ist über die Hunderte Jahr an seinen Sohlen” [12, с.103]) реалізацію страшного прокляття Вічного Жида, виокремлює одну із важливих функцій апокрифу: Агасвер є очевидцем Христа,

тому перебування Ісуса на землі є не вигадкою, а правдивою подією. З іншого боку, вихідний для апокрифу мотив страждань Вічного Жида, що зазвичай перебуває у психологічній площині людської самотності, трансформується в романі у фізичний біль Ахава Агасвера – солдата пуфендорфського війська, роль якого цього разу обирає Агасвер. Покарання (за вигадане дезертирство) шпідрутенами уподібнює муки єврея до тих, що їх пережив Христос під час Страсної Дороги на Голгофу.

Багатоликість персонажа роману увиразнює й функціонування мотиву грайливого Агасвера, що приходить у літературу з романтичної традиції. Як дійова особа вуличної вистави, що умовно відтворює атмосферу поширених на той час (Німеччина XVI ст.) театралізованих розповідей про терпіння Христа, Вічний Жид стає автором свого тексту апокрифу, в якому розповідь про власні поневіряння затилює оповідь про страждання Христа. Своєрідним продовженням ігрового мотиву легенди стає чергова маска Вічного Жида – сера Агасвера. Постава світського франта – галантного джентельмена із вишуканими манерами, заможного купця, одягнутого за останньою модою: “...der Jüd, gekleidet, wie er ist, nach feinsten englischer Fassung, mit geschlitzten Ärmeln am Wams und den göttlichen Bart gestutzt und gestriegelt” [с. 82], заперечує витворений апокрифом образ самотнього блукальця. На закид Пауля фон Ейцена про невідповідність Агасвера апокрифічному персонажеві, який приречений на вічні блукання світом, з уст Вічного Жида лунає репліка: “Was ist Euch, Herr Magister?” sagt der Jüd. “Vielleicht wünscht Ihr, daß ich in Elend und Jammer meine Straße ziehe wie die meisten meines Volkes?” [12, с.83]. Як про безпосереднє втілення ігрового аспекту апокрифічного тексту доречно згадати про личину Агасвера-зухвалого коханця, яка проступає за зовнішнім виглядом Вічного Жида – молодого, у розквіті сил, нахабного єврея. Наскрізність цієї маски у просторі III дискурсу, відверто насміхаючись над усталеним уявленням про Агасвера-страждальця, руйнує легенду як таку.

Згадана модель множинності Агасвера XVI ст. дублюється й у просторі XX ст., причому із властивими мові його – IV – дискурсу відмінностями. Становлячи предмет суперечки двох науковців: реальність чи вигаданість Агасвера як персонажа апокрифічного тексту, Вічний Жид розчиняється серед великої кількості документів та матеріалів скрупульозного наукового дослідження.

З одного боку, у розгорнутій дискусії науковців виринають свідчення про Агасвера як про улюбленого учня Христа із прозорою алузією на Йоана Богослова. З іншого боку, у документальному просторі IV дискурсу актуалізується відома у довідковій літературі гіпотеза про первісний зв'язок апокрифічної легенди із середньовічними переказами про людину, яка за зневагу Ісуса Христа покарана вічно блукати по світі; таким чином, у текст документів вводяться протообрази Вічного Жида: Картафіла, Малха, Лонгина, Родуїна. Про зв'язок із апокрифом свідчать і містифіковані уривки документів знайдених у Кумрані сувоїв Мертвого моря, з яких Агасвер постає вождем общини, що

готовий збройно підтримати Учителя Праведності у повстанні за визволення з неволі (прочитується алюзія на Христа, з яким ототожнюють Учителя Праведності, див. про це далі). Докази на користь реального існування Агасвера відсилають до оповідей про воєнний та повоєнний період ХХ ст. Мовби втілюючи в життя свою заповітну (в рамках Геймової концепції апокрифічної легенди) мрію збройного протесту, Вічний Жид піднімає повстання євреїв у Варшавському гетто 1943 року і гине героїчною смертю у бою з ворогом. Проте як апокрифічний персонаж, проклятий на безсмертне існування, він залишається живим, тому з'являється у тексті IV дискурсу вже у повоєнний час у ролі члена єврейської общини м. Єрусалима.

Відтак серед усієї множини персонажів, на яких розпадається Агасвер як у III, так і в IV дискурсах, спроба вловити межу між справжнім та вдаваним (у тексті – це роль, маска), між реальним та вигаданим нівелюється як така. Особистість, що в епоху романтизму зазнала ганебного для неї роздвоєння: “Двійник – це образа для людської особистості. Якщо з'явився двійник, то особистість як особистість припиняється... суть не у подвоєнні, суть у тому, що підточується винятковість людської особистості” [4, с.488-489], у постмодерністичній мультиплікаційності цілковито розчиняється і перестає існувати. Відтак неможливість пізнати будь-яку істину є реалізацією одного з основних принципів постмодерністичної естетики – відсутності істини взагалі: “Постмодернізмові залежить на показі не стільки великої кількості значень, скільки на неможливості встановлення якого б то не було значення взагалі” [11, с.157].

Поряд із рисами подібності, які спостерігаються у світоглядних системах романтизму і постмодернізму, увиразнюється подібність і на рівні формальних ознак, що з'являється при зіставленні художньо-естетичних систем обох літературних напрямів. Мова насамперед про манеру письма Гофмана та Гейма, характерними особливостями якого є авторська іронія та фрагментарність оповіді. Якщо говорити про характер фрагментарної оповіді, то аналіз конкретних літературних творів виявляє засадничі відмінності між фрагментарністю романтичного та постмодерністичного письма.

В основі теорії фрагментарності літератури романтизму лежать основні ідеї натурфілософії Шеллінга, що трактували світ, природу та людину як вічну творчість: “... нема застиглого життя, незаперечних форм, є творче життя, форми, що змінюють одні одних, нема догматів, вічних істин, є вічне оновлення і у світі речей, й у світі думки” [2, с.7]. Не сприймаючи матеріального світу омертвілих речей, позбавленого (у застиглості форм) життєтворного руху, романтики у своїй творчості уникали будь-яких форм дописаності, завершеності, які надавали б їх творам видимості речей, перетворювали би їх у речі серед речей [3, с.93]. Як наслідок такої творчої практики у літературі романтизму окреслюється новий літературний жанр – фрагмент – ледь зафіксоване осяяння, миттєвий спалах творчого обдарування митця – А. Шлегеля, Новаліса, Гофмана.

На відміну від повісті Гофмана “Життєва філософія kota Мурра...” з її яскраво вираженою фрагментарною побудовою, у новелі “Вибір нареченої” ознак фрагментарності набуває світ нереального, що несподівано вривається у розмірений ритм життя бюргерської Німеччини XIX ст. Характеризуючи вибудований Гофманом світ фантастики, не можна не помітити властивої творчій манері письменника гротескової форми письма з притаманним їй химерним поєднанням непоєднуваного. Тому в новелі світ людської уяви, що вигадала апокрифічних Агасверів, тісно переплітається зі світом реальної дійсності, окресленої конкретними часопросторовими рамками – Німеччини, зокрема Берліна, XVI ст. Часова ретроспектива новели – Берлін XVI / XIX ст. – має на меті протиставити сучасній Німеччині Німеччину минулих часів. З погляду Леонгарда Турнгейзера, життя Берліна XVI ст. з його легендами та переказами, розкішними бенкетами і театралізованими видовищами було значно цікавішим – адже яскравішим та розмаїтішим, ніж життя сучасного письменникові Берліна XIX ст. – одноманітного та нудного, єдиною розвагою якого було задоволення, що його мешканці міста отримували від самого процесу нудьгування. Водночас уведення у сюжетну тканину новели ще одного Агасвера позбавляє оцінку минулого однозначності. Спогади Манасії-Ліппольда про пережиті події особистого життя нагадують про ганебну сторінку історії того часу, яка, окрім веселощів та розваг, містила в собі злочини інквізиції.

Оповідь про реальний світ Німеччини XIX ст., що складає основу сюжетного розвитку новели, постійно переривається внаслідок проникнення у її структуру епізодичного світу вигадки, який щоразу супроводжується несподіванками та дивами. Найчастіше світ фантастики з'являється разом із появою у звичному світі загадкових Агасверів. Зокрема, на початку новели канцелярист Тусман стає свідком змагання обох чаклунів у силі їхніх магічних знань. Викарбувані рукою Манасії зі звичайної редьки золоті монети – прямий натяк на ремесло єврея Ліппольда з XVI ст., торкаючись рук Леонгарда, миттєво розпадаються та зникають; перетворення ж Леонгарда у хижу лисицю лише підтверджує його розумову перевагу (хитрість, мудрість тварини) над суперником. Разом з тим це перше змагання, як і пізніший за часом двобій Манасії та Леонгарда за наречену Альбертіну, як, зрештою, і часта самотійна поява чи то Леонгарда (у долі Тусмана, Едмунда Лезена, Альбертіни), а чи Манасії (відповідно, у долі Фосвінкеля) виявляють постійно відчутний, хоча прихований мотив існування інфернального світу, причому із властивою Гофманові дуальною системою світосприйняття. Зв'язок Манасії з дияволом містить у собі відтінок зла, оскільки за порятунок власного життя від кари інквізиції єврей продає свою безсмертну душу, тоді як в основі диявольської природи Леонгарда – про що неодноразово натякається у новелі – закладені зерна добра: укладаючи з Едмундом Лезеном угоду про відмову юнака від одруження з Альбертіною та його цілковиту відданість мистецтву, майстер Турнгейзер рятуює талант молодого митця.

Присутність елементів фантастики у реальному світі сучасної Німеччини стає зримою і завдяки актуалізації вигаданих переказів, якими жив Берлін XVI ст. Стрижнем новели, що визначає поведінку усіх персонажів, є легенда про наречену, образ якої напередодні весняного рівнодення з'являється її судженому у вікні міської вежі. Не порушуючи загальної тенденції побудови новели – проникнення світу вигадки та уяви у звичний спосіб існування бюргерського суспільства має на меті не лише відтворення атмосфери насиченого життя минулого, а й оновлення, збагачення внаслідок урізноманітнення тихого, спокійного – аж до нудьги – життя бюргерів XIX ст., – легенда про наречену, перенесена у сучасні умови, зазнає характерної для того часу трансформації, виявленої у згаданій уже формі гротескності. Йдеться насамперед про нічну пригоду канцеляриста Тусмана, якому напередодні весняного рівнодення, згідно з легендою, привидівся образ його нареченої Альбертіни. Проте замість традиційного вальсу з нареченою (як то, до прикладу, є у випадку з Едмундом Лезеном, справжнім нареченим) Тусман потрапляє у фантазмагоричний світ нічного танцю з мітлою, що в алегоричний спосіб виявляє безглуздість його зазіхань на Альбертіну і вказує на ту наречену, яка відповідає старому канцелярстові якнайбільше.

На відміну від романтизму, де фрагментоване письмо було наслідком розуміння світу як постійного оновлення у його мінливості та незавершеності, фрагментарність оповіді у творчості постмодерністів є вираженням хаотичності світу, сприйняття його як чогось “розірваного, відчуженого, позбавленого сенсу, закономірності та впорядкованості” [6, с.218]. У творі Гейма маємо зразок поліфрагментованого дискурсу, що становить структуротворчий принцип роману загалом. Фактично в “Агасвері” відсутня єдина чітко вибудована оповідь. Вона розпадається на кілька (4) оповідей (з погляду цілого роману – внутрішньо цілісних та завершених), що формують згадані вже дискурси – незавершені тексти, які постійно перериваються внаслідок входження одного текстового фрагмента в інший. Так, наприклад, серед численних документів та матеріалів (IV) дискурсу наукової кореспонденції з'являється точно датований (жовтень 1556 р.) лист Агасвера, в якому він письмово погоджується взяти участь у богословському диспуті, що відбуватиметься у м.Альтана, як очевидець Ісуса Христа. Натомість розгорнута розповідь про сам диспут, що мав місце між священиком-лютеранином Паулем фон Ейценом та єврейським ученим Єзекиїлем Перейрою, є предметом оповіді III дискурсу.

Так само у IV дискурсі знаходять своє продовження фрагменти II дискурсу, який умовно можна назвати дискурсом апокрифічного євангелія від Агасвера. З одного боку, уривок апокрифічного тексту про фатальну зустріч Вічного Жида з Ісусом Христом (II дискурс) повністю повторюється у містифікованому фрагменті, взятому із кумранських текстів про Учителя Праведності та вождя общини Агасвера (IV дискурс). Паралельне (IV дискурс || II дискурс) відтворення кожного значущого епізоду Хресної Дороги Месії, головно елементів апокрифічного тексту: прохання про перепочинок (“...lasse

mich ausruhen, bevor ich aufsteige..." [12, с.49] / "...Aber ich möchte mich ausruhen im Schatten deines Tores, den ich bin zum Sterben matt" [12, с.63]); Агасверове переконання у потребі збройної боротьби ("... denn von euch wird gehen... gewappnet mit den Schwert Gottes und dem Schild Davids unbesiegbar..." [12, с.49] ... denn dein ist der Kampf und durch die Kraft deiner Hand... [12, с.50] / "... Ich habe ein Schwert Gottes bei mir unter meinem Kleide, und ich will es ziehen für dich... Du aber, Reb Joshua... wirst das Kreuz von dir werfen und dich aufrichten von deiner Last, und das Volk Israel wirst du um dich scharen und es führen, wie denn geschrieben steht, dein ist der Kampf, o Fürst, und dein der Sieg, o König..." [12, с.63]; "канонічна" відмова Агасвера: "Hebe dich fort von hier und geh deines Weges, hier ist kein Platz für einen wie dich" [12, с.50] / "... ich stieß ihn von mir und rief: Pack dich, du Narr!" [12, с.63] і "канонічне", фактично ідентичне, прокляття: "Der Menschensohn geht, wie geschrieben steht nach dem Wort des Propheten, du aber wirst bleiben und meiner harren, bis ich wiederkehre..." [12, с.50] / "Der Menschensohn geht, wie geschrieben steht nach dem Wort des Propheten, du aber wirst bleiben und meiner harren, bis ich wiederkehre..." [12, с.63] створює у читача враження подібності двох різних фрагментів аж до злиття в один суцільний текст.

З іншого боку, у тому таки IV дискурсі спостерігаємо переписування II дискурсу, зокрема, фрагмента повторного повернення Христа на землю. Часова означеність апокрифічної зустрічі Агасвера та Христа кінцем ХХ століття цілковито змінює її учасників. Ніким не помічений Месія розчиняється у натовпі туристів, нівелюючи значущість свого повернення. Натомість Агасвер, заперечуючи власну легенду, перетворюється у "доброго самарянина", який дає притулок спраглому Христові та обмиває Його рани. Постійне проникнення фрагментів одного дискурсу в інший, щоразу руйнуючи будь-яку послідовність та логічність викладу, призводить до втрати читачем відчуття меж тексту, яке б дозволяло йому бачити кінець одного і початок наступного, а відтак і до втрати можливості розпізнати межі правдивості, об'єктивності та вигадки, реальності та фікції.

Ще однією подібною рисою порівнюваних між собою літературних напрямів – на формотворчому рівні – є авторська іронія. В основі романтичної іронії лежить усвідомлення суперечності між прагненням досягнути нескінченність, закладену у пориві людського духу, та скінченністю обмежувальних форм дійсності, властивих реальному життю. "Суть іронії полягає в тому, щоб не було напівжиття по тому боці, і напівжиття по цьому боці... Іронія – це прагнення до цілокупної істини, тоді як нам доступні лише її елементи... Варто лише заглибитися в одну із істин, повірити в її остаточність, як відразу ж пробуджується протилежна істина... Коли нам здається, що ми оволоділи життям разом із його романтичною сутністю, іронія нам нагадує, що оволоділи ми ним лише подумки, в уяві, натомість у реальній практиці все залишилося по-своєму" [3, с.85-87]. Предметом постійного іронізування Гофмана загалом, як і аналізованої новели зокрема, є світ філістерства (див. про це вище). Проте іронічна манера автора не обмежується критикою виключно

бюргерської ідеї, у її поле зору нерідко потрапляє романтичний світогляд як такий. У новелі “Вибір нареченої” іронізації зазнає скорботний образ романтичного героя, який страждає від нерозділеного почуття кохання. Роль такого героя припадає на канцеляриста Тусмана, який закохався у доньку комерційного радника Фосвінкеля.

Створюючи комічні ситуації, в яких досить часто опиняється канцелярист Тусман, автор упродовж усього часу глузує над своїм персонажем. Чи то наділяючи Тусмана абсолютно неромантичною зовнішністю – одноліток батька Альбертіні, він був “... не-високого зросту, лисий, з кривими ногами...” [5, с.345] – і в той спосіб виявляючи необгрунтованість його претензій пошлюбити молоду гарну дівчину. Чи то висміюючи анахронізм його енциклопедичних знань, що власні думки та погляди Тусмана заміняє на чужі правила і приписи, дотримання яких призводить до заміни природної мови почуттів раціональною системою логічних міркувань. Та найвідчутнішим зниження романтичного пафосу є в епізоді невдалої спроби самогубства Тусмана через нехтування його коханої. Висловлені вголос саморефлексії усамітненого канцеляриста позбуваються трагічного звучання; банальність причини усамітнення – не внаслідок глибоких внутрішніх переживань, а через зіпсутий зовнішній вигляд Тусмана – зелену фарбу, що в’їлась у шкіру обличчя кольоровими відтінками; спроба самогубства – його намір “кинутися в мерзенну жаб’ячу ікру і померти зеленою смертю” у ставку [5, с.369], якому перешкодив дивний майстер Леонгард, – викликають у читача лише сміх.

Іронія присутня і в зображенні, здавалося б, характерних для романтичної поетики стосунків молодої пари закоханих Едмунда Лезена та Альбертіні Фосвінкель. Письменник кепкує над самим почуттям кохання, переводячи незнані досі відчуття у сферу буденного та звичного: “... для достовірності (своїх почуттів – Н. П.) закоханий обцілює ручку, а уста, мовби наелектризовані, туляться до уст й електрична напруга розряджається бурхливим потоком полум’яних поцілунків” [5, с.359]; глузує над Альбертіною, зневажливо називаючи її “дівулею” [5, с.342]; сумнівається у щирості її почуттів, а чи й зовсім відверто викриває справжнє ество марнославної міщанки, чие самолюбство на час розлуки з юнаком втішатиметься інтересом, який викликать у її товариства листи від коханого Лезена з Італії; або ж думкою про ймовірне одруження із доповідачем у судових справах, коли він отримає посаду. За допомогою доброго чарівника Леонгарда письменник рятує талановитого художника Лезена від імовірного шлюбу з Альбертіною, заперечуючи – через іронію – ідею шлюбу як такого, що своєю приземленою буденністю вбиває живе почуття (“Через шлюб у Гофмана здійснюється випадання людини з безмежного, нескінченного” [10, с.325]) та утверджуючи думку про вільне кохання як джерело творчого натхнення митця.

Зважаючи на особливості авторського письма, зокрема, на театралізованість, видовищність оповіді, можемо говорити про специфічний вид іронії, характерний для новели Гофмана, – капричіо: “капричіо завжди є певною

виставою, оповідженою виставою... подібно до іронії, капричю має привілеї свободи і сваволі; але вони є не лише надбанням автора; ними наділені всі дійові особи, всюди і у всіх панує свавілля, примха, усі віддаються духові імпровізації” [4, с.510].

У літературі постмодернізму іронія зазнає помітної трансформації і функціонує у своєрідній формі пастишу, позбавленого у своєму трактуванні однозначності. На думку деяких літературознавців, пастиш – це свідомо установка на іронічне співставлення різних літературних стилів, жанрових форм і художніх течій [6, с.223], виражене через “подвійне кодування”, що виявляється у постійному пародійному співставленні двох та більше “текстуальних світів”, тобто різних способів семіотичного кодування естетичних систем (художніх стилів) [6, с.222]. На думку інших дослідників, пастиш – це “редукована форма пародії” [9, с.255], своєрідна форма самопародії та самоіронії, “коли письменник свідомо розчиняє свою свідомість в іронічній грі цитат і алюзій” (Ф. Джеймсон) [9, с.115], або “коли твір висміює сам себе, підриваючи віру у своє існування шляхом імітації авторства твору” (І. Гассан) [6, с.223].

У романі С. Гейма маємо і змішування літературних стилів, і вияв автопародії, маємо часті алюзивні відсилання, як, зрештою, й імітацію авторства твору. Зокрема, творення людини у просторі Всесвіту як досконале завершення Божої праці супроводжується позначенням постмодерністичною іронією авторським коментарем (курсив мій. – Н. П.): “...wie *ein Magier* seine *Ingredienzien* hervorholt... *Pülverchen* und *Härchen* und *Knöchlein*, oder *die Köchin* ihr Mehl, ihre Eier, ihr Öl, so sahen wir, wie Er aus der ganzen Erde ein Staubkörnchen nahm und von allen Wassern ein Wassertröpfchen und von aller Luft oben ein Windlüftchen und von allem Feuer ein wenig Hitze und wie Er diese vier schwachen Elemente, Kälte, Wärme, Trockenheit und Feuchtigkeit, in Seine hohle Handfläche legte und wie Er daraus den Adam bildete” [12, с.3].

Елементи самопародії відчутно проступають у III дискурсі. Згадувана вже раніше маска Агасвера-зухвальця, нівелюючи сталий образ стражденного вигнанця, через сміх викриває справжню причину ненависті до єврея. Пауль фон Ейцен, ініціатор переслідування Агасвера, у своїх учинках керується не почуттям релігійної справедливості, а звичайнісінькими ревностями, які викликає у нього Вічний Жид, коли заграє із його (Паулевою) коханкою Маргрит. Епізод показового покарання Ахава Агасвера в ролі солдата-дезертира пуфендорфського війська викликає прямі алюзії із останніми годинами життя Христа. Проте глибоко символічне значення кожного елемента мученицької смерті Христа заперечується шляхом банального – до смішного – вмотивування. Зокрема, вмивання рук Понтія Пилата після прийнятого ним рішення мовби знімає з нього тягар відповідальності за винесений Христові несправедливий вирок, тоді як миття рук герцога Готторпського є всього-на-всього щоденною звичкою після закінчення сніданку.

Пародіювання позитивності Агасверової метаморфози, наявної у фрагменті Другого Приходу Ісуса Христа – IV дискурсу, – здійснюється за допомогою осучаснення тогочасних “слідів пам’яті” згідно з реаліями сьогодення. Хресна “дорога сліз” Ісуса тепер називається вулицею Віа Долороза (транслітерація латинського відповідника), на якій проживає Агасвер – член єврейської громади м. Єрусалима; походження Христових ран пов’язується з нападом військової поліції, арабських терористів чи звичайних хуліганів; ковток води для втамування спраги замінює склянка кока-коли, тоді як сам Агасвер із шевця перетворюється на власника взуттєвого магазину.

Зрештою, використання пастишу здійснюється і на метатекстуальному рівні. Вибудовуючи роман так, щоб у будь-який доступний авторові спосіб переконати свого читача у достовірності Агасверового існування, письменник у післямові до твору особливо глибоку вдячність за надання необхідних матеріалів висловлює Йоханаану Лейхтентрагеру – професорові Єврейського університету м. Єрусалима. Тяглість крізь століття імені Лейхтентрагера – у XVI ст. (III дискурс) – вірного товариша Вічного Жида Ганса Лейхтентрагера, у XX ст. (IV дискурс) – ученого, що протягом тривалого часу листувався зі своїм колегою з Берліна, досліджуючи питання реальної/вигаданої природи Агасвера, містить прихований натяк на Люципера (I дискурс), оскільки у перекладі з німецької “Лейхтентрагер” означає те саме, що й “Люципер” з латинської – “носії світла”. Виявлячи таким чином за постаттю авторитетного науковця замаскованого диявола, а за його численними доказами реальності Агасверової природи їх фіктивного характеру, автор підриває нав’язувану ним протягом усього роману думку про твір як про правдиво оповіджену історію.

Аналіз творчих кореляцій романтизму і постмодернізму, здійснений завдяки розглядові творів німецької літератури, які об’єднує функціонування міфологеми Агасвера, дозволяє виявити вплив естетики романтизму на формування окремих теоретичних засад постмодернізму. Зокрема, концепція плюральності світу і, як наслідок цього, мультиплікація літературного персонажа закорінена у моделі романтичного двосвіття із характерною для неї темою двійництва. Водночас подібність формотворчих ознак літературних напрямів – фрагментарність оповіді та іронічна манера письма є досить-таки формальною. Фрагментарна будова творів романтичної літератури зумовлена страхом романтиків перед світом омертвілих речей, видимості чого надавала б їх творам будь-яка форма завершеності. Натомість фрагментований дискурс постмодернізму містить у своїй основі відтворення невпорядкованої, хаотичної картини світу. Існує також відмінність і у використанні літературними напрямами теорії іронії. Якщо романтична іронія виявляє ілюзорність будь-якої істини, її неспроможність, то постмодерністична іронія переконує у відсутності якої б то не було істини взагалі.

1. *Аверинцев С.* Агасфер // Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. 2-е изд. М., 1991. Т. 1. 2. *Берковский Н.* О романтизме и его первоосновах // Проблемы романтизма: Сб. ст. М. 1971. 3. *Берковский Н.* Романтизм в Германии, его

природа, замыслы и судьбы // Берковский Н. Романтизм в Германии. Ленинград, 1973. 4. *Берковский Н. Э. Т. А. Гофман* // Берковский Н. Романтизм в Германии. Ленинград, 1973. 5. *Гофман Э. Т. А.* Выбор невесты // Гофман Э. Т. А. Новеллы: Пер. с нем. М., 1991. 6. *Ильин И.* Постмодернизм как концепция “духа времени” конца XX века // Ильин И. Постструктурализм. Постмодернизм. Деструктивизм. М., 1996. 7. *Коваль М.* Гра в романі і гра в роман (про творчість Джона Барта). Львів, 2002. 8. *Рязанцев С.* Танатология – наука о смерти. Спб., 1994. 9. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины. Энциклопедический справочник / Сост. И. П. Ильин, Е. А. Цурганова. М., 1996. 10. *Федоров Ф. П.* Романтический художественный мир: пространство и время. Рига, 1988. 11. *Baran B.* Postmodernism. Kraków, 1992. 12. *Heym S. Ahasver.* Die Roman-Zeitung. Berlin: Volk und Welt. 1990. (482). № 5.

ROMANTICISM VS. POSTMODERNISM THROUGH THE PRISM OF THE WANDERING JEW MYTHOLOGEME

N. Yu. Polishchuk

*Dpt. of World Literature
The Ivan Franko National University in Lviv
1 Universytetska Str.
79000 Lviv, Ukraine*

The article analyses creative correlations between Romanticism and Postmodernism owing to the works of the 19th-20th c. German Literature. It reveals an influence of Romanticism aesthetics on the theoretical principles of Postmodernism. In particular, the conception of world duality and plurality as well as its consequence – a multiplicity of the literary protagonist – are deeply rooted in the model of the Romantic “two worlds” and the theme of the Double peculiar to it. Simultaneously, the formal elements of Romanticism and Postmodernism poetics – a fragmentary discourse and the ironic manner of writing which seem to be common for both trends – differ by nature. The fragmentary structure in Romantic literature is stipulated by the Romanticists’ fear of completed literary text-forms, which would turn these texts into static things. The fragmentary discourse of Postmodernist literature contains a reproduction of the disordered chaotic picture of the world. There is a difference in the usage of the irony theory by both literary trends too. The Romantic irony reveals an illusoriness of any truth, an untenability of the truth, whereas the Postmodernist irony maintains that the truth does not exist altogether.

Key words: world duality/plurality model, double, character multiplicity, capriccio, pastiche, narrative fragmentation.

Стаття надійшла до редколегії
24 листопада 2002 р.

Статтю прийнято до друку
18 лютого 2003 р.

МЕТОДИКА

О.М.Сгорова, доц.,
Харківський військовий університет

МЕТОДИЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ АНАЛІТИЧНОГО ЧИТАННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ

У статті розглядається процес аналітичного читання з погляду його методичної ефективності. На думку автора, контрастивне трактування мовних явищ у відповідних системах української та англійської мов – необхідна умова успішного читання. Часто цей процес окреслюють як висхідний, “від найменшого до найбільшого”, оскільки він починається окремими літерами і завершується на рівні надфразних єдностей. Якщо цей процес довести до автоматизму, читання максимально полегшується. З другого боку, важливий і зворотний процес – нисхідний, – “від найбільшого до найменшого”, тобто аналітичний процес інтерпретації тексту: розпізнавання структури, визначення головних положень та ідей, розташування їх у логічному порядку, резюмування. Належному оцінюванню тексту сприяє і сприйняття його на слух. Належне синтетичне опрацювання (“висхідний процес”) врівноважується аналітичними прогнозами (“нисхідний процес”).

Ключові слова: навички виживання, процедурні стратегії, “нисхідний процес”, “висхідний процес”.

Сьогодні у викладанні іноземних мов актуальними є такі тенденції:

1. Посилення прагматизації та спеціалізації.
2. Прискорення, полегшення та “гедонізація” навчання.
3. Опора на емоційні аспекти навчання, психологізація [3].

Надмірно захоплюючись цими тенденціями, численні прихильники визнають їх універсальними.

Зокрема принцип прагматизації передбачає навчання того, що необхідно в житті. Однак, відомо, що інтелектуальний рівень людини визначається, окрім деяких засвоєних життєвих правил, ще й знаннями, які не мають щоденного застосування. Наведемо досить відому “формулу освіти”: “Education is what survives when what had been learned has been forgotten” – *освіта – це те, що залишається, коли все вивчене забувається*” [3, с.8]. Цілковита прагматизація не тільки позбавляє навчання його загальноосвітньої та виховної цінності, а й не досягає своєї практичної мети. У 60-х роках минулого сторіччя прагнення американської системи освіти до практичної письменності, вироблення необхідних у житті навичок виживання (survival skills) призвели до того, що випускники шкіл США не могли ні читати, ні писати.

Популярною стала також думка про те, що сутністю мови є її здатність бути засобом спілкування. З появою кібернетичних машин, що спілкуються між собою та з людиною, людська мова стала не виправдано прирівнюватися до інших семіотичних систем, призначених для спілкування. Мета навчання стала зводитися до вміння вербально реагувати на різні ситуації. Незаперечним вважається й зв'язок мови з мисленням, тому засоби суспільного мислення повинні бути необхідним компонентом навчання. Справжня природа мови виявляється у її відмінності від інших семіотичних систем, а саме – як засобу

мислення. Винятковість людської мови полягає в тому, що вона є умовою для існування людини та інструментом пізнання навколишнього світу. Отже, викладання не може зводитися до навчання лише мовних засобів комунікації.

Наслідком прагматизації стала тенденція до спеціалізації навчання. Концепція ESP (English for Special Purposes) передбачає навчання лише того, що може знадобитися в житті тому чи іншому фахівцеві. Адже не існує ні мови, ні підмови фізики чи математики, а іноземна мова загалом, без якої не обійтися навіть при коментуванні формул. Інша річ, що фахівцеві треба засвоїти конкретні терміни, фразеологію, особливості мовної структури, але не замість “загальної” мови, а як додаток до неї.

Тенденція до прискорення у сфері технічних засобів спричинилася до появи різних інтенсивних методів засвоєння знань. Обіцянки прихильників цих методів швидко і легко навчати іноземних мов без “традиційних” видів навчання об’єктивно шкідливі. Розумові процеси не підлягають прискоренню. Не можна вважати корисною і тенденцію до полегшення та спрощення навчання. Різноманітні посібники (workbooks) позбавляють учнів корисних навичок письма, пропонуючи їм тільки підставляти потрібні елементи. “Learning should be made as easy as possible, but not easier” (навчання має бути якомога легшим, але не занадто легким) [3, с.14]. У старі добрі часи вчитель запитував: “Who discovered America and in what year?”. Учень знав або не знав відповіді на запитання. Ніхто зараз не ставить таких запитань. Натомість йому пропонують вибір з декількох варіантів (multiple choice). Зміст цих вправ назавжди відвертає від навчання.

“Гедонізація” навчального процесу, тобто прагнення зробити його приємним, з елементами гри, без серйозних зусиль, позбавляє людину радості праці. Непомітна методика засвоєння знань придатна лише для дітей молодшого віку. Інтерес у процесі навчання іноземних мов розвивається завдяки інтересові до змісту навчальних текстів, країнознавчого, літературного, історичного та іншого матеріалу. Однак цей інтерес є зовнішнім щодо самого мовного матеріалу.

Останнім часом з невідомих причин у вивченні іноземних мов виникло бажання знайти універсальний метод, групу, курси, де можна швидко і безтурботно навчитися. Насправді, навіть найкращий викладач, найкращими методами не зможе навчити пасивного учня.

Помітною стала й психологізація навчання. Велика увага до психологічного стану, емоцій того, хто навчається, має позитивні риси, якщо вона не перебільшується. Турботи про те, кого з ким посадити, як підібрати групу, коли в яку гру пограти, якими теплими словами розпочати заняття, залишають без уваги питання про зміст навчання, конкретний мовний матеріал, методи та інші “старомодні матерії”.

Наприклад, постають запитання: Що можна вважати розумінням тексту? Що є метою у навчанні розуміння іншомовного тексту? Розрізняють два види розуміння – структурно-вербальне, що ґрунтується на розумінні структури

речення, граматичних зв'язків слів та розуміння змісту. Перше може існувати без другого, але не навпаки, тобто без структурно-вербального розуміння не може бути й змістового. Отже, викладач, що навчає розуміти тексти за фахом, навчає лише мовних засобів такого розуміння. Структурно-вербальне розуміння разом із фоновими знаннями дає змогу осягнути й зміст. Це розуміння здійснюється у вербальній формі мови оригіналу, або рідної мови, яка в такому разі вважається мовою перекладу. Щоб сприйняття тексту здійснювалося безпосередньо іноземною мовою, потрібно нею володіти так, як рідною. Оскільки цього немає, доводиться визнати, що сприйняття іноземного тексту значною мірою відбувається за посередництвом рідної мови, тобто з опорою на переклад. Цим стверджується велика роль перекладу у навчанні іноземних мов, зокрема, й у розумінні іншомовних текстів. За словами Л.Щерби, “повне розуміння настає звичайно лише тоді, коли учні знаходять відповідний еквівалент в рідній мові...”[3].

Слід зазначити, що теорія перекладу спирається на дані контрастивної (зіставної) лінгвістики, простежує вплив співвідношення мов (на рівні структурного типу, системи та норми) на процес перекладу, який є єдиним джерелом формальних відповідностей. Із залученням даних теорії перекладу контрастивний аналіз може доповнити поняття функціональної еквівалентності (тобто еквівалентності на рівні системи) створеним у теорії перекладу поняттям комунікативної еквівалентності (тобто еквівалентності на рівні текстів з урахуванням їхнього комунікативного ефекту). Отже, кожна з цих дисциплін стверджує свою автономію, а з іншого боку – взаємодія між ними стає дедалі цільнішою.

Потрібно враховувати й те, що контрастивна лінгвістика орієнтується на переклад не більше, ніж на викладання іноземних мов. Усебічне порівняння та співвідношення іноземної та української мов має велике пізнавальне та навчально-виховне значення, незаперечно переконує у тому, що “українська мова за своїм лексичним багатством і різноманітністю засобів вираження стоїть врівень з англійською та іншими світовими мовами” [4, с.5].

Завдяки порівнянню виявляється не тільки спільність між мовами, тобто мовні універсалії, але й відмінності, унікалії, неповторні явища, притаманні саме тій чи іншій конкретній мові і відповідно є власністю народу, який розмовляє цією мовою. Роль рідної мови у вивченні іноземної різна: в одних випадках рідна мова полегшує вивчення іноземної, в інших – ускладнює, в третіх – вона нейтральна. У першому випадку говорять про фацілітації, а в другому – про інтерференції. У процесі порівняльного вивчення мов з лінгводидактичною метою потрібно брати до уваги обидва явища. До того ж, за допомогою мікролінгвістичного контрастивного аналізу проводять дослідження рівнів фонології, граматики та лексики, а комплексне вивчення на рівні тексту здійснюється за методом макролінгвістичного порівняння. Обидва напрями важливі з погляду виявлення інтерференцій.

У технічному вищому навчальному закладі головну увагу треба звертати на навчальне читання, особливо на початковому етапі. Випускники не володіють технікою читання та розумінням прочитаного. Головна причина такого стану з читанням полягає в тому, що порушилося співвідношення між читанням та мовленням. Читання на занятті втрачає свою самостійність і перетворюється в атрибут мовлення, а матеріал для читання – лише в додатковий стимул для розвитку навичок мовлення. Навчання читати як процес одержання інформації з друкованого джерела замінюється “опрацюванням” матеріалу читання вголос, питально-відповідною роботою, перекладом, переказом. Читання як виду мовленнєву діяльність майже не навчають. Причина цього не в тому, що мовлення посіло чільне місце в навчанні іноземної мови і витіснило читання, а в тому, що мовлення підпорядкувало собі читання, що неприпустимо.

Як неслухно було б навчати мовлення за друкованими текстами, без застосування інших засобів, що стимулюють висловлювання, так недоцільно і неефективно навчати читання лише на основі мовлення. Види мовленнєвої діяльності мають свої особливості. Навчання кожного з них треба здійснювати за методикою, яка бере до уваги цю специфіку.

У методиці навчання читати існують різні класифікації видів читання. Кожна з них виражає якийсь один аспект цього багатогранного процесу, тому навчальна діяльність набуває однобічного характеру і механізми читання не формуються. До того ж, це не дає змоги опанувати читання як процес комунікації, бо не враховуються педагогічні та психологічні чинники. Отже, навчаючи читати, недоцільно брати за основу його види. З методичного погляду синтетичне і аналітичне читання можна прийняти за об’єкт, що передбачає формування умінь читати нескладний текст, розуміти його зміст або ж читати текст з активною аналітичною роботою думки для одержання необхідної інформації. Різноманітні етапи, за якими радять проводити аналіз тексту, не допомагають викладачеві у розв’язанні методичних завдань, бо мають психологічний характер і ґрунтуються на видах читання. Наприклад, зазначається, що повністю зрозуміти текст неможливо, бо його зміст значною мірою залежить від того, як читач інтерпретує прочитане[5]. Це положення можна визнати частково правильним стосовно художніх текстів. Що ж до текстів загальноосвітнього та технічного змісту, їх не тільки можна, а й потрібно зрозуміти. Тут допоможуть не психологічні поради, а конкретні завдання, спрямовані на оволодіння механізмами читання.

Аналіз в широкому розумінні цього слова ще не посів належного місця у процесі навчання читати, його різновиди не використовуються систематично в усьому курсі навчання. А це могло б сприяти підвищенню ефективності навчального процесу.

Лексико-граматичні навички читання, що мають на меті виробити автоматизоване розуміння значення основних граматичних явищ тексту, забезпечують послідовне сприйняття його загального змісту. Практика свідчить, що аналіз мовних труднощів часто здійснюється задля самого аналізу, а не

уточнення та поглиблення змісту тексту, що позбавляє його комунікативності. Захоплення синтетичним читанням призводить до поверховості читання. Підготовлене читання нерідко розуміють як підготовлене за формою та за змістом. Тому читання як джерело одержання нової інформації фактично відсутнє. Коли читають текст після усного опрацювання, то не запам'ятовують графічних образів, розпізнавання яких забезпечує розуміння змісту.

Аналізом можна назвати таку роботу з текстом, котра має на меті з'ясувати мовні та позамовні характеристики елементів тексту та зв'язки між ними. Особливе значення для точного сприйняття та осмислення має ретельний структурно-семантичний аналіз тих частин тексту, що містять мовні одиниці, відсутні в українській мові, як-от різні конструкції з неособовими формами дієслова.

Через морфологічну неформленість слова місце присудка в англійському реченні також створює труднощі. Явище конверсії, зовнішньої схожості дієслова та іменника ускладнює процес знаходження дієслова-присудка в англійському реченні. Тому треба виділяти не лише присудок, а весь суб'єктно-предикатний комплекс, що дасть змогу запобігти помилкам.

Синтаксичний аналіз англійського речення здійснюється:

а) за наявності присудка з відносними ознаками *-(e)s*, *-(e)d* та будь-якої іншої багатозначності (форми на *-ing* або з часткою *to* на початку речення), а також за наявності формально схожих прийменників та прислівників;

б) за відсутності абсолютних та відносних ознак присудка (наприклад, зі словами *result*, *amount*, *cause* тощо), або за відсутності межі між смисловими групами (наприклад: ланцюг іменників, підрядне означальне без сполучника тощо).

Аналітичне читання відбувається переважно під керівництвом викладача, який спрямовує увагу учнів на об'єкти аналізу і виробляє у них вміння виявляти місця тексту, що ускладнюють його розуміння, та користуватися словником. На різних етапах поступово ускладнюється зміст та мовний матеріал текстів, збільшується кількість граматичних, лексичних, фонетичних та стилістичних явищ, що аналізуються, обсяг текстів, ступінь самостійності учнів у проведенні аналізу.

Розуміння оцінюється як адекватне за умови розуміння основної ідеї, деталей та вміння дати власну оцінку і як неадекватне за відсутності будь-якої із наведених складових. Нерозуміння констатується за відсутності більшості чи усіх складових.

Оскільки процес читання здійснюється у двох формах (вголос та мовчки), основою роботи повинна бути форма читання. Ідеально можливий рівень оволодіти процесом читання, близький до опанування ним рідної мови, назвімо умовно "власне читання", яке є результатом сформованості складових процесу читання. Сюди входять: дії на співвіднесення графічної системи із звуковою; дії на виділення логічного суб'єкта та предиката висловлювання; дії на об'єднання результатів цього членування в єдине ціле, що передає основний зміст тексту.

Підвести до власне читання може навчання читати, котре є власне читанням у процесі формування його механізмів. Через навчання читати формуються дії, необхідні для оволодіння власне читанням, отже усувається однобічність, властива “видовій” класифікації.

Початківець засвоює нову графічну систему. При цьому утворюються складні зв'язки між усіма аналізаторами: зоровим (учні бачать текст), слуховим (чують себе), мовно-руховим (вимовляють текст вголос). Особлива роль належить зоровому аналізаторові. Графічні образи слів зв'язуються у пам'яті з поняттям без залучення голосу та слуху. На жаль, у практиці навчання формування графічних образів слів нерідко підміняється хоровим повторенням слів та їх сполучень. Учні навіть не дивляться у текст. Психологи встановили більшу розвиненість у наших співвітчизників системи слухового аналізатора, ніж зорового. Велика різноманітність читання одних й тих самих літер в різних позиціях викликає потребу розвивати пам'ять на графічні символи протягом усього курсу навчання. Шкільна практика не закладає стійких підвалин для подальшого розвитку цього виду пам'яті, оскільки вчитель спочатку сам читає слово, речення, текст, незалежно від їхньої складності. Ось чому в основу навчання на початковому етапі у вищому навчальному закладі треба покласти зорове сприйняття графем у різних вправах на їх розпізнавання, що можливо за умови, якщо учні самостійно здійснюють первинне читання. Мета цих вправ – миттєве розпізнавання графічної форми слів та підготовка до читання зв'язного тексту.

Після первинного читання тексту вголос, якщо лексика тексту відносно легка, робота над текстом починається з аналізу його формальних ознак на різних мовних рівнях і закінчується аналізом лексики. Якщо текст містить незасвоєні граматичні структури, доцільно починати роботу з граматичного та закінчувати її лексичним аналізом.

Невідомий мовний та мовленнєвий матеріал подається з підручника, на дошці або на картках. Відтак учні самостійно записують у зошити додатковий, зрозумілий не кожному з них лексичний та граматичний матеріал, під керівництвом викладача перекладають текст, користуючись словником.

Суцільний переклад тексту, що часто випереджає його повне й глибоке сприйняття та осмислення, призводить до виникнення великої кількості помилок. Важливо, щоб аналіз текстового матеріалу випереджав переклад. У методичній літературі розрізняють розуміння-процес і розуміння-результат. Для навчання читати більше значення має розуміння-процес, тобто доперекладний аналіз тексту, невід'ємною частиною якого є виявити та виправити помилки.

Розуміння-результат перевіряється суцільним перекладом тексту після його ретельного аналізу. До того ж, обидва процеси, аналіз і синтез, творять діалектичну єдність. Це твердження дуже важливе для навчального аналізу тексту, який у процесі навчання повинен сприяти синтезові, а саме, створенню тексту мовою перекладу.

Йдеться про переклад як частину навчального процесу, що має на меті навчити читати, на відміну від перекладу як окремого виду професійної мовленнєвої діяльності. Фахівці здійснюють літературно опрацьований переклад, відкидаючи дослівний. Проте так звані буквализми мають більшу навчальну силу, бо “вільне” поводження з текстом оригіналу згідно з прагматичними міркуваннями перекладача часто призводить до повної втрати лексико-граматичної структури і навіть частини інформації цього тексту.

Під час читання іншомовний текст опосередковується засобами рідної мови. Безперекладне читання можливе, якщо учні мають дуже високий стартовий рівень підготовки, що трапляється рідко.

Літературно опрацьований переклад – це перекодування уже зрозумілого тексту рідною мовою, він потрібний тільки для перевірки якості цього розуміння. Традиційну суперечку щодо перекладу чи безперекладного розуміння іншомовного тексту можна розв'язати, прийнявши мішану перекладно-безперекладну модель навчання читати.

Основними етапами аналітичного читання є:

1. Пояснення лінгвістичних та екстралінгвістичних труднощів.

Ознайомлення з ключовими словами, граматичними та мовленнєвими конструкціями, вміщеними в підручнику, на дошці чи на картках з перекладом українською мовою.

2. Читання тексту вголос. Аудіювання на цій стадії не прийнятне із зазначених причин.

3. Лексико-граматичний аналіз тексту під керівництвом викладача з подальшим контрольним перекладом.

4. Читання мовчки.

5. Логіко-граматичне членування.

6. Визначення характеру інформації.

7. Дискусія, яку проводить найздібніший учень, інші ж беруть участь індивідуально або в мікрогрупах.

8. Складання письмового резюме на матеріалі усієї інформації з теми.

Після спільного обговорення в парах викладач проводить загальногрупове обговорення. Найкращий варіант оцінюється на “відмінно”. На основі перших трьох компонентів аналітичного читання здійснюється читання мовчки.

Завдання прочитати текст мовчки слід давати, не пояснюючи змісту цього виду діяльності. Проте вона передбачає виконання таких дій: 1) прочитати всі підзаголовки, початкові та підсумкові частини розділів, щоб визначити головні думки, основну інформацію; 2) сформулювати для себе питання за змістом тексту, можна й рідною мовою; 3) прочитати текст, спробувати знайти в ньому відповіді на запитання; 4) коротко переказати самому собі англійською мовою відповіді на запитання; 5) скласти резюме усього прочитаного та зрозумілого [1].

Безпосередньо перед читанням тексту можна написати на дошці два-три ключові запитання або твердження, що становлять смислову карту тексту.

Завдання: знайти відповіді, підтвердження або заперечення інформації, одержаної з тексту.

Іноді після читання тексту аудиторний час, котрий можна було б відвести на всебічний аналіз помилок, витрачається на стилістичне шліфування тексту, до того ж, російського. Така робота навчас перекладати, що не є метою навчання. Після читання тексту належить приділяти велику увагу смисловій структурі тексту-оригіналу та способам її передачі мовою перекладу. Щоб виявити логічну структуру тексту, потрібно знати формальні ознаки рематичних та тематичних структур. Наприклад, структури, розташовані після зворотів *there is, there are*, завжди передають нову інформацію (рему). Такими ж формальними показниками вираження нового можуть бути частки *alone, one, so, even*; підсилювальні займенники *myself, himself, themselves*; неозначений артикль перед підметом, синтаксичні звороти, наприклад: *It is (was) that (who)* та *in*.

Для формування власне читання недостатньо навчити членувати текст на смислові частини з виокремленням нового та даного у висловлюванні. Потрібно також опанувати дії, спрямовані на визначення характеру інформації у тексті загалом. Вправи на розпізнавання у тексті інформативних категорій містять категорійно-пізнавальну групу (категорії ідентифікації, стану, дії, фізичних засобів), ситуативно-пізнавальну (відношення між предметами, зазначення мети, умови дій), оцінно-емоційну. Залежно від завдань, як-от: реферування, пошук конкретної інформації, добір фактів на підтвердження тези, детальне читання тощо – провідними стають смислові комплекси надфразних єдностей, а не дуже важливі читач опускає. Умови до вправ можна сформулювати так: 1. Прочитайте та скажіть, чому... 2. Знайдіть у тексті речення, які вказують на час виконання дії. 3. У тексті називаються три основні ознаки предмета, знайдіть їх. 4. Визначіть, за допомогою яких частин мови виражаються причиново-наслідкові зв'язки. 5. Знайдіть у тексті слова, що передають переживання героїв.

У всіх трьох компонентах навчального читання форма (вголос та мовчки) та зміст (елементи процесу власне читання) виступають в єдності та реалізуються в системі графемно-фонематичних, структурно-інформаційних та семантико-комунікативних вправ. Ці вправи виконуються на всіх етапах навчання читати. Особливу увагу приділяють вправам на опрацювання міжмовних розбіжностей.

1. Дегтярева Ю.В. Обучение чтению на английском языке для деловых целей во взаимосвязи с другими видами речевой деятельности (технический ВУЗ)//Иноземні мови. 1998. №1. 2. Кузьменко О.Д., Рогова Г.В. Учебное чтение, его содержание и формы//Общая методика обучения иностранным языкам: Хрестоматия. М., 1991. 3. Мешков О.Д. Английская мозаика: Книга для преподавателя, студента, лингвиста, переводчика. М., 1996. 4. Korunets Ilko V. Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages. Kyiv, 1995. 5. Murphy D., Cooper J. Getting the Message. Cambridge, 1995.

OF ENGLISH TECHNICAL TEXTS**O.M.Yehorova***The Military University in Kharkiv*

The process of analytical reading is treated in the article from the viewpoint of methodological efficiency. A contrastive treatment of the language phenomena in the corresponding systems of English and Ukrainian is conducive to a successful methodology. It is often referred to as a “bottom-up procedure” because it starts from the smallest and proceeds to the largest elements. Reading is easiest once this process has become automatic. It is also important to carry out the reverse “top-down” procedure of interpreting the text: identifying its structure, finding the basic points and ideas in it, arranging them in the logical sequence, suggesting the text summary. Comprehension is instrumental in evaluating the text. Good bottom-up processing balances and checks the top-down predictions.

Key words: survival skills, procedural strategies, informativeness.

Стаття надійшла до редколегії
12 грудня 2002 р.

Статтю прийнято до друку
27 січня 2003 р.

РЕЦЕНЗІЇ

Огуй О.Д. ПОЛІСЕМІЯ В СИНХРОНІЇ, ДІАХРОНІЇ ТА ПАНХРОНІЇ: Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 370 с.

Проблема полісемії (багатозначності) слова (рідше – форми) – одна із центральних у мовознавстві. Розмежування полісемії та омонімії не має, на жаль, і дотепер однозначного трактування. Вихід цієї проблематики у площину значення засвідчує її безперечно універсальний, загальнонауковий характер, не кажучи вже про мовознавчу науку у найширшому розумінні слова. З другого боку, сам перелік літератури з питань значення та багатозначності налічує тисячі позицій і міг би стати предметом окремого дослідження.

Проте, незважаючи на такий великий обсяг літератури, досі, як це не парадоксально, немає спеціального дослідження полісемії, яке б узагальнювало основні кількісні та якісні параметри і чинники, що характеризують полісемію та впливають на її формування. Отже, у рецензованій монографії вперше у повному обсязі розглядаються головні концепції багатозначності, які сформувалися у східно- (з чим потенційний читач більш-менш ознайомлений), та західноєвропейському мовознавстві (з чим, потенційний читач, тобто філолог у найширшому розумінні слова, – не германіст, і не англійст – не вельми обізнаний). Заслуговує на увагу і підхід автора до такої складної та багатогранної проблеми (характерний для низки його праць, зокрема й “Лексикології німецької мови”. Вінниця: Нова книга, 2003. 403 с.) – голістичний. Іншими словами, замість традиційного дихотомійного підходу до розгляду мовних явищ, як-от: “мова - мовлення” (де Соссюр), “ергон - енергейя” (Гумбольдт), “компетентність - поведінка” (Хомський), автор пропонує не тільки “розщеплювати” об’єкт аналізу, але й згодом об’єднувати, синтезувати результати такого аналізу: “мовні чи семантичні зміни системні за своїм характером, а семантична система слова варіює у своєму розвитку...” Подібний розгляд сприяє злиттю лінгвістичних методів (які звично використовують у синхронії) та діахронічного підходу в єдиній мовній теорії, що розглядає лексику як складну динамічно-адаптивну систему. Проте непоміченим залишається саме об’єднувальний аспект, що забезпечує рівновагу цих категорій, їх позагеографічну, позаісторичну “спадкоємність”, яка зберігається в регулярності їх вияву. Вивчення панхронного чи ахронного аспекту [...] допоможе об’єднати синхронію та діахронію і завдяки цьому зрозуміти механізм регулярності полісемії” (с.6). Що більше, аналіз проводиться з урахування інших даних (див.нижче, “Завдання”... п.1). Головною метою монографії є “зіставний опис основних підходів до полісемії та авторська інтерпретація проблеми, необхідна для виявлення її ключових ще не опрацьованих моментів, й, по можливості, пошуки власних, у тому числі формалізованих методів її розв’язання”(с.5). Завданнями дослідження є: всебічний аналіз стану сучасної семасіології з урахуванням даних, одержаних у суміжних науках чи дисцип-

лінах: нейрофізіології, психології, філософії та ін., які допомагають виявити новий ракурс у розумінні полісемії, визначення особливостей прояву полісемії як варіативності в синхронному аспекті на матеріалі німецької мови. Також автор розглядає полісемію як утвердження нового (ін-)варіанта (тобто зміни значення) в діахронному аспекті на матеріалі німецької мови і простежує універсальний характер полісемії як регулярного явища в панхронному аспекті на різномовному матеріалі(с.6-7).

За матеріал дослідження взято 30 лексикографічних та допоміжних джерел з історії німецької мови, 130 художніх текстів VII – XVIIIст., 4300 мікроконтекстів 120 слів, 3000 інших мікроконтекстів. Для зіставного аналізу використано давньоанглійські, давньоруські та давньофранцузькі мовні пам'ятки, тлумачні та історичні словники із 20 мов індоєвропейської, тюркської, угро-фінської мовних сімей (с.7-8).

Повною мірою обґрунтованим видається вибір головних методів дослідження – індуктивно-дедуктивного, описового (із застосуванням елементів компонентно-дистрибутивного та апроксимативно-статистичного аналізу), а також історико-порівняльного методу з елементами типологічного.

З огляду на метод, завдання та методику дослідження монографія складається із вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, посилань, списку літератури та резюме німецькою й англійською мовами. Розділи чітко відбивають заголовок дослідження. Розділ перший “Мова, слово, значення та принципи дослідження полісемії (з коротким бібліографічним оглядом)” (с.12-72) містить низку наріжних мовознавчих та, зокрема, семасіологічних питань як от: мовознавча теорія й практика з погляду наукового пізнання (епістемології), принципи лінгвістичного аналізу мови; слово, його значення, семіотика, проблема визначення значень, значення з погляду парадигматики, синтагматики, епідигматики; фізіолого-психологічний аспект формування значення. Важливо звернути увагу читача на те, що основа семантичного трикутника Річардса-Огдена (с. 32-33), тобто “знак” - “поняття про детонат”, характеризує суть когнітивної лінгвістики.

У другому розділі – “Полісемія у синхронному аспекті та її апроксимативно-квантитативні характеристики” (с.73-177) – розглядаються категорії невизначеності, дифузності, неоднозначності, їхній взаємозв'язок, теорія лексико-семантичної варіативності, і, врешті - полісемії (основні напрямки та визначення, структурні відношення у семантичній системі слова, синхронний аналіз у практичному розгляді; експериментальні дослідження, моделювання, створення навчального синонімічного словника). Автор пропонує і свій погляд на проблему полісемантів (с.103-109), їхнього практичного розмежування. Логічним розвитком теми є третій розділ – “Полісемія у діахронному аспекті” (с.178-254), – де висвітлюються істотні питання діахронного аналізу з теоретичного та практичного погляду, у зв'язку із семантичними змінами в контексті полісемії, апроксимативний метод вивчення цього процесу у діахронії. Розглядається процес зникнення багатозначності у різних ракурсах.

Врешті, розглядові панхронійного аспекту полісемії присвячено четвертий розділ монографії – “Полісемія в панхронії та її регулярний характер” (с.255-300). Тут враховано відносну новизну ключового терміна для читача-мовознавця; поставлено проблему та накреслено шляхи її розв’язання через семантичні тенденції, закономірності й універсалії, зокрема регулярність, аналогію, паралелізм. Ставиться питання про силу семантичної тенденції як міри для визначення форм семантичних закономірностей, проводиться її апроксимативне дослідження із залученням низки статистичних методик.

Серед 16-ти загальних висновків, до яких скеровуємо зацікавленого читача, вважали б за потрібне виокремити такі положення:

По-перше, “полісемія є рівнодійною позамовних, мовленнєвих та мовних факторів; синтагматичних, парадигматичних та епідигматичних характеристик слова, які, проявляючись як варіювання на рівні семантичної системи слова в синхронії, утверджуються в діяхронії та здобувають регулярний характер в панхронії” (с.305).

По-друге, з урахуванням концепції тріалізму, асиметрія полісемічного “білатерального” знака пояснюється його трілатеральним характером. Знак виражає не лише сигніфікат та сигніфікант (позначуване та позначене), а й комунікуючий суб’єкт, що свідчить не про білатералізм, а про тріалізм мовного знака” (с.302).

Монографічне дослідження імпонує різнобічністю підходів та між-предметністю залученого матеріалу, поєднанням глибинності теоретичного викладу та виходом у практику, зокрема лексикографічну і перекладацьку. Відрадно, що до кожного розділу, а то й важливого підрозділу наводяться висновки чи резюме. А розділові чи підрозділові передусє епіграф і звичайно це істотне висловлювання авторитетного дослідника мовою оригіналу: англійською, німецькою, французькою та ін. Тут є нагода застосувати й знання мов.

Сильною стороною дослідження є його енциклопедично-довідковий характер: монографія може слугувати *sui generis* енциклопедією чи довідником з питань полісемії та низки суміжних проблем. Вдало систематизовано напрацювання попередників. До побажань можна зарахувати окремі неточності чи мовні недогляди (с.302, 71, 83, 33, 107). Навряд чи варто по-новому писати прізвище провідного дослідника у цій ділянці (маємо на увазі Стівена Ульмана, с.33 та ін.). Сам термін “тріалізм” видається не вельми вдалим, оскільки “*trialis*” не зареєстровано у лат.-рос. словнику Й.Х.Дворецького та збігається з англійським *trial* (суд, судилище).

Монографією радо скористаються мовознавці, зокрема семасіологи, лексикологи, лексикографи, перекладознавці, германісти, а також психологи, нейрофізіологи та ін. Її читачами стануть аспіранти і студенти зазначених спеціальностей, а також всі, хто цікавиться ключовими та суміжними питаннями цієї галузі, оскільки виклад матеріалу не стане на заваді навіть студентам. Кожен візьме стільки, скільки зможе.
